FARKLI ETNİK VE MEZHEP GRUPLARINA ÜYE BİREYLERİN YURTTAŞLIĞA YÖNELİK BAKIŞ AÇILARI VE YURTTAŞLIK KİMLİĞİNİ İNŞA SÜREÇLERİ

DOKTORA TEZİ

ESRA BUKET BATUR

MERSİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

MERSİN

AĞUSTOS– 2022

FARKLI ETNİK VE MEZHEP GRUPLARINA ÜYE BİREYLERİN YURTTAŞLIĞA YÖNELİK BAKIŞ AÇILARI VE YURTTAŞLIK KİMLİĞİNİ İNŞA SÜREÇLERİ

DOKTORA TEZİ

ESRA BUKET BATUR

MERSİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Danışman

Prof. Dr. Yaşar ERJEM

MERSİN

AĞUSTOS– 2022

ÖZET

Ulus devletlerde devlet ve birey arasındaki karşılıklı ilişkilerle somutlaşan yurttaşlık kavramı siyasi içeriğinin yanı sıra hukuksal ve sosyo-kültürel bir içeriğe de sahiptir. Haklar bağlamında pek çok farklı boyutu olan yurttaşlığın bir kimlik türü olarak inşasında ulus devletin farklı etnik ve mezhep grupları ile ilişkisinin etkili olduğu düşünülmektedir. Ulus devletin farklı etnik ve mezhep gruplarına yaklaşımı ve bu gruplarla ilişkilerini yönetebilme başarısı yurttaşlığın bir üst kimlik olarak etkili olmasını sağlamaktadır. Bu çalışmada, Mersin ve Diyarbakır'da ikamet eden Türk, Kürt etnisiteleri ve Sünni, Alevi mezheplerine mensup 50 katılımcıyla yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın temel problemini Mersin ve Diyarbakır'da yaşayan Türk ve Kürt etnisitesine mensup bireylerle, Alevi ve Sünni mezheplerine mensup bireylerin yurttaşlığa ve Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına yönelik yaklaşımları ve yurttaşlık kimliğini inşa süreçlerine etki eden değişkenler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra yurttaşlığın farklı boyutları ve yurttaşlık haklarının gelişiminin yurttaşlık aidiyet duygusuna ve Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlık kimliğinin inşasına etkisi de önem arz etmektedir. Araştırma bulgularına göre, yurttaşlık haklarının gelişimi ile aidiyet duygusunun gelişimi arasında paralellik olduğu ve katılımcıların genel olarak yurttaşlık kimliğini benimsediklerine dair görüşlere ulaşılmıştır. Araştırma bulgularına göre yurttaşlık kimliğinin inşasında öznel faktörlerden daha çok nesnel/toplumsal/kolektif faktörlerin etkili olduğu görülmüştür. Vatan, ülke, yasalar/kurallar, devlet, haklar, ortak simgeler, sosyal devlet, Kürtlük, Türklük, Alevilik, Müslümanlık bunlardan bazılarıdır. Etnik ve dinsel/mezhep kimliğinin yurttaşlık kimliği inşasında diğer kimlik kategorileri içerisinde payı görece daha düşüktür. Ancak Diyarbakır çalışma grubunda etnik kimlik (Kürtlük) ve din/mezhep (Müslümanlık, Alevilik, Sünnilik) Mersin grubuna göre daha etkilidir. Katılımcıların çoğunluğu yurttaşlık kimliğinin Türkiye'nin kimlik sorunlarının çözümünde etkili olabileceğini düşünmektedirler. Elde edilen bulguların, Türkiye'de ve dünyada yurttaş kimliğinin inşası bağlamında özellikle farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireyler açısından yurttaş ile devlet arasındaki ilişkinin sağlıklı bir şekilde inşa edilmesine ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yurttaşlık, Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığı, Kimlik, Etnik Kimlik, Mezhep Kimliği, Haklar

Danışman: Prof. Dr. Yaşar ERJEM, Sosyoloji Anabilim Dalı, Mersin Üniversitesi, Mersin

ABSTRACT

The concept of citizenship, which is embodied in the mutual relations between the state and the individual in nation states, has a legal and socio-cultural content as well as its political content. It is thought that the relationship of the nation-state with different ethnic and sectarian groups is effective in the construction of citizenship, which has many different dimensions in the context of rights, as a type of identity. The approach of the nation state to different ethnic and sectarian groups and its success in managing its relations with these groups ensure that citizenship is effective as an upper identity. In this study, semi-structured interviews were conducted with 50 participants from Turkish, Kurdish ethnicities and Sunni and Alevi sects residing in Mersin and Diyarbakır. In this context, the main problem of the research is the approaches of individuals belonging to Turkish and Kurdish ethnicity living in Mersin and Diyarbakır, and individuals belonging to Alevi and Sunni sects towards citizenship and citizenship of the Republic of Turkey, and the variables that affect the process of constructing citizenship identity. In addition, the different dimensions of citizenship and the effects of the development of citizenship rights on the sense of citizenship belonging and the construction of the citizenship identity of the Republic of Turkey are also important. According to the research findings, it was concluded that there is a parallelism between the development of citizenship rights and the development of the sense of belonging, and that the participants generally adopted the citizenship identity. According to the research findings, it has been seen that objective/social/collective factors are more effective than subjective factors in the construction of civic identity. Homeland, country, laws/rules, state, rights, common symbols, social state, Kurdishness, Turkishness, Alevism, Islam are some of them. The share of ethnic and religious/sectarian identity in the construction of civic identity is relatively low among other identity categories. However, ethnic identity (Kurdish) and religion/sect (Muslim, Alawite, Sunnism) are more effective in the Diyarbakır study group than in the Mersin group. The majority of the participants think that citizenship identity can be effective in solving Turkey's identity problems. It is thought that the findings will shed light on the healthy construction of the relationship between the citizen and the state, especially in terms of members of different ethnic and sectarian groups, in the context of the construction of civic identity in Turkey and in the world.

Keywords: Citizenship, identity, Ethnic Identity, Sectarian Identity, Rights

Advisor: Prof. Dr. Yaşar ERJEM, Department of Sociology, Mersin University, Mersin

TEŞEKKÜR

Farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerin yurttaşlığa yönelik bakış açıları ve yurttaşlık kimliğini inşa süreçlerini araştırdığım bu çalışmada gerek araştırma konusunun belirlenmesi gerekse de sonrasında katkılarını ve desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. Yaşar ERJEM'e,

Görüşleri ve önerileri ile çalışmanın zenginleşmesine katkıda bulunan Prof. Dr. Ayşe AZMAN, Prof. Dr. Zehragül AŞKIN, Doç. Dr. Cahit ASLAN ve Doç. Dr. Ahmed Emin OSMANOĞLU'na ve sosyolojik bakış açısı kazanmamda büyük etkisi olan ve tez jürimde olmayı kabul ederek beni onurlandıran Prof. Dr. Ahmet CİHAN'a,

Araştırma sürecinde bana vakit ayırarak sorularımı içtenlikle yanıtlayan katılımcılarıma,

Araştırma sürecince benden desteğini eksik etmeyen Arş. Gör. Dr. Ahmet ALP'e,

Son olarak eğitim hayatım süresince benden desteklerini esirgemeyen ve bu zorlu süreçte de varlıklarını sürekli yanımda hissettiğim aileme ve özellikle kız kardeşim Seda'ya

TEŞEKKÜR EDİYORUM…

ANNE VE BABAM'a…

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
İÇ KAPAK	i
ONAY	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLOLAR DİZİNİ	xi
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
KISALTMALAR ve SİMGELER	xvi
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırma Probleminin İfadesi	3
1.2. Araştırma Soruları	3
1.3. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı	4
2. LİTERATÜR ANALİZİ	5
3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	14
3.1. Yurttaşlık	14
3.1.1. Yurttaşlığın Tarihsel Gelişimi	18
3.1.2. Temel Yurttaşlık Yaklaşımları	22
3.1.2.1. Liberal-Sözleşmeci Yurttaşlık Yaklaşımı	23
3.1.2.2. Toplulukçu (Cemaatçi) Yurttaşlık Yaklaşımı	26
3.1.2.3. Cumhuriyetçi Yurttaşlık Yaklaşımı	27
3.1.3. Yurttaşlığın Boyutları	28
3.1.3.1. Yurttaşlığın Hukuki Boyutu	28
3.1.3.2. Kültürel Boyut	31
3.1.3.3. Siyasal Boyut	33
3.1.3.4. Yurttaşlığın Sosyal Boyutu	37
3.1.4. Yurttaşlık Türleri	40
3.1.4.1. Anayasal Yurttaşlık	41
3.1.4.2. Çok kültürlü Yurttaşlık	43
3.2. Kimlik	45
3.2.1. Kimlik İnşası	49
3.2.2. Etnik Kimlik	55
3.2.3. Kültürel Kimlik	58
3.2.4. Dini Kimlik	60
3.2.5. Mezhep Kimliği	62
3.2.6. Siyasal Kimlik	65
3.2.7. Ulusal Kimlik	67
3.2.8. Toplumsal Cinsiyet Kimliği	70
3.2.9. Yurttaşlık Kimliği	71
3.3. Ulus	73
3.3.1. Ulus Devlet ve Tarihsel Gelişimi	77
3.3.2. Ulusçuluk	82
3.3.3. Ulus Devlet, Ulusal Kimliğin İnşası ve Yurttaşlık İlişkisi	84
3.3.4. Ulus Devletin Sorunları	87
3.4. Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Yurttaşlık Rejimi	90
3.4.1. Osmanlı Son Dönem Fikir Akımları	95
3.5. Türkiye'de Kimlik ve Kimlik Sorunları	103
3.5.1. Türk Kimliği	104
3.5.2. Kürt Kimliği	107

3.5.3. Alevi Kimliği 112
3.5.3.1. Osmanlı'da Alevilik 114
3.5.3.2. Cumhuriyet Döneminde Alevilik 115
3.5.4. Sünni Kimlik 117
3.6. Kuramsal Çerçeve 119
4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 123
4.1. Araştırmanın Yöntemi 123
4.2. Çalışma Grubu 124
4.3. Veri Toplama Tekniği 126
4.4. Verilerin Toplanması 127
4.5. Verilerin Analizi 129
4.6. Sınırlılıklar 131
5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI 132
5.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri 132
5.2. Tüm Katılımcılar Açısından Kimlik, Din, Etnisite Ve Yurttaşlık 133
5.2.1. Katılımcıların Kendileriyle İlgili Kimlik Tanımlamaları 133
5.2.2. Katılımcılara Göre Kimliğin Belirleyicileri 134
5.2.3. Türkiye'de Kimlik Sorunu ve Yurttaşlık 134
5.2.4. Türkiye'de Kimlik ve Ötekileştirme Algısı 134
5.2.5. Kimlik ve Ötekileştirmenin Yurttaşlık Algısına Etkisi 135
5.2.6. Yurttaşlığın Türkiye'nin Kimlik Sorunlarını Çözebileceğine İlişkin Algı 135
5.2.7. Katılımcılara Göre Yurttaşlığın Hukuksal Boyutuna Yönelik Algı 135
5.2.7.1. Hak(lar) ve Sorumluluk(lar)a İlişkin Algı 135
5.2.7.2. Sahip Olunan Yurttaşlık Haklarına İlişkin Algı 135
5.2.7.3. Yasaların Eşit Uygulanmasına Yönelik Algı 135
5.2.7.4. Vergi 136
5.2.8. Yurttaşlığın Kültürel Boyutuna Yönelik Algılar 136
5.2.8.1. Yurttaşlığa İlişkin Semboller 136
5.2.8.2. Yurttaşlığa İlişkin Sembollerin Duygusal Çağrışımları 136
5.2.8.3. Yurttaşlığın Kültürel Hakları Sağlaması 136
5.2.9. Yurttaşlık, İnanç ve Kimlik 136
5.2.9.1. Milli ve Dini Bayramlara Yönelik Algı 136
5.2.9.2. Dini Kimlik ve Yurttaşlık Kimliği Arasında Çatışma 137
5.2.9.3. Yurttaşlığın Mezhep Kimliğine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığına Yönelik Algı 137
5.2.10. Yurttaşlığın Siyasi Boyutu 137
5.2.10.1. Devletin Yurttaşlara Karşı Görev Algısı 137
5.2.10.2. Yurttaşların Devlete Karşı Görevleri 137
5.2.10.3. Oy Kullanma Kriteri 138
5.2.10.4. Devletin Farklı Etnik ve Mezhep Grupları ile İlişkisine Yönelik Algı 138
5.2.10.5. Yurttaşlık Demokrasi İlişkisi 138
5.2.11. Yurttaşlığın Ekonomik ve Sosyal Boyutu 138
5.2.11.1. Refah Artışının Yurttaşlık Algısına Etkisi 138
5.2.11.2. Eğitim Hizmetleri 138
5.2.11.3. Sosyo-Ekonomik Hakların Yurttaşlık Algısına Etkisi 138
5.2.12. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığı Anlamına Yönelik Algı Boyutu 139
5.2.12.1. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Algı 139
5.2.12.2. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığını Belirleyen Faktörler 139
5.2.12.3. Kendini Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşı Hissetmeye Yönelik Algı 139
5.2.12.4. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Mutluluk Algısı 139
5.2.12.5. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Sorun Algısı 139
5.2.12.6. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Ortak Bağ Algısı 140
5.3. Kimlik, Din, Etnisite ve Yurttaşlık: Mersin Çalışma Grubuna Ait Verilerin Sunumu ve Analizi 140
5.3.1. Sosyo-Demografik Özellikler 140

5.3.2. Katılımcıların Kendileriyle İlgili Kimlik Tanımlamaları 141
5.3.3. Katılımcılara Göre Kimliğin Belirleyicileri 146
5.3.4. Türkiye'de Kimlik Sorunu ve Yurttaşlık 151
5.3.5. Türkiye'de Kimlik ve Ötekileştirme Algısı 155
5.3.6. Kimlik ve Ötekileştirmenin Yurttaşlık Algısına Etkisi 161
5.3.7. Yurttaşlığın Türkiye'nin Kimlik Sorunlarını Çözebileceğine İlişkin Algı 163
5.3.8. Katılımcılara Göre Yurttaşlığın Hukuksal Boyutuna Yönelik Algı 166
5.3.8.1. Hak(lar) ve Sorumluluk(lar)a İlişkin Algı 166
5.3.8.2. Sahip Olunan Yurttaşlık Haklarına İlişkin Algı 169
5.3.8.3 Yasaların Eşit Uygulanmasına Yönelik Algı 173
5.3.8.4. Vergi 177
5.3.9. Yurttaşlığın Kültürel Boyutuna Yönelik Algı 180
5.3.9.1. Yurttaşlığa İlişkin Semboller 180
5.3.9.2. Yurttaşlığa İlişkin Sembollerin Duygusal Çağrışımları 183
5.3.9.3. Yurttaşlığın Kültürel Hakları Sağlaması 186
5.3.10. Yurttaşlık, İnanç ve Kimlik 191
5.3.10.1. Milli ve Dini Bayramlara Yönelik Algı 191
5.3.10.2. Dini Kimlik ve Yurttaşlık Kimliği Arasında Çatışma 195
5.3.10.3. Yurttaşlığın Mezhep Kimliğine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığına Yönelik Algı 200
5.3.11. Yurttaşlığın Siyasi Boyutları 203
5.3.11.1. Devletin Yurttaşlara Karşı Görev Algısı 203
5.3.11.2. Yurttaşların Devlete Karşı Görevleri 207
5.3.11.3. Oy Kullanma Kriteri 211
5.3.11.4. Devletin Farklı Etnik ve Mezhep Grupları ile İlişkisine Yönelik Algı 214
5.3.11.5. Yurttaşlık Demokrasi İlişkisi 218
5.3.12. Yurttaşlığın Ekonomik ve Sosyal Boyutu 222
5.3.12.1. Refah Artışının Yurttaşlık Algısına Etkisi 222
5.3.12.2. Eğitim Hizmetleri 226
5.3.12.3. Sosyo-Ekonomik Hakların Yurttaşlık Algısına Etkisi 231
5.3.13. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığı Anlamına Yönelik Algı Boyutu 233
5.3.13.1. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Algı 233
5.3.13.2. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığını Belirleyen Faktörler 237
5.3.13.3. Kendini Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşı Hissetmeye Yönelik Algı 241
5.3.13.4. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Mutluluk Algısı 244
5.3.13.5. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Sorun Algısı 247
5.3.13.6. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Ortak Bağ Algısı 251
5.4. Kimlik, Din, Etnisite ve Yurttaşlık: Diyarbakır Çalışma Grubuna Ait Verilerin Sunumu ve Analizi 255
5.4.1. Sosyo-Demografik Özellikler 255
5.4.2. Katılımcıların Kendileriyle İlgili Kimlik Tanımlamaları 256
5.4.3. Katılımcılara Göre Kimliğin Belirleyicileri 259
5.4.4. Türkiye'de Kimlik Sorunu ve Yurttaşlık 263
5.4.5. Türkiye'de Kimlik ve Ötekileştirme Algısı 267
5.4.6. Kimlik ve Ötekileştirmenin Yurttaşlık Algısına Etkisi 273
5.4.7. Yurttaşlığın Türkiye'nin Kimlik Sorunlarını Çözebilir mi? 275
5.4.8. Katılımcılara Göre Yurttaşlığın Hukuksal Boyutuna Yönelik Algı 278
5.4.8.1. Hak(lar) ve Sorumluluk(lar)a İlişkin Algı 278
5.4.8.2. Sahip Olunan Yurttaşlık Haklarına İlişkin Algı 281
5.4.8.3. Yasaların Eşit Uygulanmasına Yönelik Algı 284
5.4.8.4. Vergi 287
5.4.9. Yurttaşlığın Kültürel Boyutuna Yönelik Algı 290
5.4.9.1. Yurttaşlığa İlişkin Semboller 290
5.4.9.2. Yurttaşlığa İlişkin Sembollerin Duygusal Çağrışımları 293
5.4.9.3. Yurttaşlığın Kültürel Hakları Sağlaması 295

5.4.10. Yurttaşlık, İnanç ve Kimlik 298
5.4.10.1. Milli ve Dini Bayramlara Yönelik Algı 298
5.4.10.2. Dini Kimlik ve Yurttaşlık Kimliği Arasında Çatışma 302
5.4.10.3. Yurttaşlığın Mezhep Kimliğine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığına Yönelik Algı 306
5.4.11. Yurttaşlığın Siyasi Boyutları 308
5.4.11.1. Devletin Yurttaşlara Karşı Görev Algısı 308
5.4.11.2. Yurttaşların Devlete Karşı Görevleri 311
5.4.11.3. Oy Kullanma Kriteri 314
5.4.11.4. Devletin Farklı Etnik ve Mezhep Grupları ile İlişkisine Yönelik Algı 318
5.4.11.5. Yurttaşlık Demokrasi İlişkisi 322
5.5. Yurttaşlığın Ekonomik ve Sosyal Boyutları 324
5.5.1. Refah Artışının Yurttaşlık Algısına Etkisi 324
5.5.2. Eğitim Hizmetleri 327
5.5.3. Sosyo-Ekonomik Hakların Yurttaşlık Algısına Etkisi 332
5.6. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığı Anlamına Yönelik Algı Boyutu 334
5.6.1. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Algı 334
5.6.2. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığını Belirleyen Faktörler 336
5.6.3. Kendini Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşı Hissetmeye Yönelik Algı 340
5.6.4. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Mutluluk Algısı 342
5.6.5. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Sorun Algısı 346
5.6.6. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Ortak Bağ Algısı 349
6. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER 353
KAYNAKLAR 372
EKLER 391
ÖZGEÇMİŞ 395

TABLOLAR DİZİNİ

	Sayfa
Tablo. 4.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri	125

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 5.1. Yurttaşlık Kimliği Kelime Bulutu	133
Şekil 5.2. Yurttaşlık Kimliği Kelime Bulutu (Mersin)	140
Şekil 5.3. Yurttaşlık Kimliği Kelime Bulutu (Diyarbakır)	255

KISALTMALAR ve SİMGELER

Kısaltma/Simge	Tanım
HEP	Halkın Emek Partisi
ÖZDEP	Özgürlük ve Eşitlik Partisi
DEP	Demokrasi Partisi
DEHAP	Demokratik Halk Partisi
DTP	Demokratik Toplum Partisi
HDP	Halkların Demokratik Partisi

1. GİRİŞ

Kimlik kavramının, 1980'li ve 1990'lı yıllarda artan entelektüel ilgi ve kimlik etrafında kümelenen bir dizi sosyo-kültürel ve politik sorunun da etkisiyle giderek sosyal bilimlerde anahtar bir kavram haline geldiği görülür. Söz konusu dönem üzerinde Batı'daki siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimler bu ilginin artışında etkili olmuştur. Özellikle 1980'li yıllarda artan bir oranda gerek Kıta Avrupa'sı ülkelerinde ve gerekse de ABD, Kanada, Avustralya gibi ülkelerde toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda ulus-devlet içerisindeki farklı grupların, toplulukların ya da azınlık konumunda olanların yarattığı etki kimlik kavramına ilişkin farklı nitelemelerin de yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur.

Toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda görülen farklılığa yönelik talepler, özellikle Batı'da, sosyal bilimler alanında kimliğe, etnisiteye ve ulus pratiğine yönelik yeni bir paradigmayı teşkil eder. Yeni bir kimlik paradigmasının göndermede bulunduğu pratik sorunlar ise geniş bir yelpazede yer almaktadır: Evrensel kültür, yerel kültür, insan hakları, küreselleşme, etnik veya dinsel topluluklar, yabancılarla ilişkiler, ırkçılık, azınlıklar, ayrılıkçı hareketler, marjinaller, milliyetçilik, milliyet ve vatandaşlık sorunu bu konu ve/veya sorunlardan bazılarıdır (Bilgin, 1994: 249). Ancak bu yeni paradigmada asıl unsur, bu döneme kadar göz ardı edilen, yok sayılan veya asimile edilmeye çalışılan topluluklara yönelik asimilasyonunun da geçersizliği üzerine odaklanmaktadır. Bu duruma bağlı olarak oluşan kimlik arayışları, azınlık etnilerin uyanışı, cemaat tarihini, yurt anlayışını, zamanın derinliklerine götürme çabası farklı kimlik algılarının şekillenmesinde önemlidir (Somersan, 2004:146).

Söz konusu paradigma değişimi sonrasında kimlik kavramına yönelik sosyal psikolojik kavrayışın yerine sosyolojik bakış açısının egemen olduğu görülür. Bunun nedeni ise kimliğin toplumsallığına yapılan atıftır. Kimliğin toplumsal arka plana sahip olmasının nedenleri bireyin tarihselliği ve toplumsallığıdır. Zira tarihi ve toplumsallığı olmaksızın bir bireyi veya topluluğu düşünmek mümkün değildir. Bu bağlamda kimlik ve kimlik oluşumu da insanın tarihsel ve toplumsal özellikleri sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Kimliğin sosyal yönü bir toplum içerisinde farklı kimlik gruplarının yer alması ve bu kimlik grupları arasındaki etkileşim ve ilişki biçimleriyle yeni anlamlar kazanabilmekte ve bu süreçte yeni sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Sanayileşme, kentleşme, eğitimin yaygınlaşması, kitle iletişim araçlarının etkileri ve sosyal hareketlilik kimlik oluşum, inşa süreçleri ve kimlik sorunlarının temel parametreleridir. Bu bağlamda, farklı kimlik gruplarının bütünleşmesi/entegrasyonu bir ölçüde ifade edilen bu parametre veya değişkenlerle ilişkili olarak farklılaşabilmektedir. Modernleşme süreçlerindeki başarıya paralel olarak "kimlik sorunlarının" daha kolay çözülebileceğine yönelik iyimser görüş de bu süreçlerle ilişkilidir. Ancak tüm bunlarla birlikte 1980'li yıllarda küreselleşmenin yaygınlaşması, modernitenin

toplumlarda ortaya çıkan sorunları çözmedeki başarısızlığı, kültürel konulara artan ilgi kimlik konusunda yukarıda da ifade edilen paradigma değişimine yol açmıştır. Bu bağlamda Türkiye dahil birçok ülkede toplumsal sorunlar giderek kimlik etrafında ifade edilmeye başlamıştır. Sosyal bilimler bu noktada kimlikleri, kimlik oluşumlarını, kimliğin dinamiklerini artan bir ilgi ve ihtiyaç çerçevesinde araştırmaya başlamıştır.

Toplumların giderek bir kimlik alanı olarak görülmesi, ortaya çıkan sorunların çözümünde kimliğin önemli bir eksen haline gelmesi kimlik sorunlarına farklı yaklaşımları da gündeme getirmiştir. Çok kültürlülük, siyasi özerklik, anayasal yurttaşlık, demokratik yurttaşlık ve çok kültürlü yurttaşlık bunlardan bazılarıdır. Bu yaklaşımlar içerisinde özellikle yurttaşlıkla kimliği buluşturan; sentezleyen yaklaşımlar sorunları daha barışçıl ve az maliyetli çözebilme olasılığı nedeniyle tercih edilmektedir. Modernleşme ve ulus devlet anlayışındaki yurttaşlık vurgusu da bu yaklaşım üzerinde etkilidir. Buradaki temel sorun; "bir toplum içerisinde var olan farklı kimlikler bir arada ve barışçıl bir şekilde nasıl yaşayabilir?" sorusudur. Çatışmalardan nasıl kaçınabiliriz? Yurttaşlık bunun bir çözümü olabilir mi? Yurttaşlığı nasıl güçlü kılabiliriz?

Yurttaşlık kavramı ilk olarak Antik Yunan şehir devletlerinde karşımıza çıkmaktadır. Antik Yunan'da siyasi bir topluluğa üyelik anlamına gelen, sorumluluklar temelinde kurumsallaşan ve imtiyazlı bir grubun sahip olduğu yurttaşlık statüsü tarihsel süreç içerisinde yurttaşların devlete karşı sorumluluklarının yanı sıra sahip olduğu hakları da kapsayan bir niteliğe bürünmüştür. Yurttaşlığın hak boyutunun gelişiminde Roma İmparatorluğunun etkisi oldukça büyüktür. İmparatorluk ile birlikte yurttaşlık imtiyazlı grupların sahip olduğu bir statü özelliğini yitirerek tüm bireylerin sahip olduğu bir statü niteliği kazanmıştır. Bunun yanı sıra yurttaşlık haklarının hukuki olarak güvence altına alınması da Roma İmparatorluğu'nda yurttaşlığın gelişimi üzerinde etkili olmuştur. Öte yandan, yurttaşlığın birey ve devlet arasında hak ve sorumluluk bağlamında kurumsallaşması ise özellikle Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan ulus devlet yapılanmasında gerçekleşmiştir. Ulus devlet yapılanmasında yurttaşların ekonomik, siyasi ve sosyal hakları genişletilerek yurttaşlık devlet ve birey arasında hak ve sorumluluk bağlamında sözleşme temelinde inşa edilen bir nitelik kazanmıştır.

Antik Yunan'da yurttaşların devlete karşı görevleri bağlamında somutlaşan, Roma İmparatorluğu'nda yurttaş ve devlet arasındaki ilişkinin görev ve hak bağlamlarında yeniden inşa edildiği yurttaşlık nihai halini ulus devletle kazanmıştır. Devlet ve yurttaş arasındaki ilişkinin hak ve görev bağlamlarında bir toplumsal sözleşme çerçevesinde inşa edildiği bu modern yurttaşlık anlayışı özellikle 1980'lerden itibaren küreselleşme ve postmodernizmin etkisi ile artan yurttaşlık hak talepleri açısından ulus devlet yurttaşlığı fikrinin üzerinde tekrar tartışılmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda artan hak temelli talepler, özellikle farklı etnik, dini ve mezhep gruplarına üye bireyleri bünyesinde barındıran ulus devletler açısından yurttaşlık kimliğinin inşası açısından önem taşımaktadır.

Türkiye kimlik sorunlarının ciddi boyutta yaşandığı ülkelerden birisidir. Farklı etnik grupların varlığı, dini kimlik grupları ve mezhepler arasındaki anlaşmazlık ve çatışmalar, siyasi kimlikler arasındaki gerilimler ülkemizde her zaman önemli bir sorun kaynağı olmuş ve kalkınma ve gelişmemizi engellemiştir. Bu bağlamda, Türkiye'de öncelikli mesele yaygın etnik ve dini kimlikleri ve bu kimliğe mensup bireyleri anlamadan dinlemeden geçmektedir.

Türkiye'de Türklük etnik temelleri de olan ulusal bir kimlik olup, ulus devletin de kendisini üzerine inşa ettiği önemli bir kimliktir. Cumhuriyet modernleşmesi bu bağlamda önemlidir. Türkiye, yüz yıla yaklaşan ulus devlet deneyimine sahiptir. Tarihsel ve sosyolojik boyutları olan bu deneyim ulusal kimlik olarak Türklük, siyasal kimlik olarak yurttaşlık üzerine kurulu bir yapıya dayalıdır ve moderndir. Farklı dinamikleri olsa da Fransız modelinden esinlendiği söylenebilir. Ancak Türk ulusal kimliğine yönelik gerçeklikte farklı itirazlar ve eleştiriler söz konusudur. Bu durum tarihsel olduğu kadar günceldir de. Özellikle Kürt kimliği/Kürtler bu noktada önemli bir özne konumundadırlar. Mezhep kimliği olarak da Sünni ve Alevi kimliği arasında ezeli ve güncel bir çatışma söz konusudur. Bu nedenle Türkiye'de yaşayan farklı etnik gruplardan Türk, Kürt, Sünni ve Alevi kimliklerinin inşası ve etnik farklılıklara rağmen söz konusu grupların ortak bir yurttaşlık kimliğine sahip olma durumu ve yurttaşlık anlayışı ile ilgili değişen algı ve yaklaşımların araştırılması büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda söz konusu gruplardan oluşan örneklem grubuyla derinlemesine görüşmeler yapılarak onların kendileri ve yurttaşlığa dair düşünceleri ve ortak bir vatandaşlık kimliğinin inşasının mümkün olup olmadığına dair fikirleri yaşam pratikleri göz önünde bulundurularak irdelenmiştir. Araştırmanın nitel yaklaşımla yapılması aktörlerin söylemlerine öncelik verilmesi araştırmayı daha önceki araştırmalardan ayıran en belirgin özelliktir.

1.1. Araştırma Probleminin İfadesi

Toplumsal yapı içerisinde insanlar çok farklı kimliklere sahip olabilmektedirler. Bu çerçevede yurttaşlık kimliği de sahip olduğumuz kimliklerden bir tanesidir. Yurttaşlık kimliğinin aktörler tarafından nasıl algılandığını araştırmak çok etnikli bir ülke içerisinde ortak bir yurttaşlık kimliğinin oluşumu açısından önemlidir. Bu araştırmanın problemi kısaca şöyle ifade edilebilir: Türkiye'de farklı etnik, dinsel ve mezhep gruplarına üye olan bireylerin genel olarak yurttaşlığa ve özel olarak da Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına yönelik yaklaşımları ve yurttaşlık kimliğini inşa süreçleri nasıl bir görünüm arz etmektedir?

1.2. Araştırma Soruları

1. Farklı etnik gruplara üye olan bireylerin yurttaşlığa yönelik bakış açıları nelerdir?

2. Farklı etnik gruplara üye olan bireylerin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına yönelik bakış açıları nelerdir?

3. Farklı etnik gruplara üye olan bireyler yurttaşlık kimliğini nasıl inşa etmektedirler? Bu konudaki yaşantı ve deneyimleri nelerdir?

4. Farklı mezhep gruplarına üye olan bireylerin yurttaşlığa yönelik bakış açıları nelerdir?

5. Farklı mezhep gruplarına üye olan bireylerin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına yönelik bakış açıları nelerdir?

6. Farklı mezhep gruplarına üye olan bireyler yurttaşlık kimliğini nasıl inşa etmektedirler? Bu konudaki yaşantı ve deneyimleri nelerdir?

1.3. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Kapsamı

Bu araştırma farklı etnik, dinsel ve mezhep gruplarına üye olan bireylerin yurttaşlığa ve Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına yaklaşımlarını ve yurttaşlık kimliğini inşa etme sürecindeki deneyimlerini öğrenmeyi amaçlamaktadır. Araştırmayla etnik, dinsel ve mezhepsel farklılıklara rağmen ortak bir vatandaşlık kimliğinin oluşumunun dayandığı toplumsal ve kültürel temelleri ortaya konacaktır. Türkiye'nin yaşadığı kimlik sorunlarının yurttaşlık ekseninde nasıl çözümlenebileceği aktörlerin bakış açısı ve yaşantılarından hareketle ortaya konup bu sorunun çözümüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu araştırma Diyarbakır ve Mersin illerinde yaşayan ve kendilerini etnik olarak Türk ve Kürt olarak adlandıran bireyler ile yine kendilerini mezhep olarak Sünni ve Alevi olarak adlandıran bireyleri kapsamaktadır. Araştırmanın teorik çerçevesini T.H. Marshall'ın yurttaşlık üzerindeki sosyolojik yaklaşımı oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra araştırma çerçevesinde yurttaşlık yaklaşımlarından da faydalanılmıştır.

2. LİTERATÜR ANALİZİ

1990'lı yıllarda, yurttaşlık kavramı sosyal bilimciler tarafından ilgi görmüş ve bu dönemden itibaren yoğun bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Çok boyutlu sosyal ve politik bir olgu olmasından dolayı, yurttaşlık farklı disiplinler tarafından çeşitli bakış açıları çerçevesinde günümüzde halen araştırılmaktadır.

Yurttaşlığın bu denli ilgi görmesi dikkat çekici bazı olgu ve oluşumlarla ilişkilidir. Bu olgu ve oluşumların önde gelenleri şunlardır: Toplumların giderek karmaşıklaşması, kültürel ve etnik farklılıkların artışı, kimlik sorunlarının artışı, küreselleşme süreci, mevcut demokrasi anlayışlarının sorun çözmede başarılı olamaması ve yeni sosyal hareketlerin yükselmesi.

Yukarıda ifade edilen oluşumlara ek olarak bir diğer önemli gelişme de ortaya çıkan bu sorunları çözebilmede yurttaşlığın aynı zamanda "bir çözüm yöntemi" olarak görülmesidir. Demokratik yurttaşlık, çok kültürlü yurttaşlık, anayasal yurttaşlık gibi kavramlar bu yönde geliştirilen önemli kavramlar olarak değerlendirilmektedir.

Yurttaş profili ve anlayışının, klasik ve yaygın anlamda ulus devletlerin inşası sürecinde homojen toplum meydana getirme isteğiyle bağlantılı olarak hak ve görev bilincine sahip tek bir etnik kimlik vurgusu yapılarak inşa edildiği ifade edilebilir. Farklı etnik ve kültürel grupları yurttaşlık kimliği çerçevesinde bir araya getirmek, ulus veya "büyük grup" oluşturmanın bir anahtarı olarak da görülmüştür. Tüm bu gelişmeler üzerinde sanayileşme, göç, kentleşme, sekülerleşme, siyasal değişme ve farklılaşmaların da etkili olduğu göz önünde tutulmalıdır.

Modernleşmenin son iki yüzyıllık tarihinde, yukarıda bahsedilen yurttaşlık paradigması genelde başarılı olmuştur. Özellikle, modernleşme sürecini özgün ve batılı kalıplara uygun yaşayan toplumlar için bu saptama daha doğrudur. Ancak, Batı modernleşmesini daha çok siyasal modernleşme formunda yaşayan toplumlarda, ekonomik temeli (sanayileşme) zayıf modernleşme, yurttaşlığın bir kurum olarak şekillenmesini olumsuz etkilemiştir. Ancak bu konuda yakın dönemde ortaya çıkan bir başka önemli olgu ise küreselleşmedir. Küreselleşmeye paralel olarak ulus devlet anlayışının sarsılması ve yurttaşların daha geniş hak talepleri çerçevesinde ortaya çıkan yeni yurttaşlık anlayışlarının beraberinde getirdiği yurttaşlık tartışmaları, sosyal bilimlerin birçok alanı tarafından araştırılan bir kavram haline gelmesine yol açmıştır. Sadece sosyoloji literatüründe değil sosyal bilimlerin tüm alanlarında geniş bir çalışma alanına sahip olan kavram ile ilgili literatürde kaynak sayısının fazlalığı göze çarpmaktadır (Kadıoğlu, 2012:15-16).

Konu ile ilgili literatür/alanyazın incelendiği zaman, yurttaşlığı açıklayan disiplinler çerçevesinde yurttaşlık çalışmalarının genel olarak kuramsal ve ampirik düzlemde ele alındığı görülmektedir. Konu ile ilgili teorik literatürün zenginliğinden kaynaklı olarak literatürü sınıflandırarak analiz etmek çalışmanın bütünlüğü açısından daha anlamlı olacaktır. Bu nedenle

literatürün araştırma konusunu aydınlatması açısından bu çalışma, yurttaşlık ve Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı olmak üzere iki ana başlık altında analiz edilmektedir.

Yurttaşlık ile ilgili literatür genel hatları itibariyle şu şekilde sınıflandırılabilir: Yurttaşlığın tarihsel gelişimi; Locke, 1975; Platon, 1985; Reisenberg, 1992; Pocock, 1995; Üstel, 1999; Preuss, 2003; Heater, 2007; Rousseau, 2011; Aristoteles, 2013. Yurttaşlık yaklaşımları; Mouffe, 1996; Schuck, 2002; Dagger, 2002; Delanty, 2002; Işın &Turner, 2002; Rasmussen& Brown, 2008. Ulus devlet ve yurttaşlık; Leca, 1996; Marshall & Bottomore, 2000; Brubaker, 2009; Touraine, 2011; Kadıoğlu, 2012; Smith, 2014; Gülalp, 2015; Oran, 2015; Kymlica & Norman, 2015; Benhabib, 2016; Balibar, 2016; Habermas, 2017.

Ulus devletlerde yurttaş kimliğinin inşası ile ilgili ampirik araştırmalara geçmeden önce konu ile ilgili teorik çalışmaların incelenmesinde fayda vardır. Sosyolojik anlamda yurttaşlığın ele alındığı ilk metinlerden biri, sosyolog T. H. Marshall'ın (1950), "*Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*" adlı makalesidir. Bu makalede Marshall, Batı'nın Rönesans, Reform ve Aydınlanma ile yaşadığı modernleşme sürecini ve bu süreçten kaynaklı olarak ortaya çıkan sosyo-ekonomik gelişmelerin bir çıktısı olarak yurttaşlığın yaşadığı dönüşümü İngiltere ekseninden açıklamaktadır. Yurttaşlığın yaşadığı değişim seyrini yurttaşlık haklarını temel alarak araştıran Marshall, yurttaşlık haklarını, tarihsel olarak medeni haklar, siyasi haklar ve sosyal haklar çerçevesinde ele almaktadır. Medeni hakları toplumsal yaşam içerisinde kişinin özgürlüğü için gerekli haklar olarak tanımlayan Marshall, bu hakları; "konuşma, düşünce, inanç, mülk edinebilme, adalet hakkı ve sözleşme yapma özgürlüğü" olarak ortaya koymaktadır. Siyasi haklar; "siyasi güç ya da bu güç ile donatılmış yapıya seçmen ya da seçilen olarak katılma özgürlüğü" nü ifade eder. Sosyal haklar ise; "toplumdaki aktörlerin sahip oldukları yaşam standartları ölçüsünde sınıf farkı gözetmeksizin en az onlar kadar ekonomik anlamda refah bir yaşam sürme hakkı ve eğitim hakkı, sosyal güvence hakkı" gibi haklara sahip olmak anlamına gelir. Söz konusu çalışma İngiltere'de sınıf eşitsizliklerinden ortaya çıkan sınıf çatışmasının önüne geçebilecek, sınıflar arası eşitsizlikleri en aza indirgeyebilecek bir olgu olarak yurttaşlık kavramına sosyal hakları eklemesi açısından önemlidir.

Yuval-Davis (2006), "*Aidiyet ve Aidiyet Politikası*" isimli makalesinde yurttaşlığın haklar ve sorumluluklardan daha fazlasını ifade ettiğini, aynı zamanda tanınma ve ait olma ile ilgili deneyimleri de içerdiğini savunarak aidiyetin yurttaşlıkla ilişkisini tartışma konusu yapmaktadır. Yurttaşlığı "aidiyet" kavramıyla bağlantılı olarak sosyal mekân, özdeşleşme-duygusal bağ ve ait olmanın siyasal değerleri bağlamında incelemiştir. Özellikle siyasi anlamda aidiyetin aşamalarını İngiltere örneğinden hareketle açıklamıştır. Aidiyetin sadece üyelikle, haklarla ya da görevlerle ilgili olmadığını savunan Yuval-Davis, aidiyeti aynı zamanda bu tür üyeliklerin uyandırdığı duygularla ilgili olduğunu savunmuştur. Yurttaş ve devlet arasındaki ilişkinin karmaşıklığından hareketle, bir topluluğa ait olmanın bir yolu olarak toplum ve

devletin yararlarının bireyin yararlarının üzerinde olduğu "cemaat yurttaşlığı" fikrini ileri sürmüştür. Yurttaşlığın unsurları olarak gördüğü aidiyet ve hak kavramlarının her yurttaş için geçerli olmadığını, aidiyetin gerçekleşebilmesi için, etnik köken, kültür, normatif davranış kalıpları ve değerlerden en az birinin olması gerektiğini vurgulamıştır. Aidiyet duygusundaki eksikliğin yurttaşlık ile ilgisini İngiltere örneği üzerinden 2005 yılında yaşanılan bombalı saldırıyla ele almıştır. İntihar bombacılarının resmi olarak İngiliz yurttaşı olduklarını fakat İngiltere yurttaşlığına duygusal ve siyasi olarak aidiyetlerinin ne düzeyde olduğu sorusundan hareketle, yurttaşlık ve aidiyet olgularını incelemiştir. İngiltere örneğinden yola çıkan Yuvah-Davis, ulus devlet için aidiyetin yurttaşlık anlayışının üzerinde bir olgu olduğunu vurgulamasına karşın küreselleşme ile birlikte yurttaş kimliğinin aidiyet olgusunun üzerine geçtiği sonucunu çıkarmıştır.

Lister vd. (2003), "*Gençler Yurttaşlık Hakkında Konuşuyor: Teorik ve Politik Tartışmalara Ampirik Bakış Açısı*" çalışmasında, İngiltere'de gençlerin kendilerini yurttaş hissetmeleri ve yurttaşlıklarının dönüşümünü liberal, cumhuriyetçi ve cemaatçi yurttaşlık yaklaşımları açısından hak ve görevleri temel alarak araştırmıştır. Çalışmada, Doğu Midlanns'ta yaşayan; yaşları 16/17, 18/19 ve 22/23 arasında değişen Asya ve Hindistan kökenli 110 genç katılımcı ile nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılarak onların İngiltere yurttaşlığa geçişleri ele alınmıştır. Örneklem grubunda cinsiyet dengesi olmakla birlikte, sekizde birinin Asyalı ve özellikle Leicester'de başlıca azınlık grubunu oluşturan Hint kökenli bireyler olmasına dikkat edilmiştir. Araştırma sonucu, politikacıların kabul ettikleri genel tavrın aksine, gençlerin cemaatçi yurttaşlık yaklaşımı bağlamında cemaate karşı görevlerinin bilincinde olup olmamalarının onlar açısından bir anlam ifade etmediğini ortaya çıkarmıştır. Lister'e göre gençler, yurttaşlık haklarından söz ederken; sosyal ya da politik haklarından ziyade medeni haklarının bilincinde oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Gençlerin devlete karşı olan görevlerinin bilincinde oldukları fakat yurttaş olarak haklarının bilincinde olmadıkları veya haklarını önemsemedikleri çalışma tarafından ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, gençlerin liberal ya da cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışından ziyade toplumun devamlılığının esas olduğu cemaatçi yurttaşlık anlayışını benimsemeleri çalışmanın bir diğer önemli sonucunu oluşturmaktadır.

Nordberg (2006), "*Vatandaşlık Talebi: Kimlik ve Aidiyet Üzerine Marjinalleştirilmiş Sesler*" isimli çalışmasında Finlandiya'da azınlık statüsünde yaşayan Çingenelerin genel olarak yurttaşlık kimliğine, özelde ise Finlandiya yurttaşlığı kimliğine bakış açıları ve bu kimliği inşa süreçlerini araştırmıştır. Çalışmada yurttaş kimliğini inşa sürecinde aidiyet vurgusu üzerinde durulmuş ve ortak bir tarihsel geçmişe rağmen Finlandiya'da yaşayan Çingenelerin kendilerini Finlandiyalılardan daha az Finlandiya yurttaşı hissettikleri sonucuna varılmıştır. 10 Çingene aktivist/eylemci ile yapılan derinlemesine mülakatlar sonucunda Çingenelerin maddi, sembolik

ve duygusal olarak dışlanmaya maruz kalmaları, kendilerini yurttaş hissetmelerinin önünde bir engel olarak durduğu sonucunu vermiştir. Finlandiya yurttaşlığının çingeneler tarafından benimsenebilmesi için sosyal, kültürel ve siyasal haklarının verilmesi gerektiğini savunan katılımcılar, bu hakların sağlanması durumunda toplumsal bütünleşmenin sağlanabileceği ve kendilerini tam anlamıyla Finlandiya yurttaşı hissedebileceklerini belirtmişlerdir. Bu araştırma, ulus devlet içerisinde azınlık olarak tanımlanan bir grubun söz konusu ulus devlet ve o devletin yurttaşı olmak arasındaki bağı aktörlerin deneyimlerinden yola çıkarak dışlanma ve aidiyet eksenleri vasıtasıyla açıklaması önemlidir.

Hussain ve Bagguley, 2003 tarihli; "*Yurttaşlık, Etnisite ve Kimlik*" isimli makalelerinde yurttaşlığı bir üst kimlik olarak değerlendirmişlerdir. Bu makalede, İngiltere'nin Bradorfd kentinde 2001 yılında İslam'ın İngiltere'deki varlığına karşı düzenlenen gösteri sonrasında İngiltere'de yaşayan Müslüman Pakistanlıların yurttaşlığı; ulusal kimlik, İslam ve etnik kökenle nasıl birbirine eklemlendiği hem birinci hem de ikinci kuşak Pakistanlılarla yapılan kuşak çalışması yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, iki kuşağın farklı yurttaşlık kimlikleri inşa ettikleri tespit edilmiştir. İkinci kuşak İngiltere doğumlu bir yurttaşın yurttaşlık hakları ve aidiyet bağlamında güçlü bir İngiliz yurttaşı kimliğine sahip olduğu, buna karşılık Pakistanlı olarak adlandırılan ilk nesil göçmenlerin kendilerini yurttaşlığa kabul edilmiş, yabancı bir ülkede yaşayan fakat oraya ait olmayan bireyler olarak tanımladıkları sonucuna varılmıştır. İkinci nesil katılımcılar ise kendilerini yurttaşlık kimliği düzeyinde ulusal topluluğun bir parçası olarak görmelerine karşın geleneksel ulusal kimlik anlamında kendilerini İngiliz hissetmediklerini ifade etmişlerdir. Ulusal kimlik ve yurttaşlık kimliğinin farklı olmasından kaynaklı olarak entegrasyondan ziyade tanınma talebinde bulunan katılımcılar eşit haklara vurgu yapmışlardır.

Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu (2015), "*Türkiye'de ve Dünyada Vatandaşlık*" isimli alan araştırmasında 58 ilde 1509 anket uygulayarak yurttaşlık kavramının aktörlerin zihinlerinde neye karşılık geldiğini, bu kavramdan ne anladıklarını, ulus devletin üyesi olarak yurttaşların devlete bağlılıklarını, farklı etnik ve dini kimliklere karşı hoşgörü düzeylerini sorgulayarak toplumun yurttaş kimliğini araştırmışlardır. Elde edilen veriler *Uluslararası Sosyal Araştırma Ağı*'na üye olan ülkelerin benzer bir çalışmadan elde edilen verileri ile karşılaştırılarak Türkiye'de ve dünyada iyi yurttaş davranış örüntüsünün göstergelerinin benzeştiği ya da farklılaştığı noktaları saptamaya çalışmışlardır. Çalışmada iyi yurttaş kavramının seçimlerde oy kullanma, vergileri düzenli verme, farklı fikirlere, etnik ve dini kimliklere karşı hoşgörülü olma ile örtüştüğü sonucuna varılmıştır. Çalışmada elde edilen bir diğer sonuç ise; Türkiye'de yurttaşların siyasi katılımı sadece seçim zamanlarında oy kullanmak olarak tanımlamalarıdır. Bundan kaynaklı olarak Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin diğer ülkelerin gerisinde

kaldığı sonucuna varılmıştır. Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarına katılım oranının dünya ülkelerinden düşük olması Batılı demokrasilere oranla daha düşük çıkmıştır.

Türkiye'de yurttaşlık hak ve görevleri ile ilgili yapılan çalışmalardan biri Caymaz'ın (2006), "*Türkiye'de Vatandaşlık, Resmî İdeoloji ve Yansımaları*" adlı kitabıdır. Bu çalışmada, T.H. Marshall'ın vatandaşlık haklarının hukuki, siyasi, sosyal gelişiminden hareketle, kavramsallaştırdığı kuramı temel alınarak vatandaşlık haklarının sosyal boyutu ve bu boyutun kazanılmasında milli eğitimin işlevi vatandaşlık rolleri bağlamında araştırılmıştır. Bu amaçla; farklı sosyo-ekonomik özelliklere sahip, Türkiye'nin farklı illerinden, Türkiye Cumhuriyet'i vatandaşı 61 katılımcı ile yapılan derinlemesine görüşmeler ve 450 katılımcı ile yapılan anket sonucunda vatandaşlık rolünün kazanılmasında milli eğitimin etkisinin sosyolojik zemini araştırılmıştır. Vatandaşlık rollerinin vatandaşlar tarafından nasıl algılandığı, vatandaşların bu rolü toplumsal yaşam içerisinde nasıl oynadıkları, vatandaşlık hak ve ödevleri temel alınarak incelenmiştir. Çalışma grubunu sadece farklı etnik kimliklere sahip bireylerin oluşturduğu, çalışma sonucunda vatandaşlığın hukuki ve siyasi haklar boyutunun vatandaşlar açısından sorun teşkil etmediği fakat vatandaşlığın sosyal boyutunun sorunlu olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Ayrıca milli eğitimin ulus devletin yaratmaya çalıştığı yurttaş profilini yaratmada başarılı olduğu ve yaratılan yurttaş profilinde insanların vatandaşlığı haklardan ziyade görevler olarak tanımladıkları ve vatandaşlık haklarını dahi devlete karşı görevleriymiş gibi algıladıkları sonucu çıkarılmıştır.

Eğitim kapsamında, sosyal yurttaşlık hakları ile ilgili yapılan bir diğer çalışma ise; Füsun Üstel'in (2004), "*Makbul Vatandaşın Peşinde*" isimli kitabıdır. Üstel, çalışmasında Batı yurttaşlığından farklı olarak Türkiye'de yurttaşlığın insanlar tarafından talep edilen bir hak olmasından ziyade ulus devlet oluşturmanın bir gerekliliği olması nedeniyle "yaratılan" yurttaş tipinde eğitimin etkisini araştırmıştır. Bu amaçla, II. Meşrutiyet ile başlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile devam eden ve 1980'e kadar geçen tarihsel süreç içerisinde, eğitim aracılığı ile yaratılmak istenilen yurttaş tipinin nasıl oluşturulduğunu incelemiştir. Çalışma, ulus devletin inşasında yaratılmak istenilen yurttaş modelinin eğitim yolu ile nasıl inşa edildiğini ve bu bağlamda haklarından ziyade görevlerinin bilincinde olan pasif yurttaş tipinin yaratılmasında eğitimin rolünü göstermesi bakımından önemlidir.

Özdoğan vd., (2009), "*Türkiye'de Ermeniler Cemaat-Birey-Yurttaş*" isimli kitapta Türkiye'de azınlık statüsünde kabul edilen Ermenilerin, Türkiye'nin toplumsal yapısı içerisinde Ermeni cemaatine bağlı bir birey ve Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak kimliklerini inşa süreçlerine etki eden faktörleri araştırmışlardır. Ermeni cemaatinin yurttaşlık kimliğinin oluşumuna etkisi ve bireysel düzeyde yurttaş kimliğinin nasıl kurgulandığı araştırmanın temel sorusu olmuştur. Bu bağlamda, Michael de Certeau'nun "strateji ve taktik" kuramsal çerçevesinden hareketle, azınlık konumundaki Ermenilerin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına

eklemlenme süreçleri incelenmiştir. Bu amaçla, 40 katılımcı ile derinlemesine görüşme, 12 katılımcı ile odak grup görüşmesi, 258 anket ve yerinde gözlem yapılmıştır. Çalışma sonucunda, kültürel yurttaşlığın Ermenilerin hem kendi kimliklerini korumalarında hem de yurttaş kimliğini inşa etmelerinde çözüm olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmanın Türkiye sınırları içerisinde azınlık statüsünde olan Ermenilerin Türkiye yurttaşlığına bakış açıları ve yurttaş kimliğine etki eden faktörleri Ermeni cemaati ve yurttaşlık açısından ele alması önemlidir.

Taşkın (2014), "*Türkiye'de Haklar ve Ödevler Açısından Yurttaşlık Algılaması*" isimli makalesinde yurttaşlık araştırmalarında yurttaşlar tarafından yurttaşlığın nasıl algılandığı sorusu yerine yurttaşlığın yapısal ve kurumsal özellikleri üzerinde durmuştur. Bu amaçla, hak ve sorumluluklardan yola çıkarak geliştirdiği yurttaşlık algılaması ölçeği ile yurttaşlık kavramının yurttaşlar tarafından nasıl algılandığını ve yorumlandığını araştırmıştır. Yurttaşlık haklarına vurgu yapan liberal yurttaşlık yaklaşımı ve yurttaşların sorumluluklarına vurgu yapan cumhuriyetçi yurttaşlık yaklaşımlarından hareketle, Türkiye'de yurttaşların yurttaşlığı cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışına mı yoksa liberal yurttaşlık anlayışına göre mi algıladıkları araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Sosyo-ekonomik seviyeleri farklı toplumsal grupların yurttaşlık algılamalarının ölçülmesi için ele alınan örneklem meslek grupları temel alınarak belirlenmiştir. Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı araştırma ile 625 katılımcıya anket uygulanmıştır. Araştırmaya göre meslek grupları sorumluluk ağırlıklı cumhuriyetçi yurttaşlık modelini benimsedikleri fakat siyasi ve sosyal etmenlerden kaynaklı olarak yurttaşlık algılamasında meslek grupları arasında farklılık olduğu tespit edilmiştir. Araştırma, ulus devlet inşasının temelinde yatan cumhuriyetçi yurttaşlık yaklaşımının Türkiye için de geçerli olduğunu, bu bağlamda yurttaşların devlete karşı sorumluluklarının ön planda olduğu ve yurttaş modelinin inşasının başarıyla gerçekleştiğini göstermektedir.

Kaboğlu (2014), "*Türkiye Ülkesi, Türkiye Halkı ve Türkiye Devleti*" isimli makalesinde genelde toplumsal ve siyasal sorunlar ve bu sorunların çözümü, özelde ise yurttaşlık tanımı ve kapsamı gibi sorunların çözüm mekanizması olarak görülen anayasa ve anayasanın bu sorunlar için önerdiği çözüm önerilerinden hareketle, yeni anayasa hazırlanması sürecinde yurttaşlığın hukuki boyutunu incelemiştir. Yeni anayasanın yurttaşlık sorununa çözüm olma olasılığını araştıran Kaboğlu'na göre sorun; 1924, 1961 ve 1982 anayasalarındaki yurttaş tanımlamasındadır. Bu anayasalarda yurttaş tanımlamasının "Türklük" vurgusunu hak ve özgürlükler çerçevesinde değerlendiren Kaboğlu'na göre; kimlik ve yurttaşlık sorununa kapsayıcı bir çözüm 1982 anayasasında da mevcuttur fakat yeni anayasa ile tüm yurttaşlar için ortak bir üst kimlik olarak yurttaş kimliğinin inşası ancak devlet ve iktidarın insan haklarını temel kriter alması ile mümkündür.

Göçek (2006), "*Türkiye'de Çoğunluk, Azınlık ve Kimlik Anlayışı*" isimli makalesinde önce Batıda yurttaş, çoğunluk, azınlık, kimlik gibi kavramları ortaya çıkaran toplumsal süreçleri analiz etmiş ardından Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kavramların geçirdiği dönüşümü araştırmıştır. Çoğunluk ve azınlık kavramlarının özleri itibari ile eşitsizliğe yol açtığını ve toplumsal yaşamın her alanında güç ilişkilerini kapsadığını savunan Göçek'e göre; çoğunluk ve azınlık kavramsallaştırması imparatorlukların yıkılıp yerlerine ulus devletlerin kurulması aşamasında kimlik kavramının yapısında da bir dönüşüme sebep olmuştur. İmparatorlukların kimlik anlayışı olan tebaa kimliğinden yurttaş kimliğine geçişin kimliğin yapısal dönüşümüne zemin hazırladığını savunmuştur. Kimliğin bu dönüşümü içerisinde yurttaşların hak ve görevleri önemli bir unsur olarak değerlendirmiş ve bunların garantörü olarak toplumsal sözleşmeyi önermiştir. Batıda çoğunluk ve azınlık kavramlarının günümüzde dahi eşitsiz bir toplum yapısına atıfta bulunduğunu, bu nedenle, ulus devlet yurttaşlığı yerine Avrupa yurttaşlığı olarak tanımlanan ulus ötesi yurttaşlık kavramının oluşturulmaya başlandığını ifade etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye bağlamında ise sosyal, kültürel ve ekonomik kaynaklara rahatça ulaşabilen grubun çoğunluk grup olduğunu ve bu grubun etnik olarak Türk, alt kimlik olarak ise Sünni Müslüman olduğunu vurgulamıştır. Bu duruma örnek olarak ise; Türk askeri teşkilatı ve bürokrasisinde tek bir azınlık grup mensubunun dahi üst kademelere gelememesini göstermiştir.

Tol (2005), "*Alevi Olmak, Alevilerin Dilinden Ayrımcılık Hikâyeleri*" isimli kitapta Alevilerin gündelik yaşamda karşılaştıkları negatif ayrımcılık hikâyelerini, ötekileştirme pratiğinin tarihsel süreç içerisinde oluşumunu ve günümüzde aldığı şekli, toplumsal hayatta nasıl işlediğini nitel araştırma yöntemi ile analiz etmiştir. Yapılan araştırma sonucunda ayrımcılığın hangi mekanizmalarla yeniden üretildiği, nasıl işlediği, ayrımcılığın Alevi yurttaşlara göre hangi alanlarda yoğunlaştığı, Alevilerin maruz kaldıkları ayrımcılıkla mücadele etme stratejileri açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, 1000 Alevi yurttaş ile odak grup görüşmesi ve derinlemesine mülakat yapılmıştır. Elde edilen veriler, ötekileştirilen bir kimliğin inşa sürecinde yaşadığı olumsuzlukları görünür kılarak yaşanılan negatif ayrımcılığın sadece Alevilerin değil aynı zamanda Türkiye'nin de bir sorunu olduğunu göstermiştir. Ötekileştirme, görmezden gelme gibi pratiklerin sorun çözümü için geçerli yollar olmadığı, sorunun çözümü için tartışma ortamı yaratılmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Tol (2016), "*Alevi Gençlerin Kimlik Arayışları*" isimli çalışmasında İstanbul'da sosyo-ekonomik seviyesi düşük mahallelerde yaşayan kente göç yolu ile gelmiş Alevi gençlerin ayrımcılığa maruz kaldıkları bir toplumsal yapı içerisinde kimliklerini nasıl inşa ettikleri sorusuna odaklanmıştır. Bu amaçla, 15'i kanaat önderi olmak üzere 38 katılımcı ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiş, görüşmeler ile gençlerin gündelik yaşam, Alevi kimliğine bakış açıları ve siyasal katılım gibi konulara dair fikirleri analiz edilmiştir. Çalışma

sonucunda, Alevi gençlerin Aleviliğin kültürel yönüne ağırlık vermeleri birlikte kimlik inşası noktasında inancı değil; politikayı temel aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Alevi gençlerin eklemlenmeye çalıştıkları toplumsal yapı içerisinde yurttaşlığa yönelik bakış açıları literatürde araştırılmayı bekleyen bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır.

Saraçoğlu (2011), "*Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler- İnkârdan Tanıyarak Dışlamaya*" isimli kitabında Cumhuriyetin ilanı ile gerçekleşen Türkiye'nin ulus devletleşme sürecinde görmezden gelinen, inkâr edilen Kürt sorununun 2000'li yıllardan itibaren yaşadığı dönüşümü incelemiştir. Devletin inkâr politikasının yerini kabullenmeye bıraktığı ama özellikle Batı metropollerinde Kürt göçmenlere karşı linç boyutuna varan dışlayıcı eylemlerin toplumsal dinamiklerinin neler olduğunun araştırılmasının sorunu daha anlaşılır hale getireceğini düşünmektedir. "Tanıyarak dışlama" olgusunun Kürt sorununa eklenen yeni bir boyut olduğunu savunduğu çalışmasında 90 İzmirli katılımcı ile derinlemesine görüşme gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda, Kürtlere yönelik "tanıyarak dışlama" pratiğinin toplumsal dinamiklerinin Kürtlerin kentlerde yaşadıkları mekânsal ve sosyo-ekonomik eşitsizlikler olduğu sonucuna varmıştır. Saraçoğlu, toplumsal adaletin sağlanabilmesinin sorunun çözümü için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Bu amaçla, Kürt sorununun sadece politik düzlemden ibaret olmadığı; sorunun Kürtlerin politik olduğu kadar kültürel haklarının da gözetilmesi gerektiğini belirtmiştir. "Tanıyarak dışlama" pratiğine maruz kalan Türkiye Cumhuriyet'i yurttaşı Kürtlerin etnik kimliklerinin yanı sıra yurttaş kimliğine bakış açıları ve bu kimliği inşa süreçlerine etki eden toplumsal faktörlerin araştırılması önemli bir olgu olarak karşımızda durmaktadır.

Yeğen (2014), "*Müstakbel Türk'ten Sözde Vatandaşa*" isimli kitabında küreselleşme ve bunun sonucunda artan hak talepleri bağlamında etno-politik sorunların sadece Türkiye'ye özgü olmadığını, ulus devletlerin birçoğunda da benzeri sorunların var olduğundan söz etmektedir. Yeğen, Kürtlerin bir taraftan Cumhuriyet ile bütünleştiğini bir taraftan da bazı noktalarda bütünleşmenin sağlanamadığını ileri sürmektedir. Ona göre bütünleşmeyi sağlayan unsurların başında, Cumhuriyet'in sağladığı eşit yurttaşlık politikaları gelmektedir. Bu politikalar sayesinde etnik kimliklerinden bağımsız olarak, ayrımcılığa uğramadan eğitim, sağlık gibi sosyal haklardan faydalanan Kürt yurttaşların ulus devletin gerektirdiği homojen topluluğa adapte olduklarını belirtmektedirler. Asıl sorunun Cumhuriyet ile bütünleşmeyi sağlayamayan Kürtler cephesinde yaşandığını belirten Yeğen, Kürtlerin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını benimsememelerine etki eden faktörleri tarihi belgeler ve anayasalar aracılığıyla ortaya koymaktadır. Buradan hareketle, Cumhuriyet'in Kürtler için getirdiği kısıtlamalar nedeniyle Kürtlerden ulus devletin istediği makbul yurttaş tipinin yaratıldığı fakat 1990'lı yıllardan itibaren Kürtlerin etno-kültürel farklılıklarının vurgulanması talebinden kaynaklı olarak yaratılan yurttaş tipinin kırılmalara maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Kürtlerin yurttaşlığı tam anlamıyla benimseyebilmeleri için Cumhuriyet rejiminin siyasi gücü sağlama ve homojen

toplum oluşturmada güç unsuru olarak kullandığı etno-kültürel topluluk vurgusundan vazgeçmesi gerektiği sonucuna varmaktadır.

Konda Araştırma ve Danışmanlık Şirketi'nin 2006 yılında yaptığı çalışma, Türkiye'deki etnik ve dinsel aidiyetleri ve bunların coğrafi dağılımlarını, nüfus hareketliliğini ve bu hareketliliğin yarattığı toplumsal dinamiği belirlemek ve kamuoyunun toplumsal mutabakata dair görüşlerini öğrenmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede, Türkiye geneli 12 bölge ve 13 büyük ilde olmak üzere iki farklı örneklem kullanılarak 53.224 görüşme gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının söylemde iddia edildiğinden daha fazla hoşgörülü ve farklılıklara saygılı oldukları sonucu elde edilmiştir. Ayrıca bireylerin etnik köken ve dini kimlik gibi kimliklerine bağlılıklarının yanında vatan sevgisi bağlamında inşa edilen yurttaşlık kimliği gibi tercih edilen kimlikler de oldukça önem arz etmektedir.

Literatür Analizi Bölümü'nde ele alınan yurttaşlık konulu araştırmaların konuyu hem kuramsal/teorik ve hem de ampirik/deneysel boyutta ele aldığı görülmektedir. Yerli ve yabancı literatürden derlenen araştırmalarda yurttaşlık kurumu, yurttaşlık kimliği, yurttaşlık kimliğinin inşası ve yurttaşlığın sorunları incelenmiştir. Yapılan çalışmaların bir kısmı çeşitli ülkelerin yurttaşlık deneyimlerini ele almaktadır. Türkiye'de yapılan çalışmalar ise ağırlıklı olarak Aleviler, Kürtler ve azınlıklar üzerinedir. Konuyu bütüncül olarak ele alan, farklı etnik ve mezhep kimliklerini birlikte değerlendiren, özellikle sosyolojik nitelikli araştırmaların eksik olduğu dikkat çekmektedir. Hâlbuki yurttaşlığın sosyal/sosyolojik boyutları önemlidir. Bu bağlamda literatürde bir boşluk olduğu görülmektedir.

Bu bağlamda farklı etnik ve mezhep kimlikleri bünyesinde barındıran bir ulus devlet içerisinde bu kimliklere sahip aktörlerin yurttaşlık kimliğine bakış açıları ve yaşadıkları ulus devletin yurttaş kimliğini toplumsal yaşam içerisinde inşa etmelerine etki eden toplumsal faktörlerin neler olduğu ve ayrıca yurttaşlık kimliğinin kimlik sorunlarını çözebilme kapasitesinin Türkiye özelinde araştırılması, literatüre yurttaşlık olgusuna yönelik yeni bakış açılarının geliştirilmesine katkı sağlamayacağı düşünülmektedir. Yurttaşlık çalışmalarının yurttaş tarafını ihmal eden özelliği ve Türkiye'nin toplumsal yapısı içerisinde yurttaş kimliği ile birbirine eklemlenen farklı etnik ve mezhepsel grupların Türkiye Cumhuriyet'i yurttaşlık kimliğini inşa süreçlerine etki eden toplumsal faktörleri ortaya koyarak literatürdeki bu eksikliği gidermesi bakımından özgündür.

3. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Yurttaşlık

Sosyal bir varlık olan bireyler yaşamlarını idame ettirebilmeleri için diğer bireylere gereksinim duymaktadırlar. Sürekli yenilenen bir ilişki ağı içerisinde bireylerin etkileşimlerini devam ettirmesi toplumsal yaşam içerisinde uyulması gereken bazı kuralları gerektirdiği gibi bir düzen de gerektirmektedir. Siyasi bir yapılanmadan yoksun küçük gruplar açısından bu düzen, toplumsal norm ve değerlerle sağlanırken; siyasi bir mekanizmayı gerektiren daha büyük toplumsal gruplar açısından bu düzen, yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi kapsar ve bu ilişki en basit şekli ile üyelik temelinde şekillenir. Bu anlamda siyasi bir topluluğa üyelik olarak tanımlanan yurttaşlık insanların bir arada yaşama gerekliliklerinin ister ulus devlet ister Antik Yunan şehir devleti olan polis şeklinde tanımlansın, bir yönetici mekanizma ile olan ilişkisini tanımlamaktadır.

Literatürde çok farklı yurttaşlık tanımlarının olduğu tespit edilmiştir. Yurttaşlığın her ne kadar farklı kullanımları olsa da Leca (1996:16)'ya göre kavramın sosyal bilimlerdeki birçok kavram gibi net bir tanımı yoktur. Ona göre, yurttaşlıktan söz etmenin güçlükleri iki temele dayanmaktadır. Bunlardan ilki; yurttaşlığa ait gibi gösterilen ve "aile, işletme, mahalle veya dünya yurttaşlığı" şeklinde sınıflandırılabilecek uzamsal ve işlevsel boyutların çeşitliliğidir. İkinci neden ise; yurttaşlığın işaret ettiği ve kendileri de farklılık gösteren özel ve kamusal nitelikli hak ve yükümlülükleri tanımlayan hukuksal konumlanış, özgül bir niteliğe sahip rollerin bütünü ve davranış çizgilerinden kaynaklanmaktadır.

Hukuki bir terim olarak yurttaşlık, bir eylem teriminden ziyade bir kimlik terimini ifade etmektedir. Siyasal terim olarak ise sorumluluk duygusu temelinde aktif bir adanmışlığı benimseme anlamına gelir. Kişinin aidiyet ve sorumluluk duyguları sayesinde içinde yaşadığı toplumda ve ülkede bir fark yaratması demektir (Drucker, 1994: 240).

Yurttaşlık siyasi bir topluluğa üyelik anlamında ilk kez Antik Yunan ve Roma İmparatorluğunda kullanılmıştır. Ulus devlet bağlamında ise geleneksel olarak yurttaşlık, modern yaşamın temelini oluşturan devlet ve bireyler arasındaki sosyal sözleşmeyi sağlamak amacıyla siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda genişletilmiş haklar ve sorumlulukların kavramsallaştırılmasıdır (Işın&Turner, 2002:1-10). Bu kavramsallaştırma sonucunda yurttaş olmak aynı zamanda ulusal sınırlar içinde etkin olan bir ulus devlet aracılığıyla örgütlenmiş hak ve sorumluluklar temelinde inşa edilmiş bir kimlik sahibi olmak anlamına da gelmektedir (Desforges, 2014:551). Nitekim yurttaşlığı sosyolojik açıdan, haklar ve görevler temelinde ilk kez tanımlayan T.H. Marshall (2000:37), yurttaşlığı toplumun üyelerine bağışlanmış bir statü ve

bu statüye sahip olmak ve aynı zamanda haklar ve görevler açısından da tam bir eşitliğe sahip olmak anlamında ele almıştır.

Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu için geçerli olan yurttaşlık tanımlamaları ulus devlet ile farklı bir nitelik kazanmıştır. Bu çerçevede, yurttaşlık kavramının ulus devlet açısından önemi, ulus devletlerin bireyleri yerel ve ulus öncesi topluluklara olan bağlarından koparark kendi tekeline almasından kaynaklanmaktadır. Bireylerin bütün aidiyetlerinden sıyrılarak yurttaşlık fikri etrafında birleştirilmesi ulus olarak tanımlanan yeni bir topluluğun ve milliyetçilik olarak tanımlanan yeni bir siyasal egemenlik ideolojisinin yaratılmasını içermektedir. Bu nedenle ulus devlet açısından yurttaşlık; yeni ve siyasal olarak inşa edilmiş bir kimliği tanımlar, ulusal bir topluluğun üyesi kimliğiyle kimin içeride kimin dışarıda olduğunu belirler. Yurttaşlığın ulus devlet açısından ikinci önemi ise; yurttaşlığın topluluğun üyelerine bir dizi hak ve yükümlülükler getirmesidir (Gülalp, 2015:12).

Yurttaşlığın bir ulusal devletin üyeliği temelinde inşa ettiği kimlik ve bu kimliğe sahip olmak sayesinde kazanılan hak ve yükümlülüklere o devletin yurttaşı olmayanların sahip olamamasını Amerikalı sosyolog *Rogers Brubaker* "sosyal kapanma" kavramı ile açıklamaktadır. Yurttaşlığın hukuki bir formül olmanın ötesinde giderek daha çok ön plana çıkan sosyal ve kültürel bir aidiyet biçimi olduğunu savunan Brubaker (2009:44), yurttaşlığın modern ulus devlet sisteminin idari yapısında ve siyasal kültüründe merkezi bir öneme sahip olduğunu savunur. Sosyal kapanmaya neden olan durum ise; ulus devletin insan unsurunu tanımlayan ve sadece o devlet sınırları içinde yaşayan bireylere verilen yurttaşlık statüsünün o devletin yurttaşları açısından kapsayıcı fakat o devletin yurttaşı olmayanlar açısından dışlayıcı bir niteliğe sahip olmasıdır. Söz konusu bu kapsayıcılık veya dışlayıcılık nedeni ile yurttaşlık kapsayıcı olduğu bireyler açısından sosyal ve kültürel aidiyeti de sağlarken, dışlayıcı olduğu bireyler açısından aidiyet duygusu inşa etmemektedir. Ulus devlet ve yurttaşlık arasında aidiyet temelinde şekillenen bu ilişki sonucunda ulusal aidiyet yurttaşlık kavramı ile örtüşmekte ve yurttaşlık siyasi hakları kullanma yetisinin dışına çıkarak ulusal aidiyet belirleyen tek ölçüt haline dönüşmektedir (Erözden, 2008:120).

Ulus devlet ve yurttaşlık ilişkisini hak, görev ve sorumluluk çerçevesinde açıklayan Heater (2007:10-11)'e göre yurttaşlık, bireyi feodalite, monarşi ve tiranlık yönetim şekillerinde olduğu gibi başka bir bireyle veya ulusta olduğu gibi bir grupla değil esas olarak devletle olan bağını tanımlar. Devlet ve birey arasındaki ilişkinin cisimleşmiş hali olan yurttaşlık kimliği devlet tarafından verilen haklar ve hepsi de eşit statüde olan ve özerk özneler olarak yurttaş bireyler tarafından yerine getirilen görevlerde saklıdır. Bu anlamda iyi yurttaş kendisine yurttaş kimliğini veren devlete bağlılık duygusu besleyen ve yurttaşlık görevlerini yerine getirme sorumluluğuna sahip olan bireydir.

Ulus devlet açısından yurttaşlığı tanımlayan Kadıoğlu (2012:21-30), literatürde yurttaşlık kavramının dört farklı şekilde kullanıldığını ileri sürmektedir. Bunlardan ilki; yurttaşlığın ulusal kimlik veya milliyet olarak kullanımıdır. Yurttaşlığın bu şekilde kullanımının temelinde Fransız Devrimi ve ulusun devletin egemenliğinin kaynağı olarak görülmesi vardır. İkinci kullanımı ise; evraklar temelinde tanımlanan yurttaşlıktır. Burada yurttaşlık, bireyin hukuki konumuna istinaden sahip olduğu nüfus cüzdanı, pasaport gibi birtakım evraklar olarak tanımlanır. Üçüncü kullanımı yurttaşlığı haklar temelinde tanımlanmasıdır. Bu kullanımın temelinde yurttaşların devlet karşısında sahip olduğu haklardır. Yurttaşlığın dördüncü kullanımı ise onun görev ve sorumluluklar temelinde tanımlanmasıdır. Bu kullanım şekli özellikle haklara vurgu yapan liberal geleneğin zayıf olduğu bunun yerine toplumun bireye göre öncelikli kabul edildiği ve yurttaşlık haklarından ziyade yurttaşlık görevlerinin vurgulandığı cumhuriyetçi gelenekte baskın olarak kullanılmaktadır.

Yurttaşlığın kimlik türü olarak değerlendirilmesi yurttaşlığın sahip olduğu niteliklerin yanı sıra aidiyet duygusunu da barındırması ile ilgilidir. Yurttaşlık ilk bakışta bir devlete aidiyeti simgeler; bireye, devlete aidiyetten kaynaklı olarak bir takım hak ve ödevler içeren hukuki bir statü verir ve bu statü her devletin kendi yasalarınca belirlenir. Fakat yurttaşlık sorunu sadece yasal veya anayasal bir sorun değildir; bireyin topluluk içinde yer alma tarzı ve siyasi iktidarla ilişki tarzını da içerir (Bilgin, 1998: 147).

Gerek Antik Yunan'da ve gerekse günümüz ulus devletlerinde siyasi bir topluluğa üyelik anlamı taşıyan ve genellikle haklar, görevler, katılım ve kimlik eksenlerinde tanımlanan yurttaşlık kavramı, geleneksel olarak yurttaşlığın bölgesel sınırlarını tanımlayan ulus ve ulus devlet ile ilişkilendirilmesine (Delanty, 1994: 285) karşın, ulus devlet ile tarih sahnesine çıkmış bir kavram değildir. Toplumsal değişime bağlı olarak bireylerin siyasi ve toplumsal arenada yönetici mekanizma ile kurduğu ilişki ve bu mekanizma karşısında konumlanışı "ahali, nüfus, halk, kul, tebaa, vatandaş, uyruk veya yurttaş" şeklinde bir seyir izlemiştir. Bu sözcükler, geçmişten günümüze, aşiretten modern devlete bir siyasal egemenlik ve örgütlenme biçiminin kurucu öğelerinden biri olan insanı, daha doğrusu bireyi tanımlar (Ünsal, 1998:4). Modern devletin meşruiyet kaynağı olan bireyi başka bir ifadeyle devletin insan unsurunu tanımlayan yurttaş kelimesi Latince "*civis"* ve Yunanca *"politeis"* kökenlerinden gelmektedir ve en genel ifadesi ile bir siyasi topluluğun üyesi olmak anlamını taşımaktadır (Sarıbay, 1992: 85).

Antik Çağlardan beri varlığını devam ettiren yurttaşlık kavramının kentli olmak ile ilişkisi bulunmaktadır. Hem tarihsel bir kategori olması hem de sosyal ve siyasal bir statü olması açısından yurttaşlık kentle birlikte var olmuştur. Toplumsal gelişmeyi ve devlete karşı toplumsal anlamda bireysel özgürleşmenin kapılarını aralayan sivilizasyon/medenileşme her açıdan yurttaş olma süreci ile el ele hareket etmiştir. Bu nokta sivil toplumun gelişimi ile kentli olma arasındaki ilişkiyi ifade eder. Kent ve yurttaş arasındaki bir başka anlamlı husus ise;

yurttaşlık kavramının "bir yasal statü" ve "arzu edilen bir etkinlik" anlamlarına gelmesidir. Yasal statü olarak yurttaşlık ulus devlete üyeliği vurgularken, arzu edilen etkinlik olarak yurttaşlık, söz konusu üyeliği taşıyan bireyin o topluluğa katılımın niteliğine değinir (İçduygu & Keyman, 1998: 164).

Antik çağlardan beri varlığını devam ettiren yurttaşlık fikrinin ulus devlet ile eşdeğer görülmesi sonucunda kutsal bir nitelik kazanmasını ve yurttaşlığın salt hukuki özelliklerinin ön plana çıkarılmasını eleştiren Üstel (1999:56), yurttaşlığı dar anlamıyla siyasal hakların tam kullanımı, geniş anlamıyla ise kamusal alana etkili katılım ve bir güçler ve çıkarlar ilişki ve dengesini geçici bir süre için kurala bağlamak için düzenlenmesi olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle yurttaşlık ya yurttaşlığı ulus devlet ile eşit kabul eden bir kutsallaştırma ya da ardında bir egemenlik projesinin gizlendiği saf bir "hukuksal kurgu" olarak ele almak yönünde ikili bir eğilim ortaya çıkmıştır. Devlet ve birey arasındaki hukuksal bir bağ olan yurttaşlık tanımlaması yurttaşlığın en genel tanımıdır. Fakat bu bağ sadece hukuksal değil; sosyolojik, dinsel, siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal gerçeklerle de ilgili olmakta ve onlardan soyutlanamamaktadır (Ünsal, 1998: 4).

Ulus devlet ile yurttaşlık arasındaki ilişkinin salt hukuki boyutunun vurgulanmasını eleştiren Erol (1997: 120)'e göre, yurttaşlık bireylerin toplumsal rolleri bağlamında iyi bir yurttaş olmanın gerektirdiği etik özelliklerden ibaret değildir. Yurttaşlık sadece belirli haklardan yararlanan ve hukukun koruması altında olan birey anlamına da gelmemektedir. Yurttaş, içinde yaşamını idame ettirdiği toplumun etik ve siyasal değerlerini benimseyen, bireyin farklı özne konumlarını birbirine eklemlemesini ve bu özne konumları arasında ayrım yapabilmesine olanak sağlayan bir ilkedir. Bu nedenlerden ötürü, yurttaşlığı sadece hukuki boyutu olan ve belirli haklardan yararlanan ve hukukun koruması altında olan birey olarak tanımlamak yanlış bir tanımlama olacaktır. Aynı zamanda yurttaşlığın hukuksal bir statü olarak sınırlandırılması yurttaşlığı bir kimlik türü olarak değerlendirmeyi de zorlaştıracaktır.

Antik Yunan şehir devletlerinde ortaya çıkan yurttaşlık fikri tarihsel süreçte etkinliğini yitirse de tam olarak ortadan kaybolmamış ve 1789 Fransız Devrimi ile tekrar siyasi ve tarihsel arenada yerini almıştır. Devrim sonrası ulus devletin homojen toplum yapısı bağlamında hak ve sorumluluklar çerçevesinde temellendirilen yurttaşlık kavramı 1980'lerden itibaren küreselleşme sonucu beliren kimlik siyasetine bağlı olarak yeniden ele alınmaya başlanmıştır (Erol, 1997: 119).

Antik Yunan'dan beri tanımı ya da kapsamı değişmekle birlikte varlığını devam ettiren, küreselleşme ve postmodernizmin etkileri sonucunda siyasi ve sosyal tartışmaların odağında yer alan yurttaşlık kavramının daha net anlaşılabilmesi açısından tarihsel dönüşümünün bilinmesi faydalı olacaktır. Bu nedenle çalışmanın bundan sonraki kısmında yurttaşlığın ulus devlete kadar olan zaman zarfında yaşadığı dönüşüm değerlendirilmektedir.

3.1.1. Yurttaşlığın Tarihsel Gelişimi

Yurttaşlık ile ilgili tanımlara bakıldığı zaman, kavramın siyasi topluluğa üyelik, hak-görev, katılım, kimlik bağlamlarına vurgu yapıldığı ve çoğunlukla ulus devlet ile bağdaştırıldığı görülmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere, tarihsel kökleri Antik Yunan ve Roma İmparatorluğuna uzanan ve tarihsel süreç içerisinde ismi değişse de varlığını devam ettiren bir kavram olan yurttaşlığın ulus devlet açısından önemini anlayabilmek için kavramın tarihsel derinliğine değinmekte fayda vardır. Nitekim Heater yurttaşlığa ilişkin tarihsel bir incelemesinde yurttaşlık fikrinin beş farklı tarihsel gelişim döneminden geçtiğini savunmaktadır ve yurttaşlığın "Yunan şehir devleti, Roma İmparatorluğu, Orta çağ ve Rönesans şehri, ulus devlet ve kozmopolit birliktelikler" şeklinde bir tarihsel gelişimi olduğunu vurgulamaktadır (Heater, 1990: 161). Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümünde ulus devlete kadar olan yurttaşlığın tarihsel gelişimi ele alınmaktadır. Ulus devlet ve yurttaşlık olguları ise daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak değerlendirilmektedir.

Yurttaşlık fikrinin ortaya çıktığı Antik Yunan şehir devleti olan polisler siyasi örgütlenme modeli olarak dinsel, askeri ve ekonomik özellikler göstermesi nedeni ile günümüz devletlerinin sahip olduğuna benzer bir etkiye sahiptir (Duverger, 1982: 427). Polislerin devlet mekanizması gibi bir işleve sahip olması nedeni ile Antik Yunan'da *politea (devlet)* Yunanlılar tarafından içselleştirilmiş ve korunması gereken bir unsur olarak algılanırken, polis ise; yurttaşların siyasi arenaya dahil olmasını sağlayan bir deneyimi ifade etmekteydi (Platon, 2013: 5). Yurttaşlar açısından bu deneyim yurttaşın toplumun devamlılığı açısından topluma karşı yüklendiği görevler ile somutlaşmaktaydı. İyi bir insan olmanın iyi bir yurttaş olmak ile eşdeğer görüldüğü bu anlayışın temelinde Aristoteles'in "arete" (erdem) anlayışı bulunmaktaydı. Dolayısıyla yurttaş olmak ancak iyi ve erdemli insanlara verilmiş bir statüyü kapsamaktaydı (Aristoteles, 1995: 1279b).

Polisin toplumsal yapısı hukuki olarak üç kesime bölünmüştü ve yurttaşlık bu üç kesimden birini ifade etmekteydi. Geri kalan iki kesim ise; yabancı ve kölelerden oluşmaktaydı (Ağaoğulları, 2013: 19-20). Antik Yunan şehir devletlerinde yurttaş kölelerden ve yabancılardan farklı olarak polisin siyasal hayatına katılma hakkı olan zümreyi ifade etmekteydi (Sarıbay, 1992: 85). Yurttaş olmanın siyasal bir topluluk olan polise üyelikle eşanlamlı olduğu bu dönemde yurttaşlık toplumun tüm kesimlerini kapsamayan sadece sınırlı sayıda insana atfen kullanılan bir statüydü. Doğumla kazanılmış bir statü olan yurttaşlık statüsünü kazanan birey Aristoteles'in yurttaşlar cemaati olarak tanımladığı ve ayrı yönetimler şeklinde örgütlenmiş ve modern terimlerle ifade edilecek olursak sivil toplum olarak niteleyebileceğimiz topluluklardan farklı olan bir siyasi yapıya dâhil oluyordu (Schnapper, 1995: 92).

Özkazanç (2009: 251)'e göre, modern anlamda yurttaşlığın ilk nüvelerinin oluştuğu Antik Yunan günümüzdeki anlamı ile demokratik bir toplum yapısına sahip olmasa da bireylerin gerek aile gerek kabile ve gerekse de mensup oldukları sınıftan kaynaklı olarak toplumsal yaşamdaki eşitsizliklerinin yurttaşlık kavramı altında eşitliğe dönüşmesinin başlangıcı olması açısından önemlidir. Mevcut bütün eşitsizlikleri ikinci plana iterek en azından eşitler arasında sağladığı siyasi eşitlik bağlamında yurttaşlık eşitsizlikleri maskelemek amacında değil, farklılıklardan kaynaklı eşitsizliklerin yaratacağı çatışmaların eşitlik ilkesi çerçevesinde gerçekleşmesini sağlama amacındadır.

Roma yurttaşlık modelini Antik Yunan yurttaşlığından farklı kılan özelliği; yurttaşlığın toplumun bazı zümrelerine değil, köleler dâhil olmak üzere tüm toplumsal sınıflara verilmesiydi. Roma'da yurttaşlık statüsünün kapsayıcılığı, Antik Yunan yurttaşlığından farklı olarak aslında her ikisi de yurttaş olarak kabul edilen ayrıcalıklı patrici sınıfına karşı pleblerin, haklarını elde etmek için verdiği mücadele ile sağlanmıştı. Bu nedenle Antik Yunan'da bir grubun ayrıcalığı olan katılımcı aktif yurttaşlık gelişirken patrici-pleb çatışmasından kaynaklı olarak Roma'da hem katılım ve statüyü içeren hem de yalnızca statüyü içeren yurttaşlık anlayışı gelişmiştir (Üstel, 1999: 53). Roma yurttaşının sahip olduğu statü onun Roma hukukunun güvencesinde olduğunun göstergesiydi ve bu ise bireyin hem özel hem de kamusal yaşamını siyasal katılım noktasında çıkarlardan bağımsız olarak etkiliyordu (Heater, 2007:51).

Yurttaşlık statüsünün hukuki olarak güvence altına alınmasından kaynaklı olarak modern demokrasi ve demokratik yönetimler yurttaşlık bağlamında Roma'dan hukuki statü terimlerinin baskın olduğu bir yurttaşlık görüşünü miras almışlardır. Roma'nın istilacı yapısı nedeniyle denetimi altındaki toprakların ve toplulukların sürekli artması yüz yüze ilişkiyi imkânsız hale getirdiğinden, bireyler arasındaki ilişkinin temel ölçütü görevler değil; yasa ortaklığına sahip olanları kapsayan yasa olmuştur. Siyasal toplumun hukukla tanımlandığı ve yasa uyarınca eşitliğin önemli olduğu bu sistemde amaç hak sahipleri ile yabancılar arasındaki ilişkiyi düzenlemekti ve yurttaşlık statüsünün hukuki niteliğinden dolayı yabancılar da yurttaş olarak kabul edilmişlerdir (Schnapper, 1995: 95-96).

Yurttaşlık statüsünün hukuki olarak güvence altına alındığı Roma yurttaşlık modelinde yurttaşlardan beklenilen görevlerin temelinde Antik Yunan'da Aristo'nun "arete" (erdem) kavramının bulunmasına benzer şekilde Roma'da "virtu" (erdem) kavramı bulunmaktaydı. Kamusal yarar ve yurttaşlık görevlerinin öncelikli olduğu bu anlayışta yurttaşlığın özünde gerek öteki devletlerin dış saldırılarına gerekse de devlet içerisinde meydana gelebilecek saldırılara karşı Roma'nın kamusal çıkarlarını kişisel çıkarlarının da ötesinde koruyan yurtsever yurttaşlar vardı (Ünsal, 1998: 5).

Roma yurttaşlığı, yurttaşlığın tarihsel gelişiminde kavramın hukuki boyutunun gelişmesi açısından önemlidir. Yurttaşlığın Antik Yunan'daki gibi hak ve görev bağlamında tanımlandığı

Roma Yurttaşlığı hakların hukuk aracılığıyla güvence altına alınmış olmasından ve yurttaşlık görevlerinin yurttaşlık hakları ile dengelenmiş olmasından kaynaklı olarak Antik Yunan yurttaşlığından farklıdır.

Orta Çağ'da yurttaşlık kavramının Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu dönemlerindeki kadar etkili olmadığı görülmektedir. Bunun nedenlerinden ilki; Hıristiyanlığın sorgulanamaz dinsel öğretisidir. Skolastik düşüncenin egemen olduğu ve bununla bağlantılı olarak siyasal iktidarın teokratik bir biçimde örgütlendiği bu dönemde Hıristiyanlığın insanların değer yargıları ve tutumları üzerindeki baskıcı tutumuna karşılık, yurttaşlık statüsünün bireylere kendi yaşamları üzerinde yetki tanıması Hıristiyanlık ve yurttaşlık fikirlerinin Orta çağ başlarında bir arada bulunamamasına sebep olmuştur. Orta çağda yurttaşlık fikrinin etkisini kaybetmesinin ikinci nedeni ise; yurttaşlığın siyasi muhatabı olan devlet mekanizmasının gücünün Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonra yok olması ve feodalitenin ortaya çıkmasıdır (Heater: 2007: 71-72).

Orta çağ Avrupa'sında yurttaşlığın yeniden gelişimi kentlerin gelişmesi ile sağlanmıştır. Kentlerin gelişimi ile yurttaşların kilise otoritesinden rahatsız olmaya başlaması sonucunda yurttaşlık Orta Çağ'da Avrupa'da yeniden gündeme gelmiştir. Orta çağ kent devletlerinin belirleyici özellikleri yurttaş olmak için koydukları şartlardır. Bu şartlar; yurttaşların yurttaşlık görev ve haklarına sahip olmak ile kamu görevine uygunluk arasında ayrımın bilincinde olmaları ve kentte bir mülk edinmiş olmayı kapsıyordu (Heater, 2007: 80). Yurttaşlık kavramının ekonomi ve kentsel yaşam ile ilişkilendirildiği bu dönüşümü Turner (2012: 125) Weber'in (1966) Batı rasyonalizminin özgün karakterine gönderme yaparak açıklar. Buna göre; medenileşme süreci, yurttaş olmak için taşrayı terk etmek ve kentli olmak ile eşdeğer görülmektedir ve kentli olmak aynı zamanda kişiyi "yurttaşlaştırmak" anlamına da gelmektedir.

Orta çağ Fransız terimi olan "bourg" yurttaş olmanın şartlarını belirlemenin yanı sıra medenileşme sürecini de başlatan Orta çağ kentsel topluluklarını tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Söz konusu bu kentsel topluluğa üyelik aynı zamanda bireylere imtiyaz ve kentsel korunma gibi haklar da sağlamaktadır. Bu haklar hem sınıflı bir toplum yapısına hem de "bourgeoisie" olarak tanımlanan burjuva sınıfının ortaya çıkışına neden olmuştur. Burjuva sınıfının ortaya çıkışı ile yurttaşlık statüsü hem soy ya da aidiyetten bağımsız olarak bu sınıfın satın aldığı bir statü olmuş hem de bu sınıfın kentsel topluluğun yasalarına ait olmasına da neden olmuştur. Bu nedenle Aristoteles'in *zoon politicon* (siyasi hayvan) olarak tanımladığı insan *legalis homo* (tüzel kişi)'ye yurttaş ise burjuvaya dönüşmüştür (Pocock, 2014: 73-74).

Öte yandan Antik Yunan kent devletlerinde olduğu gibi Orta çağ Avrupa'sında da yurttaşlığın belirli bir grubun imtiyazında olduğu görülmektedir. Machiavelli (1994: 20)'e göre, Orta çağ Avrupa toplumsal yapısında nüfus siyasal anlamda uyruk (tebaa) ve yurttaş olmak üzere iki gruba ayrılmıştı. Uyruk kırsal nüfusu, fethedilmiş yerlerdeki kentlileri, kentlerdeki

emeğiyle geçimini sağlayan bireyleri ifade etmekteydi. Uyruk sıfatına haiz olan kişiler; yurttaş sıfatı taşıyan ayrıcalıklı ailelerin, burjuvalaşmış derebeylerinin, doğrudan toprak vergisi, mülk vergisi veren ve siyasal iktidara katılan az sayıdaki imtiyazlı kişilerin egemenliği altındaki bireylerdi.

16. yüzyılın başlarında mutlak monarşiler çağı olarak adlandırılan dönemde Avrupa'da yurttaşlık fikri hem etkisini kaybetmiş hem de kapitalizmin yeni bir içerik kazanması ile birlikte devletlerin merkezi yönetim, hukuk, güvenlik ve ekonomik pazar arayışları temelinde yeniden yurttaşlık fikrini gündeme getirmiştir (Güngör, 2017: 444).

Tarihsel süreç içerisinde etkisi zaman zaman azalmakla beraber varlığını devam ettiren yurttaşlık kavramı açısından Devrimler Çağı'nın önemi büyüktür. Bu çağ, 17. Yüzyıl'da İngiltere ve onun Amerika'daki kolonilerinde ortaya çıkan yurttaşlık tanımlamasında haklar vurgusu nedeniyle yurttaşlığın dönüşümünün somut bir göstergesidir (Heater, 2007: 101). 17. yüzyıl yurttaşlık hakları, Avrupa toplumsal yapısında insan doğası, devletin egemen güç olarak gerekliliği gibi konular üzerinde sosyal sözleşme teorisyenleri İngiliz filozof Thomas Hobbes ve John Locke'un fikirleri oldukça etkili olmuştur. Hobbes insanların doğası gereği çıkarlarını koruma içgüdülerinin devlet mekanizması olmaksızın denetim altına alınamayacağını savunurken Locke ise toplumsal düzenin sağlanmasının devlet otoritesi ile değil bireysel özgürlükler ile mümkün olacağını savunur. Ona göre temel sorun insan hakları ve özgürlüklerinin sağlanması sorunudur. Bunu sağlayacak güç ise; sınırlı bir egemenliğe sahip devlet mekanizmasıdır (Bellamy, 2008: 41).

Locke'un insan hakları ve özgürlüklerine vurgusu yurttaşlığı sadece siyasi topluluğa üyelik olarak görmeyen yurttaşlık anlayışının egemen olduğu modern zamanlarda yurttaşlık düşüncesinin özünü oluşturmaktadır. Yurttaşlık haklarının temel alındığı liberal yurttaşlık tanımının temelinde Locke'un hak ve özgürlükler konusundaki fikirleri ön plandadır ve birey devlete dışsaldır. Buna karşılık temelinde Aristo'nun olduğu ve Rousseau'nun fikirleri ile yaygınlık kazanan *komünoteryan* gelenek içinde yurttaşlık görev vurgusunun baskın olduğu ve bireysel başarının belirleyici olduğu bir kavram olarak görülmektedir. Bu yaklaşıma göre yurttaşlar siyasal topluluk ile bütünleştikleri için kendi toplumsal ve bireysel kimliklerinin oluşumunda ortak gelenekler etkilidir (Erol, 1997: 121).

Yurttaşlık hakları savunusu ve devletin varlık nedeninin bu hakların korunmasını olduğunu savunması ve bireycilik vurgusu nedeniyle Locke, bireysel yurttaşlık anlayışının temelini atmıştır. 18. yüzyıl filozoflarından Jean Jacques Rousseau ise yurttaşlık görevlerine yaptığı vurgu, devletin ve toplumun varlığını devam ettirmek için yurttaşlığın gerekliliğini söylemesi nedeni ile toplulukçu yurttaşlık anlayışının temelini atmıştır (Gerim, 2017: 164).

Rousseau insanların sahip oldukları doğal özgürlük yerine sadece güç ve istek ile motive edilen ve sivil özgürlükler konusunda daha ahlaki bir bireysel devlet öneren sosyal sözleşme

teorisi nedeniyle diğer sosyal sözleşme teorisyenlerinden ayrılır. Rousseau, insanların doğal durumlarında yasaların olmadığını, eşitlik olduğunu, yönetenle yönetilen arasında ayrımın olmadığı fakat bu durumdan insanların kamusal otorite kurarak uzaklaştığını savunur. Doğal durumdan uzaklaşmak insanları zincire vurulmuş bireyler haline getirdi (Rousseau, 2011: 9-28). İnsanların doğal durumlarına dönmelerini sağlayacak güç ise düzenli devlet sisteminin sivilleştirici gücüdür. Devlet gücünden yararlanmak için ise, insanların kişisel çıkarlarının peşinde koşmasını öngören liberal bireyci yurttaşlık anlayışından ziyade yurttaş cumhuriyetçisi geleneğinde gelişmiş şekli ile sivil özgürlüğü sağlayacak yeni bir sosyal var oluş yolu tanımlamaya çalışmıştır. Bu yeni sosyal var oluşun ise özgürlüğün yurttaşların el birliğiyle görevlerini yerine getirmesi ile sağlanabileceğini öngörmekteydi (Heater, 2007: 107).

Yurttaşların görevlerinin ön planda olduğu bu bakış açısının yurttaşların tümünde egemen olması Rousseau'ya göre genel irade ile sağlanabilir. Bireysel istek ve çıkarların kolektif çıkarla özdeş olduğunu savunan Rousseau'ya göre genel çıkar, özel çıkarların toplamı değildir. Yurttaşlık da ulus gibi bölünmez bir bütünlüğe sahiptir ve bu bölünmez bütün genel çıkarların ve toplumun kurucusu olan merkezi bir devletin güvencesi altında olmalıdır (Schnapper, 1995: 100). Rousseau yurttaşlığın varlığı ve devamlılığı için devletin gerekliliğine vurgu yapmakla birlikte onun için temel sorun devletin mutlak adaletinin bireysel özgürlüklerle birleştirilmesinin şartlarını keşfetmektir (Nisbet, 1965: 1159.

Toplumun sürekliliği ve devamlılığı açısından yurttaşlık görevlerinin önemi üzerinde duran Rousseau'ya göre görev bilincinin gelişebilmesinin yolu insanların eğitim yolu ile toplumsal yaşama uyum sağlamaları ve yurttaşlık bilincini kazanmalarıdır. Eğitim sayesinde bireyin içinde yaşadığı toplumun değerlerini içselleştireceğini, davranış kalıplarını öğreneceğini ve toplumun devamı için gereklilikleri öğreneceğini ve bu sayede ulusal topluluğun görev bilinci ile yüklü bir üyesi haline geleceğini savunur. Ulusal aidiyet ve ulus bilincinin içselleştirilmesini sağlayan unsur; kolektif kimliğe bağlı olan kişisel kimliği tanımlayan bir kültürel modeller bütününün ve özgün değerlerin içselleştirilmesidir. Sonuç olarak ise, birey ulusu ile bütünleşmiş olur (Schnapper, 1995: 15-16.

3.1.2. Temel Yurttaşlık Yaklaşımları

Ulus devlet öncesi temel yurttaşlık yaklaşımları liberal-sözleşmeci ve cumhuriyetçi yurttaşlık yaklaşımları olarak belirlenmişken, ulus devlet sonrası ve özellikle 1980'lerden itibaren ortaya çıkan yeni hak taleplerine paralel olarak temel yurttaşlık yaklaşımlarının da çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Yurttaşlık kavramının kimlik rejiminin yanı sıra hak ve aidiyet rejimini de ifade etmesi nedeniyle 18. ve 20. yüzyılın sonlarında hak ve ödevler bağlamında liberal ve cumhuriyetçi yaklaşımlar olmak üzere model karşımıza çıkmaktadır

(Gülalp, 2008: 29). Öte yandan, Üstel (1999:29) ise yurttaşlık kavramının tarihsel kökleri kadar yurttaşın niteliği ve toplumdaki rolünün de önemli olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle kavramın toplumsal kökleri ve niteliği konularında anlaşma sağlanamamış olsa da ilki liberal-sözleşmeci, ikincisi toplulukçu olmak üzere iki yurttaşlık yaklaşımı üzerinde durulmakta ve "cumhuriyetçi yurttaşlık" yaklaşımı toplulukçu yaklaşımın bir türevi olarak kabul edilmektedir. Işın & Turner (2012: 131-189)'a göre ise liberal, cumhuriyetçi, toplulukçu ve radikal demokratik yurttaşlık olmak üzere dört farklı yurttaşlık yaklaşımı vardır.

Turner, yurttaşlığın toplumsal yapı içerisinde nasıl oluştuğunu kavramsallaştırırken ikili bir ayrım kullanmıştır. Burada önemli olan, yurttaşlık statüsünün yurttaşların siyasi ve sosyal mücadeleleri sonucunda mı kazanıldığı veya devlet tarafından mı yurttaşa verildiğidir. Turner, bu sorunun cevabından yola çıkarak iki farklı yurttaşlık anlayışı geliştirmiştir. Devletin etkisiz olduğu, sivil toplumdan kaynaklı olarak bireylerin siyasi ve sosyal mücadeleleri sonucu kazanılan yurttaşlık statüsü liberal-sözleşmeci model ile ilişkilendirilirken, yurttaşlığın kurucu aktörünün devlet olduğu ve yurttaşlık statüsünün tavandan tabana inen bir yaklaşım sonucu devlet tarafından yurttaşlara "bahşedildiği" model ise cumhuriyetçi yurttaşlık olarak tanımlanmaktadır (Magnette, 2001:4'ten akt. Caymaz, 2008:159).

3.1.2.1. Liberal-Sözleşmeci Yurttaşlık Yaklaşımı

Liberal-sözleşmeci yurttaşlığın düşünsel kökleri John Locke ve Thomas Hobbes'a dayanırken, çağdaş yorumuna ise John Rawls aracılığıyla kavuşmuştur. Liberal siyaset felsefesinin J. S. Mill geleneğinden kaynaklanan boyutu, faydacılığı ön planda tutarken, faydacı yaklaşımın insanlar arasında mevcut farklılıkları dikkate almadığını savunan ve modern zaman Kantçıları arasında yer alan John Rawls gibi bazı düşünürler ölçütleri/kriterleri belli bir "yarar" tasavvurundan ziyade bir "haklar reçetesi" sunmak amacıyla "hak" ve "yarar" arasında bir ayrım yapmaktadırlar (Üstel, 1999: 59-60)

John Rawls 1971 yılında yayınladığı *"Adalet Teorisi"* isimli kitabında hak ve yarar arasında bir öncellik durumu yaşanması halinde birey haklarının kamu yararı için feda edilemeyeceğini savunur. Adalet ilkelerinin toplumsal yaşamda düzeni sağlayabilmek amacıyla bireylerin yaşamlarına sınırlamalar getirdiğini belirtir. Asıl olan bireysel hak ve özgürlükler olduğundan adalet ilkelerinin yarar anlayışından bağımsız olması ve tüm yurttaşlar için kabul görmesi için birbirleriyle rekabet halindeki farklı yarar anlayışlarına saygılı olması gerektiğini vurgular. Bu sayede bireyin yaşamını gereksiz müdahalelerden bağımsız olarak kendi isteklerine göre şekillendirebileceğine inanır (Mouffe: 1993: 49).

Rawls'ın hak ve özgürlükler bağlamında yurttaşlık konusundaki önerisi, eşit hakları temel alan anayasal demokrasi yurttaşıdır. Eşit haklara yaptığı bu vurgu nedeniyle liberal-

sözleşmeci yurttaşlık kuramcılarına göre, yurttaşlar kendilerini toplumsal pratiklerinde özgür ve eşit bireyler olarak görürlerse kendileri için gerekli gördükleri yarar anlayışlarını sürdürebilmek adına hem varlık, gelir gibi maddi öğeler hem de eşit temel haklar, özgürlükler ve fırsatlar gibi manevi öğelere ihtiyaçları olduklarını kabul ederler. Bu nedenle özgürlük, fırsat eşitliği, gelir, özsaygı gibi temel sosyal hakların eşit dağıtıldığı, bu eşit dağılımın engellenmediği bir siyasi adalet anlayışı toplumsal yaşam için gereklidir (Mouffe, 1993: 48).

Liberal-sözleşmeci yurttaşlıkta bireyin çıkarları topluluğun çıkarlarından öncedir ve yurttaşlık tanımı bireye pasif olarak tanınmış haklar üzerinden yapılır. Yurttaşın hakları onun siyasete katılımından kaynaklı değildir çünkü yurttaş istemezse siyasete katılmaz, siyasete katılma yükümlülüğü yoktur. Başkalarının haklarına zarar vermediği sürece kendi haklarını koruyup kollayabilir (Gülalp, 2008:29). Yurttaşların haklarını koruma noktasında başvuracakları bir üst kurum vicdan özgürlüğü ve birey haklarının garantörlüğünü yapması gereken devlet kurumudur. Fakat liberal-sözleşmeci kuramcılar, bunları korumakla yükümlü bir devletin aslında bunlara karşı bir tehdit oluşturabileceği kanaatindedirler (Berten vd, 2006:13). Bu nedenle, liberal görüş için birey ve bireyin tercihlerini esas alan bir yurttaşlık anlayışı önemlidir ve bu doğrultuda da devletin yurttaş haklarını gözetmesi önceliklidir. Liberal-sözleşmeci yurttaşlık anlayışına göre devletin varlık nedeni ise; yurttaşların haklarını kullanmalarını sağlamaktır.

Oldfield (2012: 93-94)'e göre, liberal yurttaşlık anlayışının özünü yurttaşlığın bir statü olarak kabul edilmesi oluşturmaktadır. Liberal yurttaşlık anlayışını savunanlara göre bireyin yurttaş olarak statüsü hükümetler tarafından zayıflatılmaktadır. Liberal bireyci anlayışta statüye yapılan vurgu hem insan itibarı hem de bireylerin gerek kamusal alanda gerekse de özel alanda aktif bireyler olma ihtimali için gerekli olan "ihtiyaç" dilinin ortaya çıkmasına sebep olur. Yurttaş statüsünün haklarını bu ihtiyaçlar oluşturur. Egemen ve özerk varlıklar olan bireylerin diğer yurttaşların benzer haklarına saygı duyma, vergilerini ödeme ve tehdit altındayken ülke savunmasına katılma görevleri vardır. Liberallerin savunduğu hükümetlerin yurttaşın statüsünü zayıflattığı tezinin kökeninde haklar kavramı bulunmaktadır. Yurttaşlık statüsünü belirleyen, bireylerin devlete ve diğer yurttaşlara karşı sahip olduğu "öznel haklar" kavramıdır. Öznel hak sahibi bireyler olarak yurttaşlar hak ve çıkarlarını yasalarca belirlenen şekli ile korudukları sürece hem devletin koruması altındadırlar hem de devletin müdahalesinden de korunmuş olurlar (Habermas, 2017: 152).

Devlet ve yurttaş arasındaki bağın sözleşme temelinde olduğu bu yaklaşımda bireylerin topluma karşı yükümlülükleri ise aile ve arkadaşları karşısında sahip olduklarını hissettikleri görevleri ve sözleşme temelinde özgürce üstlendikleri yükümlülükleri kapsar. Bunlar dışında bireylerin topluma karşı hiçbir yükümlülükleri yoktur. Liberal bireyci yurttaşlık anlayışı "özel" bir anlayıştır. Bireyleri egemen ve ahlaken özerk varlıklar olarak tanımlamak, genelde kamusal

alanda özelde ise siyasal alanda yurttaş statüsünün getirdiği hakları kullanıp kullanmamayı tercih etmeleri özgürlüklerinden kaynaklanmaktadır (Oldfield, 2012: 94).

Liberal-sözleşmeci kuram bireyi, kendi yaşam planını oluşturma, yargılama, inceleme ve yeniden gözden geçirme yönünde düşünsel yeteneklere sahip bir benlik olarak kabul eder. Bu nedenle "yarar"a ilişkin bir kamu tanımı ve kamu zorlaması olamaz çünkü bireyin yaşamı duş güçler tarafından değil bireyin kendisi tarafından belirlenir. Toplumun bireyin yaşamına etkisi ancak bireyin yararına ilişkin farklı ve birbiriyle rekabet eden anlayışlara olanak sağlaması ve sosyal kurumların birey için iyi yaşam sağlama konusundaki görüş çeşitliliğine çerçeve oluşturması ile mümkün olabilir (Üstel, 1999: 64).

Bireyin toplumsal eylemlerinde özgür hareket etme yetisine sahip olarak kabul edilmesinin temelinde haklar kavramı bulunmaktadır. Liberal-sözleşmeci kurama göre, doğal haklar ve insan hakları olarak kategorize edilen haklar bireyin içsel varlığının bir parçasıdır. Bu haklardan kaynaklı olarak birey hem üyesi olduğu toplumdan hem de kendisini korumakla yükümlü devletten önce gelir. Geleneksel toplum yapısına paralel olarak tarihsel süreç içerisinde öncelikli olarak savunulan haklar sivil, siyasal, hukuksal ve dinsel haklarken modern topluma geçiş ve bireylerin hak kavramına yükledikleri anlamlara paralel olarak ekonomik ve sosyal haklar da insanlara ait oldukları gerekçesi ile savunulan haklar arasında yer almaya başlamışlardı. Doğal haklar ve doğal-insani hakları savunan liberal-sözleşmeci yurttaşlık anlayışında bireylerin hakları savunması onları güçlendiren ve eylemlerine ahlaki meşruluk sağlayan unsurlardır (Oldfield, 2012: 95-96).

Liberal bakış açısına göre devlet ve sivil toplumun ortak özellikleri her ikisinin de çıkar üzerine kurulmuş olmasıdır. Fakat devletin çıkarın yanı sıra faydacı bir karakteri de vardır. Sivil toplumda gönüllülük esası mevcutken, devlet sivil toplumun tersine bireyler üzerinde yaptırım gücü olan, zora dayalı ve yurttaşların yurttaşlık durumları nedeni ile devletin tasarrufu altında olmalarından kaynaklı olarak da zorunlu bir kurumdur. Liberal sözleşmeci yaklaşımın temsilcilerine göre, devlet aynı zamanda soyut ve biçimseldir. Sivil toplumun bireyleri birbirinden farklı ve değişken kimliklere sahipken ve bunların taşıyıcısı durumundayken devlet her türlü kimlikten arınma alanıdır. Kimliklerden arınmış bireylerin karşılaşma alanı olarak devlet alanında yurttaşlar, sadece devlet kaynaklı eşit hak ve yükümlülüklerin sahibi olarak bulunurlar ve sadece bütünün çıkarı tarafından yönlendirilirler. Böylece ikisi arasında hem tamamlayıcılık hem de zorunluluk ilişkisi olan, soyut devlet ve soyut yurttaş kavramları ortaya çıkar. (Üstel, 1999: 59).

Liberal kuram bireyi pratiklerinde özgür ve eşit kabul etmektedir ve bu ön kabulün temelinde ise hak kavramına yapılan vurgu bulunmaktadır. Hakların önceliği konusu liberallerin kendi içlerinde bir birlik oluşturmasının önüne geçer. Eşitlikçi liberallerin refah devletine olan desteği ve belirli bir insan hakları modelini tercih etmelerine karşılık özgürlükçü

liberaller pazar ekonomisini savunmaktadırlar ve yeniden paylaşımcı siyasetin insan haklarını zedelediğini iddia etmektedirler. Bu nedenle özgürlükçü liberaller, katı bir özel mülkiyet hakları rejimiyle bütünleşmiş bir yurttaşlık haklarını tercih etmektedirler (Üstel, 1999:61).

3.1.2.2. Toplulukçu (Cemaatçi) Yurttaşlık Yaklaşımı

Toplulukçu gelenek uzun bir geçmişe sahip olmasına rağmen yerini liberalizme bırakmış ve liberal-sözleşmeci yurttaşlık anlayışının özellikle 1980'li yıllardan itibaren ulus devlet ve ona bağlı kavram ve kurumlar temelinde eleştirilmeye başlanması ile birlikte tekrar yurttaşlık anlayışında üzerinde düşünülen bir kuram haline gelmiştir. Toplulukçu kuramın taraftarları liberal kuramı; topluluğun faydasından ziyade benliği savunmakta, topluluğun devamını sağlayacak ve toplumsal değerlerin aktarımını gerçekleştirecek temel ilkelerin eksikliği ve bireye ilişkin zayıf bir anlayışa sahip olmakla eleştirmişlerdir (Gündüz & Gündüz, 2007: 23).

Liberal-sözleşmeci kuram ve toplulukçu kuram arasındaki en temel fark, yurttaşlığın temelinde hangi unsurun bulunduğu sorunsalıdır. Liberal-sözleşmeci kuram, yurttaşlığın temelinde bireysellik bulunduğunu savunur ve nedenle siyasi topluluğun aslında her zaman bireysel çıkarları ön planda olan üyelerinden türediğini iddia eder. Toplulukçular ise yurttaşlığın köklerinin kültürel olarak tanımlanmış topluluk içinde kök saldığını iddia ederler (Delanty, 2002: 159).

Siyaset felsefesinde toplulukçu kuram Charles Taylor, Michael J. Sandel, Michael Walzer ve Alasdair MacIntyre ile yakından ilişkilidir. Walzer'in 1993 yılında yayınladığı *"Spheres of Justice"* isimli kitabı, Sandels'in 1982 yılında yayınladığı "*Liberalism and the Limits of Justice"* isimli kitabı ve MacIntyre'nin 1981 yılında yayınladığı "*After Virtue"* isimli kitabı toplulukçu kuramın temellerini atmıştır. Toplulukçu kuramın kurucularına göre, grup üyeliğine ve özellikle haklara dair liberal fikirler çok şekilcidirler. Bundan dolayı, kimliğin ve katılımın üzerinde durulması gereken, toplumsal bütünlüğü sağlayacak önemli boyutlarını ihmal ederler. Oysa topluluğu bir arada tutacak gerçek bağlar topluluğun üyelerinin hepsini birleştirecek bağlardır (Delanty, 2002: 163).

Topluluk üyeliğine yüklediği anlam açısından eşitlikçi bir tutum sergileyen Walzer'e göre; topluluk, içinde yurttaşların belirli bir kültürü paylaştığı ve paylaşılan değerlerin belirli olduğu ortak değerler topluluğudur. Ona göre yurttaşlık tarihsel olarak "karakter topluluğu" olarak tanımladığı ve birbirlerine özel bağlılıkları bulunan, istikrarlı ve devamlılık arz eden ortak bilinç oluşturan erkek ve kadın birliklerinin yarattığı ortak yaşam alanı içinde anlam kazanır. Bu ortak yaşam ulusal karakterin sabit ve değişmez bir zihinsel pratik olduğu, kurgusal olduğu anlamına gelmez; o bir tarihsel toplumun üyeleri arasındaki duyarlılık ve sezgilerin paylaşılmasının toplumun tarihsel geçmişi bağlamında yaşamının bir gerçeği olduğu anlamına

gelir (Alejandro, 1993:23). Walzer'in ortak tarihsel geçmiş ve ortak yaşam alanına vurgusu yurttaş kimliğinin oluşumunda özgül gelenek ve sosyal anlamların önemini ortaya koyar ve yurttaşı topluluğu savunmakla yükümlü olarak görmesi nedeniyle yurttaşı katılımcı birey olarak tanımlar (Üstel, 1999: 67).

Üstel (1999: 69)'e göre, toplulukçuların demokrasi ve yurttaşlık konularındaki yaklaşımları aslında onların bireysel, toplumsal, ekonomik ve siyasi yaşam alanlarında topyekûn bir değişikliğe neden olan modernite ile olan hesaplaşmalarıdır. Toplulukçulara göre moderniteden kaynaklanan bireysel yarar ve fayda kavramlarının yerine "ortak bir yarar anlayışı" geliştirilmelidir ve bunu sağlayacak unsurlar ise; aidiyet ve topluluktur. Bu başarılabilirse, bireyciliğin topluluk yaşamına olumsuz etkisi "kamu ruhuyla hareket eden" görev ve sorumluluk bilincine sahip, etkin ve katılımcı yurttaşlık anlayışı topluma hâkim olacaktır. Toplulukçulara göre modern devlet, yurttaşlarından hak ve taleplere uymasını isterken onları depolitize etmesine karşın yurttaşlık bir topluluğa aidiyet duygusunun geliştirilmesi sonucunda somutlaşan sorumluluk ve taahhüt yoluyla politize edilmelidir.

3.1.2.3. Cumhuriyetçi Yurttaşlık Yaklaşımı

Üstel (1999: 69)'in yurttaşlığın "buçuk" yorumu olarak tanımladığı ve toplulukçu yurttaşlığın bir değişkeni olarak gördüğü "cumhuriyetçi yurttaşlık" anlayışında yurttaşlık bir pratik olarak görülür. Cumhuriyetçi yurttaşlığın yurttaşlık bağlamında pratiğe yaptığı vurgu, toplumsal yaşam içerisinde bireylerin diğer bireyler arasında yurttaş olarak kabul edilebilmesi için yerine getirilmesi gereken görevleri ifade eder. Yurttaşlık tanımlamasında görevler üzerinde durulması nedeniyle, cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı aslında topluluk temelli bir yurttaşlık anlayışıdır. Topluluk temelli yurttaşlık yaklaşımında; siyasal topluluğa üyelik anlayışı hâkim olmakta ve bireyler ancak bir topluluğun üyeleri olarak yurttaş kabul edilirler. Yurttaşlar arasındaki bağların kaynağı başkalarının özerkliğine saygı duymayı ve kendi haklarını korumayı sağlayacak sözleşme değil; ortak bir yaşam biçimi belirleme ve ona uygun davranmaktır. Dolayısıyla yurttaşlık siyasi topluma üyelik dışında toplumsal devamlılığı sağlayan pratiklere duyulan ortak bağlılık anlamlarına da gelir (Oldfield, 2012: 94-95).

Düşünsel köklerini Aristo, Machiavelli, Rousseau ve Tocqueville'nin fikirlerinden alan cumhuriyetçi yaklaşım klasik Atina demokrasisinin temelini oluşturan görev bilinci ve yurttaşlık erdemine sahip, topluluk çıkarlarının birey çıkarlarının üzerinde tutulduğu aktif yurttaşlık modelidir. Bu modelde yurttaşlık, haklardan ziyade görevlerle tanımlanır ve siyasal katılım da yurttaşlık görevlerinden biri olarak kabul edilir. Yurttaşın topluluk çıkarları doğrultusunda siyasete aktif katılımı beklenir bu nedenle siyasete katılmak bir zorunluluktur (Gülalp, 2008: 29).

Cumhuriyetçi yaklaşımda yurttaşların statüsünün temelinde bireylerin hakları açısından bu haklara karşı dışarıdan gelecek baskılar karşısında bağımsız hareket etmenin değil; ortak bir toplumsal pratiğe katılmanın güvencesi vardır. Bu ortak toplumsal pratik sayesinde yurttaşlar özgür ve eşit bireylerden oluşan bir toplum içerisinde siyasal sorumluluk sahibi özneler olabilirler (Habermas, 2017: 153). Bireylerin yurttaş olduklarını gösterebilmeleri için eyleme geçmeleri ve özgül kamu hizmetlerinde bulunmaları gerekir. Bu kamu hizmeti esasında yurttaşların kendileri gibi yurttaşlardan oluşan siyasal bir topluluğu tanımlamak, devamını sağlamak için yapması gereken ödevleri kapsar. Topluluğun devamı için onu tehdit edecek unsurlara karşı savunulması gerekir. Topluluğun devamlılığının sağlanabilmesinin bir diğer yolu da toplumsal değerlerin aktarımıdır. Bu bağlamda, çocukları toplumun değerlerine uygun şekillerde yetiştirmek yurttaşlık görevlerinden birisidir. Yurttaşın görevlerinden bir diğeri ise; topluluğun hedeflerinin tespiti ve bunları gerçekleştirmek için harekete geçmektir (Oldfield, 2012: 98).

3.1.3. Yurttaşlığın Boyutları

3.1.3.1. Yurttaşlığın Hukuki Boyutu

Siyasal bir aidiyet biçimi olan yurttaşlık, devletin temel öğelerinden olan insan öğesini tanımlaması nedeniyle önemli bir kavramdır. Devlet ve yurttaş arasındaki ilişki ise hukuki anlamda karşılıklı hak, görev ve yükümlülükleri kapsamaktadır. Bu nedenle yurttaşlığın hukuki boyutu yurttaş ve belirli bir devlet arasındaki karşılıklı hak, ödev ve yükümlülük ilişkilerini belirleyen hukuksal bağı tanımlamaktadır. Bu hukuksal bağ bir taraftan devlete kendi yurttaşlığında bulunan kişilere yükümlülükler koyabilme yetkisini verirken bir taraftan da yurttaş durumunda bulunan kişiye kendi devletinden başka devletlere karşı ileri süremeyeceği bazı istemlerde bulunma imkânı verir (Aybay, 2003: 4).

Devlet ve yurttaş arasındaki hukuki bağın niteliği ve bu bağa verilen ad devlet egemenliğinin niteliği ile yakından ilgilidir. Egemenliğin kaynağının ulus olduğu demokratik cumhuriyet rejimlerinde bu bağ yurttaşlık olarak tanımlanır ve egemenliğin oluşumunda her yurttaşın payı vardır ve her yurttaş her oluşuma eşit şekilde katılma hakkına sahiptir. Egemenliğin tek kişide olduğu monarşik rejimlerde ise kişi yurttaş olarak değil; tebaa olarak tanımlanır (Aybay, 1998:37).

Öte yandan, bireyin belirli bir devlete aidiyetinin hukuksal dayanağının ne olması gerektiği sorunu tarihsel süreç içerisinde varlığını devam ettirmiş sorunlardan biridir. Yurttaşlık kavramının tarihi gelişim sürecine bakıldığında, ilk çağlarda din kurumu yurttaşı yabancılardan ayıran en önemli etmen olduğu ve devlete aidiyetin hukuksal zeminini

oluşturduğu görülmektedir. Yurttaşlığın kazanılmasının doğum yolu ile babadan çocuğa intikal ettiği yurttaşlık hakkı kan esasına dayalı olarak kazanılmaktadır. İfade edilen yurttaşlık anlayışından vazgeçilmesi ise yaklaşık olarak dört asır sürmüş ve Orta Çağ'da yurttaşlığın kazanılmasının hukuki tabanını toprak esası oluşturmuştur. Feodalizme dayalı olarak bireyin doğduğu toprağın sahibi konumunda olan senyöre bağlılığı toprağa dayalı yurttaşlık anlayışının temelini oluşturmaktadır (Topçuoğlu, 2012: 185).

Ulus devlet açısından değerlendirildiğinde ise her devletin yurttaşlık anlayışının hukuki zemininin belirli kriterlere göre şekillendirdiği görülmektedir. Fransa ve Amerika'da yurttaş statüsüne sahip olmanın temelinde toprak esası varken (*jus soli*); Almanya ve İsrail etnik ve kan bağına dayalı *(jus sanguinis)* ve kültürel öğelerin temelinde yer aldığı etno kültürel bir hukuki zemini yurttaşlık statüsüne haiz olmanın temeline yerleştirmiştir (Brubaker, 2009).

Devletin insan unsurunu vurgulayan yurttaşlık kavramı ve bu kavramın hukuki zemininin farklılığı ulus devlet açısından ulus ile devlet arasında kurucu bir ilişki olup olmadığı sorusuna yol açmaktadır. Bu anlamda Anglo-Amerikan dünyası ve Avrupa arasında devlet oluşum sürecinde görülen farklılıklar devletin insan unsuru konusunda varsayımların da farklılaşmasına yol açmıştır. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nde farklı etnik kökenlerine rağmen birçok Amerikalı kendilerini ABD tebaası olarak değil; ABD yurttaşı olarak görmektedir. Bu durum İngilizce konuşan ülkelerde devlet ile ulusun eşit kabul edilmesi ile ilgilidir. Avrupa'da ise ulus ve devlet eşit kabul edilmediğinden ulus veya halk dil, din, kültür, tarih ve köken gibi ortak özelliklerin birleştirdiği ve devlet mekanizmasından ayrı bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda 19. yüzyıl romantik milliyetçiliğinin de temelini oluşturan bu yaklaşım İtalya ve Almanya'da siyasi birliğin sağlanmasında ideolojik tabanı oluştururken, yurttaşlık kuramlarından toplulukçu kuram tarafından da beslenmiştir. Oysa ABD'de liberal bireyci gelenek ağır basmış ve yurttaşlık etnik kökenden bağımsız olarak inşa edilmiştir (Şit, 2008: 64-73). Farklı ulus devletlerin yurttaşlığın hukuki tabanında farklı öğeleri ön plana çıkarması ulusa ve ulus devlete aidiyet noktalarında farklılıkların yaşanmasını beraberinde getirmektedir. Türkiye hukuki anlamda Fransız tipi yurttaşlık olan toprak esasına dayalı yurttaşlık anlayışını benimsemesine karşın bu yurttaşlık anlayışının devlet temelli olması ve toplulukçu yurttaşlık yaklaşımını benimsemesi nedeni ile Avrupa ülkelerinde yaşanılan devlet-yurttaş sorunu Türkiye için de geçerli olmaktadır.

Devletlerin yapısı ile ilgili tüm hukuki işleyişi düzenlemesinden kaynaklı olarak devleti meydana getiren unsurlardan biri olan ve devletin insan unsuruna denk gelen yurttaşlarla ilgili tüm hukuki işlemler, yurttaşların devletle olan ilişkileri, yurttaşlık statüsünü nasıl kazanıp nasıl bu statüyü kaybedecekleri gibi pek çok konu anayasalar aracılığı ile düzenlenir (Aybay, 2003: 31). Yurttaşlık, hukuki boyutu ile değerlendirildiğinde, özellikle anayasa veya diğer hukuki düzenlemelerde kabul edilen ve üzerinde uzlaşıldığı varsayılan yurttaşlık statüsünü esas alır

(Şit, 2008: 64). Bu statünün temelinde anayasa ya da diğer hukuki metinlerde yer alan şekli ile yurttaşların hak ve yükümlülükleri bulunmaktadır. Yurttaşlık hak ve yükümlülüklerinin sınırlarını belirleyen anayasalar aynı zamanda kimlerin yurttaş olacağına karar veren ve yurttaşlığın sınırlarını belirleyen metinlerdir. Ulus devletin inşası ile birlikte bu devletlerin özünü oluşturan millet dolayısıyla yurttaş profili de inşa edilmiştir. Bu profilin dayanağı çoğunlukla kültürel bağlılık olsa da temelde baskın bir etnisite bulunmaktadır. Söz konusu anayasal metinler ise yurttaşlığın dışında kalan öğeleri ya dönüştürme ya da dışta bırakma yolu ile ulus devletin egemenliğini korumaya çalışmıştır (Ulutaş, 2014: 78).

Yurttaşların hak ve sorumlulukları anayasalarda düzenlendiği için hak ve sorumluluklar hukuk aracılığı ile güvence altına alınmıştır. Böylece hangi hakların genel olarak bireylere hangilerinin ise yurttaşlara ait olduğuna dair hükümler anayasalarda yer bulmuş ve başta seçme ve seçilme hakkı olmak üzere siyasi ve sosyal hakların büyük bir kısmı sadece yurttaş statüsüne sahip olanlara verilmiştir. Ayrıca anayasalar sadece yurttaşlık haklarını değil, askerlik gibi yurttaşlık ödevlerini de düzenleyen mekanizmalardır. Bu nedenle, sosyal ve kültürel kimliklerin anayasal düzlemde tanınması anadilin kullanımı, ana dilde eğitim dini ve kültürel gelişim hakkı gibi çok kültürlülüğe dayalı uygulamalar demokratik devletlerin anayasalarında yer almaktadır (Korkut, 2014: 9-10). Dolayısıyla anayasalar, hak ve görev bağlamlarında devlet ve yurttaş arasındaki sözleşmenin hukuki garantörlüğünü yapan metinler olma özelliğine sahip olmaları açısından yurttaşlığın hukuki boyutunun önemli birer yapı taşlarıdırlar.

Yukarıda ifade edilenlerden hareketle, belirli bir devlet içerisinde yurttaş sıfatına haiz olmak kişiyi o devlet içerisinde bazı hak ve yükümlülüklerin de sahibi durumuna getirdiği ileri sürülebilir. Bu bağlamda yurttaş olmak aynı zamanda devlet bünyesinde somutlaşan kamu otoritesine katılmayı, toplum ve devletin devamlılığı ve sürekliliği için hizmette bulunma hak ve görevini de sağlar. Bireyin aidiyet duygusu hissettiği ve siyasi olarak üyesi olan devlet içerisinde seçme ve seçilme hakkına sahip olmak, devletin egemenlik hakkına dair görevleri yerine getirme hakkı da verir. Ayrıca devletin, vatanın ve toplumun sürekliliği ve güvenliği açısından askerlik yükümlülüğünün yerine getirilmesi de yurttaşlık statüsü ile sahip olunan hak ve yükümlülüklerdendir (Nomer, 2010: 3-4).

Modern devlet ve yurttaşlık arasındaki ilişkiyi hukuki bağlamda değerlendiren Ünsal (1998:4), yurttaşlık statüsünün her devletin devletle kişiler arasındaki karşılıklı hakları ve ödevlerini düzenleyen devletin yasaları tarafından belirlendiğini savunur. Bu bağlamda hangi dili konuştukları ya da hangi etnik grup, soy, ırk, din, mezhep gruplarına üye olduklarına bakılmaksızın ve sosyo-ekonomik seviyeleri de gözetilmeksizin aynı hak, görev ve yükümlülüklere sahip olan tüm yurttaşlar yasalar önünde eşittir. Yurttaşlara verilen bu güvence karşılığında devletin de yurttaşlarından yasalarca belirlenmiş sorumluluklarını yerine getirmelerini ve sadakati talep eder. Yurttaşın devlete karşı yükümlülükleri, yurttaşlardan

beklenilen bu sadakati yurttaşların başka devletler veya tarihten gelen bağlarla ilişkili olduğu cemaatlerle paylaşmasına izin vermez. Bu nedenle, birey ve ulus devlet arasındaki yurttaşlık ilişkisi kamusal ve siyasal alanlarda bireyin cemaat aidiyetlerinin yani alt kimliklerinin önüne geçen bir "üst kimlik kartı" (Ünsal, 1998: 4) olduğu ifade edilebilir.

3.1.3.2. Kültürel Boyut

Yurttaşlığın kültürel boyutu postmodernizmin neden olduğu kültürel parçalanma ve simülasyon analizi etrafında, siyasal bir belirsizliğin olduğu bir bağlamda yurttaşlık çalışmalarının asli bir bileşeni durumuna gelmiştir (Turner, 2015: 415). Bu nedenle yurttaşlık ve onun kültürel boyutu arasındaki tartışmalar son yıllarda siyasi söylemdeki en çarpıcı tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Bu tartışmalar temelde kültürel talepler ve kimlik arasında yaşanmaktadır. Dünya genelinde herhangi bir ulus devletin üyesi olan yurttaşların kültürel talepleri eğitim, gelenek, din ve dil yoluyla kültürel kökenin sürdürülmesi ve farklılıkların pozitif onayı ile ilgilidir (Miller, 2002: 231). Bireylerin kültürel farklılıklarının toplumsal ve siyasi arenada onaylanması talebi olan kültürel haklar talebi, insanlığın tümü için evrensel talepler değil; birçok farklı talepleri bünyesinde barındıran ve bireylerin temel ilgi alanlarını yaralamayan haklar olarak düşünülmelidir. Bazı hukuk ve hükümet politikalarından muafiyet, dil biliminin yapılanmasına yardımcı olunması, eğitim ve kültürel aktiviteler bu talepler arasındadır (Ergil, 2010: 28).

Hak ve görevler bağlamında yurttaşlık değerlendirildiğinde, kültürel hakların Marshall'ın sınıflaması içerisinde mi değerlendirileceği yoksa Marshall'ın sınıflamasına mı eklemleneceği yurttaşlık ve haklar konusunda tartışmalı bir konudur. Örneğin, Delanthy (2002a:60), Marshall'ın sınıflaması doğrultusunda yurttaşlık haklarının tarihsel bir dönüşüm geçirdiğini ve kültürel yurttaşlığın da bu dönüşüm bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Rosaldo (1994:402)'e göre, kültürel yurttaşlıkta homojen olduğu varsayılan ulus devlet içerisinde farklılıklar ön plandadır ve kültürel yurttaşlık demokratik bir yönetim şeklinde yurttaşlığın katılımcı unsuruna kültürel hak talepleri doğrultusunda vurgu yapar. Kültürel hak taleplerine paralel olarak, demokratik yönetim her ne kadar sosyal adaletin tüm yurttaşlar için eşit olduğunu savunsa da potansiyel olarak ırk, din, sınıf, cinsiyet veya cinsel yönelim gibi farklılıklar belirli insanları daha az eşit veya diğerlerine göre toplumsal yaşam içerisinde daha düşük statülü yapmak için kullanılabilir. Bundan dolayı, ulus devlet ve kültürel yurttaşlık arasında birbirlerinin varlığını tehdit unsuru olarak gören bir çatışma mevcuttur (Stevenson, 2001:2). Nitekim Ulus devletin yarattığı toplum yapısı tek kültüre dayalı bir toplum yapısıdır. Bu durumda ulus devlet tek kültür vurgusu, homojen yapının garantörü konumunda olmasına

yol açmış ve bu nedenle de farklı yaşam pratiklerinde somutlaşan kültürel aidiyetleri görmezden gelen bir yapısal özelliğe sahip olmuştur. Farklı kültürel aidiyetlerin yok sayılması aynı türden yurttaşlık anlayışına ve aynı kültürel değerlere ve özelliklere sahip kamusal alanı kültürel farklılıklara duyarlı olmaya ve zaman zaman onlarla çatışmaya zorlamaktadır (Köker, 1996: 11).

Ulus devlet içerisinde yurttaşların devlet karşısında sahip oldukları resmi hakları temele alarak düzenlenen yurttaşlık kurumunun haklar vurgusu yurttaşlık ile kültür ilişkisi noktasında kültürel aidiyetin yarattığı maddi sorunlar ile ilgilidir. Bu nedenle özellikle güçlü katılımı savunan, yurttaşlığın aktif görüşüne karşı pasif görüşün egemen olduğu cumhuriyetçi gelenek içerisinde yurttaşlığın kültürel boyutu çok fazla ilgi çekmemiştir (Putnam, 1999). Haklar boyutuna vurgu nedeniyle liberal yurttaşlık anlayışı yurttaşlığın kültürel boyutunun tartışıldığı, kültürel aidiyetin sosyal dışlanma ya da asimilasyon gibi uygulamalarla çözüm arandığı bir tartışma zemini yaratmıştır (Putnam, 1999).

Öte yandan ister liberal ister gayrı liberal olsun, ulus devletin inşa ettiği ve ortak haklar temeline dayalı geleneksel yurttaşlık modeli ulusal bütünleşmeyi sağlayabilmek bağlamında farklılıkların minimize edilmesi amacını taşımaktadır. Ortak yurttaşlık hakları ve ulusal bütünleşme arasındaki bu organik bağ; kadınlar, siyahlar, yerli halklar, etnik ve dini azınlıklar, eşcinseller gibi grupların yurttaşlık haklarına sahip olmalarına karşın marjinalleştirilmiş ya da damgalanmış hissetmeleri ile aşınmıştır. Bu gruplara üye bireylerin kendilerini marjinal hissetme nedenleri ise; sosyo ekonomik statüleri nedeni ile değil, farklılıkları nedeniyledir (Kymlicka, 2016: 457). Farklılık duygusu nedeni ile dışlanma ya da marjinal hissetme yurttaşlık bağlamında hak talebini de beraberinde getirmektedir. Nitekim yurttaşlık, yurttaş olan bireylerden devlete ve topluma karşı beklenilen görev ve yükümlülüklerin yanı sıra yurttaşların haklarını da kapsamaktadır. Bu haklar arasında azınlık hakları ya da çok kültürlülüğe dair haklar da bulunmaktadır (Kadıoğlu, 2012: 29).

Yeryüzünde çok az sayıda toplum homojen bir yapıya sahiptir. Nitekim günümüzde çok daha fazla sayıda toplum, varlığını devam ettirmek isteyen kültür topluluklarını içinde barındırarak çok kültürlü bir yapıya doğru evrilmiştir (Taylor, 1996: 70). Nitekim Kymlicka (2015: 26)'a göre, günümüz küresel dünyasında, çok az ülkede yurttaşlar aynı dili konuşmakta ve aynı etnik-ulusal gruba aittirler. Dil, kültür, etnisite çeşitliliği, ulus devlet bünyesinde bulunan ve nicelik olarak azınlık ya da çoğunluk olarak tanımlanan grupları "dil hakları, bölgesel özerklik, siyasi temsil, müfredat değişikliği, toprak iddiaları, göç ve yurttaşlığa kabul politikaları" gibi meseleler başta olmak üzere, ulusal marş ya da resmî tatil gibi ulusal sembollerde giderek daha fazla karşı karşıya getirmektedir.

Çoğunluk ve azınlık olarak sınıflandırılmış grupları karşı karşıya getiren olgu; küreselleşme süreci ile birlikte kültürel farklılıkların tanınması ve hak talebi bağlamlarında çok

kültürlülük olgusudur. Çok kültürlü toplum iki ya da daha fazla kültürel topluluğu içeren toplumdur. Çok kültürlü toplumsal yapı kültürel çeşitliliğe her biri değişik biçimler alabilen iki farkı yoldan tepki geliştirebilir. İlk tepki şekli; kültürel çeşitliliğin hoş karşılanması, kültürel taleplere saygı gösterilmesidir. İkinci tepki şekli ise; kültürel çeşitliğe sahip toplulukların tamamen ya da önemli ölçüde ana akım kültüre dahil edilmeye çalışılmasıdır. İlk durum çok kültürcülük olarak tanımlanır, ikinci durum ise tek kültürlülüğe yönelimdir. Her ikisinde de çok kültürlü bir toplum yapısı olmasına karşın bunlardan sadece biri çok kültürcüdür. Çok kültürcülük ve çok kültürlü toplum kavramları kültürel çeşitliliği vurgular. Çok kültürcü kavramı ise, çok kültürcülüğe yönelik normatif bir tepki anlamına gelmektedir (Parekh, 2002: 6).

Ulus devletin yurttaş temelli ulus ve etnik ulus arasındaki ayırım gereği ırk ya da rengi fark etmeksizin herkesi ortak bir kültürde buluşturması neticesinde inşa ettiği yurttaş temelli ulus anlayışı (Kymlicka, 2015: 61) yerine çok kültürcülük ulus devlet yapılanmasının yurttaşlık kategorisi altında homojenleştirdiği ve kültürel aidiyetlerinden soyutladığı "kimlik"i doğal ve gerçek bağlarından koparmadan yeniden tanımlayarak siyasal sistemin merkezine devleti değil bireyi almayı öngörür (Ergil, 2010: 34).

Çok kültürlülük bütün toplumlar için tarihsel-antropolojik bir gerçekliktir. Çok kültürcü bir siyaset modelinin temelini demokrasi, laiklik ve çoğulculuk oluşturmaktadır. Burada çoğulculuk sadece bir siyasal felsefe anlamında değil; farklı kümelerin, örgütlü ve yasal güvence altında kurumlaşmış yöntemlerle karar alma süreçlerine katılımını anlamında kullanılmaktadır (Ergil, 2016: 219). Çoğulcu sistemler toplumsal yapıdaki farklı koşulları, çıkarları ve görüşlerin varlığını kabul ederler. Farklı koşulların ürünü olan çıkar ve görüşlerin yasal yollardan dile getirilmesini mümkün kılmaya çalışırlar. Toplumda uzlaşının ancak bu barışçı çatışma ile sağlanabileceğine inanırlar (Kışlalı, 1993: 178).

3.1.3.3. Siyasal Boyut

Yurttaş, en genel tanımı ile bir siyasi topluluğun haklar ve yükümlülüklerle donatılmış üyesi anlamına gelirken yurttaşlık ise karşılıklı haklar ve yükümlülüklerle birbirine bağlanmış devlet ve birey arasındaki ilişkiyi temsil etmektedir (Heywood, 2011: 250). Buradan hareketle, yurttaş kavramının anlamlı olabilmesi açısından siyasi bir topluluk olan devletin büyük önem taşıdığı çıkarımında bulunabilir. Günümüzde dünyanın pek çok ülkesinde söz konusu siyasal topluluk ise ulus devlettir.

Ulus devleti kendinden önceki geleneksel devlet türlerinden ayıran öğelerden en önemlisi yurttaşlıktır. Geleneksel devlet yapılanmalarında kral veya imparator tarafından yönetilen nüfusun büyük bir bölümü kendilerini yönetenlerin çok az farkındadırlar ve

yönetilenlerin siyasi hakları ya da yetkileri de yoktur. Siyasi hak ve yetkilerin yanı sıra siyasi topluluğa aidiyet duygusu da egemen sınıflarda ya da varlıklı gruplarda gelişmiştir. Buna karşılık modern toplumlar ve ulus devletler açısından devletin yurttaş unsuru ortak hak ve ödevlerde birleşmiş ve kendilerini ulus devlete ait hisseden bireylerden oluşmaktadır (Giddens, 2000: 362).

Toplumsal yaşam içerisinde bireylerin başka bireyler üzerinde egemen olma durumunu anlatan toplumsal iktidar kavramının ekonomik, ideolojik ve siyasal olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır (Poggi, 2008:4). Siyasal iktidar alanının özünü oluşturan ve birçok bilim dalı tarafından araştırma konusu olan devlet kavramının sosyal bilim literatüründe birbirinden oldukça farklı tanımları bulunmaktadır. İnsan topluluklarını birbirinden ayıran en eski ve belirgin siyasi örgütlenme birimi olan devlet, en genel tanımıyla, belirli bir hükümete sahip ve sınırları belirli bir ülke toprağı üzerinde varlığını devam ettiren, içsel ve dışsal egemenlik hakkına sahip bir siyasi topluluk olarak tanımlanmaktadır (Sönmezoğlu, 1987: 51).

Devletin siyasi örgütlenmesinin esas alındığı kurum temelli tanımı yapılabileceği gibi devletin yurttaşlar ve hakları bağlamında tanımını yapmak da mümkündür. En genel anlamı ile devlet, toplumsal yaşamın örgütlenmesinden sorumlu olan ve kamu harcamaları ile finanse edilen kamu kurumlarına karşılık gelmektedir. Bu anlamda devlet; "bürokrasi, ordu, polis, yargı, sosyal güvenlik sistemi" vb. kurumları kapsamının yanı sıra bütün bu "siyasi teşkilatlanma" ile de özdeştir. Devletin siyasi örgütlenmesini esas alındığı kurum temelli tanımı devletin yurttaş öğesini dikkate almaz. Fakat yurttaş olmaları nedeniyle bireyler de bu siyasi toplumun birer parçası ve devletin üyeleridirler (Heywood, 2011: 92). Bireyler toplumsal yaşam içerisinde devlet dâhil olmak üzere pek çok gruba üye olabilirler ve bu grupların hepsine yönelik aidiyet duygusu geliştirebilirler. Bununla birlikte, devlet yapılanması altında siyasi bir birlik sağlama amacıyla siyasi ve sosyal düzenin idame ettirilebilmesi için yurttaşların bağlı oldukları başka gruplarla devlet arasında bir ayrım yapılmasının gerekli olduğu söylenebilir.

Bireylerin üyesi oldukları gruplar ve devlet arasındaki ilişkiyi toplumsal değişme ve toplumların büyümesi ile açıklayan Durkheim (2006: 111-113), toplumların büyümesi neticesinde toplumun birey üzerindeki etkisi ve kontrolünün azaldığını, gelişen bireyciliğin ise zamanla bir hak haline geleceğini ileri sürmektedir. Öte yandan, bireylerin haklarının korunabilmesi için toplum içinde her birini büyük toplum bünyesinde birer küçük toplum haline getirecek kadar geniş bir özerklikten faydalanan ikincil grupların oluşmaması gerektiğini savunmaktadır. Aksi durumda bunlar üyelerine karşı tek toplum kendileriymiş gibi davranırlar ve sanki bütüncül toplum yokmuş gibi bir görünüm ortaya çıkarabilmektedirler. Bu nedenle bireysel gelişime alan açmak ve bireyin geniş bir alanda belli bir özgürlükle hareket edebilmesinin sağlanabilmesi için ikincil grupların törpülenmesi gerekmektedir. Bu nedenle bu tür yerel, ailevi ikincil iktidarların üzerinde tümüne kendi kaidelerini uygulatabilecek, onların

hepsine kendilerinin bütün olmadıkları, onların da bütünün parçaları olduklarını hatırlatacak bir iktidar bulunmalıdır. Bu iktidar mekanizmasını ifade eden devlet, büyük toplumlarda şahıslardan ve onların çıkarlarından uzaktır ve onların içinde bulundukları özel ve yerel şartları dikkate almaz. Bu çerçevede bunları bir düzene sokmak istediğinde, ancak şiddet uygulayarak ve onların doğasını değiştirerek bunu sağlar. Bu nedenle devletin şahısların ve ikincil grupların üzerinde bir gücünün olduğunu söylemek mümkündür.

Devletin mutlak ve sınırsız gücünü ifade eden bazı unsurlar vardır. Bunlardan ilki hâkimiyet unsurudur. Hâkimiyet unsuruna ek olarak devlet kullandığı otorite şekli de devletin gücünü ifade eden unsurlardan biridir. Devlet otoritesinin topraklarla sınırlı olması ve sadece kendi sınırları içinde hâkimiyet iddiasında bulunabilmesinin yanında devletin sınırları içerisinde hukukun evrensel olması ve orada yaşayan herkes için geçerli olması hak ve sorumluluklar doğuran ve devlet üyeliğine karşılık gelen yurttaşlık kavramı ile ifade edilir. Üçüncü unsur ise devletin zorunlu yargı gücüne sahip olmasıdır. Bu durum devletin sınırları içinde yaşayanların onun otoritesini kabul edip etmeme konusunda nadiren tercih hakkına sahip oldukları anlamına gelir. Devletin otoritesinin güçle desteklenmesi ise devletin mutlak ve sınırsız gücünü ifade eden son unsurdur. Bu unsura göre devletin, hukuku ihlal edenleri cezalandırabilme gücüne sahip olma anlamında kanunlara itaati sağlayacak kapasitesi olması gerekmektedir (Heywood, 2011: 93)

Modern devletin unsurları göz önünde bulundurulduğunda, modern devletin geleneksel devletlerden farklarından biri olan hukuki otoriteye verilen büyük önemin yanı sıra aynı zamanda devletin halkın egemen iradesini temsil etmesi ile karakterize edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim Weber (2012: 334-335), devletin meşruluk iddialarının temellerinden biri olan rasyonel temeller yasalaştırılmış kuralların ve bu kurallara göre otorite konumuna yükselmiş olanların emirler verme hakkının yasal olduğu inancını ileri sürmektedir. Bu anlamda yurttaşlar kurallarla sınırları belirlenmiş ve partizan olmayan bir kamu hizmeti vasıtasıyla "soyut ve istikrarlı bir hukuk düzeninin" yürütülmesi için en uygun yapı olması nedeniyle modern devlete meşruiyet sağlayan unsurlar olarak görülürler (Pierson, 2015: 40)

Weberci teoride devletin meşruluk iddialarının temellerinden biri olan rasyonel temellerin özünü oluşturan yasal kurallar, Marksist teoride devletin kaynağını hukuktan almasından kaynaklı olarak zorunluluğu ve varlığı kabul edilen ve dar anlamı ile polis, mahkemeler, hapishaneleri değil; aynı zamanda polis ve yardımcı birliklerinin "olaylarla başa çıkamadıklarında" ek bir baskı gücü olarak olaylara doğrudan müdahale eden ordu ve ordunun da üzerinde devlet başkanı, hükümet ve yönetimi kapsar. Devlet ise, yönetici sınıfların artı değerin zorla ele geçirilmesi sürecinde işçi sınıfı üzerindeki egemenliklerini güvence altına almalarını sağlayan bir "baskı makinasıdır" (Althusser, 2002: 27).

Yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkide devletlerin siyasal rejimlerinin etkisi olduğu söylenilebilir. Nitekim Duverger (1986: 10)'a göre siyasal rejimler bir sosyal topluluk içindeki yönetenlerin örgütlenmelerinden ve varlıklarından doğan sorulara verilen cevaplar bütünüdür. Siyasal rejimlere dair esas sorular ise; yönetenlerin nasıl seçilmiş oldukları, her bir siyasal rejimin yapısının nasıl olduğu, siyasal rejimlerde yönetim işlerinin nasıl bölüşüldüğü ve yönetilenler karşısında yetkilerinin sınırlı olup olmadığıdır. Bu bağlamda, Kalaycıoğlu (2012:18), siyasal rejimleri yönetimin oluşturulma şekli, yöneticilerin yönetme üslubu, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkinin içeriğine bakılarak "demokrasi, otoriter ve totaliter" rejimler olarak sınıflandırmaktadır.

Demokrasi, toplumsal yaşamın her alanında azınlık durumunda olanların haklarına saygı gösterildiği, azınlık durumunda olanların ve onların haklarının güvence altına alındığı ve onların bir gün çoğunluk olma yollarının açık tutulduğu özgürlükçü bir çoğunluk yönetimidir (Kışlalı, 1993: 201). Demokratik devlet ise; seçimleri kazanması sonucu başa gelen hükümetin halka karşı sorumluluklara sahip olduğu, tüm yetişkin bireylerin eşit haklarla oylamaya katılıp seçilme hakkına sahip olduğu, yurttaşlık haklarının ve siyasal hakların kanunlarla güvence altına alındığı devletlerdir (Beetham & Boyle, 2015: 373). Bu çerçevede Touraine (2007:360), demokrasinin oluşturucu ilkeleri bizzat aktörlerin varoluşunu yönlendiren ilkelerden oluştuğunu ifade etmektedir. Ona göre aktörler, bireysel ve kolektif hakların özümsenmiş bilinci, menfaat ve fikirlerin çoğulluğu, bilhassa egemen konumda olanlarla egemenlik altında olanlar arasındaki çatışmalar ve ortak kültürel yönelimler karşısında herkesin sorumluluğunun bağdaştırılması ile var olabilirler. Bu durum ise, siyasal kurumlar açısından üç ilke ile dile getirilir. Bunlar; iktidarın saygı duymasının zorunlu olduğu "temel hakların" kabulü, yöneticiler ve siyasetlerinin "toplumsal temsiliyeti" ve "yurttaşlık" yani hukuk üstüne kurulu bir topluluğa aidiyet bilincidir.

Amerikalı siyaset bilimci Robert Dahl, modern toplumlar açısından demokrasinin gerçekleşebilmesinin bazı koşulları olduğunu savunur ve bu şartları şöyle ifade eder: "Dernek kurma ve derneklere katılma özgürlüğü, ifade özgürlüğü, oy kullanma hakkı, devlet memuriyetine seçilebilme hakkı, siyasi liderlerin destek arayışında rekabet hakkı, alternatif bilgi kaynaklarını kullanabilme hakkı, özgür ve adil seçimler, devlet siyasetini oylara ve başka tercih etme süreçlerine dayandırmak için gerekli olan kurumların varlığıdır" (Dahl, 1975: 119'dan akt. Tilly, 2013: 552).

En genel ifadesi ile halkın kendini yönetmesi anlamına gelen ve tarihsel süreç içerisinde gelişerek günümüzdeki formuna kavuşan demokrasinin devletin insan unsurunun önemini ortaya koyan bir siyasi rejim olduğunu söylemek mümkündür. Gerek Fransız İhtilali sonrası demokrasinin gelişim koşulları gerekse de modern toplumlar açısından demokrasinin gelişiminde Robert Dahl'ın ortaya koyduğu şartlara bakıldığında, tarihsel süreç farkı

gözetmeksizin yurttaş unsurunun öneminin hak ve görevler bağlamında somutlaştığı söylenebilir. Bu bağlamda, demokratik rejim ve baskı rejimi arasındaki fark kendisine iktidar olma yolu açık tutulan bir yasal muhalefetin bulunup bulunmamasıdır. Nitekim demokrasinin egemenliğin halka ait olduğu bir yönetim biçimi olarak tanımlanması bu nedenledir (Kışlalı, 1993: 225). Öte yandan, totaliter rejimler, yurttaşların kesin bir şekilde kamu güçlerinin egemenliği altında olduğu ve bu egemenliğin özellikle siyasal polis, basın tekeli, sansür vb. ile sağlandığı rejimlerdir (Duverger, 1986: 55).

Baskı rejimleri arasında yer alan totaliter rejim çoğunlukla toplumsal yaşamın her alanına nüfuz eden bir ideolojik manipülasyona ve açık bir terör ve zorbalığa dayalı olarak tesis edilmiş, her şeyi kapsayan bir siyasi rejim türüdür. Bireysel ve sosyal hayatın her boyutunun politize edilmesinin amaçlandığı totaliter rejim, sivil toplumun ortadan kaldırılmasını ve özel alanın ılgasını ifade etmektedirler (Heywood, 2014: 52).

Bir diğer baskı rejimlerinden biri olarak karşımıza çıkan otoriter rejim ise halkın iradesi ya da isteği göz önünde bulundurulmaksızın "yukarıdan aşağıya" bir yönetim pratiğini ifade eder. Otoriter rejimler, otoritenin bireysel özgürlüğün üzerinde olduğunu iddia eden rejimlerdir. Totaliter rejimlerde de bireysel özgürlüklerin önemsenmemesi otoriter ve totaliter rejimlerin ortak noktalarıdır. Otoriter rejimlerin devlet ile sivil toplum arasındaki farkın ortadan kaldırılması gibi totaliter rejimler kadar radikal hedefleri yoktur. Bu nedenle monarşik mutlakiyetçilikle, geleneksel diktatörlüklerle, muhalefet ve siyasi özgürlüklerin bastırılması ile uğraşan askeri diktatörlüklerin çoğu ile birleşebilir ve otoriter rejimler dini, ekonomik ve başka özgürlüklere karşı hoşgörü gösterebilir (Heywood, 2014: 63).

3.1.3.4. Yurttaşlığın Sosyal Boyutu

Marshall'ın ortaya koyduğu ve haklar temelinde şekillenen yurttaşlık kuramında medeni, siyasi haklardan sonra gelişen sosyal haklar bireylerin asgari seviyede bir ekonomik refah ve güvence içinde tutulmasını sağlar. Bu bağlamda sosyal haklar yurttaşların bir meta gibi değerlendirilmesinin sakıncalarını azaltma işlevini görmektedir. Tarihsel süreçte sosyal haklar II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan refah devletinin de temelini oluşturmaktadır (Yıldırım, 2000: 77). Savaş sonrası dönem refah devleti kavramının gerek dayandığı ilkeler gerekse de kazandığı boyutlar açısından tam bir gelişme gösterdiği döneme tekabül etmektedir. Bu dönem modern refah devletinin oldukça geniş kapsamlı bir yurttaşlık anlayışına sahip olduğu ve bu bağlamda sosyal haklar temeline dayandırılan eğitim, sağlık, istihdam, gelir dağılımı, çalışma koşulları, konut politikaları gibi alanlarda daha kapsamlı hedefler ve amaçlar edindiği bir dönem olmuştur (Koray, 2005: 181-186).

Yurttaşların sosyal haklarının yurttaşlar arasında eşitlik ilkesi çerçevesinde temellendirildiği refah devletinin bir devlet modeli olmasının yanı sıra bir toplum modeli olduğunu savunan düşünürler de bulunmaktadır. Örneğin, Özdemir (2007:140), refah devletlerini devletlerin yoğun sosyal haklar sağladıkları, özel refah düzenlemelerinin ise marjinal seviyede olduğu bir toplum modelini simgelediklerini savunmaktadır. Bu açıdan refah devletlerinde, hakların korporatist olmaktan ziyade evrensel bir niteliğe sahip olmaları sayesinde statü farklılıklarının korunması değil; yurttaşların eşitliğini vurguladıkları ileri sürülmektedir. Koray (2005:183)'e göre ise; Avrupa toplum modelinin omurgasını oluşturan refah devleti bu toplum modelini oluşturan sosyal taraflar arasında sadece istihdamın arttırılması veya sosyal güvenlik sisteminin sürdürülmesi açısından değil; eğitim, sağlık hizmetleri ve ekonominin ihtiyacı olan işgücünün sağlanması açısından da işlevseldir. Ayrıca refah devletleri ekonomik krizlerin olduğu dönemde telafi sağlayıcı mekanizmalarla ekonomik krizin etkilerini yumuşatma ve büyüme merkezli politikaların sürdürülmesi açısından da faydalıdır. Bu nedenle refah devletinin amaçları ve fonksiyonları hem demokratik siyasal yapının hem de kapitalist sistemin sürdürülmesi açısından işlevseldir.

Refah devleti tanımlamasında devletin müdahaleci yapısı üzerinde duran, Özbudun ise refah devletini, devletin sosyal barış ve sosyal adaleti sağlamak amacı ile sosyal ve ekonomik hayata aktif olarak müdahalesini meşru ve gerekli gören bir devlet anlayışı şeklinde tanımlamaktadır (1989: 103). Devletlerin sosyal ve ekonomik hayata müdahalelerinin devletin insan unsurunu oluşturan yurttaşlar üzerinde siyasi, sosyal ve ekonomik etkilere neden olduğu ve bu bağlamda sosyal yurttaşlık açısından devlet ve yurttaş arasındaki ilişkide devletin ekonomik ve sosyal hayata etkilerinin ön planda olduğu savunulabilir. Tarihsel süreç açısından değerlendirildiğinde, devletin sosyal niteliğini geliştiren etmenlerin sınıf mücadeleleri ve siyasal demokrasinin gerçekleşmesine bağlanabileceğini savunan Koray (2012: 62), Batı'da ekonomik ve sosyal sorunların artışına paralel olarak birçok siyasal ve toplumsal mücadelenin de yaşandığını belirtmektedir. Bu mücadeleler sonucunda ise devlet sadece bireysel ve siyasal hakları hayata geçiren "liberal" bir devlet olmaktan uzaklaşarak sosyal sorunlara da önem veren ve bu sorunların çözümü için sosyal sorumluluk üstlenen bir nitelik kazanmıştır.

Refah devleti özelde aktif olarak toplumsal yaşama katılamayan grupların genelde ise tüm yurttaşların sürdürülebilir ekonomik ve sosyal yaşama katılımlarına olanak sağlayan devlet türüdür. Bu amacı gerçekleştirebilmek için ise; devletlerin sosyal politikalara başvurmaları gerekmektedir (Esping-Andersen, 2002: 9). Bu açıdan sosyal yurttaşlığın gereklilikleri yerine getirilirken, sosyal politikalardan faydalanılması nedeni ile sosyal politikalar sosyal yurttaşlığın temel özelliğini oluşturmaktadırlar (Şenkal, 2006: 228).

Farklı sosyal grupların farklılıklarına rağmen toplumsal yapı içerisinde eşitliğini ve onların sosyal yapı ile entegrasyonu temelinde devletlerin politikalarının sosyal içeriği ile ilgili

olan sosyal politika, Tuna (1966, 12-13)'e göre, "…sosyal zümrelerin cemiyet bütünü içinde yerlerini almaları ve bunları sosyal bünye ile kaynaştırmayı temine yönelmiş…" politikalardır. Şiddetli sınıf çatışmaları içerisinde temelleri atılan sosyal politikanın amacı, toplumun tüm üyelerine insanca bir yaşam hakkı sunmaktır. Bu amacı doğrultusunda temel hedefi ise; kapitalist sanayileşmenin neden olduğu olumsuzlukları asgari bir düzeye indirgemektir (Yıldırım, 2000: 76).

Refah devletin geliştiği dönemden bu yana ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte uygulanan sosyal politikaların temel amacı, tüm yurttaşlar için öncelikli olarak eğitim, sağlık, barınma, ücret ve çalışma koşulları gibi alanların asgari bir düzeyde güvence altına alınması olmuştur (Koray, 2012: 75). Nitekim Marshall da devletin sağlık, eğitim, barınma gibi alanlara ait bazı mal ve hizmetlerin arzı ile emeklilik, sigorta ve aile yardımı gibi alanlarda harcama yapılmasını sağlayacak kadar bireylere asgari ücret ödenmesinin garantörlüğünü yaptığını ve bu tür sosyal güvenlik ödemelerinin insanların asgari seviyede dahi olsa belirli bir yaşam standardına kavuşmaların sağladığını savunmaktadır (2000: 58-59). Devlet tarafından yurttaşlara sağlanan sosyal hakların yurttaşlıkla ilişkisini bir başka açıdan değerlendiren Cerami (2008:5), devlet tarafından yurttaşlara sağlanan emeklilik sistemleri, sağlık sistemleri, işsizlik, aile ve sosyal yardım politikaları kimlerin hak sahibi olduğunu ve kimlerin bu haklardan faydalanabileceklerini belirleme amacı taşıdığından aynı zamanda yurttaşlığın da sınırlarını belirlemektedir.

Refah devleti açısından yurttaşlığın siyasal yanı kadar sosyal yanı da önemlidir. Bu bağlamda yurttaşların sosyo-ekonomik koşullarını iyileştirmeyi veya onlar için asgari bir geçim seviyesini güvence altına almayı amaçlayan politikaların hukuksal temelini sosyo-ekonomik haklar oluşturmaktadır. Bu hakların gerçekleştiği veya kurumsallaştığı oranda yerleşen sosyal devlet anlayışı içinde yurttaşlık da sosyal bir nitelik kazanmaktadır (Koray, 2012: 77). Bu bağlamda, yoksulluk yardımı veya devlet desteğinden faydalanmak için başvuran kişinin mali durumunu ortaya koymaya yönelik bir araştırma gibi parçalanmış refah programları ile karşılaştırıldığında, sosyal yurttaşlık kavramı daha kapsamlı bir sosyal politika hizmeti sunmaktadır. Yurttaşlık hakları temel alındığında sosyal yurttaşlığın, yurttaşlığın evrensel misyonu ile temellendirildiği görülmektedir. Nitekim bu evrenselliğin geçerli olduğu alanlardan biri de cinsiyet eşitsizliği alanıdır. Bu bağlamda cinsiyet eşitsizlikleri erkek ve kadınlara verilmiş roller ve farklı görevlerden ziyade sosyal adalet ve cinsiyet eşitliği açısından bugün artık meşru kabul edilmeyen bir bakış açısından öte yurttaşlık hakları bağlamında sosyal yurttaşlık vurgusu ile evrensel bir nitelikle ele alınmaktadır (Lemke, 2001: 6).

Öte yandan, Marshall, sosyal hakların temelini oluşturan eşit yurttaşlık statüsünün kapitalist toplumun belirleyici niteliği olan sınıfsal eşitsizliklerin bireylerin hayatlarındaki önemini azaltan bir niteliğe sahip olduğunu savunur. Bu açıdan sosyal hakları bireylerin sınıfsal

konumlarının ötesinde eşit yurttaşlık statüsü temelinde tanımlanan haklar olarak ele almaktadır. Marshall'ın yurttaşlık kuramına yöneltilen eleştirilerin en önemlileri de bu eşitlik vurgusunu temel almaktadır. Bu bağlamda özellikle feminist düşünürler eşit yurttaşlık kavramının bazı kesimlerin, özellikle kadınların yurttaşlık haklarından yararlanamama nedenlerini göz ardı ettiğini vurgulamaktadırlar (Buğra, 2005: 8).

3.1.4. Yurttaşlık Türleri

Ulus devlet açısından devlet ve birey arasındaki ilişkide hak, özgürlükler ve sorumluluklar bağlamlarında somutlaşan modern yurttaşlık kavramı modernizmin ivme kazanması ile eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Hak ve görev temelinde inşa edilen modern yurttaşlık kavramının ulus devlet açısından özellikle ulus devletin meşruiyet krizinin başladığı dönem olan 1980 sonrasında geçerliliği sorgulanır hale gelmiştir (Demir, 2005: 105). Yurttaşlığın yüzyılın gereksinimlerine cevap verememesinde 20. yüzyılın son çeyreğinde hız kazanan moderniteye ait bütün kavram ve olgular gibi ulusçuluk, insan hakları, demokrasi, laiklik ve yurttaşlık kavramlarının da sorunsallaşmaya başlaması etkili olmuştur. Bu süreçte kaynağını moderniteden alan "eşit ve aynı" önermesinin yerini "eşit ve farklı" önermesine bırakması ile kamusala alanda izleri silinme noktasına gelen, bastırılan ve asimile edilmeye çalışılan kimlikler kamusal alanda görünürlük kazanmaya başlamışlardır. 20. yy öncesine ait anlayışlar ve bunların üzerinde kurulduğu yapıların yaşadığı meşruiyet krizi neticesinde sorgulanmaya başlanılan kavramlardan biri de yurttaşlık kavramıdır (Erdem, 2012a: 8).

Ulusal kimliklerle ilişkili bir şekilde evrilen modern yurttaşlık kavramı çoğunlukla ulus devlete üyelik sadakat ve bağlılık olarak algılanır ve ulusal kimlik veya milliyet ifadeleri ile eş anlamlı olarak kullanılır (Kadıoğlu, 2012: 31). Öte yandan küreselleşmenin etkisi ile birlikte modern dönemleri temsil eden ulus devletlerin ve ulusal kimliklerin de geçerliliklerini yitirmeye başladıkları iddiası öne sürülmeye başlanmıştır ve bu bağlamda ulusal kimliklerin yerini farklılık ya da kimlik siyasetine bırakması istenilmektedir (Can, 2019: 41).

Yurttaşlığın postmodernizmin etkisi ile geçirdiği dönüşümü kavramın statü boyutu bağlamında açıklayan Üstel (1999:146), Batı'da yurttaşlık sorunu etrafındaki tartışmaların büyük bir bölümü yurttaşlık haklarının niteliğinin tartışmaya açılmasının yanı sıra farklı bireysel ve toplumsal konum ve kimlikler bağlamında yurttaşlık statüsünün yeniden tarif edilmesi gerekliliğini savunmaktadır. Böylece yurttaşlık bağlamsal olarak, yeni duyarlılıklar temelinde ve mekânsal olarak farklı şekillerde yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Kadın yurttaş, çalışan yurttaş vb. tanımlamalar bağlamsal tarifleri oluştururken ekolojik yurttaşlık, cins yansız ya da ırk yurttaşlık yeni toplumsal duyarlılıkları temelinde tanımlanmış yurttaşlık

türleridir. Avrupa yurttaşlığı, kent yurttaşlığı, global/küresel yurttaşlık yaklaşımları ise yurttaşlığı mekânsal boyut bağlamında tanımlamaktadır.

Öte yandan, ulus devletin tektipleştirici yapısının sorgulanmaya başlanması sonucu değişen yurttaşlık anlayışlarını yurttaşlığın aidiyet boyutu ile açıklayan Yeğen (2005:71), yurttaşlığın hukuki bir statü olması durumu istikrarlı bir şekilde değişime açıkken bireyin ancak belirli bir siyasi topluluğun üyesi olmak şartıyla yurttaşlık haklarına sahip olabilmesinin yakın bir zamana kadar değişime kapalı olduğunu ileri sürmüştür. Fakat buna karşılık tarihsel toplumsal bağlamı oluşturan bir dizi unsur yurttaşlığın aidiyet kısmında da değişikliğe neden olmuş ve bu süreçte gerek ulusun gerekse de ulus devletin hakların tanınması, kullanılması ve kaynaklara ulaşımın sağlanmasında "tek mercii olma durumu" geçerliliğini yitirmiştir. Ulus devletin siyasi topluluğu bir arada tutan harç olma durumunun zayıflaması ile birlikte küresel yurttaşlık, ulus sonrası yurttaşlık ya da ulus-aşkın yurttaşlık, Avrupa yurttaşlığı ya da anayasal yurttaşlık, ekolojik yurttaşlık gibi yeni yurttaşlık modelleri önerilmektedir.

3.1.4.1. Anayasal Yurttaşlık

Siyasi arenada mevcut kavramların sorun çözme yeteneklerinin zayıflamasının neticesinde yeni bir kavramın vücut bulması gerekliliği ortaya çıkar. Toplumsal yaşamı zorlaştıran ve acilen çözülmesi gereken bir sorunun varlığı karşısında mevcut kavramlar sorunu çözmeye muktedir değilse yeni arayışlara gidilir (Coşkun, 2009: 81). Bu bağlamda klasik yurttaşlık tanımlarının farklılıkları bir arada tutma konusunda yetersiz kalışı beraberinde yeni bir kavramsallaştırma arayışını da getirmiştir. Bu arayış içerisinde ortaya atılan kavramsallaştırma Türkçeye *anayasal yurttaşlık* olarak çevrilen kavramsallaştırmadır. Kavram tarihte ilk kez 1970'li yıllarda Alman siyaset bilimci Dolf Sternberger tarafından Almanya özeli için kullanıldıktan yaklaşık 20 sene sonra Jurgen Habermas tarafından Avrupa Birliği bağlamında yeniden tartışılmaya başlanmıştır (Erdem, 2012a: 8).

Strenberger'e göre Almanya'da Yahudi soykırımı nedeni ile etnik bir içeriğe bürünmüş milliyet kavramının kullanımı Nazi geçmişine ilişkin yaptığı çağrışımlar nedeni ile mümkün değildir. Bu nedenle Almanya'da ulusal sadakat ve ulusal bütünlük anayasal yurttaşlık ekseninde Alman anayasasında bulunan değerlere sadakat ile sağlanabilir. Bu bağlamda Anayasa tarafından belirlenen değerlerin halk tarafından "sivil bir din" şeklinde benimsenmesi ile ulusal bütünlüğün sağlanabilecektir (Kaya & Tarhanlı, 2006: 18).

Ulus devletlerin inşası öncesi dönem olan 18. yüzyıl sonuna kadar yurtseverliğin toplumsal yaşamın sorunsuz devamlılığı için gerekli olan kuralları ve değerleri sevmek anlamına geldiğini savunan Sternberger'e göre anayasal yurttaşlık bireyleri ortak değerler ve

kurallar etrafında birleştirerek ulus öncesi yurttaşlığa dönüşü ifade etmektedir (Topuzkanamış, 2013: 138).

Öte yandan, Habermas ise kavramı Avrupa Birliğine giden yolda Avrupa yurttaşlığının genel kriterlerini belirlemek için kullanmıştır. Habermas'ın anayasal yurttaşlık ile vurguladığı esas nokta geçmiş odaklı, kültürel ve dinsel niteliklerin ağır bastığı bir Avrupa projesi yerine geleceği inşa eden siyasi ve rasyonel bir Avrupa projesinin oluşumudur. Habermas bu projede Fransız Devriminden çok siyasal değerler ve anayasanın kutsallığının ön planda olduğu Amerika Birleşik Devletleri ve İsviçre modellerini örnek almaktadır. Siyasal değerlere verdiği önemin altında yatan temel varsayım farklı dinlerden, geleneklerden, kültürlerden ve ulus devletlerden gelen insanların Avrupa Birliği çatısı altında ortak çıkarlar amacıyla geleneksel kimliklerini ikinci plana iterek siyasal ve rasyonel ittifaklar kurabilecekleri varsayımıdır (Kaya & Tarhanlı, 2006:18).

Habermas'a göre farklı hayat tarzlarına sahip bireylerin bir arada yaşayabilmesinin koşulu, "post-milliyetçi anayasal yurttaşlığın" oluşturulmasıdır. Anayasal yurttaşlığın akla, özgürlüğe, hukukun üstünlüğüne, yurttaşlardan oluşan ulus devlete ve farklılıkların hoşgörü ile karşılandığı ulus ötesi liberal cumhuriyete sadakati ifade ettiğini savunan Habermas'a göre, anayasal yurttaşlık yerel ve tikel kimliklerin kullanımı yerine, eşit hak ve ödevlere sahip yurttaşların ulus içinde evrensel bir üst kimlik oluşturmasını öngörmektedir. Böyle bir kimliğin inşasında etnik ve kültürel karışımın onaylandığı ve yüceltildiği bir siyasal proje yer almaktadır (Kaya, 2000:154-155).

Erdem (2012b: 52)'e göre anayasal yurttaşlığın amacı, bastırılmış kimlikleri de kapsayacak şekilde eşit yurttaşlık anlayışını hâkim kılmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda geliştirilecek yeni yurttaşlık tanımının üç unsuru içermesi gerekmektedir. Bunlardan ilki yurttaşlığın etnik dini kültürel bir kimliğe referansla tanımlanmaması, ikincisi bütün kimliklerin farklılıklarını dile getirmelerine, korumalarına ve geliştirmelerine imkân sağlanması ve kamu otoritelerinin kimlikler karşısında nötr/yansız bir tavır almalarıdır. Anayasal yurttaşlık anlayışında kimlikler ayrıcalık veya ayrımcılık göstergesi olarak kullanılamayacağı gibi yurttaşlık da toplumun çoğulcu yapısını ortadan kaldırmanın ve bu yapıyı homojenleştirmenin aracı olarak görülmez. Kamu otoritesinin kimliklere karşı yansız tutumu sayesinde kamu gücü karşısında bütün kimlikler eşitleneceğinden bireylerin devlete olan aidiyet duyguları pekişir.

Anayasal yurttaşlığa ilişkin olumlu değerlendirmelerin yanı sıra olumsuz değerlendirmeler de mevcuttur. Nitekim Topuzkanamış (2013:143)'e göre, anayasal yurttaşlığın savunduğu farklılıklara rağmen ortak bir kimlik yaratma ideali her zaman mümkün değildir. Anayasal yurttaşlığın anavatanı olan Almanya bile anayasal ilkeler ve değerler çerçevesinde farklılıkların bir arada yaşamasının formüllerini saptayamamıştır. Doğu Almanya

ile Batı Almanya'nın birleşmesi sürecinde birleşmeyi kabul eden bir referandum önerisinin gerçekleşmemesi bu durumun kanıtı niteliğindedir. Bununla birlikte Doğu Almanya, Batı Almanya'nın Temel Kanun'undaki hüküm temel alınarak Doğu Almanya Federal Cumhuriyete dahil edilmiştir ve uzun süre anayasada büyük çaplı değişiklikler yapılmamıştır. Almanya örneğinden hareketle yurttaşları bir arada tutacak "kutsal metin" niteliğindeki bir anayasanın ve bu anayasa temelinde yeniden şekillendirilecek olan yurttaşlık kavramının pratikte uygulanabilirliğinin zor olduğu çıkarımında bulunulabilir.

3.1.4.2. Çok kültürlü Yurttaşlık

Ulus inşası temelinde etnik, dini, kültürel kökenli farklılıkları ulusal kimlik çatısı altında birleştirme ve birleştirmeyi sağlayabilme amacıyla söz konusu bu farklılıkları görmezden gelerek ulus devletin bütünlüğünü sağlamaya yönelik bir tek tipleştirme hareketini barındırmaktaydı. Bu tek tipleştirme hareketinin temelinde yer alan ve amacı uluslardan devletler yaratmak değil; devletlerden uluslar yaratmak olan liberalizm sayesinde ulus devletin sınırları içerisinde bulunan herkes devletle özdeşleşen yurttaşlar olarak kabul edilmekteydi (Wallerstein, 2003: 130). Farklılıklarına rağmen tektipleştirme yolu ile tüm toplumsal kesimleri yurttaş olarak kabul eden geleneksel yurttaşlık modeli 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek küreselleşme gerekse de postmodernizmin etkisi ile hak bağlamında sorgulanmaya başlanılmıştır. Bu açıdan kültürel farklılık vurgusu ve kültürel hakların ön planda olduğu yurttaşlık modeli olan çok kültürlü yurttaşlık da gündeme getirilen yurttaşlık modellerinden biri olmuştur.

Bu çerçevede Kymlicka (2016: 453), devlet ve birey arasında bir dizi hak ve görevler temelinde inşa edilen geleneksel yurttaşlık anlayışının eleştirilmesinin iki nedeni bulunduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan ilki; yurttaşlık hakları incelenirken yurttaşlık erdemlerine ve etkin siyasi katılıma daha çok dikkat edilmesi gerekliliğinin ön plana çıkarılmasıdır. İkinci eleştiri nedeni ise; ortak haklar üzerinde düşünülürken kültürel çoğulculuk ve gruplara göre farklılaşan hakların göz ardı edilmesidir. Bu bağlamda sadece siyaset felsefesinde değil; dünya siyasetinde de "farklı siyaseti", "kimlik politikası", "çok kültürcülük", "tanınma siyaseti" gibi farklı isimler altında tartışılan temel konu ise modern toplumların ayırt edici özelliğinin kültürel çoğulluk olduğu gerçeğidir. Ensaroğlu (2001:86)'ya göre kültürel çoğulluk esas alındığında, farklı kültürleri bünyesinde barındıran modern toplumların heterojen bir yapıya sahip olması ve bu yapı içerisinde farklı kültürel değer ve yapıların ve kolektif kimliklerin toplumsal çeşitliğin öznesi olarak kabul edilmesi durumunda çok kültürlülükten söz etmek mümkün olmaktadır. Böylece çok kültürlülük yaklaşımı modern toplumların türdeş olmadıklarını vurgulamanın yanı sıra farklılıklara rağmen barışçıl bir birliğin sağlanabileceğine de vurgu yapmaktadır.

En genel tanımı ile kültürel çeşitlilik ve kültürel çoğulculuğu ifade eden çok kültürlülüğün hedefi farklı kültürel kimliklere sahip olan toplulukların aynı toplumsal yapı içerisinde varlıklarını kabul etmesini, herhangi bir çatışma olmaksızın birbirleriyle olan ilişkilerini eşitlik ve barış içerisinde devam ettirmelerini sağlama ve mevcut tüm siyasi imkânlardan eşit düzeyde yararlanmalarına imkân sağlamaktır. Çok kültürlülük farklılıkları kabul etmenin yanı sıra farklılıklardan herhangi birinin egemen güç olmasını da öngörmez. Bu nedenle mevcut topluluk değerlerinden birinin topluma hâkim olması herhangi bir "iyi"nin topluma dikte edilmesine neden olacağından bu durum çok kültürlülüğün temel ilkesine ters düşer. Bu bağlamda çok kültürlülük her biri kendi meydan okuyuşunu ortaya koyan farklı kültürel çoğulculuk biçimlerini kapsar (Özensel, 2013: 6).

Liberal çok kültürlülüğü savunan Kymlicka (2006:514), çok kültürlülüğü bir yanda ileriye bakan bir yüze öte yandan geriye bakan muhafazakâr bir yüze sahip olduğunu ifade eder. Çok kültürlülüğün muhafazakâr yüzü toplum içinde çeşitli grupların varlığını kabul etmesine karşılık grup içerisindeki kültürel çeşitlilik ve muhalefet düşüncesine karşıdır. Çok kültürlülüğün ileriye bakan yüzü ise; kültürel muhafazakârlığa düşmandır, çağdaşlaşma ve küreselleşmenin beraberinde getirdiği "açıklık, çoğulculuk ve özerkliği" yansıtmaktadır. Bu bağlamda çok kültürlülük liberaller ve muhafazakârlar arasında zaman zaman liberaller tarafından dar ve konformist özelliklere sahip ulusal kültür anlayışına karşı kullanılırken, zaman zaman da muhafazakârlar tarafından dar ve konformist bir azınlık kültürü anlayışını savunmak için kullanılmaktadır. Öte yandan Kaya (2006:47)'e göre, çok kültürlülük antropolijik/sosyolojik bir kavramdır ve bir olgu veya vaka olarak farklı kültürlerin bir aradalığına işaret etmektedir. Çok kültürcülük ise; merkezi veya yerel siyasal iktidarın uygulamaya koyduğu bir ideolojidir. Siyasal bir ideoloji olarak çok kültürcülük cemaatçi yaklaşımın ürünüdür ve tıpkı yurttaşlık ideolojisinde olduğu gibi amacı ulus devlet düzenini korumak olan yeni tarz bir milliyetçiliktir.

Habermas (2017: 131-132)'e göre, çok kültürlü toplumlarda yaşam biçimlerinin eşit haklara sahip olarak bir arada olmasının yurttaşlar açısından anlamı; geldikleri kültürel dünyada yaşayabilme ve neslinin devamını sağlayacak çocuklarının da aynı dünyada yaşayabilme güvencesi sağlamasıdır. Bu anlamda çok kültürlü toplumlar yurttaşlara kendi kültürlerini sorgulama, gelenekleri doğrultusunda kültürlerini devam ettirme veya değiştirme fırsatı sağlamanın da ötesine geçerek kasten tahrip edilmiş veya parçalanmış bir kimlikle yaşamamak için buyruklardan uzaklaşma veya eleştirel yaklaşarak ilişkilerini tümüyle kesme olanağı da tanımalıdır. Nitekim çok kültürlü yurttaşlığın sonradan kabul edilmiş yurttaşlıklar arasında ön sırada yer aldığını savunan Joppke, çokkültürlü yurttaşlığın, hakların evrenselliği konusunda uzlaşılan genel bir ilgiye ve liberal ulus devlete üyelik ile etnik çeşitliliğin ve diğer

kimlik iddialarının farklılık talebiyle bu duruma meydan okumasına işaret ettiğini savunur (2002: 245).

Öte yandan, çok kültürlülüğün kamusal alanda farklı kültürlerin adil bir şekilde teşvik edilmesinin projesi olduğunu savunan Doytcheva (2009:12)'e göre, çok kültürlülük dünyadaki kimlik hareketlerinin, aynı siyasi örgütlenme içerisinde farklı kültürlere sahip insan topluluklarının barışçı bir şekilde bir arada yaşayabilmelerini sağlayabilme özelliğine sahiptir. Bu açıdan bakıldığında ise; çok kültürlülüğün ilgilendiği alanlar, devlet politikaları, yurttaşlık, okul, iş ve medya alanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Demografya, değerler ve hükümet politikası olmak üzere üç farklı kullanımı olan çok kültürlülük kavramı demografik olarak bir ülke sınırları içerisinde yer alan nüfusun çok kültürlüğüne değinir. Değerler olarak çok kültürlülük ise, nüfusun yanı sıra yaşanılan ülkenin sahip olduğu kültürel değerler ve ekonomik, siyasi ve sosyal içerikli bireysel hakları kapsayan prensip ve değerlerin çok kültürlülük açısından ön plana çıkarılmasıdır. Hükümet politikası olarak çok kültürlülük ise; farklılıkları bünyesinde barındıran ülkelerin çok kültürlülüğün çeşitliliğinden faydalanmak için çok kültürlülüğü özendirici bir politika uygulamasıdır (Talas, 2008: 37). Bu açıdan çok kültürcülük ilk kez 1971 yılında Kanada hükümeti tarafından devlet politikası haline getirilmiştir. Bu politikanın temelini yurttaşların eşitliği ve kültürel çeşitliliğin kabul edilmesi oluşturmaktadır. Kültürel çeşitliliğin kabul edilmesinin yanı sıra kültürel çeşitliliğin tanınması, toplumsal eşitlik ve toplumsal bütünleşme çok kültürcülüğün ilkelerini oluşturmaktadır (Canatan, 2009: 83).

Tanınma talebinin günümüzde azınlıklar, ya da alt gruplarda bazı feminizm biçimlerinde ve çok kültürcülük olarak adlandırılan politikada öne çıktığını savunan Taylor (1996: 42), bu örneklerde tanınma talebinin tanınma ve kimlik arasında olduğu varsayılan bağlantılar sayesinde daha da ivedilik kazanmakta olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan, çok kültürlülük politikalarının kültürel özgüllüğün bütün biçimlerinin tanınmasını sağlamadığını savunan Doytcheva (2009:85) ise çok kültürlülük kuramını ve pratiklerinin tanımaya açık sınırlar koymanın gerekliliğini açıkça kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Söz konusu sınırlar ise; temel insan hakları ve toplumların sosyal ve siyasi bütünlüğüne ilişkin sınırlardır.

3.2. Kimlik

Bireylerin gerek kişisel gerek toplumsal özellikleri ve aidiyetleri bağlamlarında kendilerini tanımlama, kim olduklarını ve başkaları tarafından nasıl tanımlandıklarını bilme ve başkalarını tanımlama ihtiyaçları insanlık tarihi kadar eski bir gereksinimdir. Aidiyet esası temelinde şekillenen ve bireylerin gönüllü veya zorunlu birlikteliklerine vurgu yapan, benzerlik veya farklılık vurgusunun yoğun olduğu ve aynı zamanda kişisel özellikler kadar toplumsal

özellikleri de kapsayan kim olduğuna dair soru kimlik kavramı çerçevesinde şekillenmektedir. Toplumsal değişime bağlı olarak bireylerin kendilerini ve başkalarını tanımlarken kişisel veya toplumsal özelliklerine dair vurguları değişse de kimlik kavramı varlığını devam ettiren bir fenomendir.

Özünde bireylerin kendilerini ve başkalarını nasıl tanımladıkları ve onlar tarafından nasıl tanımlandıklarını içeren kimlik kavramının sosyal bilimlerde yaşanılan bakış açısı ve analiz düzeylerine göre kavramlara farklı anlamlar yüklenmesi sorunsaldan kaynaklı net bir tanımı yoktur. Kimlik kavramın çok boyutluluğu ve her bir boyutu ile başka bilimlerin ilgilenmesi kavramın muğlaklığını artırmaktadır. Psikoloji, sosyal psikoloji, antropoloji, sosyoloji gibi çok farklı bilim dallarının kimliğe yönelik özellikle son yıllarda artan yoğun ilgisi nedeni ile kimlikle ilgili tanımların sayısı da artmıştır (Türkbağ, 2003:213).

En genel tanımı ile kimlik, toplumsal yaşamın gerekliliği olan kolektif aidiyetlerden seçerek ya da zorunlu olarak katıldıklarımız, kendimizi tanımlamamızı sağlayan ve başkaları tarafından tanımlanmamızı sağlayan niteliklerin toplamıdır (Bostancı, 2003: 6-7). Kimlik tanımlamasında bireysel ve toplumsal özelliklere vurgu yapan Weeks ise kimliği; başkalarıyla paylaştığımız ortak özelliklerimiz ve bizi başkalarından farklılaştıran özelliklerimize dair bir ait olma sorunu olarak tanımlar (1998:85).

Sosyal bir olgu olan kimlik ele alındığı zaman çeşitli kategoriler karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Ergil (2010:102), kimlik tanımlaması ile ilgili üç kategoriden söz etmektedir. Bu kategorilerden ilki; bireysel-kolektif kimlik ayrımdır. Bu ayrım çerçevesinde bireysel kimlik, bireyin herhangi bir gruba aidiyetini temel alırken kolektif kimlik ise; kişinin kendi kimliğini tanımlarken aidiyet hissettiği grubun bütününe atfen kendini tanımlamasıdır. İkinci kategori ise, objektif-subjektif kimlik ayrımdır. Objektif kimlik verili bir kimlik olup, bireyin doğuştan getirdiği niteliklerine bağlı oluşurken sübjektif kimlik ise kazanılan kimlik olarak tanımlanabilir, bireyin kendi tercihleri sonucu benimsediği kimliktir. Son kategori ise; alt kimlik-üst kimlik ayrımıdır. Alt kimlik, bireyin doğuştan getirdiği kimliğe denk gelir bu nedenle objektif kimlik tanımını kapsar. Üst kimlik ise bireyin yaşadığı coğrafya ve ait olduğu devlet sınırları içerisinde aidiyet hissederek ya da hissetmeden benimsemek durumunda olduğu yurttaşlık siyasi kimliğidir.

Türkiye'de yaptığı sosyal psikoloji çalışmaları ile tanınan Bilgin (2014: 31) ise, kişi ve grupların kendilerini tanımlamasında etkili olan nitelikleri vurgulayan ve onların tercih ya da istekleri üzerinde şekillenen kimlik kavramı ve buna bağlı olarak kimlik ihtiyacını bazen diğer insanlara benzemeyi bazen de onlardan farklılaşmayı gerekli kılan özellikleri çerçevesinde ele almaktadır. Bu nedenle kimlik kavramı bir tarafta benzerlik diğer tarafta ise farklılığı bünyesinde barındıran diyalektik bir sistem olarak düşünülebilir. Kavram farklılık arayışını çağrıştırmakla birlikte esas olan ortak bir paydada buluşmayı sağlayacak benzerlik arayışıdır.

Bilgin'in kimlik tanımında benzerlik üzerinde yaptığı vurguya ise Kılıçbay ve Güvenç, kavramın etimolojik yapısı nedeniyle eleştiri getirmektedirler. Farklılık ve benzerlik bağlamlarında kimlik kavramının paradoksu Kılıçbay (2003: 155-156)'a göre, kavramın türediği kelimeye dayanmaktadır. Latince idem (aynı) kökünden türetilen ve *identite, identity* olarak kullanılan kelime özdeşlik, aynılık anlamlarını vermektedir. Türkçede ise geleneksel toplum yapısına atıfla bireyin kimliğini öğrenmek amacıyla "kimlerdensin" sorusu sorulmaktadır. Bu soru, içinde aynılık, benzerliği de barındıran zorunlu bir aidiyete karşılık gelmektedir. Bu bağlamda kimlik farklı olmayı beraberinde getirecek bireysel tercihlerden ziyade doğal olmayan zorlama bir aidiyet duygusu ve aynılık yaratmaktadır. Bozkurt Güvenç (2009: 33) ise Batı dillerindeki kimlik kavramının ona özdeşlik anlamı veren *identite/identity* kökünden türediğini ileri sürmektedir. Kelime özdeşlik anlamını vermesine rağmen kelimenin tanımı kapsamına giren gerçek kişiler sanal kimlikleriyle özdeşlik arz etmeyebilirler çünkü kimliğin vurguladığı özdeşlik durumu zaman ve mekâna göre değişiklik gösterebileceğinden sınırsız ve sonsuz bir özdeşlik, aynılık mümkün değildir.

Toplumsal yaşamın gerekliliği olarak insanların farklı gruplara aidiyetleri ve bireylerin kendilerini başkalarıyla farklı biçimlerde özdeşleştirmeleri bireyler arası etkileşimin önemli bir sonucudur. Modern toplum yapısına geçiş ile birlikte etkileşimin artması sonucunda bireylerin benzerlik vurgusundan kaynaklı olarak aidiyet hissettikleri grupların sayısı da artmıştır. Fakat kimlik konusunda toplumsal anlamda "kimlikleri görmezden gelme" ve "tekil aidiyet" olarak isimlendirilen iki indirgemeci yaklaşım insanların farklı aidiyetlerini yok sayma ve aidiyet duygusu hissettikleri farklı grupların varlığını reddederek kolektif bütünlüğe aidiyeti vurgulamaktadır. Tek bir aidiyetin varlığını kabul ederek öteki bağlılıkları yok sayma eğilimi kimlik konusunda bireysel tercihlerin önemini yadsımak anlamına gelmektedir (Sen, 2006: 40-41). Oysa kimlik zorunlu aidiyetler kadar tercih ve seçimlerin yarattığı aidiyetleri de kapsayan bir kavramdır.

Kişisel olduğu kadar toplumsal da olan kimlik kavramının psişik boyutundan toplumsal boyuta geçişinde benliğin önemine değinen Türkbağ (2003:210), benliği kişi veya grupların hem kendilerine hem başkalarına dair farkındalıklarını vurgulayan bir öz bilinç hali olarak ortaya koymaktadır. Bu öz bilinç hali insanların kendilerini ve başkalarını tanımlamada kullandıkları kimliğin temelinde yer almaktadır. Öz bilinç hali kişi veya grupların kendilerini tanımladıkları kriterlerin dışında onların başkaları tarafından tanınma gereksinimini de beraberinde getirir. Tanınma gereksinimi ise başkalarına ihtiyaç duyduğu için kimliğin toplumsal boyutuna vurgu yapmaktadır.

Kimliği diğer birey ve gruplarla ortaya çıkan bir etkileşim süreci olarak ele alan Bilgin (2014: 15), kimliği "bir kişi veya grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi ve gruplar arasında konumlaması" olarak tanımlar. Kişi veya grubun kendini tanımlaması hem

başkalarının bizler hakkındaki davranış ve söylemlerinin bir sonucudur hem de bizim olduğumuza inandığımız kişiye veya gruba ait imgeleri kapsar. Dolayısıyla başkalarıyla etkileşim içinde oluşur. Kişi veya grubun kendini başka kişi veya gruplar arasında konumlaması ise kendisini "öteki"lere karşı yakın veya uzak hissetmesi ile ilgilidir ve başkalarıyla etkileşim bu hissiyatın oluşumunda etkilidir

Bireysel kimliklerin toplumsal kimlikler kadar önemli olmadığı, toplumun bireyin üstünde bir değere sahip olduğu geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçiş bireylerin ve onların seçimlerinin önemli olduğu bir toplumsal düzeni beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda modern toplum yapısına geçişin en önemli aşamalarından olan Fransız İhtilali öncesi ve sonrasında yaşanılan sanayileşme, sömürgeleş (tir)me, milliyetçilik gibi olguların siyasi ve politik düzlemde kimlik sorunuyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Hızlı bir toplumsal değişimin yaşandığı bu süreç içerisinde ortaya çıkan iki düşünce akımı kimlik kavramının sosyolojik boyutu üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bu düşünce akımlarından ilki; evrenselci akımdır. Bu akım özünde Aydınlanma düşüncesinin temelinde yer alan farkların silinmesi, tek biçimli bir toplum yapısının inşası, evrensele özlem ve standart bir dünya yaratılması düşüncesine dayanır. Bu akım Hümanist bir perspektiften kültür ve din çeşitliliğinin insan tabiatının biricikliğine zarar vereceğini öngörür. İkinci akım ise; bütünsel özellikler gösteren insanlıktan farklılıkları temel alan daha küçük gruplar oluşturmayı hedefleyen farkçı akımdır. Bu akım milliyetçilik karşısında kozmopolitizm, merkeziyetçilik karşısında bölgecilik, kitle kültürü karşısında özgül kültürü savunur (Bilgin, 1994: 10-11).

Evrenselci ve farkçı akımlar çerçevesinde yeni oluşan toplum yapısında kimlik kavramı 18. yüzyılda imparatorlukların parçalanıp yerine ulus devletlerin inşası sürecinde önem kazanmıştır. Bu bağlamda kimlik kavramı modern toplum yapısına geçiş ile birlikte evrenselci ve farkçı akımlarının çatışma alanı haline gelmiştir. Bayart (1999: 22)'e göre, süreç içerisinde modern toplumsal düzenin farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelik tektipleştirici yapısı nedeniyle kimlik bağlamında farklılık vurgusu önem kazanmıştır.

Kimlik kavramının bir sorun olarak algılanmasının modern toplum yapısına geçiş ile başladığını düşünen Güvenç (1997: 5-8), kimliğin toplumsal yaşam içerisinde bir sorun olarak algılanması ve kimlik sorunlarının ortaya çıkması geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçişin yarattığı farklılık temelinde şekillenen kültürel etkinin bir sonucu olduğunu ifade etmiştir. Ona göre modern toplum yapısına geçişin hem nedeni hem de sonucu olan sosyo-kültürel değişmelere paralel olarak "modern insan" ların geleneksel toplum yapısı içerisinde önemli olmayan kimlik kaynaklı seçimleri sorun teşkil etmeye başlamıştır.

Zıllıoğlu (2008: 13-20), kimlik kavramının siyasal ve toplumsal söylemlerde bir sorun haline gelmesini küreselleşme süreci sonucunda yaşanılan toplumsal değişimin bireyler üzerinde yarattığı, toplumsal, kültürel, siyasal, bireysel arayışlardan kaynaklı olduğunu savunur.

Ona göre, bu arayışlar önceden belirlenmiş kimlik tanımlamalarının sorgulanmasına neden olarak kimlik kavramını bir sorun haline getirmiştir. Özellikle 1960'lı yılların sonlarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan oradan ise dünya geneline yayılan kadınları, zencileri, gençleri ve azınlık grupları kapsayan toplumsal hareketler ve hak talepleri temelinde kolektif bir kimlik arayışını dile getirir. Kimlik böylece kültür kavramının yerine kullanılmaya başlanır ve etnik, ulusal, bölgesel kimlik vurgusu gündeme gelir.

Küreselleşme ile birlikte kimliklerin sorgulanmaya açık hale gelmesi kimlik araştırmalarını hızla büyüyen bir endüstri haline getirmiş ve kimlik kavramı modern toplumların sorunlarını çözmek için başvurulan anahtar bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda kimlik kavramıyla çözülmesi amaçlanan sorunların kavramın içeriğine uyum sağlayabilmek adına farklı şekillerde yeniden ele alındığı görülmektedir, nitekim adalet ve eşitlik tartışmalarının "tanıma" bağlamında yürütülmesi, kültür kavramının tartışma zeminin grup farklılığına, bölgesel diller ve mezheplere kaymasının temelinde kimlik kavramının dönüşümü bulunmaktadır. Kolektif kimliklerin bireysel kimliklere dönüştüğü, kolektif aidiyetlerin sorgulandığı küreselleşen ve bireyselleşen dünyanın insanlara güvenli bir yaşam alanı sunamaması insanların "topluluk yedeği" işlevi gören kimlik kavramına yoğun bir ilgi göstermesinin temel nedenidir (Bauman, 2015: 186-201).

3.2.1. Kimlik İnşası

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olmasına rağmen 20. yüzyılda bilimsel çalışmanın nesnesi haline gelen kimlik kavramı ve kavramın inşasında hangi boyutların önemli olduğu sorunsalı psikodinamik ve sosyolojik olmak üzere iki eksende yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda Lichtenstein (1963) *"The Dilemma of Human Identity*" isimli makalesi ile literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur. Kimliğin üç boyutunu; öznellik-nesnellik, bireysellik-toplumsallık ve aynılık-değişme olarak belirlediği makalesinde Lichtenstein kimlik inşasının psikolojik ve sosyolojik temellerini tartışmaktadır. Bu çalışmanın özelliği gereği Lichtenstein'in ortaya koymuş olduğu boyutlardan öznellik-nesnellik ve bireysellik-toplumsallık boyutları ele alınmaktadır. Kimlik inşasının öznellik boyutu; başkaları tarafından gözlemlenme şansı olmayan sadece bireyin kendisinin algıladığı kimliği temsil eder ve kimlik inşasında sosyal çevrenin etkisi üzerinde durmaz. Nesnelci boyut ise; bireylerin algıladıkları, hissettikleri kimlik duygusu ve bilincinin başkaları tarafından gözlemlenebilen şeklini temsil eder. Bireysellik boyutu; kişinin başkaları olmadan varlığını devam ettirebilme yetisine karşılık gelirken; toplumsallık boyutu, karşılıklı etkileşim sonucu içinde yaşadığımız sosyal çevrenin bizden beklediği davranış özelliklerini ifade etmektedir (Güleç, 1992: 14:15). Gerek nesnelci boyut gerekse de toplumsallık boyutları "başkaları" faktörüne vurgu yaptıkları için kolektif kimlik veya sosyal

kimlik inşasının nüvelerini de bünyesinde barındırırken öznellik ve bireysellik boyutları bireysel kimlik inşasına karşılık gelmektedir.

Psikoloji bilimi açısından kimlik kavramı öznelci boyut ekseninden kişinin kendisiyle ilgili öznel algısı olarak tanımlanır ve bu nedenle kimlik inşasında toplumsal etmenlerden ziyade bireysel etmenler üzerinde durur. Bireysel faktörlere vurgu kimlik kavramının psikolojinin diğer kavramları olan "kendilik" ve "kişilik" kavramları ile karıştırılmasına neden olmaktadır. Ortaya çıkan kavram kargaşasına rağmen kimlik kavramının toplumsal bir boyutunun bulunması kavramı psikoloji biliminin kavramlarından ayırır. Kişisel özelliklerin, davranış biçimlerinin eylemlerin toplamı olan kimlik, nesnelci boyut bağlamında kişinin diğer insanlarla olan ilişkilerinde ortaya çıkan özellikleri tanımlar ve bireyin kendisini ait hissettiği toplumsal grubun idealleri ve değerleriyle bütünleşmesi anlamına gelir (Göka, 2006: 292).

Kimlik kavramının sosyal bilimlerde ve sosyal analiz düzeyinde ilk kullanımı 1960'lı yıllarda psikoloji alanında Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelmiştir. Bu anlamda en önemli ve en iyi bilinen kavram psikanalist Erik Erikson'a ait olan "kimlik krizi" kavramıdır. Kimlik krizi kavramına geçmeden önce Erikson'un, Freud'un psikanalitik yaklaşımı üzerine inşa ettiği benlik kavramı üzerinde durmak gerekmektedir. Freud'un yaklaşımında alt benliğin (id) içgüdüsel ihtiyaçları ve dürtüleri ile üst benliğin (süperego) talepleri arasında arabuluculuk işlevine sahip olan benlik (ego) Erikson'a göre, kişiliğin güçlü ve bağımsız bir bölümünü oluşturmaktadır ve en önemli işlevi kişiye kendini tanımlamakta kullanacağı bir kimlik duygusu oluşturmaktır. Benlik kavramı "Ben kimim?" sorusunun yanıtlanmasında kilit öneme sahiptir fakat sorunun cevaplanmasında kişisel değerler, tercihler ve dinsel inançların da büyük önemi vardır. Bu nedenle "ben kimim" sorusunun cevabında somutlaşan kimlik kavramı hem bireysel özellik taşımalı hem de toplumsallaşma süreci içerisinde kazanılan tutum ve davranışlar arasında bir köprü işlevi görmelidir (Burger, 2016: 163-164).

Erikson, kimliği benlik sayesinde hem bireysel özelliklerin hem de toplumsal kültürün merkezinde inşa edilen bir süreç olarak tanımlar (Erikson 1968'den akt. Brubaker & Cooper, 2000: 37). Kimlik krizi kavramını ise kimliğin inşası sürecinde bireysel ve toplumsal olanın yani benlik duygusunun psikolojik ve sosyolojik boyutlarının iç içe geçmesi ve bu durumun benlikte yarattığı kriz olarak tanımlamaktadır. Erikson'a göre kimlik krizleri kişilerin toplumsallaşma süreci ile kazanacakları toplumsal rollerinin henüz kesin sınırlarla şekillenmediği, genç bireyin çocukluktan çıktığı fakat tam anlamıyla yetişkin sayılmadığı ergenlik döneminde yaşanılan rol karmaşasıdır (Marshall, 1999: 408).

Bilgin (2014:15-17)'e göre, kimlik kavramının inşasında bireysel boyut ve toplumsal boyut olmak üzere iki boyut etkilidir. Bireysel boyut benlik kavramına karşılık gelirken toplumsal boyut kişiler arası ilişki ve etkileşimi kapsar. Bu nedenle Bilgin, bireysel ve sosyal faktörlerin benliğe eklemlenmesi ile birlikte benliğin diğerleriyle ve toplumla ilişkisinde temsili

bir kurgu olarak tanımladığı kimliğin benlikle karşılaştırıldığında daha fazla kişiler arası etkileşim ve sosyal gerçeklik vurgusuna sahip olduğunu savunur (Bilgin, 1994: 224). Connolly de kimlik inşasında benlikten ziyade toplumsal etkileşimin daha önemli olduğu görüşündedir. Ona göre; kimlik inşa sürecinde farklılık önemli bir kriterdir. Bu nedenle benlik ile alakalı olan ve bireysel kimliğe vurgu yapan seçme ve irade gösterme gibi olguların kimlik inşa sürecinde etkisi azdır. Toplumsal aktörlerin kimlik inşa sürecinde toplumsal etkileşime girilen kişi veya gruplar tarafından farklılık kriteri temel alınarak nasıl tanımlandıkları daha önemlidir (1995: 92).

Kimlik inşa sürecinde benlik ya da toplumdan hangisinin daha etkili olduğu sorunsalı temelde bireysel kimlik-kolektif kimlik sorunsalıdır. Kimliklerin bireysel boyutunun inşasında aile, toplumsal cinsiyet, sınıf, bölge, din, etnisite ve millet gibi unsurların önemi bireysel kimliklerin çok yönlü olmasına neden olmaktadır. Öte yandan, kişinin kendini tanımlarken bu unsurlardan hangisinin baskın olacağı içinde bulunulan bağlam ve duruma göre değişkenlik göstereceğinden ötürü bireysel kimlikler "durumsal" özellik göstermektedirler (Smith, 2002: 139).

Geleneksel toplum yapılarında kimlik inşasında topluluk kimliğinin veya kolektif kimliğin ön planda olduğu görülmektedir. Kolektif kimlikler Batı'nın toplumsal yapısının yaşadığı dönüşüm sonucunda tarihsel süreçte şekillenmektedir. Kolektif kimlikler Batı toplumsal yapısını tümden değiştiren ve sanayileşme ile başlayıp kapitalizm, kentleşme, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü, bireysel ve toplumsal yaşamın kamu ve özel yaşam olarak ikiye ayrılması, ulus devlet egemenliği ve Batılılaşmanın modernleşme ile aynı anlama geldiği fikri tarafından sağlamlaştırılan kimliklerdir. Batının toplumsal yapısı ile özdeş olan bu kimlikler; sınıf, ırk, ulus ve toplumsal cinsiyete dayalıdır ve modern dünyayı üreten tarihsel süreçler tarafından şekillendirilmişlerdir (Hall, 1998: 67).

Klasik sosyolojik teoride kimlik ve kimlik eksenli açıklamaların toplumun birey üzerinde mutlak egemenliği nedeniyle kolektif kimlik ekseninde ve dolaylı yoldan yapıldığı görülmektedir. Nitekim Durkheim'ın kolektif bilinç, Marx'ın sınıf bilinci, Tönnies'in cemaat-cemiyet kavramsallaştırması kendine özgü nitelikleri olan grupların bu niteliklerine ve benzerliklerine vurgu yapan, kolektif kimlikleri ön plana çıkaran kavramlardır (Cerulo, 1997: 387).

Sosyolojinin kurucu babalarının toplumsal grup bağlamında kolektif kimlik vurguları kolektif/toplumsal kimliğin anlaşılması açısından önemlidir. Durkheim'ın sosyolojik ilgisinin temelinde bulunan "birey toplulukları nasıl, hangi şartlar altında bir toplum oluşturabilir, toplumsal varlığın ön şartı olan konsensüs/oydaşma nasıl oluşturulabilir?" sorusu Durkheim'ı biri benzeşmeye diğeri farklılaşmaya dayalı iki dayanışma türüne götürmüştür. Durkheim, değişen toplumsal yapının değiştirdiği toplumsal örgütlenmenin birbirinden keskin sınırlarla

ayrılan iki dayanışma biçimi olarak benzeşme dayanışması olan mekanik dayanışma ve farklılaşmanın temel olduğu organik dayanışma ayrımına gider. Durkheim'a göre, insanlık tarihinde ben olma, birey bilinci gibi olgular tarihsel süreç içerinde oluşmuş ve böyle bir ayrımın ilkel toplumlar için geçerli olmadığını ifade etmiştir. Ona göre, ilkel toplumlarda insanların bilinçlerinde herkes tarafından paylaşılan ortak duygular egemendir. Gerek mekanik dayanışma gerekse de organik dayanışmanın olduğu toplumlarda birey toplumdan doğar. Bu nedenle bireysel kimliklerin kolektif kimliklerin egemenliği altındadır (Aron, 2000: 256). Geleneksel toplum yapılarında kolektif kimliklerin bireysel kimlikler üzerindeki bu etkisi bireylerin kimlik tanımlarında bağlı oldukları grubu kullanması anlamına gelmektedir. Toplumsal yapıda dönüşümlerin yaşandığı modernleşme sürecine dek insanlar kendilerini birincil varlıklar olarak görmemişler ve kendilerini bireysel kimlikleri ile değil, bağlı oldukları grupların kimliği ile tanımlamışlardır (Türkbağ, 2003: 210).

Marx'ın sınıf bilinci kavramı da kolektif kimlikleri anlamak açısından önemlidir. Fransız İhtilali sonrası yaşanılan toplumsal ve ekonomik değişimin yarattığı yeni toplumsal düzeni Marx sınıf ve sınıf bilinci kavramları ile açıklamaktadır. Bu bağlamda Marxist analizde, "kendinde sınıf" üretim ilişkileriyle ortak bir ilişkisi olan insanları temsil ederken "kendisi için sınıf" çıkarlarını aktif olarak savunan örgütlü bir işçi sınıfını temsil etmektedir. "Kendisi için sınıf" ın ayırt edici özelliği, bu sınıfı niteliksel olarak tanımlayacak bir yaşam tarzı ve kültürel faaliyettir (Marshall, 1999: 653). Kendine özgü nitelikleri bünyesinde barındıran bu sınıf, kendi çıkarları gereği bir araya gelen işçilerden oluşur ve bu sınıfın; ortak değer, hedef ve çıkarları vardır. Bu ortaklıklar çerçevesinde kenetlenen işçi sınıfının yarattığı kolektif kimliğin yaptırım gücünü şu şekilde dile getirmektedir: "İşçilerin kendi acılarının yılanından korunmak için yapmak zorunda oldukları şey, kafa kafaya vermek ve bir sınıf olarak, bizzat işçilerin sermayeyle gönüllü olarak sözleşme yapma yoluyla hem kendilerini hem de soylarını ölüm ve kölelik pahasına satmalarını engelleyecek bir devlet yasasını, olağanüstü güçlü bir toplumsal engeli zorla çıkarttırmaktır." (Marx, 2011: 293). Aidiyet ve mensubiyet bağlamlarında genelde kimliklerin özelde ise kolektif kimliklerin "kapsayıcı" olduğunu söylemek mümkündür. Bireyler açısından toplumsallaşma süreci ile kazanılan kolektif değerler ve ideallerin bireysel seçenek ve hislerden daha çok anlam ifade etmesi kimliklerin "kapsayıcı" özelliği ile ilgilidir. Bu anlamda bireylerin kendilerini ait hissettikleri kolektif kimlikler bireyler üzerinde bazen baskı bazen ikna unsuru olarak etki göstermekte ve bireysel seçimlerden daha çok önem taşımaktadır (Smith, 2002: 139).

Tönnies ise ideal tipler olarak kavramsallaştırdığı Gemeinschaft (topluluk-cemaat) ve Gesellschaft (toplum-birlik) ayrımında geleneksel tarım toplumları ve modern toplumlardaki toplumsal ilişkileri karşılaştırmıştır. Buna göre, Gemeinschaft komünal bağların insanlar arasındaki etkileşimde belirleyici olduğu, sınırlı toplumsal hareketliğe dayalı ve atfedilmiş statülerin olduğu toplumsal yapıları vurgular. Kan bağı veya evlilik bağının belirleyici olduğu bu

topluluklarda sosyal kontrol birimleri din ve ailedir. Dolayısıyla bu tip toplumlarda insanların varlıklarının belirleyici gücü bireysel kimlik ve nitelikleri değil; mensubu oldukları din ve aile gibi kolektif kimlikleridir. Gesellschaft ideal tipi ise; insanların toplumsal yaşamda varlık gösterebilmelerinin onların bireysel kimlik ve becerileri ile bağlantılı olduğu toplum tipidir. Bu toplum tipinde rekabetçi bir ortamda ekonomik ilerleme ve statü kazanma mücadelesinde toplumsal aktörlerin ait oldukları komünal bağlar değil, onların bireysel özellikleri önemlidir (Slattery, 2011: 59-62). Bu nedenle bu toplum tipi toplumsal yaşamda egemen olan kimliklerin kolektif kimlikler değil bireysel kimliklerin olduğu toplum tipidir denilebilir.

Kimlik ve kolektif kimlik inşası ile ilgili olarak ilk dönem sosyologların dolaylı yoldan yaptığı bu tanımlamalardan sonra kimlik inşasında toplumsal-bireysel boyutlardan hangisinin etkili olduğu sosyal grup kavramı çerçevesinde araştırılmıştır. Sosyal gruplar bireylerin görüşleri, fikirleri ve eylemleri üzerinde etkili olan toplumsal yapıyı oluşturan öğelerden biridir. Toplum ve birey açısından sosyal grupların önemi; insanların ait oldukları gruplara katılımın aidiyet ya da görev bağlamında olup olmadığı, grup üyeliğinin insanların eylemlerine etkisi ve sosyal grup üyeliğinin bireysel kimliğe etki düzeyidir. Bu bağlamda kimlik konusunun birey eksenli açıklamalarının kırılış noktası kolektif veya sosyal kimlik kavramları ile olmuştur. Psikoloji temelli kimlik açıklamalarına karşın kimliğin sosyal boyutu ve dolayısı ile kolektif kimlik kavramının açıklanması ilk olarak Henri Tajfel (1972) tarafından yapılmıştır. Tajfel (1981: 225)'e göre sosyal kimlik, bir toplumsal gruba üyelik bağlamında bu üyeliğe ilişkin duygular ve değerlerin kişide yarattığı öz kavrayış olarak anlaşılabilir. Güleç ise sosyal kimliği; kişinin belirli bir sosyal alanda başkaları ile etkileşimi sonucunda ortaya çıkan ve kişinin toplumsal yaşama adapte olmasını sağlayan benlik ve toplumsal rollerin kesişim noktası olarak tanımlamaktadır (1992: 15).

Kimliğin sosyal boyutu kimlik inşa sürecinde topluluğun önemine vurgu yapmakta ve daha ziyade sınırları belirli bir alanda belli bir kültürel topluluğun üyelerinin paylaştığı kimlik olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle kolektif kimlikler kültürel öğelerin başatlığına yapılan vurgu nedeniyle etnik kimlikleri, dinsel ve ulusal kimlikleri kapsar (Berque, 1978'den akt. Bilgin, 2014: 18).

Kimliğe ve kimlik inşasına yönelik psikoloji ve sosyal psikoloji ağırlıklı çalışmalar George Herbert Mead ve Charles Horton Cooley'in çalışmaları ile sosyolojik bir boyuta taşınmış ve kimlik çalışmaları çağdaş sosyolojik düşüncede önemli bir yapı taşı haline gelmiştir. Sosyolojinin ve sosyologların kimlik çalışmalarına dâhil olması kişiler arası etkileşimlerin bireyin benlik algısını şekillendirmesinde etkili olan "ben"in toplumsal düzlemde inşasına odaklanılması sayesinde olmuştur. Bu nedenle sosyal psikoloji, sembolik etkileşimcilik gibi mikro sosyolojik perspektiflerin 1970'lerde kimlik konusundaki ilk çalışmaları bireysel kimliğe vurgu yapan çalışmalardı (Cerulo, 1997: 385-386).

İlk dönem kimlik çalışmaları "kimlik" kavramından ziyade benlik kavramı etrafında şekillenmiştir. Bu nedenle Cooley'in birey/grup ilişkilerine vurgusu temelinde şekillendirdiği ve özünde bireyin kendisini başkaları olmadan algılayamayacağı bu nedenle kişinin kendi benlik imgesini oluşturabilmek için başkalarını bir ayna olarak kullanmasına dayalı olan "ayna benlik" kavramı önemlidir. Ayna benlik kavramına göre, başkalarının bizimle ilgili duygu ve düşünceleri temelinde benlik imgemiz oluşacağından başkalarının bizler hakkındaki düşünceleri önemlidir ve bunlar bizim kendimizi tanımamızda ayna işlevi görürler (Ritzer, 1996: 197).

Cooley'in ayna benlik kavramını geliştirdiği dönem gerek toplumsal olguların gerekse de insan davranışlarının açıklanmasında bireye özgü içgüdülerin, doğuştan gelen özelliklerin temel alındığı dönemdir. 1920 sonrası toplumsal belirleyiciliğin ön plana çıkmasıyla davranışçı yaklaşımın ağırlık kazanmıştır. Bu dönemin en belirgin ismi sembolik etkileşimciliğe önemli bir katkısı olan Herbet Mead'dir (Zıllıoğlu, 2008:16). Mead, sembolik etkileşimciliğin esası olarak kabul edilen "benlik" kavramı ile ilgili iki evre belirler. Bunlardan biri; başkalarının tutum ve davranışlarına karşılık organizmanın verdiği örgütlenmemiş yanıt olan "ben" dir. Diğeri ise; örgütlenmesi başkaları tarafından gerçekleştirilen ve bireyin de onaylayıp kabullendiği tavır alış olan "beni/bana"dır. "Beni/bana" evresi bireyin başkalarından öğrendiği kendisi ile ilgili bakış açılarını kapsar (Wallace & Wolf: 2013: 278). Mead (1972: 174)'e göre, kişinin toplumdaki konumunun belirlenmesi onun toplumsal yapı içerisinde belirli bir işleve ve ayrıcalığa sahip olduğu fikrine sahip olmasını sağlar. Bu durum onun "ben" referansı ile tanımlandığı anlamına gelir ve benlik başkalarıyla etkileşim sürecinde toplumsal tecrübe ile oluşur.

Kimlik inşası konusunda Chicago Ekolu temsilcilerinden Erving Goffman'ın sosyal kimlik açıklaması büyük önem taşımaktadır. Kimliği kişisel kimlik, sosyal kimlik ve ego kimliği şeklinde sınıflandırın Goffman'a göre, kişisel kimlik bireyin hem kendisi açısından hem de diğerleriyle ilişkilerinde onun sahip olduğu benzersiz karakteristikleri kapsar. Ego kimliği ise, kim olduğumuz veya kim olduğumuza inandığımız öznel bir anlamı ifade eder. Kişinin kendisini bir insan olarak nasıl düşündüğü ve yorumladığı ile ilgilidir. Kategorik olarak adlandırılabilecek sosyal kimlik kişilerin üye oldukları sosyal kategorilerin onlara sağladığı erdemden ve faydadan kaynaklanan kimliktir. Bu kimlik türü Goffman'a göre, bireyin doğumundan sonra toplumsallaşması sürecinde diğer bireylerle etkileşime girerek topluma uygun bir birey olma, buna uygun toplumsal rolleri üstlenmesi anlamına gelmektedir. Bu açıdan Goffman sosyal kimliği, sosyal ilişkilerde bulunan bir bireyin sosyal grup bilincini öne çıkararak, toplum içerisinde almış olduğu statüye göre tutum ve davranışlarını sergilemesi şeklinde ele alır (Goffman, 2014).

3.2.2. Etnik Kimlik

1970'li yıllardan itibaren modernizmin siyasal anlamda eleştiri oklarını üzerine çekmesinin en büyük nedeni demokrasi potası altında birleştirmeye çalıştığı farklılık ve evrensel eşitlik idealinin farklılıkların eşitlik vurgusunun önüne geçmesi ile aşınmaya başlamasıdır. Teoride evrensel eşitliğin farklılıklar için özgürlük sağlayacağı iddiası bulunmaktadır. Fakat dünya genelinde yaşanılan siyasi ve sosyal değişim ve dönüşümler teori ile pratik arasındaki farkı açığa çıkarmıştır. Bu nedenle evrensel eşitlik sonucu özgürlük kavramsallaştırmasının yerini farklıkların kabulü ve tanınması talebi ve kimlikler savaşı almıştır. Süreç sonucunda farklı kimlik türleri tikelliklerini vurgulayan hak talepleri ile siyasetin simgesi durumuna gelmişlerdir. Bu bağlamda etnik kimlikler, cinsel kimlikler, kültürel kimlikler evrensel eşitliğin sağladığı göreli özgürlük karşısında tikel kimliklerin farklılıklarının tanınması talebi sonucunda evrensel eşitliğe karşı farklılık taleplerinin vurgulandığı kimlik türleri olmuşlardır. Bu amaçla özgürlüklerin sağlanmasının tüm toplumsal kimlikler için geçerli yolu olarak kimlik politikaları siyasal çekim merkezi durumuna gelmiştir (Laclau, 2015: 9).

Bireylerin kimliklerini tikellikleri ve farklılıkları üzerinde tanımladıkları ve bu doğrultuda tanımlanmayı istedikleri kimlik türlerinden biri etnik kimliktir. Etnisite ve etnik kimlik kavramlarının sosyal bilimlerde kimlik bağlamında tartışılan konular haline gelmesinin spesifik olarak iki nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki; coğrafi keşifler sonucu başlayan sömürgeleştirme hareketinin bir uzantısı olan kitlesel göç ve bu göçün modern toplum yapılarında uluslararası göçe dönüşmesinin ulus devlet içerisinde azınlık olarak konumlandırılan göçmenlerin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi açmazlarına bağlı olarak hak taleplerinde bulunmasıdır. İkinci neden ise; başlangıcı bölgesel olmakla birlikte sonradan başka ulusları da etkileyen etnik temizlik olarak tanımlanan süreçtir. Bir yandan azınlık olarak tanımlanan grupların hak talepleri öte yandan ulus devletin hâkimiyetinin dayandığı etnik grubun varlığı ve egemenliğini koruma çabası etnik kimlik ve etnisite kavramlarının sosyal bilimler literatüründe kimlik kavramı ile birlikte kullanılması ve siyasi-sosyal sorunların tanımlanmasında başvurulan kavramlar olmasına neden olmuştur (Yanık, 2013: 226-235).

Etnisite teriminin modern toplumsal yapılara özgü bir terim olmasından kaynaklı olarak Max Weber dışında klasik sosyoloji tarihinde etnisite kavramının üzerinde duran bir sosyolog bulunmamaktadır. Weber, ilkel fenomenler olarak tanımladığı etnisite ve milliyetçilik gibi olguların modernleşme, sanayileşme ve bireycilik sonucunda azalacağı ve son bulacağı görüşündedir. 20. yüzyılın başlarından ortalarına kadar pek çok sosyal bilimcinin paylaştığı bu görüş; etnisite, milliyetçilik ve kimlik politikalarının başka formları nedeniyle II. Dünya Savaşı sonrasında geçerliliğini yitirmiştir (Eriksen, 2009: 2). Toplum içerisinde hiyerarşik olarak sıralanan gruplar ve grup üyeleri arasındaki ilişkiler sonucunda üyelerinin kendilerini diğer

gruplardan farklı olarak görmesi olarak tanımlanabilecek etnik kimlik; etnisite ve sosyal sınıf arasında ayrım yapılmasını gerekli kılmaktadır. Nitekim Weber'in etnisite konusundaki görüşleri de sosyal sınıf ekseninde şekillenmiştir (Eriksen, 2009:10).

Weber'in toplumsal tabakalaşma anlayışının da özünü oluşturan sınıf, statü ve parti sacayaklarından oluşan kavramsallaştırmasının etnisite açısından önemli olan kısmı sınıf konumu hakkındaki görüşleridir. Weber'e göre; sınıf konumu, "kişilerin mal, yaşam koşulları ve kişisel yaşantılar için sahip oldukları tipik olanaklar demektir" (Weber, 1993: 177). Weber'in benzer tüketim ve üretim kalıplarına sahip olanların bir toplumsal sınıf oluşturduğuna dair inancı onun sınıf konumu temelinde şekillenen etnisitenin doğası ile ilgili görüşlerinin de temelini oluşturur. Toplumsal sınıflar ve etnisite hakkındaki pek çok görüşü onun "Ekonomi ve Toplum" isimli kitabında yer almaktadır. Weber, etnisitenin ilkel ve irrasyonel sosyal grupların tanımlanmasında kullanılan verili bir tanımı olduğu fikrini reddeder. Weber'e göre etnik kimlik bir sosyal inşadır. Bu nedenle onun varlığı her zaman problemlidir. Etnik olarak tanımlanabilecek gruplar Weber'e göre; ortak kan bağı ve soy birliğinden ziyade benzer fiziksel özelliklere, ortak geleneklere, tarihsel süreç içerisinde yaşanmış ve grubun tüm üyeleri tarafından paylaşılan ortak bir acının ya da beklentinin varlığına dayanmaktadır (Hechter, 2012: 1163).

Weber (2012:63)'e göre; etnik üyeliğin temelinde dil, tarih ve gelenek ortaklığı ve bu ortaklığın yarattığı bilinç bulunmaktadır. Söz konusu bilinç, siyasal birliğin ürünü olabileceği gibi etnik grup siyasal olarak dağıldıktan sonra da varlığını devam ettirebilir. Seçilmiş halk düşüncesine yol açan etnik onur duygusu etnisitenin kültürel ve siyasi önemini ortaya koymaktadır. Kimlik anlamında etnisitenin kültürel ve siyasal önemi, kan bağına dayalı ortaya konulan, somut bir sosyal aksiyon halinde bulunan akrabalık grubundan farklı olarak sosyal süreçlerden hareketle inşa edilmiş olmasıdır. Bu kimlik türünün inşasında gelenekler önem taşımaktadır ve geleneklerin farklılığı üzerinde temellenen etnik kimlik kültürel farklılığa vurgu yaptığı için geleneklerdeki benzerliklerin tanımlanmasını zorlaştırmaktadır (Hechter, 2012: 1163-1164).

Bireyin kendi kimliğini tanımlamasında aidiyet hissettiği grubu vurgulaması üzerine inşa edilen kolektif kimlik kavramının sosyoloji ve antropolojide ki karşılığı olan etnik kimlik kavramı gerek siyasal gerekse de sosyal düşünce tarihinde egemen olan ideolojik perspektiflere göre farklı tanımlar kazanan pek çok kavram gibi belirsizlik içermektedir (Bilgin, 1994: 55). Etnik kimlik ile ilgili literatür incelendiğinde, etnik kimlik kavramının üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanımı olmamakla birlikte mevcut tüm tanımlarında kavramın anatomik özelliklere gönderme yapan ırk teriminden farklı olarak ortak kültürel öğelerin varlığı bağlamında tanımlandığı görülmüştür.

"Halk" kelimesinin sosyal bilim literatüründeki karşılığından yola çıkarak ırk, ulus ve etnik grup kavramlarını açıklayan Wallerstein'a göre; modern dünyada "ırk", "ulus" ve "etnik grup" kavramlarının halkların çeşitleri olduğu varsayılmaktadır. Sosyal bilim literatürüne ırk ve ulus kavramlarından daha sonra giren etnik grup kavramı azınlık kavramının yerine kullanılmaktadır. Irk ayırt edici fiziksel özelliklere sahip genetik bir kategori olarak tanımlanırken, ulus bir devletin coğrafi anlamda ulaştığı muhtemel sınırlara bağlı olan toplumsal-siyasal bir kategori olarak tanımlanır. Etnik grubun ise devletin coğrafi sınırları içinde olmayan, davranışlarında süreklilik arz eden kültürel bir kategori olduğu varsayılır. Bu terimlerin tarihsel süreç boyunca devamlılığı Wallerstein'a göre, bir halkın oluş ve davranış biçimi ve nedeninin ya farklılık sağlayan genetik özellikler ya toplumsal siyasal tarih ya da geleneksel normlar ve değerler temelinde olduğunu göstermektedir (Wallerstein, 2007: 96-97).

Etnik kimlik; belirli bir topluluğa üye bireylerin kendilerini, topluluğun diğer üyelerinden ayıran, farklılaştıran aidiyet duygusudur. Bu aidiyet duygusu söz konusu topluluk üyelerinde bir yandan "biz" bilinci oluştururken bir yanda da "öteki" algısı yaratmakta ve "biz-öteki" farklılığını vurgulamaktadır. Biz-öteki ayrımının toplumsal temellerinin etnik kimliğin inşasındaki rolünü Kaya grup içi ilişkiler ve tanınma bağlamlarında açıklamaktadır. Bireylerin kendi gruplarından olmayan "öteki" ile geliştirdikleri toplumsal ilişki tanınma ya da tanınmama ile sonuçlanır (Bilgin: 1994: 57). Birey veya grubun oluşturduğu etnik kimlikler bu süreç sonrasında tasarlanır. Varlığın "öteki" tarafından kabul edilme ve tanınma ya da reddedilme ve tanınmaması sonucu oluşan önyargılar, olumlu ya da olumsuz değerlendirmelerin tümü kimliğin oluşumunda doğrudan etkisi olan faktörlerdir (Kaya, 2001: 7).

Farklılık bağlamında etnik bir topluluğun tanımlanmasında tarihi ve kültürel nitelikler üzerinde duran Smith (2017: 41), etnik bir topluluğun ana niteliklerini; kolektif bir özel ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ortak bir kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir yurtla bağ ve nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma olarak belirlemektedir. Bu unsurların varlığı ortak bir kimlik duygusunda tarihsel, kültürel özellikleri ön planda olan bir topluluğa işarettir ve bu topluluk grubun niteliklerinin belirlenmesinde biyolojik özelliklere vurgu yapan ırktan ayrılmaktadır.

Etnik bir topluluğun tanımlanmasında kültürel nitelikler üzerinde duranlardan biri de sosyolog Suavi Aydın (1999: 54-55)'dır. Ona göre; etnik sıfatı ulusların doğal ve eski olgular olduğunu iddia eden *primordiyalist* (ilkcilik) argümanının etkisiyle ulus tanımlarında soy, kandaşlık veya konuşulan ortak dil vurgusuna atıf yapan bir kavram olarak kullanılmıştır. Fakat ethnie kavramı esas itibariyle bu nitelikleri içerebileceği gibi bu niteliklerden bağımsız olarak bir grubun kendisini diğer gruplardan farklı algılamasına neden olan kültürel kimliğini de kapsayan ayrı bir kültürel varlık ve halk olma bilinci ile bu bilincin bir uzantısı olarak ötekilerle araya çizginin çizildiği noktada başlar. Ötekileştirmenin başlaması beraberinde grubun kendini

diğer gruplardan farklı algılamasına neden olan özelliklerin belirlenmesini de getirir. Bu farklılıklar;

> *"...grup üyelerinin farklı inanç gruplarından olanlarla evlenmelerinin yasak oluşu, grubun kaçınamayacağı bir baskı ya da tehcirle karşılaşması; dinsel farklılık, ekonomik etkinlik ve yerleşme örüntüleri bakımından diğerlerinden açık bir biçimde farklı oluşu; dışarıdan gelen bir tehdide karşı bir tepki olarak kendi kimliğini vurgulama ihtiyacının ortaya çıkması; diğer gruplarla veya çoğunlukla ortaklıkları olmakla birlikte, çoğunluktan onlar ayırt eden belirgin kültürel özelliklerin bulunması ya da kendilerini çoğunluğun paylaştığı kültürden saymalarına rağmen çoğunluğun onları ırksal ya da dinsel özellikleri nedeni ile dışlamalarıdır..."*

Kültürel farklılıklar temelinde şekillenen etnisitenin bir kimlik çeşidi ve toplumsal bütünleşmenin önünde bir engel oluşturan bir sorun olarak ortaya çıkışının temelinde modernleşme süreci ve bu sürecin siyasi bir yansıması olan ulus devleti inşa sürecinde tek bir etnik grubun egemenliğine vurgusu ve bu vurgu sonucunda farklı etnik toplulukların siyasal düzenin toplumsal alt yapısını belirleme talebi bulunmaktadır. Egemen etnik grup ile farklılıklarını kültür ve gündelik yaşam pratikleri bağlamında ortak değerler üzerinde inşa eden etnik grupların egemen etnik gruba, ulusal söylem ve bu söyleme paralel gelişen politikaya karşı kendini koruması biçimine temel oluşturan etnik farklılık kanaati ve politizasyon talebi, ulusal devletin toplumsal huzurun sağlanabilmesi için ihtiyacı olan toplumsal bütünleşme ve toplum geneline hâkim olması beklenilen dayanışma yerine etnik gruplar arasındaki farklılıkları çatışmaya dönüştüren grup bilinci ve grup içi dayanışma ile sonuçlanmaktadır (Topçuoğlu, 1995: 102-103).

3.2.3. Kültürel Kimlik

Postmodernizmle birlikte tekil kimliklerin çoğul kimliklere dönüştüğü, dolayısıyla toplumsal, etnik, ulusal, siyasal, dini kimliklerin tartışıldığı bir dönem yaşanmaktadır. Bireysel kimlikleri temsil eden "öznenin ölümü"nün üzerinden çok fazla bir zaman geçmeden çoğul kimliklerden söz edilir duruma gelinmiştir (Laclau, 2015: 73). Özellikle 1960'lı yıllarda yaşanılan toplumsal hareketler çoğul kimliklerin kültür ekseni çerçevesinde tartışılır hale gelmesine ve ekonomik sorunların yanında siyasal özgürlüklerin de tartışılmasına neden olmuştur (Touraine (1998: 245).

Sosyolojik anlamda kültür, bir toplumun üyelerinin ya da toplumdaki grupların yaşam biçimlerine göndermede bulunan bir kavramdır. Kavramsal açıdan toplumdan farklı olmakla beraber bir toplumun bireyleri birbirine bağlayan karşılıklı ilişkiler sistemi olmasından kaynaklı olarak kültürün de karşılıklı ilişkiler sisteminin bir öğesi olduğu söylemek mümkündür (Giddens, 2000: 18). Kültür insanların toplumsal yaşam içerisinde başkalarıyla etkileşimler sonucu ördükleri anlam ağlarıdır. Bu nedenle kültür ve kültürle bağlantılı kavramlar aslında anlam arayan yorumsayıcı bir yaklaşımla ele alınmalıdır. İçinde bulunduğu toplumsal bağlam

paralelinde anlaşılması ve açıklanması gereken kültür ve kültürel simgelerin birey üzerinde kendi başlarına baskılayıcı bir özellikleri yoktur. Bu nedenle kültür; toplumsal olayların, davranışların, kurumların içinde nedensellik ilişkisi temelinde anlaşılabilir şekilde tanımlanabileceği bir durumdur (Geertz, 2010: 19-29). Nitekim Tok (2013: 18) da kültürün bireyler açısından paylaşılan bir özellik gösterebilmesinin üyelerinin kendilerini onun tanımlayıcı nitelikleri ile ilişki içerisinde tanımlamaları ile gerçekleşebileceğini savunur. Söz konusu tanımlayıcı nitelikler ise üyelerin bir kültürel kimlikle ilişkili olarak kendilerini tanımlamalarının bir sonucu olarak sahip oldukları hem kendilerine hem de başkalarına karşı sorumluluk, kültürel kimliğe aidiyet ve bağlılıklardır.

Kültürel kimliği özdeşleşme ve aidiyet bağlamında açıklayan Hall (1996: 4), genel anlamda özdeşleşme, paylaşılan bazı ortak köken veya özelliklerin betimlenmesi ile başka bir kişi veya grupla tanınma temeli üzerinde kurulan ve başka kişi veya gruplardan sosyal mesafe bağlamında uzaklaşma ile sonuçlanan bir süreç olduğunu belirtmektedir. Böylece bu süreç sonunda ortak bir geçmişe ve atalara sahip olan insan gruplarının değişmez bir birlik ve kültürel aidiyetleri dengelenmiş ve güvence altına alınmaktadır. Hall (1998: 174-178), tarih ve kültür söylemleri merkezinde oluşan ve değişkenlik gösteren özdeşleşme ya da birleşim noktaları olarak tanımladığı kültürel kimliklerle ilgili iki farklı görüş olduğunu savunur. Birinci görüşe göre kültürel kimlik ortak tarihsel deneyimler ve paylaşılan kültürel kuralları yansıtır. Benzerlik temasına vurgu yapan tarihsel deneyim ve paylaşılan kültürel kurallar ise bizleri "bir halk" haline getirir. İkinci görüş ise; paylaşılan birçok benzerlik noktasının varlığını kabul etmekle birlikte gerçekten ne olduğumuzu ve tarihsellik vurgusu başladığından beri bize ne olduğunu belirleyen önemli farklılık noktalarının kültürel kimlikler açısından daha önemli olduğunu savunur. Assman ise, farklılık noktalarının ortaya çıkış sürecinin bireyin kendisinin ve ait olduğu grubunun farklılığını hem bireysel hem de toplumsal düzlemde idrak etmesi ile başladığını savunur. Ona göre, kimliğin inşasında etkili olan bireyselleşme ve sosyalizasyon süreçleri temelinde belirli bir kültür ve o kültürün taşıyıcısı olan dil, o kültüre özgü kavramlar dünyası ve değerleri, normları tarafından belirlenen ve ondan etkilenen bilinç sorunudur ve özünde kültürel farklılığın bulunduğu bu bilinç sorunu farklılığın anlaşılması ile bilince çıkar (Assman, 2015: 141). Dolayısıyla, bilinçaltından bilince çıkan ve "öteki" üzerinden tanımlanan bu farklılıkların ideolojik değil, antropolojik ve kültürel olduğunun anlaşılması "öteki"lerin "biz"ler için siyasi bir rakip olmaması ve ötekinin bilgi nesnesi olarak görülmesi açısından önemlidir. Ötekileştirilen kimliklerin bilgi nesnesine dönüşmesi kültürel alanı savaş alanı olmaktan çıkararak kültürün bizim diğer öznelerle tarihsel süreç içerisinde etkileşime girerek oluşturduğumuz anlam, değerler toplamı olduğunu anlamamızı sağlar (Ergil, 2010: 107).

Kimlik arayışının küreselleşme temelinde kültürel çeşitlilik ve yerellik vurgusu ile bağlantısını Dalbay ve Avcı siyasi oluşumlara bağlamışlardır. Buna göre; Sovyetler Birliği'nin

yıkılışı sonrasında komünizmin çökmesi, soğuk savaşın bitmesi dünya genelinde sınıfsal ve ideolojik farklılık söylemlerini de bitirmiştir. Farklılık söylemleri yerini kimlik farklılıklarına ve kültürel farklılıklara bırakmıştır. Heterojen bir toplum yapısının görmezden gelindiği bu sistemde homojenlik tüm dünya için demokratik oluşumlar, insan haklarının evrenselleşmesi, evrensel hukuk vasıtasıyla sağlanmaya çalışılmıştır. Homojenlik isteğinin tektipleştirici etkisi farklılıkları silinmek üzere olan alt grupların kültürel çeşitlilik ve yerellik talepleriyle sekteye uğramaktadır (Dalbay & Avcı, 2018: 19). Bu bağlamda dünyanın her yerinde insanlar gerek dini gerek etnik ve ulusal farklılıklarının tanınması talebiyle kültürleri ve kültürel öğelerini korumaya çalışmaktadırlar. Bu amaçla bireyler, kültürün kuşaklar arası aktarımının sağlayıcısı durumunda olan dillerinin korunması, anadilde eğitim, kendileri için özel olarak tanımladıkları gün ve sembollerin ulus devletin egemen kültürünün gün ve sembolleri gibi korunması, devamlılığının sağlanması, ait oldukları kültürel gruplarının siyasi arenada temsili, siyasi özerklik bazen de bağımsızlık talebiyle kültürel kimliklerini koruma altına almaya çalışmaktadırlar (Tok, 2003: 23).

Kimlik ve kültür arasındaki ilişkiyi küreselleşme ve çok kültürcülük bağlamında açıklayan Turner'a göre, küreselleşme Aydınlanmanın temel paradigmalarından olan ve ulus devletin üzerinde inşa edildiği evrensel kimlik ve evrensel kültür anlayışlarını sarsarak farklılık vurgusu bağlamında çok kültürcülüğün kapılarını aralamıştır. Kimlik sorununun temelinde yer alan kültürün postmodernleşmesi çağdaş toplumlarda tekil kültür ve kimliklerin çeşitlenmesi ve karmaşıklaşmasına neden olmuştur. Süreç içerisinde kültürlerin orijinalliği, kültürel hiyerarşinin neden ve sonuçlarının sorgulanması, ulus devletin evrensel kimlik ve kültür modelini tartışmaya açacak bir tepkisellik doğurmuştur (2003: 271). Küreselleşmenin yanı sıra postmodernizm de ulus devlet içerisinde demokratikleşme taleplerini dünyanın farklı bölgeleri için farklı modernitelerin olabileceği iddiasından hareketle modernitenin aktörlerini çeşitlendirmiştir. Böylece modern ulus devletlerin ulus inşası için "unutulması gereken" unsurlar olarak gördüğü kültürel kimlikleri toplumsal yaşamda görünür kılmıştır (Kentel vd., 2009: 269.

3.2.4. Dini Kimlik

Din ve toplum arasındaki etkileşim sürecinde toplumun devamını sağlayan sosyal örüntülerin dini değerlerle yakın ilişki içerisinde olmasından kaynaklı olarak din toplumsal yapı açısından önemli bir toplumsal kurumdur. Din kurumunun toplumsal yapının varlığını sağlıklı bir şekilde devam ettirebilmesi açısından pek çok işlevi bulunmaktadır. Bu işlevlerden bir tanesi de toplumlara sosyal bir kimlik kazandırmaktır (Aydın, 2000: 112). Toplumlara sağlanan sosyal kimliğin birey özelinde tezahürü dini kimliktir. Bu anlamda genelde toplumların özelde ise

bireylerin kendilerini tanımlamak ve başka birey veya toplumlarla benzerlik ya da farklılıklarını ortaya koymak için kullandıkları kimliklerden biri olan dini kimlik aynı zamanda bir kolektif kimlik türüdür. Dini kimliğin inşasında da diğer tüm kolektif kimliklerde olduğu gibi aidiyet duygusu esastır (Erkan, 2013: 1828). Aidiyet duygusunun birey tarafından içselleştirilmesi toplumsal yaşamın gerekliliğinden olan iletişim ve toplumsallaşma süreci ile sağlanır. Bu süreçlerde kök salan ve aidiyet duygusunu sağlayan faktörlerden biri olan dini kimlikler, kültür ve kültürün öğeleri olan gelenek, değerler, semboller ve mitler, görenekler arasında bir sıralamaya dayanırlar (Smith, 2017: 21).

Din, sosyo-kültürel bir ortamda kişisel değerlerin kaynağını oluşturması nedeniyle bireylere hazır bilgiler sunarak nerede ve hangi konumda olduklarını belirlemelerine yardımcı olur. Bu nedenle din, toplumsal ve kültürel kimlik kategorilerinin belirlenmesinde ve varlığını devam ettirmesinde önemli bir role sahiptir. Dinin toplumsal ve kültürel yapı üzerindeki bu etkisi karşılıklılık ilkesine dayanmaktadır. Zira din ve dini değerler de toplumsal ve kültürel değişmelerden etkilenmektedirler. Fakat yine de din, kendisine inananların bütünleşmesini sağlayarak bu amaçla kutsal addedilen değerler ve idealler yaratarak bu değerler ve ideallere gönderme yapan bir ahlak oluşturmaktadır. Sonuç olarak kimlik noktasında dinin ona bir kutsallık katmak suretiyle önemli bir tamamlayıcı işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır (Günay, 2014: 419).

Bireyin sosyal bir varlık olmasından kaynaklı olarak kimlik inşasında etkili olan pek çok faktör bulunmaktadır. Dolayısıyla kimlik inşasında dinin tek başına etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Bireyin kimlik inşa sürecinde kolektif kimliğine paralel olarak kendini aynı sosyal grupta gördüğü bireylerle paylaştığı tüm değerlerin yanı sıra din de içselleştirilir (Bayri, 2008: 5-6). İçselleştirilen dini değerlerin kimliğin inşasında belirleyiciliği toplumun gelişmişlik düzeyine bağlıdır. Nitekim geleneksel toplumlarda kolektif kimliğin inşasında etkili olan etnisite, kültür, kabile, aile veya dini değerlere bağlılık fazladır ve bireyler kendilerini ait oldukları gruba veya bu gruptaki görevlerine göre tanımlamaktadırlar (İdriz, 2009: 599-600). Öte yandan, modern toplumlarda dinin kimlik inşasındaki rolü diğer etkenler ile birlikte değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Coşkun, (2003: 8), dinin kimlik inşasındaki bütünleştirici rolünü sekülerleşmeye paralel olarak dinin toplumsal yaşam ve kültürdeki etkisinin azaldığı modern toplumlarda dahi varlığını devam ettirmekte olduğunu belirtmektedir. Ayrıca modern toplum yapısının aşırı uzmanlaşma, ötekileştirme, bireyselcilik vurgusu temelinde kolektif kimlikleri parçalama girişimleri karşısında dinin birleştirici ve tamamlayıcı etkilerinin önemi artmaktadır.

Geleneksel toplum yapısının modern toplumlara doğru evrilmesi sürecinde toplumların dönüşüm yaşadığı alanlardan biri olan din hem sosyo-kültürel yapıyı değiştirmiş hem de bu yapıdaki değişimden etkilenmiştir. Bu çift yönlü değişim ve dönüşüm sürecinde dinin toplumsal

yaşamdaki etkisinin süreç içerisinde azalarak yok olacağı tezini savunan ilk dönem sosyal bilimcilerin tezlerinin aksine dinin toplumsal yaşamdaki etkisi artarak devam etmiştir. Özellikle 1970'li yıllardan itibaren toplumsal çatışmaların yaşadığı eksen kaymasından kaynaklı olarak sınıf-ideoloji temelli çatışmaların yerini kimlik temelli çatışmalarına bırakması sonucunda çatışma alanına sahne olan kimlik türlerinden biri de dini kimliktir (Delibaş, 2008: 136). Din ve dini kimlik toplumsal yaşamı bütün yönleriyle kuşatarak kültürün şekillenmesine de etki etmektedirler. Bu nedenle din ve dini kimlik gerek milli kimliğin gerekse de milli birlikteliğin sağlanmasında önemli bir işleve sahip olmaktadır (Gürsoy & Çapçıoğlu, 2009: 116).

Milli birliktelik sağlama noktasında dinin devlet ile ilişkileri önemlidir. Din ve içselleştirilen dini değerler bağlamında dinin içinde kök saldığı toplumların belirli bir kültürel çerçeve içerisinde sadece o değerleri paylaşan bireyler tarafından yaşanması ve her türlü etkiden soyutlanması beklenemez. Tam tersine dinin toplumsal yaşamda etki alanı toplumun başta kültürel yaşantısı olmak üzere hukuk, ekonomik düzen, siyasi yapı yani devleti de kapsamaktadır ve bu anlamda beraberliğin sağlanması noktasında dinin bütünleştirici işlevi önem arz etmektedir (Frayer, 2013: 98). Öte yandan, toplumsal örgütlenmenin en gelişmiş şekli olan devlet ve din ilişkisinde dinin devleti etkilemesi toplumların gelişmişlik düzeyi ile ilgilidir. Nitekim ilkel toplumlarda kurumlaşmış bir devlet mekanizması olmadığından dinin toplumsal yaşam üzerindeki etkisi gelenekler ile sınırlıdır. Bununla birlikte, modern devlet yapısı ile birlikte gelişmeye başlayan kurumlaşmış devlet olgusu etnik köken farklığına rağmen toplumsal bütünlüğü sağlayabilmek amacıyla dine ihtiyaç duymaktadır (Akyüz & Çapçıoğlu, 2013: 48).

Her ne kadar, din toplumun sağlıklı bir şekilde varlığını sürdürmesi açısından bütünleştirici bir işleve sahip olsa da bir kimlik türü olarak içselleştirildiğinde, kimlik kavramının farklılık vurgusu nedeniyle bütünleştirici özelliğinden uzaklaşıp ayrıştırma ve ötekileştirmenin başat unsuru haline gelebilmektedir. Bu durum özellikle dini gruplaşmaların olduğu veya özellikle laik bir devlet içerisinde devletin resmi söylemlerinde bir din ya da dini grubun etkinliğinin vurgulandığı ve devletin egemen gücü ile bu din ya da dini grubun varlığını teminat altına aldığı toplumlarda daha belirgindir (Yapıcı, 2009: 24-25).

3.2.5. Mezhep Kimliği

Bireylerin sahip oldukları sosyal kimliklerden biri olan mezhep kimliğinin bileşenlerine modern dünyada farklı mezheplerin varlığı, bireylerin bağlı oldukları sosyal grup ve buna paralel olarak sosyal tecrübelerinin farklılaşması sonucunda yeni birçok unsur eklenmiştir. Bu nedenle mezhepler için genel özelliklerin tanımlanması olanaklı değildir (Wilson, 2014: 36). Genel geçer bir tanımlamanın zorluğuna karşılık Tekin (2017: 20-21)'e göre mezhep, "tarihsel süreçte siyasi, sosyal, kültürel vb. olaylar ve düşüncelerle etkileşimler ile kendi içerisinde tutarlı

ve sistematik tezler, görüşler ve yorumlara sahip olan ve bu boyutuyla ana dini yapının içinde itikadi ve ameli açıdan farklı yorumlar geliştirmiş dini sosyal kategoriler" olarak tanımlanabilir.

Dini kimliğin alt versiyonu olarak tanımlanabilecek mezhep kimliği dini konulardaki sosyo-politik, sosyo-ekonomik, kültürel ve entelektüel yönelimlerde temellenen görüş ayrılıklarının netleşip somutlaştığı yapıları ifade eder. Görüş ayrılıklarının netleştiği bu alanlar gerek toplumsal gerekse de bireysel zihniyet ve bakış açısıyla ilgilidir (Subaşı, 2014: 135). Din ve mezhep bağlamında toplumsal ve bireyselin kesiştiği bu nokta bireylerin kimlik inşasında dinin etkisini ortaya koymaktadır. Bu nedenle dini temelli davranış kalıplarının öğrenilip içselleştirilmesi ve aidiyet duygusunun yaratılmasında, dinin farklı yorumunu içeren mezhep kimliğinin de büyük etkisi bulunmaktadır.

Bireyler inandıkları dine dair içselleştirmelerini o din ile ilgili en uygun kaynak yardımı ile sağlarlar. İçselleştirmenin manevi temelini sağlayacak bu kaynak beraberinde belli bir metot, algı ve kavrayış haritasını gerektirmektedir. Fakat bu kavrayış haritası bireyin toplumsallaşma süreci ile kazandığı kültürel değerler ve gerçeklik algısından bağımsız değildir. Bu nedenle toplumsalın sürekliliği ile toplumsalın içinde olan ama aynı zamanda ondan farklı olanın birbirini etkileme gücü karşılıklıdır. Toplumsallaşma süreci ile kazanılan edinimler dini seçimleri de etkileme gücüne sahiptir. Bu anlamda mezhepler sahip oldukları farklı özellikleri ile toplumsal yapı içerisine yer edinmiş farklı perspektiflerin, analiz etme ve kabul etme kriterlerinin ana bağlamlarını etkiler. Mezheplerin bireylere sunduğu aidiyet, kimlik ve referans eksenleri hem bireyin dini tercihlerini yansıtır hem de bireye bağımsız bir kimlik çerçevesi sunar (Subaşı, 2012: 53).

Mezhep kimliği, bir kimlik sorunu olarak gerek siyasal gerekse de toplumsal alanda yoğun olarak karşılaşılan kimlik sorunlarından bir tanesidir. Ulus devletin homojen toplum yapısı mantalitesinden yola çıkarak farklılıkları minimize ettiği alanlardan olan mezhep kimliği sorunsalı da diğer tüm kimlik türlerinde olduğu gibi küreselleşme süreci ile gün yüzüne çıkmıştır. Nitekim küreselleşme süreci ile farklılıkların tanınma talebi ve hak vurgusu merkezdeki mezhep kimliğinin "ötekileştirilen" mezheplerle arasında gerilim yaşanmasına sebep olmuştur (Tekin, 2018: 237). Dinsel protesto hareketi olarak tanımlanabilecek mezheplerin taraftarları gerek dinsel inançları ve inançlarının gereği olan dinsel pratikleri gerekse de yaşamlarının başka alanlarındaki farklılıkları ile "ötekileştirilirler". Seküler devlet yapılanması içerisinde resmi dini liderin otoritesine genellikle karşı çıkışla karakterize edilen mezheplere bağlılık bireylerin iradesi ile ilgilidir. Mezhep üyeliğinin devamını sağlayan unsur ise; mezhebin inanç ve uygulamalarının devamının sağlanmasıdır (Wilson, 2004: 13).

Dinsel örgütlenmelerin ana dini yapı ve bu yapıya üye bireyler arasındaki ilişki bağlamında sınıflandırılmasını sosyolojik anlamda ilk kez Max Weber ve din tarihçisi Ernst Troeltsch gerçekleştirmiştir. Dinsel örgütlenme şekli olarak kilise ve tarikatları birbirinden

ayıran Weber ve Troeltsch her iki örgütlenmenin tipolojik özelliklerini ortaya koymuşlardır. Howard Becker, (1950) Weber ve Troeltsch'nin tipolojilerini geliştirerek bu tipolojiye "mezhep" ve "kült" olgularını da eklemiştir. Bu anlamda Becker, mezhepleri tarikatların protesto özelliklerinin minimize edilmiş şekli olan, kurumsallaşmış bir organ olarak tanımlar (Giddens, 2000: 475-476). Ayrıca Frayer (2013:64-65) ise mezheplerin, kilise ve tarikatların, dinsel kardeşlik camialarının oluşumu; bir dinin toplumsal inşasının görünümünü açıklamak için kullandığı dinsel zümreler kuramı bağlamında açıklar. Buna göre mezheplerin ortaya çıkışı herhangi bir dinin kendi bünyesinde yeni toplumsal kesimler yaratması, başka bir ifadeyle önceden var olanların hiçbiriyle özdeşleşmeyen, onlarla önceden bağlantısı bulunmayan kendi başına dinsel topluluk yaratması boyutuyla ilgilidir. Bu tür topluluklara Frayer, "dinsel zümreler/dinden doğan zümreler/sırf dini zümreler adını vermektedir.

Mezhepler oluşum şekillerine göre ortodoksi ve heterodoksi olarak iki kategoride ele alınmaktadırlar. Ortodoksi kategorisinde yer alan mezheplerin temel özelliği; hem bir dine özgü temel karakteristikleri temsil etmeye devam etmeleri hem de bazı konularda birbirinden farklı yapılara sahip olmalarıdır. Heterodoksi kategorisinde yer alan mezhepler ise ortodoksi tarafından temsil edilen dinin temel karakteristiklerini ya terk etmiş ya da yeniden yorumlamış ve bu nedenle yeni bir gelenek oluşturmuş akımlardır. Bu bağlamda ortodoksi mezhepler ana dini yapıyla bağları kuvvetli akımlarken heterodoksi mezhepler ana dini yapıdan ayrılmış yorumlar olarak tanımlanmaktadırlar (Subaşı, 2014: 136).

Mezhepler, ortodoks gelenekteki bütün anlayışları reddetmezler sadece genel ve geleneksel dinsel kanaatlerden farklı alternatif öğreti, yorum ve uygulama önerilerine sahiptirler. Bu nedenle mezhepler ortodoks gelenekteki görüşlere bazı unsurlar ekleyerek veya çıkararak onu farklı bir tarzda yeniden düzenlerler. Bu düzenlenmenin sağlanabilmesi için ortodoks geleneğin sahip olduğu otoriteden başka bir otorite prensibi benimsenmeli ve onun daha üstün olduğu iddia edilmelidir. Mezhebin aradığı otorite karizmatik bir liderin etrafında şekillenebilir ve o liderin üstün vahiy gücüne dayanabilir ya da kutsal metinlerin yeniden yorumlanması veya vahyin sadece hakiki iman sahibine verilebileceği fikri etrafında da şekillenebilir. Kendini hangi otorite ile ortaya koyarsa koysun mezhep ortodoks dinsel inancın otoritesini mutlaka reddeder (Wilson, 2004: 38).

Wach'a göre ana dini yapıya itiraz ve protestoların yaşandığı alanlar bu yapının ilahiyat, ibadet ve örgüt alanlarıdır. Bu alanlar içerisinde protestoların en şiddetli yaşandığı alan ise örgüt konusundaki anlaşmazlıklardır. Dinin örgütlenmiş biçimsel yönlerine eleştiri getirenlerin temel hedefi ana cemaati dinin kutsallığını insanlara iletmekle yükümlü peygamber zamanındaki şekline getirmek ve ilk cemaatin sadeliğine dönmektir. Bu amaçla çoğunlukla her kuruluşu, hiyerarşiyi ve disiplini hata, din dışı ve günah olarak görmektedirler. Bu bakış açısında göre hiyerarşik teşkilat dinin özüne aykırıdır ve dini makam sahiplerin maddi bir

otorite elde etmelerine ve siyasi sorunlara karışmalarına itiraz edilmektedir. Bu şekilde bir itirazın İslam dinindeki yansımasının en netleştiği mezheplerden biri Şiilik mezhebidir. İslam dininde hilafet ve imamet tartışmaları ile ortaya çıkan örgüt meseleleri ve mücadelelerinin dini grup içerisinde yansıması, Şiiliğin bu türden itirazlar sonucunda ana gruptan ayrılması ile somutlaşmıştır (Akyüz, 2013: 283).

3.2.6. Siyasal Kimlik

Toplumsallaşma süreci, diğer tüm kimlik türlerinde olduğu gibi; siyasal kimliğin inşasında da etkin konumdadır. Öztekin'in siyasal toplumsallaşma olarak betimlediği bu süreç siyasal kültür olarak da tanımlanabilecek siyasal bilinçlenmenin gelişmesine paralel olarak bireylerin gerek toplumsal gerekse de siyasal çevreleri ile etkileşimleri neticesinde edindikleri siyasal bilinçleri temelinde hem içinde yaşadıkları ulus devletin benimsediği siyasal sisteme dair hem de diğer siyasal sistemlerle ilgili düşünce, tutum ve davranışlarını kapsar (2016: 241). Siyasal toplumsallaşma süreci ile kazanılan siyasal kimlik toplumsal aktörün siyaset hakkındaki olumlu ya da olumsuz duygu ve düşünceleri, kişilik özellikleri ve mevcut siyasal ve toplumsal bağlamla yakından ilişkilidir. İnşasında farklı dinamiklerin etkisinin bulunması nedeni ile siyasal kimliği sadece bir siyasal oluşumun destekçisi olmak şeklinde betimlemek yanlış bir betimleme olacaktır. Bu nedenle siyasal taraftarlığın ötesinde bireyin cinsiyeti, yaşı, başka bireylerle paylaştığı ve kolektif kimliğinin inşasında etkili olan "ırk, din, toplumsal sınıf" gibi özellikleri ve bireyin içselleştirdiği toplumsal ve siyasal değerler ve ilkeler siyasi kimliğin inşasında etkilidir (Güldü, 2010: 19).

Siyasal kimliğe sahip olmanın politik bir bağlam içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini savunan Jose (2010: 124-125), bireylerin sahip oldukları siyasal kimlikleri bireysel kimliğin inşasında etkili olan faktörlerin de ötesinde aidiyet duygusu temelinde bir topluluğa üyelik ve bu toplulukla paylaşılan ve kolektif kimliğin inşasına temel oluşturan sınıf, cinsiyet, ırk vb. kolektivitelerin siyasi bir temelde operasyonelleştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Kolektif kimliklerden biri olan siyasal kimlik diğer tüm kolektif kimliklerde olduğu gibi aidiyet duygusu temelinde tesis edilir ve kolektif kimlikler içerisinde aidiyet duygusunun yoğun olarak yaşandığı kimlik türlerinden biridir. Siyasal kimlik; kolektif kimliğin genellikle siyasi parti üyeliği ve siyasal partizanlık ile politizasyonun sağlanması şeklinde ifade edilir. Siyasal kimlik bu şekilde tanımlandığında, bireylerin hangi siyasi partiyi hangi nedenlerle desteklediklerini açıklamak için kullanılır. Bireylerin siyasi partilerle ilişkilerinde onların siyasi tercihlerinin de ötesinde söz konusu ilişki başka faktörlerde de ilgili olduğundan bu kimlik türü kolektif kimliklerden biridir (Alpman, 2018: 106).

Siyasi kimlik inşasında bireysel ve grupsal boyut olarak tanımlanabilecek ve birbiriyle bağlantılı iki alt sistem etkilidir. Bireysel alt sistem temelde bireylerin politik tercih ve tepkilerinden, toplumsallaşma sürecinin siyasal boyutu bağlamında özümsenen siyasal değer, tutum ve yaklaşımlardan, toplumsal aktörlerin siyasal katılımı, tercih ettikleri siyasal sistem, siyasal gücün kendine özgü özellikleri ve bu gücün nasıl kullanılacağına ilişkin yaklaşımlardan oluşur. Grupsal boyut ise kolektivitelere işaret etmektedir. Bu bağlamda bireyin katıldığı siyasal gruplar, dernekler, siyasal partiler ile bireyin amaç ve değerlerinin birbiri ile örtüşmesi grupsal boyuta ilişkindir (Göktolga, 2012: 99).

Siyasal kimliğin tarihsel temelleri üzerinde duran Karpat (2017: 51-61), Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan ve tarihsel süreç içerisinde benzeri görülmemiş bir kimlik türü olan siyasi kimliği toplumsal tabakalaşmanın en alt sınıfların en üst sınıflarına uzanan ve toplumsal yapıyı tümden değiştiren bir sosyal değişmenin sonucunda oluştuğunu ileri sürmektedir. Burjuva sınıfının ortaya çıkışının kimlik olgusuna siyasi bir boyut kazandırdığını savunan Karpat'a göre, halk kültürü ve aristokrasi kültürü arasındaki karşılıklı etkileşim sonucunda orta ve alt sınıfların kültür ve kimlik anlayışları genelleşmiş ve siyasileşmiştir. Bu süreç içerisinde aydınların rolü ise ulus devletin inşası esnasında görevi geniş halk kitlelerine millet olma bilinci aşılamak ve ulus devletin siyasal kimliğini benimsemiş ve onu ön planda tutan bilinçli bir toplumsal taban yaratmaktır. Bu nedenle Karpat, ulus devlet bağlamında aydınların siyasal kimliğin inşası ve devamlılığı bağlamında önemli bir işleve sahip olduklarını savunur.

Siyasal kimliği milliyetçilik temelinde ulus devlet ile ilişkisi bağlamında ele alan Smith ise siyasi kimliklerin yapılaşma dinamiklerini "teritoryalizm, katılım, yurttaşlık ve sivil eğitim" olarak ele almıştır. Siyasi bağlılığın salt coğrafi sınırlarla ilişkili olmasının ötesinde teritoryalizm mekânsal ve toplumsal bir konuma bağlılığı gerektirmektedir. Söz konusu bağlılığın temelinde ise soy ağacı değil; direniş bulunmaktadır. Teritoryalizmin inşasında etkili olduğu siyasi kimlikler ve siyasi topluluğun temelleri açısından belirli bir toprak parçasında ortak bir yaşamı paylaşmak ve yurttaşlık önemli unsurlardır. Bu açıdan siyasi kimliğin inşasında millet kavramı vatan kavramının bir uzantısı olarak kavranır. Teorik olarak bütün yurttaşların etkin katılımın amaçlandığı pratikte ise etkin katılımın çoğunlukla koşullandırıldığı siyasi katılım siyasi kimlik inşasında etkili olan bir diğer unsurdur. Ulus devlet içinde siyasi kimliğin inşasında etkili olan yurttaşlık unsuru ise; Smith'e göre liyakat bağlarının etnik nitelikli olduğu ve çoğunlukla rekabet halinde olan kimliklerin hak iddiası konusundaki rekabetleri için kullanılan bir unsurdur. Sivil eğitim ise; ulus devletin yaratmaya çalıştığı kimliğin en önemli özelliğidir. Çünkü bireyin gerek siyasal kimliğinin inşasında gerekse de toplumsal yapıya, mevcut siyasi yapıya ve ulus devletin varlığını devam ettirmesini sağlayacak ilke ve değerlerin bireye aşılanması eğitim yolu ile gerçekleşmektedir (Smith, 2017: 182-186).

3.2.7. Ulusal Kimlik

Bireyler toplumsal yaşam içerisinde farklı insanlarla farklı kolektif kimlikleri paylaşabildikleri gibi bu kimliklere sahip olmanın bir unsuru olarak aidiyet duygularını da paylaşmaktadırlar. Örneğin, bir kadın kolektif kimliği olarak cinsiyet kimliğini bütün hemcinsleriyle paylaşabildiği ve bu noktada kimliğine dair bir aidiyet duygusu oluşturacağı gibi etnik kimliği açısından da cinsiyet kimliğinden bağımsız olarak pek çok farklı birey ile aynı kimliğe sahip olabilir ve aidiyet duygusu geliştirebilir. Bireylerin sahip oldukları kimlikleri onlarda aynı zamanda o kimliğe dair bir aidiyet duygusu da geliştirmektedir. Hangi kimliğin neden olduğu aidiyet duygusunun birey açısından daha baskın olacağı ise çoğunlukla durumsal olarak değişmektedir.

Bireylerin sahip oldukları kolektif kimliklerden biri olan ulusal kimlik bireylere ulusal anlamda bir aidiyet duygusu kazandırmaktadır fakat bireyler toplumsal yaşamın gerekliliği olarak pek çok kolektivite ve aidiyet içerisinde bulunabilmektedirler. Bu nedenle ulusa dair olan kolektif kimlik ve aidiyet duygusu bireyler açısından tek aidiyet kaynağı değildir (Kaypakoğlu, 2000: 3). Bireylerin başkaları ile paylaştığı bir kimlik türü olan ulusal kimliğin inşası ise ulus ve ulus devletten ve ulusçuluktan bağımsız olarak değerlendirilemez. Bu nedenle ulus kimliği, ulus, ulus devlet ve ulusçuluk kavramları aslında birbirleri ile iç içe geçmiş ve hepsinin temelinde Fransız İhtilalinin olduğu kavramlardır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde ulus devlet, ulus ve ulusçuluk kavramları ile ilgili detaylı bilgi verileceğinden burada ulusal kimlik eksenli bir tanımlamanın çalışmanın anlam bütünlüğü açısından daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Fransız Devrimi sonrasında devletlerin siyasi örgütlenme şekillerinin değişmesi sonucu ortaya çıkan ulus devlet siyasi örgütlenme modeli varlığını devam ettirebilmek için ulusu temel alan bir kolektif kimlik inşa etmiştir. Smith (2017: 17-24)'e göre cinsiyet, ülke/toprak, sosyo ekonomik toplumsal sınıf, etnik ve dini kimlikler gibi kolektif kimliklerden daha kapsayıcı olan bu kolektif kimlik türü siyasi bir topluluk içinde anlam kazanmaktadır. Söz konusu siyasi topluluk ise; topluluğun bütün üyeleri için anlamlı olan belirli ortak kurumların ve bireylerin hak ve görevlerine dair tek bir yasanın varlığı ile karakterize edilebilir. Bu unsurların yanı sıra ulusal kimliğin inşa edildiği siyasi topluluğun üyelerinin kendilerini özdeşleştirecekleri ve aidiyet duygusunu hissedecekleri bir toplumsal mekân ve sınırları belirli bir toprak parçası da ulusal kimlik açısından siyasi topluluğun sahip olması gereken diğer unsurlardır.

Bir siyasi topluluk içinde inşa edilen ve bu topluluğun amaçları doğrultusunda şekillenen ulusal kimlik, ulusal kültürün yaratılması sonucunda ulusal bir devletin yönetimi altında ve belirli coğrafi sınırlar içerisinde yaşayan tüm bireylerin ortak yaşadıkları ve hissettikleri tarihsel ve kültürel bir kimlik duygusudur ve aynı zamanda "biz" duygusunu da kapsar. Ulusal kimlik, ulus siyasi yapısı içerisinde yaşayan grup ve bireylere ortak bir yaşama

tarzı ve düşünme şekli vererek, onlarda hem ortak bir geçmişe sahip olma hem de ortak bir gelecek ideali yaratma noktasında bireyler açısından aidiyet hissi yaratacak temel bir ihtiyaçtır (Güleç, 1992: 20). Ulus devlete ilişkin aidiyet hissi yaratmayı ulus devletin "düşünümsellik"e dayalı ve "yukarıdan aşağı" inşa edilen yapısı ile açıklayan Göka (2004: 299), en demokratik ulus devletlerde dâhil olmak üzere her modern ulus devlet bireyleri arasında aidiyet hissi yaratmak ve bireylerin devlete olan bağlılığını arttırmak için bir dizi siyasal öğreti, tarihsel anlatı, kutlama ve anma törenleri ile sivil din olarak tanımlanabilecek bir resmî ideoloji oluşturulduğunu ileri sürmektedir.

Diğer taraftan Sütçüoğlu (2009:275) ise ulus devletin varlığının devamlılığı için gerekli olan ulusal kimliğin değişken bir niteliğe sahip olduğunu savunmaktadır. Bu değişkenliğin nedeni ise ulusal kimliğin devlet ve öteki arasındaki güç ilişkisi kapsamında inşa edilmiş olmasından ileri gelmektedir. Ulusal kimliğin öğeleri dünyanın uluslara ayrıldığı gerçekliği, bu uluslar içerisinde aidiyet duygusu hissettiğimiz ulusun ebedi tarihsel devamlılığının esas olduğu ilkesi ve dilin öncelikli olduğu ulusal kültürün üstünlüğü ve korunması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu öğelerden oluşan ulusal kimlik esas itibariyle değişken bir niteliğe sahiptir çünkü öznenin ötekiler ile güç çatışması sonucunda oluşur ve bu çatışma sürekli yenilendiğinden ulusal kimlik de bu süreç sonucunda ortaya çıkan bir kesinlik arz etmez ve bu nedenle değişkenlik göstermektedir.

Öteki ve farklı ile olan ilişkinin ulus ve ulusa aidiyet temelinde kimlik ekseninde inşa edilmesi ile oluşan ulusal kültürün değişken niteliğine vurgu yapanlardan biri de Giddens'tır. Ona göre, ulusal kimlik inşa edildiği günden itibaren belirsiz bir niteliğe sahiptir. Dünyadaki en önemli siyasi ve ekonomik güç unsuru olan ulus devletle ilişkili olarak inşa edilen ulusal kimlik işin içerisine giren büyük ekonomik ve siyasi çıkarlar sonucunda aynı zamanda ayırıcı bir kültürel kimlik niteliğine de sahiptir. Bir nüfus açısından o nüfusun şehri değil de ülkesi belirleyici olduğundan sembolik düzeyde ulusal kimliğin inşasında bir ideolojik çalışma mevcuttur (Vatandaş, 2010:27). Bu çerçevede, Batı'da ortaya çıkan ulusal kimlik modelinde ulusların üyeleri ortak tarihi anılar, mitler, sembol ve simgelerle birbirine bağlanmış fakat türdeş kılınmamış kültür toplulukları olarak görülür. Öte yandan, Batı dışı ulusal kimlik modeli ise, etnik ulus kavramını ön plana çıkarmakta ve ulusal kimliği etnisite temelinde inşa etmektedir. Batılı ulusal kimlik bireyi kendi özgür iradesi ile seçebileceği bir ulusa aidiyet duygusu temelinde inşa edilirken, Doğu Avrupa ve Orta Doğu ülkelerinde ise etnik kavramsallaştırma temelinde bireyin içinde doğduğu topluluğun üyesi olduğu anlayışı hâkimdir. Böylesi bir ulusal kimlik modelinde ülke değil bireyin etnik kimliği nedeniyle soy ön plandadır ve ulus ise "hayali bir üst aile" işlevine sahiptir (Smith, 2017: 27-28).

Bu nedenle, ulus devletin ortaklık ve bizlik duygularını esas alarak inşa ettiği ulusal kimlik, ortak köken inancını paylaşan, birbirlerini aynı topluluğun üyeleri olarak gören bireyler

yaratır. Böylece kendilerini o topluluktan olmayanlardan soyutlayan bireylerde kan bağına veya kültürel kimliğe dayalı olarak oluşturulan biz bilinci etnik ve ulusal toplumsallaşmanın da merkezini oluşturmaktadır (Habermas (2012: 39). Nihayetinde ulusal kimlik ve bu kimliğin inşasında büyük etkisi olan ulusun, üyelerine karşı bazı görevleri bulunmaktadır. Bundan dolayı, üyelerine içinde yaşamak ve çalışmak zorunda oldukları ve aidiyet hissi duymalarını sağlayacak ve sınırları çizilmiş bir toplumsal mekân sağlama, ekonomik olarak üyeleri arasında kaynak dağılımın yanı sıra emek ve meta dolaşımını teşvik etmek gibi görevleri vardır. Siyasi olarak ise, ulusal kimlik siyasi olarak devlet ve devletin organlarına destek vermek, siyasi personelin seçimi, siyasi davranışların düzenlenişi, hükümetlerin seçimi görevine sahiptir. Fakat ulusal kimliğin siyasi açıdan en belirgin işlevi, ulusa özgü değerleri, halkın kadim gelenek, örf ve adetlerini yansıtan, ortak paylaşılan yasal hakların ve yasal kurumların meşrulaştırıcısı olmasıdır. Bu anlamda toplumsal düzen ve dayanışmanın sağlanmasında önemli bir unsurdur. Aynı zamanda topluluk içindeki bireylerin uyruklar veya yurttaşlar olarak toplumsallaşması açısından da ulusal kimlikler işlevseldirler. Toplumsallaşma sürecinde ulusal kimlik sayesinde bireylere "bayrak, para, marş, üniforma, anıt ve kutlama" gibi ortak değer ve sembolleri aracılığıyla toplumun diğer fertleriyle paylaşılan ortak miraslar ve kültürel yakınlıklar hatırlatılarak ortak kimlik ve aidiyet duygusu pekiştirilir (Smith, 2017: 34-35). Nitekim kolektif kimlik türü olan ulusal kimlik ulus devlete meşruiyet kazandırmanın yanı sıra başka bir kolektif kimlik türü olan etnik kimliğin neden olduğu farklılıkları dikkate almaksızın siyasi aidiyeti esas alan bir olgu haline gelmiş ve zamanla aynı kültürel paydada buluşan insanların kişiliklerinin ortak kimliği olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Bayri, 2008: 20).

Ulusal kimliğin toplumsal entegrasyon açısından işlevsel olduğunu savunan Bilgin (1999:65), ulusal kimlik sosyal ve siyasi bütünlüğün etkin bir aracı olduğunu savunmaktadır. Özellikle toplumdaki sosyo-ekonomik düzey, yaş, cinsiyet, din gibi farklılıkların neden olduğu ayrılıkları ve bölünmeleri telafi edici bir etkiye sahip olması nedeniyle ulusal kimlik bütünleştirici bir niteliğe sahiptir. Aynı zamanda sosyal açıdan marjinal kabul edilen ve bu nedenle dışlanılan grupların da sosyal entegrasyonunu sağlama noktasında ulusal kimliğin etkin bir role sahip olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan, ulusal kimliğin entegrasyondan ziyade sunduğu ortak kimlik tasarımı nedeni ile sorun teşkil ettiğini savunan yaklaşımlar da mevcuttur. Modern çağın siyasal örgütlenme şekli olan ulus devletin inşa ettiği ulusal kimlik tarihsel veya yapay bir etnikliğe dayandırılır ve ulusun üyelerine kim oldukları ve diğer üyeler tarafından da paylaşıldığı varsayılan ortak bir kültür tasarımı sunmaktadır. Bu durum ise; böylesi bir bütünsellik içerisinde kendini farklı gören bireyler veya kümeleri için "tanınma ve sayılma" sorununa neden olduğu düşünülmektedir (Ergil, 2010: 93).

3.2.8. Toplumsal Cinsiyet Kimliği

Toplumsal yaşamın iki zıt fakat aynı zamanda birbirini tamamlayan iki kutbu olarak tanımlanabilecek dişil ve eril arasındaki farklılıkların bir kısmı fiziksel ve biyolojik farklılıklara dayanırken, bir kısmı ise kültürel ve sosyal olarak inşa edilmiş farklılıklara dayanmaktadır. Bu bağlamda kadın ve erkeklerin başkaları ile paylaştıkları kolektif kimlik türlerinden olan ve kendilerini tanımlama ve başkalarına tanıtmak için ihtiyaç duydukları cinsiyet kimliklerinin biyolojik ve sosyal temelli inşa edildiği ileri sürülebilir.

Kadın ve erkek olmak üzere ikili bir sınıflamaya karşılık gelen cinsiyet terimi bireylerin doğumları ile birlikte sahip oldukları cinsiyet organlarına bakılarak ya kadın ya da erkek cinsiyet grubuna ait olarak kimliklenmesi anlamına gelmektedir (Dökmen, 2010: 21). Bireylerin kadın ya da erkek cinsiyet grubuna eklemlenmesi sonucu kazandığı cinsiyet kimlikleri birçok sosyal kimlikten biridir ve bireyin üyeliğinin bulunduğu belirli bir sosyal kategori ile psikolojik ilişkisini temsil etmektedir (Wodd & Eagly, 2009).

Dişil ya da eril olmanın biyolojik yönünü ifade eden ve bu nedenle bu yapıya karşılık gelen cinsiyet terimi bireyin biyolojik cinsiyetine bağlı olarak belirlenen demografik bir kategoridir. Bu bağlamda insanların nüfus cüzdanlarında yazan cinsiyetin bu kavramın anlamına uygun olduğunu ifade etmek mümkündür (Dökmen, 2010: 19-20). Öte yandan, cinsiyetin sadece biyolojik özelliklerle ilgili olmadığı, aynı zamanda sosyal bir içeriğe sahip olduğu da iddia edilebilir. Keza toplumda bireye atfedilen bir konum olan cinsiyet insanların üzerinde kontrol etme imkânlarının olmadığı atfedilmiş statülerden biridir. Kişinin eğitim seviyesi veya mesleği gibi kazanılan statülerin aksine atfedilen statüler üzerinde aktörlerin denetim olanakları yoktur. Cinsiyet de bu bağlamda üzerinde denetim olanağı olmayan atfedilmiş statülerden bir tanesidir. Tüm toplumlarda önemli ölçüde sosyal önemi olması nedeniyle cinsiyet aynı zamanda temel bir sosyal statüdür (Sullivan, 2015: 208).

Kadın ve erkeğe toplumsallaşma süreci içerisinde atfedilen toplumsal cinsiyetten bağımsız olarak kadın ve erkek arasındaki farklılıklar doğuştan gelen farklılıklardır. Dişillik ve erillik arasındaki farklar üzerinde hem biyolojik yapının hem de çevresel faktörlerin oynadığı rol hakkında ve bunların terminolojiye yansıması konusunda farklı bakış açıları bulunmaktadır. "Cinsiyet"in biyolojik temelli farklılık ile "toplumsal cinsiyet"in ise sosyo-kültürel temelli farklılıklarla ifade edilmesi gerektiğini savunanlar olduğu gibi, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılığın her ikisinden kaynaklandığını ve farklı nedenler olarak gösterilmesinin uygun olmadığını ileri sürenler de bulunmaktadır (Dökmen, 2010: 18).

Doğuştan getirilen özellikler bütünü olan biyolojik cinsiyet ile biyolojik cinsiyete sonradan atfedilen özellikleri karşılayan toplumsal cinsiyet kavramları birbirine bağlı olmakla birlikte temelde birbirlerinden farklı kavramlardır (Acker, 1992: 565). Toplumsal cinsiyet

kavramı sosyoloji literatüründe ilk kez Ann Oakley tarafından kullanılmıştır. Oakley'e göre cinsiyet (sex) biyolojik olarak kadın erkek ayrımını vurgularken toplumsal cinsiyet (gender) ise erkeklik ve kadınlık arasındaki toplumsal açıdan eşitsiz bölünmeye vurgu yapmaktadır (Marshall, 1998: 98). Bu bağlamda toplumsal cinsiyeti, "biyolojik cinsiyetten farklı olarak, kadınla erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimini, onlara verdiği toplumsal rolleri anlatmak için kullanılan bir kavram" olarak tanımlamak mümkündür (Ecevit, 2011: 4).

Kadın ve erkek arasındaki biyolojik cinsiyetten kaynaklanan farklılıklar bütün toplumların kendilerine özgü toplumsal yapıları bağlamında kültürel olarak yorumlanıp değerlendirilir. Böylece kadınlar ve erkekler için uygun davranış kalıpları belirlenmesinin yanı sıra her iki cinsiyetin hangi "haklara, kaynaklara, güce" ne derece sahip olduğu ya da olması gerektiğine dair toplumsal beklentiler geliştirilir (Ecevit, 2003: 83). Buradan hareketle, toplumsal cinsiyetin inşasında toplumsallaşmanın önemli olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim Simon de Beauvoir'ın 1949 tarihli 'İkinci Cins' isimli kitabında yer alan "Kadın doğulmaz; kadın olunur" söylemi ile kadınlık rollerinde toplumsallaşmanın önemini ortaya koymaktadır (Ecevit, 2011: 6). Nitekim bireyin toplumsallaşma sürecinde kazandığı kimliklerden olan toplumsal cinsiyet kimliği ve bu kimliğe paralel olarak geliştirilen toplumsal cinsiyet rolleri de toplumsallaşma süreci içerisinde öğrenilir. Toplumsal ve kültürel yapının devamlılığını sağlayan geleneksel değerlerin aktarılması sırasında toplumsal cinsiyet kalıp ve rolleri de aktarılır. Tek tipleştirme amacı taşıyan ve bu amacı gerçekleştiren bu kalıplar sayesinde kadınlar ve erkekler toplumun istediği gibi birer kadın ve erkek olmaktadırlar (Yılmaz, 2018: 5).

3.2.9. Yurttaşlık Kimliği

İnsanların karar, değerlendirme, danışma, icra mekanizmalarına daha fazla katılım iradesi göstermeleri ve karşı iktidarlar oluşturmaları anlamına gelen yurttaşlık kavramı (Bilgin, 1997: 140) kelime anlamı olarak aynı yurdu paylaşmak anlamına da gelmektedir. Buradan yola çıkarak, yurttaşlığın aynı zamanda kişinin yurduna katkıda bulunmaya hazır ve istekli olması yani yurdu için yaşaması anlamına da geldiği ifade edilebilir. Yurttaşlık, hukuksal bir terim olarak ise bir eylem teriminden daha çok bir kimlik terimini ifade eder. Siyasal terim olarak ele alındığında, aktif bir adanmışlığı benimsemeyi ifade eden yurttaşlık sorumluluk anlamına gelmenin yanı sıra kişinin içinde yaşadığı toplumda ve ülkede fark yaratması anlamına da gelmektedir (Drucker, 1994: 241-242).

Yurttaşlık kimliğinin inşasında bir topluluğa ait olma hissi oldukça önemlidir. Bu nedenle yurttaşlık kimliğinde aidiyet duygusunun öncelikli olduğu sonucuna varılabilir. Aidiyet duygusu olarak yurttaşlık üç temel eksen üzerinde yer değiştirir (Leca, 1996: 30). Bunlar:

1) *"Kuşatıcı gruba, yaşadığı topraklar bakımından saptanabilen "siyasal cemaat"e, bir de daha "tikel" (çıkar grubu, sınıf, meslek birliği) ya da daha "tümel" (Kilise, ümmet, ihtilalci Enternasyonal) nitelikli başka gruplara dönük yönelimini ifade etmek üzere bir "tikel-genel" ekseni:*
2) *Varoluşa ilişkin, daha çok sicil, (aile, münazara cemaatleri, sınıflar, tarikatlar) barındıran, daha "tensel", daha "talimatçı" gruplara ve genellikle yalnızca bir sicil (Pazar, kimi zaman iş ilişkisi, müşteri ilişkisi ya da cemaatten olmayan siyasal bir grupla ilişki) bağlamında işleyen, daha gelip geçici, daha sözleşmeye dayalı gruplara aidiyeti ifade etmek üzere bir "cemaat-toplum" (ya da katılım sürecini daha iyi ifade eden Weber'gil terimlerle, cemaatleme-toplumlama) ekseni;*
3) *Yerel (belde, kurul), bölgesel (federal bir devlete üye devlet, bölge), ulusal, uluslarüstü (gerekirse) cemaatlere aidiyeti ifade etmek üzere bir "yukarı-aşağı" ekseni."*

En genel tanımı ile bir devlete aidiyet belirten yurttaşlık aynı zamanda bireye her devletin kendi yasalarına bağlı bir takım hak ve görevlerden oluşan hukuki bir statü sağlar. Fakat yurttaşlık sorunu, yasal ve anayasal bir sorun olmanın ötesinde, bireyin topluluk içinde yer alma tarzı ve siyasi iktidarla ilişki tarzını da içerir. Bu çerçevede, devlet ile toplum arasında karşıtlık gören, bu anlamda devleti topluma dışsal ve ona dayatılan bir güç gibi gören anlayış bir yana bırakılırsa, yurttaşlık belirli bir yaşama, düşünme ve inanma biçimine katılmayı içerir. Ulusal kimliği, siyasi topluluğun birliğini, ulusun devamlılığını ve geleneğini vurgulayan bu anlayışta devlet, ulusal idenin somutlaşmasıdır. Devlete değerini ve kimliğini veren şey ise; geçmişin büyük olaylarına referans ve temel geleneklerin mirasıdır. Bu açıdan insan işçi/emekçi/tüketici/köken nitelikleriyle değil belirli bir kültüre yaşam ve düşünme biçimine katılımı ile yurttaştır. Bu nedenle bu bakış açısı birey toplum ilişkisini salt hukuki bir zemine indirgememekte, yurttaşlığın tesisini bir kimlik inşası ve sözcüğün dolu anlamında bir sembolik kurgu olarak sosyal bağın temelini oluşturmaktadır (Bilgin, 1997:147).

Bir siyasal topluluğa üyelikle, yapay siyasal bağlılıkla tanımlanan yurttaşlık; "ben"in, "biz"in içinde kaybolmadan istemlerini kamusala dönüştürerek, "biz"e dönüşmesi anlamına gelmektedir. Çözülmez doğal bağların meşrulaştırılması ve gönüllülüğe dönüşmesi de bu yolla gerçekleşir. Yurttaşlık bu arada, diğer bağları düzenleyen ve "içinde diğer toplumsal ilişkilerin serpilip gelişebileceği kamusal yapıyı yaratan bağ"da olmaktadır (Varol, 1997: 133)

> *"... Yurttaşlık mutlaka, bir bireyin kendine yakıştırabileceği en yüksek ya da en iyi kimlik değildir, fakat başta gelen ahlaki kimliktir. Çünkü birey, yurttaş olarak öteki ile karşı karşıya gelir ve kendi yaşam planlarını paylaşılan bir dünyanın dayatmalarına uydurur. Ben bir ihtiyaç ve istek yaratığıyım; biz, varlığı bireysel ihtiyaçların ve isteklerin herkesin paylaşabileceği tek bir gelecek tasarımı içinde ortak düzenlenmesine bağlı olarak ahlaki bir*

gövdeyiz. Yurttaş, yurttaşlığa ait istekleri ve ihtiyaçları tanımlamaz; özel isteklerin ve ihtiyaçların kamusal iyiye ve hedeflere dönüştürülebilmesine yarayan ortak ölçütler geliştirir" (Barber, 1995: 278).

Kamusal amaçların devlet tarafından teşvik edilmekte olduğuna dair inançlar ve kabuller ile bireyin kendini demokratik bir devletin yurttaşı olarak tanımlayıp toplumsal sorunlara tepki göstermesi ile bireysel kimlik yurttaş kimliği olarak kolektif kimlik ile bağlanmış olmaktadır. Devlet ile bağlantı kurulması açısından bu durum bir yurtseverlik ilişkisine dönüşebildiği gibi belli durumlarda kendini demokratik bir devletin yurttaşı olarak görememe durumu devlette soğumaya ve ona karşı düşmanlığa dönüşebilir (Varol, 1997: 137). Ulus devlet ile birlikte yurttaşlık Antik Yunan yurttaşlık anlayışı olan yurttaşlığın belirli bir zümreye ait olması anlayışından uzaklaşarak tüm toplumsal kesimlerin eşitliğine dayanan bir anlayışa bürünmüştür. Bu anlamda eşitlik konusu yurttaşlık bakımından oldukça önemlidir. Bununla birlikte, giderek daha çok sayıda insanın haklarını ve özgürlüklerini fiilen kullanılamaz hale getiren sosyo ekonomik eşitsizlikler ve bunların artışına paralel olarak insanlar için yurttaş olmanın anlamının sorgulanmasına yol açmaktadır. Az çok" biz" den biri olamamak bu insanların gururunu, onurunu zedeleyerek ulusal bağlanma düzeylerini düşürmenin yanı sıra, onları bir yandan da terör ve şiddetin olası destekleri haline getirebilmekte, öte yandan "yurttaşlık"ı reddeden sistem arayışlarının destekleri haline getirmektedir (Varol, 1997: 138).

Toplumsal yaşamda bireyler aynı anda birden çok kimliğe sahip olabilirler. Örneğin, bir kadın aynı anda hem anne hem öğretmen hem de eş kimliğine sahip olabilir. İnsanların sahip oldukları kimliklerin yapısını inceleyen Bilgin (1997: 144), kimliğin, yatay ve dikey olmak üzere iki yapısı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Kimliğin yatay yapısı bireyin farklı kimliklerinin birbirleriyle çelişmeden yan yana bir arada bulunmasıdır. Kimliğin dikey yapısı ise belirli bir renk taşıyan cemaat veya topluluk kimliklerini alta, renksiz olan yurttaşlığı ise üste koymaktadır. Buradan yola çıkarak kimliğin dikey yapısının bireylerin sahip oldukları kimlikler arasında hiyerarşik bir sıralama yapmaya olanak sağladığı ve bu sıralamada yurttaşlık kimliğinin en üstte yer aldığı ileri sürülebilir. Bilgin'e göre bu durum farklı topluluk kimliklerini, kültürlerini ve gelenekleri bir arada yaşatmanın var olan dünya koşullarında en uygun yolunu oluşturmaktadır.

3.3. Ulus

Bir toplumsal örgütlenme şekli olarak ulus, feodalizm olarak adlandırılan siyasi, sosyal, ekonomik örgütleniş şeklinden bu yapının kapitalizme evrilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Merkezi otoritenin zayıf olduğu, toplumun hiyerarşik olarak ayrıştırıldığı ve ekonominin yerel olduğu feodalizm; kapitalizme geçiş sürecinde etkili olan dinamikleri kendi içinde

barındırmıştır. Bu dinamiklerden olan ve siyasi yapının insan faktörü olarak tanımlanabilecek ulus kavramı tarihsel süreç içerisinde klan, kabile, aşiret, imparatorluk örgütleniş şekillerinden sonra modernizmle ortaya çıkmış ve günümüzde hala varlığını devam ettiren toplumsal birliktelik şekli olarak tanımlamak mümkündür. Tarihsel süreç içerisinde toplumsal değişimin etkisiyle farklı şekillerde örgütlenen bireylerin oluşturduğu toplumsal örgütleniş biçimlerinin günümüz açısından değerlendirdiğimizde son halkası olarak tanımlayabileceğimiz ulus kavramının millet kavramı ile aynı olup olmadığı sorunsalı yapılan literatür taraması sırasında karşımıza çıkan bir sorundur. Ulus kavramının Arapça kökenli "millet" kelimesinden geldiği kabul edilmekle birlikte kelimenin etimolojisi hakkında görüş birliği bulunmamaktadır. Örneğin Ortadoğu, İslam Tarihi ve İslam-Batı ilişkilerinde uzmanlaşmış Amerikalı yazar Bernard Lewis'e göre millet sözcüğü Arami kaynaklı olan Arapça *"milla"* kökeninden gelmektedir. *"Milla"* kelimesinin Kuran'da din anlamında kullanılması nedeniyle millet sözcüğü daha ziyade dinsel bir nitelik kazanarak aynı dine inanan insan topluluklarını ifade etmek için kullanılmaktadır (Lewis, 2000: 333).

Millet sözcüğünün Osmanlı İmparatorluğu ve İmparatorluğun mirası üzerine inşa edilen Türkiye Cumhuriyeti için ulus kavramından farklılığına değinen Tanıl Bora ulus ve millet kavramlarının Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti özelinde İslam toplumlarında farklı anlamlara geldiğini savunmaktadır. Ona göre içerisinde modernliği barındıran ulus kavramı Osmanlıda dinsel cemaate vurgu yapan millet sözcüğünün ümmet kavramına olan açılımını kapatarak ulus nitelemesi kazanan toplumsal yapının din ile olan ilişkisini kesme noktasında işlevseldir (Bora, 1995: 108).

Ulus kavramı ise İngilizcedeki "nation" (ulus) kelimesinin kökü tıpkı "nature" sözcüğünde olduğu gibi Latincedeki "doğmak" anlamına gelen "nasci" sözcüğünden gelmektedir. Bu nedenle de aidiyet duygusunu ifade etmektedir. Bu aidiyet duygusunun tarihsel süreç içerisinde ilk göndermede bulunduğu aidiyet türü etnik aidiyetken kavram daha sonra din veya dil birliğini de kapsar hale gelmiştir. Bu yüzden ulus olma kavramı sınırları gittikçe büyüyen topraklarda yaşayan, sayıları gittikçe artan ve etnik aidiyetin yanı sıra din ve dil birliği ve bu birliğe aidiyeti de kapsayan nüfusları tanımlamak için kullanılır (Poggi, 2008: 36).

Gerek millet sözcüğünün dinsel niteliğinin bünyesinde barındırdığı kültürel özellikler gerekse de ulus kelimesinin etnik topluluk vurgusu altında yatan kültürel özellikler hem millet hem de ulus kelimelerinin kültürel öğelere verdikleri önemin göstergeleridir. Bu nedenle her iki kavram da kültürü temel aldıklarından, aslında yakın ilişki içerisinde olan kavramlardır (Talas, 2008:61). Bu bağlamda gerek ulus ve millet kavramlarının kültürel öğelere vurgusu gerekse de araştırmanın evreni temsil eden Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir devlet olması nedenleri ile çalışmanın bundan sonraki aşamalarında millet kavramı yerine ulus kavramı kullanılacaktır.

Türkiye'de sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen, fikirleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ideoloğu kabul edilen ve çalışmalarında kültüre büyük bir önem veren Ziya Gökalp'e göre, ulusların ortaya çıkışı şu şekilde gerçekleşmektedir: kavimler ortak bir dine, saltanat olarak tanımladığı ortak bir devlete ve ortak bir medeniyete dahil olarak kendine özgü özellikleri kaybederler. Ulus olgusu ise farklılıklarını bu ortaklıklar içinde kaybeden kavimlerin dillerine önem vererek dil aracılığıyla bu üç ortaklıktan da kurtularak bağımsızlığını kazanması sonucu ortaya çıkmaktadır (1981: 151-159). Bu çerçevede Gökalp ulusu şu şekilde tanımlar: *"Millet ne ırki ne kavmi ne coğrafi ne siyasi ne de iradi bir zümre değildir. Millet, lisanca, dince, ahlakça ve bediiyatça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir."* (1976: 18). Ulus tanımlamasında kültürü ve kültürel öğeleri dikkate alan ve çalışmalarında Ziya Gökalp'in etkileri gözlemlenen Türkiye'nin önemli sosyologlarından Orhan Türkdoğan da ulusun fertleri arasında dilin ve kültürel değerlerin yanı sıra ortak duyguların da paylaşıldığı bir olgu olduğunu vurgular (2005: 16). Ayrıca İngiliz siyaset bilimci Andrew Heywood da ulus tanımlamasında kültürel özellikler üzerinde durur ve ulusun ortak kültür mirası ile birbirine bağlanmış insanlar topluluğundan ibaret bir kültürel organizasyon olduğunu savunur. Söz konusu kültürel organizasyonu tanımlayan özellikleri objektif ve sübjektif unsurlar olarak sınıflandıran Heywood'a göre objektif unsurlar kültürel öğeleri de içeren ortak dil, din, gelenek ve tarih bilincidir. Ulusun sübjektif özelliği ise; halkın ulusal bilinç olarak tanımlanan ulusunun farkına varması ile gerçekleşir ve somut halini "vatanseverlik" kavramında bulur (2011: 120).

Objektif unsurlar arasında bulunan öğeler aynı zamanda bireylerde içinde yaşadıkları ulusa dair aidiyet duygusunun da oluşumuna etki eden öğelerdir. Nitekim sosyolog Anthony D. Smith ulusu aidiyet ve bu aidiyete kaynaklık eden kültürel unsurları temel alarak açıklar. Ona göre ulus, tarihsel bir geçmişe sahip, coğrafi sınırları belli bir toprağı veya ülkeyi, üyeleri tarafından paylaşılan ortak efsaneleri ve tarihsel belleği, büyük çapta bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomik hayatı ve ortak hak ve görevleri paylaşan insan topluluğudur (2017: 32).

Ulusu kültür olarak tanımlayan düşünürlerin yanı sıra ulusu devlet mekanizması aracılığıyla tanımlayan düşünürlerde vardır. Bunlardan biri Max Weber'dir. Ulus ve devlet arasındaki ilişkisellik bağlamında ulusu açıklayan Weber (1993: 172), ulusu, bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen duygusal bir birlik olması hasebiyle aynı zamanda kendi devletini de yaratma eğiliminde olan bir topluluk olarak tanımlamaktadır. Dil, din, kan birliği, ortak bir siyasi yazgı gibi kültürel değerlerin birleştirici bir ulusal bağ işlevi gördüğünü savunan Weber'e göre kültürel değerlerin nesnel niteliğinin bir önemi olmadığından, ulus bir kültür topluluğu olarak düşünülmemelidir.

Yukarıda ifade edilen tartışmalara karşın, ulus ve devlet arasındaki ilişkiyi vurgulayan ve sentezci bir yaklaşımı savunan İngiliz Marksist tarihçi Eric J. Hobsbawm, ulus kavramının

ulus devlet ile ilişkisi bağlamında toplumsal, kültürel, siyasal bir nitelik kazanacağını belirtmektedir. Hobsbawm (2014: 24)' a göre ulus ne asli ne de değişmez bir toplumsal birim değildir. Özgül ve tarihsel olarak yakın zamana ait olan ulus kavramının toplumsal birim olmasını onun belirli bir teritoryal devletle, ulus devletle ilişkilendirilmesine bağlıdır.

Sosyoloji, siyaset bilimi, hukuk, uluslararası ilişkiler gibi birçok bilimin inceleme alanına giren ulus kavramı sosyolojik olarak "aynı ekolojik alan bir kültür, bir pazar, bir egemenlik üzerindeki kültürel, ekonomik ve siyasal sistemlerin çakışma süreciyle birlikte aşağı kültürlerin standartlaşmış, homojen ve merkezi iktidar tarafından desteklenen bir yüksek kültür ile bütünleşmesi olarak" ele alınmaktadır. Siyasi olarak ise ulus hem siyasal grup hem de siyasal bireydir. Ulus bireyler topluluğu tarafından oluşturulması açısından siyasal bir grupken diğer uluslara göre ise siyasal bir bireyi temsil etmektedir (Leca, 1998: 13-14).

Ulusların coğrafi açıdan ve kültürel açıdan sahip oldukları özelliklere göre betimleyen Habermas (2017: 18)'e göre uluslar coğrafi açıdan yerleşim ve komşuluklar, kültürel açıdan ise dil ortaklığı, töre ve geleneklerle devlete ilişkin fakat siyasi olmayan örgütlenme biçimleri çerçevesinde kaynaşmış soy topluluklarıdır. Habermas'ın kan bağı, coğrafi konumu ve kültürel özellikler ekseninde ulusu tanımlamasına karşılık Anderson (2017: 20-22) ise ulusun siyasi topluluk olma özelliği üzerinde durur. Ona göre ulus, yapısında hem egemenliği hem de sınırlılığı barındıracak şekilde hayal edilmiş bir siyasi topluluktur. Hayal edilmiş olması ulusun üyelerinin birbirlerini tanımamalarına rağmen birbirlerinin zihinlerinde varlıklarını devam ettirmelerinden kaynaklıdır. Ulusun sınırlı olması ise hiçbir ulusun insanlığın tümüyle örtüştüğü iddiasında bulunmamasından ileri gelir. Ulusun cemaat olarak tasarlanmış olması ise, her ulusta var olan eşitsizlik ilişkilerine rağmen ulusun kutsal ve derin bir yoldaşlık olarak tasarlanmasından ileri gelir.

Ulusu kültürel özellikleri, devletle olan ilişkisi ve siyasi özellikleri ile tanımlayan düşünürlerin yanı sıra ulus tanımlamasını ulusun meşruiyet kaynağı olan yurttaşları temel alarak yapan sosyologlar da bulunmaktadır. Örneğin Schnapper (1995: 32-33)'e göre;

> *"Ulus, özgül niteliklerinin kesin tanımlarla çözümlenmesi gereken özel bir siyasal birim şeklidir. Her siyasal birim gibi ulus da içte, içine aldığı halkları kapsamak ve dışta da siyasal, ulus-birimlerin3in varlığı ve aralarındaki ilişkiler üzerine kurulu bir dünya düzeninde kendini tarihsel bir özne olarak kabul ettirebilmek için savunduğu egemenliği ile tanımlanır. Ancak özgüllüğü, halkları, varlığıyla devletin içteki ve dıştaki etkinliğini meşru kılan bir yurttaşlar cemaati şeklinde kapsamasıdır".*

Ulusu yurttaşlık ve hukuk ile olan bağlantısı bağlamlarından hareketle ele alan Aydın (1999: 35), Fransız Devrimi sonrası ortaya çıkan ulus devletin ilk şeklini; öznesinin etnik, dilsel veya dinsel olarak homojen olduğu bir ulus değil; özgür iradeye sahip yurttaşların mutabakatından oluşan bir siyasi örgütlenme olarak düşünmektedir. Ulus devlet insanların doğuştan eşit olduklarını varsayan ve bu doğrultuda özgür yurttaşın iradesini yegâne egemenlik

kaynağı olarak gören ve toplumsal kimlikleri eşitleyen Aydınlanma düşüncesinin herkese eşit uygulanmasını öngördüğü hukuk ve bu hukukun keyfilikten uzaklığını temel alır. Bu bağlamda cemaatlere, bölgelere veya kişilere göre farklı özellikler gösteren hukuk anlayışı reddedilerek doğal hukuk tek geçerli hukuk olarak kabul edilmektedir. Bu anlamda hukuksal birliğin sağlandığı egemenlik sahası içinde yaşayan yurttaşların birliği de ulus olarak tanımlanmaktadır.

Her bilimin kavramı kendi araştırma konusuna uygun şekliyle ele almasından kaynaklı olarak gerek yabancı gerekse de yerli literatürde üzerinde görüş birliğine varılmış bir ulus tanımlaması bulunamamıştır. Nitekim aynı bilim çerçevesi altında da farklı tanımlamalara rastlanmıştır. Ayrıca kavramın yerli literatür için kilitlendiği nokta yukarıda belirtildiği gibi İmparatorluktan ulus devlet konumuna geçen Türkiye Cumhuriyeti için millet veya ulus kavramlarından hangisini kullanılacağıdır. Yabancı literatür açısından ise sorunun yabancı kaynakların Türkçeye çevirisi noktasında yaşandığı saptanmıştır. Bu bağlamda orijinal eserde geçen "*nation*" sözcüğünün Türkçeye zaman zaman millet zaman zaman ise ulus şeklinde çevrildiği tespit edilmiştir.

Şüphesiz bu sorunların varlığı, temeli Osmanlı İmparatorluğunun heterojen toplum yapısından gelen ve bu yapıyı homojen bir yapıya dönüştürmeyi amaçlayan ayrıca imparatorluğun dönem dönem farklılaşmakla beraber çoğunlukla mutlak monarşi olan siyasi örgütlenmesini değiştiren Türkiye Cumhuriyeti için çok daha fazla önem arz etmektedir. Yurttaşlık bağı ile birbirine eklemlenen fakat aslında homojen bir niteliğe sahip olmayan böylesi bir siyasi ve toplumsal yapı içerisinde ulus tanımının dinsel, etnik veya mezhepsel vurgudan uzak kurgulanması kurgu ile çatışan toplumsal pratikler bağlamında yurttaşlık bağını zaman zaman zedelemekte zaman zaman ise pekiştirmektedir.

Ulus tanımlamasında etkin olan kültür, coğrafi sınırlar, ulusun devletle ilişkisi ya da ulusun meşruiyet kaynağı olan yurttaşlık bağlamında ulus kavramsallaştırması esas itibariyle birbirinden ayrıştırılması zor unsurlardır. Bu nedenle ulus devlet inşası sırasında bu faktörlerden hangisinin baskın olduğunun ötesinde ulusun temelini oluşturan yurttaşların bakış açısından ulus, millet kavramlarının ne anlam ifade ettiğinin belirlenmesinin araştırmanın sağlıklı yürütülebilmesi açısından gerekli olduğu düşüncesindeyiz. Bu nedenle biz ulus tanımı olarak literatürdeki herhangi bir tanımı öncelemek yerine tanımların hepsinin araştırmamız açısından gerekli olduğu kanaatindeyiz.

3.3.1. Ulus Devlet ve Tarihsel Gelişimi

Kendisinden önceki tüm siyasi ve toplumsal yapıları değiştiren ve feodalizmin kendine özgü siyasi yapılanmasını merkezi devletlere dönüştüren ulus devlet bir dizi siyasi, ekonomik ve toplumsal olay sonucunda inşa edilmiştir. Avrupa'nın siyasi ve toplumsal yapısını değiştiren bir

dizi etmenin sonucunda Avrupa siyasi örgütlenmesinde etkin yapı durumuna gelen ulus devlet 18. yüzyılın sonlarından itibaren başlanarak günümüze kadar oluşturulması için mücadele edilen ve özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra küresel ölçekte yaygınlığa ulaşmış bir siyasi yapılanma modelidir (Erözden, 2008: 1).

Ulus devleti siyasi açıdan tanımlayan ekonomi politik profesörü Thompson (1998: 225), ulus devleti, belirli bir toprak parçası üzerinde varlığını sürdüren ve varlığının gerekliliği olarak siyasi sonuçlar yaratma potansiyeline sahip fakat aynı zamanda sadece yönetimi sağlayan güç değil, yönetim şekillerinin de önerildiği, bu yönetim şekillerinin meşru zeminlerinin de kontrol edildiği bir konum olarak tanımlamaktadır. Öte yandan, ulus devlet tanımlamasında ulusal kültür ve ulus devletin siyasi özellikleri üzerinde duran Aydın (1999: 10)'a göre, birbirlerine kültürel olarak benzeyen bireylerden oluştuğu varsayılan ulus devlet modernleşmenin getirisi olan her alandaki büyümenin siyasi boyutunu temsil etmekte ve kültürel olarak türdeş olarak tanımlanan kitlelerin devletlerine ulus devlet denilmektedir.

Ulus devlet tanımlaması etnisite ve kültür üzerinden yapan ve tanımlamasında çoğul nitelikler ile homojenlik üzerinde duran Smith'e göre, ulus devletin oluşabilmesi için tek bir etnik ve kültürel halkın bir devletin sınırları içinde ikamet etmesi ve bu devletin sınırlarının ise söz konusu etnik ve kültürel halkın sınırlarıyla örtüşmesi gerekmektedir (2002a: 94). Bu bağlamda bugün ulus devlet olarak tanımlanan birçok devlet sahip oldukları çoğul etnik ve kültürel niteliklerinden kaynaklı olarak en iyi ihtimalle "milli devletler"dir. Smith gibi ulus devletin homojenlik iddiasına vurgu yapanlardan biri de Baskın Oran'dır. Oran, ulus devlet tanımlamamasını ulusal devlet ve ulus devletin karşılaştırması ve ulus devletin homojenlik iddiası üzerinden yapar. Buna göre, birbirine oldukça karıştırılan iki kavram olan ulus devlet ve ulusal devlet arasında fark vardır ve bu fark egemenliğin kaynağı noktasında yaşanmaktadır. Tarihi 1789 Fransız İhtilali ile başlayan ulusal devlet yapılanmasında egemenliğin kaynağı ulustur. Ulus devlet ise, 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve egemenliğin kaynağı olarak ulusu değil; ulus içerisindeki egemen etnik-dinsel grubu gören devlet türüdür. Bu nedenle ulus devlet inşa etmek istediği ulusun tek kimlikli olduğunu savunan ve devletin yurttaşa biçtiği kimliğe (üst kimlik) ülkenin egemen etnik-dinsel kimliğini oturtan ve diğer kimlikleri (alt kimlikleri) reddeden devlet türüdür (Oran, 2018: 13-14). Buna karşın ulus devleti kurgusal ve olgusal boyutlarıyla ele alan yaklaşım da mevcuttur. Bu yaklaşıma göre, ulus devlet kurugusal ve olgusal boyutları olan bir kavramdır. Bu bağlamda kurumsal bir yapıya sahip siyasi bir iktidarın kuramsal bütünselliğini sağlayabilmek amacıyla oluşturulmuş olması ulus devletin kurgusal boyutuna vurgu yapmaktadır. Olgusal boyutu ise; kurgulanmış ulus devlet yapısına en yakın şekilde örgütlenilmesine çalışılan ulus devlet yapılarını ifade etmektedir (Erözden, 2008: 3).

Ulus devlet kavramlarının birleştirici unsurları olan "ulus ve devlet"in gerek kurgusal gerekse de olgusal boyutta farklılık göstermesi nedeni ile ulus devlet tanımı küresel açıdan

farklılıklar göstermektedir bu nedenle üç bölgesel ulus devlet oluşumundan söz etmek mümkündür (Ergil, 2010: 87). Bu bağlamda ulus devlet yapılarının bulundukları coğrafya ile ilişkili olduğunu savunan Habermas (2017: 13-14), üç farklı ulus devlet yapısı olduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan ilki, Avrupa'nın kuzey ve batısındaki kendilerini o zamanki mevcut ülke devletler içerisinde geliştirmiş ve 1648 Vestfalya Barışı ile şekillenen Avrupa devletler sisteminin parçası olan klasik devlet uluslarıdır. İkinci grupta yer alan uluslar ise İtalya ve Almanya gibi uluslardır ve bu ulusların karakteristik özellikleri ise önce uluslaşıp sonra devletleşmeleridir. Bu ülkelerde ulus devletleşme süreci ulustan devlete doğru bir seyir izlemiştir. Üçüncü grupta yer alanlar ise, İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle Afrika ve Asya'da sömürgeciliğin kaldırılması sürecinde ortaya çıkmıştır. Bu ulus devletlerin genel özellikleri daha önceki sömürgecilik sınırları içerisinde kurulmuş olmaları ve ihraç edilmiş devletsel örgütlenme biçimlerinin toplumsal zeminini göz ardı ederek egemenlikleri için çaba sarf etmiş olmalarıdır. Bu ulus devletler için öncelik toplumsal tabandan yoksun olan devlet örgütlenmelerini sağlamak sonrasında ise devlet örgütlenmesi için gerekli olan insan faktörünü birbirleriyle sonradan kaynaşan uluslar aracılığıyla doldurulmuş olmaktı.

Her üç ulus devlet yapılanması kendi içerisinde farklılıklar barındırsa da üç modelin de referansının Fransız İhtilali olması onların birleştirici bir özelliğidir. Zira Fransız Devrimi, burjuva sınıfının kendi meşruiyetinin kaynağı olarak gördüğü halk kavramını sınırları önceden belirlenmiş ve topraklarının bütünlüğü tarihsel süreçte sağlanmış ve bu süreç içerisinde o topraklarda yaşayan halk olarak tanımlaması "yurttaşların birliği" kavramına denk gelen "ulus" kavramına dönüşmüştür. Düşünsel kökleri Aydınlanma felsefesine dayanan ve öznesi "ulus" olan bu yeni devlet daha önceki "kutsalların" yerine aklın ilkelerinin ikame edilmesine dayanmaktaydı. Meşruluğun insan iradesine dayandığı bu siyasi yapılanma modelinde aklın egemenliği ve özgür insanların oyuna dayanan bir "toplumsal sözleşme" otoritenin tek meşruiyet kaynağı olarak kabul edilmekteydi (Aydın, 1999: 34-35).

Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan ve merkezi yönetimi temsil eden ulus devlet siyasi örgütlenme modeli meşruiyetinin kaynağının ulus olması açısından kendinden önceki siyasi örgütlenme modellerinden farklılık göstermektedir. Nitekim ulus devlet inşa süreçlerinin de dünyanın farklı coğrafyalarında farklı şekillerde gerçekleşmiş olmasından kaynaklı olarak genel geçer bir ulus tanımı yapılamayacağı gibi genel geçer bir ulus inşa sürecinin de tanımlanması zorlaşmaktadır. Fakat gerek tanımlardaki farklılık gerekse de inşa süreçlerindeki farklılıktan bağımsız olarak ulus devletin meşruiyet zemininin ulus olması ve ulus ile ulus devlet arasındaki bağın yurttaşlık statüsü ile ulus devlet çatısı altındaki tüm bireylere farklılık gözetmeden verilmiş olması ulus devletin genel geçer özelliğidir denilebilir.

Toplumsal olay ve olgular arasında uzak ve yakın nedensellikler olmasından hareketle ulus devletin tarihsel gelişimi de dönemin siyasi ve toplumsal yapısından hareketle

değerlendirilmelidir. Bu nedenle ulus devletin tarihsel gelişimine değinmeden önce ulus devlet fikrinin ortaya çıktığı dönemin siyasi ve toplumsal yapısına değinilmesinde fayda vardır. Ulus devletin inşası ulusun inşası ile değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Ulus fikri Batı'da 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve başladığı dönemin siyasi ve toplumsal yapısı nedeni ile "yeni ve bozguncu" bir niteliğe sahip bir fikirdir. Söz konusu dönemde toplumsal yapı toplumsal hakların eşitsiz bölüşümü nedeni ile tabakalı bir yapı sergilerken; siyasi yapı ise monarşik iktidarlıktı. "Yeni ve bozguncu" bir karaktere sahip olan ulus inşası fikri hakların eşitsiz bölüşüldüğü bir toplumsal yapının ve egemenliğini ilahi bir yasaya dayandıran monarşik iktidarın sorgulanmasına ve dönüşümüne yol açmıştı (Durgun, 2014: 47).

Ulus inşasının beraberinde getirdiği iktidarın dönüşümü, meşruiyetin temelinin geleneksel bir zemine dayalı olduğu feodal siyasallıktan merkezi-ülkesel devletlere geçiş sürecinde örfi meşruiyet anlayışının yerini hukuki meşruiyet anlayışına bırakması nedeni ile sancılı olmuştur. Esasını başlangıçta ülkesel hâkimiyetin temsilcisi olan hükümdarlık kurumunun temsil ettiği hukuki meşruiyet zamanla ikisi arasındaki ilişkinin zora girmesi nedeni ile yerini yurttaşlık ve halk egemenliği ilkelerine bırakmıştır. Bu ilkelerin merkezi-ülkesel devletin ekonomik ve politik doğasına uygun nitelikleri burjuva devrimleri sayesinde hayata geçirilmiş ve bu devrimler egemenliğin meşruiyetin temeli olmasına aracı olmuştur. "Yurttaş", "vatan" ve "ulus" bu noktada doğan bazı kritik kavramlardır (Aydın, 1999: 25).

Tarihte ilk kez fiili olarak Fransa'da ve İngiltere'de ortaya çıkan bir olgu olan ulus olgusu için Fransız Devrimi oldukça önemlidir. Devrimin Avrupa açısından önemi; Avrupa'da alışılagelen siyasal hareketlerden farklı olarak egemenlik kaynağında değişikliğe neden olmasıdır. Egemenliğin kaynağının ulus olduğu ve ulusun kendi siyasal düzenini benimsememesi durumunda bu düzeni değiştirme hakkına sahip olduğu bu siyasal yapı egemenlik kaynağındaki değişiklik nedeni ile Avrupa'nın diğer mutlakıyet idarelerini tehdit etmekteydi (Aydın, 2000: 59). Ulusal egemenliğin kaynağında yaşanılan bu dönüşümde Amerikan Devriminin de etkisi büyüktür. Her iki devrim sonucunda ulus düşüncesi meşruiyet kazanarak siyasal ve sosyal teşkilatlanmanın evrensel şekli haline dönüşmüştür. Her iki devriminde ortak yönü, bireylere hem kendi kaderlerini kendileri belirleme hakkı vermeleri hem de bu belirleme şeklinin garantörü olarak yurttaşlık ve siyasal katılımı kurumsallaştırmalarıdır (Talas, 2008: 62).

Egemenliğin kaynağında yaşanılan değişim ve bu değişikliğin pazar ekonomisine etkisi bağlamında ulus devlet inşasının geçirdiği aşamaları sistematize eden Oran (2015: 18), Batı Avrupa'da ulus ve ulus devletin kuruluş sürecini, "Kral+Burjuvazi→Merkezi Devlet→Asayiş ve Tek hukukluluk→Ticaret→Ortak Ekonomik Pazar→Ortak Duygular ve Kültür→Millet (ve Azınlıklar), (16.yy)→Milliyetçilik ideolojisi, (18.yy)→Ulus Devlet→İçte Asimilasyon, Dışta Emperyalizm" şeklinde gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Bu çerçevede, Batı Avrupa'nın

uluslaşma sürecinin ulus olma süreci ile başlayıp iki yüzyıl sonra başlayan ulusçu ideoloji ile devam ettiğini ve ulus devletin daha sonra inşa edildiği ifade edilebilir. Bu nedenle, Batı Avrupa'da mutlakiyetçi krallığın ilk merkezi devlet şekli olarak ortaya çıkmasının ulusun nüvelerini içinde barındıran bir olgu olduğu düşünülmektedir. Böylece mutlakiyetçi krallıkların doğuşu Batı Avrupa'da bir yanda asayiş yokluğu ve çok hukukluluk nedenleriyle güvenli ticaret yapamayan ve pazarını genişletmek isteyen burjuvazi ile diğer yanda topraklarını genişletmek isteyen kral arasındaki koalisyon sonucu doğmuştur. Bu yeni siyasal birim, bugün ulus olarak adlandırılan ve asayiş ile tek hukuk ticaretinin gelişmesine olanak tanıyan ve bunların sonucunda ise; ortak ekonomik pazar oluşturan ve bu pazar içerisinde ortak bir dil ve duyguların gelişmesine olanak tanıyan ulusun oluşmasına yol açmıştır.

Ulusun ve ulus devletin ideolojik temelini oluşturan ulusçuluk ve ulusçuluğun ekonomik amacı bağlamında ulus devlet inşasını ele alan Ergil (1983: 74-75)'e göre, ulusal topluluğun oluşumunun en önemli nedeni; pazar ekonomisinin Batı'nın dağınık feodal siyasal ve ekonomik örgütlenişi ve Doğu'nun çok uluslu ve çoğu teokratik imparatorluklarını dağıtıp bireyleri ve yöresel toplulukları ortak bir pazar içinde örgütlemesidir. Böyle bir ekonomik düzlemin ideolojik savunucusu durumunda olan ulusçuluğun sistemin devamlılığı açısından yaptığı "ulusal birlik" çağrısı geleneksel toplum yapısının mekanik ve sabit birliğinden farklı olarak iş bölümü odaklı dinamik bir ekonomik sistemi öngörmekteydi. Ulusçuluğun yaptığı çağrının ekonomik sistemin yanı sıra siyasi ve toplumsal yapıyı da kapsayan dönüşümleri olmuştu. Bu bağlamda ulusçuluğun ulusal birliğe yaptığı çağrı sayesinde feodal bey ya da prense bağlılık yerini ulusun tümüne bağlılığa bırakmıştı. Bu nedenle geleneksel egemenlik ve imtiyaz ilişkilerinin ortadan kalkması sonucunda mutlak monarşiler, aristokrasi ve kilise siyasal güç olma özelliklerini kaybettiler. Bu gelişmeye paralel olarak Aydınlanma ile başlayan ve Reform, Rönesans ile devam eden sürecin düşünce ve inançta bağımsızlık ve akılcılığı savunusu sonucunda siyasal ve toplumsal dönüşümün itici gücü olan girişimciler sayesinde liberalizm, laiklik, temsili siyaset, özgürlük, eşitlik savunusu sayesinde ulus devlet feodalite ve teokrasinin yıkıntıları üzerine inşa edilmiştir.

Nitekim Topçuoğlu (1995: 105)'e göre, ulusal ideolojileri mono etnik temele dayanan devletlerde ulus inşası toplumdaki hâkim kültürel grubun değerleri ve vasıfları etrafında şekillenmiştir. Böyle bir devlet yapılanması içerisinde devlet yeni bir kimliğin inşasını desteklemekten ziyade çoğunluğun sembolizmini sürdürerek farklılıkların politize olmaya başlamalarına zemin hazırlar. Fakat bu durum ulus inşa etmenin hedefiyle tutarlı değildir çünkü ulus inşasında temel hedef geleneksel kimlikler ve farklılıkların zayıflatılarak yeni bir ulus ve ulusun amaçları ile aynı doğrultuda olan ulusal kimlik inşa etmektir.

Yukarıdaki tarihsel gelişim süreci dikkate alındığında Fransız ve Amerikan devrimleri sonucunda siyasi yapının değişim göstergesi olan ulus devletin aynı zamanda gelişen Pazar

ekonomisinin siyasi arenadaki yansıması olduğunu söylenebilir. Ulus devletin gelişmiş kapitalist ülkelerde başta ekonomi olmak üzere siyasi ve toplumsal alanlarda mücadele edebilmesi ve onlar karşısında varlığını sürdürebilmesinin yegâne koşulu olan birlik ve beraberlik vurgusunun ise ulusçuluk ile sağlandığı görülmektedir. Ekonominin üst yapı olarak belirlendiği böylesi bir siyasi ve ekonomik yapı içerisinde birlik teması ise ulusçuluk ekseninde farklılıkların değerlendirilme kapsamına alınmadığı bir ideoloji ve bu ideolojinin yarattığı üst kimlik olan yurttaşlık ile sağlanmaya çalışılmıştır.

3.3.2. Ulusçuluk

Ulusçuluk düşünsel ve siyasi bir akım olması açısından kurgusal olan ulus devletin inşasında belirleyici bir karaktere sahiptir. Siyasi yapılanmasını ulus devlet şeklinde inşa eden devletlerde siyasi iktidarın meşruiyetinin temelinde yer alan ulus kavramı yüklendiği bu misyonu yerine getirebilmek amacıyla ulusçuluk akımı tarafından şekillenmektedir (Erözden, 2008: 79). Tarihsel süreçte ulus aşamasına gelen Avrupa toplumlarının yaşadığı siyasi ve toplumsal dönüşümün tüm dünyaya yayılması neticesinde kökenini Batı medeniyetinin oluşturduğu bir proje olan ulusçuluğa dair üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanımlama mevcut değildir. Bu bağlamda Smith (2017: 119) ulusçuluk ifadesinin bazı anlamlarını şu şekilde sıralamaktadır:

> *"- Bütün olarak ulus ve ulus devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci*
>
> *- Bir ulusa ait olma bilinci ve ulusun güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata kapılmak*
>
> *- Ulus ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm*
>
> *- Uluslar ve ulusal irade hakkında bir kültürel doktrin ile ulusal emellerin ve ulusal iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji*
>
> *- Ulusun amaçlarına ulaşacak ve milli iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasi hareket."*

Ulusçuluk kavramının farklı anlamlarından dolayı kavramı net bir şekilde tanımlamanın zorluğundan söz eden Balibar'a göre bu zorluk temelde kavramın tek başına işlevsel olmamasından, içinde bulunduğu ve içinde anlam kazandığı zincirin hem en zayıf hem de en önemli halkası olmasından kaynaklanmaktadır. Bu zincirin "yurttaşlık", "yurtseverlik", "popülizm", "etnisizm", "etnosantirizm", "yabancı düşmanlığı", "şovenizm", "emperyalizm", "jingoizm" gibi uç terimlerle ilişkilendirilmesi sonucunda ulusçuluk da bu terimlerle ilişkilendirilerek farklı anlamlar kazanmaktadır (1993: 62).

Kullanım amacına göre farklı anlamlara gelen ulusçuluk kavramı çağımızın en hâkim ve en belirleyici toplumsal kategorilerinden olan ulus olgusu ve onun ideolojik zeminini

oluşturmaktadır. Bu anlamda Aydın (2000: 61), ulusçuluğu üç amaç etrafında şekillenmiş bir ideoloji şeklinde tanımlamaktadır. Bu amaçlar;

"- Ulusal ekonomiyi yaratmak

- Özerk bir ulusal yasama/yürütme organı (ulus devletin siyasal ve idari örgütünü) oluşturmak ve ayırıcı bütün bağ ve ilişkileri (bireysel, yöresel bağları ve cemaat bağlarını) bu organın denetimi ve bütünleştiriciliği altında toplamak

- Ulusal bir kültür (ortak değer ve beklentiler sistemi) buna bağlı bir kimlik tanımlaması yaratmak"tır.

Ulus oluşturma bilinci amacında olan ulusçuluk bir burjuva ideolojisidir ve Fransız Devriminin tek ve bölünmez ulus anlayışı ulusalcılığın kökenlerini oluşturduğu için ulusalcılık Fransız Devrimi ile birlikte tarih sahnesine çıkmıştır. Sanayi devriminin yarattığı burjuva sınıfının gerek ekonomik gerekse de siyasal anlamda en fazla geliştiği ülkeler İngiltere ve Fransa'dır. Bu ülkelerde aristokrasinin feodal düzende egemen olduğu yapı ve kurumlardaki etkisini kırmak isteyen ve kendi sınıfsal varlığını garanti altına almak isteyen burjuvazi ulusal pazarı ve bu bağlamda da ulusal birliği sağlamak zorundaydı. Burjuvazinin ekonomik alandaki bu gelişmesinin siyasal ve ideolojik düzeylerde de ulusçuluğu ortaya çıkardığı ileri sürülebilir (Güleç, 1992: 18).

Ulus devletin Batı Avrupa ve Orta ve Doğu Avrupa'da farklı şekillerde inşa edildiğine değinmiştik. Birbiriyle etkileşim halinde olan ve birbirlerinden bağımsız olarak düşünülemeyecek süreçler olmaları nedenleri ile ulus devlet inşasındaki farklılıklar gibi ulusçuluk da farklı uluslar açısından farklı unsurların ön plana çıkarıldığı bir süreçtir. Genel olarak üç tür ulusçuluğun varlığından söz edilebilir. Birincisi, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri örneklerinde olduğu gibi İrlandalılar, köleler, Kızılderililer, Meksika asıllıların varlıklarının yadsındığı bireyci, çoğulcu, özgürlükçü ve evrenselci niteliklere sahip ulusçuluktur. Bu ulusçuluk şekli aynı zamanda bireysel yurttaşlığın ve yurtseverliğin gelişiminde etkilidir. İkinci tür ulusçuluk ise; Almanya ve Rusya örneklerinde somutlaşmış olan ve Batıya karşı olumsuz duygular temelinde inşa edilmiş, organik, etnik ve kolektivist niteliklere sahip ulusçuluktur. Bu ulusçuluk şekli etnikliğin ve tabii olmanın gelişiminde etkilidir. Üçüncü tür ulusçuluk ise; Fransa örneğidir. Bu ulusçuluk şeklinde ulusçuluk melez bir niteliğe sahiptir. İlahi bir güç olarak kabul edilen tanrı ya da kralın yerine ulus ve genel irade konulur ve aynı zamanda bu tür uluslaşma kolektivist ve yurttaşlık temellidir (Leca, 1998: 15).

Nitekim Şaylan Batı Avrupa ve diğer ülkelerin uluslaşma süreçleri arasındaki farklılıkları bağımlılık ve çatışma eksenlerinde açıklayarak uluslaşmanın bağımlılık ve çatışma etkisini şu şekilde belirtmiştir:

"Daha ileri tarihsel dönemler içinde uluslaşma süreci içine girmiş toplumlar ile uluslaşmasını daha önce tamamlamış toplumlar arasında iki yönlü etkileşimin ortaya çıktığı söylenebilir. Bunlardan biri "bağımlılık", diğeri ise "çatışma"dır. Gerek bağımlılık gerek çatışma türü

etkileşimin uluslaşma süreci içindeki toplumların kültürleri üzerinde çok etkili olacağı açıktır. Daha farklı bir ifade kullanmak gerekirse, yeni ulusların belli ölçüde bir bağımlılık etkisi altında bulundukları ve bunun da kendine özgü bir çatışma ilişkisini gündeme getirdiği söylenebilmektedir" (Şaylan, 1983: 10).

Ulusçuluk ideolojisi ulus devlet modelinde birliği; farklılıkları bağdaştıracak çoğulcu bir bakış açısıyla değil, teklik-benzerlik vurgusuyla sağlar. Başlıca hedefi, toplumsal entegrasyonu sağlayacak bir siyasi yapılanmanın yaratılması olan ulusçuluk ideolojisinin siyasi projesi, homojen bir ulus yaratabilmek için bağımsız ve egemen bir devlet yapısı içerisinde toplumsal ve kültürel farklılıkları eriterek türdeş bir ulus yaratmaktır. Ulusçuluğun yaratmaya çalıştığı türdeş toplum yapısından hareketle bir ulusun inşasında "dil, din, soy, kültür ve tarih birliği" gibi içsel unsurlara ya da "düşman" imajı gibi baskın dışsal unsurlara başvurulur. Nitekim Freudcu siyaset kuramı da tüm siyasi kimliklerin kendilerini "öteki" ya da "yabancı" kavramları üzerinden tanımladığını savunmaktadır. Bu bağlamda dışsal tehditlere karşı dayanışma öğesi tüm ulus devletler modellerinde türdeş bir ulus oluşturulmasında başvurulan öğedir (Ergil, 2010: 90).

Ulus inşa sürecinde modern devletin ulusçu politikalar üretmesi ulusun ırk veya dilin tikelliğinin ötesinde ortak bir tarihin ve hafızanın bir öğesi olması nedeniyle önemlidir. Bu nedenle ulusçu siyaset sayesinde ortaklık temelinde inşa edilen ulus aynı zamanda ulus devletin nihai niyeti ve projesidir (Durgun, 2014: 47). Ulus devletin ideolojik tabanını oluşturan ve gerek ekonomik gerek siyasi gerekse de toplumsal alanlarda ulusal birliği sağlama amacında olan ulusçuluk bu amacını gerçekleştirebilmek için tüm kimlik türlerinin üstünde olan bir kolektif kimliğe ihtiyaç duymuş ve bu kimliği yurttaşlık kimliği olarak somutlaştırmıştır. Ulusal birliği sağlama noktasında işlevsel olan ve bu anlamda ulusalcılığın amaçları doğrultusunda şekillenen yurttaşlık kimliği ve yurttaşlık bilinci toplumdaki sınıflar, etnik ya da dini kategorilerin ötesinde siyasi ve toplumsal bütünleşmenin aracı olarak görülmektedir. Ulusçuluk, ulus devletin sürekliliğini ve varlığını öncelleyen yapısı nedeni ile ulusçuluk temelinde şekillenen yurttaşlık hak görev yükümlülük boyutlarından görev boyutunun ön plana çıkarıldığı bir yurttaş profili yaratmıştır**.**

3.3.3. Ulus Devlet, Ulusal Kimliğin İnşası ve Yurttaşlık İlişkisi

En genel tanımıyla siyasal nitelikleri olan bir toplumun yaşam düzenine katılmaya hak kazanmış kişi anlamına gelen yurttaşlık kavramı siyasi söylemin en eski kavramlarından biridir. Tarihsel geçmişlerine bakılınca en az siyasi topluluk kadar eski bir geçmişe sahip olan yurttaşlık kavramının dönüşümünde ulus devletin etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Ulus devlet yapılanması içerisinde kavram siyasi topluma katılım haklarının yanı sıra katılım yükümlülükleri ve görevlerini de kapsar bir nitelik kazanmıştır. Fransız İhtilali ile birlikte

egemenliğin kraldan alınıp yurttaşlardan oluşmuş siyasi topluluğa devredilmesi Batı siyasi ve toplumsal yapısı açısından bir dönüm noktasıdır. İhtilal sonrası ortaya çıkan ulus devlet yapılanması içerisinde yetkilendirilmiş, evrensel, hak temelinde şekillenmiş ve demokratikleşme ile yakından ilgili ve ulus devlet yönetiminde daha etkin olan yurttaş imgesini yaratan iki önemli gelişme vardır. Bunlardan ilki; ulus devlet ile birlikte yurttaşların kazandıkları hakların yanı sıra bir özne olarak egemenin iradesine itaat etme görevini de üstlenmeleridir. Bu durum sınırları genişletilmiş bir yurttaşlık anlayışı ile halkın paylaşılan kimliği arasındaki birliği de işaret etmesi açısından önemlidir. İkinci önemli gelişme ise; Fransız Devrimi ile birlikte yurttaşlık statüsüne evrensel bir nitelik sağlamasıdır (Pierson, 2005: 45-46).

Yurttaşlığın temeli olan siyasi cemaatin siyasi, toplumsal, ekonomik alanlarda yaşanılan dönüşüm sonucu ulus devlet formuna kavuştuğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Siyasi bir cemaatin üyesi olarak bireyler kendilerine hem hak ve yükümlülüklerini veren bir dizi kuruma müdahil olurlar hem de yurttaş kimliğini edinerek toplumsallaşma süreçlerine yurttaşlığın erdemlerini de ekleyerek belirli bir toprak parçası ve tarih çerçevesine sahip siyasi bir cemaatin üyesi durumuna gelmekte ve bu üyelik birçok toplumda yurttaş olabilmek için gerekli ön koşul olarak karşımıza çıkmaktadır (Turner, 2015: 415).

Ulus inşa sürecinde ulusların ortaklık temelinde inşa ettikleri ulusal bilincin şekillenmesinde etkili olan ulusçuluk Habermas için ulus devlet ve yurttaşlık arasındaki ilişki noktasında açıklayıcıdır. Ona göre, ulusçuluk sayesinde yönetilenlerin siyasi olarak aktif oldukları yurttaşa dönüşebilecekleri bir yapıya olanak sağlayan kültürel içerik oluşturulmuştur. Bu yapının inşasında ise ulusun etkisi büyüktür. Aidiyet kavramın esas alındığı ulus inşa sürecinde ulus devlet yurttaşlık kavramının sağladığı dayanışma ruhu sayesinde bireyler arasında sosyal entegrasyonu da sağlamış olmaktadır. Bu nedenle ulus devlet yurttaşlığı hem yurttaşlık haklarına sahip olmak hem de kültürel olarak tanımlanmış bir topluma aidiyet temelinde bağlılığı getirmiştir (Habermas, 2017: 21).

Yurttaşlık bağının toplumsal entegrasyon ve dayanışma ruhunun oluşturulmasındaki önemine değinen düşünürlerden Turner (2005: 416), bir ulus devlete hukuken mensubiyet bağlamında bir dizi hak ve görevler temelinde şekillenen yurttaşlık kimlikleri ve yurttaşlık kültürleri, ulusal kimlikler ve ulusal kültürler olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre, nostaljik bayramlar, milli mücadeleye dair kamusal törenler ve toplumsal coşkuyu arttıran ortak deneyimler aracılığıyla kolektif hafıza sayesinde ulus devlete bağlılık sürekli yenilenir. Bu anlamda sivil bir din niteliğine bürünen ulusal kültür yurttaşlar arasında bir toplumsal dayanışma sağlar. Söz konusu ulusal kültür ulus devlet yapılanmasını oluşturan farklı toplumsal gruplar ve farklı cemaatler arasındaki önemli farklılıklara rağmen toplumsal dayanışmanın nasıl mümkün olacağı sorusuna cevap niteliği taşımaktadır.

Ulus devlet açısından yurttaşlığın sosyal entegrasyon ve sosyal dayanışma bağlamlarında işlevsel olduğunu savunan Turner'ın aksine Leca (1993: 60), ise yurttaşlığı ulus devletin dışlayıcı ve ötekileştirmeye neden olan faktörlerinden biri olarak görmektedir. Ona göre, ulus devlet ile yurttaşlık arasındaki ilişkinin ana teması; ulus devletin gerek yönetenler ile yönetilenler gerekse de yönetilenlerin tümü arasındaki ilişkileri açıklama noktasında evrensel metaforlar kullanmasıdır. Bu anlamda yurttaşlık kültürel olarak tanımlanmış topluma aidiyet dışında kalan kültürel farklılıkları ortadan kaldıran ve depolitize eden önemli bir siyasi bağdır. Ulus devlet açısından yurttaşlığın temel aracı kültürel ve akademik bir endüstrinin yaratılmasıdır. Bu endüstri sayesinde siyasi homojenleşme hem dışardan gelenler hem de itaat altındakiler için hem yararlı bir araç olduğu fikrini ileri sürmekte hem de bu fikri belirli bir açıdan gerçekleştirmektedir.

Ulusu oluşturan bireyler arasında sosyal dayanışmayı sağlama noktasında yurttaşlık kimliğinin işlevsel olduğunu savunana düşünürlerin aksine Durgun (2014: 51), yurttaşlığı her zaman sosyal dayanışma açısından yeterli olmadığını savunmuştur. Ona göre, yurttaşlık bağı halkı milli bir topluluk olarak kaynaştırma konusunda her zaman yeterli olmamaktadır. Yurttaşlık bağı ulusa aidiyeti temellendiren tek unsur olan siyasi bağın somutlaşmış şeklidir fakat bu bağın salt kâğıt üstünde bir nitelik gösteren yapısı nedeni ile halk milli bir topluluk olma bilincini tam olarak benimseyememiştir. Siyasi bağın milli bilinci uyandıracak ortak bir kültürle temellenmiş ve özü milli bir dil olan toplumsal bağ ile güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle ulusa aidiyet temelinde sadece rasyonel çıkarları değil aynı zamanda ortak bir kimliği paylaşan milli bir cemaate aidiyet gibi öznel bir duyguyu da barındırmalıdır.

Yurttaşlık, ulus devlet açısından hem dışlayıcı hem de sosyal dayanışmayı sağlayıcı nitelikleri bünyesinde barındırdığı için bir paradoks niteliği taşımaktadır. Kendini "öteki" ve "yabancı" üzerinden tanımlayan ulus devlet onlardan farkını ortaya koyacak bir yurttaşlık tanımına da sahiptir. Bu anlamda yurttaşlık siyasal alanda oluşması ve hukuk ile güvence altına alınmış olmasının yanı sıra merkezi otoriteye bağlı niteliğiyle de resmi bir sıfattır. Yurttaşlık kavramı bünyesinde anlam bulan "vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü", "ulusal egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu" gibi söylemler yurttaşlığı resmi kimlik, siyasal hak, yetki ve sorumluluklar ve zorunlulukları çerçevesine ek olarak bireye sahip olduğu değerlerin de üzerinde bir aidiyet duygusu kazandırır Ergil (2010: 91).

Homojen bir toplum yapısı amacında olan ulus devletin egemenlik kaynağı olan etnik öğelerin ve yurttaşlığa özgü unsurların bir aradalığını temsil ettiğini savunan Smith (2002a: 111)'e göre, bu bir aradalık hem bürokratik hem de popüler profesyonel toplumsal temeller üzerinde inşa edilmiştir ve bir ulusun başarılı olabilmesi bu ortak yaşarlık ve toplumsal temellerle ilişkilidir. Biri devletin organlarını yönetebilen diğeri halkın enerjisini harekete geçiren toplumsal güçlerin bir araya gelmesi bireylerin hem yurttaşlar hem de etnik üyeler

olarak kabul gördükleri yurttaşlığa özgü unsurlarla etnik unsurların çakışma noktasında yaşanır. Söz konusu bir aradalığın mükemmel hale geldiği yurttaşlığa özgü bileşenlerle etnik bileşenlerin örtüştüğü ve aralarında en küçük bir çatlağın bulunmadığı zaman, kültürle yurttaşlık birbirini güçlendirir ve ulus devletin farklı etnik ve kültürel unsurları arasında dayanışma sağlanarak ulus tam kapasitesine erişmiş olur. Tersi bir durumda ise, ortakyaşarlığın temeli zarar göreceğinden veya bileşenler birbirinden ayrılacağından yurttaşlığa özgü veya etnik unsurlardan biri egemen konuma geldiği zaman ulusun birliği zayıflar ve yurttaşlıkla etnisite arasında çatışma başlar.

Ulus devletlerin etnik ve dini farklılıkları dikkate almaksızın homojen bir toplum yaratma ideali ve bu ideal çerçevesinde ulusun ve devletin süreklilik ve devamlılığını esas aldığına daha önce değinilmişti. Bu amaçla inşa edilen ulusal kimlik yurttaşlık kimliğidir ve işlevlerinden biri de siyasi cemaatin üyeleri arasında sosyal dayanışmayı sağlamaktır. Fakat ulusal kimlik sosyal dayanışmayı sağlamanın ötesinde dışlayıcı bir niteliğe de sahiptir. Öte yandan, ulus inşa sürecinde ulus devletin yurttaşlarının sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi haklarını dikkate alarak ulus kimliği inşa etmesi farklı etnik, dini ve mezhep kimliklerine sahip bireylerin kendilerini o ulus devletin yurttaşları olarak görmeleri, toplumsal dayanışma noktasında farklılıkları tolere etmeleri ve aidiyet duygusu inşa etmeleri açısından önemlidir. Bu nedenle ulusal kimlik farklılıkların da göz ardı edilmediği şekilde inşa edilirse bireyler arasında sosyal dayanışmanın sağlanmasının daha kolay olacağı düşünülmektedir.

3.3.4. Ulus Devletin Sorunları

Modern dünya sisteminin geçerli siyasi birimi olan ulus devlet ve ulus devletin tarihsel gelişiminde kapitalizmin ve burjuva sınıfının etkisine daha önce değinmiştik. Ulus devletin ortaya çıkması üzerinde belirleyici etkiye sahip olan kapitalist dünya ekonomisi aynı zamanda tüm kapitalist devletlerin ulus devlet formuna dönüştüğü bir siyasi ve ekonomik sistem yaratmıştır. Kapitalizmin siyasi kurumsallaşmasının aracı olan ulus, kapitalizm sayesinde devlet iktidarının meşruluk temeli olarak benimsenmiş ve süreç sonucunda ulus devlet inşa edilmiştir. Bu anlamda ulus devlet belirli sınırlar çerçevesinde yönetim tekeline sahip bu yönetimi hukuk yaptırımına tabi kılan, iç ve dış şiddet mekanizmalarını bünyesinde barındıran ve kontrol eden bir kurumsal hâkimiyet yapısı haline gelmiştir (Giddens, 1981: 181-190).

20. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan ve kapitalizmin bir aşaması olan küreselleşme olgusu 18. Yüzyılda inşa edilen ulus devlet siyasi örgütlenme modeli üzerinde sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda tahribata yol açmıştır. Bu nedenle ulus devletin sınırlarının ötesinde küresel ölçekte kapitalizmin neden olduğu ve toplumsal yaşamın her alanında etkili olan tahribatın kontrol edilip edilemeyeceği ve ulus devletin görevini tamamlayıp

tamamlamadığı sorunu son yıllarda gündemi meşgul eden sorunlar arasındadır. Bu sorunların temelinde ise küreselleşme olgusu bulunmaktadır (Zabunoğlu, 2018: 549).

Bauman (2017: 39)'a göre, küreselleşme devlet ve ulus arasında sağlam bir temelde inşa edilmiş birlikteliğin ve devletin bu birlikteliği devam ettirmek istediği ve ulus üzerindeki etkisinin ortadan kalması anlamına gelmektedir. Küreselleşmenin ekonomik etkisi sonucunda ulus devletler emek-sermaye görevlerinin büyük bir bölümünü küresel piyasalara devrettikleri için yurtsever duygulara dayalı bir talebe çok fazla ihtiyaç duymazlar. Nitekim küreselleşmenin ulus devlet inşasının temel mantalitesi olan heterojenliğin en az seviyede tutulması ve bunun sonucunda bütünlüğün sağlanması vurgusuna yönelik tehdidi ulus devlet açısından iki noktada sorun teşkil etmektedir. Bunlardan ilki; ulus devletin dayanak noktası olan siyasal topluluğun sosyolojik içeriğini dönüştürmesidir. İkinci olarak ise bu topluluğun meşru olarak tanıdığı siyasal iktidarı da dönüştürerek ulusçuluğun farklılıkları minimize eden tutumunu marjinalleştirmesidir. Bu bağlamda küreselleşme ile ortaya çıkan yerelliğin yükselmesi aslında küreselleşme karşısında marjinalleşmek istemeyen ulusçuluğun direnişi olarak tanımlanabilir. Ulusçuluğun küreselleşme karşısında direnişi küreselleşmenin ulus devlet karşısındaki zaferi gibi bir zaferle sonuçlanmış ve bu zafer sonucunda nihai amacı ulus devleti inşa etmek olan ulusçuluk da amaç değiştirmiştir. Küreselleşme ile birlikte ulusçuluk artık bir etnik topluluk, bir kültür, bir din ve bazen de bir medeniyeti meşrulaştırma misyonu kazanmıştır (Sarıbay, 1998: 16).

Ulus devletin birlik, bütünlük vurgusunu tahrip edici değişimlerden biri de küreselleşmenin "kültürel mantığı" olan postmodernizmdir. Postmodernizmin farklılıklar ve melez kültürlerin göz ardı edilmemesi gerektiğini ileri sürmesi modern döneminin temel egemenlik birimi olan ulus devlet yapılarının tahrip olmaya başlamasına neden olmuştur. Postmodern görüş bağlamında ulus devlet yapılarının ana öğesi olan ulus kavramının çözülmeye başlamasında etkili olan "çokkültürlülük" ve "öteki" kavramlarının gerek siyasi gerek sosyal tartışmalara dâhil olması ile ulus devlet kriz yaşamaya başlamıştır (Özcan, 2002: 19). Postmodernizmin etkisiyle ulus devletin yaşadığı krizin öncelikli olarak bireysel kimliklerin siyasallaşması boyutunda yaşandığına savunan Sarıbay'a göre postmodernizmin ikinci etkisi ise tüketim siyasetinin hâkim konuma gelmesidir. Ona göre, merkezi kurumların etkisinin azalması karşısında yerel kurumların etkisinin artışı toplumsal yapının ihtiyaç duyduğu ve toplumu bir arada tutacak bir harç görevine sahip sosyal bağların da zayıflamasına neden olmuştur. Bu anlamda tüketim siyaseti sosyal bağların zayıflamasına cevaben ortaya çıkan bir olgudur. Postmodernizmin üçüncü etkisi ise, bireylerin davranış örüntülerini küresel bir perspektif ve kültürel duruma göre ayarlaması noktasında yapılan dayatmadır (Sarıbay, 1998: 17).

Öte yandan kimlik kavramının Orta Çağ'ın sonlarına kadar kolektif kimlik bağlamında çoğunlukla evrensel dini kimliklerin zaman zaman çatışması ile bir sorun haline gelmeye

başladığını savunan Aydın (1999: 15-16)'a göre, kimliğe dair asıl çatışma toplumsallığın sınırlarının genişlemesiyle kimlik algılarındaki çeşitlenme, farklılaşma ve çoğalma nedenleri ile yeni çatışma alanları yaratan ulus devletlerin tarih sahnesine çıkışı ile başlamıştır. Ulus devletlerin kimliğe dair politikası; her türlü eski kimliklerin üzerinde ve onları "eritici kimlik" inşa ederek ve bu kimlik şemsiyesi altında topladığı bireylerin aidiyet ve farklılıklarını görmezden gelerek veya ikincilleştirerek sorun olmaktan çıkarmaya çalışmaktır. Bu nedenle ulus devlet açısından kimlik sorunu yoktur, ulus devletin inşa ettiği yeni kimliğin uygulanması sırasında karşılaşılan pratik sorunlar vardır.

Dünyayı etkisi altına alan küreselleşme ve onun kültürel mantığı olan postmodenizmin etkilediği kimliklerden biri de yurttaş kimliğidir. Ulus olma ve ulusun egemenlik kaynağı olma durumu o ulusun nüfusunu oluşturan kişiler arasındaki özel bir bağ olan yurttaşlık bağında ifadesini bulur, bu nedenle bir sosyal gerçeklik olarak yurttaşlık kavramının operasyonelleştirilmesi ulus devlet ve ulus devlet inşasına etki eden bir dizi siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamikten etkilenmiştir. Ulus devlete eklemlenmiş olan yurttaşlık olgusu ulus devletin sınırlılarının aşındığı ve ulus devletin zayıflamaya başladığı iddiası nedeniyle sorgulanır duruma gelmiştir. 20. yüzyılda yaşanılan bir dizi siyasi ve toplumsal olgu sonucunda ortaya çıkan göç, yerelleşme ya da globalleşme gibi uluslar ötesi etkenlerin yurttaşlık ve ulus kavramları üzerindeki baskısı, toprak ya da kan bağı gibi ulusu oluşturan tarihsel kriterler ve bu kriterlerin yurttaşlar arasında birlik vurgusunu temel alan devlet modellerinin demografik nedenler veya hakların karşılıklığı ilkesinde dayanan Avrupa yurttaşlığının inşası gibi nedenlerle zayıflaması ve uyruk olmadan yurttaş olunabileceği ya da tam tersi gibi durumlar nedenleri ile ulus devlet ve yurttaşlık arasındaki ilişki son yıllarda oldukça sorunlu bir hal almıştır (Wenden, 1998: 39).

Ulus devlet ile yurttaşlık arasındaki ilişkinin sorunlu bir hal almasında ulus devletin kurgusal ve olgusal boyutları arasındaki fark bulunmaktadır. Ulus devlet ulusun aynı soydan gelen, aynı dinin mensubu olan, aynı kültür ve tarihsel mirasa sahip ve ortak düşmanları bulunan bu nedenle türdeş özelliklere sahip oldukları varsayılan bir kurgudur. Devlet mekanizması ile ilişkisi hukuki bir niteliğe sahip yurttaşlık kavramı ile sağlanan bu kurgusal yapı ulusal olarak tanımlanan topraklar üzerinde yaşamaktadır. Bu sayede homojen bir karaktere sahip ulus kurgusu; devleti, vatanı ve insan potansiyelini de kapsayan tüm parçaları ile birbiriyle uyumlu bir bütün olarak varlığını devam ettirmektedir. Fakat öte yandan ulus devlet modelinin homojen bir toplum yapısını öngören ve meşruiyetini ulusun bu homojenliğinden alan "siyasal birlik" vurgusu ulusu oluşturan öğelerin kültürel gerçekliği ile örtüşememektedir. Ulusun kurgusal niteliği farklı özelliklere sahip insan kümelerinin hukuki sözleşme temelinde şekillenmiş ve bu insanların bir arada yaşama istediği yansıtan siyasal bir karaktere sahipken; olgusal boyutu temsil eden ve farklı aidiyetleri temelinde kültürel bir

düzleme sahip olan halk arasında farklılıklar vardır (Ergil, 2010: 92). Öte yandan, postmodernizmin ulus devlet için aşındırıcı bir niteliğe sahip olmasına rağmen Schnapper'e göre uluslar hala kolektif kimlikler ve tarihin sürekliliği açısından ayrıcalıklı konumlarını sürdürmektedirler. Ulus devletin yurttaşlar sayesinde tanımladığı yurttaşlık haklarının hala tek bir ulusal egemenliğe bağlı olması ve ülkeleri ulusal düşünce anlayışlarına göre birbirinden ayırması geçerliliğini korumaktadır (Schnapper, 1995: 198).

Ulus devlet ve yurttaşlık arasındaki ilişkinin sorunlu olduğu alanlardan biri de yurttaş milliyetçiliğidir. Yurttaş milliyetçiliği bireylere siyasal ve toplumsal yaşamda sağladığı faydaların karşılığında bireylerden etnik topluluklarını ve bireyselliklerini terk etmelerini, etnik dinin kamusal alana taşınmamasını; özelleşmesini ve ulus devletin sınırları içerisindeki yaşayan azınlıkların etnik kültürünün ve mirasının marjinalleşmesini talep etmektedir. Yurttaş milliyetçiliğinin bu dışlayıcı ve katı karakterini Fransız yurttaş milliyetçiliği ile örneklendirilebilir. Fransa yurttaşlığının faydaları yanında siyah elitler ve Yahudilerden istenilen kültürlerinin ve miraslarının değersizleştirilmesi, geleneksel dinsel ritüellerinin hor görülmesi, özelleştirilmesi veya boyunduruk altına alınmasına sessiz kalmalarıydı. Bu nedenlerden ötürü Fransa yurttaşı olabilmek için siyah ya da Yahudi Fransızlar haline gelmeye mecbur bırakıldıkları anlaşılmaktadır (Smith (2002a: 112).

Yukarıda ele alınan yaklaşımlardan hareketle, Farklı etnik ve dini kimliklere sahip ve bu kimliklerin ulusçuluk inşasında yurttaşlık üst kimliği çatısı altında toplandığı ve demokrasinin tam olarak yerleşemediği ulus devletler açısından postmodernzim ve küreselleşmenin etkilerinin çok daha yıkıcı olduğu ileri sürülebilir. Ulus inşasını Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi geniş halk tabanlarından gelen taleple değil yönetici elitlerin müdahaleleri ile gerçekleştiren ulus devletler açısından ulus inşa süreci ve sonrasında ötekileştirme ve dışlama mekanizmalarının uzun yıllar aktif olarak çalışmıştır. Bu nedenle böylesi bir toplumsal yapı içerisinde farklılık küreselleşme ve postmodernizmin etkisiyle talep edilen farklılıklara saygı ve farklılıklar bağlamında hak talepleri yurttaşlık üst kimliğini ve ulus devletin geleceğini tehdit eden unsurlar olarak görülmektedir. Bu açıdan uluslaşmasını geç tamamlayan ulus devletler başta olmak üzere yaşanılan büyük siyasi, toplumsal ve ekonomik dönüşümün tüm ulus devletler açısından tahrip edici olduğunu söylemek mümkündür.

3.4. Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Yurttaşlık Rejimi

Tarihsel süreç içerisinde siyasi yapı ve toplumsal yapı arasındaki karşılıklı ilişkinin yurttaşlığın gelişimi açısından büyük önem taşıdığı Antik Yunan'dan günümüze kadar yadsınamaz bir gerçeklik olarak varlığını sürdürmüştür. Bu açıdan siyasi yönü ağır basan bir kavram olan yurttaşlığın gelişiminde toplumsal yapı oldukça önemlidir. Bu bağlamda Türkiye

Cumhuriyeti'nin üzerinde inşa edildiği Osmanlı mirası gerek toplumsal yapısı gerekse de siyasi yapısı nedenleri ile yurttaşlığın gelişiminde oldukça etkili bir role sahiptir. Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti'nde yurttaşlığın gelişme aşamalarına değinmeden önce Osmanlı toplumsal ve siyasi yapısına değinmekte fayda vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 600 yıllık tarihsel serüvenine bakıldığı zaman, İmparatorluğun farklı etnik ve dini kimlikleri çatısında birleştiren ve bu kimlikler arasında herhangi bir toplumsal çatışma yaşanmadan varlığını devam ettiren bir sistem inşa ettiği görülmektedir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel kültürleri kendi bünyelerinde yaşatan farklı insan unsurlarını kendi iç bütünlüklerini koruyan ve yeniden üretebilen bir üst sistem dâhilinde bir arada tutması bir hapsolma şeklinde değil; kapsamlı bir kuşatıcılık şeklinde gerçekleşmiştir. Bu anlamda Osmanlı biteviye bir insan topluluğu oluşturmamış tam tersine, farklılaşan medeniyetlerin bünyesinde barındığı bir çeşitlilik doğurduğundan Osmanlı'nın en önemli niteliği bünyesindeki farklı medeniyetler arasında etkileşim alanı yaratmış olmasıdır (Davutoğlu, 1992: 20).

Her ne kadar, farklılıkların etkileşim alanını oluşturmuş olsa da Osmanlı yönetiminin de toplumu tabakalara ayırdığını ve bu hiyerarşik yapılanmanın temelinde ise millet sisteminin bulunduğunu söylemek mümkündür. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nda ulus oluşumunu anlayabilmek için millet sistemine bakmak gerekmektedir (Karpat'tan akt. Şentürk, 2010: 123). İslam dünyasında kökleri 7. yüzyıla kadar inen ve cemaatleri asimetrik olarak iki kanada bölen millet sistemine göre millet-i hâkime (egemen millet) iken; milleti mahkumedir (egemenlik altındaki millettir) (Oran, 2018: 46).

Osmanlı, toplumsal yapısı dini karakterini İslam'ın Sünni dalı ve Hanefi hukuk öğretisini temel alarak inşa etmiştir ve bu yapı 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi ile imparatorluk siyasi yapılanmasına kavuşur. İmparatorluğun İslami ve dolayısıyla dini karakteri Yavuz Sultan Selim'in Memlukleri yenmesinin akabinde İslamiyet'in kutsal sembollerinin İstanbul'a getirilip hilafet makamına sahip olmasıyla dini niteliğini daha da pekiştirmiştir (Göçek, 2005: 69). 1454'ten itibaren devreye giren ve millet sistemi denilen, gayrimüslim ve Müslüman tebaa için farklı anlamlara gelen millet sistemi gayrimüslim tebaa için ademi merkeziyet, İmparatorluk için ise; dinsel hiyerarşi anlamına gelmektedir (Oran, 2008: 46). Yurttaşlığın eşitleyici ve evrenselleştirici bir işleve sahip olmasının yanı sıra millet sisteminin temel işlevi toplumu dini esas alarak farklılıklara göre ayrıştırmaktır. Bu nedenle millet sisteminin uygulanması Osmanlı İmparatorluğu tebaası açından ortak bir kimlik inşa edememiştir (Şentürk, 2010: 124).

Nüfusu, Müslüman olanlar ve Müslüman olmayanlar olarak iki büyük gruba ya da millete bölen Osmanlı yönetiminde Müslüman olmayan her grup ya da mezhep kendisini temsil eden liderleriyle özerk bir milletti. Her milletin liderleriyle cemaat ve yönetim arasında bir aracı

konumundaydı ve ayrıca her millet başta eğitim, sağlık, iletişim ve sosyal güvenlik olmak üzere gündelik hayatın düzenlenmesinin yanı sıra dini meselelerde de tam bir özerkliğe sahipti. Sadece yönetimin ceza kanunlarına bağlı olan Osmanlı İmparatorluğu'nun milletleri bunun dışında bildiriler ile garanti altına alınmış bir özerkliğe sahiptiler. Millet sistemi örgütsel yapısı gereği sadece büyük dini cemaatlere özerklik vermekle kalmıyordu, aynı zamanda küçük mezhep ve grupların da özerkliğine izin vermekteydi (Baban, 2009: 73).

19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı İmparatorluğu tek bir ulus olmanın ötesinde, her biri kendi kimliğine, kültürel, dini özerkliğine ve yönetimine sahip olan bir cemaatler topluluğuydu. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi yapılanmanın temel birimlerinden biri olan din kimlik ile ilişkili olduğundan baskın şekilde dini cemaatlerden oluşan bir cemaatti. Zira Osmanlı imparatorluğunda kimlik devlete mensup olmaktan ziyade bir cemaate mensup olmakla elde edilirdi. Nitekim 1860'larda Osmanlı vatandaşlığı yasası kabul edilinceye kadar bir Osmanlı vatandaşlığı kavramı bulunmamaktaydı. Etnik ve dil kimliklerinin varlığı karşısında Müslümanlar arasında dini kimlik baskın durumdaydı (Karpat, 2006: 428).

Aidiyet üzerine kurulu olan tebaa kavramı bir kişiye ait olan bütün hak ve hukukun kutsal liderin tekelinde olduğu varsayımına dayanır. Osmanlıda tebaalık olarak kullanılan bu kavramın karşısında batı da *subject* kavram kullanılmaktadır. Subject kavramı, etimolojik olarak bir kişinin bir diğerine yani hükümdara tabii olduğu ve onun hükmü altında yaşadığını vurgulamaktadır (Göçek, 2005: 66). Bu bağlamda devlet egemenliği altındaki kişiler Osmanlı Devleti'nde padişahın kulu ve tebaasıdır. Halkın (reaya) sürü olarak görüldüğü bu sistemde padişah da bu sürünün sahibi veya hamisi sayılmaktadır (Aybay, 1998: 37). Bu durumun sosyolojik temelinde, devlet mekanizmasının zirvesinde olan Osmanlı sultanının memurlarla ilişkisinde ataerkil, patrimonyal olması; bu nedenle Osmanlı sultanı için Osmanlı ülkesinin üzerinde ilahi bir yetki ile hüküm sürdüğü bir aile kurumu olması bulunmaktadır (Mardin, 2000: 112).

Egemenliğin tek bir liderin tekelinde olduğu monarşik rejimlerde yurttaşlık değil uyrukluk (tebaa) söz konusudur ve bu durumda bir devlete tebaalık bağı ile bağlı olanların hukuksal statüsü, o devletle aralarında böyle bir bağ bulunmayanların statüsünden farklılık gösterecektir (Gürses, 2011: 52). Nitekim Osmanlı Devleti'nde padişahın tebaası olarak yaşayan insanlar arasında geleneksel olarak uygulanan önemli statü farklılıkları vardı ve bu farklılıklardan başlıcasını Müslüman olup olmamaya dayanan fark oluşturmaktaydı. Devlet hizmetine alınma, vergi ve bireysel statü gibi konularda kendini gösteren bu farklar uyrukluk konusundaki düzenlemelere de yansıdığından gayrimüslim tebaa bir tür ikinci sınıf uyruk sayılmaktaydı (Aybay, 1998: 37).

Yurttaşlık kavramı, Batı Avrupa'da 17. yüzyılın sonlarında başlayıp 18. yüzyılın sonlarına doğru Fransız Devrimi ile güçlenen modern-ulus devletin ortaya çıkışından neredeyse

bir yüzyıl kadar geriden takip ederek 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun gündemine girmiştir. Bu tarihsel seyir içerisinde, Osmanlı İmparatorluğu ve yurttaşlık kavramlarını bir arada düşünmek zor olsa dahi, Osmanlı'da yurttaşlığın yerleşmesi adına çalışmaların mevcut olduğu söylenilebilir (Şentürk, 2010: 121). Nitekim Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılda yapılan reformlarla devlet/sultan ile tebaa arasındaki ilişkiler düzenlenmiştir. II. Mahmut döneminde sistematize edilen fakat ölümünden sonra yerine geçen oğlu Abdülmecit Devri'nde Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Tanzimat Fermanı'nda görülen yeni düzenleme Osmanlı'da vatandaşlığın ilk emaresi olarak görülebilir (Esendemir, 2008: 66). Ayanlar karşısında verilen mücadelede halkın desteğini almak için yaşam ve mal güvencesi vaadi ile ilan edilen bu ferman bireyle devlet arasında bireylerin Osmanlı Devleti'nin yurttaşı statüsünde olmalarından doğan hak ve yükümlülüklerine dayanan, yeni ve doğrudan bir ilişki kurmuştur (Gürses, 2011:58). Bu ferman toplumsal eşitliğin, müslim ve gayrimüslim herkes için geçerli olduğu bir çağın başlangıcını simgelemektedir (Ahmad, 2006: 54).

Osmanlı hükümetinin amacını ifade eden Tanzimat Fermanı, başlıca dört temel reformu vaat etmiştir.

1. Padişahın tebaasının can, namus ve malının güvence altına alınması
2. İltizam sisteminin yerini alacak muntazam bir vergilendirme sistemi
3. Zorunlu askerlik sistemi
4. Hangi dinden olursa olsun bütün tebaa için yasa önünde eşitlik (Zurcher, 2000: 79).

Marshall'ın yurttaşlık haklarının gelişimi sınıflandırmasını Osmanlı İmparatorluğu için kullanan Şentürk (2010: 127) Tanzimat Fermanı ile Osmanlı toplumuna ilk kez sivil haklar verildiğini belirtmiştir.

Karpat'a göre 1839 Tanzimat Fermanı kuramsal olarak fertle devlet arasında fertlerin Osmanlı İmparatorluğunun yurttaşı statüsünde olmalarından doğan hakları ve yükümlülüklerine dayanan yeni ve doğrudan bir ilişki oluşturmuştur. Kuramsal olarak etnik ve dini sınırların üzerinde olmaya olanak veren Osmanlı yurttaşlığı milletlerin özerkliğini ve farklı etnik, lingusitik ve dini cemaatlerin hükümetten tecrit etmenin yanı sıra onları karşılıklı etkileşimler ve baskılardan da koruyan dini ve kültürel konulardaki özyönetim özelliklerini de zayıflatmıştır (2006: 313).

Tanzimat Fermanı ile amaçlanan, İmparatorluğu çökmekten kurtarmak ve Batılı devletlerin iç işlerine karışmalarını önlemekti. Bu bağlamda ferman tüm Osmanlı halklarını din farkı gözetmeksizin tek bir kimlik altında birleştirme çabasındaydı. Öte yandan Tanzimat devlet adamlarının kolaylıkla bir kenara itemedikleri halkı Müslim ve gayrimüslim şeklinde tasnif etmek girişiminden kendilerini kurtaramamaları (Mardin, 1991:50) nedeni ile ferman Osmanlı toplumsal yapısında beklenilen bütünleşmeyi sağlayamamış; sonuç olarak ise Islahat Fermanı ilan edilmiştir.

1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı'nın temel hedefi, gayrimüslim uyruklarla Müslüman uyruklara arasında her yönden eşitlik sağlamaktı. Bu amaçla, gayrimüslimlere bütün devlet memurluklarına atanabilmek, eyalet meclislerine girebilmek ve Meclis'i Vala'da temsil edilmek gibi haklar tanınıyordu (Tanör, 2000: 96). Uçarol (1995: 248), fermanın görünürdeki amacının bütün toplulukları ırk, din, dil ayrımı olmaksızın kaynaştırmak ve böylece bir Osmanlı toplumu meydana getirmek olduğunu fakat fermanın sadece Müslüman olmayan uyruğun ayrıcalıklarını genişlettiğini, Müslümanlar için ise; yeni bir şey getirmediğini savunmaktadır.

Ayrıca 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi Osmanlı'da yurttaşlığın gelişimi açısından bir diğer önemli gelişmedir. Kanunnamenin yayınlanış nedeni; gayrimüslim tebaanın yabancı devlet uyrukluğuna geçişi sonucu elde ettikleri bu uyrukluğu Osmanlı Devleti'ne karşı kullanarak kapitülasyonlardan yararlanma olanağı bulanların sayısının artmasıdır. Bu kanunname İslam dünyasından din ilkelerinden bağımsız ilk uyrukluk düzenlemesi olması açısından önemlidir (Ünsal, 1998: 38).

1909 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte çağdaş topluma yönelik bir dizi yeniliklerin gündeme gelmesinin yanı sıra kişi hak ve özgürlüklerinin yeni dönemin temel sorunsalları arasında yer aldığı, yeni bir insan dokusuna yönelimin hedeflenmiştir. Aynı zamanda II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı'da yurttaşlık anlayışının geliştiği, Osmanlı'nın tebaa ve reaya niteliğini yitirip yurttaş olduğu bir dönemdir (Toprak, 1988: 157). Nitekim bu dönemde meydana gelen hareketler tebaadan yurttaşa geçiş sürecini hızlandıran çeşitli unsurlar meydana getirmiştir. Bu unsurlar; Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ortalarından itibaren merkezi bürokratik devletin tahkimi doğrultusunda ortaya çıkan anayasal gelişmeler ve kanunlaştırma hareketleridir. Bu bağlamda; tüm Osmanlı uyruklarının can, mal, ırz, konut dokunulmazlıklarını güvence altına alan 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu (Tanzimat Fermanı) ile gayrı Müslim uyrukların hukuksal statülerinde, dinsel ve toplumsal yaşamlarında bir dizi düzenlemeyi içeren Islahat Fermanı (1865), II. Meşrutiyetle birlikte siyasal seçkinlerin esas hedefi haline gelecek olan bir "vatandaşlar topluluğu" oluşturma yoluyla imparatorluğun çöküşüne son verme idealinin hukuksal arka planını oluşturma amacı taşımaktaydı (Üstel, 2016: 25).

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte siyasal iktidara ortak olan İttihat ve Terakki'nin amacı modern bir ulus yaratmaktı. Bu bağlamda yurttaşlık fikrini benimseyen İttihat ve Terakki'nin tüm üyelerin genel eşitlik ilkesi esasında sadece devlete karşı sorumlu olmalarını sağlaması gerekmekte idi. Oysa Osmanlı millet sistemi bu duruma engel teşkil etmekteydi. Bu nedenle İttihat ve Terakki'nin bu sistem dâhilinde özel kompartmanlara bölünmüş yapısında İmparatorluktan modern bir ulus devlet yaratabilmek için asker vermeyen ve vergi ödemeyen bölgeleri merkeze bağlaması, ortak bir duygu birliği yaratması, bunlar için ise; merkezi bir eğitim programını uygulamaya koyması gerekiyordu. Bu sayede tüm ulusları ortak bir kimlik etrafında merkeze bağlamayı hedeflemişlerdi. Burada esas sorun hem merkezi

modern bir devlet yaratmak hem de tüm farklı ulus gruplarını bir arada tutmak fakat bu ulusal grupların da ötesinde bir siyasal kültürel kimlik yaratmaktı. İttihat ve Terakki bu merkezileşme ve homojenleşmeyi gerçekleştirebilmek için bilinen en klasik yol olan evrensel ve herkesi eşit sayan yurttaşlık ilkesini egemen ulus olan Türklerin değerleri etrafında yaratılacak bir kültürel kimlik ile birleştirmekti (Akçam, 1997: 145-146).

II. Meşrutiyet ile birlikte ortaya çıkan siyasal modernleşme, toplumsal yapıda cemaatten topluma, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş ile tarifini bulan hem yeni bir siyasal kamusal alan arayışını hem de onun aktörü olacak yurttaşı gerektirmektedir (Üstel, 2016: 27). Bu bağlamda II. Meşrutiyet, oy verme işleminin ulusal egemenliğin dışa vurumu olarak kabul edildiği, devletin yurttaşlarını bir yurttaşlık töreni etrafında bütünleştirme kapasitesinin hem fiili hem de birleşik düzeyde ortaya konulduğu bir dönemdir. Öte yandan siyasal katılımın dışında kalan kitleler için yeni toplum-yeni insan projesi kapsamında ise; bayramlar oldukça işlevseldir. Daha açık bir ifadeyle yurttaşları bölen dini bayramların karşısında onları bir bütünün parçaları yapmak amacıyla bir dizi yeni milli bayram icat edilmiştir. Topluluğun sembolik düzlemde kimliğini hissetmesini ifade eden ve pekiştirmesini sağlayan bayramlara örmek olarak "İyd-i Milli-yi Osmani" (Osmanlı Ulusal Bayramı) ve II. Meşrutiyet Meclisi'nin toplanmasının yıl dönümüne özgü "Meclis-i Millinin Yevm-i Küşadı" bayramı ve "Mektepliler Bayramı", "Çocuklar Bayramı", "İdman Bayramı" devletin Osmanlıların morallerini yükseltmek ve yurttaşların rejime sadakatlerini sağlamak açısından önemli örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır (Üstel, 2016: 28-29).

3.4.1. Osmanlı Son Dönem Fikir Akımları

Osmanlı son döneminde başlayan kimlik tartışmaları aynı zamanda yurttaşlığın oluşmasında önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Bu dönem içerisinde başlayan kimlik tartışmaları daha sonra Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak ifade edilen sosyal mühendislik projelerine kaynaklık etmiştir (Gürses, 2011: 67). Nitekim 19. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı teriminin Osmanlı ahalisi için yönetici anlamında kullanıldığını; 19. Yüzyılda ise terimin bir uyrukluk, bir kimlik haline dönüştüğünü savunan Ortaylı (2004: 19), bu durumu modernleşme belirtisi olmanın yanı sıra Avrupa'nın uluslaşma ve yurttaşlaşma sürecinin izlenmeye başlanması anlamına geldiğini ileri sürmektedir.

Etnik ve mezhep ayrımı olmadan oluşturulmaya çalışılan Osmanlıcılık politikası padişaha siyasi sadakat ve yurda bağlılık fikrinde temellenmişti. Böylece bir bakıma var olan topluluk üyelerini dönüştürme yani dini cemaat üyelerini devletin yurttaşları haline getirme arayışıydı (Durgun, 2014: 62-63). Osmanlı yurttaşlığının imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan halkların özel kimliklerini aşan bir aidiyet düzenini ifade etmesi söyleminin

benimsenmesinde ki temel amaç; tüm halkların eşit şekilde siyasi hayata katılımının sağlanması aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olan ayaklanma ve bağımsızlık hareketlerinin son bulacağına dair inançtır (Polat, 2011: 133). Bu bağlamda Osmanlıcılık akımı; Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan farklı etnik ve dinsel grupları tek bir Osmanlı milleti şemsiyesi altında bir bütün olarak kabul eden ve bu unsurları ortak imparatorluk ideali etrafında birleştiren yaklaşımdır (Uçar, 2018: 88). Somel'e göre, Osmanlıcılık düşüncesi geleneksel Osmanlı düşüncesinden radikal bir kopuş denemesi anlamına da gelmektedir. Osmanlıcılık toplumu bir anlamda statü kompartmanlarına bölen premodern siyasal düşünce yerine kaynağında Fransız İhtilali olan ve ihtilal neticesinde Avrupa'da yaygınlaşan vatandaşlık ve hukuksal eşitlik esaslarını temel alan çağdaş siyasal anlayışın imparatorluğa tedricen girmesini ifade etmektedir (2009: 88-89). Akçura (2008: 35) ise; Osmanlıcılığın yeni anlamda bir Osmanlı milleti oluşturma anlamına gelmekte olduğunu ve bunun için cins, din ve mezhep farklılıkları gözetilmeksizin tüm Osmanlı halklarının haklar ve görevler açısından eşit duruma getirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Böylece ortak bir yurt kavramı etrafında Amerikan ulusu gibi Osmanlı ulusu oluşturulması fikrini savunmuştur.

Osmanlı son dönemlerinde ortaya çıkan bir diğer akım ise İslamcılıktır. Müslümanların eski düzendeki egemenliklerini yeniden kazanma hedefinin bir ifadesi olarak İslam birliği (İttihad-ı İslam) politikası Osmanlıcılığın eşitlik politikasına bir tepki olarak 1860'ların sonlarında doğmuştur (Yıldız, 2007: 63). Toplumun çok farklı kesimlerinden destek alan bu akımın temel amacını Batılılaşma girişimlerinin İslami gelişme yasaların uygun yapılması, İmparatorluk sınırlarında yaşayan Müslümanların İslam kimliği altında birleştirilerek yıkılışın engellenmesi amaçlanmıştır (Cesur, 2018: 217). Bu çerçevede İslamcılar, Müslümanların sadece maddi uygarlık alanın da değil, din kurumları da olmak üzere manevi uygarlık alanında da Batı'dan geri kaldığını kabul etmekteydiler. Onlara göre bu geri kalışın nedeni İslam dini ve şeriatı değildir. Şeriatın doğru uygulanmaması, hayatın her alanına genişletilmemesi bu geri kalmanın temel nedenidir (Berkes, 2003: 412). İslamcılık fikir akımı da çözüme ulaşmak açısından başarısız olmuştur ve daha sonra erken Cumhuriyet döneminde ulusal kimlik ile birlikte yurttaşlık kurulurken İslam bu kimliğin vurgulanmayan ve arka planda tutulan bir öğesi durumuna gelmiştir (Şentürk, 2010: 133).

İslamcılık akımının yanında karşımıza çıkan diğer bir akım ise Türkçülüktür. Türk milliyetçiliği akımı Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde imparatorluğun yıkılmak üzere olduğunun Türk aydınları tarafından hissedilmeye başlanması üzerine çöküşü engellemek amacı ile ortaya çıkan ve daha ziyade "Türkçülük" olarak adlandırılan akım (Oba, 1995: 11) Balkan Savaşlarında alınan yenilgiler neticesinde Türk aydınları ve gençleri arasında yayılmaya başlanmıştır (Georgeon, 2008: 27). Bu akımın sistematize edilmesinde Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in etkisi büyüktür. Gökalp'e göre Türk milletini yükseltmek demek olan Türkçülüğün

esasını anlamak için öncelikle millet olarak adlandırılan topluluğun esasını belirlemek gerekmektedir (2009: 28). Ona göre millet ise; "ne ırki ne kavmi ne coğrafi ne siyasi ne de iradi bir topluluktur. Millet, dilce, dince, ahlakça ve güzel sanatlarda ortak olan yani aynı terbiyeyi almış kişilerden oluşan bir topluluktur" (Gökalp, 2019: 33). Gökalp'in millet tanımlamasında kültürü temel aldığı ve ırka dayalı bir millet anlayışını reddettiğini savunmak mümkündür. Yusuf Akçura ise milleti; "ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı içtimai vicdanında birlik hâsıl olmuş bir cemiyet-i beşeriye" olarak ele almıştır (Akçura, 1928: 291). Burada ırk kavramı kan ve soy birliği anlamına gelen ırk anlamında değil; nesep, cins, kavim gibi köken anlamına gelen bir manada kullanılmıştır (Uçar, 2008: 254).

Yukarıda ifade edilen akımlar Osmanlı Devleti'nin çöküşüne engel olamamış ve I. Dünya Savaşından sonra Osmanlı Devleti yıkılmış ve yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni rejimin kurulmasına karşın Osmanlı etkileri halen devam ettiğinden 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşuna müteakip hazırlanan 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kısa ömürlü bir anayasa olmanın yanı sıra yurttaşlık açısından da daha sonraki anayasalarda gördüğümüz maddelere sahip değildir (Şentürk, 2008: 27). Nitekim Dinçkol ve Işık'a göre 23 maddeden oluşan anayasa metninde yalnızca devletin teşkilatlanmasından bahsedilmiştir. Temel hak ve özgürlüklerle ilgili bir bölüm ise bulunmamaktadır. Bu nedenle 1921 Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu'nda yurttaşlıkla ilgili somut bir düzenlemeye rastlanılmamaktadır (Dinçkol & Işık, 2015: 21). Fakat ulus devlet inşa süreci ile birlikte yurttaşlığın devlet açısından öneminin de söz konusu anayasa ile açığa çıktığını söylemek mümkündür. Bu açıdan halkın yönetime katılımına önem vermesi 1921 anayasasının özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Egemenliğin kaynağının ulus olduğu ve ulusun söz konusu egemenliği Türkiye Büyük Millet Meclisi aracılığıyla kullanacağı ilkesi anayasada benimsenmiştir. Ayrıca anayasa, illere, ilçelere ve bucaklara halk yönetimini getirmenin yanı sıra, halkın etkin bir şekilde yönetime katılmasını sağlama amacına da sahiptir (Gözübüyük, 2007: 39).

Millî mücadele ve Cumhuriyet'in resmî belgelerinde yurttaşlık ve kimlik sorununu araştıran Özbudan'a göre, belgelerde verilmek istenilen mesaj; kültürel kimlikler açısından çoğulculuğu benimseyen, bu kimlikleri hukuksal anlamda koruyan ve varlıklarını güvence altına alan bir "çeşitlilik içinde birlik" mesajıdır (1997: 64). Bu bağlamda gerek milli mücadele sürecinin devam etmesi, gerekse de cumhuriyetin kurulması ile ilgili niyetin açıkça belirtilmemiş olması anayasanın Misak-ı Milli sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik ve dini gruplar açısından kapsayıcı olmasını gerektirmiştir. Bu dönem içerisinde yurttaşlıkla ilgili kanunlar yapılmadığı gibi tartışmalar da yaşanmamıştır (Şentürk, 2008: 28).

Her ne kadar, 1921 anayasasında özellikle yurttaşlığı tarif eden bir madde mevcut olmasa da anayasa koyucunun yurttaşı nasıl algıladığına dair bilgiye 1921 anayasasının başka maddelerindeki hükümler aracılığı ile ulaşılabilir. Bu hükümlerin başında ise devleti

isimlendiren 3. madde yer almaktadır. Buna göre 3. maddede "Türkiye Devleti" ibaresi yer almaktadır. Burada devletin "Türk devleti" değil de "Türkiye Devleti" olarak tanımlanması kurucu kadronun Kurtuluş Savaşının sadece Türkler tarafından değil diğer unsurlar tarafından da verildiğinin ve kurucu kadronun bağımsızlık amacıyla mücadele edenlerin kimliklileri konusunda duyarlı olduklarının farkında oldukları şeklinde yorumlanmaktadır (Coşkun, 2009b: 7).

Erdem'e göre milli mücadelenin başlangıcından 1923'e değin, dönemin siyasal konjonktürüne bağlı olarak Mustafa Kemal "Türkiye Devleti", Türkiye Ordusu", Türkiye Halkı", Türkiye Kadınları" gibi kavramları kullanmayı tercih etmiş ve Türk etnik kimliğine vurgu yapmaktan itina ile kaçınmıştır (2012a: 11). Nitekim Coşkun (2009b: 10)'a göre 1921 anayasasının m.1, m.2, m.4, m.12. maddelerinde geçen "millet" ve "halk" kavramlarının önünde bu kavramları niteleyen etnik bir sıfatın bulunmaması da göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur. "Türk halkı", Türk milleti" gibi ibareler anayasa koyucu tarafından kullanılmamış, bunun yerine sadece halk ve millet kavramlarının kullanılmasına dikkat edilmiştir.

Bu dönemde yurttaşlığın İslam merkezli kurgulandığı görülmektedir. Döneme ait belge ve açıklamalara bakıldığı zaman Misakı-ı Milli sınırları içerisinde yaşayan toplumun," "anasır-ı İslamiye", "İslam ekseriyeti", "bilcümle anasır-ı İslamiye", ahaliyi İslamiye", "Osmanlı-İslam camiası", "Türk ve Kürt unsurları", "Kürtler, Türkler, bütün İslami unsurlar" gibi kavramlarla tanımlandığı görülmektedir. Bu ifadelerden gayrimüslimleri dışlayan bir yurttaşlık anlayışının hâkim kılınmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır (Erdem, 2012a: 11).

1921 anayasası ve değişikliklerinin devlet gereksinimlerine cevap vermekten uzak olması, Cumhuriyet'in ilan edilmiş olması ve organlarının oluşturulması, imparatorluk ve saltanatın kaldırılması nedenleri ile devlet gereksinimlerine yanıt olabilecek ve toplumu yönlendirecek yeni bir anayasa yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Gözübüyük, 2007: 47). Nitekim 1924 anayasasında yer alan Yurttaşlık ile ilgili maddeler yurttaş niteliğine sahip bireylerin bu niteliğe sahip olmaktan doğan hak ve görevlerinin kanunlaştırılması ulus inşasının temel öğelerinden birini oluşturmaktadır. (Bendix, 1964: 74'den akt. Şentürk, 2008: 28). Buradan hareketle, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin, devletin temel kuruluşunun, toplumun ve bireylerin konumunu ve haklarını belirleyecek yeni bir yapılanmaya ihtiyacı çerçevesinde 1924 anayasası söz konusu siyasi ve toplumsal şartlar altında kabul edilmişti (Tanör, 2000: 290).

Liberal bir anayasa gibi görünen 1924 anayasası, yurttaşlaştırma süreci açısından halkın devlete karşı olan görev ve sorumlulukları temelinde inşa edildiğinden cumhuriyetçi bir anlayışa sahiptir. 1930'lu yıllara kadar olan dönemde Fransız tipi olarak nitelendirilen toprak temelli siyasi anlayışa dayanan, asimilasyonist bir bakışın egemen olduğu görülmekle birlikte 1930'lardan itibaren; Alman tipi olarak adlandırılan, temelinde kan bağı bulunan, *volk* merkezli

anlayışın daha açık biçimde egemen olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalar, daha çok etnisiteye dayalı olan bu anlayışın temelinin ilk dönemlerden itibaren atıldığını göstermektedir. Türk yurttaşının kim olduğu algısında din özellikle Sünni İslam'ın çok belirleyici olduğu sonucuna varılmaktadır (Şentürk, 2008: 29).

Aybay (1998: 39)'a göre vatandaşlık kavramı 1924 Anayasası'nın 88/1 maddesine göre "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlak olunur" hükmü ile Anayasa hukukuna girmiş ve bu, Cumhuriyet'e yakışır, laik ve çağdaş bir yurttaşlık anlayışıdır. Özbudun'a göre, anayasanın 88. Maddesindeki bu hükümde etnik açıdan Türk olmayan Müslüman azınlıklardan hiç söz edilmemesi, bu unsurların Türklük kavramı içerisinde düşünüldüğü ve dolayısıyla Türklüğün tanımlanmasında hâkim unsurun hala din bağı olmaya devam ettiğini göstermektedir (1998: 67).

1924 Anayasasının yurttaşlıkla ilgili maddesi göz önüne alındığı zaman, yukarıda ifade edilen yaklaşımlardan hareketle, anayasanın hukuksal boyutu ile siyasi boyutunun birbiri ile örtüşmediği anlaşılmaktadır. Bu açıdan anayasanın hazırlanışı sırasında yaşanılan ve temelinde Türklük tanımının yer aldığı tartışmalar, 1924 anayasasının hukuksal ve siyasi boyutu arasındaki uyumsuzluğu göstermesi açısından önemlidir. Anayasanın 88. Maddesi üzerinde yoğunlaşan tartışmalar Türklük tanımı üzerinde ve ülkede yaşayan gayrimüslim halkın bu madde ile Türklük tanımına dâhil edilmesinin yaratacağı sorunlar ve bu kesimlerin Türk olamayacağı çerçevesinde şekillenmiştir (Şentürk, 2008: 28). Bu bağlamda Meclis Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan teklif metninde 88. Madde şu şekilde düzenlenmişti: "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın Türk ıtlak olunur". İlk teklifte bulunmayan yurttaşlık itibari tabiri nedeni ile Genel Kurulda çok sert tartışmalar yaşanmıştır. Nitekim Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey tarafından Türk tanımı şu şekilde yapılmıştır.

> *"... Bugün bizim öz vatandaşımız Müslüman Hanefiyül mezhep, Türkçe konuşur... Eskiden bir Osmanlı sıfatı vardı, bu sıfat cümleye şamildi. Bu sıfatı ortadan kaldırıyoruz. Yerine bir Türkiye Cumhuriyeti kaim olmuştur. Bu Türk Cumhuriyetinin de bilcümle efradı Türk ve Müslüman değildir. Bunları ne yapacağız? Ortada bir Rum var, bir Ermeni var, bir Yahudi var, türlü türlü anasır var" (Gözübüyük & Sezgin, 1957: 439).*

Yaşanılan tartışmalar sonucunda 'Türklüğün ancak asimilasyonu kabul edenlere bahşedilebileceği ve 88. Maddenin sadece hukuksal açıdan bağı işaret etmek için gayrimüslim nüfusu da "Türk" olarak tanımlama konusunda hem fikir olunmuştur' (Şentürk, 2008: 28).

88. Maddenin öngördüğü Türklük tanımı toprak temeline ve siyasi birliğe dayanan asimilasyonist Fransız tipi yurttaşlık anlayışı ile uyumlu gözükse dahi, bu Türklük tanımı sadece anayasa ile sınırlı kalmış ve siyasal ve toplumsal hayata nüfuz edememiştir. Öte yandan, yurttaşlığın siyasi açıdan ve etnik köken olarak sınıflandırıldığı bu sistemde Türk olarak tanımlanan yurttaşlar ile etnik köken olarak Türk olan yurttaşlar arasındaki ayrım, yapılan

tartışmaların yanı sıra diğer kanun ve uygulamalarda da görünürlük kazanmaktadır (Şentürk, 2008: 28).

Fransız İhtilali ilham alınarak hazırlanan 1924 anayasasının *Temel Haklar ve Özgürlükler* başlıklı beşinci bölümü, Türklerin Hukuk-ı Ammesinde başlığı altında ele alınmıştır. Buna göre, hak ve özgürlüklerin felsefi kökenleri ve sınırları konusunda doğal, hukukçu, liberal (özgürlükçü) ve bireyci bir yaklaşım egemendir. Bölümün ilk maddesi (m68) bu anlayışın tipik bir örneğidir.

"Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına muzır (yararlı) olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır.

Hukuku tabiiyeden (doğal haklardan) olan hürriyetin herkes için hududu, başkalarının hududu hürriyetidir. Bu hudut ancak kanun marifetiyle tespit ve tayin edilir". Tanör'e göre maddede özgürlüklerin sınırı olarak devlet, kamu ya da toplum çıkarı gibi kavramlara gönderme bulunmamaktadır (2000: 308).

Bu anayasanın liberal bir anayasa gibi görülmesinin nedenleri bireysel haklar temelinde bakıldığı zaman yaşam, özgürlük, onur ve mülkiyet garantileri, vicdan özgürlüğü, basın ve iletişim özgürlükleri ve örgütlenme özgürlüklerinin bu anayasada dile getirilmiş olmasıdır (Şentürk, 2008: 29).

1924 anayasasının devlet felsefesi, sosyal değil, liberal ve bireyci bir niteliğe sahip ve kişinin kendi yaşamını kendisinin düzenlemesi gerektiğine dair inanca dayalıdır. Bundan dolayı, 1924 anayasasının önemli eksikleri bulunmaktadır. Bu eksikliklerden bir tanesi de sosyal haklar konusudur. 1924 anayasasından sosyal haklardan neredeyse hiç söz edilmemiş, devletin sosyal görevlerine yer verilmemesinin yanı sıra sendika, grev ve toplu pazarlık, toplu sözleşme gibi kolektif emekçi hakları da tanınmamıştır. Sosyal güvenlik, iş hakkı, sağlık ve konut hakları gibi alanlarda da devlete düşen görevlerden söz edilmemiştir. Bunu tek istisnası 87. Madde olan parasız ilköğretim hakkı ve zorunluluğu ile ilgili maddedir (Tanör, 2000: 311).

1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960 harekâtı öncesinde Türkiye'de yaşanılan rejim sorunlarına cevap verme amacının yanı sıra hazırlanmasında yeni anayasalardan da yararlanılan ve demokratik bir anayasa olma amacı güden bir anayasadır (Gözübüyük, 2007: 82). Bu anayasanın hazırlanışında, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi tarafından hazırlanan metinlerin yanında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Fransız, İtalyan ve Federal Alman anayasaları, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi gibi yabancı kaynaklı metinlerden de yararlanılmıştır (Tanör, 2000: 374).

1961 Anayasası Türk ulusunun ana niteliklerinin tanımlandığı bir önsöze sahiptir.

> *"…Bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, milli şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli*

> *bir üyesi olarak milli birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk milliyetçiliğinden ilham alan Türk milleti (…) insan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, bireyin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleri ile kurtarmak için (…) Türkiye Cumhuriyeti kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu Anayasayı kabul ve ilan eder ve bu Anayasayı, asıl teminatın vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile, hürriyete, adalete ve fazilete aşık evlatlarının uyanık bekçiliğine emanet eder (Kili ve Gözübüyük, 1985: 171-172).*

Bireye daha fazla önem ve daha aktif bir rol verilmesinin -özellikle iddia ve savunma hakkının dile getirilmesi ile- sağlandığı 1961 anayasası önsözünden de anlaşıldığı üzere, 1961 anayasası insan hakları, sosyal adalet ve refah gibi evrensel normlara dayanmaktaydı (Şentürk, 2009: 143). Nitekim Tanör de 1961 Anayasasının 2. Maddesinde yer alan "insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti" ibaresinin anayasanın İnsan ve Birey eksenli felsefesini yansıttığını savunmaktadır (2000: 379)

Ana hedefi insan, birey ve toplumun hak ve özgürlüklerinin uzlaştırılıp geliştirilmesi olan 1961 Anayasası devleti kutsal sayan 1982 Anayasasından farklı olarak insan, toplum ve birey'i yüce değer saymaktaydı (Tanör, 2000: 378). Nitekim Şentürk de 1961 anayasasının 1924 anayasasından pek çok açıdan farklılık gösterdiğini, bu farklılıklardan en önemlisinin ise, 1961 anayasasının daha kapsayıcı, insancıl ve evrensel bir anlayışla düzenlenmesi olduğunu savunmaktadır (2009: 144).

1924 ve 1961 anayasaları arasındaki farklardan bir diğeri ise, 1924 Anayasasının temel hak ve özgürlüklere kısaca değinmiş olmasına karşılık 1961 Anayasasında temel hak ve özgürlüklerin, kişi hakları, sosyal ve iktisadi haklar ve siyasal haklar olmak üzere üç bölümde genişçe düzenlenmiş ve ortak kurallar ise genel hükümler adı altında toplanmış olmasıdır (Gözübüyük, 2007: 84). 1961 anayasasının temel haklar ve özgürlükler bölümü, bu anayasanın liberal ve evrensel normlara dayanan ruhunun ayrıntılı bir şekilde yansıdığı bir bölümdür. Nitekim "Özel hayatın ve konutun dokunulmazlığı, haberleşme, seyahat ve yerleşme, inanç ve vicdan, düşünce özgürlükleri, eğitim ve mülkiyet hakkı, toplantı ve gösteri hak ve hürriyetleri, dernek kurma hürriyeti kamu düzeni sınırları çerçevesinde garanti altına alınan hak ve hürriyetlerdir" maddesi örnek olarak gösterilebilir (Şentürk, 2008: 31)

Ayrıca sosyal devlet kavramı 1961 anayasası ile gündeme getirilen yeni kavramlardan biridir. Sosyal devlet anlayışının sağlanabilmesi için anayasa; iktisadi ve toplumsal yaşamın, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık onuruna yakışır bir yaşayış düzenine ulaşması amacına göre düzenlenmesini, iktisadi ve kültürel kalkınmanın demokratik yollarla gerçekleştirilmesini, kalkınmanın bir plan dâhilinde yürütülmesini ve bireylerin sosyal güvenliğe kavuşturulmasını öngörmüştür (Gözübüyük, 2007: 84)

Temel Hakların Niteliği ve Korunması kenar başlığına sahip 10. Maddenin 2. Fıkrası "Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti

ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar" şeklindedir. Tanör'ün Akad'dan aktardığına göre, bu fıkra ve sosyal devlet anlayışı arasında kurulan bağ dengeleyici bir yaklaşım güderek toplumun farklı sınıfları arasında sosyal adaletin yaygınlaştırılmasını emretmektedir (Tanör, 2000: 379).

1961 dönemi anayasasının bir diğer farkı ise; yurttaşlık anlayışı noktasındadır. Dönemin yurttaşlık anlayışı cumhuriyetin erken döneminin görevlerle yüklenmiş yurttaşlık anlayışı karşısında hakların üstünlüğünün söz konusu olduğu aktif bir yurttaşlıktır (Şentürk, 2009: 142). 1961 anayasası ile devletin ferdin alanına müdahalesi etmesi sınırlandırılmış ve cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen yurttaşın devlete karşı sorumluluklarının üstünlüğünden belirgin bir kopuş gerçekleştirerek devletin bireylere karşı görevlerini tanımlamıştır. Buradan hareketle, bu anayasanın daha liberal bir anayasa olduğu ve dolayısıyla daha liberal bir yurttaşlık anlayışını hedeflediği savunulabilir (Şentürk, 2009: 145).

1961 anayasası gibi bir darbe sonrası anayasası olan 1982 anayasası (Dinçkol & Işık, 2015: 37) 1961 anayasasının Türkiye için fazla liberal olduğu ve ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal duruma gelmesinde etkisi olduğu iddiaları sonucunda hazırlanmıştı. 1982 anayasasında dönemin siyasi ve sosyal ruhuna uygun olarak devlet ön planda tutulmuş ve "devletin ülkesi ve milleti" ile bölünmez bütünlüğüne vurgu yapılmıştı (Gözübüyük, 2007: 201). Bu bağlamda 1961 anayasasından farklı olarak devlet birey karşısında önceliği elde etmiştir. Öte yandan, 1982 anayasası ile birlikte erken cumhuriyet döneminin yurttaşlık anlayışı olan cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışının tekrar gündeme gelmesinin yanı sıra sosyal haklar daraltılmış ve özellikle ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğü gündeme geldiğinde temel hak ve hürriyetler sınırlandırılmıştır (Şentürk, 2008: 32). 1982 anayasası ortaya çıktığı sosyal şartlar göz önüne alındığında, devleti korumacı bir psikoloji ile yazıldığı görülmektedir. Nitekim erken cumhuriyet dönemi anayasası olan 1924 anayasası ile bu bağlamda paralellik göstermektedir

1982 Anayasasının vatandaşlığı tanımlayan 66. Maddesi ile 1961 Anayasasının vatandaşlığı tanımlayan maddesi arasında fark bulunmamaktadır. "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür (Şentürk, 2008: 32). Öte yandan 1961 ve 1982 anayasaları karşılaştırıldığı zaman 1982 anayasasının gerek farklılıklara bakışı gerekse genel özgürlükler rejimini düzenleyişi açısından 1961 anayasasının gerisinde bir anayasa olduğunu söylemek mümkündür. Kültürel kimlik haklarına bakış açısı göz önüne bulundurulduğu zaman 1982 anayasasının 1961 anayasasından daha katı bir tutuma sahip olduğu söylenebilir (Erdem, 2012a: 15).

1982 anayasasının katılığa neden olan özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

I) "Vatandaşlığın düzenlendiği 1961 anayasasının ilgili maddesinin (m.54) kenar başlığı "vatandaşlık" iken 1982 anayasasının 66. Maddesinin kenar başlığı "Türk Vatandaşlığı şeklindedir. Anayasa koyucunun bu tercihini "Türklük" kavramına özel bir vurgu yapma isteği şeklinde okumak mümkündür.

II) Her iki anayasa söylem analizine tabi tutulduğunda 1982 anayasası, 1961 anayasasına nazaran çok daha fazla ve belirgin bir biçimde Türklük vurgusu içermektedir. 1961 Anayasası'nda -2'si başlangıç kısmında olmak üzere- toplam 25 kez "Türk" sözcüğü geçmesine karşılık 1982 Anayasası'nda -10'u başlangıç kısmında olmak üzere- toplam 54 kez "Türk" sözcüğü geçmektedir.

III) 1961 Anayasası, "yasak dil" anlayışının ifadesi olan bir düzenlemeye yer vermezken, 1982 Anayasası'nın 2001 değişikliği öncesindeki metninde bu anlayış kendisine yer edinmiştir. Yasak dil anlayışı Anayasa'da şu ifadelerle yer almıştır: "Düşüncelerin açıklanmasında ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz" (m.26/3) ve "Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz" (m. 28/2). Bunlar, esas itibariyle, Türkiye'de konuşulan yerel dillerin kanuni düzenlemelerle yasaklanabilmesini mümkün kılma amacını taşıyan hükümlerdir".

IV) 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'ndan farklı olarak Türkçeden başka hiçbir dilin eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamayacağını ve öğretilemeyeceğini öngörmektedir (m42/9) (Erdem, 2012a: 15-16).

1980 sonrası dönem gerek siyasi gerekse de sosyal arenada yurttaşlık konusunun yoğun olarak gündeme geldiği bir döneme tekabül eder. Yurttaşlığın yoğun olarak tartışılan bir kavram olmasında gerek anayasanın haklar ve özgürlükler açısından daha sınırlı bir hale gelmesi, gerekse yurttaşlığa kabul ve kaybettirme açısından yapılan yeni uygulamalar etkili olmuştur (Şentürk, 2008: 32). Öte yandan, yurttaşlığın yoğun olarak gündeme getirilen bir kavram olmasında, "dünya sistemindeki farklılaşmalar, globalleşme, Türkiye'deki hızlı sosyal ve ekonomik değişimler ve sonuç olarak farklılık talep eden toplumsal kimliklerin kamu alanında tanınma istemleri, ülkedeki vatandaşlık kavramının haklar, ödevler ve kimliklerin tanınması bağlamında…" etkili olmuştur (Keyman & İçduygu, 1998: 165).

3.5. Türkiye'de Kimlik ve Kimlik Sorunları

Türkiye'de kimlik sorunları yeni bir olgu değildir. Osmanlı imparatorluğunun çözülme ve dağılma sürecinde siyasal ve kültürel anlamda ortaya çıkmış, birtakım siyasi reformlara rağmen çözülememiş ve nihayetinde imparatorluk dağılmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğunun çözülmesi, dağılması ve yıkılması sadece kimlik sorunlarıyla izah edilecek bir mesele de değildir. Birçok iç ve dış dinamikler ile sosyo-ekonomik ve siyasi sorunlar bu çöküşte etkili olmuştur.

29 Ekim 1923'te kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti milli devlet/ulus devlet modeli üzerine inşa edilmiş, kimlik sorunları da dahil olmak üzere tüm sorunlarını çözmek için mücadele etmiştir. Tüm bunlarla birlikte genç Cumhuriyet kimlik sorunlarını çok erken yaşamaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti 100 yıla yaklaşan bir süreçte özellikle dini ve etnik kimlikler temelinde önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Özellikle dini/İslami çeşitli mezhep, cemaat, tarikat, sosyal hareketler vb. yapılanmalara dayalı kimlik sorunları, Aleviler ve Alevilik anlayışına dayalı kimlik sorunları ve Kürtler ve Kürt kimliği üzerine dayalı sorunları yaşamış ve halen de yaşamaktadır. Bu bağlamda, dini ve etnik kimlikler dışında, örneğin, "toplumsal cinsiyet kimliği" ve "sağcı, solcu, sosyalist vb." kimlik sorunlar ve çatışmaları yaşanmasına rağmen, ifade edilen din ve etnisite temelli sorunlar yapısal ve güncel olarak varlıklarını devam ettirmektedir. Bu sebeple bu faktörlere dayalı kimlikler ve kimlik sorunları çalışmamızın kapsamı dahilinde bu alt başlık bünyesinde ele alınacaktır.

3.5.1. Türk Kimliği

Türk kimliğinin daha önce açıklanan kimliklerden farkı bu kimliğin aynı zamanda bir ulusal kimlik olmasıdır. Bu nedenle Türk kimliğinin ulusal özellikleri bu bölümün özünü oluşturmaktadır.

Ulus kavramının Türk siyasi tarihine girişi I. Dünya Savaşı öncesine rastlamaktadır. Fakat Osmanlı toplum yapısı içinde bu kavrama en az itibar edenler Türkler olmuştur. Türkler açısından ulus kavramının bir şeyler ifade etmeye başlaması Osmanlı toplumsal yapısının çözülmesi ile orantılı olarak gelişmiştir (Attar, 2004: 643). Nitekim Akçam da Türk ulusçuluğu veya daha genel bir ifade ile Türk ulusal kimliğinin tarih sahnesine 20. yüzyıl başlarında çıktığını savunmaktadır (Akçam, 2008: 53) Bu nedenle öncelikli olarak Osmanlı son dönem toplumsal ve siyasi yapısı üzerinde durmakta fayda vardır.

19. yüzyılın başlarında geleneksel Osmanlı toplum yapısındaki çözülmelerin ilk işaretleri görülmeye başlanmıştır. Bu çözülmede Avrupa'da önce bir felsefi sistem olarak doğan, daha sonra ise bir ideolojiye dönüşen ulusçuluk akımının büyük etkisi vardı (Vatandaş, 2010: 109). Fransa kaynaklı olarak ortaya çıkan ve dünyaya yayılan ulusçuluk akımı 19. Yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda etkili olmaya başlamıştır. Nihayetinde 1800'lü yıllardan itibaren Osmanlı'da görülmeye başlanan ulusçuluk fikir akımı çok uluslu bir imparatorluk özelliğine sahip olan Osmanlıda ciddi toplumsal sorunlara yol açmıştır. Bunların da başında ulus temelli isyanların meydana gelmesi bulunmaktadır. Özellikle 1820'li yıllardan itibaren yaşanan Yunan, Sırp isyanları, Bulgar isyanları vb. isyanların temel itibariyle ulusçuluk akımına dayandıkları ifade edilebilir. 19. yüzyıl itibariyle bu ulusçu düşünce o zamana kadar gerçekleşen ulusçu hareketleri bir ileri aşama olan fiili toplumsal ayrışmaya taşır (Vatandaş, 2010: 110).

Fransız İhtilali sonrası yayılan ulusçuluk akımı ve fiili toplumsal ayrışmanın Osmanlı millet sistemini etkilediği savunulabilir. Osmanlı millet sisteminin üzerine inşa edildiği İslam, Rum, Ermeni ve Musevi sütunlarından sadece İslam ayağı Türkiye'de devlet kuranlar tarafından potansiyel millet olarak benimsenmiştir. Kuruluşundan itibaren ulus devlet olarak tasarlanan Türkiye Cumhuriyeti kendisine en fazla İslam milletini geleceğin potansiyel ulusu olarak benimsemiştir. İslam milleti Osmanlı'da Araplar, Kürtler, Türkler, Çerkezler, Türkmenler gibi bir etnik millet değil; bir din milletidir. Fakat bu İslam milleti Türk olarak adlandırılmıştır (Aktürk, 2013: 241).

> *"Kemalist kadrolar tarafından tasarlanan Türk Ulus'una dâhil olabilen ve ciddi bir etnik veya kültürel ayrımcılık gütmeyen nüfus grupları, ilginçtir ki genellikle tarihsel açıdan kendini Osmanlı siyasi bütünlüğüne dahil hissetmiş olan Sünni, Türk, Arap, Arnavut, Boşnak, Pomak, Giritli, Abhaz, Çerkez, Çeçen ve Lazlar olmuştur. Buna karşılık aşiret ilişkilerinin zamanla dağıldığı ve Osmanlıya temelde muhalif kalmış olan Türkmen ve Yörük kökenliler, Alevi Türkler açısından yukarıdan empoze edilen Türk Ulusu kimliğine dâhil olmak muhtemelen çok kolay olmamıştır. Sünni ve Alevi Kürtler açısından ise bu entegrasyon, tarihsel olarak geciktiği oranda geçersiz olmuştur" (Somel, 1997: 82). Öte yandan Kadıoğlu'na göre, Türk ulusal kimliğinin inşasında Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Kürtler, Araplar, Aleviler, Çerkezler, Gürcüler, Lazlar vb. toplulukların temsil ettiği farklı etnik, dinsel ve dille ilişkili farklılıkların dışlanması ve özümsenmesi yolu etkili olmuştur. Fakat bu durum Türkiye'ye özgü değildir. Bütün modern ulusal kimlikler sürekli olarak bazı "ötekiler"in tanımlanması ve yeniden üretilmesi ile gündeme gelmişlerdir (Kadıoğlu, 2012: 32).*

"Türkiye Cumhuriyeti'nin 1920'lerde inşasına başlanıp 1930'larda tamamlanmış, demokrasiye geçişle beraber 1950'lerden itibaren kısmen İslami dindarlığa açık hale gelmiş, bilhassa 1980 darbesiyle Türk-İslam sentezi olarak revize edilmiş fakat 28 Şubat'la beraber bu sentezin İslam tarafı ciddi biçimde budanmış olan, ortak milli kimlik tasavvuru olarak bir Türklük vardı. Değişik etnik, dini, mezhebi köklerden gelen kimselerin böylesi bir ortak Türklüğe asimile olabileceği ve asimile oldukça da eşit yurttaş olabileceği bir sistemdi bu. Asimilasyon bu kimlik formülünün başlıca operasyonel koduydu" (Aktürk, 2013: 271).

20. yüzyılın başlarında Türk ulusal kimliğinin ötekileri olarak adlandırılan diğer kimlikler üç grup altında toplanabilir. Ötekiler grubunun birinci üyesi, imparatorluk içinde yaşayan gayrimüslimlerdir; yani Hıristiyan ve Musevi gruplardır. Gayrimüslimler dışında ikinci ötekiler grubunu dilleri ve ait oldukları dinsel mezhepleri nedeniyle Türk olmayan Müslümanlar oluşturmaktaydı. Bu gruplar arasında Kürtler, Araplar, Balkan ve Kafkas kökenliler, yani Boşnaklar, Arnavutlar, Çerkezler ve Gürcüler sayılabilir. Üçüncü grup ise, Alevi Kürtler, Alevi Araplar ve Alevi Türkmenlerden oluşmaktaydı. Bu gruptakileri, İslam'la Sünni Müslümanlardan farklı bir ilişki kurduklarından dolayı Türk ulusal kimliğinin ötekileri olarak görülmüşlerdir (Kadıoğlu, 2012: 36-39).

Türk kavramı ve Türk insanının sosyal dinamik bir kimlik kazanmasında Kemalist sistemin etkisi büyüktür. Sistem, Osmanlının yüzyıllar boyunca dışladığı, bir kenara attığı Türk kavramı ve Türk insanına kimlik ve dolayısı ile farkındalık kazandırmıştır (Türkdoğan, 2008:

118). Türk kimliği Cumhuriyet rejiminin ortaya çıkardığı birçok tarihsel ve kültürel öğeden meydana gelen sentezci bir kimliktir (Güvenç, 1997: 46). Hem alt kimlikler kendi kimliklerini bu sentez içinde bulabilir hem de alt kimlikler üst kimliklerin daha da genişlemesine katkıda bulunabilir. Türk kimliği tarihin gelişme dinamiği içinde değişime ve zenginleşmeye açık olan bir kimlik olmasından kaynaklı olarak donuk ya da statik bir kimlik değildir (Çeçen, 1997: 169).

Türkçülük ulusçuluğun Türk toplumundaki ifadesidir. Avrupa'da oluşan Türk imgesi ve Türkler hakkında yapılan çalışmalar bunun nedenlerini oluşturmaktadır. Modern anlamda Türklük bilincini şekillendiren başlangıçta Batı'da yapılan Türkoloji çalışmalarının ortaya koyduğu veriler ve yaklaşımlardır. Bu veri ve yaklaşımlar daha sonra siyasal ve kültürel anlamda kimlik belirtme çabasına dönüşerek ulusçuluk niteliği kazanmıştır (Karakaş, 2007: 15). Türkiye'de gerek ulus devlet inşa sürecinde gerekse de bu süreçte ulusal kimliğin tanımlanmasında Türklüğe yapılan vurgu ve bu nedenle ortaya çıkan Türk milliyetçiliğinin doğuşu uzun bir tarihe, siyasi ve sosyal dönüşüme bağlı olarak gelişmiştir (Akyiğit, 2017: 144). Türkdoğan (2008: 98)'a göre süreç, çağdaşlaşma, laikleşme ve batılılaşma şekillerinde gerçekleşen üst yapı devriminin ötesinde Türklük olgusunun Orhun anıtlarına kadar uzanan tarihsel kimlik kaybı karşısında, ulus inşasında devlete gerçek kimliğini yeniden kazandırma çabasının bir sonucudur.

Türkiye'de ulusçuluk (milliyetçilik) bir devleti kurtarma projesi, bir modernleşme projesi, bir modernleşme karşıtlığı tepkisi ve küreselleşme karşıtlığı bayraktarlığı işlevlerini görmektedir (Akpolat, 2015: 6). Her ulus devlet kuruluşundan itibaren coğrafi sınırları içerisinde yaşayan halkı belirli idealler, değerler ve inançlar etrafında birleştirme, eğitim ve dil birliğini sağlama; çeşitli sosyal kesimler ve gruplar arasında çatışmaya yol açan farklılıkları giderme çabası içerisinde olmuştur. Ulus devletler tarafından yeni bir ulusal kimlik yaratılması amacıyla uygulanan bu politikalar sayesinde homojen ve bütüncül bir ulusal kimlik tanımlamasına ulaşılmıştır. Çok uluslu bir imparatorluk yapısından modern bir ulus devlet çıkarılması sürecini ortaya koyan Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşunda da aynı doğrultuda hareket edilmiş ve çerçevesini Atatürkçü ideolojinin çizdiği, toplumu yeniden tanımlayan, modernist anlamda yeni bir ulusal kimlik inşa etme çabasına girilmiştir (Özgül, 2003: 40).

Kemalizm modern anlamda toplumsal-siyasal programı ifade etmesi ölçüsünde bir ideolojidir. Devleti yeni bir meşruluk formu üzerinde yani ulus ve devletin birliği esasında, yeniden kurmayı amaçlayan bir proje olarak Kemalizm, dinin yerine laik terimler ile tanımlanan ulusu geçirerek meşruluğunu bu kavram üzerinde oluşturmuştur. Ancak burada birlik fikri korunmuş, klasik anlamda din ve devletin birliği yerini Kemalizm'de ulus ve devletin birliğine bırakmıştır (Köker, 1996a: 54).

Fakat bu noktada Kemalizm'in bireyi yurttaş özne konumuna dönüştürerek hareket eden batı modernitesinden farklılaştığı görülmektedir. Kemalist modernite projesi Batı modernitesinden farklı olarak ulus devleti, toplumu örgütleyici ve tamamlayıcı egemen özne konumuna getirerek hareket etmiştir. Bu bağlamda ulusal kimliğin kurulması sürecinde devlet toplumsal ilişkilerin düzenleyicisi değil, tamamlayıcısı konumundadır. Kemalist ulusal kimlik kavramının iki önemli niteliği burada ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, devletin ayrıcalıklı konumuna dayalı organik ve homojen bir toplum anlayışı. İkincisi, birey nosyonu olmadan geliştirilen ve daha çok devlete karşı yükümlülüklere dayalı olan bir yurttaşlık anlayışıdır (Özgül, 2003: 44).

3.5.2. Kürt Kimliği

Kürtler, günümüzde Mezopotamya olarak adlandırılan ve Türkiye, İran, Irak ve Suriye arasında yer alan dört ayrı parçaya bölünmüş bir coğrafi alanda yaşamaktadırlar. Dört farklı coğrafyaya bölünmüş bir alanda yaşamalarından dolayı çok farklı etnik gruplarla iç içedirler. Nitekim Kürtlerin güney komşuları Araplar iken, doğuda İranlılar ve batıda Türkiye ile ortak bir coğrafyayı paylaşmaktadırlar (Izady, 2007: 93).

Farklı coğrafi alanlara yayılmalarından dolayı, farklı kültürlerle temas içerisinde olan Kürtler, farklı lehçeler kullanmaktadırlar ve bu lehçeleri konuşanların çoğu öteki lehçeleri anlamaları zor olmaktadır. Kürtlerin konuştuğu iki temel lehçe Türkiye'de konuşulan Kurmanci (Kuzey Kürtçesi) ile Irak ve İran Kürdistan'ında konuşulan Sorani'dir (Güney Kürtçesi). Bu iki lehçenin dışında İran kökenli iki farklı dil daha konuşulmaktadır. Bunlar, kuzeybatıda ve Diyarbakır'ın kuzey ve batısındaki büyük bir bölgede konuşulan Zazaca ve bölgenin güneyinde farklı bölgelerinde konuşulan Gurani lehçeleridir. Bu iki lehçeyi konuşanlar Kürtçe konuşanlarla aralarındaki kültürel farklara rağmen hem kendileri hem de diğerleri tarafından Kürt olarak kabul edilmektedirler (Bruinssen, 2016: 10).

Diğer mezheplerden çok sayıda Kürt'ün varlığına rağmen Kürtlerin büyük bir kısmı Şafii mezhebine bağlı Sünni Müslümanlardır. Öte yandan, Kürtler arasında çok sayıda heterodoks azınlık ve mezhep de bulunmaktadır. Türkiye'de yaşayan Kürtler arasındaki önemli bir azınlık Aleviler'dir. Kürt Alevilerin önemli bir alt grubu Dersim'dekilerdir ve Zazaca konuşurlar. Fakat bunun yanı sıra çok sayıda Kurmanci veya Türkçe konuşan Alevi de vardır (Bruinssen, 2016: 11-12).

Osmanlı tarihinde Kürtlerden ilk defa Yavuz Sultan Selim zamanında, Yavuz'un İran Şahı İsmail'e kazandığı zaferle söz edilmiştir. Bu zafer sırasında Kürtler Yavuz'u desteklemişlerdir. Kürtlerin aktif desteği sayesinde Yavuz Sultan Selim Şah İsmail'i yenerek zafere ulaşmıştır (Çolak, 2009: 19-20).

Kürtler ve yönetici kadro arasındaki birlik ve beraberlik duygusu gerek Birinci Dünya Savaşı gerekse de Millî Mücadele döneminde de devam etmiştir. İslam birliği, İslam kardeşliği ve halifelik söylemleri etrafında Mustafa Kemal ve arkadaşlarının inşa ettikleri milli birlik vurgusu Kürtlerin milli mücadeleyi desteklemesi ile ayrılıkçı fikirlerden uzaklaşarak milli birliğin oluşmasını sağlamıştır. 23 Nisan 1920'de toplanan Birinci mecliste yetmişin üzerinde Kürt milletvekilinin olması Kürtlerin Cumhuriyet'in ilanı sırasında da milli mücadeleye verdikleri desteğin göstergesidir (Tan, 2010:185-186). Nitekim Hollandalı sosyolog Martin van Bruinessen de İslam'ın Birinci Dünya Savaşı yenilgisi üzerine kâfir galipler ve yerli Hıristiyanlar karşısında Türkleri ve Kürtleri birleştirmiş bir öğe olduğunu savunmaktadır. Ona göre birçok Kürdün Kemalist harekette gönüllü olarak yer almasının nedeni, Sünni Kürtlerin kendilerini inanç bağlamında Kemalist Türklerin yanında görüp gayrı Müslimlere karşı bir savaş verme isteğiydi (Bruinessen, 1993: 46). İslam'ın Osmanlı İmparatorluğunun Müslüman halkı arasında değişik etnik kimlikleri kaynaştıran bir bağ işlevi gördüğünü savunan Kirişçi ve Winrow'a göre fiilen yeni bir siyasi topluluk kurmak amacıyla Türk milliyetçiliğini yeni bir kaynaştırıcı bağ olarak İslam'ın yerine geçirme çabası kısmen başarılı olacaktır (Kirişçi & Winrow, 1997: 102).

Ancak Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte Kürtler ve yönetici kadro arasındaki dayanışma çözülmüştür. 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile birlikte kısa zamanda birçok Kürt isyanının gerçekleşmesi yönetici kadronun milli mücadele dönemindeki birleştirici, bütünleştirici söylemlerden uzaklaşmasının sonucu olarak yorumlanabilir. Buna örnek olarak 1500'lü yıllardan itibaren yani Osmanlı İmparatorluğunda Yavuz Sultan Selim döneminden Cumhuriyet'e kadar geçen yaklaşık 500 yıllık süreçte sadece 12 Kürt isyanı ortaya çıkarken, Cumhuriyet'in ilanından sonra kısa bir tarihsel süreçte 27 Kürt isyanın gerçekleşmesi verilebilir. Bu durum Osmanlı'nın uyguladığı din temelli bütünleştirici politikaların etnik temelli politikalara oranla Kürtler arasında daha fazla benimsendiğini göstermektedir. Osmanlı zamanındaki isyanların temelinde, devletten ayrılmayı amaçlayan siyasi bir niteliğe sahip olmayan sosyal, ekonomik ve idari nedenlerden oluşurken, Cumhuriyet zamanındaki isyanlar etnik, dini, siyasi ve toplumsal alanlarda yoğunlaşan, devlet ve rejime cephe alan isyanlardır (Çolak, 2009: 224).

Kürtlerin Cumhuriyet'in ilanı sonrasında gerçekleştirdikleri isyanların temelinde onların Cumhuriyet yönetimi içerisinde anayasal haklarını elde etmek istemelerinin de etkisi olduğu savunulabilir. Cumhuriyet, 1924 anayasası ile birlikte Türkiye'de Türk'ten başka etnik kavimlerin varlığı gerçeğine itiraz etmemiş fakat bu fiziki varlığın hukuka tercüme edilmesine izin verilmeyeceğini beyan etmişti. Bu algı 1924 anayasasının üzerine inşa edildiği algıyı oluşturmaktaydı ve anayasanın Meclis Anayasa komisyonu tarafından teklif edilen giriş/gerekçe kısmında açık bir şekilde ortadaydı (Yeğen, 2014: 52-53).

> *"...Devletimiz bir devleti milliyedir. Beynelminel (milletler arası) veyahut fevkalminel (milletlerüstü) bir devlet değildir. Devlet, Türkten başka millet tanımaz. Memleket dâhilinde hukuku mütesaviyeyi (hukuksal eşitliği) haiz başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan bunların ırki mübayenetlerini (başkalıklarını) manii milliyet tanımak caiz olamaz. Kezalık hürriyeti vicdan musaddak (tasdik olunmuş) olduğundan ihtilafı din (din farklılığı, uyuşmazlığı) de mâni milliyet addedilmemiştir (Gözübüyük & Sezgin, 1957: 7).*

1924 anayasası ile birlikte Cumhuriyet, Kürtleri mevcut, fakat kolektif kültürel hakları tanınamaz bir kavim olarak algılamaktaydı. Bu bağlamda Kürtlerin artık hukuki ve siyasi özneler olarak Kürt olmadıkları sonucuna varmak mümkündür (Yeğen, 2014: 53). Öte yandan milliyetçilik fikri ilk başlarda yurttaşlık esasına göre geliştirilmiş olsa da daha sonraki uygulamalarda etnik milliyetçiliğin ön plana çıktığı görülmektedir. 1924 anayasası ise bu uygulamalara hukuki dayanaklık etmiştir. Başka bir deyişle artık milli bir ulus devlet olan Cumhuriyet içerisinde yurttaş olmaya başlayan Osmanlı Kürt tebaası ise artık Türk olmuştu (Beşikçi, 2013: 30).

1924 anayasası ile birlikte Türklüğün yurttaş olmanın ölçütünü belirlemeye başlamasının yanı sıra devletin kurumlarına üye veya memur olmanın temel kriteri de Türklük olmuştur. Etnik kökeninden ve kültüründen vazgeçmeyen ya da bu politikalara karşı çıkan Kürtler ise potansiyel tehlike olarak görülmüştür (Fuller & Barkey, 2011: 32).

Kürtler ile Cumhuriyet arasındaki kırılma noktalarından biri de Lozan Anlaşmasıdır. 24 Temmuz 1924 tarihinde İsviçre'nin Lozan kentinde imzalanan Lozan Anlaşması modern Türkiye açısından en önemli dönüm noktası olmasının yanı sıra Kürtler açısından da ayrı bir öneme sahiptir (Tan, 2009: 191-193). Anlaşmanın Kürtler açısından önemi Kürtlerin azınlık olarak kabul edilip edilmeyeceği tartışmasıdır. Lozan görüşmeleri sırasında Avrupalı devletler Kürtlerin azınlık oldukları konusunda ısrar edince İsmet Paşa bu duruma karşı çıkarak şöyle bir cevap verir: "Türkler ve Kürtler Türkiye Cumhuriyeti'nin ana unsurlarıdır. Kürtler, bir azınlık değil, bir millettirler; Ankara hükümeti hem Türklerin hem de Kürtlerin hükümetidir" (Akyol, 2006: 73).

Anlaşmanın büyük tartışmalara yol açan azınlıklarla (ekalliyetlerle) ilgili kısmı Türkiye'de yaşayan Yahudi, Rum ve Ermenilerin her türlü dini ve milli hakları tanınarak Lozan Anlaşmasında 39, 40 ve 41. Maddelerde kabul edilmiş ve böylece bu azınlıkların kendi dillerinde eğitim hakları güvence altına alınmıştır (Tan, 2009: 193).

Gerek 1924 Anayasası gerekse sonraki uygulamalarla Kürtlerin etnik ve kültürel hakları görmezden gelinince Kürtlerden Cumhuriyet yönetimine karşı bir dizi isyan hareketi başlamıştır. Bu isyanların başında Şeyh Sait isyanı gelmektedir. Karar vericilerin isyanı bastırmak için güvenlik merkezli politikalara başvurmaları sonucunda onların militarist uygulamaları sorunu çözememiştir (Koçak, 2010: 32). Şeyh Sait isyanının sebeplerini 1924 Anayasası ve halifeliğin kaldırılmasında gören Yeğen, Cumhuriyet'in Müslüman unsurları arasında ortak birlikteliği sağlayan hilafetin kaldırılması ve 1924'te yapılan anayasa ile

Kürtlerin görünmez hale gelmesinin Kürt sorununu derinleştiğini savunmaktadır. Temelinde inkâr politikasının olduğu bu sert hukuki uygulamalar hem Kürt kimliğinin hem de Kürt kültürünün yasaklanmasını beraberinde getirmiştir (Yeğen, 2014: 59).

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerde Demokrat Parti'nin (DP) iktidar olmaya hak kazanması ile birlikte askeri ve bürokratik seçkinler tek parti yönetimindeki egemenliklerini kısmen de olsa kaybetmişlerdir (Zurcher, 2004: 273). Çok partili rejime geçilmesi sonucunda Kürtlerden DP'ye büyük bir yönelim olmuştur. Bu yönelimin ardında yatan neden partinin herhangi bir somut etnik-kültürel talebi karşılamasından öte tek parti baskısının kalkmış olması ve bölgeyle bağı olan insanların milletvekili gösterilmesi, kemikleşmiş CHP kadrolarının tasfiyesine yönelik bir umudun işareti olmasıydı (Aktürk, 2013: 209). Ancak süreç içerisinde DP'nin Kürtlere karşı tavrı değişmiştir. DP döneminin sonlarına doğru 17 Aralık 1959'da gerçekleşen 49'lar Tevkifatı, devletin Kürt ayrılıkçılığı potansiyelinden rahatsız olduğunun en bariz göstergesi olduğu gibi DP'nin de Kürtlere karşı değişen tavrına da delil sayılabilir (Aktürk, 2013: 211). DP'nin kapatılmasına yönelik önemli gerekçelerden biri olarak görülen Kürt milliyetçiliğinin yükselmesi sonucunda, 27 Mayıs 1960 darbesinin karar alıcıları DP'yi Doğu'da Kürdistan devletini kurmakla suçlamışlar ve nihayetinde 1960 darbesinden sonra DP iktidarına son verilmiştir (Kökce, 2011: 122'den akt. Arslan, 2016: 59).

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi kısa ise bir süre içerisinde kapsamlı bir toplumsal mühendislik projesine dönüşmüştür. Söz konusu dönemde hem Kürt sorununun yarattığı gerilimler hem de Kürt milliyetçiliğinin yayılması sorunun "Türk-İslam Sentezi" ekseninde geliştirilen Türk milliyetçiliğinin yaygınlaşması ile çözülebileceği anlayışını beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda başta eğitim ve anayasa olmak üzere çeşitli alanlarda güçlü bir Türklük düşüncesi üretimine gidilmiştir. Bu bağlamda yapılan anayasada Türk kimliğinin tanımı geliştirilmiş ve Türk devletine yurttaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte diğer kimlikleri dışlamayan kapsayıcı bir kimlik tanımı tekrar yapılmamıştır (Konda, 2011: 64-65'den akt; Arslan, 2016:59).

12 Eylül, Kürt milliyetçiliğini şiddeti temel alan bir toplumsallaştırma aracı şekline dönüştürmüştür. Kürt aydınları başta olmak üzere kısa bir süre içerisinde çok sayıda kişi tutuklanmış ve işkencelere maruz kalmışlardır. Nitekim bu işkencelere dayanamayan birçok Kürt yurttaş hayatını kaybetmiş veya sakat kalmıştır, bu durum yurttaşlarda hem fiziksel hem de toplumsal bir travma/bunalıma neden olmuştur. Bazı hükümlüler uygulamaları protesto etmek için zindanlarda kendilerini yakmışlardır. Bir kez daha egemen kurtarıcı haline getirilen Kemalizm, Türkiye'de yaşayan herkese dayatılmıştır. Başta dil olmak üzere hem Kürt kimliğine dair tüm unsurlar hem de Kürt kimliği yasaklanmıştır (Bozarslan, 2008: 860-861'den akt; Arslan, 2016: 70). Nihayetinde, 1980'li yılların ortaları 1980 darbe havasının toplumsal alanda etkisinin azalması ile birlikte Türkiye'de Kürt kelimesinin hukuki olmasa da sosyal ve siyasi

meşruiyet edinerek serbestçe kullanılabildiği yıllardır. Bu durum ayrılıkçı örgüt Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'nın "silahlı propagandası"nın Türkiye'de gözlerin tekrar Kürt kavramına dönmesine neden olmuş ve böylece Kürt kelimesinin hukuki olmasa da sosyal ve siyasi meşruiyet edinerek serbestçe kullanılmasını sağlamıştır (Yıldız, 2010: 176).

1990'lı yıllar siyasi anlamda Kürt hareketinin siyasi partileşmesi ve sosyolojik anlamda ise, köy boşaltmaların olduğu yıllara tekabül etmektedir. 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen köy boşaltmalarının esas amacı Kürtler ile PKK arasındaki bağlantıları koparmak ve örgüt militanlarının dağlık arazide barınmasının önüne geçmekti. Asıl amacının ne olduğu fark etmeksizin, 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen yerinden etme faaliyeti hacim açısından daha önce Cumhuriyet döneminde yapılan mecburi iskân faaliyetlerine oranla çok daha büyük boyutlara varmıştır. On yıl kadar bir süre içerisinde 3 bin köy ya da mezra yakılmış ve buralarda yaşayanlara herhangi bir süre verilmeden buralar boşaltılmıştır (Kurban & Yeğen, 2012: 49).

1990'lı yıllar aynı zamanda Kürt sorununun demokratik yollarla tartışılmasını sağlayan Kürt siyasi partilerinin kurulduğu yıllardır. Her ne kadar kurulan partiler devletin birliğini sarsmaya yönelik beyanlarda bulundukları iddiası ile Anayasa Mahkemesi tarafından kısa süre içinde kapatılmış olsalar da Kürt sorununun siyasal alanda dile getirilmesine yardımcı olmuşlardır. Halkın Emek Partisi (HEP), Özgürlük ve Eşitlik Partisi (ÖZDEP), Demokrasi Partisi (DEP), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) ve Demokratik Halk Partisi (DEHAP), Demokratik Toplum Partisi (DTP) ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) gibi partiler Kürtlerin taleplerini siyasi arenada dile getirmeye başlamışlardır. Kürt siyasi hareketinin yasallaşması ile birlikte yeni mücadele pratikleri geliştirilmiş, oylarını diğer merkez partilere veren Kürtlerin belirli bir kesimi Kürt siyasi partilerini tercih etmeye başlamışlardır. Yasal Kürt siyasi partilerinin zamanla Kürt oylarının önemli bir kısmını alması onları Kürt hareketinin aktörleri durumuna getirmiştir (Özhan & Ete, 2008: 8'den akt. Arslan, 2016: 75).

1990'lı yıllar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de demokratikleşme söyleminin yaygınlık kazandığı yıllarken, 2000'li yıllar bu söylemin en üst seviyeye ulaştığı yıllardır. Bu durumun önemli aktörlerinin başında 2002 yılında iktidara gelen Ak Partinin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Siyasi çizgisini Avrupa Birliği'ne uyum hedefi ile şekillendiren Ak Parti demokratikleşmeyi parti siyasetinin temel bir hedefi olarak belirlemiştir. Demokratikleşme dürtüsü ile 2002'den beri ciddi bir değişim ve dönüşümden geçen Türkiye'de "çok kültürlülük, temel hak ve özgürlükler ve farklılıkların bir arada yaşayabilmesi" gibi kavramlara yapılan vurgu Kürt sorununun ele alınış biçiminde de paradigma değişimine yol açmıştır (Kızmaz, 2010: 28).

Bu anlamda hükümetin ilk icraatı 2002 yılında TRT'den Kürtçe yayın yapılmasına, özel Kürtçe kursların açılmasına, Kürtçe kitapların yayınına ve Kürtçe şarkılar dahil olmak üzere Kürtçe kültürel festivallerin düzenlenmesine izin veren yasayı onaylaması oldu. 2005 yılında

Diyarbakır'a giden dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan burada yaptığı açıklamada Kürtlerin kültürel haklarını özgürce kullanmaları gerektiğini ve bölgenin sosyo-ekonomik açıdan kalkındırılmasına öncelik verileceğini belirtmesi hükümetin Kürt sorununa ilişkin tutumunu ortaya koyması açısından önemlidir (Efegil, 2009: 448).

AK Partinin kuruluşundan 2009 yılına kadar uyguladığı politikalar demokratikleşme çabası altında değerlendirilirken, 2009'un ortalarından itibaren yapılan tüm çalışmalar demokratik açılım projesinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir (Akdoğan, 2010: 27). Projenin ortaya çıkmasına kadar kültürel haklar ve sosyo-ekonomik girişimler gündemdeyken Demokratik Açılım ile birlikte hükümetin daha önce çekingen davrandığı anadilde eğitim, anayasal yurttaşlık gibi konularda yapılması gerekenler konuşulmaya başlanmıştır (Kızmaz, 2010: 33).

Hükümet tarafından kısa, orta ve uzun vadeli olmak üzere üç aşamalı bir süreç olarak belirlenen demokratik açılım sürecinin ilk aşaması kısa vadede" Cezaevlerinde Kürtçe konuşmak serbestliği, devlet dairelerinde Kürtçe bilen yurttaşların istihdam edilmesi, ilçe, köy ve mezra gibi yer isimlerinin Kürtçe veya diğer isimlerle değiştirilmesi, Kürtçe isim sıkıntılarının giderilmesi" idi. Orta vadede ise, "PKK'nın tasfiyesine yönelik adımların atılması, TCK'nın 221. Maddesinin yeniden düzenlenmesi, işsizlik sorununa çözüm bulunması" idi. Uzun vadede ise, "Anayasal değişiklik yapılarak yurttaşlık kavramının yeniden tanımlanması, eğitim diline serbestlik getirilmesi, kültürel çeşitliliğin korunması, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, Kürtçe yayın ve özel TV'lerin önündeki engellerin tamamen kaldırılması, Kürtçe siyasi propaganda yasağının esnetilmesi" idi (Efegil, 2009: 457).

Temmuz 2015'de PKK'nın mevcut ateşkes durumunu bozan silahlı eylemleri ve Halkların Demokrasi Partisi (HDP) milletvekillerinin PKK'nın eylemleri ile aralarına mesafe koymada yetersiz kalması sonucu HDP'nin "Türkiyelileşmek" iddiası sarsılmıştır. HDP'nin eş genel başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ bunun yerine Demokratik Toplum Kongresinin (DTK) 27 Aralık 2015'te ilan ettiği "demokratik özerklik" ve "özyönetim" taleplerini desteklemişlerdir. HDP Tarafından yürütüldüğü iddia edilen "Türkiyelileşmek" iddiası güvenlik güçleri ve PKK arasında süren çatışmalarla iyice zayıflamıştır (Köse, 2017: 23).

3.5.3. Alevi Kimliği

Sosyal bilimler alanında üzerinde yoğun tartışmaların yaşandığı kavramlardan birisi de Aleviliktir. Alevilik kavramı hem siyasi hem dinsel birçok yaklaşımdan hareketle ele alındığından dolayı henüz üzerinde ortak bir görüş birliğinin var olduğunu söylemek çok mümkün değildir. Anadolu topraklarının kadim inanç topluluklarından biri olmalarına rağmen tarihsel süreç göz önünde bulundurulduğunda Alevilerin bir toplum olarak sorunlarına

odaklanılmasından ziyade bir sorun olarak kabul edildikleri görülmektedir (Alvanoğlu, 2017: 175).

Etno dinsel bir karaktere sahip Alevilik tarihsel süreç içerisinde "Kızılbaş, Bektaşi, rafizi" gibi pejoratif kavramlarla da eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Tarihsel süreç içerisinde bu kavramlar ortaya çıktıkları ilk anlamlarıyla sınırlı kalmamışlar, hem zaman ve mekâna bağlı olarak hem de çeşitli tarihsel faktörlerin de etkisiyle zaman zaman anlam daralmalarına veya genişlemelerine uğramışlardır ayrıca zaman zamanda politik alanlarda çeşitli çekişmelerle karşılaştığında bir tek kimliği ifade eder bir biçime dönüştüğü görülmektedir (Ocak, 2009: 22).

Arapça bir kökene sahip olan Alevi kavramının iki anlamı bulunmaktadır. Bu anlamlardan birincisine göre Alevilik, Hz. Ali ve onun soyuna mensup olanlar anlamına gelmektedir. İkincisi ise, Hz. Ali'nin yolundan gidenler anlamını taşımaktadır (Sezgin, 1996: 13). Nitekim Ali Yaman da (2007: 20) Alevilik tanımlamasında ikinci öğe üzerinde durmuştur. Ona göre Alevilik; Hz. Ali'yi sevmek ve onun soyunun yolundan yani Ehli Beyt'in yolundan gitmek anlamına gelmektedir Öte yandan Melikoff ise Aleviliğin birinci tanımı üzerinde durmaktadır. Ona göre Alevilik Hz. Ali'ye bağlı olanlar anlamına gelmektedir ve kavram İran'da bu şekilde kullanılmaktadır (Melikoff, 1993: 26).

Yaman, Aleviliği tarihsel ve toplumsal şartların doğal bir sonucu olarak kitabi olmaktan ziyade sözlü geleneği temel alan eski inanç ve geleneklerin İslami motifler altında yaşamaya devam ettiği bir inanç olarak tanımlamaktadır (2010: 116-117). Öte yandan Aleviliğin bir inanç biçimi olmaktan çok bir yaşam biçimi olduğunu savunan görüşler de bulunmaktadır. Buna göre Alevilik, bireyi, doğayı, dünyayı ve toplumu anlama ve yorumlama şekli olmasının yanı sıra bireyin başka bireylerle ve toplumla olan ilişkisini düzenleyen kurallar toplamıdır. Alevilik öteki dünya yerine bu dünyayı, millet yerine insanı esas alan, düşüncenin ve eylemin merkezine insanı koyan üretimi ve üleşimi örgütleyen bir sistemdir (Balkız, 1995: 13).

Yukarıda verilen yaklaşımlardan hareketle aynı zamanda Aleviliğin hem bir inanç hem de bir yaşam biçimi olduğu düşünülmektedir. Nitekim "Alevilik, Hak-Muhammed-Ali üçlemesiyle İslam içinde kendisini ifade eden bir inanç sistemi olmakla beraber marifet ehli olup hakikatçi, akli, ahlaki ve insani değer ölçüleriyle kendini geliştiren; dil, din, ırk, mezhep ve cinsiyet ayrımı yapmadan dünya insanlarını hoşgörü temelinde kucaklayan evrensel bir felsefi görüş ve türlü kültürlerle bezenmiş bir yaşam biçimidir" (Kaleli, 2003: 11).

Aleviliği, sahip olduğu heterodoks karakteri ile tanımlayan Sosyolog Martin van Bruinessen'e göre Alevi kavramı gerek inanışları gerekse de ritüelleri birbirinden oldukça farklı heterodoks toplulukları tanımlamak için kullanılan bir üst kavramdır (Bruinessen, 2016: 117). Türdeş olmayan yorum, ana yorumdan sapılarak yanlışlıklara giden yorum anlamına gelen heterodoks kavramının (Öktem, 1997: 182) Alevilik açısından önemi üzerinde duranlardan biri de Kazım Ateş'tir. Ona göre Alevilik:

> *"...sadece ortodoksi değil geleneksel Sünni İslam dışında gelişen oldukça farklı tasavvufi ve heterodoks inanç formlarının zaman içinde kaynaşmasıyla, Hıristiyanlık, Yahudilik gibi kitabi dinlerin heterodoks formlarıyla buluşmasıyla, İslam'ın Şii yorumunun (özellikle Hz. Ali kültü, On İki İmam kültü, Kerbela anmaları, Muharrem orucu vs. gibi) belirgin etkisiyle ve özellikle yerel kültürel inanç ve kültürel pratiklerle kurduğu esnek ilişki ve geçişkenlikle oluşmuş bir inanç biçimi olarak tanımlanabilir..." (Ateş, 2011: 237).*

Alevilerin özelliklerinden bir diğeri de onların kimliklerini sözlü kültürü temel alarak inşa etmiş olmalardır. Bu bağlamda gerek sosyal gerekse de siyasal nedenlerle kapalı bir toplum yapısına sahip olan Alevilerin bu durumun doğal bir sonucu olarak inşa ettiği kendisine özgü toplumsal kurumları sözlü anlatım geleneğine dayanmaktadır (Yaman, 1997: 30). Öte yandan Subaşı'na göre, sözlü kültüre dayalı olan her şeyin ülkenin farklı yerleri ve farklı bölgelerinde farklı şekillerde görünümler kazanmasından kaynaklı olarak Alevilik de sosyolojik ve teolojik olarak yorumlanırken onun sözlü kültüre dayalı yapısı göz önünde bulundurulmalıdır (2010: 8).

Bir inanç olmasından kaynaklı olarak Alevilik sadece bir dili konuşan ve kendini bir tek etnik grubun üyesi olarak gören kişilerle sınırlı değildir (Yaman, 1997: 48). Nitekim Bruinessen'de Alevilikte dilsel olarak dört ayrı grubun varlığından söz etmektedir. Ona göre,

> *"... Bunlardan ilki Kars'ın doğusunda yaşayan, Azeri Türkçesi konuşan ve Alevilikleri modern İran'daki "Ortodoks" on iki imam Şiiliğinden çok az farklı olan Alevilerdir. Türkiye'nin güneyinde (özellikle Hatay ve Adana'da) yaşayan ve Arapça konuşan Alevi topluluğu Suriye Alevilerinin (Nusayriler) bir parçasıdır ve diğer Alevi gruplarıyla tarihsel bağları yoktur. İlk grup gibi onların da sayıları oldukça azdır ve Türkiye'deki rolleri ihmal edilebilir. Önemli Alevi grupları Türkçe ve Kürtçe konuşanlardır (Kürtçe konuşanlar da kendi aralarında Kürtçe ve akraba bir dil olan Zazaca konuşanlar olarak ikiye ayrılır); her iki grup da Safeviler ile yakın ilişkiler kurmuş olan asi aşiretlerin torunlarıdır..." (Burinessen, 2016: 117).*

Yukarıdaki açıklamalardan Aleviliğin yalnızca tek bir dili konuşan ve kendini tek bir etnik grubun üyesi olarak gören kişilerle sınırlı olmadığı düşünülebilir. Nitekim Türkiye'de Alevi toplulukları çoğunlukla kendilerini Türk olarak tanımlayan bireylerden oluşmakla birlikte Alevilik kendilerini Kürt, Zaza veya başka isimlerle tanımlayan topluluklar tarafından da benimsenmiştir (Yaman, 2010: 127).

Aleviliğin tarihsel kökenlerine bakıldığı zaman genel olarak Şia hareketinin kökeninin Hz. Muhammed'in vefatı sonrasında yaşanan gelişmelere dayandığı görülmektedir. Siyasal bir niteliğe sahip olan bu gelişmelerin temelde halifelik sorununa dayandığını ileri sürmek mümkündür. Tarihsel süreçte Ehl-i Beyt'in başına gelenler ve bunlardan en önemlisi olarak kabul edilen Kerbela Olayı Aleviliğin siyasal ve düşünsel açıdan daha da olgunlaşmasına ve Araplar dışındaki diğer uluslara da yayılmasına sebep olmuştur (Yaman, 2007: 71-72).

3.5.3.1. Osmanlı'da Alevilik

Alevi toplulukları Sünniliğe aykırı ve gayrı resmi inanışları nedeniyle marjinal ve kapalı bir topluluk durumuna getiren gelişme, özellikle 16. yüzyıldan itibaren Sünniliğin Osmanlı

İmparatorluğu'nun resmi mezhebi haline gelmesidir. Buna paralel olarak Alevilerin "marjinaliteleri" de onların Osmanlı İmparatorluğu zamanında kapalı bir topluluk durumuna gelmesinin nedenleri arasındadır. Siyasi marjinalite olarak ortaya çıkan durum ise Osmanlı-Safevi mücadelesi sürecinde karşımıza çıkan Kızılbaş-Alevi toplulukların Şah İsmail'in yönettiği Safevi Devleti'ni desteklemeleridir (Yaman, 2010: 121).

Osmanlı döneminde Kuyucu Murat Paşa'nın gerçekleştirdiği katliamlar gibi çeşitli baskılara maruz kalan Alevilerde bu baskılar siyasal iktidara karşı muhalif bir tutumun gelişmesine neden olmuştur. Osmanlıya sürekli muhalefet eden Anadolu Alevileri Osmanlı karşısında devrim gerçekleştirmek isteyen Mustafa Kemal'i sadece Kurtuluş Savaşı sırasında değil sonrasında da desteklemişlerdir (Öktem, 1997:188). Bu desteğin temelinde bağımsızlık savaşı sırasında kendilerinin de desteğini sağlamak amacıyla kurulan yakın ilişkiler ve bu ilişkilere dönemin Hacı Bektaş Dergahı'nı temsil eden Alevi önderlerinden Çelebi Ahmed Cemaleddin Efendi ve Dababa Salih Niyazi Efendi'nin verdikleri destek bulunmaktadır (Kansu, 1998: 492-494'ten akt; Yaman 2010: 121).

3.5.3.2. Cumhuriyet Döneminde Alevilik

Osmanlı siyasal geleneğinin bir devamı olarak Alevilerin gerek Cumhuriyet'in siyasal ve bürokratik kadrosundan gerekse de yeni kurulan dini örgütlenmelerden dışlanmaları Kemalist seçkinlerin bilinçli bir tercihi değildir. Bu bağlamda Cumhuriyet'in kurucu kadrosu Alevilere karşı uygulanan ayrımcılığın sorumlusu olarak itham edilemez fakat Aleviler konusunda Osmanlı geleneğinden radikal bir kopuşu gerçekleştiremedikleri savunulabilir (Aktürk, 2013: 192). Nitekim Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Alevilerin Mustafa Kemal Atatürk'ü destekledikleri, onun kişiliği ve gerçekleştirdiği reformlar sayesinde Osmanlı döneminde maruz kaldıkları ayrımcılığının izlerinin silineceğini öngördükleri konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Alevileri memnun eden reformlar arasında, eğitim birliği yasası, yeni alfabenin kabulü, şeyhülislamlık kurumunun kaldırılması ve laik esaslara dayalı bir hukuk sistemine yönelim bulunmaktaydı (Yaman, 2007: 126).

Tek Parti döneminde devlet ve Aleviler arasında olumsuz algılamalara neden olan olaylar 1925 yılında Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ve 1937'deki Dersim isyanıdır. Fakat buna rağmen Koçgiri ve Dersim olayları da dâhil olmak üzere Aleviler arasında yeni rejimin kendilerine yönelik dışlayıcı ve ayrımcı bir tutum içerisinde olduğuna dair genel bir kanı hâkim değildir. Öte yandan Tek parti döneminde "Alevi dedelerinin sakallarının zorla kesilmesinden dolayı şehirlere inememeleri, bazı nüfus memurlarının geleneksel Alevi isimlerini seçmek isteyen ailelere zorla Sünni isimleri empoze etmeleri" gibi bazen toplumun geneline bazen Alevilere özel olarak uygulanan baskılar Alevileri etkilemiştir (Aktürk, 2013: 194).

Osmanlı döneminde iktidar baskılarından kaçarak ulaşılmaz dağ köylerine ve kırsala yerleşen Aleviler özellikle 1950'li yıllardan itibaren şehirlere göç etmeye başlayınca meydana gelen kentleşme sürecinin de etkisiyle daha önce olmayan üç sorun ve üç talep ortaya çıktı. Bu sorunlardan ilki; Cemevi ihtiyacıydı. İkinci sorun ise, Diyanet İşleri Başkanlığının yapısıydı, bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığının gittikçe gelişmesi camiye gitmeyen Alevi nüfus arasında devletin Sünnilikle özdeşleştiği algısına yol açtı. Üçüncü sorun ise; 1980 darbesi sonucu ortaya çıkan zorunlu din dersi uygulamasının pratikte İslam'ın Sünni yorumunu derslerden muaf tutulan gayrimüslimler dışında tüm halka İslam olarak sununca Aleviler bu derste de ayrımcılık ve asimilasyon olduğuna kanaat getirdiler. Bu açıdan "cemevi, Diyanet İşleri Başkanlığının yapısı, zorunu din dersleri" Alevilerin devletten talepte bulundukları kimlik temelli isteklerinin özünü oluşturdu (Aktürk, 2013: 286)

Atiker'in tanıma sorunu olarak adlandırdığı olguya göre Aleviler, Cumhuriyet'in laiklik uygulamaları sayesinde bireysel düzlemde Osmanlı dönemine göre kıyaslanamayacak derecede haklara kavuşmalarına rağmen günümüzde topluluk bazında bir yandan ayrımcılık, bir yandan da asimile edilme (Sünnileştirme) sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır (2012: 16).

Alevilerin sorunlarına çözüm bulabilmek amacıyla 2009 yılı haziran ayından itibaren AK Parti hükümeti tarafından çeşitli çalıştaylar ve toplantılar düzenlenmiştir. Yapılan çalıştay ve toplantılar Alevilerin sorunlarını ve taleplerini ilk ağızdan dinlemek adına yapılmış en geniş kapsamlı diyalog zemini olması açısından önemlidir (Tuğsuz, 2014:1). Alevilerin talep alanları şu şekilde sıralanabilir: (Subaşı, 2010a; Akçiçek, 2016: 154).

1. Cemevleri ve dedelerin hukuki statüsü
2. Eğitim sisteminde Alevilik
3. Eşit yurttaşlığa ilişkin talepler
4. Çeşitli hassasiyet ve talepler

Nitekim 2009 yılında başlayan bu çalıştaylara karşın devletin Alevileri kendilerine muhatap olarak aldıktan sonra bu politikaların devamının getirilmemesi Alevilerde çeşitli memnuniyetsizlikler meydana getirmiştir. Bu politikalarda devletin samimi olmadığını düşünün Aleviler, Alevi çalıştayları sonucunda yayınlanan Nihai raporun açıklanmasının ardından Alevi kamuoyu yaşadıkları memnuniyetsizlikleri, devletin samimi olmadığını düşündüklerini dile getirmiştir. Alevilerin bu şekilde düşünmelerinde gerek iç gerekse dış siyasette gerçekleşen olayların büyük etkisi bulunmaktadır. Dış siyasette hükümetin Suriye politikası etkili olurken iç siyasette üçüncü köprüye Yavuz Sultan Selim ismi verilmesi gibi olaylar, Alevi memnuniyetsizliğini arttırdığı gibi devletin Alevilerin taleplerini gündem dışına atmasına da neden olmuştur (Değer, 2019: 88).

3.5.4. Sünni Kimlik

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslüman toplumu, Arap Yarımadası'nda oluşturdukları İslam Devleti'ni yönetecek bir sonraki liderin nasıl seçileceği konusunda görüş ayrılığı yaşamışlardır. Bu görüş ayrılığı sonucunda ortaya çıkan iki farklı görüşten biri, Hz. Muhammed'in en yakın erkek aile üyesi olan Hz. Ali'nin halife olmasını desteklerken, ikinci görüş, Müslüman toplumunun bir sonraki liderinin Hz. Ali'nin de üyesi olduğu Hz. Peygamberin en yakın sahabe çevresinden seçme düşüncesini desteklemişlerdir. İlk görüşü destekleyenlerin önemli bir çoğunluğu günümüzdeki Şii Müslüman grubu oluştururken, ikinci grubu destekleyenler günümüzde 1,6 milyarlık bir kitle ile Müslümanların yüzde seksenini oluşturan Sünni Müslümanları oluşturmuşlardır (Tarik, 2019:73).

Netice itibariye hilafet kavgası nedeni ile Sünnilik ve Şiilik olmak üzere iki büyük kola ayrılan İslamiyet içerisinde Şiilik ilk halifenin kim olması gerektiği sorununda Hz. Ali'yi destekleyenler anlamına gelmektedir. Yol veya gelenek anlamına gelen sünnet ise İslamiyet'le birlikte Kur'an da karşılaşılmayan örnekler anlamında Hz. Muhammed'in söz, eylem ve davranışlarından meydana gelmektedir. İslam inancının kaynağı olarak Kur'an'a ve Hz. Muhammed'in geleneğine bağlı olanlar kendilerini Sünni olarak tanımlamaktadır (Sezer, 1981:170-171). Nitekim "Arapça 'da iyi huy, izlemek, güzel ahlak, iyi, güzel davranış vb." anlamlarına gelen Sünnet kelimesinden türeyen Sünnilik bu bağlamda Hz. Peygamberin bütün yaptıklarını yapmak, söylediklerini yerine getirmek, davranışlarını, eylemlerini örnek almak anlamlarına gelmektedir (Eyuboğlu, 1998: 29).

Sünnilik, IV. yüzyıldan günümüze kadar İslamiyet içerisinde dört mezhep olarak tanımlanan "Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli" fıkıh mezhepleri üzerindeki etkisi fetva, kaza ve eğitim kurumları bağlamında yoğunlaşan bir mezheptir (Ünverdi, 2011: 3-8). İslami bir yaşam ve kültür formu olan Sünnilik, muhafazakâr temelli bir dinsel yorumlama biçimi olarak karşımıza çıkmakta ve Müslüman bireylerin dindarlık anlayışları Kur'an ve Sünnetten hareketle belirlenmektedir (Ari, 2021: 166).

İslamlaşma süreçleri Horasan üzerinden gerçekleşen Türkler bu süreçte daha çok hoca Ahmet Yesevi ve onunla gönül birliğine sahip ustalardan etkilenmişlerdir. Bu bağlamda dinin mistik yorumunu taşıması hasebiyle bu anlayışta sevgi merkezi bir konum teşkil etmektedir (Türkdoğan, 2013: 38-39). Öte yandan, İslamiyet'i benimseyen Türkler arasında Hz. Ali sevgisi oldukça yüksektir. Osmanlı kuruluş döneminde Alevilerin etkisi göz önüne alındığında, Anadolu'da Sünni Alevi ayrımının temelinin politik nedenler olduğu görülmektedir (Öktem, 2017: 460).

Her ne kadar Osmanlı kuruluş döneminde heterodoksi olarak karşımıza çıkan Alevilik oldukça etkili olsa da zamanla Osmanlı devletinde Sünni düşünce benimsenmiş ve resmî ideoloji

olarak kabul edilmiştir. Siyasi, sosyal ve kültürel birçok faktörün etkisi altında gerçekleşen bu kabullenişin en önemli nedenlerinden biri Abbasi Devletinden başlayarak Osmanlılara kadar gelen Türk devletlerinin genel olarak Sünni İslam'ı resmi devlet ideolojisi olarak benimsemeleri ve Sünni İslam dışında kalan her türlü dini ve mezhebi akıma karşı Sünni İslam'ı koruma misyonu üstlenmeleri bulunmaktadır. Bu bağlamda Orta Doğu İslam dünyasında Sünni doktrinin resmi devlet ideolojisi olarak güçlü bir siyasi destek kazanmasının temelinde, Türklerin siyasi hakimiyeti altında yaşamaları bulunmaktadır (Ocak, 1990: 191). Dolayısıyla, geçmişten beri var olan bu geleneğin Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren devam etmesiyle Sünnilik devletin resmî ideolojisi olarak kabul edilmiştir (Önal, 2018: 1260). Sünnni İslam inancı ve bu inancın temel prensiplerinin endoktrine edildiği en önemli kurum, Selçuklulardan itibaren medreseler olmuştur. Cumhuriyet döneminde, Tevhidi Tedrisat Kanunu ile medreselerin ortadan kalkması, Harf İnkılabıyla birlikte, İslamın Sünni yorumunu kuşaklar arasında ve yüzyıllarca taşıyıcılığını yapan yazılı kaynaklar ve kurumlar ile Türkiye'deki geleneksel, cemaatçi yapı üzerinde, Heterodoks yorumu benimseyen zümreler lehine belirgin bir gelişmeyi ortaya çıkarmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin kuruluşuna kadar devletin resmî ideolojisi olan Sünnilik, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün ulus devletin bir "yurttaşlık dini" ile desteklenebileceği fikrine değin başat varlığını devam ettirmiştir. "Yurttaşlık dini" dinin, toplumsal yaşamda ikincil bir öneme sahip olduğu, kişisel bir değeri tanımlamaktadır. Yurttaşlık dininin gelişimini teşvik edecek ve bu dinin dayandığı bireysel sorumluluğu geliştirecek kurumlar sayesinde yurttaşların yeni devlete bağlılıklarının sağlanması hedeflenmekteydi (Mardin, 1993: 119). Bu maksatla Mustafa Kemal Atatürk'ün Elmalılı Hamdi Yazır'a Kur'an-ı Kerim'in Türkçe mealini yazdırması ile başlayan süreç Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması ile devam etmiştir. Bu süreçte Diyanet İşleri Başkanlığınca Maturidilik çalışmaları Atatürk'ün isteği ile gerçekleşmiştir. Dinin yorumlanmasında akla önem verilmesi ve dini yaşama biçiminde hoşgörüyü savunması vb. nedenlerle Maturidiliğe ilgi gösterilmiştir. Bu dönemde hazırlanan hem ilmihal kitapları hem de din görevlileri için hazırlanan el kitaplarında "fıkıhta mezhebimiz Hanefilik, itikatta Maturidilik", cümlesi yer almaktadır (Yılmaz & Kaya, 2012: 130). İtikatta Maturidiliğin tercih edilmesi iki temele dayandırılabilir. Bunlardan birincisi İmam Maturidi'nin İslamın Sünni yorumunu özümsemiş Türkler arasında yetişmesidir. Diğeri ise İmam Maturidi'nin farklı etnik kökenden olan İslamın müntesiplerine inanç ilkelerini rasyonel bir şekilde izah etmesiyle bilinmesidir. Bu iki nedenden ötürü Maturidiliğin, Mustafa Kemal Atatürk ve diğer Cumhutiyet elitinin dikkatini çektiği söylenebilir.

Cumhuriyet rejiminin hem resmi bir dini hem de resmi bir mezhebi olmaması nedeni ile Sünnilik devlet ideolojisi olmaktan çıkmıştır. Sünnilerin örgütlü yapılanmasını sağlayan bütün din eğitim kurumlarının tevhidi tedrisat kanunu ile kapatılması sonucunda, Sünni Müslümanlar

dini eğitim kanalının yanı sıra cemaat olarak örgütlenme kanalından da yoksun kalmışlardır. 1925'te Tekke ve Zaviyelerin kapatılması kanunu ile camideki ibadetler için geçici olarak bir araya gelme dışındaki her türlü dini cemaatleşme yasaklanmıştır (Aktay, 2007: 62).

Cumhuriyet döneminde Anayasa'da İslam kavramı çıkarıldıktan sonra Sünnilik devlet ideolojisi olmaktan çıkmıştır. Ancak bu prensip Cumnuriyet tarihi boyunca siyasette üstü kapalı olarak muhafaza edilmiştir. Hemen hemen bütün cumhurbaşkanlarının yanı sıra başbakanların da ekseriyetinin Sünni geleneğin temsilcileri arasından seçilmiş olması bunun somut bir tezahürü olsa gerekir.

3.6. Kuramsal Çerçeve

Liberal-sözleşmeci yurttaşlık anlayışının genelde sosyal bilimlerde özelde ise sosyoloji alanında yansıması T.H. Marshall'ın 1950 yılında yayımlanan "Citizenship and Social Class" başlıklı bildirisi sayesinde gerçekleşmiştir (Üstel, 1999: 61). Söz konusu bildiride Marshall, neoklasik iktisadın kurucusu Alfred Marshall'ın işçi sınıfının çalışma ve yaşam koşullarının düzeltilip, bu sınıfa mensup bireylere eğitim ve yurttaşlık hakları verilerek onların birer "centilmen" haline dönüştürülebileceğini savunan görüşüne eklemeler yapmış ve centilmen sözcüğünü "medeni" olarak kullanmayı tercih etmiştir. Marshall'ın yurttaşlığın sosyolojik boyutuyla ilgili analizinde önemli yer tutan haklar olgusu ve bu haklardan biri olan medeni hakların kökeni Alfred Marshall'a atıfta bulunarak kullandığı "medeni" sözcüğüdür. Marshall'ın 1949 yılında Cambridge'de sunduğu bildirinin merkezinde de bu bildirinin genişletilerek basımı yapılan ders notları şeklinde de temelde haklar, yurttaşlık olgusu ve toplumsal sınıflar bulunmaktadır (Marshall & Bottomore, 2000:85).

Marshall, liberalizmin ve özellikle de İngiliz liberalizminin bireysel özgürlüklerle ilişkisi temelinde sosyal eşitsizlik sorununa doğrudan hitap edememesinden kaynaklı olarak bireyci fikirlerin belirli bir sosyal versiyonunu geliştirdi. Bu nedenle liberalizmin yurttaşlık boyutuyla sosyal eşitliği sağlayacak şekilde yeniden inşasında Marshall'ın yurttaşlık analizi bulunur. Marshall'a göre yurttaşlığın tüm sosyal sınıfları içine alacak şekilde genişletilmesi sayesinde liberalizmin çelişkileri giderilecektir (Turner, 2012: 109). Gerek liberalizmin çelişkileri gerekse de yaşanılan sosyo-ekonomik gelişmelerden kaynaklı olarak Marshall'ın geliştirdiği yurttaşlık anlayışının temelinde haklar bulunmaktadır. Marshall hak temelli yurttaşlık modelinde öncelikli olarak İngiltere'nin yurttaşlık yapısını analiz etmiştir. Bu analizin sosyolojik boyutunu ise toplumu oluşturan bireyler arasında yurttaşlık kurumunun yarattığı bir eşitlik olduğuna dair inancı oluşturmaktadır. Yine de bu eşitlik anlayışı sınıfsal eşitsizliğin önüne geçebilecek kadar kapsamlı değildir (Marshall, 2000: 19-20).

Yurttaşlık kuramının temelinde yurttaşlık ve sosyal sınıflar arasındaki ilişki bulunan Marshall, İngiltere'de kapitalizmin yükselişi ile modern yurttaşlık kurumlarının yükselişi arasında paralellik olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, kapitalizmin yol açtığı sınıf eşitsizlikleri yurttaşlık statüsü ile bu statüye sahip olanlara eşit hak ve görevler sağlayarak kapitalizmin yol açtığı eşitsizliği törpülemektedir. Fakat aslında 18. ve 19. yüzyılda gelişen yurttaşlık hakları kapitalist toplumun sınıf eşitsizliğiyle tutarlı olduğu gibi bu haklar kapitalist sistemin yarattığı eşitsizliklerin varlığını devam ettirmesi için gerekliydi (Üstel, 1999: 62).

Marshall'ın hak temelinde açıkladığı yurttaşlık, modern kapitalizmin gelişimi ile şekillenen, medeni haklar, siyasal haklar ve sosyal haklar olarak tanımladığı üç eksenin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Medeni hakları oluşturan hak ve özgürlükler; bireysel özgürlük, konuşma özgürlüğü, düşünce ve inanç özgürlüğü, mülk edinme ve sözleşme yapma özgürlüğü, adalet hakkıdır. Adalet hakkını diğer haklardan farklı kılan özellik; bireysel hakları, eşitlik ve hukuk temelinde güvence altına almayı amaçlamasından gelir. Marshall'a göre medeni hakları ilgilendiren ve bu hakların garantörü olan kurumlar hukuk mahkemeleridir. Siyasal haklar ise; siyasal topluma ve siyasal karar alma sürecine seçmen ve seçilen olarak katılmayı ifade eder ve bu haklar yerel yönetim meclisleri veya parlamento gibi kurumlar aracılığıyla somutlaşır. Sosyal haklar ise; yaşanılan toplumun sahip olduğu standartlar ölçüsünde ekonomik refah ve sosyal güvenlik gibi haklara sahip olmak anlamına gelir ve eğitim ya da ve sosyal hizmet kurumları aracılığıyla yurttaşlar sosyal haklarını kullanabilirler (Marshall, 2000: 21).

Marshall'ın yurttaşlık haklarının üç boyutuna ve bunların somutlaştığı kurumlara dair vurgusu aslında 18. yüzyıldan beri süren Batı toplumlarının modernleşme süreci bağlamında endüstriyel, kapitalist ve ulus devlete dayanan toplum yapısına evrilme sürecinin bir parçasıdır. Toplumsal yapıda yaşanılan dönüşüm sonucunda yurttaşlık statüsünün modern toplumlarda kapsamı artmış ve yurttaşlık statüsü önce medeni, sonra siyasi ve son olarak da sosyal boyutu kapsayacak şekilde genişlemiştir (Roche, 2002: 70).

Hakların kronolojik olarak önce medeni haklar, sonra siyasi haklar, en sonda ise sosyal haklar şeklinde geliştiğinin savunan Marshall'a göre medeni hakların tarihçesi 18. yüzyıla dayanmaktadır ve oluşum süreci genel anlamda İngiliz Devrimi ve Reform Yasası arasındaki zaman dilimini kapsar. Medeni hakların ekonomik uzantısının başında çalışma hakkı vardır. Bu hakkın anlamı, bireylerin cinsiyet farkı olmaksızın yetenekleri doğrultusunda istediği bir işte istihdam edilmesidir. Bu nedenle Marshall'a göre medeni haklar, kadınlar ve yetişkin erkeklerin statülerinde düzelmeye sebep olmuştur. Bireylerin yurttaş statüsünün sahip olduğu demokratik ve evrensel niteliğin kaynağı bu statünün cinsiyetten bağımsız olarak kapsayıcı özelliğidir. Çünkü 17. yüzyılda İngiltere'de cinsiyet farkı olmaksızın bütün insanlar özgürdürler (Marshall, 2000: 25-28).

Yurttaşlık haklarının genişlemesi yurttaşlar sınıfının genişlemesi ile sonuçlanmıştır. Önceleri beyaz ırka mensup, ekonomik anlamda yeterli, Protestan erkekleri kapsayan yurttaşlık hakları, kadınları, işçi sınıfını, Yahudileri, Katolikleri, siyahları ve daha önceden dışlanan bazı grupları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Kymlicka, 2016: 400). Fakat kadınların medeni hakların uzantısı olan ekonomik haklara sahip olmalarına rağmen bu durumun sosyal hak kapsamına girmesi, kazandıkları ücretlerin eşlerinin ücretlerinden bağımsız değerlendirilmesi zaman almıştır. (Kymlicka, 2016: 400)

Siyasal hakların gelişim süreci ise genel anlamda 19. yüzyıla denk gelmektedir. Siyasal haklar herkesin sahip olduğu hakların genişletilmesi şeklinde değil, sivil toplumun yeni kesimlerine eski hakların verilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. 18. yüzyılda siyasal haklar arasında olan seçim hakkı azınlığın elindeydi. Daha sonraki süreçte ise kapitalizmin mantığıyla örtüşecek şekilde yetişkin erkeklerin çoğuna verilen bir hak olmasından kaynaklı olarak demokratik yurttaşlık standardına uygun değildi. 19. yüzyılda yurttaşlık kavramı teoride evrensel bir nitelik taşısa da pratikte seçme hakkının yurttaşlık hakları arasında değerlendirilmemesi nedeni ile evrensel değildi. Her ne kadar seçme hakkı Reform yasalarına paralel olarak ayrıcalıkları olan sınırlı sayıdaki insana bu hakkı sağlasa da çoğunluk bu haktan mahrumdu. Yurttaşlık-oy hakkı arasındaki ilişki yasalara bağlı olmak ve sınıfsal açıdan uygun olmaya bağlanmıştır. Bu bağlamda yasalara uygun davranan her yurttaş, sınıfsal açıdan uygun bir konuma geldiğinde oy kullanma hakkına da sahip olmaktaydı (Marshall, 2000:29-30).

Oy kullanma ve sınıfsal uygunluk arasındaki doğru orantı Avrupa toplum yapısı ile ilgilidir. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında Avrupa toplum yapısı yeni gelişen kapitalist sistem ve bu sistemin siyasi arenaya yansımasının bir sonucu olan liberal demokrasinin etkisi altındaydı. Liberal demokrasi hem özgür birey, halk egemenliği, daha geniş haklar ve buna paralel olarak sınırlı devlet otoritesi vurgusu yapmakta hem de bu kavram ve özgürlükleri sınıflı bir toplum yapısı içerisinde burjuva sınıfı ile özdeşleştirmekteydi. Bu nedenle böylesi bir sınıflı toplum yapısı içerisinde Marshall'ın sınıflaması açısından genelde yurttaşlık haklarının özelde ise siyasal hakların sahibi ve kullanıcısı burjuva sınıfıydı (Koray, 2005: 94).

Yurttaşlığın sosyal statü boyutu ile ilgili tartışmaların temelinde Marshall'ın sosyal haklar vurgusu vardır. Buna göre, ilk ortaya çıkışı 19. yüzyılda gerçekleşen sosyal hakların kaynağında yerel cemaatlere ve örgütlere aidiyet bulunur. İngiltere "Yoksulları Koruma Yasası" ve ulusal çaplı ücret düzenleme sistemi ile yurttaşların sosyal haklar bağlamında yerel cemaatlere ve örgütlere aidiyetlerini sağlamıştır. Yerel cemaate aidiyeti perçinleyen bir diğer uygulama ise eğitim sistemidir. Her ne kadar çocuklar yurttaş olarak kabul edilmeseler de Marshall'a göre çocuklara eğitim hakkının tanınması yurttaşlık kurumuyla bağlantılı bir gelişmedir. Eğitim hakkı yurttaşlık kurumunu oluşturan üç ana eksenden biri olan sosyal haklar içerisinde yer alır. Eğitim hakkı sadece bireysel gelişim için gerekli bir ödev değil, aynı zamanda

toplumsal gelişimi de sağlayacak kamusal bir ödevdir. Eğitimi hem hak hem de ödev olarak tanımlayan Marshall'a göre toplumun devamı ve sahip olduğu değerlerin aktarımı için önemini fark eden toplumlar temel eğitimi zorunlu hale getirmişlerdir. 19. yüzyılda temel eğitimin zorunlu hale getirilmesi ise 20. yüzyılda eğitim hakkı ve ödevinden kaynaklı olarak sosyal hakların yurttaşlığın önemli bir eksenini oluşturmasının önünü açmıştır (Marshall, 2000: 31-35).

Van Steenbergen (1994: 3)'e göre Marshall, yurttaşlığın sosyal haklar boyutunun gelişmesini tarihin sonu ya da en azından yurttaşlık tarihinin sonu olarak algılar. Bu nedenle sosyal hakların gelişmesi ile birlikte, topluluğa bireysel katılım tam anlamıyla gerçekleşeceğinden yurttaşlık da ulaşabileceği nihai seviyeye ulaşır. Fakat bu durum liberal ve demokratik toplumlar için aynı zaman diliminde gerçekleşmez. Liberal ve demokratik toplumların ilkeleri arasında temel farklar bulunmaktadır. Bir tarafta medeni ve siyasi haklara dayanan bir toplum yapısı, bir tarafta refah devletinde vurgulanan sosyal haklara dayanan bir toplum bulunmaktadır. Toplumsal ve ekonomik yapılardaki bu değişiklik nedeniyle "sosyal haklar" kavramı da farklı formüle edilmiştir. Sosyal haklar liberal toplumlarda çoğunlukla devlet müdahalesinin olmayacağı anlamında "özgürlük" terimleriyle ifade edilirken, müdahaleci devlette bile aktif etki gücüne sahip olduğuna inanılan sosyal haklar olumlu ifade edilmiştir. Bu durum sosyal hakların yurttaşlığın resmi statüsüne toplumsal zeminde ve aktörler bağlamında kaynak sağlanması anlamına gelir. Refahın garantilenmesinin kesin seviyesi ise; yurttaşlara topluluğa tam katılım için uygulama şansı verilmesidir. Bu nedenle Marshall yurttaşlara sosyal hakların verildiği bir toplum yapısını yurttaşlık tarihi için son aşama olarak betimler.

Marshall'ın yurttaşlığın gelişimini hakları temel alarak açıklayan teorisi tarihsel süreç içerisinde gerek küreselleşmenin etkisi gerekse de siyasal düzlemde hak kavramının içeriğinin genişlemesinden kaynaklı olarak hak temelli pek çok tartışmanın başlatıcısı olarak kabul edilir. Örneğin kültürel haklar (Turner, 1993), insan hakları (Sosyal, 1994), kimlik ve aidiyet hakları (Işın & Wood, 1999), azınlık hakları (Kymlicka & Norman, 2000), cinsel haklar (Lister, 2002) ve bu hak taleplerine paralel olarak siyasi ve sosyal tanınma talepleri yurttaşlık tartışmalarında merkezi bir önem taşımaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada, Mersin ve Diyarbakır'da ikamet eden Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı statüsüne sahip Türk ve Kürt bireyler ile dini anlamda Sünni ve Alevi mezhep gruplarına üye bireylerin genelde yurttaşlık kimliğine, özelde ise Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğini yönelik bakış açıları, yaklaşımları, düşünceleri ve yurttaşlık kimliğini inşa süreçleri ele alınmıştır. Araştırmada ayrıca yurttaşlık kimliğinin inşasına etki eden faktörler ve etkileri onların gözünden ve değerlendirmelerinden hareketle analiz edilmiştir. Bu bağlamda Mersin ve Diyarbakır'da ikamet eden Türk, Kürt etnik kimliklerine ve Sünni, Alevi mezhep kimliklerine üye bireyler araştırmanın öznesi konumundadırlar. Katılımcıların sahip oldukları etnik ve mezhep kimlikleri bağlamında Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğini nasıl inşa ettikleri, inşa sürecine etki eden faktörler ile ilgili yaşanmışlıkları, algı ve düşünceleri çalışma açısından oldukça önemlidir.

Araştırmanın özne merkezli; özneyi, öznenin düşünce, gözlem ve yorumlarını temel alması nitel araştırma yöntem ve tekniklerini gerekli kılmaktadır. Nitel araştırma yönteminin kullanılmasının temel gerekçesi katılımcıların düşüncelerini, deneyimlerini, algı ve duygularını ortaya çıkarmaktır. Nitel araştırma yönteminin tercih edilmesinin bir diğer nedeni de nicel araştırmaların nesnel bilgileri ve sayısal verileri ön plana çıkarıp insan faktörünü arka planda tutmasına karşılık nitel araştırmaların toplumsal yaşamı daha bütüncül/holistik bir anlayışla kavramak amacıyla bireylerin hayata bakış açılarından, duygularından yararlanmasıdır (Neuman, 2011). Bilindiği üzere nitel araştırmada katılımcıların düşüncelerini mümkün olduğunca hiçbir yönlendirme olmaksızın özgür bir şekilde ifade etmeleri önemlidir. Amaç katılımcının/öznenin zihnindekileri ortaya koyabilmesini sağlayarak daha zengin ve doyurucu veri setine ulaşmaktır.

Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanır (Yıldırım & Şimşek, 2021:39). Nitel araştırma varsayımların yanı sıra bir dünya görüşü ve teorik bir bakış açısıyla başlar ve bir sosyal ya da beşerî probleme anlam atfeden bireyler ve gruplar içinde araştırma probleminin incelenmesini ifade eder (Creswell, 2007:37).

Nitel araştırma birçok açıdan nicel araştırmadan farklılaşır. Nicel araştırma, gerçekliğin insan bilincinden bağımsız nesnel bir varlık olduğu; araştırma sürecinde bu gerçekliğin belirli bir uzaklıktan incelenmesi gerektiği; bu gerçekliğe bir değer yüklenmemesi gerektiği ve araştırma bulgularının rapor edilmesi sürecinde kişisellikten uzak resmi bir dil kullanılması

varsayımlarından hareket ederken nitel araştırma nicel araştırma paradigmasının sahip olduğu ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik varsayımların eleştirisi üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda nitel araştırmada, nicel araştırma için geçerli olan varsayımların aksine gerçekliğin araştırmacı tarafından kurulduğu; gerçekliğin araştırmacının kendi öznel değerleri perspektifinde kavranması gerektiği ve araştırma raporunda kişisel bir dil kullanması gerektiği varsayımları bulunmaktadır (Creswell, 1994).

4.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu Mersin ve Diyarbakır'da yaşayan toplam 50 Türkiye Cumhuriyeti yurttaşından oluşmaktadır. Katılımcıların 24'ü Diyarbakır, 26'sı ise Mersin'de ikamet etmektedir. Çalışma için Diyarbakır ve Mersin illerinin tercih edilme nedenleri şöyle ifade edilebilir: Her iki kentte yoğun göç almış ve göçle büyümüştür. Mersin daha çok Türkiye'nin farklı bölgelerinden göç alarak büyüyen bir kent özelliğine sahipken, Diyarbakır bulunduğu bölge (Güneydoğu Anadolu) ve kendi çevresinden göç almıştır. Bu bağlamda Diyarbakır daha homojen ve Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı bir şehir özelliğine sahiptir. Mersin ise çoğunluğu Türk nüfustan oluşmasına rağmen daha heterojen bir kenttir. Mersin'de önemli oranda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden göç eden bir nüfus da bulunmaktadır. Türkiye'nin diğer bölgelerinden de önemli oranlarda göç alan Mersin adeta Türkiye'nin bir özeti olarak değerlendirilmektedir. Mersin "kozmopolit" bir kent olarak değerlendirilmektedir. Bu iki kent ayrıca Türkiye'de son 25 yıldır "Kürt meselesi" etrafında tartışılan kimlik sorunlarının da merkezi noktalarından birisidir. Türkiye'de kimlik odaklı sorunların çözümü için bu iki kentin bir laboratuvar özelliğine sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda her iki kentte Türk olmak, Kürt olmak, Sünni veya Alevi olmak kimlik sorunlarını anlamak açısından önemlidir. Araştırma açısından yurttaşlık kimliği etnik ve mezhepsel farklılıklara göre nasıl bir anlam ifade etmekte, nasıl inşa edilmekte ve nasıl değerlendirilmektedir? Türkiye'de kimlik sorunlarının çözümü ve yurttaşlık kimliğinin anlaşılması açısından bu sorular yaşamsaldır.

Çalışma grubu toplam 50 kişiden oluşmaktadır. 50 kişinin 26'sı Mersin, 24'ü ise Diyarbakır'da ikamet etmektedir. Çalışma grubunu oluşturan 50 kişinin 28'i Türk, 22'si Kürt bireylerden oluşmaktadır. Mezhep dağılımı ise şöyledir: 28 Sünni ve 22 Alevi. Çalışma grubunun etnik kimliklerinin illere göre dağılımı ise Mersin'de 15 Türk ve 11 Kürt bireydir. Mersin çalışma grubunun mezhep kimliği bağlamında dağılımı ise; 12 Alevi, 14 Sünni şeklindedir. Diyarbakır çalışma grubu ise 13 Türk ve 11 Kürt katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların mezhep dağılımı ise 14 Sünni ve 10 Alevi şeklindedir. Çalışma grubuyla ilgili ayrıntılı bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur (Bkz. Tablo.1 Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri).

Çalışma grubu amaçlı örneklem tekniğiyle belirlenmiştir. Amaçlı örneklem; "daha çok araştırma konusunda zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir. Bu yönüyle amaçlı örneklem, birçok durumda olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında yararlı olur" (Yıldırım & Şimşek, 2021: 116). Bu açıdan çalışma grubunun amaçlı örnekleme göre belirlendiği çalışmalarda araştırmacının temel hedefi araştırdığı konu ile ilgili olarak ilgi ve bilgilerinin olduğu katılımcıları çalışma grubuna dahil etmektir. Bu bağlamda çalışma grubu konu ile ilgili olan insanlar arasında bilinçli olarak seçilmeye çalışılır (Bryman, 2004: 334).

Amaçlı örneklem türlerinden olan maksimum çeşitlilik örnekleminin kullanılması bu çalışmada araştırmacı tarafından tercih edilmiştir. Bu yöntem bize örneklem kapsamına giren katılımcılar arasında maksimum oranda çeşitliliği sağlamanın yanında yaklaşımlar arasındaki benzerlik ve farklılıklardan hareket ederek ele alınan sorunu farklı açılardan ortaya koymaya yardımcı olmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2021: 117). Bu bağlamda araştırma problemi ile ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda, Diyarbakır ve Mersin'de ikamet eden Türk ve Kürt etnisiteleri ile Sünni ve Alevi mezheplerine üye, farklı yaş, meslek gelir ve toplumsal cinsiyet kimliklerine üye bireylerle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

	YAŞ	CİNSİYET	EĞİTİM	MESLEK	AYLIK GELİR	DOĞUM YERİ	İKAMET ETTİĞİ YER	ETNİK KİMLİĞİ	MEZHEP KİMLİĞİ
K1	35	Erkek	Lise	Esnaf	4000	İskenderun	Mersin	Türk	Alevi
K2	37	Erkek	Ortaokul	Esnaf	2500	Mersin	Mersin	Türk	Alevi
K3	50	Kadın	Ortaokul	Çalışmıyor	3000	Mersin	Mersin	Türk	Alevi
K4	34	Kadın	Lisans Üstü	Memur	6300	Ankara	Mersin	Türk	Alevi
K5	75	Erkek	Lisans	Emekli	14000	Tunceli	Mersin	Kürt	Alevi
K6	75	Erkek	Lisans	Emekli	3000	Bingöl	Mersin	Kürt	Alevi
K7	49	Erkek	Lisans	Memur	5000	Diyarbakır	Mersin	Kürt	Sünni
K8	25	Kadın	Lisans	Öğrenci	0	Diyarbakır	Mersin	Kürt	Sünni
K9	47	Kadın	İlkokul	Çalışmıyor	0	Mersin	Mersin	Türk	Alevi
K10	70	Kadın	İlkokul	Emekli	2200	İstanbul	Mersin	Türk	Sünni
K11	70	Kadın	Lise	Emekli	2800	Mersin	Diyarbakır	Türk	Sünni
K12	42	Erkek	İlkokul	Esnaf	10000	Malatya	Mersin	Kürt	Sünni
K13	38	Erkek	Lise	Esnaf	6000	Adıyaman	Mersin	Kürt	Alevi
K14	57	Kadın	Lisans Üstü	Memur	13000	Kırşehir	Mersin	Türk	Sünni
K15	65	Erkek	Lise	Emekli	2000	Adıyaman	Mersin	Kürt	Alevi
K16	67	Erkek	Lise	Esnaf	8000	Şırnak	Mersin	Kürt	Alevi
K17	31	Kadın	Lisans Üstü	Memur	6300	İskenderun	Mersin	Türk	Sünni
K18	65	Kadın	Lise	Emekli	5000	Adana	Mersin	Türk	Sünni
K19	61	Kadın	Lise	Emekli	2500	Sivas	Mersin	Türk	Alevi
K20	56	Kadın	Lisans Üstü	Memur	11000	Zonguldak	Mersin	Türk	Sünni
K21	58	Kadın	Lisans	Emekli	3000	Ankara	Mersin	Türk	Sünni
K22	27	Kadın	Ön lisans	Esnaf	4500	Mersin	Mersin	Türk	Sünni
K23	40	Erkek	Lise	Esnaf	4500	Mersin	Mersin	Türk	Alevi
K24	40	Kadın	Lisans	Memur	9000	Tatvan	Mersin	Kürt	Sünni
K25	56	Erkek	Ortaokul	Emekli	2000	Mersin	Mersin	Türk	Sünni
K26	50	Kadın	Lisans	Çalışmıyor	4500	Tatvan	Mersin	Kürt	Sünni

Tablo 4.1. (devamı)

K27	39	Kadın	Okur Yazar Değil	Çalışmıyor	6000	Adıyaman	Mersin	Kürt	Sünni
K28	56	Erkek	Lisans	Emekli	8000	Diyarbakır	Diyarbakır	Türk	Sünni
K29	57	Erkek	Lise	Esnaf	15000	Elâzığ	Diyarbakır	Kürt	Alevi
K30	43	Erkek	Lisans Üstü	Memur	9000	Diyarbakır	Diyarbakır	Türk	Sünni
K31	35	Kadın	Lisans	Memur	4800	Ankara	Diyarbakır	Türk	Sünni
K32	80	Erkek	Lisans	Emekli	5000	Diyarbakır	Diyarbakır	Türk	Sünni
K33	29	Erkek	Lisans	Esnaf	5700	Diyarbakır	Diyarbakır	Kürt	Sünni
K34	56	Kadın	Lisans	Memur	7000	Diyarbakır	Diyarbakır	Kürt	Sünni
K35	41	Erkek	Lisans	Memur	5500	Mardin	Diyarbakır	Kürt	Sünni
K36	65	Erkek	Ön lisans	Emekli	4000	Diyarbakır	Diyarbakır	Türk	Sünni
K37	47	Kadın	Lisans Üstü	Memur	4000	Elâzığ	Diyarbakır	Kürt	Alevi
K38	38	Erkek	İlkokul	Esnaf	2000	Diyarbakır	Diyarbakır	Kürt	Alevi
K39	29	Kadın	Lisans	Memur	3500	Diyarbakır	Diyarbakır	Kürt	Alevi
K40	26	Kadın	Lisans	Memur	3000	Diyarbakır	Diyarbakır	Kürt	Sünni
K41	40	Erkek	Lisans	Memur	3500	Diyarbakır	Diyarbakır	Kürt	Sünni
K42	63	Erkek	Ortaokul	Esnaf	4000	Diyarbakır	Diyarbakır	Türk	Alevi
K43	45	Erkek	Ortaokul	Esnaf	5000	Diyarbakır	Diyarbakır	Türk	Alevi
K44	45	Erkek	Lise	Esnaf	6000	Diyarbakır	Diyarbakır	Türk	Alevi
K45	64	Kadın	İlkokul	Çalışmıyor	2500	Diyarbakır	Diyarbakır	Türk	Alevi
K46	40	Kadın	Lise	Memur	5500	Diyarbakır	Diyarbakır	Türk	Alevi
K47	38	Kadın	Lisans Üstü	Memur	10000	Hatay	Diyarbakır	Türk	Alevi
K48	31	Erkek	Lisans Üstü	Memur	7300	Diyarbakır	Diyarbakır	Kürt	Sünni
K49	40	Erkek	Lisans Üstü	Memur	10000	Ankara	Diyarbakır	Türk	Sünni
K50	48	Kadın	Okur Yazar Değil	Esnaf	1000	Diyarbakır	Diyarbakır	Kürt	Sünni

4.3. Veri Toplama Tekniği

Nitel araştırmalarda için kullanılan veri toplama teknikleri şunlardır: Derinlemesine görüşme, gözlem, örnek olay incelemesi, yaşam öyküsü, doküman analizi ve gömülü teoriden oluşmaktadır. Bu araştırmada ifade edilen tekniklerden derinlemesine görüşme ve gözlem veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme tekniğinin tercih edilme nedeni; nitel araştırmalar açısından veri toplamanın görüşmecilerin problemi tecrübe ettikleri alanlarda, doğrudan kişilerle görüşerek ve bağlamın içerisinde hareket ederek gerçekleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Araştırma sürecinde görüşmeler (yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış), gözlem, dokümanlar, sesli ya da görsel kayıtlar gibi çoklu veri kaynakları kullanılırken verilerin analizi ise temalar, örnekler ve kategoriler yoluyla gerçekleştirilir. Araştırmacının odak noktası ilgili araştırma konusuna ilişkin görüşmecinin bakış açısı ve anlamlandırma sürecidir (Creswell, 2014: 185-186).

Bu araştırmada yukarıda ifade edilen veri toplama tekniklerinden "yarı yapılandırılmış görüşme tekniği" kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırma problemi ve soruları ekseninde açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formu hazırlanmıştır (Ek 1. Görüşme Formu)

4.4. Verilerin Toplanması

Bu araştırmada veri toplamak için nitel yöntemlerden görüşme tekniği kullanılmıştır. Konuyla bağlantılı olarak yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular katılımcılara sorulmak üzere hazırlanmıştır. Tez izleme komitesinde yer alan uzmanların görüşlerinden hareketle hazırlanan sorularla, Mersin kent merkezinde sahaya inilmiş ve 5 katılımcı ile pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Pilot görüşmelerden elde edilen veriler ve gerçekleştirilen görüşmeler sırasında katılımcıların gözlemlenen tepkileri bağlamında elde edilen gözlemlerden yola çıkılarak soruların son şekli oluşturulmuş ve soru formu hazırlanmıştır.

Araştırma 2020 Ağustos-Ekim aylarında Mersin merkezde, Kasım-Ocak aylarında Diyarbakır merkezde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın uygulama aşaması sürecinde ilk olarak katılımcılarla irtibat kurulmuş ve çalışmanın amaçları vb. hakkında katılımcılar bilgiler verilmiştir.

Çalışmada, hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formunun amacı formdaki sorular aracılığıyla katılımcılardan konu ile ilgili bilgiler elde etmektir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler, yapılandırılmış ve yapılandırılmamış görüşmelerin özelliklerini bünyesinde barındırdığından, yapılandırılmış görüşmeler kadar değişmez sorulara bağlı bir teknik olmadıkları gibi yapılandırılmamış görüşmeler kadar esnek bir yapıya da sahip değillerdir. Bu özelliklerinden dolayı, yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırmacı görüşme formundaki soruları önceden hazırlamış olsa da görüşme sırasında ihtiyaç duyulması halinde soru formuna konu ile ilgili yeni sorular ekleyebileceği gibi işlevsiz olduğuna kanaat getirdiği soruları da çıkarabilir. Önceden hazırlanmış görüşme formu açık ve kapalı uçlu sorulardan oluşmakla birlikte görüşme sırasında araştırmacı görüşmenin seyri doğrultusunda farklı soruları da sorma ihtiyacı duyabilir (Bal, 2014: 234).

Bu çalışmada da görüldüğü üzere, veri elde edebilmek amacıyla kullanılan yarı yapılandırılmış sorular araştırmacı için avantajlar ortaya koymasının yanında bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerin hazırlanması ve gerçekleştirilmesi süreci araştırmacı için oldukça zaman alıcı, emek yoğun ve sofistike düşünceler barındıran bir teknik özelliğine sahiptir. Burada araştırmacının konu hakkında yoğun bir bilgiye sahip olması sağlıklı verilerin elde edilebilmesinde yeterli olmayabilmektedir. Bütün bunlarının yanında araştırmacının oldukça hassas, temkinli, akıllı, sabırlı ve anlayışlı olması da önemlidir. Bütün bunların yanında, çalışma süresince görüşmelerin ayarlanması ve analizi de oldukça emek ve zaman isteyen bir iş olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda ifade edilen dezavantajlara karşın, yarı yapılandırılmış görüşmeler çalışmanın özelliğine göre oldukça önemli avantajlar da sunmaktadır. Bu avantajlardan en önemlisi yarı yapılandırılmış görüşmelerin esnek bir görüşmeye olanak vermesi gelmektedir. Bu esneklik bir grup veya

amaçlı örneklem içerisinde açık uçlu soruların sorulmasının gerektiği durumlarda ya da farklı ve bağımsız düşüncelerin derinlemesine incelenmesine ihtiyaç duyulması durumlarında avantaj oluşturmaktadır. Bu avantajının yanı sıra araştırmacının kapalı veya açık uçlu soruların görüşme sürecinde işlevsiz kaldıklarını fark etmesinin ardından, bu soruların değiştirilmesi ya da çıkarılmalarına imkân sağlamasıdır. Bir diğer avantajı ise araştırmacının konu hakkında gözünden kaçan noktalar veya karşılaşmadığı bilgileri katılımcılarla meydana getirdiği derinlemesine görüşmeler aracılığıyla öğrenmesi ve geliştirmesine olanak sağlamasıdır (Adams, 2015: 493).

Bu araştırmanın amacı ve genel konusu Mersin ve Diyarbakır'da yaşayan Türk-Kürt etnisiteleri ile Sünni-Alevi mezhep gruplarına üye bireylerin genel olarak yurttaşlığa özel olarak ise Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına bakış açıları ve yurttaşlık kimliğini inşa süreçleridir. Bu bağlamda yurttaşlığın sahip olduğu farklı boyutların etnik ve mezhep kimlikleri açısından Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğinin inşasındaki etkisi hakkında bilgi edinmek amacı ile derinlemesine görüşme tercih edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerin sağladığı eldeki soruya bağlı kalmama ve kısıtlama olmaması derinlemesine görüşmenin tercih edilme nedenini oluşturmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırmacı görüşmecilerin duyguları, düşünceleri, hassasiyet duydukları noktalar ve kişisel deneyimleri hakkında bilgi sağlayabilmek amacı ile daha aktif bir rol üstlenmektedir. Öte yandan araştırmacı, görüşmenin seyri doğrultusunda farklı ve yeni konulara değinebilmekte veya katılımcı daha önce göz ardı edilmiş bakış açıları sağlayarak çalışma konusu hakkında yeni bakış açıları kazandırabilir (Şavran, 2015: 88).

Yukarıda ifade edilenler dikkate alındığı zaman, nitel bir araştırmada derinlemesine görüşme önemli bir veri toplama aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Saha araştırmalarında elde edilen verilerin, kimlik inşa sürecinde bireyler üzerindeki etkisini ölçebilmek amacıyla katılımcıların verdikleri yanıtları etkileyen nedenlerin de göz önüne alınarak gözlenmesi gerekmektedir. Bu açıdan yurttaşlık kimliğinin inşasına etki eden yaşanmışlık ve tecrübelerin bireyler üzerinde yarattığı etkinin sosyolojik öğelerinin gözlenmesi alan araştırmalarına ilişkin önemli bir detaydır. Nitekim, gözlemin nitel bir araştırma için önemi; onun sayısal verilerin ötesinde, toplumsal olay ve olgularda meydana gelen değişimlere ilişkin ayrıntılı bir araştırma ve konu ile ilgili tanımlamaların yapılmasına olanak sağlamasından ileri gelmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2021:170). Bu nedenle bu çalışmada, derinlemesine mülakat tekniğine ek olarak derinlemesine gözlem tekniği kullanılarak farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerin hak ve sorumluluk bağlamında devlet ile olan ilişkilerinde tecrübe ettikleri durumların yurttaşlık kimliğinin inşasına etkisi ile ilgili veriler elde edilmiştir.

4.5. Verilerin Analizi

Çalışmanın veri analizi kısmında hem betimsel hem de içerik analizi birlikte kullanılmıştır. Betimsel analizin tercih edilme nedeni; bu analiz yaklaşımını da temel amacın görüşme ve gözlemler sonucunda elde edilen verilerin düzenlenip yorumlanmasına olanak sağlamasıdır. Bu analiz yaklaşımı bulgular arasında neden sonuç ilişkisini, verileri önceden belirlenmiş temalara göre sınıflandırıp özetledikten sonra yorumlayarak kurar (Yıldırım&Şimşek, 2021: 224). Bu açıdan yurttaşlığın farklı boyutlarının yurttaşlık kimliğinin inşasındaki etkisi katılımcılardan elde edilen verilerin önceden belirlenmiş temalar bağlamında sınıflandırılarak özetlenmesi ve ardından yorumlanması ile belirlenmeye çalışılmıştır. Betimsel analizin birbirini izleyen dört aşaması bulunmaktadır. Bunlar; "Betimsel Analiz İçin Bir Çerçeve Oluşturma, Tematik Çerçeveye Göre Verilerin İşlenmesi, Bulguların Tanımlanması ve Bulguların Yorumlanması" aşamalarıdır (Karataş, 2015: 73). Bu nedenle, çalışmada betimsel analiz tekniği çerçevesinde öncelikle kavramsal aşamada çalışmanın çerçevesi oluşturulmuş ve elde edilen veriler gözden geçirilerek anlamlı veriler düzenlenmiştir. Bu amaçla transkripsiyonlar yapılarak veriler düzenlenmiş ve devamında ele alınacak bulgular tanımlanarak elde edilen anlamlı veriler yorumlanmıştır. Verilerin sunumunda yüzde (%) oranlar kullanılmıştır. "Nitel araştırmalarda bu türden nicel verilerin kullanılması nitel araştırma mantığıyla çelişmez. Çünkü bu türden sayı veya oranlar ilişki aramaya yönelik değildir" (Yıldırım & Şimşek, 2021).

Araştırma konusu bağlamında oluşturulan ve içerik analizinde kullanılan temalar ve bu temalarla ilgili kategoriler aşağıda sunulmuştur:

1. Kimlik

1.a. Kendini tanımlama

1.b. Kimliğin belirleyicileri

1.c. Kimlik ve ötekileştirme

1.d. Kimlik ve ötekileştirmenin yurttaşlık algısına etkisi

1.e. Yurttaşlık Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözebilir mi?

2. Yurttaşlığın Hukuki Boyutu

2.a. Yurttaşlık: Haklar mı sorumluluklar mı?

2.b. Sahip olunan hakları bilme ve faydalanma

2.c. Yasalar herkes için eşit mi?

2.d. Vergi konusundaki görüşleri

3. Yurttaşlığın Kültürel Boyutu

3.a. Yurttaşlığa ilişkin semboller

3.b. Yurttaşlığa ilişkin sembollerin duygusal çağrışımları

3.c. Yurttaşlığın kültürel hakları sağlaması

4. Yurttaşlık, inanç ve kimlik
4.a. Milli ve dini bayramlara yönelik algı
4.b. Dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında çatışma olup olmadığı
4.c. Yurttaşlığın mezhep kimliğine göre farklılaşıp farklılaşmadığı
5. Yurttaşlığın Siyasi Boyutu
5.a. Devletin yurttaşlara karşı görevleri
5.b. Yurttaşların devlete karşı görevleri
5.c. Oy kullanma kriteri
5.d. Devletin farklı etnik ve mezhep grupları ile ilişkisi
5.e. Yurttaşlık demokrasi ilişkisi
6. Yurttaşlığın Ekonomik ve Sosyal Boyutu
6.a. Refah artışının yurttaşlık algısına etkisi
6.b. Eğitim hizmetleri
6.c. Sosyo-ekonomik hakların yurttaşlık algısına etkisi
7. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığının Anlamına Yönelik Algı
7.a. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığından ne anlaşıldığı
7.b. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı belirleyen faktörler
7.c. Kendini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissetmeye yönelik algı
7.d. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına yönelik mutluluk algısı
7.e. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına yönelik sorun algısı
7.f. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına yönelik ortak bağ algısı

Temel hedefi elde edilen verilerin açıklanmasını sağlayacak kavramlara ve ilişkilere ulaşmak olan içerik analizi bu hedef bağlamında betimsel analizde özetlenen verilerin, içerik analizi vasıtasıyla daha yoğun işlemlere tutulmasını ve fark edilmeyen temaların keşfedilmesini sağlar. Bu amaç doğrultusunda elde edilen verilerin kodlarla kavramsallaştırılmasının ardından oluşan kavramlara bağlı olarak veriler düzenlenerek temalar altında daha sistematik ve anlaşılır bir şekilde toplanır (Yıldırım&Şimşek, 2021).

Veri analizi alandaki görüşmeler vasıtasıyla elde edilen verilerin yanı sıra araştırma sürecinde derinlemesine gözlem ve belgeler aracılığıyla elde edilen notları da kapsamaktadır. Veriler, derinlemesine gözlem ve belgeler veri analizi sürecinde kayda değer bir veri envanterinin oluşturulmasını sağlar. Bu bağlamda bunlar çalışmanın geçerliliğini arttırmanın yanı sıra araştırmacıya geniş bir yorum bilgisi sağlayarak araştırmanın güvenirlik düzeyini arttırmaktadır. Veri toplama sürecinde yapılan görüşmelerin yanı sıra gözlemler, alan notları ve dokümanlar da araştırmacının neye sahip olduğunu bilmesi açısından önem taşımaktadır (Merriam, 2013: 166). Bu nedenden ötürü çalışma süresince farklı etnik ve mezhep gruplarına

üye bireylerin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğini inşa süreçlerinde yurttaşlığın farklı boyutlarının etkisi ile ilgili izlenimlerden notlar alınmıştır. Bu sayede literatürdeki bilgiler ile görüşmeler ve gözlemlerden elde edilen veriler bir araya getirilerek verilerin güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiştir. Verilerin analizi süreci katılımcıların gerçek isimleri ile özel bilgilerinin gizlenmesi ve isimleri yerine kodlamaların kullanılması son bulmuştur**.**

Görüşmeler sırasında yapılan ses kayıtlarının transkripsiyonu sonucunda 1039 sayfa veri elde edilmiştir. Çalışma sonucu elde edilen veriler MAXQDA (MAXQDA programı için bkz. http://www.maxqda.com/lang/tr) programına aktarılmış, ardından görüşme sorularına paralel olarak hazırlanan temel ve alt kategoriler oluşturulmuştur. Verilerin programa aktarılması araştırmacının verileri bir bütün olarak değerlendirmesini sağladığından bazı kodlar doğrultusunda yeni tema ve alt temalarda ortaya çıkmıştır. Verilerin analizinde MAXQDA nitel veri analiz programının kullanılmasının nedeni; araştırma sonucu elde edilen verilerin fazla olması ve programın özellikle yoğun veri elde edilmiş çalışmalarda araştırmacıya veri analizi ve yorumlanmasında kolaylık sağlamasıdır. Verilerin kodlamaların gerçekleştirilmesinin ardından yaklaşık 3 ay sonra bu veriler tekrar MAXQDA programına yeni bir proje olarak aktarılarak elde edilen yeni kodların önceki kodlarla karşılaştırması sağlanmıştır. Buradaki amaç; iki kodlama sonucunda karşılaştırma ile elde edilen anlamlı kodlamalar aracılığıyla çalışmanın güvenilirliği test etmektir.

4.6. Sınırlılıklar

Bu araştırma Mersin ve Diyarbakır'da ikamet eden 50 katılımcı ile sınırlıdır.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bu bölümünde, yarı yapılandırmış görüşme tekniği ile sahadan elde edilen verilerin sistematize edilerek sunum ve analizi yapılmıştır. Araştırmacının, alan araştırması sonucunda elde ettiği veriler çalışmanın bu bölümünde bulgular ana başlığı altında 3 başlıktan oluşmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın bulguları katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ve kimlik, din, etnisite ve yurttaşlık başlıkları altında ele alınmıştır. Araştırmanın Diyarbakır ve Mersin illerinde yapılmış olması, araştırma örneklemini farklı etnik ve mezhep kimliklerine sahip bireylerin oluşturması nedeniyle öncelikle şehir, etnik ve mezhep kimliği farklılığı olmaksızın bulgular katılımcıların tümü için (50 kişi) ve daha sonra Diyarbakır ve Mersin özelinde ana başlık ve alt başlıklar altında değerlendirilmiştir.

5.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılanların sosyo-demografik özellikleri yaş, cinsiyet, eğitim, gelir düzeyi, meslek, ikamet edilen yer, doğum yeri, etnik ve mezhep kimlikleri bağlamlarında analiz edilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri şu şekilde ortay çıkmıştır:

Katılımcıların yaş dağılımı 25-73+ arasında ve yaş ortalamaları 48.3'tür. Örneklemin %40'ı 25-40, %30'u 41-56, %24'ü 57-72, %6'sı 73 ve üzeri yaş aralığındadır.

Araştırmada kadın ve erkek temsilinin eşit oranda olmasına dikkat edildiğinden, araştırmaya katılan bireylerin %50'si kadın, %50'si erkek olarak seçilmiştir.

Katılımcıların %32'si lisans düzeyinde eğitime sahipken, %22'si lise, %18'i lisansüstü, %10'u ortaokul, %10'u ilkokul, %4'ü önlisans düzeyindedir. %4'ü ise okuryazar değildir.

Katılımcıların %30'u 0-3000 arası, %40'ı 3001-6000, %16'sı 6001-9000, %14'ü 9001 ve üzeri gelir seviyesine sahiptir. TUİK verilerine göre, yoksulluk sınırı 9.915.45 TL olarak belirlenmiştir (TUİK, 2020). Bu bağlamda araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun düşük gelir seviyesine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Meslek açısından ise, katılımcıların %36'sı memur, %28'i esnaf, %24'ü emekli, %10'u işsiz, %2'si öğrencidir.

Katılımcıların %52'si Mersin'de ikamet ederken %48' i Diyarbakır'da ikamet etmektedir.

5.2. Tüm Katılımcılar Açısından Kimlik, Din, Etnisite Ve Yurttaşlık

Şekil 5.1. Yurttaşlık Kimliği Kelime Bulutu

Yurttaşlık Kimliği Kelime Bulutu Şeması, çalışma grubundan elde edilen veri setinde en çok kullanılan kelime ve kavramları göstermektedir. Şemadan da anlaşılacağı üzere katılımcılar kimlik, yurttaşlık, yurttaşlık kimliğinin inşası ve Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı konusunda çok sayıda kavram/kelime kullanmışlardır. Bu kavramlar içerisinde öne çıkan kavramlar şunlardır: Türkiye, yurttaşlık, vatandaşlık, ülke, kültür, bayrak, Türkçe, Kürtçe, Sünni, oy, eğitim, yasalar, demokrasi, hak, çatışma, etnik, ibadet, ekonomi, görev vb. Katılımcıların kullandıkları kavramlar yurttaşlığın genelde seküler yönünü ifade etmektedir. Ancak dini ve etnik kavramlar da şemada mevcuttur.

5.2.1. Katılımcıların Kendileriyle İlgili Kimlik Tanımlamaları

Mersin ve Diyarbakır kentlerinde yaşayan Sünni, Alevi, Türk ve Kürt bireylerin kendileriyle ilgili kimlik tanımlamaları öncelikle tüm çalışma grubu (50 katılımcı) açısından değerlendirilmiştir. Bu bağlamda araştırmaya katılan 50 katılımcıya kendilerini nasıl tanımladıkları ile ilgili soru yöneltilmiştir. Araştırma verilerine göre, katılımcıların önemli bir kısmı (%37,5) kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımlamışlardır. Katılımcıların diğer bir kısmı (%16,7) ise kendilerini tanımlarken Kürt kimliği üzerinde durmuşlardır. Yurttaşlık ve etnik kimliğin yanında, katılımcıların bir diğer bölümü ise (%12,5) kendilerini tanımlarken cinsiyet kimliklerinden kadınlığa vurgu yaptıkları gözlemlenmiştir. Ayrıca

katılımcıların bazıları (%10,4) kendilerini tanımlarken Türk kimlikliğine vurguladıkları, nadiren (%10,4) kendilerini tanımlamayı kimliklerinin insani boyutu bağlamında yaptıkları sonucuna varılmıştır. Yukarıda ifade edilen kategorilerin yanında, katılımcıların küçük bir kısmı da kendilerini (%6,3) dini kimliği ile diğer bir kısmı da (%4,2) ismi ile tanımlamışlardır. Katılımcılardan bir kişi de kendini mezhep kimliği (%2,1) ile tanımlamayı tercih etmiştir.

5.2.2. Katılımcılara Göre Kimliğin Belirleyicileri

Araştırmaya katılan 50 katılımcının verdiği cevaplar değerlendirildiğinde, kimliğin belirleyicileri kategorisinin alt kategorileri şu şekilde ortaya çıkmıştır: Katılımcıların ilk sırada ve önemli bir oranda (%31) kimlik inşasında belirleyici etken olarak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını gördüklerini dile getirdikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların bir kısmı (%14.3) ise Kürt etnik kimliğini kimliğin belirleyicisi olarak ifade ederken, bir diğer kısmı (%14,3) insanlığın kimliğin belirleyicisi olduğunu, bir bölümü de (%14,3) bireylerin kimlik inşasında kolektif aidiyetlerinden dinin kimliğin belirleyicisi olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca katılımcılardan bazıları (%11,9) ailenin kimlik inşasında belirleyici faktör olduğunu ve daha düşük bir kısım ise (%7,1) kimliğin belirleyicisi olarak cinsiyeti gördükleri tespit edilmiştir. Öte yandan, Türk etnik kimliğinin kimlik inşasında belirleyici olduğunu savunan katılımcılar düşük bir oranda karşımıza çıkmıştır (%4,8). Çalışmada iki katılımcı ise (%2,4) mezhep kimliklerinin kimliğin belirleyicisi olduğunu ifade etmişlerdir.

5.2.3. Türkiye'de Kimlik Sorunu ve Yurttaşlık

Araştırma örneklemini oluşturan 50 katılımcının çoğunluğuna göre (%69) Türkiye'de kimlik sorunu bulunmaktadır. Türkiye'de kimlik sorunu olmadığını düşünenleri oranı ise %21,4c iken kimlik sorununu bazı bölgelerde olduğunu söyleyenlerin oranı %4.8'dir. Araştırmada kimlik sorununun farklılaşan değerler nedeniyle eski bir sorun olduğunu ifade edenlerin oranı ise %4,8 olarak tespit edilmiştir.

5.2.4. Türkiye'de Kimlik ve Ötekileştirme Algısı

Katılımcıların büyük bir kısmı (%39,1) ayrımcılığa maruz kalmadıklarını belirtirken, diğer bir bölümü (%32,6) etnik kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldıklarını, daha küçük bir kısmı ise (%17,4) mezhep kimliğinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Öte yandan katılımcıların nadiren de olsa (%6,5) hem etnik ve mezhep kimliğinden dolayı hem de (%4,3) dini kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldıkları tespit edilmiştir.

5.2.5. Kimlik ve Ötekileştirmenin Yurttaşlık Algısına Etkisi

Katılımcıların büyük çoğunluğu (%78,3) etnik ya da mezhep kimliği farklılığından dolayı yaşadıkları ötekileştirmenin yurttaşlık algılarını etkilemediğini savunurken, daha düşük bir kısmı (%17,4) maruz kaldıkları ötekileştirmenin yurttaşlık algılarını zayıflattığını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte, katılımcıların çok düşük bir kısmı ise (%4,3) yaşadıkları ötekileştirmenin yurttaşlık algısını kuvvetlendirdiğini dile getirmişlerdir.

5.2.6. Yurttaşlığın Türkiye'nin Kimlik Sorunlarını Çözebileceğine İlişkin Algı

Katılımcıların büyük çoğunluğu (%76,9) başka kimliklere saygılı olunması durumunda yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorununu çözebileceğini ifade ederken, bir kısmı (%23,1) ise yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorununu çözemeyeceğini savunmaktadırlar.

5.2.7. Katılımcılara Göre Yurttaşlığın Hukuksal Boyutuna Yönelik Algı

5.2.7.1. Hak(lar) ve Sorumluluk(lar)a İlişkin Algı

Katılımcıların kısmi çoğunluğu (%55,6) yurttaşlığın hem haklar hem de sorumluluklar anlamına geldiğini düşünürken, diğer bir kısmı (%24,4) yurttaşlığın anlamının sorumluluklar olduğunu ve daha düşük bir kısmı ise (%20) yurttaşlığın haklar anlamına geldiğini ifade ettikleri tespit edilmiştir.

5.2.7.2. Sahip Olunan Yurttaşlık Haklarına İlişkin Algı

Araştırma örneklemini oluşturan 50 katılımcının kısmi çoğunluğu (%65) sahip oldukları yurttaşlık haklarını bildiklerini ve bu haklardan faydalanabildiklerini belirtmişlerdir. Öte yandan, kısmen (%35) sahip oldukları yurttaşlık haklarını bildiklerini fakat çeşitli nedenlerle bu haklardan faydalanamadıklarını ifade ettikleri tespit edilmiştir.

5.2.7.3. Yasaların Eşit Uygulanmasına Yönelik Algı

Katılımcıların çoğunluğu (%83,7) yasaların bireylerin sahip oldukları her türlü kimlikten bağımsız olarak sınıfsal farklılıklar bağlamında Türkiye içerisinde eşit uygulanmadığını, düşük bir bölümü (%9,3) yasaların eşit uygulandığını belirtirken, çok küçük bir kısmı ise (%7) soruya yanıt vermemiştir.

5.2.7.4. Vergi

Katılımcıların tamamı (%100) devletin yurttaşlardan aldığı verginin gerekli olduğunu fakat vergilerin ölçülü alınması gerektiğini belirtmişlerdir.

5.2.8. Yurttaşlığın Kültürel Boyutuna Yönelik Algılar

5.2.8.1. Yurttaşlığa İlişkin Semboller

Katılımcıların tamamına yakını (%92,9) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolünün bayrak olduğunu ifade ederken, küçük bir bölümü ise (%7,1) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolünün Mustafa Kemal Atatürk olduğunu belirtmişlerdir.

5.2.8.2. Yurttaşlığa İlişkin Sembollerin Duygusal Çağrışımları

Katılımcıların çoğunluğunun (%89,7) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına ilişkin sembollerin kendilerinde olumlu çağrışımlar yaptığını, düşük bir bölümü ise (%6,9) bu sembollerin olumsuz çağrışımlar yaptığını belirtmişlerdir. Yukarıda ifade edilen çağrışımlara karşın, katılımcıların çok küçük bir kısmı ise (%3,4) sembollerin yurttaşlık bağlamında herhangi bir çağrışımı olmadığını vurgulamışlardır.

5.2.8.3. Yurttaşlığın Kültürel Hakları Sağlaması

Katılımcıların çoğunluğu (%52,4) Türkiye Cumhuriyeti devleti yurttaşlığının farklı etnik ve mezhep gruplara üye bireylerin kültürel haklarını sağladığını, yarıdan az bir kısmı ise (%47,6) sağlamadığını ifade etmişlerdir.

5.2.9. Yurttaşlık, İnanç ve Kimlik

5.2.9.1. Milli ve Dini Bayramlara Yönelik Algı

Katılımcılar, dikkate değer bir oranda (%68,3) milli ve dini bayramların olması ve bu bayramların kültürel değerler oldukları için korunması gerektiğini düşünmektedirler. Düşük bir bölümü (%9,8) ise dini bayramların daha önemli olduğunu ve bir kısmı ise (%7,3) milli ve dini bayramlar kutlanırken etnik ve mezhep farklılıklarına saygılı olunması gerektiği görüşünü paylaşmaktadırlar. Milli ve dini bayramların yurttaşlık kimliğinde önemli bir çağrışım olarak

görülmesine karşın, çok düşük bir kısım ise (%7,3) milli ve dini bayramların yurttaşlık kimliğinin inşasında herhangi bir etkisi olmadığını ifade etmişlerdir. Katılımcıların nadiren (%4,9) milli bayramların yönetici elit ile kısıtlı kaldığını, halka indirgenmesi gerektiğini savundukları saptanmıştır. Öte yandan, katılımcıların nadiren (%2,4) milli bayramların günümüz dünyasında geçerli olmadığını bu nedenle kutlanılmaması gerektiğini belirtmişlerdir.

5.2.9.2. Dini Kimlik ve Yurttaşlık Kimliği Arasında Çatışma

Katılımcıların büyük çoğunluğu (%66,3) dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında çatışma olduğunu, önemli bir kesimi de (%35,7) yurttaşlık kimliğinin kapsayıcı bir kimlik olması nedeniyle dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında çatışma olmadığını (%35,7) düşünmektedirler.

5.2.9.3. Yurttaşlığın Mezhep Kimliğine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığına Yönelik Algı

Katılımcıların çoğunluğu (%65), Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının devletin resmî ideolojisi gereği bireylerin mezhep kimlikleri bağlamında değişken bir niteliğe sahip olduğunu ve kısmen (%35) ise yurttaşlığın mezhep kimliğinden bağımsız olduğunu vurgulamışlardır

5.2.10. Yurttaşlığın Siyasi Boyutu

5.2.10.1. Devletin Yurttaşlara Karşı Görev Algısı

Katılımcıların tamamına yakınının (%97,8) devletten beklentisi devletin *refah devleti* olması yönünde görüş ileri sürerken, nadiren (%2,2) devletten beklentisi olmadığını belirttikleri tespit edilmiştir.

5.2.10.2. Yurttaşların Devlete Karşı Görevleri

Yurttaşların devlete karşı görevlerine ilişkin katılımcıların çoğunluğu (%77,8) vergi vermek, oy kullanmak ve yasalara uymak şeklinde yanıt verirken, belli bir kesimi (%17,8) de devletin bütünlüğüne sahip çıkmanın yurttaşların devlete karşı görevleri arasında belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir. Daha küçük bir bölümü de (%4,4) yurttaşların devlete karşı herhangi bir görevinin olmadığını ifade etmişlerdir.

5.2.10.3. Oy Kullanma Kriteri

Katılımcıların kısmi çoğunluğunun (%52,2) oy kullanma ölçütü olarak siyasi yöneticilerin kendilerine götürdükleri hizmeti temel alırken, yarıya yakını (%47,8) ise oy kullanma ölçüt olarak ideolojik tercihlerini ön planda tuttukları tespit edilmiştir.

5.2.10.4. Devletin Farklı Etnik ve Mezhep Grupları ile İlişkisine Yönelik Algı

Yurttaşlık hakları açısından değerlendirildiğinde, devlet ile farklı etnik ve dini grupların ilişkisi bağlamında katılımcıların kısmi çoğunluğunun (%59,3) devletin farklılıkları dışlayıcı bir söyleme sahip olduğunu, önemli bir kısmı (%40,7) ise devletin tüm farklılıklara aynı yurttaşlık haklarını verdiğini ifade etmişlerdir.

5.2.10.5. Yurttaşlık Demokrasi İlişkisi

Katılımcıların çoğunluğunun (%90) demokratik bir ortamda yurttaşlık haklarının gelişeceğini savunurken, çok düşük bir kısmı ise (%10) soruyu Türkiye özelinde değerlendirerek Türkiye'de demokrasi olmadığını savunmuşlardır.

5.2.11. Yurttaşlığın Ekonomik ve Sosyal Boyutu

5.2.11.1. Refah Artışının Yurttaşlık Algısına Etkisi

Katılımcıların çoğunluğu (%63,6) refah artışının yurttaşlık algısını üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını ifade etmişlerdir. Dikkate değer bir oranda (%36,4) ise refah artışının yurttaşlık algılarını olumlu yönde etkileyeceği görüşü tespit edilmiştir.

5.2.11.2. Eğitim Hizmetleri

Katılımcıların çoğunluğu (%88,9) eğitim hizmetlerinin yetersiz olduğunu, düşük bir kısmı ise (%11,1) eğitim hizmetlerinin yeterli ve herkes için eşit olduğunu dile getirmişlerdir.

5.2.11.3. Sosyo-Ekonomik Hakların Yurttaşlık Algısına Etkisi

Sosyo-ekonomik hakların yurttaşlık algısına etkisine ilişkin katılımcıların çoğunluğu (%63,6) sosyo-ekonomik haklardan faydalanmanın yurttaşlık aidiyet duygusunu pekiştireceğini

ifade ederken, önemli bir kısmı ise (%36,4) sosyo-ekonomik hakların yurttaşlık duygusu ve aidiyetinin gelişimiyle ilişkisi olmadığını belirtmişlerdir.

5.2.12. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığı Anlamına Yönelik Algı Boyutu

5.2.12.1. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Algı

Katılımcıların tamamı (%100) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığından ülke, hak ve yasaları anladıklarını belirtmişlerdir.

5.2.12.2. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığını Belirleyen Faktörler

Katılımcıların çoğunluğu (%71,7) ortak bir kültüre bağlı olmanın Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının şartı olduğunu savunurken, nadiren (%10,9) Türkiye'de doğmuş olmanın yurttaşlık şartı olduğunu ve daha düşük bir kısmı ise (%8,7) eşit anayasal hak ve sorumluluklara sahip olmanın yurttaşlık şartı olduğunu savunmuşlardır. Bununla birlikte, katılımcıların çok düşük bir kısmı da (%8,7) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının herhangi bir şarta bağlı olmadığını dile getirmişlerdir.

5.2.12.3. Kendini Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşı Hissetmeye Yönelik Algı

Katılımcıların tamamına yakını (%97,7) kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olduklarını hissettikleri ve bu anlamda aidiyet duygusuna sahip olduklarını belirtirken, bir katılımcı ise (%2,3) kendisini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissetmediği tespit edilmiştir.

5.2.12.4. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Mutluluk Algısı

Katılımcıların çoğunluğu (%83,7) Türkiye Cumhuriyeti yurttaş kimliğine sahip olmaktan dolayı mutlu olduklarını belirtirken, bir kısmı ise (%16,3) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığından memnun olmadıklarını belirtmişlerdir.

5.2.12.5. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Sorun Algısı

Katılımcıların çoğunluğuna göre (%89,2) yurttaşların ekonomik, siyasi ve sosyal sorunları bulunmakta iken, bir kısmına göre (%10,8) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğine sahip bireylerin herhangi bir sorunları bulunmamaktadır.

5.2.12.6. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Ortak Bağ Algısı

Katılımcıların çoğunluğu (%88,6) kültürü farklılıkları bir arada tutan bir bağ olarak görürken, çok düşük bir kısmı (%2,3) bireylerin maddi menfaatlerinin onları bir arada tutma işlevine sahip olduğunu ve düşük bir kısmı da (%9,1) bireyleri bir arada tutan herhangi bir bağ olmadığını ifade etmişlerdir.

5.3. Kimlik, Din, Etnisite Ve Yurttaşlık: Mersin Çalışma Grubuna Ait Verilerin Sunumu Ve Analizi

Şekil 5.2. Yurttaşlık Kimliği Kelime Bulutu (Mersin)

Mersin çalışma grubuna ait yurttaşlık kimliği kelime bulutu şeması, öncelikle katılımcıların yurttaşlık ve yurttaşlık kimliği ile ilgili konu ve olguları çok sayıda kavram/kelime ile ifade ettiklerini göstermektedir. Öne çıkan kavramlar şunlardır: Türkiye, yurttaşlık, yasalar, eğitim, etnik, din, Türk, demokrasi, Atatürk, oy, aidiyet, haklar, ekonomi, Kürtçe, Kürtler, Sünni, Alevi, mezhep, yasa, sorumluluklar. Şemadan hareketle katılımcıların yurttaşlık kimliğini ifade ederken seküler, dini, etnik, kültürel ve siyasal nitelikli kavramlar kullandıkları söylenebilir.

5.3.1. Sosyo-Demografik Özellikler

Mersin merkezde ikamet eden katılımcıların sosyo-demografik özellikleri yaş, cinsiyet, eğitim, gelir düzeyi, meslek, ikamet edilen yer, doğum yeri, etnik ve mezhep kimlikleri bağlamlarında analiz edilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri şu şekilde ortaya çıkmıştır:

Katılımcıların yaş dağılımları 25-73+ arasındadır. Yaş ortalamaları 49.8'dir. Çalışma grubunun %40'ı 25-40, %28'i 41-56, %24'ü 57-72, %8'i 73 ve üzeri yaş aralığındadır. Mersin grubunu oluşturan 26 katılımcının %42,3' ü erkek, %57,7'si ise kadındır.

Katılımcıların %26,92'si lisans düzeyinde eğitime sahipken, %26,92'si lise, %15,38'i lisansüstü, %11,53'ü ortaokul, %11,3'ü ilkokul, %3,84'ü ön lisans düzeyindedir. %3,84'ü ise okuryazar değildir.

Araştırmaya katılanların %38,46'sı 0-3000 arası, %30,76'sı 3001-6000, %15,38'i 6001-9000, %15,38'i 9001 ve üzeri gelir seviyesine sahiptir. TUİK verilerine göre, yoksulluk sınırı 9.915,45 TL olarak belirlenmiştir (TUİK, 2020). Araştırmaya katılanların %30,76'sı emekli, %26,92'si esnaf, %23,07'si memur, %15,38'i işsiz, %3,84'ü öğrencidir.

Mersin'de katılımcıların %19,23'ü Mersin doğumlu iken %80,77'sinin doğum yerleri farklı illerdir. Bu bağlamda Mersin'in yoğun göç aldığın söylemek mümkündür. Örneklemin etnik kimliğinin dağılımı ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Mersin çalışma grubunu oluşturan 26 kişinin %42,3'ü Kürt, %57,7'si Türk'tür. Örneklemin mezhep kimliğinin dağılımı ise şöyledir: %53,84'ü Sünni, %46,16'sı Alevi'dir.

5.3.2. Katılımcıların Kendileriyle İlgili Kimlik Tanımlamaları

Bireyler açısından kimliğin hem kendileri hem de başkaları için önemini ortaya koyan bileşenlerden birinin kendini tanımlama olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerin kendilerini tanımlarken hangi faktörler üzerinde durdukları, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğini kendilerini tanımlarken kullanıp kullanmadıkları araştırma açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara "Size kimsiniz diye sorsalar kendinizi nasıl tanımlarsınız?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların, %38,5'i kendini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı, %19,2'si insan, %19,2'si kadın, %11,5'i Kürt, %3,8'i Müslüman, %3,8'i ismiyle ve %3,8'i ise Türk olarak tanımlamıştır.

Katılımcılardan Alevi Türklerin ve Alevi Kürtlerin %40'ı kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımlarken, Sünni Türklerin %37,5'i ve Sünni Kürtlerin %33,3'ü kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımlamışlardır. Kendini tanımlarken *Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı kimlikleri ile tanımlamayı tercih eden* katılımcıların cevaplarından seçilen bazı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"… Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak tanımlarım sadece." (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).*

> *"… Türk, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı ama Aleviyim. Aleviliğimi de inkâr etmem. O da biziz yani". O inancımız öteki milliyetimiz. Biri diğerine üstün gelmez." (K3, Alevi Türk, 50 Yaşında, Kadın).*

"… Şimdi ben öncelikle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım. Yani bu ülkenin benim kimliğim inancım ya da başka değerlerim ne olursa olsun önce ben buranın, ülkemin vatandaşıyım. Bu ülkede yaşamın ortak paydası insan olmaktır. Biz onu tanımlıyoruz ama herkesin bir kimliği var, herkesin de bir inancı var, herkesin bir kültürü var, herkesin bir gelenek ve göreneği var. Onun için bu anlamda ben sivri bir geleneğe sahip değilim. Yani bu sivri geleneklerimizi sürdürürken illa ki ben çok sivri bir Alevi'yim ya da çok sivri bir Türk'üm, çok sivri, çok sivri bir Kürdüm ya da çok sivri bir başka bir geleneğim var, demiyorum. Bütün geleneklere saygı duyarım ama bunun yanında başka kendi geleneğimi sürdürmeye çalışırım. Bir kimliğim var. Yani bu nedenle benim için yani… Özellikle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı benim için önemli yani. (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"… Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı derim ben. Kadın… Anne... İnsan... Vatanın olmadan bunlar ne? Önce vatanım... bu vatanın vatandaşlığı… Sonra diğerleri gelir. Beni tanıtan bu ülkenin vatandaşı olmamdır." (K10, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın)

"…Valla hepsini tanımlarım. Türkiye Cumhuriyeti… kadın… emekli... Üçünü birden tanımlarım çünkü üçünü de birden yaşıyorum. Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşıyorum, Cumhuriyet kadınıyım. Kadınım. Emekliyim. Yani 3'ünü de yaşıyorum. Yani bir tanesiyle şey değilim yani. Kadınım. Ya da memurum. Emekliyim ya da şeyim. Ya ben öyle çok şey değilim... Ya ben kadın olarak yaşamayı seviyorum. Kadın olmaktan şikâyetim yok. Tabi burada kadın olmakla İran'da kadın olmak farklı. Bunu bize sağlayan Atamıza çok şey borçluyuz. Burası bizimse Atam sayesinde. Dünyada daha kadınların pek çok hakkı yokken Atam bize pek çok hak sağladı. Bu ülkede kadın olduğum için gururluyum." (K21, Sünni Türk, 58 Yaşında, Kadın).

"… Ya tabii ki Türk vatandaşıyım. Muhammed'in ümmetiyiz… Onu geçtikten sonra ev hanımıyım, şuyum buyum denilir." (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

"… Yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım her şeyden önce ama etnik olarak sorarsınız tabii ki Kürt." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki değerlendirmelere göre katılımcılardan Alevi Türkler, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık vurgusunu temel almakla birlikte mezheplerini de vurgulayarak kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımladıkları görülmektedir. Alevi Kürtler ise sahip oldukları çok farklı kimlikleri bulunduğunu, bu kimlikler arasında kendilerini en iyi tanımlayan kimliğin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliği olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti ulus devleti yurttaşlığı dışında sahip oldukları diğer kimliklerin kendilerini yeteri kadar tanımlamadığını ifade eden katılımcılar, bu kimliğin ise kendi seçimleri ile elde ettikleri bir kimlik olmadığını, doğuştan kazanılmış bir üst kimlik olduğunu belirtmişlerdir. Sünni Türkler kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımlamalarını milliyetçilik, vatan sevgisi, Mustafa Kemal Atatürk ve bağımsızlık ile açıklarken Sünni Kürtler ise Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını öncelikli kimlik olarak tanımlamakla birlikte dini kimliklerini ve etnik kimliklerini vurgulamışlardır.

Katılımcıların kendilerini ifade ederken kullandıkları alt kategorilerden biri de insan alt kategorisidir. Katılımcılardan Sünni Türklerin %25'i, Alevi Türklerin %20'si ve Sünni Kürtlerin %16,7'si kendini insan olarak tanımlamışlardır. Kendini insan olarak tanımlamayı tercih eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Evet. Şimdi kimsiniz sorusu kimlik ile ilgilidir. Ben tabi biraz da eğitimim ve sosyolog olmam nedeniyle, hümanist yönlerim nedeniyle, ben önce insan kimliğimi ön plana çıkartıyorum yani. Ben bir insanım işte oradan ne diyeyim? Adımı söyleyebilirim ve daha sonra tabi bu genişlerse işte ben bir yurttaşım. Yani Türkiye Cumhuriyeti yurttaşıyım ama tabi bu kimlik içerisinde giderekten insan işte ulusal etnik kimliği de göndermede bulunabiliyor. Yani bu da ne ile alakalı? Şimdi bazı realiteler var. Bunlar reddedilmez. Yani bunlara karşı bir dünya görüşünüz olur. Yani mesela işte dersiniz ki ben bir Türküm ya da bir Çerkez'im ya da bir Kürt'üm ya da işte başka bir şeyim. Bunlar bir realite bunları söylersiniz ama bunlara böyle ötekileri dışlayacak anlamlar yükleyerek kendimizi ifade etmeyi doğru bulmuyorum. Ama o anlamda evet, yani biz genel anlamda Türkmen, Türk yani Türk kimliği içerisinde… Çünkü doğduğum aile, çevre, işte dilim… Yani sonuçta diyor ki yani işte sen bu özellikte vatandaşa Türk olduğunu söyle. Kendini tutup da işte ne diyeyim? Ben Arap'ım, Çerkez'im ya da Kürdüm ya da Almanım diyemiyorsun. Bunlar bir realite ama dediğim gibi bunları böyle ırkçı ya da başkalarını, başka kimlikleri ötekileştirici başka bir tarzda da kullanmıyorum ama dediğim gibi insanın Türkiye Cumhuriyeti yurttaşıyım. İşte bir mesleğin mensubuyum. Ya bunlar birer kimlik ama aynı zamanda da bu bahsettiğim özelliklerden dolayı da kendimi aynı zamanda bir ulusal kimlik, aidiyet anlamında da kültürel kimlik anlamında da tabii Türk olduğumu da söyleyebilirim. Çünkü bu bir realite yani gerçeklik..." (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

"…Kimsiniz… (düşünüyor) İyi bir pozitif bir yapım var. Yapıcıyım. Arkadaş çevremde sevilirim. İyimserim. Sevgi doluyum. Hatır gönlü çok önemserim. Saygıda kusur etmem. Bunun dışında tabii ki kaygılarım var. Üzüntülerim var, çocuğumdan yana. (Oğlu engelli) O ayrı bir şey olay, Kutlay'dan yana olan durum. (Oğlundan bahsediyor) İyi bir insanım. İyi bir eşim. İyi bir anneyim. İnsan olarak… Evet… İnsan olarak tanımlarım." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"Girişken ileriye dönük ileriye yönelik bakan, çocukları için mücadele eden biriyim. O kadar… Aleviyim, Türküm... Şöyleyim... Böyleyim... Bunlar çok da önemli değil bu dünyada. Kesinlikle bunlara bakmam ben. Bakanla da işim olmaz. Hepimiz kendi yağımızda kavrulan insanlarız. Kim kimden daha üst bu dünyada? (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"Vallahi kısaca insanız derim. Senin soruların da zormuş. İnsanız derim. Sonrakiler sonra gelir. Zaten Türklüğü, Kürtlüğü, Aleviliği çıkaran, bunu sorun yapan insan değil mi? O zaman önce insanız. Sonra diğerleri." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

Yukarıda verilen cevaplara göre Sünni Türk katılımcılar, kendilerini insan olarak tanımlamışlardır. Kendilerini tanımlarken etnik kimliklerine de vurgu yaptıklarını belirten katılımcılar etnik kimliklerini başka etnik kimlikleri dışlayıcı bir unsur olarak kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcı, insanlığı bir üst kimlik olarak tanımladığını ve insanlar arasında eşitlik olduğunu ifade etmiştir. Sünni Kürt katılımcı ise mevcut bütün kimliklerinin ötesinde insanlık kimliği ile kendilerini tanımladıklarını belirtirken kimliklerine dair başka aidiyet boyutlarını daha makro düzlemde kullanacaklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların "kendinizi nasıl tanımlarsınız?" sorusuna verdiği cevaplardan oluşan alt kategorilerden birisi de kadın alt kategorisidir. Katılımcılardan Alevi Türklerin %40'ı, Sünni Kürtlerin %33,3'ü ve Sünni Türklerin %12,5'i kendini kadın olarak tanımlamışlardır. Kendini tanımlarken kadın kimlikleri ile tanımlamayı tercih katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"İki kızım var. Kızlarım önce aklıma geldiği için anneyim derim. Bana anneliği sağlayan kadın olmam olduğu için kadınım. Kadın diye tanımlarım kendimi." (K19, Alevi Türk, 61 Yaşında, Kadın).

"…Ben, otuzlu yaşlarında bir kadınım diye ifade ederim. Yani kendimi vatandaş olarak tanımlamak aklıma gelmez önce. Başlangıçta gelmez yani. Daha sonra daha özel konularda gelir çünkü çok etnik kimliğimle iç içe yaşamıyorum. (Gülüyor) Aslında dini kimliğimle de çok iç içe yaşamıyorum, bağlantım yok yani. (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"Kadın derim herhalde." Bilemedim ki… Yani aslında hepsiyim. İnsanım, vatandaşım, kadınım…Kürdüm…Ama galiba…Galiba en çok kadın derim kendime herhalde. (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

"Kendini tanımlamak derken? Ne için kendini tanımlamak? (Düşünüyor) Kadın derim herhalde…Başka ne desem? Ne denir ki? Kadınım… Görünen bilenen halim bu. Ama Kürdüm de." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında Kadın).

"Şimdi bir kere kadın olarak evet tanımlıyorum. Hatta yani tabii ki baktığımda evet kadınsın. Belki ilk görünen kimliğimiz. Daha ağzımızı açmadan kadın olarak hani dışarıdan görülüyorsun şey yapıyorsun hani ama kadın olmak da Türkiye'de çok fazla sorunları içerisinde barındırdığı için her konuda… Yani bekâr bir kadın olabilirsin, işte evli bir kadın, nişanlı, genç ya da genç kızlar, çocuklar… Hani kadın olmak Türkiye'de mesele olduğu için kadın olmaktan hoşlanıyorum. Çok kendi adıma pozitif buluyorum ama hani bu ülkenin koşullarında da berbat bir şey yani. Kesinlikle. Ya ben mesela bir dönem yurt dışındaydım. Hani Polonya'da bulunmuştum. Kadın olmak gerçekten… Orada, oraya ait değilim. Hiçbir şekilde aidiyet kuramadım. Orada da yani mesela… Öğrencilik mevzusuydu ve böyle şey ama kadınlığım hiçbir zaman gözüme batmadı. Kimsede bunu batırmadı gözüme. Yani hani o benim bedenim. Hiçbir zaman negatif etkiye sahip ya da giydiğin kıyafet, saçını toplama şeklin ya da yaptığım bir makyaj falan… Hiçbir zaman rahatsız edici bir şey olmadı. Vatandaşlık konusunda kadın olmak burada ne kadar bir ölçüt olabilir? Onu çok emin olamadım. Bilemedim ama onun dışında Türk evet… Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak görüyorum kendimi. Yani ona aidiyet hissediyorum kesinlikle. Bir anayasal ışıkta burada devam ediyorum. Yani burada doğdum, büyüdüm. Vatandaşlık açısından evet aidiyetimin burada olduğunu düşünüyorum. Ne kadar politika anlamında burada problemler yaşasak ve olsa da ben gerçekten bu ülkenin insanının, yozlaşmadan önceki hali için konuşuyorum. Genel olarak iyi bir insan profiline sahiptik biz eskiden. Öyle düşünüyorum. (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

Yukarıda verilen cevaplara göre Alevi Türk katılımcıların, etnik ve dini kimlikleri yerine kendilerini toplumsal cinsiyet kimliklerinden kadınlık kimliği ile tanımladıkları görülmektedir. Sünni Kürt katılımcılar pek çok kimliğe sahip olduklarını, bu kimliklerden kendilerini en iyi tanımlayanın kadınlık kimliği olduğunu ifade etmiş ve etnik kimliklerini de vurgulamışlardır. Sünni Türk katılımcı ise öncelikli olarak kadınlık kimliğini vurgulamış, Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınlık kimliğinin sorunlu olduğunu ifade etmiş ve arkasından etnik kimliğini vurgulamıştır.

Katılımcıların "kendinizi nasıl tanımlarsınız?" sorusuna verdiği cevaplardan oluşan alt kategorilerden birisi de Kürt alt kategorisidir. Katılımcılardan Alevi Kürtlerin %60'ı kendilerini Kürt olarak tanımlamıştır. Kendini tanımlarken Kürt etnik kimlikleri ile tanımlamayı tercih eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"Vallahi ben Kürt olduğumu ifade ederim, ben Kürdüm. İnanç kimliği farklıdır, ulusal kimlik farklıdır şimdi inanç kimlikleri dedikleri sonra edinilir, şimdi bir insan nasıl Müslüman olur kelime-i şahadet getirir imamın karşısında bir Alman, bir İngiliz başka ulustan olursa olsun değil mi diyor ki ben bu inancı okudum, bu inancın kurallarını, emirlerini, kaidelerini, yasaklarını öğrendim, ben beğendim bana uyuyor ben bu inanca girmek istiyorum, bu inanca girmem için dini ritüeller nedir işte camiye gel bir imam gelsin ya da müftü, ilahiyatçı onun huzurunda kelime-i şahadet getirirsin işte Müslüman olursun bir Müslüman hangi kaideler, kuralları yaşıyorsa sen de onlara uyarak, o kaideleri ve kuralları yaşarsan sen Müslümansın.

Şimdi Alevi kimliği de böyledir. Yani ben bir Kürt olarak şüphesiz ki önce ulusal kimliğim, dini kimliğim sonradan gelir. Çünkü insanlar dini kimlikleri sonra edinirler Alevilerde de öyle, bir Alman, bir İngiliz yahut da bir Yahudi veyahut da başka bir ulustan herhangi bir insan gelir Aleviler arasında yaşarsa Alevilerin yaşam biçimini görürse dünyaya bakışını, tabiata bakışını efendim yaşarken olgular nedir? Kadına bakışı, demokrasiye bakışı, laiklik anlayışı; bütün bunları öğrenmesi içmesini gezmesini Allah Allah bu inanç bana çok yakın ben bu inanca girmek istiyorum, Alevi olmak istiyorum ne yapar gelir bir yere Alevi seyitlerine, Alevi dedelerine ben Alevi olmak isterim onlar da bir dua verirler tamam derler, sen bu kaide ve kurallara göre yaşarsan Alevisin ve kendi cemaati içerisinde bir yıl onu bir imtihana tabii tutarlar, cemaatin içinde bir yıl yaşa. Bir yaşar, çalışır, gezer, tozar, yer, içer ve sonra da dede yaşadığı cemaat imtihana yani sorgulamaya çağırıyor. Bu bir yıldan beri sizin aranızda yaşıyor, yiyip içip, geziyor bu insanı nasıl biliyorsunuz, kendinize ne denli yakın buluyorsunuz, sizin yaşadığınız kuralları, kaideleri, emirleri, yasakları uyguluyor mu beğeniyor musun diye? Onlardan bir sorgulayarak rızalıklaırnı alır. Onlar da diyor ki vallahi bizden hiçbir farkı yok adam, bizim gibi ibadet ediyor, bizim gibi yaşıyor doğru bir insandır, yalancı değil, dolandırıcı değil, hiçbir kötülüğü görmedim bu Alevidir. İnancı yaşar ondan sonra çocukları babasından dedesinden değerleri yaşatarak bu inancı yaşar. Yoksa Alevilik, Müslümanlık, Hristiyanlık, Yahudilik zembille inmemiştir. İnsan yaratmıştır bunları yani şimdi tüm peygamberlerin inançlara bak yüz dört bin peygamber gelmiş geçmiş yani İbrahim'den tut Musa'dan, İsa'dan, Muhammed'de bunlar gelirken kendi inançlarını nasıl empoze ettilerse ve yani oradaki halklar, uluslar, imparatorluklar nasıl bu inancı benimsedilerse Alevilik de öyle önce Kürdüm sonra da inançta Aleviyim". (K5, Kürt Alevi, 75 Yaşında Erkek).

"Ben Kürdüm. Annem beni Kürt doğurmuş. Yani doğuda doğurmuş. İstanbul'da doğursaydı İstanbulluyum derdim. Değil mi? Ege'de de doğursaydı Egeli derdim. Beni doğuda doğurduğu için Kürdüm ben. Kürtlüğümden de gurur duyuyorum. İftihar ediyorum ama bölücü değilim. (Bölücü olmadığını vurgulayarak söyledi). Bölücülüğü sevmem. Bölücü olmak ayrı Kürt olmak ayrı. Ama sen gelsen bana "Kürt'sün, bölücüsün" desen bu da olmaz. Kabul etmem. Kürt merttir. Bölücülük bilmez. Bu vatan seni de kaldırır beni de. Bölmek nedir? Şimdikiler bir diyorlar bölelim, parçalayalım, o senin olsun bu benim… Olur mu öyle şey hiç? (K16, Kürt Alevi, 67 Yaşında, Erkek).

Yukarıda verilen cevaplara göre Alevi Kürt katılımcıların kendilerini tanımlarken mezhep kimlikleri ile değil Kürt etnik kimliği üzerinden tanımladıkları görülmektedir. Mezhep kimliğinin kişinin iradesi ile değiştirilebileceğini öte yandan ulusal kimliklerin doğumla kazanılan kimlikler olduklarını ve Kürt etnisitesine mensup olmanın bölücü olmak anlamına gelmediğini ifade etmişlerdir.

Katılımcıların "kendinizi nasıl tanımlarsınız?" sorusuna verdiği cevaplardan oluşan alt kategorilerden birisi de Müslüman alt kategorisidir. Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %33,3'ü kendilerini Müslüman olarak tanımlayacaklarını belirtmişlerdir. Kendini tanımlarken *Müslüman* kimlikleri ile tanımlamayı tercih katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"Elhamdülillah Müslümanım, insanım ve Kürdüm. İnsan dinini, imanını bilecek... Müslüman adam önce elhamdülillah der. Önce bu… Gerisi sonra gelir... Haaa gelmese de olur. Önce din. Allah ne emrettiyse o! Dinde Kürtlük, Türklük, Araplık yoktur. Irkçılık yapan bizden değildir. Sevmem ben. Din kardeşliği var bizde. Gerisi boş. "(K26, Sünni Kürt, 50 Yaşında, Kadın).

Yukarıda verilen cevaba göre Sünni Kürt katılımcının kendini tanımlarken dini kimliğini ön plana çıkardığı görülmektedir. Sahip olduğu dini kimlik gereği etnisite ayrımı yapmayacağını

belirten katılımcı kendini öncelikli olarak Müslüman olarak tanımlamış, ardından etnik kimliğini de vurgulamıştır.

Katılımcıların "kendinizi nasıl tanımlarsınız?" sorusuna verdiği cevaplardan oluşan alt kategorilerden birisi de ismi ile alt kategorisidir Katılımcılardan Sünni Türklerin %12,5'i kendini ismiyle tanımladığını belirtmiştir. Kendini tanımlarken ismi ile tanımlamayı tercih katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"Valla ben önce adımla tanımlarım. Ve çoğunlukla da bir kadın olarak tanımlarım kendimi. Yurttaşlık tanımı daha sonra gelir. Ya bir yabancı sorsa bana yurttaş olarak aa Türkiye ile tanımlarım kendimi ve Türk olarak tanımlarım ama şey içerisinde sınırlar içerisinde kendimi doğrudan öyle tanımlamam. Yani daha çok sınır içerisinde adım ve cinsiyetim ön plandadır. Ama farklı bir kimlikteki bir üst kimlikteki birisiyle karşılaştığımda kesinlikle Türk olarak tanımlarım. Türkiye'de kendimi Türk diye tanımlamam, ismim gelir." (K20, Sünni Türk, 56 Yaşında, Kadın).*

Yukarıda verilen cevaba göre Sünni Türk katılımcı, kendini tanımlarken ismi ile tanımladığını, etnik veya mezhep kimliğini ön plana çıkarmadığını belirtmiştir. Katılımcıya göre kendini etnik kimlik veya yurttaşlık kimliği bağlamında tanımlama bir üst kimlik ile karşılaşma durumunda gerçekleşebilecek bir tanımlama şeklidir.

Katılımcıların "kendinizi nasıl tanımlarsınız?" sorusuna verdiği cevaplardan oluşan alt kategorilerden birisi de Türk alt kategorisidir. Katılımcılardan Sünni Türklerin %12,5'i kendini Türk olarak tanımlamışlardır.

> *(Düşünüyor…) "Öncelikle…Ne desem? Düşünmedim ki hiç. Kendini tanımlamak…Türküm derim herhalde. Evet evet Türküm derim. Aslında bunu hiç düşünmemiştim. Ama şimdi siz sorunca hatırladım o aileden gelen şeyi... İşte biz Türk'üz... Şanlı geçmişimiz, atalarımız, savaşlarımız, destanlar falan. Biz böyle büyütüldük. Bu son zamanlarda bu biraz azaldı, andımızın kaldırılışı falan. Ama burada (Mersin) hala devam ediyor, eskisi kadar değil tabi." (K22, Sünni Türk, 27 Yaşında, Kadın).*

Yukarıda verilen cevaba göre Sünni Türk katılımcı kendini tanımlarken etnik kimliği ile tanımladığını belirtmiştir. Bu tanımlamada kimlik inşasında ailenin önemine değinen katılımcı aynı zamanda ulusal kimlik inşasında mitolojiden, destanlar ve kahramanlıklardan da faydalanıldığını belirtmiştir.

5.3.3. Katılımcılara Göre Kimliğin Belirleyicileri

Kolektif kimliklerin inşasında bireylerin kolektif aidiyetlerinin etkisi büyüktür. Kişinin kendini aidiyet hissettiği grup bağlamında tanımlaması ve bu gruptan etkilenmesi yurttaşlık kimliğinin inşası açısından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılara ait oldukları kolektif kimlikler bağlamında "kimlik veya aidiyet duygunuzda hangi faktörler daha belirleyici? Bu konuda neler söylersiniz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %40,9'una göre yurttaşlık,

%22,7'sine göre aile, %9,1'ine göre insanlık, %9,1'ine göre din, %9,1'ine göre etnik kimlik (Kürt) ve %9,1'ine göre cinsiyet kimliğin belirleyicisi olarak karşımıza çıkmıştır.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %75'i, Alevi Kürtlerin ve Sünni Kürtlerin %40'ı, Sünni Türklerin %37,5'i kimliğin belirleyicisi olarak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını tanımlamışlardır. Kolektif aidiyetlerinden Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kimliklerinin belirleyicisi olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"(Düşünüyor)... Yurttaşlık. Yani biz çok dini yaşayan biri değiliz. Az önce dediğim gibi ne mezhep ne ırk ne din... Yani öyle ağırlıklı bir aile değiliz. Yani yaşam tarzımız normal, olması gerektiği gibi... Aslında modern. Az önceki sorunun cevabı modern, aslında. Günümüz çağında nasıl ilerliyorsa bizde o şekilde ayak uydurmaya çalışıyoruz." (K1, Alevi Türk,35 Yaşında, Erkek).

"Etnik kimliğim aidiyet duygumda belirleyici değil. Yani ben bunu pek yani ailesel etnik yapımla ilgili hiç düşünmedim. (Düşünüyor) Yani bölgesel ya ben ülkemi seviyorum. Yani öyle bir hesapsızca seviyorum yani. Kürt de olsam Zaza da olsam Çerkez de olsam ya zaten buradaki aslında kritik nokta atamızın koymuş olduğu isim. Yani Türk Cumhuriyeti dememiş, Türkiye Cumhuriyeti demiş. Orada kritik bazı şeyler var. İşte diyorum ya eğitim olması gerekiyor. Bu mantık doğru olmasaydı Çanakkale ağzına kadar Türkiye'nin dört bir tarafından adam olmazdı. Yani o zaman bir tarafta olan yani Kürtler bu coğrafyada çok eskidir. Yani Kürt coğrafyası çok eskidir. Dünya tarihinde bu kadar uzun yıllardır yaşayıp, bu kadar varlıklarını koruyup, bu kadar çok sayıları olup ama devlet olamayan tek millettir. Onların da biraz kendisini sorgulaması gerekiyor da ama Kurtuluş Savaşı yıllarına yani kuruluş döneminde bu mantık olmamış olsaydı insanlar yani ya bazen bazı sevgi karşılıksızdır. Ya yani ülkeni sevmek bence o ülkeyi karşılık beklenmez. Ben öyle düşünüyorum. O zaman insanlar da onu yapmış. Yani bu topraklarda beraber adil, özgür aynı şekilde adalet bu şekilde yaşayacağına inanmış ki bu cephede savaşmış bu adam düşünmeseydi yani Kürtler üstünden gittiğimiz için söylüyorum. Yani gelip savaşmazdı orada. Biraz kaçardı. Her tarafı dolu. Fransız dolu, İngiliz dolu… Bir seçenek, bir opsiyon kullanabilirlerdi. Ama kullanmadan bu tarafta savaşmışlar. Onun için dediğim gibi şey şeysiz sevilir ülke ya. Ne mutlu Türküm diyene. Ya şöyle hep şeye geliyor işte yani lider, lider de değil. Yani farklı bir yer ya. Falan şey gibi, çok büyük şans ya. Gerçekten de onun için diyorum ya yani vatan sevilir ya. Yani öyle bir çıkar beklenti olmaz. Ama tabi Türk olmam aidiyet duygumda… Günümüz şartlarında biraz değiştirdiler. Ben daha okuduğum için geriye doğru gittiğim için pek şey yapmıyorum ama. Şu an öyle bir konumda olan birinin yerinde olmuş olsam, yani kendi şeyimde baksam bakınca hani biz onu kendi evimizde onu görmediğimiz için şimdi belirleyici ev oluyor. Aile kendini buraya konumlandırılmış olmasa muhakkak bende konumlandırmam burada. Şimdi orada biz eziliyoruz. Biz işte böyle yapıyorlar, bize şöyle yapıyorlar diye büyütürse beni ailem, ben de sonuçta bu devlete düşman olurum. İşte olduğu gibi. Hani görüyorsunuz bence olmayanı yarattılar. Aslında öyle bir düşmanlık yoktu. Ama yaratıldı. Şu an var yani çünkü adam devlet bizi ezer, şu bizi ezer, neyse o evde sürekli bunu söylersen olacağı bu. Ben öyle düşünüyorum yani ama ilk başlangıç noktasında öyle bir hesaplaşma olmadığına inanıyorum. Yok, zaten bu çok canlı örnek, kanıtlı da yani. Çanakkale en basitinden gidip herkes ziyaret edebilir. Orada bu işin öyle olmadığını bilir. (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"… Şimdi benim aidiyet duygumda belirleyici olan öncelikle vatandaşlık duygusu… Ben de o vatandaşlık duygusunu hepsinden özel tutuyorum ve hepsinden önemli tutuyorum. Evet, bunun yanında benim yan kimliklerin var. İnancım var. Ondan sonra benim etnik yapım var ya da benim kültürlerim var ama belirleyici olan benim vatandaşlık duygumdur. Ya nedir peki o vatandaşlık duygusu? O vatandaşlık duygusu sizin dışınızda ki farklılıklara sizin doğru bakmanızdır. Yani başka kimlikleri hor görmemenizdir, başka inançları hor görmemenizdir, başka kültürleri hor görmemeniz ve de hoşgörü kültürünü o paydaya yerleştirmenizdir. Benim için esas olan o hoşgörü kültürünü o paydaya yerleştirmektir. Aynı zamanda ülkemin bir vatandaşı olmaktan da gurur duyduğumu ifade etmek istiyorum." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında Erkek).

"Bu topraklarda yaşamak… Kürt'üz ama yani herkes gibi bizde bu coğrafyada yaşıyoruz. Dilimiz Türkçe… Okula başladığımız zaman en başta onun eğitimini alıyoruz. Kürtçe ikinci etapta kalıyor ama fırsat buldukça onu da kullanıyoruz. Ben memnunum yani Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşadığım için." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"Yani benim aidiyet olarak… Yurt, yurttaşlık... Coğrafi kimlik daha sonra etnik… Etnik... Kürt olmam benim için ikinci sırada... Öncelikli olan yurt... Yurttaşlık." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında Erkek).

"…Yani ben hani kişiler arasında iletişim ve ilişkiye bakıyorum. Yani oradaki arkadaşlık veya hani biriyle resmi bir ilişki kurma noktasında şey değilim yani senin Kürt olmana Alevi olmana ben bakmıyorum veya başka bir milletten, dinden olup olmamana bakmıyorum. Yani benim… Sen de bana o şekilde bakma isterim. Yani ben senle olan iletişimim zaten konuştukça, şey yaptıkça… Düşüncesi sana uymayan insanla da bir noktada zaten hani kendini istediğin kadar ben şuyum diye tanımla. Yani işlemiyor. Onunla görüşmüyorsun. Ya o hissiyatı ya da almak istemiyorsun, anlaşamadığın kişiyle. Ne bileyim… Yani dediğim gibi kendimi Türk ya da Sünni olarak görmüyorum ama onun yerine bir şeyde koyamıyorum. Ama bu beni yine de kimliksiz de yapmıyor. Onun da farkındayım yani. Bu nedenle Türk ya da Kürt kimliği yerine ya da Alevi veya Sünni kimlik yerine Türkiye Cumhuriyeti kimliğimi kullanmayı tercih ederim. Daha kapsayıcı, daha genel. Sanki bizi daha bir arada tutuyor gibi." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"Vallahi ben buna vatandaşlık diyeyim ya ve ben etnik kökeni falan çok önemsemem. İnsan olarak bakarım. Kendimi öyle adlandırayım. İyi bir vatandaşlık diyelim buna. Benim vatanımdan, benim yurdumdan olursa başka olur tabii. Hani insan yabancı ülkelere gitse orda Türkiye'den birini bulsa demez ki sen Alevi misin, Kürt müsün? Benim vatandaşım der önce. Ha ama bu yabancı ülkeye gidince böyle. Kendi içimizde yok sen nesin? Kürt müsün? Laz mısın? Alevi misin? Kimsin? Kimse kim? Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı değil mi sanki o da sonuçta?". (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

Yukarıda verilen cevaplara göre Alevi Türk katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kimliklerinin belirleyicisi olduğunu belirtmişlerdir. Din, ırk ve mezhebin kolektif bir aidiyet inşa etmekle birlikte modern yaşam açısından anlamlı olmadığını belirten katılımcılar, bu nedenle de kolektif aidiyetlerinden yurttaşlık kimliğinin kimliğin belirleyicisi olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlık kimliğinin kapsayıcılık, farklılıkları kabul ve vatan sevgisi bağlamlarında kimliğin belirleyicisi olduğunu belirten katılımcılar, farklı etnik kimliklere sahip bireyler açısından geçmişten günümüze hoşgörü ve çok kültürlülüğün yok edildiğini savunmuşlardır. Alevi Kürt katılımcı, kolektif aidiyetlerinden Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kimliğinin belirleyicisi olduğunu belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcılar ise yurttaşlığın kimlik belirleyicisi olmasını tarihsel süreç açısından coğrafi olarak bir arada yaşama ile açıklamışlar ve etnik kimliklerinin aidiyet duygularında ikinci sırada geldiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca Sünni Türk katılımcılar da kolektif aidiyetlerinden yurttaşlık kimliğinin kimlik belirleyicisi olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %38'i kimliğin belirleyicisi olarak aileyi tanımlamışlardır. Kimliğin belirleyicisi olarak aileyi tanımlayan katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı bana eğitimim… Tabi eğitim sırasında bize yüklenen anlamlarla inşa edilmiş bir şey bu, öncelikle eğitim sürecim. İlköğretimden başlamak üzere bizim yurttaş kimliğimiz, Türkiye Cumhuriyeti'ne ait olma kimliğimiz çok fazla vurgulandı. Ben o aidiyeti hissetmiştim. İkinci olarak da babam… Babadan gelen bir şeydir. Yani babamın bize bunu vurgu yapması. Biz hani Türkiye'nin vatandaşı Türk'üz şeyi vurgusuyla ortaya çıkan bir şeydir bu ama aynı zamanda Türk olmakta diğer bir referansta Müslüman olmakta vardı. Ya ikinci noktada oydu diye düşünüyorum. Belirleyici olma noktasında ama yurttaşlık kimliği konusunda iki önemli şey aileden baba, özellikle babayı vurguluyorum ve tabi ki eğitim süreci ve o eğitim sürecindeki tüm aktörler, aklınıza gelebilecek tüm aktörler." (K20, Sünni Türk, 56 Yaşında, Kadın).

"Aileden geliyor sanırım. Yani yetiştirilme tarzıyla da alakalı. Yani, ben Türkçülüğü sonuna kadar yaşayan bir ailede büyüdüm. Yani bütün aile bireylerim, sülalemde bu şekilde… Ondan kaynaklı olduğunu düşünüyorum çünkü nasıl büyütülürsen o şekilde devam edersin. Bende çocuklarıma bunu aşıladım. Vatan nedir, Türkçülük nedir öğrettim. Bu vatanının nasıl kazanıldığını, ne zorluklarla kurtarıldığını anlattım. Onlar da kendilerinden sonrakilere bunu öğretecekler." (K22, Sünni Türk, 27 Yaşında, Kadın).

Yukarıda verilen cevaplara göre Sünni Türk katılımcılar kimlik inşa sürecinde, kimliğin belirleyicisinin kolektif aidiyetlerinden aileleri olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar, kolektif aidiyetlerinden ailelerinin toplumsallaşma süreci içerisinde Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğini inşa etmelerinde etkili olduğunu vurgulamanın yanı sıra bu kimlik inşasında eğitim kurumunun da önemine değinmişlerdir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %25'i kimliğin belirleyicisi olarak insanlığı tanımlamışlardır. Kimliğin belirleyicisi olarak insanlığı tanımlayan katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"Şimdi kimlik duygumda, yani kim olduğum konusunda tabii ki insani kimliğimde hümanist ögeler… Yani insanın değerli bir varlık olması, bütün insanların değerli bir varlık olması, birtakım hakları ve sorumlulukları olması, birtakım özellikleri olması… Bunlar önemli artı, kültürel özelliklerimiz önemli. Yani mesela belli bir dili konuşmak, belli bir takım kültürel kalıplara sahip olmak, artı bir ülkenin bir devletin yurttaşı olmak yani bir ülkeye aidiyetlik… E bunlar insanı etkiliyor. Yani mesela örneğin; bir futbol maçında diyelim Türkiye ile Almanya futbol oynuyor. Yani tabii ki siz tutup da Almanlar kazansın diyemiyorsunuz. Yani niye diyeceksiniz? Böyle bir şey dediğiniz zaman hakikaten bir patolojik bir durum oluyor. Yani niye? Siz bu ülkedesiniz… Yani bu ülkede yaşıyorsunuz. Bu ülkenin işte kültürünü içselleştirmişsiniz. İşte ne diyeyim? Ait olduğunuz bir devlet var. Size birtakım haklar ve sorumluluklar veren ya. Siz kendinizi, köklerinizi buraya ait hissediyorsunuz ve dolayısıyla diyorsunuz ki: Türkiye kazandığı zaman daha çok seviniyorsunuz. Yani o anlamda hümanist ögelerin dışında; işte kültürel ögeler, geçmiş, geçmişteki yaşantılar, ait olduğunuz ülke, devlet ve bunların birtakım simgeleri… İşte bayrak gibi, yani işte ulusal marşı olabilir, yani bir takım kültürel örüntülerimiz olabilir kendimize ait olan yani… Yani örneğin mesela, yine Almanya'dan örnek veriyorum. Şimdi Almanya'ya gitsek ne kadar özensek de Alman yemeklerini böyle çok şey yiyemeyiz yani böyle ama kendi yemeklerimizi, değil mi? Çok daha böyle iştahla, çok daha böyle zevkle yiyoruz ve o yemekler dahi bize ne yapıyor? Sen kimlik olarak buraya aitsin. Yani bu topraklara aitsin. Bu artık geniş anlamda medeniyet diyebiliriz, işte kültür diyebiliriz, işte efendim belli bir kültür coğrafyası diyebiliriz. Burada işte kendinizi konumlandırıyorsunuz. Zaten dışarıdakiler de sizi öyle görüyor. İşte diyor sizin geleneksleriniz ney? Siz işte ne diyim yemekleriniz ney? Siz bunu nasıl yaşarsınız gibisinden böyle sizi orada konumlandırıyor. Yani dolayısıyla bu realiteleri göz önüne almak gerekiyor çünkü bu gerçekten doğuştan itibaren benimsediğimiz ya da bizi şekillendiren birtakım şeyler. O anlamda da işte dediğim gibi yani insani özelliklerimiz, hümanist özelliklerimiz, kültürümüz, ait olduğumuz sosyal grup yaşanmışlık, artı ait olduğumuz devlete ve ulusal ait birtakım simgeler… Sonuçta kimliğimiz üzerinde etkili yani." (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

"Benim yaşantımda, bu konuya ben hiç girmeden, Kürt'tür, Türk'tür, Alevi'dir, Çerkez'dir, Laz'dır benim için insanlık önemlidir. Mesela ben Yörük çocuğu olmama rağmen 500 tane samimi arkadaşım varsa, 450 tanesi doğu kökenli çıkar ama iyi insanlar, memnun olduğum insanlar. Ben bakmam kim nedir diye. İnsanlık önemli, Ahlak... Vicdan önemli." (K25, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

Yukarıda verilen cevaplara göre, Sünni Türk katılımcılar kimliğin belirleyicisi olarak insani değerleri vurgulamışlardır. İnsani değerlerin yanı sıra ortak kültürel bir geçmişin de kimlik inşasında belirleyici olacağını belirten katılımcılar etnik kimliğin ötesinde kimlik inşasında insani değerlerin önemine değinmişlerdir.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %40'ı kimliğin belirleyicisi olarak dini tanımlamışlardır. Kimliğin belirleyicisi olarak dini tanımlayan katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"Kimlik ve aidiyet duygumda öncelikle din, ırk ve yurttaşlık üzerinde dururum. Muhammed'in ümmetiyiz her şeyden önce. Sonra da Kürdüm. Ama Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım da." (K26, Sünni Kürt, 50 Yaşında, Kadın).

"İslamiyet. Ben Müslüman bir insanım. Adım, sanım, işim, gücüm... Bunlar önemli değil. Bizi biz yapan İslamiyet'tir." (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

Yukarıda verilen cevaplara göre Sünni Kürt katılımcılar dini kimliklerinin kimliğin belirleyicisi olduğunu belirtmişlerdir. Kolektif aidiyetlerinden dini kimliklerinin kimlik inşasında etkili olduğunu belirten katılımcılar, diğer aidiyetlerinin sonra geldiğini belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin %60'ı, kimliğin belirleyicisi olarak Kürt etnisitesi üzerinde durmuşlardır.

"Eee tabii şimdi ulusal duygular gaibe çalar. Kürt olduğumu, şimdi dil öğesi çok önemli benim, Kürt olduğum için Kürtçe biliyorum. Kürt topraklarında yaşadım, çevrem Kürt; hikâyelerim, ninnilerim, masallarım, ağıtlarım… Her şeyi oradan beslenmiş o kültürden benimsenmiş. Dolayısıyla ben kendimi ruhsal bedensel olarak oranın içinde görüyorum orada görüyorum. Ama inançta sen Kürt'sün inancınız nedir? Aleviyim Allah Allah ya Kürt'sün Alevi olur mu Kürtlerde Şafii var işte Hanefi var doğrudur. Çok mezhepler var yani Kürdüm ulusal kimliği ama Kürt fakat inançta başka bir inanç. Müslümanlığın içinde de Şafii mezhebini kabul ediyor, Hambeli'dir, Maliki'dir veyahut Hanefi'dir ayrı bir şey ama ben kendimi Kürtlerin arasında, topraklarında o coğrafyalarında doğmuş büyümüş biri olarak bu ulusal özellikleri bünyemde görüyorum. Yaşamım bana nerede şey yaparsa yapsın... Kürt müsün? Ben Kürdüm. Türk müsün derlerse? Hayır, ben Türk değilim ama Türklerden ayrı değilim, uzak değilim çünkü bu topraklarda et ile kemik tırnak gibi iç içe yaşamışız, çok değerlerimizi birbirimize alıp vermişiz. Kız alıp vermişiz, aynı topraklarda yaşıyoruz, aynı mahallede yaşıyoruz, aynı apartmanda komşu olarak yaşıyoruz, aynı dili kullanıyoruz fakat onlar bir kısmı Kürtçe bilmiyor ama benimkisi bir daha zenginliktir hem Kürtçeyi biliyorum hem de Türkçeyi öğrenmişim okumuşum yani bu bakımdan bu ulusal kimlik ama inançta eyvallah ben Aleviyim. İnancım Alevi inancıdır. Tanrı'ya, dünyaya, tabiata bakışımız farklıdır yolumuz bile farklıdır, Tanrı tarifimiz bile farklıdır." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında Erkek).

"Pardon, bir daha sorar mısınız? Anlamadım. Kürt'üm, evet. Evet... Kimsin deseler Kürdüm. Bununla da övünüyorum. Önce Kürdüm sonra diğerleriyim. Aslını inkâr etmek hoş değil. Tabi

şimdi bir de Aleviyiz, bu da inkâr edilmez ama önce Kürdüm. Dinle öyle çok…(düşünüyor) yani öyle çok şey değiliz. (Gülüyor)" (K16, Alevi Kürt, 67 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki görüş ve değerlendirmelere göre Alevi Kürt katılımcılar kimlik inşasında kolektif aidiyetlerinden etnik kimliklerinin belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir. Mezhep kimliklerinin kolektif bir aidiyet inşa etmekte başarısız olduğunu belirten katılımcılar, etnik kimlikleri bağlamında dilin önemine değinerek, Kürt etnik kimliğinin aynı zamanda kültürel bir kimlik olduğunu da belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %25'i kolektif kimlik inşasında cinsiyetin kimlik belirleyicisi olduğunu belirtirken, Sünni Kürtlerin %20'si kolektif kimlik inşasında kolektif aidiyetlerinden cinsiyetin kimlik belirleyicisi olduğunu belirtmişlerdir. Kimliğin belirleyicisi olarak cinsiyeti tanımlayan katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"Daha çok cinsiyetim belirleyici, onun dışında Ankaralı olmam çok belirleyici, kendimi daha çok Ankaralı olarak hissediyorum aidiyet olarak, etnik kimlik olarak kimliği kabul ediyorum meselâ Alevi olduğumu kabul ediyorum ama dini olarak çok inançlı değilim, yani deistim ama tabii ki Aleviliğin siyasal bir içeriği de olduğu için kimlik olarak Aleviyim diye tanımlıyorum kendimi." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"Yani, yani cinsiyet, cinsiyet… Ama hani vatandaşlık olarak baktığımda tabi ki de Türk, Türk'üm. Türk vatandaşıyım ya da işte nerelisin dediğimde aslen Kürdüm ama Türk vatandaşıyım, şeklinde tanımlayabilirim aslında. Biraz karışık oldu galiba... (düşünüyor)…Bu karışık oldu. Ben vatandaşlık olarak değil de kadınlık olarak bakarım. O zaman da cinsiyet derim. Önce kadın olmam." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

Yukarıda verilen cevaplara göre Alevi Kürt katılımcı kolektif kimlik inşasında mezhep kimliği olan Alevi kimliğini de vurgulamakla beraber bu kimlik türünün kendisi için belirleyici olmadığını, bu nedenle cinsiyet kimliğinin kimlik inşasında belirleyici olduğunu ifade etmiştir. Sünni Kürt katılımcı ise etnik kimlik ve yurttaşlık kimliği farklılığından kaynaklı olarak yaşadığı ikilemden dolayı kimlik belirleyicisi olarak cinsiyeti tanımlamaktadır.

5.3.4. Türkiye'de Kimlik Sorunu ve Yurttaşlık

Ulus devlet ile yurttaş arasında hukuki bağ olan ve devlet ile yurttaş arasındaki ilişkiyi betimleyen yurttaşlık kimliği, ulus devlet yapılanması içerisinde tüm farklı etnik ve mezhep kimlikleri kapsayıcı bir üst kimlik niteliğine sahiptir. Söz konusu bu kimliğin katılımcılar açısından sahip oldukları farklı kimlikler bağlamında nasıl değerlendirildiği ve bu doğrultuda sahip oldukları farklı kimlikleri sorun olarak algılayıp algılamadıkları araştırma açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara "Size göre, Türkiye'de etnik ve mezhep eksenli kimlik sorunları var mıdır?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %77,3'üne göre Türkiye'de kimlik

sorunu varken, %18,2'sine göre Türkiye'de kimlik sorunu yoktur. Kimlik sorununun eskiden olduğunu savunanların oranı ise %4,5'tir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin tamamına, Sünni Kürtlerin %80'ine, Alevi Türklerin %75'ine ve Sünni Türklerin %71,4'üne göre Türkiye'de kimlik sorunu bulunmaktadır. Türkiye'de kimlik sorunu olduğunu savunan katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı bazı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"Kimlik sorunları vardır, şimdi bu sizin sorduğunuz bu soru yani görünen köy kılavuz istemez. Tabii ki kimlik sorunu vardır. Şimdi bakın bu topraklarda yalnız Türkler yaşamıyor, yalnız Kürtler yaşamıyor, yalnız Aleviler yaşamıyor, bu topraklarda Süryaniler var, Ezidiler var, Ermeniler var, diğer nice daha uluslarda etnik azınlıklar var, çok çok mini mini gruplar ve azınlıklar var. Ama bunlar ünlü olduğu için bu topraklarda bu Anadolu coğrafyası diyorlar ya çok güzel bir mozaiktir, harika bir tablodur. Seyrettikçe doyumsuz bir haz veriyor insana. Anadolu'daki uygarlıkları okudukça baktıkça araştırdıkça ama bir gerçek var ki bu mozaiği tarumar ettiler. Döktüler, kırdılar ve o mozaikten güzellikten kelaynak kuşları kadar Süryaniler ya var ya yok, Ermeniler ya var ya yok, Ezidiler kendine yurt yer arıyor. Bu ülkede Ezidi'yim diyemiyorsun, Ermeni'yim diyemiyorsun. Kahır lafı olarak kullanılıyor, hakaret lafı olarak. Ermeni çocuğu! Ermeni dölü! Bilmem ne veya Ezidi kâfir gâvur! Veyahut da Süryani hakeza öyle. Bakın ülkemizde geçmişte bunlar birkaç yüzyıl önce her ilde, her kasabada kiliseler vardı, bu topraklarda, türlü inançlarda. Tüm kiliseler darmadağın edildiği gibi demin o soru demokratik ülkelerde dünyanın demokrasi ile idare edilen veya demokrasi içselleştiren ülkelerde tarihi eserler korunur. Diğer azınlıkların inanç yerleri, mabetler örnek olarak muhafaza edilir. Ama bizde kiliseler darmadağın edildi, tarumar edildi. Onun için o insanların mabetleri bile kalmadı. Bırakın kendileri mabetler bile kalmadı. Tarihi mabetler bile harabeye döndü, taşları aldılar başka alanlarda kullandılar. Bugün kendi ülkemizde bir kiliseye çan takmak hükümeti değiştirmekten daha zor. Yani mevcut hükümeti değiştirmek kolay ama bir kilise çan takamazsın. Bu kadar yani düşünün, bunun en basit örneğini gördük. İki üç hafta önce, bir ay önce Ayasofya müzesini siz bir entelektüel, bir aydın üniversiteli olarak kendiniz şahit oldunuz. Bu ülkede bunların yaşanmaması lazım. Bizim o tarihi eserlere sahip çıkmamız lazım. Orası ne inancımızı elimizden aldı ne de camiye gitmeyin dedi ne de cami yasakladı ama illa ora bizim dediğimiz gibi olsun dayatmasını dayatmakla bu büyük bir inancın mensupları yapmaz bunu büyük inançlar kendini büyük din sayanlar küçük dinleri kucakladığı sürece büyür. Onları kucaklamadığın sürece sen küçülürsün. Onlar yücelir. Bunu böyle görmek lazım." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"Şimdi Türkiye'de kimlik sorunları var tabii ki yani, şimdi evet anayasaya göre yok. Yani yasalara göre yok. Yasalara göre Türkler de Kürtler de Çerkezler de Araplar da veya bu ülkede bulunan her kimlik devletin huzurunda, yasasında eşittir ama önemli olan uygulamadır. Eğer uygulamada bu sıkıntılar yaşanıyorsa demek ki vardır. Bu ayrımın yapılmaması lazım... Şimdi son zamanlarda işte görüyorum sınavlar yapılıyor. KPSS sınavları... Ardından da bir bakıyorsun mülakatlar yapılıyor. Pırıl pırıl gençler ben onların eğer o güne kadar devlet aleyhine yaptıkları yanlışları varsa ona bir şey demiyorum onlara devlet bir mekanizmadır kendini koruması lazım. Ha o mekanizma içinde bulunan insanların da eşit şekilde yararlanması ve devleti koruması lazım. Şimdi üst düzeyde puan almış olan üniversite mezunları var, bir bakıyorsunuz üst düzeyde 90, 95, 96, 97 alan ondan sonra gençlerimiz, dışlanmışlar... Niye dışlanmışlar? Ya sağcıydı ya solcuydu ya Aleviydi ya Sünni diye... Oydu buydu... Yani o bu ayrıma tabi tutulmuşlar. İşte bu ayrım o zaman vatandaşlık bağlarını zayıflatır bunun için olması gerekenler nelerdir? Olması gereken eşitlikçi doğru karar vermedir. Niye şimdi KPSS sınavına alanına şey yapıyorsunuz, mülakat yapıyorsunuz? Zaten üniversiteyi bitirmiş. Bu ülkenin yurttaşı... Onu mülakata tabi tutarak ne işi ediyorsun. Zaten sınavdan geçmiş o ee o zaman niye sınav yaptınız? O zaman mülakat alın. Burada bu sıkıntı var. Yani ben onu açık söyleyeyim, ifade edeyim yani." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"Var bence var. İnsanlar kendilerini rahat bir şekilde ifade edemiyor bence. Yani kendi kimliğini ortaya koymaktan çoğu kişi kaçınıyor. Kendi siyasi kimliğini özgürce ortaya

koyamıyor bence. Kimlik sorunu var bence. Eğer Kürt'sen Aleviysen veya farklı bir mezheptensen bence ötelenebiliyorsun." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

"Yani mesela ben kendimi misal versem; ben hiç sıkıntı değil ama Kürt sorunu… (cümleyi tamamlamadı) biz eskiden hocam şimdi memleketteyiz ya? Bizim oralar mesela çok dışarı çıkmış, daha bir çocuğuz daha bir şey görmemişiz… Gelir de mesela imam gelirdi. Cami imamı… Öğretmenler gelirdi. Biz öyle gördük. Babam derdi ki bu öğretmenin hiç yiyecek sebzesi, yumurtası, sütü, yoğurdu yok, derdi. Bunlara götüreceksiniz. Mesela köylü hepsi öyleydi. Bunları öğretmenlere mesela herkes bu Türk'tür, Kürt'tür diye hiç bilmiyordum ben bak… Götürüyorduk mesela sebzesini, yumurtasını, sütünü her şey ikram ederdik ama biz ilk göçtük Erdemli 'ye çıktık, geldik ya? Taşındık… Orada Kürt-Türk dediler. Ben buna çok şaşırdım. Yani ben çünkü böyle bir şey bilmiyordum. Hiç duymadım. Biz yani kendi memleketimizde duymadık böyle bir şey. Çok zoruma gidiyordu. Siz Kürt'sünüz deyince çok zoruma gidiyordu. Hani hatta biz ev aldık. Kiradaydık, ev aldık. Evimize gideceğiz ya… Komşularımız Türk'tür. Demişler ki; ay demiş bir Kürt burayı almış, demiş. Bunlar hırsız mı, bunlar eşyamızı çalar mı, çırpar mı? Diye laf etmişler. Yani beni görmeden… Kendilerine… Şimdi biz taşındık, gittik. Benim 5 tane çocuğum var. Biz taşındık oraya, neyse… Merhaba, merhaba… Geçiyoruz ama çok kimse muhatap olmadı ilk mahallede. Sonra sonra… Şimdi komşularım diyor ki; hakkını helal et, diyor. Biz diyor kendi yanımızdaki Türk kardeşimizi, diyor senin gibi Kürde kurban ederiz, diyor. Yani bilmiyorum ben hani… Türk, Kürt hepimiz kardeşiz. Yani öyle bir şey ayrımcılık düşünmüyorum. Sevmiyorum da yani…" (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

"Türkiye'de kimlik… Evet, o da var. Bence artık Türkiye'de muhafazakârlık dışında bütün kimlikler sorunlu. Kürt olan da sorunlu, Sünni olan da sorunlu… Ya ben dediğim gibi mesela Sünni bir ailede dünyaya geldim belki atıyorum ibadetlerim… Benim ailem de mesela şeydir, herkes kendi kafasına göredir. Bak ben mesela alkol alırım, şey yaparım falan hani… Ailede adım alkoliğe çıkmıştı bir ara ki çok içmem hani ona rağmen… Atıyorum diğer abilerim mesela şey cumaya giderdi korona öncesinde, İstanbul'daki abim. Annem namazını kılan, orucunu tutan bir insan. Akrabalarda da keza aynı şekilde. Onun dışında ateist olduğunu iddia eden akrabalarım falan da var. Skala geniş. Hani kimse bizde şey yapmaz falan ama şimdi sen yöneticilerin gözünde olaya baktığın zaman; bunlar nedir? Atıyorum Alevi değil belki ama Sünni ama… Atıyorum nedir alkol alıyor. Sırf alkol aldığın için sen mesela şu anda kimlik açısından Sünni bile olsan muhafazakarlığı yansıt… Ya muhafazakâr bir şey yapmadığın için, yaşantı sürmediğin için devletin ötekisi olabiliyorsun. O nedenle bu bir kimlik problemidir. Kürtler aynı şekilde kimlik problemi yaşıyor. Araplar, Aleviler belki bilmiyorum Çerkezler… Onlarla ilgili çok bilgim yok ama gördüğüm kadarıyla onların da bazı talepleri var. Ermeniler aynı şekilde Rumlar… Yani Twitter 'da falan sürekli görüyorum bu ara herkesin bir çığlığı var. Hani sürekli birileri ötekileştiriliyor. Bugün Ayasofya'nın cami olarak ibadete açılması bile bir şekilde bir kimlik problemi dediğim gibi aslında. Yani hani orayı hem kimliksizleştirme hem de diğer Ortadoğu… Hani Hristiyanlar açısından uygun olan bir ibadet yerinin veya sonrasında müze olan bir yerin İslami usule döndürülmesi… Bu da bir şekilde birilerinin… (cümleyi tamamlamadı) yani arkasına farklı niyetler vardır. Ona bir şey diyemiyorum. Bir şey demiyorum derken anlıyorum, kabul ediyorum manasında değil ya ama sonuç olarak bunların hepsi birer kimlik problemi. Yani Türkiye'de kimlik problemi kesinlikle var." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"Elbette var. Bence Kürt sorunu çok önde Alevilikte çok fazla yok böyle bir ileri boyutta bir illa da yani kimlik arayışı yok. Aleviler zaten Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğunu T.C. vatandaşı olduğunu kabul ediyorlar ama kürtlükte bu var. Bunun mücadelesi var geçmişten bu yana. Bir tek onu diyebilirim yani Laz, Çerkez bunlar da yok böyle bir şey." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"Vardır tabii. Var. Eski zamanlarda yani kimlik sorunu her zaman olmuştur Türkiye'de. Bu düzelmez de son zamanlarda haberleri de izlemiyorum. Artık haberlerde bu siyasi şeylerde beni yoruyor. Biraz yan çiziyorum. Böyle siyasi şeylere biraz girmek istemiyorum. "(K19, Alevi Türk, 61 Yaşında, Kadın).

"Tabii ki de çok büyük kimlik sorunları var yani en ufak her şeyin her konuda (gülüyor…) yani her konuda kimlik sorunları var genel çoğunluk meselâ Sünni Türk olarak tanımlansa bile Sünni Türklerin bile kimlik sorunu var yani." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

Yukarıda verilen cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar Türkiye'nin çok etnisiteli ve mezhepli yapısı üzerinde durarak bu farklılıkları kapsayacak demokratik bir yapının olmadığını vurgulamışlardır. Çok kültürlü bir yapının olması gerektiğini vurgulayan katılımcılar bu anlamda geçmişteki dini hoşgörünün günümüzde olmadığını belirtmişlerdir. Anayasadaki eşitlik vurgusunun gündelik yaşamda karşılığı olmadığını belirten katılımcılara göre yurttaşlar siyasi kimlikleri veya mezhep kimlikleri nedenleriyle ötekileştirilmeye maruz kalmaktadırlar ve bu ötekileştirme devlet mekanizması tarafından gerçekleştirilmektedir. Sünni Kürt katılımcılar da ötekileştirme vurgusunda bulunmakta fakat bu durumun kendi etnisiteleri tarafından değil başka etnisiteler tarafından gerçekleştirildiğini belirtmektedirler. Ayrıca Kürt etnik kimliğine karşı mevcut önyargının tanıma, yakın ilişkide bulunma ile yerini olumlu ilişkilere bıraktığını savunan katılımcılara göre Türkiye'de farklı siyasi kimliklere karşı hoşgörü bulunmamaktadır. Sünni Türk katılımcılar ise günümüzde Türkiye'de dini kimliklerin ön planda olduğunu ve bu kimliklere sahip olmayan bireylerin ötekileştirildiğini belirtmenin yanı sıra Türkiye'de kimlik sorununun Kürt etnik kimliği etrafında şekillendiğini ifade etmektedirler. Alevi Türkler ise kimlik sorununu güncel bir sorun olmadığını, tarihsel bir geçmişe sahip olduğunu belirtmekte birlikte günümüzde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Sünni Türk kimliklerine sahip bireylerin dahi kimlik sorunları olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %28,6'sına ve Sünni Kürtlerin %20'sine göre Türkiye'de kimlik sorunu bulunmamaktadır. Türkiye'de kimlik sorunu olmadığını savunan katılımcının görüşleri aşağıda sunulmuştur.

"Yok, yoktur… Olması da mümkün değildir. Herkes özgür, herkes eşit. İsteyen doğudan geliyor buraya iş kuruyor, burada yaşıyor istediği gibi. Kimse diyor mu neden geldin diye? Benim ne hakkım varsa onun da aynısından var. Kim kime ne demiş? Devlet bana ne veriyorsa ona da aynısından veriyor." (K10, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

"Yani olmadığını düşünüyorum. Nedenini sorarsanız; Mersin'deyiz, kimlik sorunu olsa ben Mersin'de şu an emekliyim, boş geziyorum, bir sürü insanla, dışarıdan gelen insanları çok rahat görüyorum. Yurtdışından geleni de var, doğudan geleni de var. Suriye'den gelmiş adam bizim ülkemize ya da doğudan. Aynı haklara sahibiz. Yani kimlik sorunu olsa böyle olmazdı diye düşünüyorum ben de." (K25, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"…Türkiye'de kimlik sorunu vardı ama şu an kalmadığını düşünüyorum. Ya şu an herkese farklı değil de herkese genel olarak iyi yaklaşılıyor. Yani hiçbir resmi kurumda veyahut da hiçbir toplumda artık mesela Kürtçe konuşulduğu zaman insanlar ya bu neyce konuşuyor demiyorlar. Biliniyor yani artık bu. Suriyelilerin gelmesi de buna daha bir katkı sağladı. Şu an bizi bıraktılar zaten Arapça insanlar öğrenmeye çalışıyor. Yani bunu Kürtler üzerinde yapmış olsalardı Kürtçe öğrenselerdi mesela belki daha güzel olacaktı. Benim kendi görüşüm." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

Yukarıda verilen cevaplara göre Sünni Türk katılımcılar Türkiye'de kimlik sorunu olmamasını eşitlik vurgusu bağlamında açıklamaktadırlar. Devletin tüm etnik ve mezhepsel farklılıklara rağmen tüm yurttaşlara eşit haklar verdiğini belirten katılımcılar hem yurt içinden hem de yurtdışından göç alan Mersin'de her türlü kimliğin eşit haklarla bir arada yaşadığını belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcı, Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar sayesinde Türkiye'de Kürt kimliğinin günümüzde sorun olmadığını ifade etmiştir. Suriyeli sığınmacılara gösterilen hoşgörünün Kürt etnisitesine mensup bireylere gösterilmediğini ifade eden katılımcı günümüzde tüm farklı kimliklere eşit yaklaşıldığını ifade etmiştir.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %25'ine göre değerlerin farklılaşması sonucunda Türkiye'de kimlik sorunu eskide kalmış bir sorun haline gelmiştir. Günümüzde Türkiye'de kimlik sorununun olmadığını, bu sorunun değerler bağlamında farklılaştığını savunan katılımcının cevabı aşağıda sunulmuştur.

> *"Eskiden olsaydı evet var derdim ama şimdiki gençler görüyorum ben çok bu değerlere bakmıyorlar artık. Yeni nesil daha çok insanlıkla, kişiliklerle, kendi değerleriyle yetişiyorlar. Yani şu an bence yavaş yavaş o sorunları çözüyoruz, kaldırıyoruz ortadan. Bir nesil daha atladığımız zaman bu sorunların çoğu kalkacak bence ortadan. Yani bu da tabi ki vatandaşlıkla alakalı... Nasıl söyleyeyim? Bir önceki neslimiz... Daha önceki nesiller ortaya bir şeyler atıyorlar dille, dinle, ırkla, mezheple alakalı... hep siyaset ve politikayla bunlarla yaşadık. Ama artık yeni nesil çok önemsemiyor deyim böyle şeyleri... bence aşılacak yani... Yani vatandaşlık şu anda bildiğim kadarıyla eşit Türkiye'de. Böyle devam edecektir mutlaka... Bununla da aşılır." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).*

Yukarıda verilen cevaba göre Alevi Türk katılımcı günümüzde Türkiye'de kimlik sorunu olmadığını değişen değerler bağlamında açıklamaktadır. Kimlik sorunu gibi bir sorunun yeni kuşak açısından bir anlam ifade etmediğini belirten katılımcı kimlikle ilgili sorunların geçmişte siyasi boyutta kullanıldığını günümüzde ise yurttaşlığın sağladığı eşit haklar sayesinde bu sorunun aşıldığını belirtmektedir.

5.3.5. Türkiye'de Kimlik ve Ötekileştirme Algısı

Katılımcıların sahip oldukları kimlikler nedeni ile ötekileştirilmeye maruz kalıp kalmadıkları, maruz kalmışlarsa hangi kimliklerinden ötürü ötekileştirilmeye maruz kaldıklarını ölçmek amacıyla katılımcılara; "Ayrımcılığa maruz kaldınız mı? Kaldıysanız hangi neden ya da nedenlerden ötürü kaldığınızı düşünüyorsunuz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %40,9'u ayrımcılığa maruz kalmadıklarını belirtirken, etnik kimliğinden dolayı ayrımcılığa maruz kalanların oranı %22,7, mezhep kimliğinden dolayı ayrımcılığa maruz kalanların oranı %18,2 ve etnik ve mezhep kimliğinden dolayı ayrımcılığa maruz kalanların oranı %13,6'dır. Dini kimliğinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldığını belirtenlerin oranı ise %4,5'tir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin tamamı (%100) ayrımcılığa maruz kalmadıklarını belirtmişlerdir. Ayrımcılığa maruz kalmadıklarını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"Yani etnik ve dini kimliğinden ötürü karşılaşmadım. Onun dışında kadın kimliğimle de düşünüyorum yani ailede oldu. Ha bazı konularda mesela hani ailelerin tipik Türkiye'de geleneksel tutumları muhafazakârlık sadece tabi dinle ilintili bir şey değil. O geleneksellik ile ilişkilendiğinde bazı noktalarda ailemizde kadın olmanın bazı şeyleri kapatabiliyor. Kadınlık konusunda, evet yaşadım ama hani aile içerisinde toplumsal alanda… Kamusal alanda… (düşünüyor) ya bazen evet giyindiğime dikkat etmek gerektiğini hissediyorum. Bazen yeri geliyor birine sırf bir şey sormuş olduğum için… Mesela ben Siirt'e gitmiştim sınav için… Ondan sonra bir anda tanışıyorum orada birisiyle, sınav zamanı. Bir anda hani size hiç telefonunuzu vermiyorsunuz. Sadece bir isim ve nerede çalıştığınız bilgisi, internetten e mail adresinize kadar bulunup size ulaşma gibi… Ne gerek var abi? (Hafif öfkeli bir ses tonuna çıkarak devam etti) Ben seninle zaten o an konuşmuşum, başarılar dilemişim, şey yapmışım… Aynı bölümde de değiliz başvuru açısından… Üniversitede karşılaştığım insan veya işte otobüste çok fazla tacize maruz kaldım. Cinsel tacize… Başka… (düşünüyor) ya kadın olmakla alakalı sıkıntılar evet yaşadım. Ha dediğim gibi Türkiye'de kadın olmak yani çok zor. Herkes farklı derecelerde yaşıyor. Belki de benim yaşadığım hani 1'den 10'a kadar bir ölçek olsa 4'tür ama yaşadın mı bu tarz problemler? Evet, kadınlık ile alakalı yaşadım." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…(düşünüyor) yok hiçbir ayrımcılığa denk gelmedim yani. Türk olmam belki de bir avantaj benim için. Ya da Sünni olmam. Ha Kürtleri yargılamadım ama belki de bu bir avantajdı. Kadın olduğum için sen kadınsın yapamazsın, sen kadınsın sus diyenler oldu ki ben üsluben kabul etmedim. Yani yasalar hakkında zaten kadın erkek eşittir, değil mi? Ama eşit mi? Hayır. Yani yasalar bunu bana vermiş ama bu eşitlik var mı? Hayır. Dinen yine yok. Yani bana yasa veriyor da din vermiyor. Din verse de yönetenler izin vermiyor." (K22, Sünni Türk, 27 Yaşında, Kadın).

"Evet. Şimdi bu konuda gerçekten böyle, çok böyle incitici, rahatsız edici bir ayrımcılığa maruz kaldığımı pek düşünmüyorum. Sadece bir olay yaşadım. Üniversitede asistanlık sürecimde, benim asistan olmamı istemeyenler, işte efendim benim farklı bir mezhepten olduğumu söylemişler. Onda da tabii biz, çok sonradan öğrendim ama oradaki şeyinde kimliğimden ziyade, yani böyle bir etnik, dini kimliğinden ziyade siyasal kimlikten. Yani beni işte solcu, sosyal demokrat falan olarak tanımlıyorlarmış onlar, öyle görüyorlarmış. İşte bu asistan olmasın, bunu nasıl engelleyebiliriz? İşte bu aslında Alevi falan gibisinden bir şey de bulunmuşlar ama etkili olmamış çünkü hocam söyledi bana bunu. Hocam dedi ki; böyle böyle dedi. Seninle ilgili dedi, böyle şeyler söyledi dedi. Bende tabi etkilenmedim dedi. Yani bunu dedi şey yapmadım dedi; dikkate dahi almadım dedi. Benim bu konudaki düşüncemi de şey yaptı sordu. Ya ben de söyledim yani dedim böyle böyle anlattım her şeyi. Onun dışında yani dediğim gibi; işte tam şusun, işte inancın şu, inanmıyorsun falansın filansın gibisinden. Böyle devlet katında ya da başka insanlar tarafından böyle bir haksızlığa, ayrımcılığa, ötekileştirmeye uğradığımı gerçekten düşünmüyorum. Yani küçük bazı olaylar dahi olsa bile o derinlemesine düşündüğümüz zaman, o belki biraz kişilik çatışmalarından olabilir, başka birtakım şeylerden olabilir çünkü burada ötekileştirmek ve ayrımcılık deyince ben daha çok insanın etnik, dini kimliği, ulusal kimliği, politik kimliğinden dolayı... Örneğin işte ne diyeyim? Okuldan dışlanıyorsunuz, işyerinden dışlanıyorsunuz artı bir işletmeniz var insanlar sizden alışveriş yapmıyorlar ya da evlenme. Size ne diyeyim? Kimliğinden dolayı evlenmenize izin vermiyorlar. Tabii ki bunlar ayrımcılıktır yani. Yani illa devlet katında olması da gerekmiyor. Çünkü örneğin mesela kız Alevi, oğlan Sünni diyelim aile vermiyor. Bazen bunu Sünniler yapıyor. Bazen Aleviler yapıyor. Ya buna bağlı özel olayları görüyoruz. Yani bu biraz da dediğim gibi kendi yaşam öyküm çerçevesinde değerlendirilebilir. Ama bu ayrımcılığa uğrayanlardan duydum, gördüm. Bazı olaylarda gördüm yani. Ha ben yaşamadım ama bazılarını gördüm. Mesela bir arkadaşıma doğulu diye kredi vermediler. O da çok üzüldü, yani çok üzüldü. Memleket işte Kars mıydı? Kars da o zaman doğu falan filan diye banka kredi vermedi. Sonradan tabii ki bu çözüldü ama yani orada böyle bir şey oldu. Tabi arkadaşım çok üzüldü. Fakat şunun altını çizelim; bu bize büyük önyargıları oluşturmasın. Çünkü orada bu ayrımcılık inanın bazen bilgisiz, cahil bir memurun tavrından kaynaklanıyor. Bu bazen bir polis oluyor. Bazen işte ne

diyeyim? Bir vergi memuru oluyor. Bazen işte bir yerde ne diyeyim? Bir mahallenin muhtarı oluyor. Bilmem ne oluyor. Bence biraz kültürel önyargılar var bizim toplumumuzda. Bu yurttaşlığı biraz şey yapıyor, sıkıntıya sokuyor. Yani yurttaşlığın kimlikler üstü şey olduğunu görmemiz lazım. Yani o çatının altında bir Alevi'nin, bir Kürdün, bir sosyalistin, bir liberalistin olmasını baştan kabul etmemiz gerekiyor. Dolayısıyla yani diyeceksin ki Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı: Bitti. Kim ne ise ne değilse ben ona kredi de veririm, okuluna da gelsin, işte not verirken eşit davranırım. Ha bunu benimsememiz lazım. Bu dediğim gibi; bazen insanlara önyargıları ve birtakım patolojik davranışlarından kaynaklanıyor. Yani sistematik anlamda ayrımcılık… Yani öyle ne diyeyim? Bir Afrika'daki, Güney Afrika'daki gibi… Ya da bazı uç ülkelerdeki gibi. Sistematik işte… Amerika'da siyah beyaz ayrımcılığı varmış ya eskiden. Otobüslere biniyorsunuz ayrı, taksiler ayrı, okulları ayrı, şu ayrı bu ayrı. Dışlanıyor, hala uzantıları var yani. Şimdi mesela son dönemde Amerika'da yaşananlar. Yani değil mi? O anlamda Türkiye bence şanslı. Böyle çok sistematik… İşte sen; işte Alevisin, sen Kürt'sün, sen okula gelme falan filan… Bu sadece biraz önce söylediğim yani politik tavırlarla alakalı. Şunu söyle gazetelerde okuyoruz. İşte diyor ki; ben diyor yedi kez diyor hâkimlik sınavına girdim ve birincilikle kazandım. Ama beni mülakatta elediler. Yani niye elediler diyor? İşte ben diyor Alevi olduğumdan dolayı. Şimdi bu insanı rahatsız ediyor. Bu tür şeyler rahatsız ediyor. Orada da siyasi tavırlar, dönemsel birtakım değişmeler artı bunlara imkân veren kurumlar, kuruluşlar… Yani mesela bence, o mülakat orada olmamalı. Yani, kişi hukuk fakültesini bitirmiş. Sınava da girmiş birinci puanı almış... Yani senin görevin onu hâkim olarak ataman. Sen orada bir mülakatta ya da işte birtakım şeyler araştır. Tamam, şuymuş buymuş dediğin zaman o zaman yurttaşlık kurumunun altını oyuyorsunuz. O çok tehlikeli bir şey." (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Türk kadın katılımcılar gerek etnik gerekse de mezhep kimlikleri nedenleri ile ayrımcılığa maruz kalmamalarını çoğunluğa mensup olmaları ile ilişkilendirmişlerdir. Öte yandan kadın kimlikleri nedeni ile ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirten katılımcılar kadın erkek eşitliğinin yasalarda mevcut olduğunu fakat gerek ataerkil sistem gerekse de mevcut siyasi sistemden kaynaklı olarak bu haklarını kullanamadıklarını belirtmişlerdir. Sünni Türk erkek katılımcı etnik ve mezhep kimliği nedeni ile ayrımcılığa maruz kalmadığını, geçmişte siyasi kimliği nedeni ile ötekileştirilmeye çalışıldığını ifade etmiştir.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %83,3'ü etnik kimliklerinden kaynaklı olarak ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Etnik kimlikleri nedeni ile ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Vallahi kaldık biz buraya ilk geldiğimiz dönemde yaşadık bu sıkıntıları. Ya mesela en basiti Kürt olmamız için. İşte nerelisin? Malatyalıyım dediğin zaman Kürt müsün? Kürt'üm diye insanlar hemen farklı bir bakış açısına bürünüyor. Eee bu bizim işimize de yansıdı, ekmeğimize de yansıdı. Ama tabi yılmadık biz. Biz de bizden olanlarla çalışmaya devam ediyoruz. Yani hani onlar bunu yapınca. Biz de ister istemez kendi gardımızı alıyoruz." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"Çok birçok defa kaldık, maalesef… Yani etnik kimliğimden dolayı, maalesef... halen de oluyor. Biz… Hani bir diyorum ya bir Kürt vatandaşı olarak, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan bir Kürt vatandaşı olarak… Kürt vatandaşı olarak birtakım etnik ayrımcılığa maruz kalıyoruz. Bu da bizi üzüyor. Yani yaşadığımız çevrede, yaşadığımız kurumlar içerisinde, çalıştığımız kurumlar içerisinde bunlara zaman zaman maruz kaldık. Ha bu da bizi üzüyor ama bununla da yaşamaya alıştık. Öyle diyeyim. Çok var da… (hafif bir tebessümle devam ediyor) Hiç anlatmayayım yani. (Çekimser bir tavır takındı anlatmak veya açıklamaktan yana olmadığını belirtmekle birlikte). Çok var. Çok çok var. Çok fazla var. Beni üzüyor çünkü bunlar aklıma geldikçe. Böyle konuştukça beni üzüyor." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

"Kürt olduğum için ayrımcılığa maruz kaldım Erdemlideyken. Ondan dolayıdır. Okulda vardı. Çok küçüktüm. İkinci sınıftayım. İşte Kürt olduğum için okuldaki çocuklar beni dövmeye kalkmıştı. Annem de müdürle konuşmaya gittiğinde ses kaydı almıştı. Müdür de bu durumun hani üstünü kapatmak istedi. O da çok önemsemedi açıkçası. Annem de ses kaydı aldıktan sonra işte bunu söyleyince falan… O zaman işte hemen halledelim, yok şöyle yapalım, böyle yapalım durumlarına geldi mevzu. Hani çok şey yapılmıyor yani buralarda sevilmiyordu eskiden ama şimdi birazcık daha törpülendi Erdemli." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Kürt katılımcılar etnik kimlikleri nedeni ile hem kamusal alanda hem de sosyal yaşantılarında ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtirken ayrımcılığın özellikle küçük çocuklar arasında şiddet boyutuna vardığını dile getirmişlerdir. Yaşanılan ötekileştirmenin Kürt etnik kimliğine sahip bireyler arasında asabiyet duygusunu geliştirmesi de katılımcıların vurguladığı bir unsurdur.

Katılımcılardan Alevi Türklerin tamamı (%100) mezhep kimliklerinden ötürü ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Mezhep kimlikleri nedeni ile ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Kaldım evet. Askeriye sınavda. Askeriye sınavında çok net, yani orada, sınav içerisinde işte senden önce zaten senin bilgilerin gidiyor. Yani bunu hani şey gibi şehir efsanesi gibi anlatırlar. Vardır ama yokmuş gibi de davranır herkes. Zaten torpillin işte yandaş deniyor. Şimdi halk dilinde yalaka diyebilirsiniz, bayrağını sallayan diyebilirsiniz. İsmine ne derseniz deyin iyisiyle kötüsüyle tamamen böyle çok net bir şekilde bilgileriniz sizden önce bazı yerlere gidiyor. Şimdi benim annem ve babamdan hiçbir şey bilmesem. Memleketimi öğrendiğinde benim zaten çok net bir şekilde bilir. Hani şeyde bile günlük yaşamda bile denk geliyor nerelisin Malatyalı mısın? Malatya'nın neresinden şurasından deyince yüzü düşüyor. Biliyor orası Alevi köyü. Oradan anlıyorsun yani yüzünden. Hayat tecrübesine sahibim hala yaşıyorum. Bundan ne zaman vazgeçer insanlar anca eğitimle işte sorgulayabildiği zaman vazgeçebilir. (Eğitimin önemini vurgulayan bir ses tonu kullanıyor) Onun için hala da devam ediyor." (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"… Tabi tabi. Oldu... Yaşadık böyle şeyler, maalesef. Tabi Alevisin diye demiyorlar da. Yani gerekçe olarak tabii ki gerekçe o değil Alevi olman gerekçe değil. Onu söylemiyorlar, onu söylemiyorlar. Mesela merkez bankasına girmek isteyen oğlum için mesela bir o canlı örneğini. En son adam 3. gelişinde evimize geldiler. Dedi ki yani Murat dedi boşuna uğraşma sen tamamıyla de donanımlısın, donanım olarak tamam çünkü ODTÜ mezunu oğlum. Yani şöyle Boğaziçi mezunu ve ODTÜ mezunu aynı bence öyle değerlendiriyorum ben eğitim olarak, 2 dil ama merkez bankasına girmeye kabiliyetli, yetenekli görmediler. 3 kere evimize geldiler, 3 defa Murat artık uğraşma adı da Murat oğlumun adam artık gide gele adını da öğrenmişti. Olmaz dedi ya, olmuyor dedi. Olmuyor yani. Yani tabii ki de yani böyle sıkıntılar oldu. Ha herkesin başına bu geliyor mudur? Bilmiyorum. Şey insanlarda artık bastırıla bastırıla kendini yalnız hissediyor. Belki bazı yerde olmuyor bu ama artık o kadar çok olunca her şeyi de ona bağlıyor olabilir insanlar. Hani ben öyle bağlamıyorum bazısı ondan bazısı başka şeyden olabilir de mesela bir kayınımın tayin işi var yapamıyorsun, olmuyor ama ondan daha düşük puanlarla öğretmen tayin olanlar var. Ya şimdi tamam puanlamaysa o zaman bu adamın puanı yüksek, bunun gelmesi lazım. Bu niye geldi? Şeyse bölümü aynıysa branşı onun da aynı onun da aynı ama hak önce bunun. Sen diyorsun ki puanlamaya göre gelir gelmiyorsa o zaman mecburen ben onu düşünmek zorundayım, kalıyorum." (K3, Alevi Türk, 50 Yaşında, Kadın).

"Şöyle ki zaten mezhep kimliğimden dolayı pek çok şekilde ben ayırımcılığa karşı maruz kaldım. Örneğin bunun farkına varmam da böyle kurumlarla aslında karşılaşınca farklı bir mezhep kimliğe mensup olduğumu anladım meselâ en başta bu ayırımcılığın göstergesi okula

başladıktan sonra ben meselâ Aleviliğin farklı bir kimlik olduğunu ve aslında azınlık olduğumuzu anladım, ondan önce herkesi bizim gibi zannediyordum. Meselâ şey vardı okulda onu hiç unutmuyorum böyle Sünni ağırlıklı bir mahallede oturuyorduk gecekondu mahallesiydi zaten sınıfta böyle üç beş tane Alevi çocuk vardı onlar zaten hep ayrıydı sınıfın genelinden ve böyle şey daha uç çocuklardı ben Alevi olduğumu söylediğimde arkadaşlarım şey demişti ona çok gülmüştüm hatta şimdi de gülüyorum ama sen çok terbiyelisin falan yapmıştı. (Gülüyor…) hani böyle Alevi çocukları terbiyesiz olur gibi bir şey vardı hatta ben şeyi çok anlatıyorum bir tane kız vardı Alevi beşinci sınıfta falanız yani bebeyiz yani (gülüyor…) böyle şey kıza ilişkin sürekli böyle kötü şeyler yakıştırılıyordu o yaşta da insanın kötülük algısı çok sınırlı olduğu için meselâ Rukiye neler yapmış, Rukiye ne yapmış okulun bahçesinde Rukiye külotunu değiştirmiş falan diye dedikodu vardı meselâ. Niye? Rukiye Alevi, Rukiye terbiyesiz bu potansiyeli var falan. (Gülüyor…) Okulda da daha ziyade oldu onun dışında kurumda meselâ şey oluyor atıyorum meselâ ben köken olarak Sivaslıyım, Sivaslı olmak aslında bir yerde hani Alevi kimliğini açığa veriyor her ne kadar Sivas'ın çoğunluğu Sünni olsa da Sivas da Alevilikle ünlü bir yer olduğu için meselâ Sivaslı olduğumu söylediğimde karşıdaki insan daha böyle hani dindar bir tip oluyorsa tepkisi daha farklı oluyor hani bakışından falan da anlıyorsunuz." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

Yukarıda verilen cevaplara göre Alevi Türk katılımcılar, mezhep kimlikleri nedeni ile ayrımcılığa maruz kalmalarını çoğunlukla kamu kurumları ile ilişkilendirmişlerdir. Bu kurumlarla olan ilişkilerinde mezheplerinin sorun yarattığını düşünen katılımcılar devlet mekanizmasıyla ilişkilerinin sorunlu olmasının mezhep kimliklerinden kaynaklı olduğunun farkında olduklarını fakat bunun açıkça dile getirilmediğini belirtmişlerdir. Öte yandan Alevi mezhep kimliğine sahip bireylerin farklı mezhepler tarafından ötekileştirilmesinin çocuklar bağlamında toplumsallaşma aşamasında öğrenildiği de katılımcıların vurguladığı bir başka durumdur.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin tamamı (%100) etnik ve mezhep kimliklerinden ötürü ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Etnik ve mezhep kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Yani anım şu, zaman zaman tabii yani karşılaştığımız şeyler olmuştur. (Düşünüyor…) Kürt olduğumu söyleyerek bir yere gelmedim. Yani okulda ben Kürdüm falan demedim yani. Okulda olsaydım farklı tepkiler çekerdim mesela iş yerinde de Türkiye'deki kurumda da Almanya'ya gitmeden önce bir belediyede çalışıyordum, Sincan belediyesi Ankara'da Kürt olduğumu söyleseydim ben işe giremezdim. Yani bunu ben hissediyorum. Ondan sonra Alevi olduğumu söyleseydim hakeza aynı sıkıntıları yaşadım ki mesela bunu yaşadım. Bir anım vardı, ben okurken bizim edebiyat dersimize Ortadoğu Teknik Üniversitesinden Mustafa Yazgan diye bir hocamız giriyordu. Kıbrıs asıllıydı. Edebiyat dersinde ben de ilk defa Ankara'ya gitmiştim yani en son gördüğüm en büyük vilayet Elazığ'dı. Elazığ'dan sonra işte bir anda düşün ki bir genci 23-24 yaşında Ankara'ya götürüyorsun. Ankara'da okurken derste dedi ki Yunus Emre'yi kim anlatacak? Benim de edebiyat iyiydi yani, bir de aileden seyit çocuğu olunca şiir, yazı, kitap okuyordum öyle ben dedim ben anlatayım, elimi kaldırdım Yunus Emre'yi önümüzdeki hafta kim anlatır deyince hoca, ben elimi kaldırdım sınıfa baktım, bir baktım sınıfta bir tek benim elim ayakta kimse… Bir hafta sonra ben Yunus Emre'yi işlerken, anlatırken iyi hazırlanmıştım demek ki o günün koşullarına göre tam kürsüden indim bittikten sonra hoca babacan bir tavırla dedi: Oğlum Hasan sen Alevi misin? Ben zannettim ki o sınıfta öyle kaynar sular döküldü üstüme. Bütün böyle 73-75 kişilik sınıfta dilim böyle dolandı, ağzımda büyüdü hocam ne gerek vardı bu şekilde sordunuz? Bu kadar sordum. Dedi ki: Oğlum ancak Aleviler Yunus Emre'yi bu kadar güzel anlatır. Tabii onore eden bir laftı. Yani düşündüm ki o zaman tek başıma Ankara'da Alevi misin hocamın demesi? Sınıfın pür dikkat beni izlemesi böyle bir sıkıntı

yarattı ama tam teneffüs olunca hoca gidince teneffüs sırasında 7-8 öğrenci geldi biz Alevi'yiz Hasan Ağabey. Onların da Alevi olduğunu öğrendim. İşte öyle. Kademe kademe aştık bunları ama bunu yaparken biz o sıralarda bile dâhil yüksekokulda Kürt Malatyalı, Bitlisli, Siirtli, Diyarbakırlı, Vanlı arkadaşlarla Kürtçe konuşuyorduk. Te Kürmançi? Here ez Kırmancım. Böyle kendi aramızda muhabbetimizi yapıyorduk". (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"Şimdi ayrımcılığa tabii ki maruz kalmaz olur muyum? Elbette ki maruz kaldım. Yani ben meslek hayatımda ayrımcılığa maruz kaldım. Yani ben yurtdışı sınavını kazandım. Ondan sonra Türkiye ortalamasından çok yüksek düzeyde puan aldım ama o dönemde de, 1970'li yıllarda bile bu siyasi ayrımcılık yapıldı ve dolayısıyla… (cümle tamamlanmadı) Yani bence hem Alevi hem de Kürt olduğum için oldu bu. Ben her ikisini kabul ediyorum. İhtimalle belki Alevi olmam biraz daha etkili olmuştur, o dönemde. Gidemedim. Yani benim işte yüksek puan aldığım halde mülakatlarda elediler, gidemedik. Mülakat yaptılar. Türkiye genelinde 56. sırada kazandım, 12 bin öğretmen içerisinde. Yurtdışına öğretmen olarak gideceğim, Almanya'ya… Ama gidemedim. Mülakat yapıldı Ankara'da. Ondan sonra hükümet değişti o dönemde, hükümetler de değişti. Belki bizi yanlış yorumladılar ya da yanlış bildirdiler çünkü partililerden giden listelerle orada belirleyici öğretmen alınıyordu. Ondan sonra biz gidemedik. Yani biz o alanda gördük. Ondan sonra bir bakıyorsunuz işte Alevi olduğunuz için… Ondan sonra duyuyoruz; oradan oraya, oradan oraya bizi salladılar yani. Sürdüler… Bizim bir şeyimiz yok yani, ben iyi bir öğretmendim de yani… O konuda devletin temel değerlerine de çok bağlı bir insanım. Yani ben Cumhuriyet değerlerine, laiklik sistemine… Bunları da kabul ediyorum. Başka bir alternatifiniz yok ama bunlara rağmen sizi farklı yorumlayan çevreler, size zarar verebiliyorlar. Oldu yani bunlar… Biz yaşadık bunları. Yani başka bir, başka bir anım var ama ben burada onları tabii burada anlatmak belki mümkün değil ama var. Yaşadım çok olaylar var işin gerçeği yani." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar gerek etnik gerekse de mezhep kimliklerini gizleyerek kamusal alana katıldıklarını, kimliklerini gizlemediklerinde ise ötekileştirmeye maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Etnik ve mezhep kimlikleri nedenleri ile önyargı ile karşılandıklarını belirten katılımcıların ötekileştirmeye maruz kalan kendileriyle aynı etnik ve mezhep kimliğine sahip bireylerle dayanışma içinde olması da katılımcıların üzerinde durdukları bir başka durumdur.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %16,7'si dini kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Dini kimlikleri nedeni ile ayrımcılığa maruz kaldığını belirten katılımcının cevabı aşağıda sunulmuştur.

"…Ayrımcılığa birçok kez maruz kaldım. Görüyorsun ben türbanlıyım. Önce okumama izin vermediler, başını açacaksın dediler. Peruklar falan taktık. Okulu bir şekilde bitirdik, bu sefer başka şeylerde başladı baskı. Mesela birçok kez hastaneler için gittiğim askeri hastanelere örtümden dolayı rahat girip çıkamadım. Problemler yaşadım... Örtümdeki toplu iğne çıkartılıp boynumun altına gevşek bir düğüm atılarak beni içeri alabileceklerini söylediler, sağlıktan faydalanamadım. Orduevlerine girip çıkamadık. Örtümü sorun ettiler. Çok zor zamanlar yaşadık. İnancımızla değerlendirildik, yargılandık. Şimdi böyle şeyler yok. Biz açıklara illa da kapan demiyoruz ki bize illa başını açacaksın ya da bizim istediğimiz gibi kapayacaksın dediler. Şimdi yok çok şükür. Şimdi iyiyiz. Hatırlar mısın eskiden milletvekilini meclise almamışlardı başı kapalı diye. Eee başı açık oradaysa başı kapalı neden orada olmasın? Haksa onun da hakkı. Seçimse o da seçilmiş. İyiyiz şimdi şükür. Ufak tefek sıkıntılar var ama sorun etmiyoruz çok fazla." (K26, Sünni Kürt, 50 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaba göre Sünni Kürt katılımcı geçmişte dini kimliğinin sembolü olan türban nedeni ile kamu kurumlarında sorun yaşadığını belirtmiştir. Söz konusu sembol nedeni ile sağlık hizmetleri, eğitim, seçilme hakkı gibi temel yurttaşlık haklarından faydalanamadığını

belirten katılımcı günümüzde ise çok kültürlü politikalar nedeniyle haklarından faydalanabildiğini belirtmiştir.

5.3.6. Kimlik ve Ötekileştirmenin Yurttaşlık Algısına Etkisi

Ötekileştirmeye maruz kalan katılımcıların yaşadıkları olumsuz durumun onların yurttaşlık algısı üzerindeki etkisi Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlık kimliğinin inşası açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara; "Yaşadığınız ötekileştirme yurttaşlık algınızı etkiledi mi?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %58,3'ü maruz kaldığı ayrımcılığın yurttaşlık algısını etkilemediğini ifade etmiş, %25'i soruyu cevaplamamış ve %16,7'si yaşadığı ayrımcılığın yurttaşlık algısını zayıflattığını belirtmiştir.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %80'i, Alevi Kürtlerin %66,7'si ve Alevi Türklerin %25'i maruz kaldıkları ayrımcılığın yurttaşlık algılarını etkilemediklerini belirtmişlerdir. Maruz kaldıkları ayrımcılığın yurttaşlık algılarını etkilemediğini belirten katılımcıların seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"Vallahi hiç etkilemedi, niye diyeceksin çünkü kendini bilen bir insan zaten kendine bir amaç belirler. O amaç doğrultusunda yürür gider. Biz ilk geldiğimiz zaman tamam, birtakım sıkıntılar yaşadık ama bunu işte vay işte bunlar ayrımcılıklar yaptılar deyip de onlara meydanı boş bırakmadık. Yani biz ne yaptık onlar ekmeğimizle mi oynadı? E biz de onların ekmeği ile oynadık. Şu an onlardan daha iyi konumdayız. (Gülüyor) Yani… Ha bu ayrımcılık olmuyor ama yanlış anlamayın orada hani onlar bize bunu yaptı bizde karşılığını verdik. Yani ben kendimce onların bana yaptığının aynısını, ben onlara yapıyorum şu anda. Biraz akıl varsa tabii bunun çözmüşlerdir yani biz bu insana bunu yaptığımız için deyip, bir ders çıkarmaları lazım oradan. (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).*

> *"Hayır, kesinlikle etkili olmadı çünkü onlar bilmiyor. Bizi tanımıyor. Eğer ki bizi tanımaya fırsat verseler emin ol ki kendi yani kendilerinden daha çok sevecekler bizi ama onlar hani bir eskiden beri bir, hani bir ayrımcılık yani. Büyükler böyle işte bu Türk, bu Kürt demiş ya? Şimdi bunlar da aynı kafada gidiyor. Eğer, yani kim olursa ayrımcılığı yapan inan ki onu bilinçli yapmıyor yani. Yani çünkü ben bunu iyi anladım çünkü nasıl anladım? Kendi komşularından anladım. Bak kadın diyor ki benim yanı başımda diyor; Türk'tür kardeşimdir diyor. Ben kardeşimi Kürt Perihan'a kurban ederim, diyor. Yazma daha çok insanlarla kaynaklı olduğu için hani buraya ait hissetmeme duygusu pek oluşmadı bizde. Yani yoksa öyle bir şey var ama biz hani beraber savaştık. Hep beraber bu bayrağı, bu vatanımızı hep beraber kurtardık. Yani hiç ayrıma bence hiç gerek yok yani. Yani ben düşünmüyorum." (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).*

> *"Ya Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığımı olumsuz etkileme değil de yani o insanların, o tutum ve davranışları beni üzüyor. Ya insanoğlu… Bunda coğrafyanın, yaşadığımız şeyin bir etkisi yoktu ama belki de yani insanları bir takım şeyi ya burada, bu ülkede bu ülkedeki insanların değer yargıları farklıdır. Çok farklı… Yani biraz farklı bir şeye gittim ama… (düşünüyor) Söylemek istemiyorum. (Gülüyor) Bu ülkede yaşayan insanlar şekillere, şekillere hapsedilmiş. Tabii ki yani bayraktır, dini birtakım duygulardır, aidiyetlerdir… Bunlar çok önemlidir ama insan her şeyin üstündedir benim gözümde. İnsanı mutlu et ki devlet yaşasın. Öyle söyleyeyim. (Gülüyor) Çok şeyler söyleyeceğim ama çok da konuşmak istemiyorum." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).*

"Şimdi bir karamsarlık yaşadım ama ben Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığından asla bir şey eksiltmedim. Yani ben yine vardır, yoktur benim devletimdir, dedim ve devletin değerlerini esas aldım çünkü kalıcı devlettir, yönetenler geçicidir. Onun için biz kalıcı olanın güçlendirmek zorundayız. Onun için ben o karamsarlığı yaşadım ama asla bir şeye şey yapmadım. Yani davranış olarak girmedim böyle bir şeye. Giremem de zaten… Ha düşünce olarak da ben evet, devlet bana bunu yaptı da ben öğretmen olarak çalışmayayım ya da ben bunu da yapmayayım ya da devlet burada zarar görürsün benden dolayı… Böyle bir zihniyetim olmadı. Olamadı yani…" (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"Yok, hiç olmadı hiç etkilemedi çünkü şey vardı meselâ bu tabii şeyle alakalı bir şey Aleviliğin farklı fraksiyonları var örneğin Türk Alevilerde çok yoğun bir Kemalist bir mantığı vardır, Kemalist mantık yüzünden aslında resmi devlet ideolojisi Kemalist olduğu için aslında öyle yurttaş olarak ayırımcılık hissetmiyorsun tamamen aslında resmi devlet ideolojisinin temsilen büyüyorsun o yüzden de öyle bir şey çok hissetmedim." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Kürt katılımcılar, maruz kaldıkları ötekileştirme ile başa çıkma stratejisi geliştirdiklerini, bu nedenle de yaşadıkları ayrımcılığın Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı algılarını olumsuz etkilemediğini ifade etmişlerdir. Yaşadıkları ötekileştirilmeye karşılık kısasa kısas mantığı ile kendilerine bunu yaşatanlara aynı şeyi yaşattıklarını belirten katılımcılar bireylerin yurttaşlık ile ilgili kültürel sembollere hapsedildiğini, sorunun burada başladığını ifade etmişlerdir. Alevi Kürt katılımcı, cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı bağlamında devletin varlığını esas aldığını ifade ederek yaşadığı ötekileştirilmeyi devlete mal etmediğini ifade etmiştir. Alevi Türk katılımcı ise; Türk Alevilerin Kemalist olmasının devletin resmî ideolojisi ile örtüştüğünü, bu nedenle de yaşadığı ötekileştirilmenin yurttaşlık algısını etkilemediğini ifade etmiştir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin %33,3'ü ve Sünni Kürtlerin %20'si maruz kaldıkları ayrımcılığın yurttaşlık algılarını zayıflattığını belirtmişlerdir. Maruz kaldıkları ayrımcılığın yurttaşlık algılarını zayıflattığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"Tabii, etkiliyor, zayıflatıyor. Gayri ihtiyarı. Aa demek ki bu ülkemizde bunlarla biz bunlarla karşı karşıya geliyorsak bunlara muhatap oluyorsak demek ki bu ülkede sıkıntılarımız vardır. Ayırım var efendim, eşit değiliz. Ötekileştirme var. Bunlar süreç içinde giderilmeli. Niye böyle? Bir yere selâmün aleyküm diyorsun birisiyle konuşursan Türkçe başlamak zorundasın. Diyemezsin hemşerim sen Kürtçe biliyor musun, Kürtçe konuşuyor musun? Nereden çıktı? Bunlarla karşılaşıyor insan. Dolayısıyla şüphesiz ki bunlar ayrı olduğumuzu ortaya çıkarıyor. Onun için de ne yapıyor çünkü çocukluktan beri dediğim gibi ilkokula giderken telkinlerle bizi buraya kadar getirdi. Telkinlerle. Yani Türk'sün, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşısın Kürt değilsin, Alevi değilsin öyle ifade et ki çalışabilesin, okula gidebilesin, öğretmen olabilesin, vali olabilesin, ev alabilesin, arsa alabilesin bir kente yerleşebilesin… Bunlar telkinlerle bize telkinlerle verildi bugüne kadar. Benim gibi milyonlarca Kürt, Alevi, Kürt Sünni ve bu durumda." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"Yani ister istemez bir çekince ile sürekli yaşamak sürekli kendini kısıtlamak farklı siyasi konulara zaten eğer karşınızdaki kişi çok milliyetçi ise girememek, bu tür sıkıntılarla karşılaşıyorsunuz. Birazda artık hani kendinizin kültüründe olan insanlarla aşırı diyalog geliştirme yolunu seçiyorsunuz. Ben öyle yaşadım. Bilmiyorum o tür şeyler çok yaşadım." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcı yaşadıkları ötekileştirilme nedeni ile hem etnik hem de mezhep kimliklerini gizleyerek kamusal alana katılmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Ana dilde konuşamadığını, Türkçe konuşmak zorunda kaldığını ve bu şekilde büyütüldüğünü ifade eden katılımcı, bu durumun kendisi dahil pek çok Alevi ve Sünni Kürt için yurttaşlık algısını zayıflattığını belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcı, etnik kimliğinden kaynaklı olarak kendisi ile aynı etnisiteye mensup bireyler ile iletişime geçmeye çaba sarf ettiğini, kendini kısıtlamak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Öte yandan katılımcılardan Alevi Türklerin %75'i soruya cevap vermek istememişlerdir.

5.3.7. Yurttaşlığın Türkiye'nin Kimlik Sorunlarını Çözebileceğine İlişkin Algı

Yasalarda mevcut eşit yurttaşlık haklarının gündelik yaşam pratiklerinde uygulanması hak ve sorumluluk bağlamlarında farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireyler açısından yurttaşlık kimliğinin inşasında önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara; "Türkiye'de yaşanılan kimlik sorunları sizce yurttaşlık ile çözülebilir mi?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %75'i yurttaşlık haklarının geliştirilmesi ile Türkiye'de kimlik sorununun çözülebileceğini savunurken %25'i yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorununu çözemeyeceğini belirtmiştir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin ve Sünni Türklerin tamamı (%100), Sünni Kürt ve Alevi Türklerin %50'si yurttaşlığın geliştirilmesi ile Türkiye'nin kimlik sorununun çözülebileceğini belirtmişlerdir. Yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözebileceğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Şüphesiz, yani demin konuştuğumuz gibi eğer herkes gerçekten bu topraklarda demokrasi dört dörtlük yerleşirse yani kanunlar, anayasalar bir bütün olarak diğer demokratik ülkelerin anayasalarıyla eşit bir şekilde hazırlanır ve uygulama alanında uygulanırsa herkes kendini birinci sınıf vatandaş hissederse kimlik sorunu da kalkar… Şimdi bir İsveçli sınırlarda bir İsveçli, Almanyalı ya da bir Alman Hollandalıya, Hollandalı biri Norveç'e geçtiği zaman ya da başka bir ülkeye geçtiği zaman Fransa ile Almanya, Almanya ile Avusturya arasında sınırda geçerken bile farkında değil o ülkeye gittiğini niye bütünleştirici birliktelik oluşturmuşlar. Biliyor musun? Alman biri ben işsizim iş arıyorum diyor Viyana'daki işçi bulma kurumuna gidiyor. Eğer iş varsa diyor git çalış sen Almansın sen çalışma! Veyahut Danimarkalı Norveç'e, İsveç'e nereye giderse gitsin yani kendini oranın vatandaşı Avrupa vatandaşıdır, artık Alman, İsveç, Norveç değil. Kendi pasaportumla diyelim ki ben Fransa'ya gitsem elektrik teknisyeniyim falan firmada arıyor gidiyorum ben çalışmak istiyorum diyorum sen işi varsa alır çalıştırır ama diyemez ki sen Almansın yok sen çalışamazsın, senin kimliğin farklıdır. Önemli olan sen o işin erbabıysan o işi beceriyorsan onun da ihtiyacı varsa sen Avrupa vatandaşı olarak onu yapıyorsun ve insanlar kendini bakın Avrupa vatandaşı görüyor artık kimlikleri bir tarafa atıyor yırtıp atıyor, dünya vatandaşıyız kendi ülkemizin içindeki bu azınlık veya henüz daha şüpheli olarak görülen ben kendimi Türkiye'de birinci sınıf vatandaş olarak hissetmiyorum diyorsa sıkıntıları varsa o insanın işte bunların aşılması lazım. Bunlar aşılırsa o zaman herkes birinci sınıf vatandaşıdır ama Kürtçe konuştuğu için dayak yiyorsa, Kürtçe konuştuğu için cezaevine atılıyorsa, işte Kürtlerin sorunlarını dile getiriyorsa ötekileştiriyorsa bu topraklarda herkesin birinci sınıf vatandaş olması ve vatandaşlıktaki o kimlik sorunu bir anda çözmesi oldukça zor, olmaz. Bu hepimizin elinde ama en başta da iktidar mensupların bunu çözmesi için gayret içinde olmalıdırlar." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).*

"…Olabilir. Neden olmasın? Yani sen vatandaşım dediğin insanları birbirinden ayırmazsan, ikilik yapmazsan aralarında, eşit hakları verirsen olabilir... Yani kimse düşüncesinden, inancından, ayırt edilmeden bir üst kimlik olarak kullanılabilir." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"…Kalkar tabi. Herkese aynı şeyi yaparsan şu a ya şu b ye şu c ye demezsen herkese aynı imkânı aynı şeyi gösterirsen kalkar tabi niye kalkmasın. Daha da rahat daha da güzel daha dostça yaşanır, daha birbirine hoşgörü olur. Ayrıştırma olunca yani o odur bu budur a budur c budur deyince tabi insanlar şey yapamıyor, sıkıntı yapamıyor, söylemiyor yani ne olduğunu söyleyemiyor, söyleyemeyince de sorun oluyor. Eskiden gizli gizli müziklerini dinlemeler, evde sadece kendi aralarında Kürtçe konuşmalar. Falan... Yaşadık yani bunları, oldu bunlar." (K21, Sünni Türk, 58 Yaşında, Kadın).

"…zaten hepsi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğu için hepsini haklarını, bizler... biz... hangi hakka sahipsek onlarda o hakka sahip. Böyle bir ayrımcılık yok. Düşünmüyorum. Ama her zaman da öyle olmuyor tabi. Bazen haklarını kullanamayabiliyorlar. Ama devlet değil… Devlet değil bunu yapan (sert bir dille vurguladı). Bence olmamalı, o olmamalı… Olmamalı… Hiçbir zaman kimse ötekileştirilmemeli. Zaten asimile olmuş bir milletiz. Kürt, Türk kökenine baksanız herkesin ailesinde mutlak surette temeline kadar inseniz vardır. Kürt de vardır, Arap da vardır, Arap en çok soyutladığımız... Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak yani bir Adana'da büyüyen birey olarak, bizim Araplarla alışverişimiz yoktur. Etnik köken dediğimiz veya mezhepçilik anlamında kız alışverişi yapmamışızdır. Yenilerde bu olmuştur. Ama bizim Kürtlerle kız alışverişimiz her dem olmuştur. Eşlerimiz, gelinlerimiz, annelerimiz, ablalarımız… Hep köklerimiz oraya dayanır. Bu yüzden hiç ayrımcılık yapılmadığı için haklarının eşit olduğunu düşünüyorum ama ötekileştirilmesin. İyi coğrafyada yaşayan Türk milleti, Doğu'da yaşayan insanın kendinden farklı şartlarda yaşadığını da kabul etsin, hakta verilsin onlara. Farklı haklar, farklı uygulamalar yapılsın. Diyarbakır'a ablamın yanına gezmeye gittim. Yolda giderken o volkan patlamış gibi taşları gördüm. Bir tane yeşil görmez misin? Fırat nehri akıyor. Dicle nehri akıyor. Mezopotamya gibi bir yerde doğru düzgün bir şey yok. Bitki örtüsü yok. Sabah kahvaltı yaparken dedim ki ben bir konuşma yapmak istiyorum. Ezilen haklar Cumhuriyeti'nin dedim üyesi olmak istiyorum dedim. İnsan hakikaten gidip görmeli, yaşamalı. Oradaki insanların şartlarının geçim şartlarının çok zor olduğunu, devletin imkânlarını oraya... Barajlar yapıldı. Az gittiğine inanıyorum. İnsanlara kaçakçılık yaparken bunu geçim için yaptığını biliyorum. Tabii bu teröre gelmiyor. Terör ayrı bir olay fakat bizim gençlik dönemlerimiz ya doğudaki insanların hep kaçakçı olduğunu biliriz. Şeyde hep Arap ülkelerinden işte sınır geçerek mayın tarlaları tarlalarından geçerek patlaya çatlaya, can kaybı vere vere geçimlerini sağladıklarını biliriz. Çocuk yaşta onların batıda büyüyen çocuklardan çok daha dinamik ve adam gibi büyüdüklerinin farkını görüyoruz. Biz batıdakiler çocuklarımızı bu şekilde büyütürken bir ekmeğe gitmesi için 10 yaşını bekleriz, o çocuğun sağlam ayağının üstüne durduğuna inanırız ama doğudaki çocuk annesinin karnından doğuyor, iki ayak üzerinde durma çabasında… Ekmeğini, aşını, tarlasını, bayırını göre göre… Baba nasıl bir eğitim veriyorsa ve okuma oranı orada düşüktü. Tabii ki düşüktü. Coğrafi şartlar oraya öyle öğretmenlerin yavaş yavaş yani gitmeme isteği, doğuya hizmet verildiğinde… Eğitim olmayan yerde de her türlü yanlış işler yapılır. Eğitim şart.". (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"…Çözebilir. Demokrasi…Her vatandaşa gerçek demokrasi ve adaleti sağlarsa çözülebilir. Kimse ayırt edilmezse çözülebilir." (K26, Sünni Kürt, 50 Yaşında, Kadın).

"…Yani bastırılmış, dayatılmış hiçbir şey yani hiçbir toplumda bizim kendi Türkiye Cumhuriyeti toplumu olarak da başarılı olmamıştır. Gördüğümüz yaşadığımız kadarıyla. Ya bu ülkede başarılı olmayacaktır. Zaten sıkıntıların ana kaynağı da o gibi duruyor bence. Vatandaşlık kimliği değil de... Yani insanları aynı etnik anlayışla şey yapmak… Yani bir yurttaşlık kimliği altında toplamak… İşte herkes Türk'tür ya da herkes Ermeni'dir demek gibi. O yanlış… Benim kanaatimce yani o yanlış… Yani herkesin (düşünüyor) kendi etnik şeyine, varlığına izin verilirse daha insancıl olur gibi, sanki gibi geliyor bana." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

"…Çözebilir ancak tabi ki kimlik insanların kendini tanımladığı nokta olduğu için başka insanların kimliklerine de saygı gösterilerek bir ortak vatandaşlık duygusu vurgulanarak çözülebilir yani çoğunluğun içinde erime değil de azınlığın da kendini ifade edebilme özgürlüğünün sağlandığı ve genel yurttaşlık çerçevesi olabilir bence o şekilde kimliklerle beraber Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olunabilir, farklı etnisiteden veya farklı ırksal gruplardan geliyor olsak bile bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olabiliriz. Yani kapsayıcı olursa olur. Şimdi kapsayıcı değil. Mesela en başta yasal olarak belirli bir ayrılma yok, Türkiye'de meselâ şu etnik kimliğe sahip bir ülkedir gibi ya genel olarak Türk tanımı var ama ayrımcılık daha ziyade toplumsal yapıda ortaya çıkan bir şey, yani ben yasaların sadece formal olarak bakarsak yasaların dışlayıcı olduğunu düşünmüyorum çok fazla, hani belli Türk temasının vurgulanmasını saymazsak yani ama Türk vatandaşlığı içerisinde geçerse yine bütün kimlikle kapsayabilir ama yasal olarak çok böyle ayrımcılık yaşanacağını düşünmüyorum, meselâ benim ne kadar hakkım varsa Kürt bir vatandaşın da hakkı var, Ermeni vatandaşın da hakkı var, ayrımcılık daha ziyade toplumsal yapılarda kaynaklanıyor diye düşünüyorum." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar, demokratik bir ortamda, tüm farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylere eşit haklar verilmesi ile yurttaşlığın bir üst kimlik olarak benimseneceğini ve yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözebileceğini belirtmişlerdir. Avrupa birliği üye ülkeleri bağlamında küresel vatandaşlık vurgusu yapan katılımcılar, Türkiye için eşit haklar ve farklı kimliklere saygı çerçevesinde kimlik sorununun çözüleceğini ve birinci sınıf yurttaşlık olarak tanımladıkları ötekileştirme durumunun ortadan kalkacağını vurgulamışlardır. Sünni Türk katılımcılar, tüm yurttaşlara eşit hakların verilmesi sağlanırsa yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözebileceğini ifade ederek geçmişle karşılaştırıldığında yurttaşlık haklarında bir gelişimin olduğunu belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar ise demokratik bir ortamda tüm yurttaşlara eşit hakların verilmesi ile yurttaşlığın kimlik sorunlarını çözebileceğini ifade etmişlerdir. Tüm farklı etnisiteleri tek bir etnik kimlik çatısı altında birleştirmenin kimlik sorununa yol açtığını ifade eden katılımcılar farklılıklara saygı gösterilmesi durumunda kimlik sorunlarının yurttaşlık temelinde çözüleceğini belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar ise farklı etnik ve mezhep kimliklerine üye bireylerin yasal anlamda eşit olduklarını ifade ederek mevcut ötekileştirmenin yasal değil toplumsal temelli olduğunu vurgulamışlardır. Katılımcılar, ortak bir yurttaşlık anlayışının gelişimi ile yurttaşlığın kimlik sorunlarını çözebileceğini ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin ve Alevi Türklerin %50'si, yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözemeyeceğini belirtmişlerdir. Yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözemeyeceğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Bence kaldırılamaz. Kaldırılamaz çünkü kişiler kendini rahat ifade edemez. Sonuçta ne kadarda hani ortak bir kimliğin altına sınıflandırmaya çalışsanız da insanın bu kişi kendi bağlı bulunduğu kökeni yani unutamaz ki. Oradan kopamaz bence. Kültürel köklerinden kopamaz bence. Yani ne kadar hani ortak bir şekilde hani Türk kavramı altına sığınarak yaşıyorsak da ne biliyim bağlı olduğumuz kökeni unutmamız mümkün değil." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

"Ya bence çözemez. Çünkü ya çok farklı kültürlerin olduğu bir ülkedeyiz ve hani bunların hepsini ortak bir paydada tabii ki de buluşturuyoruz. Zaten Türk vatandaşı olarak ortak bir paydada buluşuyoruz ama onun dışında kendi gelenekleri kültürlerini ortak bir paydada buluşturabileceğimizi pek zannetmiyorum. Sadece saygı duymamız gerekiyor birbirimize o kadar." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).
"Yani bu değişmez. Yani kimse değiştiremez. Yıllarca gelmiş böyle gider değişeceğini de zannetmiyorum. Bu sorun ortadan kalkmaz çünkü… Yani bu sorun bazı kişilerin işine geliyor, işine geldiği için değişmez. Yani amaçlı kullananlar var. Değişmez yani. Herkese aynı şeyleri vermek…hakları. Yani işlerine gelmiyor. İlle de bir farklılık olacak diyorlar. Üstünlük gibi… Herkes Türkiye Cumhuriyeti şeyidir… vatandaşıdır dersin. Bunu demek kolay da herkese aynı davranmak zor. Alevidir bundan o olmaz, bundan bu olmaz diyorlar. Eee kardeşim hani bu Alevi de vatandaştı? Hani bu da Türk'tü? Hani fark yoktu? Yok işte… Öyle olmuyor." (K19, Alevi Türk, 61 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Kürt katılımcılar etnik köken başta olmak üzere kültürel farklılığına vurgu yapmakta ve Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı dışında farklılıkları bir arada tutan bir bağ olmadığını belirterek Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının gelişiminin Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözemeyeceğini ifade etmektedir. Alevi Türk katılımcı ise mevcut kimlik sorununu tarihsel bir geçmişi olduğunu belirtmekte ve bu eşit hakların tüm farklı kimlikler için geçerli olmadığını dile getirmektedir.

5.3.8. Katılımcılara Göre Yurttaşlığın Hukuksal Boyutuna Yönelik Algı

Bu başlık altında yurttaşlığın hukuki boyutunun yurttaşlık kimliğinin inşasındaki etkisi farklı etnik ve mezhep grupları bağlamında incelenecektir.

5.3.8.1. Hak(lar) ve Sorumluluk(lar)a İlişkin Algı

Yurttaşlığın hukuki boyutu aynı zamanda yurttaş ve devlet arasındaki karşılıklı hak ve sorumluluğu kapsamaktadır. Fakat yurttaşlığın hak-sorumluluk boyutunun yurttaşlar tarafından nasıl algılandığı, yurttaşlık kimliğinin inşasında hangi faktörün daha etkili olduğu araştırma açısından önem taşımaktadır. Nitekim bu sayede Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğinin inşasında hangi yurttaşlık modelinin benimsendiğinin açığa çıkarılacağı düşünülmektedir. Bu amaçla katılımcılara; "Yurttaşlık kelimesi size hakları mı yoksa sorumlulukları mı çağrıştırıyor?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %54,5'ine göre yurttaşlık hem hakları hem de sorumlulukları çağrıştırmakta iken, %27,3'üne göre yurttaşlık hak kavramını çağrıştırmaktadır. Yurttaşlığın sorumluluk kavramını çağrıştırdığını belirtenlerin oranı ise %18,2'dir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin %75'i, Alevi Türklerin %66,7'si, Sünni Kürtlerin %60'ı ve Sünni Türklerin %33,3'ü yurttaşlığın hem hakları hem de sorumlulukları kapsadığını

belirtmişlerdir. Yurttaşlığın hem haklar hem de sorumluluklar anlamına geldiğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Şimdi yani ikisini çağrıştırıyor. Yani bana göre her ikisini de çağrıştırıyor. İkisi de olacak, yani siz vatandaş olarak hakkınızda vardır. Devletten istediğiniz haklarınızda vardır ama devlete karşı sorumluluklarınız da vardır. Bunlar ikisi birbirini bütünleyen iki kavramdır yani. Yani şimdi mesela diyelim ki vatandaş devletten ne bekliyor? Yol bekliyor, yol bekliyorsa yol yapacak, okul bekliyorsa okul yapacak… Peki, o zaman vatandaşın devlete karşı şeyi nedir? Vergisi gelmişse gidip vergisini ödeyecek ya da başka bir alanda bir hizmet devlet talep etmişse gelip o hizmeti yerine getirecek. Yani bu işler karşılıklıdır." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"…Vatandaşlık, yani… (düşünüyor) Tabii ki hakkını savunacaksın ama sorumluluklarını da yerine getireceksin." (K13, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Bunlar bir bütün bence. Birbirinden ayrılmaz. Ne aldın ne verdin gibi…Sorumluluklarını yerine getireceksin ki hakkın olsun. Yani olması gereken böyle. Her zaman böyle olmuyor (gülüyor) ama böyle olması lazım bence." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"…Daha çok haklar da gelir, sorumluluklar daha ağır basabilir. (Düşünüyor)... Vatandaş sorumluluğunu dikkate alması lazım yani sorumluluğu kendi işlediği sorumluluklar olmazsa bilmiyorum yani sorumluluk daha çok ağır basıyor. Ama haklar da var gibi... İkisi de olur sanki... Hem haklar gelir hem de sorumluluklar." (K2, Alevi Türk, 37 Yaşında, Erkek).

"…Her ikisi de geliyor. Niye? Biz de görevlerimizi yerine getirmeniz gerekiyor, devletin de bize karşı görevlerini yerine getirmesi gerekiyor. Karşılıklı olmalı yani. İkisi de karşılıklı olmalı." (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

"…Ya hem hakları hem sorumlulukları ikisini de bir arada diyebilirim. Aynı anda yani... İkisini de aynı anda çağrıştırıyor bana. Aynı anda. Ayırmak olmaz birbirinden." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek)

"…Vatandaşlık deyince hak ve sorumluluk ikisini, ikisini de çağrıştırıyor." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"…Hakları da çağrıştırır sorumlulukları da çağrıştırır. İkisini de çağrıştırır. Hem hakkım var hem sorumluluğum var." (K25, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt, Alevi Türk, Sünni Kürt ve Sünni Türk katılımcılar yurttaşlığın devlet ve birey arasındaki hak ve sorumluluk temelinde inşa edilen bir kurum olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar yurttaşlığın devlet ve yurttaş arasında karşılıklı hak ve sorumluluk bağlamında oluştuğunu ifade ederek yurttaşların sorumluluklarını yerine getirmeden hak talebinde bulunulamayacağını ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan, Sünni Türklerin %50'si, Alevi Türklerin %33'ü ve Sünni Kürtlerin ise %20'si yurttaşlığın hak anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Yurttaşlığın hak anlamına geldiğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Yurttaşlık bence şey çağrıştırıyor yani hani şu kimliğin var ya; o hangi ülkenin adı yazıyorsa işte yurttaşlık oraya aidiyet demektir. Ama oraya aidiyet olmakla birlikte içerisindeki sorunlar ne kadar büyükse aslında oraya ait olmamak demektir de bir yerde hani. (Gülüyor) Hem ait olmak hem de olmamak. Ama hak önemli. Sorun hep olur… Hak verilirse, hak sağlanırsa sorunlar azalır... Haklar, yani sağlanmış haklar, sağlanabilmiş haklar… Bunlar olursa vatandaşlık olur. Sorun daha az olur." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…Bana daha çok hakları çağrıştırıyor. Ama devlet açısından görevleri gibi sanki. (Gülüyor…) Devlet görev ister... Vatandaş haklarını ister... Vatandaşlık devletle vatandaş arasındaki ilişkiyse bu ilişki terazi gibi olmalı... Dengede olmalı... Devletin de istediği olmalı vatandaşın da... Ama vatandaş için vatandaşlık hak demek bence." (K20, Sünni Türk, 56 Yaşında, Kadın).

"…Hakları çağrıştırıyor. Bence vatandaşların yani devlette sınır yani sınırsız kelimesi de yanlış olur. Biz, biraz onu beceremiyoruz yani hak konusunda sınırları olan bir sınırsızlık yani nasıl bir tabirle anlatabilirim bilmiyorum ama yani hak bence sınırsız olmalı. Ama tabi bu sınırsızlığı muhakkak sınırlı ama demek istediğimi anlatabildim mi? Belli bir sınır olmalı çünkü bunun sahibi devlet benim için var. Bu işin aslı devlet neyse Vatan ne deniyorsa bu kavramın bu şu an hiçbir insan yani hakkı olan hiçbir şeyden faydalanamıyor. Benim demek istediğim bu devletin görevleri neyse benim de hakkım yol yapacam benim hakkım ben o yoldan gideceğim. Sen onun için varsın gibi. Tabii ki sadece devletin, vatandaşın görevi varsa benim de tabii ki var." (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"…Aslında hakları daha çok çağrıştırıyor. Devlet benim için, bana hizmet etmek için var. İnsan olmadan devlet olmaz. Devlet insan için varsa insanın her şeyine... her hakkına da saygı duymalı, onu korumalı bence." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"…Hakları. Yani bana hakları çağrıştırıyor. Benim vatandaş olarak haklarım... Devlete göre benim sorumluluklarım anlamına gelebilir ama bence benim haklarım. Devlet benim can güvenliğimden tut da her şeyi... İşte sağlığım, okulum, oy kullanma hakkım, işte ne bileyim yoksulsam geçimim... Bunları sağlamak zorunda. Ben öyle bakıyorum yani. Okullarda Kürtçe dersi olsun isterim mesela. Belki bir gün onu da görürüz. Bu da hak yani. Ama biz bastırıla bastırıla önce başka haklarımızın peşine düştük. Zaten yeni nesilin de gördüğüm kadarıyla öyle çok bir şeyi de yok. Devlet ne için var? Vatandaşının her ihtiyacını karşılamak için değil mi? Ama biz de sanki biz devlete hizmet etmek zorundaymışız gibi. Mesela bak eskiden devletin memuruna hakaret derlerdi... Yani devlet öyle şey ki… Eee yani böyle şet işte... Yüce gibi... İnsanı olmadan devlet işe yaramaz, insan yoksa kimi yönetecek. Demek ki devlet bizim için var, bizim başkalarıyla, kendisiyle olan şeyi... işte…karşılıklı şeyi düzenlemek için var." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre, Sünni Türk katılımcılar yurttaşlığın aidiyet boyutunu vurgulamakta ve bu aidiyetin aynı zamanda ülkenin sorunlarına da ait olma anlamına geldiğine değinmekte, hak vurgusu ile sorunların aşılabileceğini, devletin yurttaşlar için var olduğunu belirtmektedirler. Alevi Türk katılımcılar da yurttaşlığın hak anlamına geldiğini belirtmekte ve liberal cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı bağlamında yurttaşların devletin sürekliliği için değil; devletin yurttaşlar için var olduğunu belirtmektedirler. Sünni Kürt katılımcılar ise devletin yurttaşların siyasi, sosyal haklarının yanı sıra kültürel haklarını da sağlamakla yükümlü olduğunu belirtmekte ve bu doğrultuda liberal yurttaşlık anlayışını savunmaktadırlar.

Sünni Kürtlerin %20'si, Alevi Kürtlerin %25'i ve Sünni Türklerin %17'si yurttaşlığın sorumluluk anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Yurttaşlığın sorumluluk anlamına geldiğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Hakları mı sorumluluğu? (Düşünüyor)Sorumluluğu çağrıştırıyor bana. Sanki hep yapmak zorunda olduğum şeyler, vergi ödemek gibi. Zaten her şeyden vergi... Yapmak zorunda olduğum yapmazsam cezasını çekeceğim şeyleri çağrıştırıyor." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

"…Vatandaşlık? (Düşünüyor)... Sorumluluk. Hak yok... Varsa da görünürde var... Hani kim bu benim hakkımdır diyebiliyor ki? Devlet vuruyor kafasına hakkını isteyenin. Varsa yoksa devlete

hizmet edeceksin. Devlet var olacak ki vatandaş olsun... Vatandaşın hakkı varmış... o varmış... bu varmış…kimin umurunda? Yeter ki devlet olsun... Herkes devlete hizmet edecek... Etmeyene gör bak neler yapıyorlar." (K5, Kürt Alevi, 75 Yaşında Erkek).

"…Çok hakkımızı alamıyoruz. (Gülüyor). Yani düşünme özgürlüğü bile yok yani. Yani düşünce özgürlüğü bile yok yani. O yüzden hak çok fazla yok yani. Ha o yüzden hani bu insanlar da sorumluluk ve şey duygusu zayıfladı. Çünkü haklarını gerçekten alamadıklarını düşündüğü için hani onlar da artık şey olmaya başladı boş vermişlik mi desem yani ipin ucu bırakıldı ve gittikçe kötüye gidiyor eskiden mesela trafikte bile arabalar daha şeydi saygılıydı, şu an hani onlar bile şey oldu nasıl diyeyim ben bunun farkına vardım hani duyduğum kişilerde vardı eskiden bu şekilde araba kullanmıyorlardı artık o bile değişti yani. Ondan vatandaşlık bana göre daha çok sorumluluk gibi. Ama hakları alamamak sorumlulukların da nasıl desem…Sorumlulukların da yapılmamasına neden oluyor gibime geliyor. Hakkını alamazsan itiraz edemezsin. Etsen de işe yaramaz. Ama sorumluluğunu yapmazsan öyle olmaz. Devlet ister... Ceza keser... Hapse atar... Yani o yüzden vatandaşlık sorumluluk bence daha çok." (K22, Sünni Türk, 27 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Kürt katılımcı Türkiye Cumhuriyeti'nde yurttaşlığın sorumluluk anlamına geldiğini belirtmekte ve bu bağlamda cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışının egemen olduğunu savunmaktadır. Alevi Kürt katılımcı da devletin yurttaşların haklarından öte kendi varlığını meşrulaştırmaya çalıştığını hatta bunu için otoritesine baş vurduğunu dile getirmektedir. Sünni Türk katılımcı ise devlet ve yurttaş arasındaki hak sorumluluk temelli ilişkinin haklar bağlamında sağlıklı işlemediğini sorumlulukların yerine getirilmemesinin yaptırımı olduğunu ve bunun sonucu olarak hem toplumsal ilişkilerin hem de yurttaş devlet ilişkisinin zayıfladığını belirtmiştir.

5.3.8.2. Sahip Olunan Yurttaşlık Haklarına İlişkin Algı

Devlet ve yurttaş arasındaki ilişkinin temelini oluşturan hak ve sorumluluk boyutunun hak bağlamında yurttaşlar açısından nasıl algılandığı, yurttaşların sahip oldukları hakları ne ölçüde bildikleri ve bu haklardan ne oranda faydalanabildiklerinin yurttaşlık kimliğinin inşasında etkili olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla katılımcılara; "Sizce bir yurttaş olarak sahip olduğunuz haklar var mı? (Varsa) Bunlar nelerdir? Bu haklardan yeterince faydalanabiliyor musunuz? Deneyimlerinizden bir örnek verebilir misiniz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %66,7'si yurttaşlık haklarını bildiklerini ve bu haklardan faydalanabildiklerini ifade ederken, %33,3'ü yurttaşlık haklarını bildiklerini fakat bu haklardan faydalanamadıklarını ifade etmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden Alevi Kürtlerin ve Alevi Türklerin %100'ü, Sünni Kürtlerin %60'ı ve Sünni Türklerin %50'si yurttaşlık haklarını bildiklerini ve bu haklardan faydalanabildiklerini belirtmişlerdir. Yurttaşlık haklarını bildiklerini ve bu haklardan faydalanabildiklerini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"Bütün yaşamımız budur işte böyle gelip gidiyoruz. Sabahleyin kalk eve dönünceye kadar senin yaşamını (düşünüyor…) koruyan bütün değerlerde bir sıkıntı yoksa bu ülkenin vatandaşlık haklarından yararlanır. Seyahat hakkı bir yerden bir yere gidiyorsun seyahat hakkıdır, ulaşım, telefon, iletişim yani bu haklardan yeterince yararlanıyorsan bu haklarda herhangi bir sıkıntı yok." (K5, Kürt Alevi, 75 Yaşında Erkek).

"…Vatandaş olarak… (düşünüyor) Valla vatandaş olarak bana bütün haklar sunulmuş zaten. Hani ben o yüzden hiç şey yapmıyorum. Hani istediğim hakkımı, bana verilen hakkı hep işte elde edebiliyorum yani. Bir sıkıntı yok. Yani mesela bir vatandaş olarak bir sıkıntım olduğunda hangi kurumda ise oraya gidip hakkımı savunabiliyorum. Ondan dolayı hani bir sıkıntı yaşamıyorum." (K13, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"Bir vatandaş olarak sahip olduğumuz haklar tabi ki var. Olmaz mı yani? Mesela Türkiye'de yaşıyorum, okula gitmek benim hakkım yani ne bileyim... işte, oy kullanmak benim hakkım. Seçme ve seçilme hakkı dediğimiz hak. Bütün haklarımızdan yeterince yararlanıyoruz yani." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"Var, meselâ (düşünüyor…) eşit eğitim hakkı evet yurttaş olarak sahibim, her ne kadar istediğim tarzda eğitim alma hakkım olmasa da eşit eğitim hakkına sahibiz onun dışında sağlık hakkına sahibiz, oy verebiliyoruz istediğimiz zaman bu haklara sahibiz başka (düşünüyor…) yani bunun gibi. Ben faydalanıyorum evet. Yani eğitim olanaklarından devletin eğitim olanaklarından faydalanıyorum, oyumu da verebiliyorum, sağlık dediğim gibi hastaneye gittiğimde muayene oluyorum yani istediğim zaman." Bir sorun yok bence". (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"Devletin bize... belli bir hakların tam bilmiyorum ne tür hakların şey olduğunu ben. Faydalandığımız işte hastaneye gidip geliyoruz ilacımızı alıyoruz başka da öyle işte. Yani öyle mahkeme desem... Mahkeme ile işim olmadı eğitim de işte faydalanma derken de bilmiyorum faydalanma derken bir şey aklıma gelmiyor. Devlet bize ne veriyorsa onu alıyoruz." (K2, Alevi Türk, 37 Yaşında, Erkek).

"Bizim ülkemizde vatandaş olarak sahip olduğumuz haklar… (düşünüyor) ya her insanın sahip olması gereken haklara sahibiz. Onlar var galiba. Yaşama hakkı işte, belirli bir asgari ücretle yaşamak da bir hak galiba... Bilmiyorum. Bu tarz şeyler galiba ama bunlar evrensel haklar galiba…Tam bilmiyorum ben bunları. Ama hakkın var denilen her şeyden faydalanıyorum" (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

"Ya eğitim hakkı, sağlık hakkı… Yani bunları da düşünüyorum. (Düşünüyor) Ben okumamışım yani faydalanamamışım çünkü biz köy yerinde büyüdük… Benim ailem göndermedi. O zaman hatta öğretmenler çok geliyordu. İlla gelsin diye… Ailem hani ben o büyük çocukları olduğum için hani orada çocuklara bakmam için, yani bir işle uğraşmam için çünkü ben o hakkımdan hiç faydalanamadım ama sağlık konusunda gidiyoruz. Allah razı olsun devletimizden… Hastaneye gidiyoruz. Yani gereken ilgiyi gösteriyorlar, yapıyorlar, bakıyorlar, ediyorlar…" (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

"Şimdi tam olarak biliyorum demek çok iddialı olur çünkü haklarımız değişik bağlamlarda… Yani evet, mesela bir ülkenin yurttaşlarının hepsinin ortak bazı temel hak ve görevleri var. Bunu biliyorum. Yani bir köylünün de efendim bir öğretim üyesinin de bir efendim Alevinin de bir Türk'ün de bir Kürdün de… Neyse hepsini bağlayan bir takım… Neyse bunları biliyorum, temel hakları ama detaya indiğimiz zaman çeşitleniyor. İstediğim birtakım durumlara göre yani işte; malül olma, engelli olma, kadın olmak, dul olma falan olma filan olmak gibi birtakım şeyler de farklı o detayı biraz uzmanlık gerektirir. Onlar o detayları bilmiyorum ama temel hak ve özgürlükleri biliyorum. Ne kadar uyuyorum deseniz de %100 diyemem yani. Yani, evet haklarını kullanmaya çalışıyorum. İşte özgürlüklerinden yararlanıyorum. Sorumluluklarımı işte klasik anlamda yerine getiriyorum. Vergimizi zamanında veriyoruz. Yasalara uyuyoruz. Kamu görevlilerine gelince, yardım ediyoruz. E birtakım şeyler… İyi bir yurttaş olma konusunda işimizi yaparken, mesela diyelim görevimizi yaparken ama tabii bu konuda böyle çok çok çok iyiyim demem de biraz zor çünkü gerçekten kolay bir şey de değil yani." (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

"…Tabi ki sahip olduğum haklarım var. Ben ha emekli oldum ama emekli maaşı alıyorum bunu bir hak sayıyorum kendime, hastaneye gidiyorum, muayene oluyorum, eczaneye gidiyorum, ilaç alıyorum. Bunları ben hak olarak görüyorum. Bunları da kullanıyorum." (K25, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar, devletin kendilerine sağladığı hakları bildiklerini ve bu haklardan faydalanabildiklerini ifade etmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar devletin kendilerine sağladığı temel yurttaşlık haklarını bildiklerini ve devletin sağladığı bu haklardan kendilerinin istediği şekilde olmasa da faydalanabildiklerini belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar da genel olarak en temel yurttaşlık haklarını bildiklerini ve sahip oldukları haklardan faydalanabildiklerini ifade etmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar ise temel yurttaşlık haklarını bildiklerini ve bu haklardan faydalanabildiklerini ifade ederek yurttaşlık sorumluluklarını da yerine getirdilerini belirtmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden Sünni Türklerin %50'si ve Sünni Kürtlerin %40'ı yurttaşlık haklarını bildiklerini fakat bu haklardan faydalanamadıklarını belirtmişlerdir. Yurttaşlık haklarını bildiklerini fakat bu haklardan faydalanamadıklarını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"Sahip olduğum haklar… (düşünüyor) Vatandaş olarak tabii var. Her türlü… Her türlü hakkım var. Hepsi… Zorla da olsa kullandım. Yani zorla almaya mecbur bıraktılar beni. Mesela engelli hakları… Çocuğum engelli sizin de bildiğiniz gibi… Ben onun haklarından faydalanmak istiyorum ama şey yapıyor diyor ki senin bütçen diyor, gelirin diyor seni kurtarıyor. Vatandaşlık yani engelli hakkı varsa benim durumum ister iyi ister kötü olsun bu çocuğumun hakkından faydalanmak istemez miyim? İsterim. Benim mali bütçemden çocuğuma ne? Atıyorum malım, atıyorum eşyam… Bu bir gün yok olur. İnsan yaşam içerisinde iflas eder, kaybeder, satmak zorunda kalırsın. Kutay'ın müracaatını ettim. Mesela şey yapıyorsun okula gidiyorsun fakir, durumu vasat olan, fakir lafını da sevmemde, durumu vasat olan aileler aldıklarını söylüyor. Aaa ben de gideyim diyorsun. Neyse madem böyle bir çocuğum var devlet hangi hakkı veriyorsa faydalanayım, diyorsun. Gidiyorsun. Diyor ki hayır sen alamazsın diyor. Senin gelirin diyor ayda bin lirayı geçiyor, diyor. Sana verilmez. Bunu yanlış buluyorum. Araba alacağım. Çocuğumun üzerine alayım diyorum. ÖTV'si de düşüreyim, diyorum. Bu benim hakkımsa eğer devlet böyle bir hak veriyorsa faydalanmak benim hakkım. Haksız mıyım? Gidiyorum çocuğu heyet raporuna sokuyorum yok, diyor. Bu akıllı diyor. Bunun diyor… (cümle tamamlanmadı) Ben bu çocuğum yalnız bir dolmuşa bindiremiyorsam, bu çocuk okumayı yazmayı sökmemiş, öğretemiyorsam bu çocuğu diğerlerine hangi sıfatlarla veriyorsun ÖTV indirimi için raporu? Artık kendi aramızda öyle bir hale geldi ki bu Kutay'ı tembihliyorum. Bak oğlum girdiğinde soruya cevap verme. Yani ne diyorsa… Şunu şunu dedim diyor. Allah seni kahretmeye gene mi, doğru cevabı verdin, diyorum. Espri konusu oldu. Zorla da olsa dediğim bu. Doktoru buldum. Kendim, kendime ait olmayan bir karakter sergiledim. Hayatım boyunca da bunun şeyini yaparım irdelerim. O arabayı aldıktan sonra ben hasta oldum. Kanser tedavisi gördüm. 2013'te arabayı aldım. 2017'de ben hastalandım. Dedim ki yüce rabbim bana ceza verdi. Yani devlet bunu sana vermedi. Bu hakkı vermedi. Sen gittin rüşvetle doktoru gördün, para verdin, bunu aldın. Böyle de itikat duygularım çok fazladır çünkü şeyim yok. Hayatımızda bilmeyiz hırsızlık, yalan, avanta… Bunu ama taktım kafaya. Niye taktıysam hiçbir yerden, hiçbir şeyin hakkını alamıyorum. Gidiyorum diyorum ki devletten 18 'ine geldi maaş alacak… Çünkü çocuk da duyuyor. Diyor ki anne devlet maaş veriyor. Diyorum ki ya gönlü olsun. Devletten bir kart verilecek, maaşı olacak. Şu kadarcıkken engelli kartına bile seviniyor. Trene bindiği zaman bak diyor, ben bedava gidiyorum. Bu bende hakikaten çok üzüntü yarattı. Alamadık… Yani zorla aldığım için hastalığımı buna yorumladım. İşte zorladı dediğim bu mevzu…" (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"…Vallahi şimdi bilmiyorum ama faydalandığımı da zannetmiyorum. Yani işte ayrımcılık oluyor orada da. Yani sana ayrı davranıyorlar bana ayrı davranıyorlar gibi ayrımcılık oluyor. Ben öyle hissediyorum. Getiriyor Suriye'den geleni. Bana yapmadığı iyiliği ona yapıyor. Biz bu topraklar için savaşmışız, ölmüşüz, öldürmüşüz. Bakıyorsun gelmiş adam ona iş... Ona aş... Onun çocuğu sınav yok bir şey yok üniversiteli oluyor. Bana olmadı ama hep televizyondan oradan buradan gördüm duydum. Benim hakkımı onlara veriyor." (K10, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın)

"…Yani eğitim, sağlık, atıyorum işte oy verme, evet yani faydalanıyorsun ama işte içerik noktasında sıkıntı var yani hani ne kadar faydalanabiliyorsun? Sonuçlarını ne kadar alabiliyorsun? Sağlıkta dedim mesela bir problem yaşamıyorum, ben kendi adıma ama yaşayan binlerce milyonlarca insan var? Yani mesela sağlıkta dönüşüm dediler. Eskiden bir şekilde de olsa sen kendi kimlik kartınla başkasını sağlıkta şeye sokabiliyordun. Şimdi parmak izi getirdiler bilmem ne mesela. Bir şekilde o bir yardımlaşmaydı, dayanışmaydı. Evet, devletin mekanizmasının içerisine bir şekilde sızıyordun, onların sistemini çökertiyordun. Şimdi onun önüne engel getirdiler. Mesela bence bu şöyle yani… Hem devletin bir grubu dışarıda bırakması, sağlıkta bile… Bir negatif bir şey… Eskiden sen dayanışma ile onları bir şekilde içeri dahile edebiliyordun şimdi onun da önüne geçtiler. O da negatif bir şey… Yani bilmiyorum ya şey değil öyle çok basit bir soru değil yani. Yurttaşlık noktasından nasıl…" (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"Vallahi haklar dediğim gibi ya yani Türkiye ortamında hiç kimsenin ne hak ettiği veyahut da ne kaybettiği pek de önemli değil. Zaten kim ne hakkı var bilmiyor ki. Ben de bilmiyorum. Burada herkes bir yaşam mücadelesi veriyor. Ayakta kalma mücadelesi veriyor. E başarabilen ne mutlu, başaramayan da zaten bakıyorsun psikolojik sorunları çıkıyor. Çocuğunu öldürmüş. Karısını kesmiş. Bilmem şunu yapmış bunu yapmış. Yani o iş oraya gidiyor. Böyle bir durumda da kimse hakkının ne olduğunun şeyine düşmüyor…Peşine düşmüyor. Yaşayabiliyorsan ne ala." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"…Yani ben kamuda çalışan biri olarak ya faydalanıyorum, diyebilirim ama sadece ben gözüyle bakmıyorum, ben merkezli… Bütün bu coğrafyada yaşayan insanlar olarak insanların şeyi ile bakıyorum. Benim haricimde çok da herkesin eşit şekilde yararlandığını düşünmüyorum. Öyle söyleyeyim. Yani bunu gözlemlediğim asgari ücretle çalışan insanları örnek verebilirim. (Gülüyor) Ya bir tane değil, 2 tane değil, milyonlarca insan olarak şey yapabiliriz… Aldıkları ücretin yani daha doğrusu emeklerinin karşılıklarını yeterince alamadıkları konusunda… E tabii ki karşılığında da o insanların yaşadıkları memnuniyetsizlikleri söyleyebiliriz yani." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Türk katılımcılar temel haklarını bildiklerini fakat ekonomik durumları gereği bu haklarından faydalanamadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının sahip olması gereken temel haklardan göçle Türkiye'ye gelen Suriye'li sığınmacıların faydalandığı, bu nedenle temel haklarından faydalanamadıklarını belirtmişlerdir. Devlet tarafından sağlanan hizmetlerin toplumsal dayanışma ağlarını gevşetmesi de katılımcıların dile getirdiği bir başka durumdur. Sünni Kürt katılımcılar ise haklarını bildiklerini fakat Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durumdan kaynaklı olarak asgari bir yaşam standardına kavuşmanın temel ihtiyaç olması nedeniyle öteki hak taleplerinin pasifize edildiğini belirtmişlerdir.

5.3.8.3 Yasaların Eşit Uygulanmasına Yönelik Algı

Yasalar bağlamında şekillenen ve hukuki dayanağını yasaların oluşturduğu yurttaş devlet ilişkisinde yasaların farklı etnik ve mezhep grupları bağlamında eşit uygulanıp uygulanmamasının yurttaşlık kimliğinin inşasında önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda katılımcıların yasaların eşitliği konusundaki görüşlerini öğrenmek amacıyla onlara "Sizce yasalar tüm yurttaşlar için eşit uygulanmakta mıdır?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %86,4'üne göre göre yasalar tüm yurttaşlar arasında eşit uygulanmamaktadır. Yasaların eşitliği konusundaki soruya yanıt vermeyenlerin oranı %9,1'dir. Yasaların tüm yurttaşlar için eşit uygulandığını belirtenlerin oranı ise; %4,5'tir.

Mersin'de ikamet eden Alevi Kürtlerin ve Sünni Kürtlerin %100'üne, Sünni Türklerin %88,9'u, Alevi Türklerin ise %66,7'sine göre yasalar tüm yurttaşlar arasında eşit uygulanmamaktadır. Yasaların tüm yurttaşlar için eşit bir şekilde uygulanmadığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"Yasalar konusunda bakarsak ben yasaların hepsinin vatandaşın hizmetinde ya da vatandaşın istediği doğrultuda çıkmış, hayır ben bunu diyemiyorum, görüyorum veyahut da duyuyorum olan uygulamaları da ya burada doğru olan doğru olmayan yığınla yasa var. Yani cezaevi yasasından tutun da eğitim konusundaki yasalara tutun da döviz serbest piyasalarına… Hepsi de birtakım sıkıntılar var. Hep birilerini kayırma var." (K5, Kürt Alevi, 75 Yaşında Erkek).*

> *"Şimdi yasalar bir toplumun birlik, dirlik, düzen ve huzurunu sağlayan önemli argümanlardır ama yasalar hazırlanırken bunun altyapısını çok doğru hazırlanması lazım… Yani tek kişinin bir yasa hazırlaması ayrı bir olaydır. Bir meclisin sizin seçtiğiniz, sizin temsilcileriniz olan farklı kimliklerden, inançlardan, kültürlerden, mesleklerden gelen insanların birleştiği buluştuğu bir meclis vardır. İşte o mecliste yasalar iyice ondan sonra konuşulup, üzerinde tartışmalar yapılıp, vatandaşın lehine olan argümanlar tespit edilip yasa yürürlüğe konulursa o yasa yararlı bir yasadır ama işte falanca emir vermiş. İşte ne yapılacak? Bu yasa böyle çıkacak. Düşünün, son günlerde bir idam tartışması çıkmaya başladı. Şimdi idam dünyada kabul görmeyen bir şeydir. Artık insan öldürerek bir toplumda düzen sağlanmaz. Bunun yerine daha başka caydırıcı önlemler alınabilir. Siz bunu zaten kaldırmışsınız. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ya da diğer Avrupa'daki kurumların aldığı kararlar doğrultusunda siz de idamı kaldırmışsınız. Şimdi birileri çıkıp efendim işte bu idam gelecek dediği zaman eğer o yerine geliyorsa bu tek adamda olur. Bu ne olur? Demokratik olmaz bu tepeden inmecilik olur. Bu bakımdan yasaların önemli görüyorum yani bir ülkenin yasaları o ülkenin ana damarlarıdır. Eğer doğru hazırlanırsa, güzel hazırlanırsa o toplum daha rahat ve müreffeh yönetilir ve de devlete karşı olan görevlerini de rahat yerine getirebilir vatandaş. Onun için yasaların demokratik bir ortamda hazırlanması lazım. Tartışılarak, konuşularak hazırlanması lazım… Mezhep gruplarından, çeşitli alanlardan bilgi alınarak hazırlanması lazım... Üniversitelerden bilgi alınarak alınması lazım..." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).*

> *"…Yasalarda (düşünüyor) yani şu anda eşit değil. Yasalar bayağı bir hani çığırından çıktı, diyebilirim yani çünkü ben yasaları şu anda adil görmüyorum. Eşitlikçi değil. Mesela kadın erkek eşitsizliği daha önceden vardı ama şu anda bana göre çok yanlış yapıldı ve bu çevremdeki insanların hepsi de bay, bayan hepsi de bunun yanlış olduğunu söylüyor. Çünkü eski… (cümle tamamlanmadı) İnsanlığı kaldırdılar. Şu anda ben mesela çok gezen bir insanım. Yolda hani birini gördüğüm zaman durup onu alamıyorum çünkü aldığım zaman bir bayansa beni her an ihbar edebilir. Alıp atıyorum gece 12, 1'de… Birinden dayak yemiş ya da şey yapmış. Onu arabaya aldığım zaman direk ben kendimi suçluymuş gibi hissediyorum. Beni şikâyet edecek korkusuyla onu bir yere götüremiyorum ve yolda bırakıyorum. Bundan dolayı*

çevremdeki birçok insan ondan dolayı çok, yani hayatını kaybeden insanlar oldu. Öğretmen insanlar… Bunları gördüm. O yüzden yani kadına verilen bu özgürlük biraz kısıtlanmalı bence." (K13, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Yasalar hakkında… Ya eşitsizlik var ya yasalarda da uygulamalarda da eşitsizlik var dengesizlik var. İnsan haklarına yeteri kadar yer verilmediğini görüyoruz. Yani şu yaşadığımız ortamda bunu yaşamıyoruz yani. Görüyoruz hukuku, mahkemelerde eşit değilsin. Yani adalet önünde adaletin yoksa zaten her şeyin bitmiştir." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"Vallahi yasalar özellikle bazı konularda hani yasaların daha da katılaşmasını istiyorum ben. En basit örneği kadına şiddet konusu mesela… Bu akşam da evde haberleri izlerken mesela, e yine birkaç vaka olmuştu. E bu kabul edilemez bir şey yani… Çünkü kadınlar çok narin ve yani Allah'ın, nasıl diyeyim size çok zayıf yarattığı bir canlı. Zaten erkeğin kaburga kemiğinden yaratılmış kadın. Onun için o kadar zayıf. Mesela insanların en hassas noktası kaburgası… Ya şimdi kadınlara şiddet yapıldığı zaman yani yapanında illaki bir sebebi vardır. Neden yaptığından dolayı da, bu yine kabul edilemez de… Bir şey de… Ben bu konuda mesela daha caydırıcı hani böyle tartışma ortamı olduğu zaman evden uzaklaştırma şu, bu yerine farklı yollar bulunmasını isterdim. Ama yasalar herkes için eşit mi desen? Yok, ya yani… Yasalar, bazı kırılma noktaları var. Yani kırılma noktaları da şu anlamda; güçlü olduğun zaman bazı yasalar sizi kapsamıyor. (Gülüyor) Yani… yani eşit değil bence." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"Yasalar… (düşünüyor) ya hukuk çok garip bir şey… Bu ülkede hukuk, yasa kime göre? Kimine göre değişiyor yani. Öyle söyleyebilirim. Yasalar konusunda sıkıntı var yani. Evet. Değişken yasalar… Kişiden kişiye değişiyor yasaların uygulanışı. Öyle söyleyeyim." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

"…Ya onu şimdi nasıl diyeyim? (Düşünüyor) Herkese yani eşit bazı yerlerde olmuyor da… Herkese karşı eşit olmuyorlar. Ya şimdi biri çıkıyor mesela bir kız çocuğuna… Bir nasıl diyeyim? Affedersin bir pislik yapıyor. Gidiyor, hemen çıkıyor. Onun oradan çıkmaması gerekiyor. Sen onu ortama saldığın zaman ne olacak? Yine aynı devam… Ama onu bırakmayacaklar bak… Ona ağır bir ceza verecek ki başkasına da ders olsun, kimse öyle bir kötülük yapmaya cesaret etmesin. Bak bu kadınların mesela hani kimse ölmeyi hak etmiyor. E çıkıyor neymiş kadın benden ayrıldı; kadını çekip vuruyor… O vuran kişi, birkaç sene yatıp, çıkıyor ama bu böyle olmaması gerekiyor. Yani hani onu, şimdi onu birkaç sene yatıyor, çıkıyor ya… Herkes burada cesaret alıyor. Ya sen bir hayat kararttın. Bir yani şey yaptın… Birkaç senede niye bu çıkıyor? Hani bunun bence çıkmaması gerekiyor. En ağır ceza ile cezalandırılması gerekiyor yani… Ama öyle yapmıyorlar çünkü… Eşit değil… Eşit değil hani eşit olsa, onun bak mesela bir hayat bitirmiş… Onu büyük bir ceza ile cezalandırılmaları lazım yani…" (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

"Yasalara hiç güvenmiyorum. Güvenmiyorum çünkü… (cümleyi tamamlamadı) Eşit de değil zaten. Değil, değil, eşit de değil… Zaten yasa diye bir şey kalmadı ki… Ne mahkemeler mahkeme... ne yasalar yasa... ne devlet devlet. İstedikleri her şeyi yapıp bir günde yasayla kılıfına uyduruyorlar" (K10, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

"Yasalar şeklen eşit ama uygulamada eşit değil maalesef… Bu dünyanın her tarafında böyle... Bunun bir şekilde belli bir noktaya kadar daha iyi başarmış ülkeler var. Toplumlar var ama maalesef yasaların genel anlamda eşit, fakat uygulamada herkese eşit uygulanmıyor. Yani, mesela; zengin bir fabrikatörün oğlu uyuşturucu kullanırken yakalandı. Polis onu getiriyor. İşte emniyet amiri bak bu fabrikatör veya zengin bir adamın oğlu babasını arıyor. Oraya davet ediyorlar. Orada bir kulağını çekiyorlar. Gönderiyorlar ama aynı şeyi fakir yaparsa onu cezaevine atıyorlar. İşte şunu yapıyorlar, bunu yapıyorlar, bir kamu kurumundan yararlanıyorsanız durumunuz iyi ise size bayağı yollar açılıyor. Gidiyorsunuz. Mesela hastanede tedavinizi görüyorsunuz. Adliyeden adalet hizmeti alıyorsunuz. Efendim başka şeyler alıyorsunuz ama sosyal ekonomik düzeyiniz düşükse dışlanıyorsunuz. Yani vatandaşlığı bence çok hırpalıyor bunlar yani. Yani bunlar bunlar çok çok hırpalıyor yani çünkü yasaların zaten temel özelliği yasalar genel olmalı ve eşit olmalı. Yani kişiye özgü yasa olmaz. Kişiye özgü yasa çıkmaz. Yasalar geneldir. Şimdi yasa çıkartırken bu mantığa uyuluyor genel anlamda

ama uyulmasına rağmen yasa öyle uygulanıyor ki ya da yasa da öyle açık kapılar bırakılıyor. İnce noktalar ve oradan yararlanaraktan… Yani örneğin, mesela kamu arazileri birilerine çok kolaylıkla veriliyor ya da siz deseniz ki oradan ya ben de gideyim oradan. Ne diyeyim? Ben de gideyim oradan 2B arazisi alayım. Sizi sisteme dâhil koymuyorlar ama birileri gidip oradan örneğin; binlerce dönüm araziye kapatabiliyor. Ya da kredi alacaksınız, yani vatandaş olaraktan ama birilerine çok büyük meblağlarda krediler verirken sizi nazikçe çeviriyorlar. Yani o anlamda gerçekten vatandaşlar o konuda dertli. Hepimiz dertliyiz. Ha bizim, ben bireysel anlamda şansımızın ekonomik olaraktan daha iyi olmamız ya da eğitim anlamında bir şey anlamlarda ama bu hiç sorun yaşamadığımız anlamına da gelmiyor. Gerçekten gelmiyor yani. Mesela kendi adıma şunu istiyorum; mesela üniversitemde tedavi oluyorum, hakikaten ya ne diyeyim şey çıkmalı yani böyle ücretli birtakım ödemeler… Yani devlet hastane açmış, doktor atamış, maaşını veriyor. Her türlü şeyi veriyor ama siz gidiyorsunuz muayene olmak için ekstra üzerine para veriyorsunuz. Yani bu çok yanlış bir şey… Yani o açık kapılar olmamalı. Bu eşitsizlik, şimdi diyelim mesela ben o 200 lirayı verdim, 10 dakikada tedavi oldum, diyelim. O parayı vermeyen insanlara diyelim bir gözden 3 ay bekliyorsunuz… Şu 3 ay içerisinde bu hastalık ilerleyebilir. Gözünüzü kaybedebilirsiniz. O çok yanlış bir şey… Ha bunun çözümü; devletin o alana daha çok yatırım yapması, daha çok doktor ataması ve daha verimli çalışma…" (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

"…Çok esnek. Eşitlikçi değil. Esnek... Tabii esnek olmadığı için. Çünkü ben çok net biliyorum aynı şekil vuku bulmuş iki olayda hani ceza üstünden gideyim. Farklı farklı şeyler uygulamalarla çok gördüm. Yani uzun yıllardan beri dediğim gibi çalıştığım ve toplumun çok da içerisinde de olduğum için aynı şeyi aynı şekilde işlenmiş iki suç, farklı farklı cezalar var. Esnek olmaz. Aslında dinde de böyledir. Kur'an-ı Kerim'de de hiçbir şekilde yani mış olabilir işte olmayadabilir gibi bir kavram yok. Hırsızlık yapmayacan, yani günah bitti. İşte yalan söylemeyecen, iftira atmayacan gibi gibi gibi. Yani aslında Kur'an-ı Kerim'de manipüle edilmiş durumda şu anda bence ona da hiç öyle bir şeyim tavır yok boşlukta, muallakta. Çok net. Bu yasak bu bitti. Kanun öyle değil ama. Yani kanun kanunu uygulayanın ya da kanun uygulayacak olanın amcasının dayısının durumu ya da kişisel durumu kanunu uygulayanın o anki durumu olabilir. Yani psikolojik yani bende defaatle gördüm sabah evden karısıyla çıkıp kavga edip çıkıp da yolda milleti durdurup gıcıklığına sinirini ondan almak için ceza yazan trafik polisi hikâyelerini de dinledim kendi ağızlarından. Yani bu küçük bir örnek sadece trafik polisi anlamında değil de bu yani sabah işe sinirli gidip de azarlayan memurundan gibi hani şimdi devlet memuruna da şey yapmış gibi olmayayım da esnaf gibi düşünebilirsiniz ya da en azından kişisel de belki biz de yapmışızdır. Yani şimdi yapmayıp da hepimiz de dört dörtlük değiliz hiç kimse dört dörtlük değil, bu kendime bakınca da birçok kusurum vardır. Ama dediğim gibi hak hukuk kavramı devlet kavramı anlamında gidiyorsak şu an çok kötü bir durumdayız. Ben öyle düşünüyorum." (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"…Yani yasalarda eksikliklerin çok fazla olduğunu düşünüyorum ancak meselâ yeni zamanlarda pek çok şey de var sosyal hareket de var bunlarla aslında bunlar öncülünde yasalar biraz daha değişime uğruyor yani vatandaşların talepleri var her ne kadar negatif bir imaj çizilse de aslında bence zaman geçtikçe insanlar daha da bilinçli hale geliyor ve daha fazla şey talep ediyorlar. Örneğin ben şeye de inanıyorum bir süre sonra kadın beyanının esas alınacağına da inanıyorum, örneğin kadına şiddet vakasında, örneğin siz bir eylem yapıyorsunuz ve etkinlik yapıyorsunuz ve tecavüz sanığı birini tutuklatabiliyorsunuz. Yasalar eksik ama halkın desteğiyle bu yasalar tamamlanacak gibi düşünüyorum çünkü zaten sadece iktidarların isteğiyle yasalar çıkarsa onların çıkardığı yasalar daha tek yönlü ve belli bir çıkar hedefli olur zaten. O yüzden daha halk desteğiyle yasaların geliştirilebileceğini düşünüyorum." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre araştırmaya katılan Alevi Kürt katılımcılar toplumsal düzeni sağlaması gereken yasaların vatandaşa hizmet etmediğini, tüm yurttaşlar için eşit bir şekilde uygulanmadığını belirtmişlerdir. Yasaların demokratik bir ortamda her toplumsal kesimden katılımcıların görüşü alınarak hazırlanması gerektiğini belirten katılımcılar mevcut hükümet sisteminde anti demokratik uygulamaların varlığına dikkat çekmektedirler. Yasalarda

insan haklarının yeteri kadar güvence altına alınmadığını belirten katılımcılar, mevcut yasalarda kadın haklarına çok fazla yer verildiğini, bu pozitif ayrımcılığın önüne geçilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar yasaların tüm yurttaşlar için eşit olmamasını kadına yönelik şiddet yasalarının geliştirilmesi, cezaların sertleştirilmesi bağlamında açıklamaktadırlar. Yasaların kadınlar konusunda eşitlikçi bir uygulama şansına sahip olmadığını belirten katılımcılar güçlü olarak tanımladıkları toplumsal grupların da yasalardan diğer yurttaşlarla eşit oranda faydalanmadıklarını belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar yasaların uygulamada eşit olmamasının dünya genelinde bir durum olduğunu, yurttaşların sosyo-ekonomik düzeylerindeki farklılıkların yasaların uygulanması noktasında değişkenliğe sebep olduğunu ve mevcut hükümet sisteminde yasalar ve mahkemelerin işlevselliğini yitirdiğini, anti demokratik uygulamaların var olduğunu dile getirmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar, yasaların ve cezaların net olması gerektiğini, kişisel duygulara hizmet etmemesi gerektiğini belirtmektedirler. Yasaların geliştirilmesinde sadece iktidarın değil yurttaşların da taleplerinin dikkate alınması gerektiğini dile getiren katılımcılar bu konuda yurttaşların zamanla taleplerinin arttığını ifade etmektedirler

Mersin'de ikamet eden Alevi Türklerin %33,3'ü soruya cevap vermemeyi tercih etmişlerdir. Soruya cevap vermemeyi tercih eden katılımcının cevabı aşağıda sunulmuştur:

> *(Düşünüyor) "Vallahi öyle sorular sordunuz ki çok konuşmam gerekiyor ama konuşamıyorum." (Güldü ve konuşma boyunca bu ve benzeri sorularda takındığı tavrı devam ettirerek, korku ve çekincelerinin olduğunu hissettirecek şekilde cevaplamak istemesine rağmen bu nedenlerden ötürü cevaplayamayacağını belirterek soruyu yanıtsız bıraktı.) (K19, Alevi Türk, 61 Yaşında, Kadın).*

Yukarıdaki cevaba göre Alevi Türk katılımcı siyasal çekincelerinden dolayı soruya cevap vermemeyi tercih etmiştir.

Mersin'de ikamet eden Sünni Türklerin %11,1'ine göre yasalar herkes için eşit uygulanmaktadır. Yasaların tüm yurttaşlar için eşit bir şekilde uygulandığını belirten katılımcının cevabı aşağıda sunulmuştur.

> *"Yasalar hakkında... Allah hiç kimseyi düşürmesin ben ne karakola gittim şimdiye kadar ne bir polis beni çevirdi. Bir sıkıntım olmadı. Hiç bilgim yok. (Düşünüyor) Ama eşittir diyebilirim sanki. Eşit olmasa... yani şimdi bu soruyu soruyorsunuz da biri Suriyeli, biri İtalyan, biri İngiliz birine kaldırımda; hoop gel bakalım sen buraya sen Suriyelisin burada bunu yapamazsın diye bir kelime çıkıyor mu ağzından? Kimse kimseye bunu diyor mu? Devletin polisi, memuru, kimse kimsenin ne yaptığına karışıyor mu?" (K25, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).*

Yukarıdaki açıklamaya göre Sünni Türk katılımcı yasalar hakkında herhangi bir bilgisi olmadığını fakat yasaların tüm yurttaşlar için eşit uygulandığını belirtmiştir. Temel hak ve özgürlükler bağlamında Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayanlarında aynı haklara sahip olmaları katılımcı tarafından dile getirilen bir diğer görüştür.

5.3.8.4. Vergi

Temel yurttaşlık görevlerinden olan ve aynı zamanda hukuki bir yaptırıma sahip olan vergi ödemenin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğine sahip olan yurttaşlar tarafından nasıl algılandığı ve bu algının yurttaşlık kimliğinin inşasına etkisinin ne ölçüde olduğu araştırma açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılara; "Vergi ödüyor musunuz? Vergi konusundaki görüşleriniz nelerdir?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların tamamına (%100) göre vergi ödemek gerekli fakat devlet yurttaştan vergi alırken yurttaşın gelirine göre vergi alması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden katılımcıların tamamına (%100) göre vergi ödemek bir yurttaşlık görevidir fakat vergiler yurttaşların gelirleriyle orantılı olmalıdır. Vergi ödemenin yurttaşlık görevi olduğunu fakat vergilerin fazla olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"Ya vergi konusunda malı olan vergisini ödemek zorunda… Yani bunu ben de olsam ödemek zorunda… Çünkü niye? Herkes vergi ödeyince bak şimdi orada bütçeler güçleşiyor. Şimdi devletimizde bize bir sıkıntı olduğu zaman elinde bütçesi olursa yardımcı oluyor değil mi? Onlar biriktiriyor. Diyelim mesela bir yere bir deprem mi oluyor? Eğer bu devletimizin bütçesi olmasa oraya nasıl yardımcı olacak? Ama onu nereden getiriyor? İşte ben ödersem, sen dersen, öbürü öderse, gerisi berisi öderse o da iyi oluyor yani… Onu ödemek zorunda bence... Bir görev, bir sorumluluk hani şimdi devletimiz gidiyor; malı olmayandan illa sen vereceksin diyor mu? Demiyor. Demiyor ama demiyorsa malı olan da bunu ödeyecek. Az olan az ödeyecek çok olan çok ödeyecek. Hani bunu kaçırmanın gerçekten yani niye kaçırıyorsun bunu? Kaçırıyor… Hani bunu ödemek zorunda yani… Hani benim düşüncem odur bak ben kendi fikrimi söylüyorum. Ben hani okumam yazmam yoktur. Ben hani çok bilgim yoktur ama ben böyle düşünüyorum. Ben vermeleri gerekiyor diye düşünüyorum." (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).*

> *"…Valla vergi, insanların sırtında bir kambur… Yani vergimi ödüyorum. Ya ben vergi ödemiyorum. İşin açıkçasını söyleyeyim. Yani ödemiyorum ben şu an mesela benim çalıştığım sektörde hiç kimse ödemiyor bunu çünkü serbestiz biz ama vergi ödeyen arkadaşlarımız var mesela yanlarına gidiyoruz adamlar kazandığının üçte ikisini sürekli devlete bir şeyler ödemekle geçiyorlar. Adam maliyeye para yatırıyor. Bilmem şuraya para yatırıyor. Belediye geliyor işte ufacık bir tabela asıyor tabeladan vergi alıyor. Öbürüne vergi alıyor. Yani insanları bu konuda biraz serbest bıraksalar, vergi konusunda bence daha güzel şeyler olur. Ülkenin tek gelir kaynağı vergi… Abi vergide bunların en çok uygulanan yerde Türkiye. Yani yurt dışında çalışan arkadaşlarımız da var, yaşayan insanlar da var. Onlar geldikleri zaman buraya sohbet muhabbet ortamında, bakıyoruz adamlar yani burada ödenen verginin onda birini bile devlete vermiyorlar. En basit örneği Kore'de miydi? Bir yerde işte otobüslere 1 TL yani Türkiye parasıyla 1 TL zam yapıldı diye ülkeyi yıkacaklardı neredeyse ama bizim insanlarımız alışkın oldukları için sıkıntı olmuyor." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).*

> *"…Vergi yani kişilerin bütçesine göre bence alınması doğru. Herkesin devlet ekonomisine gerekli bir ekonomik durumu gereğince yardımda bulunması bence doğru bir şey. Ben bilmiyorum. Bunu doğru buluyorum. Vergi ödemek bence ekonomik geliri yüksek olan ailelerin daha fazla katkıda bulunması gerektiğine inanıyorum bence. Ya maddi durumu yetersiz bir insansa eğer bu kişi bence vergi zorunlu olmamalı ama çok ekonomik durumu çok çok iyi bir insansa bence kendi bütçesi yettiğince bence devlet ekonomisine katkıda bulunabilmeli ama çok yetersiz insanlardan vergi alınmasını yanlış buluyorum ben." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).*

"…Ya şimdi bir devlet ayakta kalması için kendi ekonomik düzenini kurması lazım… Devlet, devlet için bu bir haktır, bunu yapmak zorundadır çünkü devlet o aldığı vergiyi ne yapacak yola, okula, askere, sağlık personeline, öğretmene, vatandaşa ya da yoksul olan halka, ihtiyaç olan yaşlıya, işte Alzheimer hastasına ya da başka alanlardaki onlara vermek zorunda… Onu ne ile sağlar onu? Vergi ile sağlar. Peki, vergiyle sağlarken vatandaşın görevi ne? Vatandaşın sorumluluğu da bunu vermektir. Yani o vergiyi zamanında vermektir. Onun için bu vergi sisteminin doğru kullanılmadığı kanaatindeyim ben. Türkiye'de en çok kazanandan çok, az kazanandan daha az vergi alınmalı diyorum ben… Alınmalı ki devlet daha da güçlensin ama bu işin yolunu bulup vergi indirimlerinden ondan sonra başka alanlarda vergi kaçıranların olduğunu zaman zaman biz medyadan veya sosyal medyadan duyuyoruz yani bunları evet." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"…Vergi konusunda zenginler almıyor, yoksuldan vergi alıyor bu yasal değil. Yani ben öyle görüyorum mevcut öyledir. Vergi ödemek tabi bir sorumluluktur. İnsanların şüphesiz ki birtakım sorumlulukları var, vergi vermeden devlet kurum ve kuruluşlara yatırım yapamaz. Ama o hakkaniyetle alınmalı, hakkaniyetle. Böyle olursa o zaman vergi… Benim vergimle sen aşırı derecede vergi yükle arabaya veyahut da gelirime daha işçi maaşını almadan önce vergini alıyorsun ama diğer taraftan da trilyonlar kazanıyor ondan vergi almıyorsun. Veyahut da aldığın vergi benim aldığın yıllık vergi ile denk geliyor. Ben kazanıyorum yüz milyon o kazanıyor yüz milyar olmaz bu. İşte bu hakkaniyetin korunması lazım." (K5, Kürt Alevi, 75 Yaşında Erkek).

"…Vergi ödemek önemli tabi. Mecbursun yani…. Şimdi ben vergi vermezsem, elektrik nasıl gelecek? Su nasıl olacak? Köprü nasıl olacak? Uçak nasıl yapılacak? Tren nerden gelecek? Bunlar hep vatandaşlık görevidir. Ben vergimi vereceğim, devlette bunları alıp benim emrime verecek. Öyle mi, değil mi? Vergimizi ödüyoruz tabi ama bence Türkiye genelinde vergiler fazladır. Türkiye genelinde vergiler fazladır. Bütün vergiler. Aha geçenlerde bir ÖTV yükselttiler. Neye dayanarak? Zaten millet perişan bu pandemiden dolayı… Zaten 6 aydır kimse beş kuruş para kazanmamış evine doğru düzgün et, ekmek götüremiyor. Sen ÖTV'yi neye istinaden neye karşı böyle yükselttin? Vergi, vergi, vergi, vergi, vergi, vergi… Nedir bu?" (K16, Kürt Alevi, 67 Yaşında, Erkek).

"Her vatandaşın devleti… Devlet vatandaşın vergisi ile beslenir ama vergi iyi yerlere giderse çünkü her şekilde vergiye maruz kalıyoruz. Her şeyimizi içtiğimiz, yediğimiz, aldığımız nefes bile vergiye bağlı ve bunlar devletin dönmesi için ülkenin dönmesi için olması gereken zorunlu gelir. Vergi olmalı. Vergisiz hayat yürümez. Ülke yürümez ama vergiyi iyi kullanırsan… Vergi ödemek bir yurttaşlık görevidir ama bunun bir oranı bir ölçüsü var. İnsanın cebindekinin tamamını alıp da… (cümleyi tamamlamadan devam etti) Şimdi mesela bir araba vergisi yüzde 80'e çıkmış ÖTV. El insaf… (sitem etti) Bir araba almaya kalksa bir vatandaş yüzde seksen vergi… Bu yüzde seksen vergi araba altmışsa sen bunu kalkıyorsun bilmem kaç liraya satıyorsun. Bir elektrik faturası geliyor… Ya yaktığın elektrik 20 lira, ödediğin vergi 120 lira… Bunun oranının çok yüksek olması vatandaşı ezme açısından haksızlık ama vergi olmalı." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"… Vergi… Ben emekliyim, maaşından kesiyor. (Düşünüyor) Şimdi vergi konusundaki düşüncelerim; ben 20 küsür sene esnaflık yaptım, biraz şey katı. Yani vergiler katı. Katı. Yani vergi esnafın belini büken unsurlardan bir tanesi. Vergi ödemek görevimiz ama bu kadar ağır olmamalı. Çok ağır. Yani onu diyorum işte daha ağır yani onu şey yapabilirler daha yumuşatabilirler yani. Her şeye vergi, her şeye vergi… 10 liralık elektrik yakmışım 35 lira vergi almış benden. Ya 10 liralık elektriğe 35 liralık vergi mi alınır? 1 ton su kullanmışım 9 lira, 19 lira yazmış yani 10 lira vergi olur mu? Yok atık su parası, yok bilmem ne parası… Bunlar yani bizlerden alınan vergi…" (K10, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

"…Bence bir sorumluluktur vergi ödemek. Ödemeliyiz kesinlikle. Evet, bazı şeylerin ihtiyaçların karşılanabilmesi için falan ama ya her şeyin bir normali olması gerekiyor. Türkiye'deki vergilerin kesinlikle çok fazla olduğunu düşünüyorum yani bir elektrik faturası atıyorum alakalı alakasız 1000 tane vergi var. Yani sen kullanmışsın atıyorum 100 liralık bir elektrik atıyorum fatura geliyor 200 lira veya bir benzin alacaksın 3 liralık benzin alıyorsun 7 liraya… Araba işte bu kadar zam geliyor garip garip vergiler. TRT payları yani bilmem ne… Devletin

kanalı da bir zahmet kendi kanalında ekonomik ihtiyaçlarını kendi karşılasın. Hani yani ne bileyim şey değil öyle… (cümleyi tamamlamadı) evet ben vergimi ödemeliyim ama bu da bana geri dönmeli. Yani bize geri dönen bir şey de yok. Yani tek yaptıkları yol yaptık, diyor yola da bir geçişine bilmem kaç yüz lira para istiyor. Sağlık yok. Şehir hastaneleri yaptık diyor. Onlar da işletmecileriydi atıyorum, özel sektör onlara bilmem kaç yıllığına Euro üstünden, dolar üstünden işte kira bedeli ödüyorlar. O da senin cebinden çıkıyor. Şimdi sen sağlık hizmetinden faydalanabiliyorum dediğim noktada aslında bir yerde her türlü garip bir şekilde müteahhitleri falan destekliyorsun. Kimse artık o yapıları falan yapanlar kimse yani… Belirli kesimleri palazlandırmaya yönelik bir sistem olduğu müddetçe hiçbir şekilde senin hak veya sorumluluk olarak gördüğün bir şey asla şey olmuyor. Yani aslında enayilik olduğunu görüyorsun yani. Çok da öyle bir esprisi olmuyor." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…Vergi ödemek. (Düşünüyor) Evet. Ama demokrasinin var olduğu, hak, hukuk, adaletin adil bir şekilde nasıl verirken adil ise, alırken de adil olduğu bir yaşamda toplumda ülkede verginin muhakkak olması gerekiyor. Hani dedim ya devlet bana bakmak zorunda. Devlette benim haklarım var. Devletin de bende hakları var. Yani tamam sen buraya yol istiyorsun ama nereden yapacak yani devlet? Yani bu da bir mantık. İllaki ama şu an adaletsizlik… Asgari ücret… Tabii ki asgari ücret şu an vergi dilimine giriyor. Asgari ücretten 250-300 lira kesinti yapacaklar. Vergisini düşünün. Yani mantık düşünüyorum. Matematik… Ülkenin çalışanlarının yüzde seksenini asgari ücrete bağlamışsınız. Daha önce vergi diliminden muaf olduğu için girmiyordu insanlar vergiye. Gelir vergisine. Şu an asgari ücret yüksek ama gelir vergisi oranını yükseltmediğiniz için… Çünkü adalet yok. Şimdi asgari ücretli herkesten vergi tahsis edeceksiniz. Düşünebiliyor musunuz? Çalışan kısmının yüzde yetmişi, sekseni de asgari ücretli. Asgari ücretliyi öyle… Asgari ücret dediği şey... yani ben yurtdışında okuyorum da yurt dışında da görüyorum. Asgari ücret dediğin şey yani normal bir insanın hayatını idame ettirebilmesi için gereken para; normal hayat mı? Yani normal hayat ben onun için düşük diyorum yani. Eğer Türkiye şartlarında 10 bin liranın altında para giren bir ev düşük, fakir, yoksul yani. Şimdi ona sokuyorlar. Çalışanların dediğim gibi yüzde sekseni asgari ücretli. Oradan vurduğumuz zaman rakama, daha önce bu insanlardan para alamıyorlardı. Ama şu an muazzam bir para yani vergiye karşı bakışım bu benim. Vergi olmalı evet hizmet için. Ama bende o düşüncedeyim Azdan az, çoktan çok. Bu ülkede tam tersi. Güçlü olan ödemiyor, fakir olan demeyeyim de güçsüz olan ödüyor. Tahsilatını çatır çatır alıyor devlet. Benden, ondan, bundan… Ama birçok dediğim gibi şeylere siyasetle de uğraştığım için birçok şeyin içindeyim görüyorum. Esnafım. Uzun yıllardan beri çalışıyorum. Adaletsizlik yani daha önceden de vardı ama yani bu kadar değildi. Tamamıyla tam iki kutup oldu ülke bence çok net bir şekilde. Bilmiyorum nasıl gidecek." (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"…Ödüyorum. Vergi ödemek bence vatandaşlık sorumluluğudur. Görevden ziyade. Vergi devletin kalkınmasını sağlayan en önemli etken. Devletin ayakta durması gerekiyorsa vergini ödeyeceksin. Ama bazen vergiler çok abartılıyor. Şu an tabiri caizse cılkını çıkardılar. Yani halkı da soymamak lazım. Yani bizim için sorumluluk ama bazen sorumluluk olmaktan çıkıyor zorunluluk haline geliyor. Vergi olması lazım. İnkâr etmiyorum hiçbir zaman sonuçta Mustafa Kemal'in yasalaştırdığı bir şey vergi. Osmanlı zamanından kalan bir şey. Ödenir. Ama kazandığın kadar. Fazlası haramdır." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Kürt katılımcılar vergi ödemenin yurttaşlık sorumluluğu olduğunu ifade etmişler ve vergilerin tüm yurttaşlardan eşit oranda alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Gelir ve vergi eşitliğinin orantılı olması gerektiğini ifade eden katılımcılar, artan vergilere yurttaşların tepki vermemesini eleştirmişlerdir. Alevi Kürt katılımcılar, vergi ödemenin yurttaşlık görevi olduğunu ifade ederek vergi eşitliğinin sağlanması gerektiğini belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, vergi ödemenin yurttaşlık görevi olduğunu ifade ederek ödenen vergilerin yurttaşlara hizmet olarak dönmesi gerektiğini fakat bunun gerçekleşmediğini ileri sürmüşlerdir. Alevi Türk katılımcılar, vergi ödemenin yurttaşlık görevi olduğunu, devletin devamlılığının sağlanması açısından verginin gerekli olduğunu

belirtmişlerdir. Bununla beraber, katılımcılar vergi ödenmesi noktasında devletin adil olmadığını, yurttaşların gelirleri ile orantılı olarak vergi ödemediklerini ifade ederek son yıllarda bu eşitsizliğin arttığını ifade etmişlerdir.

5.3.9. Yurttaşlığın Kültürel Boyutuna Yönelik Algı

Bu başlık altında yurttaşlığın kültürel boyutunun yurttaşlık kimliğinin inşasındaki etkisi farklı etnik ve mezhep grupları açısndan yurttaşlığa ilişkin semboller, sembollerin çağrışım yönleri ve yurttaşlığın kültürel hakları sağlaması noktalarında incelenecektir.

5.3.9.1. Yurttaşlığa İlişkin Semboller

Ulus devlet, yurttaşlar arasında birlik ve beraberliği sağlamak amacıyla bayrak, milli marş gibi bazı özel sembollere gereksinim duymaktadır. Bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı kimliğine sahip bireyler için hangi sembollerin bu kapsamda değerlendirildiği ve özellikle farklı etnik ve mezhep gruplara üye bireyler açısından yurttaşlık kimliğinin inşasında bu sembollerin ne ölçüde etkili olduğu önemlidir. Bu açıdan katılımcılara; "Size göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolleri/simgeleri nelerdir?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %80'ine göre Türkiye Cumhuriyeti'nin sembolü bayraktır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin sembolü olduğunu belirtenlerin oranı ise %20'dir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Sünni Kürt, Alevi Kürt ve Alevi Türklerin tamamı (%100) Sünni Türklerin ise %71'i Türk Bayrağının Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolü olduğunu belirtmişlerdir. Bayrağın Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolü olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Ya simgeler… Ya bayraktır. Bayrak tabii ki bize gurur veriyor. Hepimizin bayrağı Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir sembolü bu bize gurur veriyor veya başka ne diyebilirim? (Gülüyor ve düşünüyor) Yani…" (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).*

> *"…Vallahi en büyük örneği işte bayrağımızın olması… Hani Türkçe dili konuşuyoruz. Dünyanın her yerinde Türkler var mesela e bu bizim için tabii bir bağlayıcı nokta… Hani kimse bundan kolay kolay vazgeçmez. Hani biz Malatya'da neysek burada da oyuz. Buradakiler de mesela burada neyse gidip orada aynısı olamıyorlar bir türlü. Bence adapte olamıyorlar. Yaşam kültürlerine ayak uyduramıyorlar. Misafirperverliği kaldıramıyorlar. Burada farzı misal gidip bir marketten 1 TL yoksa ekmeği alamazsın. Orada adam sana çuvalla ekmek verir sırf ekmek paran olmadığı için ama yine de dedim ya biz de bir sıkıntı yok. Ülkeyi de seviyoruz, insanları da seviyoruz, yaşamayı da seviyoruz bayrağı da seviyoruz…Sonuçta hepsi bizim. Bayrak da bizim ülke de. Kürdüm ama benim de atalarımın da kanı var o bayrakta. Beraber savaşmışlar toprak için." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).*

> *"…Yani yıldız ve ay, Atatürk sembolleri… Bunlar olabilir. Bunlar da işte savaşları ne kadar bu işlerin zor kazanıldığını falan çağrıştıran şeyler." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).*

"…Şimdi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının bir sembolü önce Türkiye toprak parçasıdır. İkincisi elbette ki bayrağımızdır. Yani bizim en büyük sembolümüz bayrağımızdır. Bunun dışındaki semboller din midir, mezhep midir, tarikat mıdır? Ben bunları kabul etmiyorum. Yani ben, benim için önemli olan bayrak, vatan, toprak… Bunları belirliyorum." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"… Türkiye Cumhuriyeti mi? Bellidir, mesela bayraktır, yıldızdır, sınırlardır… Bu Türkiye Cumhuriyeti'nin sembolleridir. İşte Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal'in heykelleri, anıtları bunlar ben öyle görüyorum." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında Erkek).

"…Vallahi… (düşünüyor) yani. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak. (Düşünüyor) Yani bayrakla veya şeyle ifade ediliyor. Yani bizim seçimimiz de değil. Burada doğduğumuz için Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyız. Yani simgesel olarak işte bayrak şimdi." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"… Sembolümüz zaten en başta ay yıldızlı bayrağımız. Yani o işin içine girdi mi bütün akan sular durur zaten birlik beraberlik bu bayrak altında. Bizim birlikteliğimizi bu bayrak simgeliyor, sembolümüzde o dur. Kimsenin ona zarar vermesine zaten müsaade etmeyiz. Tek bir sembolümüz var. O da bayrağımızdır." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"Yani zaten genel için bayrak falan hani marş gibi sembol ve simgeler oluyor ama benim kendi üzerimde herhangi bir sembol ve simgeyi yani inanmıyorum. Yok bende milli duygu yok öyle bir vatandaşlık duygusu yok. Bir ara herkes Suriyeliler karşısında birleşti (gülüyor…) o bir vatandaşlık duygusu yarattı falan ama bende öyle şeyler çok yok yani sembol, simge seviciliği yok." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"…Türk bayrağı. Sonra (düşünüyor) Türk bayrağı, Kemal Atatürk, Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyet. Bunlar yani. Bunlar bana Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını simgeliyor. Türk vatandaşı olduğumu çağrıştırıyor. Milliyetçi duygularla yani." (K3, Alevi Türk, 50 Yaşında, Kadın).

"…Yani evet, var. Her devletin var. Bu sadece buraya özgü bir şey değil. Tipik olarak bu yani şey ulus devletlerin hepsinde işte bir bayrak, işte şey marş, para… Tarihte de böyleymiş. Birtakım semboller oluyor illaki. İşte şey yani ben çok fazla onlarla da bir bağ kurmuyorum. Eskiden kuruyordum bak. Liseye giderken gerçekten kuruyordum. Artık kurmuyorum. Yani mesela 30 Ağustos olduğunda benim evimde Türk bayrağı vardır ama ben almadım onu. Annem aldı sanıyorum. Annem çıkarır o bayrağı asar falan bir şey demem. Hani sallamam. Kendi evinde de burada da veya burada çok fazla kutlamalar falan oluyor. İşte hadi gel bir şiir de sana okutalım falan diyorlar ama ben direk reddediyorum. Benimsemediğim için ya da benimsemediğim için demiyeyim de… Yanlış bulduğum için değil. Biraz önceki konuşmada da evet çok tarihte müthiş güzel hani bu şu an… Hani şeysizlik yapmak istemiyorum kesinlikle; vefasızlık veya işte bir eleştiri, bir şey gerçekten yapılan tarihte Atatürk döneminde yapılan müthiş bir şey var. Ben son dönemdeki bu, bu tarz işte milliyetçi şeylerden uzaklaşmamın sebebi Cumhuriyet Dönemi'ne herhangi bir bağ kurmamakla alakalı değil ki tam olarak orayla bir bağ kuruyorum aslında… Ama son 20 senedir yaşanan ben hani bu bayrağa baktığımda artık sanki o bizim atıyorum Türkiye'deki 100 yıldır neredeyse hani olan bayrağımız değilmiş de son 10, şey 20 senedir bize dayatılan bir şeymiş gibi geliyor bana. Gerçekten böyle bir hissiyata kapılıyorum. Yani bunun temelinde şu anki aslında politik konumun durumun etkisi olduğunu düşünüyorum, benim uzaklaşmam da ki sebep olarak. Yani yoksa ben Atatürk'ün devrimlerine her zaman için bağlı olarak kendimi gördüm. Mesela Gezi Parkı eylemine katıldığımda zamanında ben Türk bayrağı ile gitmiştim. O zaman benim için gerçekten çok farklı bir daha… (cümleyi tamamlamadı) Hatta Kuzenim falan mesela onlar çok daha milliyetçilik konusunda çok uzaktadırlar. Öyle bir bayrak şeyleri falan mesela onlarda hiç yoktur. Beni görünce bayrakla, şöyle bir farklı şekilde baktığını ben çok net hatırlıyorum. Ona rağmen ben orada bayrakla beraber gitmiştim Gezi Parkı eylemine, Adana'da. Ama yani şu an mesela tekrar bir gezi parkı eylemi olsa, bayrakla mı gidersin? diye sorsan; "gitmem" derim. Gitmem yani. Nedense bu bence negatif bir şey şu an bu duyguya gelmiş olmam. Bence negatif bir şey… Önceki bağlantımın ben daha sağlıklı olduğunu düşünüyorum. Bayrakla veya İstiklal Marşıyla… O şekilde düşünüyorum. (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…Vallahi şimdi tabii ki yurttaşlığı bir ülkeye aidiyet olarak görürseniz ve ulus bağlamında görürseniz, tabii ki dersiniz ki öncelikle bayrak… Yani mesela Almanya, Fransa, Amerika, İngiltere dediğiniz zaman işte insanların aklına zaten o şekilde ifade ediliyor. Mesela atlaslarda, kitaplarda… İşte İngiltere diyorsunuz yanında bayrağı var değil mi? Daha sonra işte maaşı var. İşte bir takım siyasi simgeleri var ama bu simgelerin önemli olduğunu düşünüyorum tabii ki… Yani mesela bayrak gibi, İstiklal Marşı gibi ya da birtakım diğer simgelerin… Ama bunların sağlam bir siyasi yapı ile bir hukuk sistemi ile onları besleyen bir ekonomik yapıyla, işte kültürel yapıyla birleştirilirse bu daha iyi bir noktaya gelir ve yurttaşlık içi daha dolu bir olgu haline gelir ve insanlar o bahsettiğiniz simgelere de biraz daha gönülden değil mi? İçten, samimiyetle bağlanır. Onu benimser ama eğer o bahsettiğim şeyler eksik kalırsa… E o zaman tabii ki o sembollerde ne diyeyim işte? Çok da etkili olmaz. Yani ekonomik yurttaşlık, siyasi yurttaşlık, kültürel yurttaşlık, sosyal yurttaşlık… Bunlar güçlendirilmeli. Bunlar güçlendirilmeli. Onun üzerine ortak tarihimizden, kimliğimizden gelen birtakım mesela ek sembollerde olabilir. Yani mesela ne diyeyim? Amerika'nın bir Özgürlük Anıtı var. Değil mi? Hatta bu Özgürlük Anıtı önce Fransa'da yapılmış. Oradan Amerika'ya gitmiş. İşte böyle her ülkenin kendine özgü birtakım şeyleri var. Yeni değerleri var. Yeni değerlerdir de üretilebilir. Yeni semboller de üretilebilir. Yani belki öyle bir sembol üretiriz ki mesela farklılıkları birleştiren ortak bir sembol veya o ne yapar? İnsanlara çok daha farklı duygular yaşatabilir." (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolünün bayrak olduğunu belirtmişlerdir. Bayrağın Kürt yurttaşları için de gurur kaynağı olduğunu, bağımsızlık savaşında kendi atalarının kanının da bayrakta bulunduğunu dile getirmişlerdir. Alevi Kürt katılımcılar ise bayrak, toprak, vatan ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolü olduğunu fakat bunun kendi tercihleri olmadığını dile getirmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar ise bayrağın Türkiye Cumhuriyeti'nin sembolü olmanın dışında birlik ve beraberliği de simgelediğini, bayrak dışında yurttaşlığı simgeleyen başka faktörlerin de olduğunu ve bunların milliyetçi duygularını harekete geçirdiğini belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar ise her ulus devletin sembolü olan bir bayrağının veya başka sembollerinin olduğunu fakat bu sembollerin anlam kazanabilmesi için yurttaşlığın güçlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Son 20 yılda bayrağa yüklenen anlamın cumhuriyetin ilanı zamanındaki anlamla aynı olmaması da katılımcıların dile getirdiği bir diğer görüştür.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan yurttaşlığın sembolü olarak Mustafa Kemal Atatürk'ü kabul eden Sünni Türklerin oranı %29'dur. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolü olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmanın sembolü bayrağımız… Buna çok önem veririm. T.C. kelimesini çok severim. Onu kaldırdı devlet çoğu yerden. Atatürk semboldür bu olmalı. Arabamın bile her köşesinde Atatürk'ün adını yazmışım. Ya etki-tepki diyelim buna. Bunu yok etme çabasında yeni iktidar, yeni düzen, bunlara karşı gelmeye kendim çapımda özen gösteriyorum. Burada bir dernek başkanlığı yapıyorum. Buranın zaten kuralıdır. Bütün resmi bayramları biz burada çok güzel kutlarız. Bu sene pandemiden dolayı ne kadar halk bir ara gelmesin dense de mart ayından beri buradayım ve bütün bayramları resmî törenleri yaptık. Çelengimizi koyduk. Bu bir örnekse şey ise post modelse bunu yapmaya gayret sarf ederim. Bir sonraki gençlere model olmak isterim. Bu duyguları onları aktarmak isterim. Benim gibi niceleri. Buradaki öğretmenler… Bu sembol olarak bayramlarımız kutlanmalı. Sembol olarak

bayrağımız hep dalgalanmalı. Atatürk'ün büstleri indirilmemeli. Şurada bir boş duvar buldum. Bu duvara Atatürk'ün kafasını bin küsürlü bir derneğin parası ile aldım. Onu o duvara işledim. Türk'üz… Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu da Mustafa Kemal Atatürk olmalı her yerde. En önemli sembol ülkemizi kurtarandır." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"…Mustafa Kemal Atatürk olabilir, bayrak olabilir dediğiniz gibi şeyler bazı önemli şeyler var yani onlar olabilir. Atatürk, istiklal marşı, şey bunlar olabilir. Bunlar gerçekten önemli şeyler. Olması gereken şeyler tabi ama önce ülke, ülke olmasa bunlar önemli olmaz. Ülkeyi de bize Mustafa Kemal Atatürk sağladığına göre en önemli sembolümüz o bence." (K21, Sünni Türk, 58 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre katılımcılar Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olması nedeniyle onun Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolü olduğunu ifade etmişlerdir. Mevcut sistemde Mustafa Kemal Atatürk'e karşı olan sevgi ve saygının yok edilmeye çalışıldığını belirten katılımcılar bu çabaların daha büyük sevgi ve saygı ile karşılık bulduğunu belirtmişlerdir.

5.3.9.2. Yurttaşlığa İlişkin Sembollerin Duygusal Çağrışımları

Yurttaşlığa ilişkin sembollerin neler olduğu neler olduğu sorusuna alınan cevabın ardından katılımcılara "Bu sembol(ler) size neyi çağrıştırmaktadır?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %76,9'u yurttaşlığa ilişkin sembollerin kendilerinde *olumlu duygular* çağrıştırdığını belirtmişlerdir. Bu sembollerin yurttaşlık kimliğinin inşasında *olumsuz duygulara* neden olduğunu belirtenlerin oranı %15,4'tür. Sembollerin herhangi bir çağrışıma neden olmadığını belirtenlerin oranı ise %7,7'dir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan yurttaşlığın sembollerinin olumlu çağrışımlara neden olduğunu belirten Alevi Türklerin ve Sünni Türklerin oranı %100, Sünni Kürtlerin oranı ise %50'dir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının olumlu çağrışımlara sebep olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Bayrak yani... Bayrak bizim her şeyimiz, bağımsızlığımızın şeysi. Bayrağa saygısızlık bir millete saygısızlıktır. Bayrağa saygı duymak gerek. Bayrağın dalgalandığı her yer oranın Türkiye'ye ait olduğunu gösterir. Bu topraklarda her yerde her zaman bayrak dalgalanmalı. Bunun için canımızı veririz gerekirse. Büyüklerimizin kanı var orada. Ona saygısızlığı kabul etmem. Ecdadımız onun için savaştı, gerekirse biz de savaşırız." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"…Ben mutlu oluyorum yani gururlanıyorum. Mesela bir futbol şeysi. Ya da basketbol. Maç yani. Biz kazanınca bayrağımız orada dalgalanınca ben gururlanmıyorum. Böyle bir coşku falan oluyor. Mesela ya da Atatürk anıtları. Hani bu son zamanlarda onları kırma, zarar verme falan oluyor. Üzülüyorum. Bağımsızlığımızı bize veren insana saygı da kalmamış. Ya da mesela Anıtkabir ziyaretleri falan. Bayramlarda... O kalabalıklar. İnsan izleyince bile orada olmak istiyor. Bence önemli şeyler bunlar. Unutulmamalı, hatırlatılmalı unutanlara." (K3, Alevi Türk, 50 Yaşında, Kadın).

"… Mutlu oluyorum, gururlanıyorum ama her zaman değil. Yani şöyle bunlar bu resmi söylediğimiz şeyler mesela şey, bir spor başarısını da çağrıştırıyor. Anlatabiliyor muyum? Öyle

yani başka bir alanda bazen de şey böyle sevdiğim bayramlar var, resmi bayramlar… 23 Nisan Çocuk Bayramı'nı çok severim mesela. Mesela orada o aidiyet duygusunu daha fazla hissederim ama böyle her seferinde bunun tekrarlanması bana keyifte vermiyor. Yani bunun çok aşırı vurgulanması şey gibi geliyor bana, yeter artık yani, tamam anladık yani. Bu bir nevi kendine güvensizlik gibi. Sanki tehdit karşısında sürekli buna sarılıyormuşum gibi hissettirir bana böyle bir şey. Ama aidiyet duygum belli oranlarda belli noktalarda var. Ama her daim bunun yinelenmesi de çokta böyle keyif vermez açıkçası bana." (K20, Sünni Türk, 56 Yaşında, Kadın).

"…Birlik, beraberlik, bütünlük yani birlikte yaşamak birlikte şey yapmak aynı şeyleri hissediyorsun gerçi herkes de sevmek zorunda değil onu da tabi şey yapmak lazım o zamanda çok böyle sert bir şey mi çizmiş oluyorsunuz. Yani herkes Atatürk'ü sevmek zorunda değil. Herkes bayrağı sevmek ama yani bayrağı da sevmek zorunda yani hadi Atatürk'e hadi şey yapıyor onu anladık da bayrağı da sevmek zorunda. Bu Türkiye Cumhuriyeti'nin bir sembolü değil mi? Çok önemli bence. Cumhuriyeti sevmek zorunda. Ya ben kendim için diyeyim. Cumhuriyeti seviyorum. Vatanımı, toprağımı seviyorum bayrağımı seviyorum. Atatürk'ü seviyorum. Ya sorsalar ben kendimi böyle tanımlarım. Müslümanım, Türküm Atatürkçüyüm, Cumhuriyetçiyim, bayrağımı, milletimi, toprağımı seviyorum. Ben buyum. Bunlara önem veriyorum." (K21, Sünni Türk, 58 Yaşında, Kadın).

"…Tarihimizi çağrıştırıyor. Milli şeyler yani. (Düşünüyor) Yani hani o savaşta yaşananlar genelde hep tarihle büyüdüğümüz için bayrak ve Atatürk zaten bize geçmiş. Yaşadıklarımızı ve nasıl kazandığımızı anlatır bana." (K22, Sünni Türk, 27 Yaşında, Kadın).

"…Yani yıldız ve ay, Atatürk sembolleri… Bunlar olabilir. Bunlar da işte savaşları. Ne kadar bu işlerin zor kazanıldığını falan çağrıştıran şeyler. Güzel şeyler. Eskiler için daha bir anlamlı tabi. Yeni nesil çok bilmiyor. Benim için bazen önemli bazen ülke… vatan... millet duygularımı kabartıyor ama günümüzde herkes kendi geleceğinin peşinde, gençlik falan... Okulu bitirip yurtdışına gitme niyetindeyiz. Burada bir şey yok. Olmayınca da bayrak falan... Çok... (Cümleyi tamamlamadı)" (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

"…Yani işte ne diyeyim? Mutlu oluyoruz görünce tabi. Özellikle bayrağımızı. Özellikle işte böyle milli maçlarda falan. Gururlanıyoruz. Biz Kürt olsak da bayrak bizim de bayrağımız, bizi de temsil ediyor orada." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Türk katılımcılar, sembollerin kendilerinde bağımsızlık duygusunu uyandırdığını, aidiyet duygusunu pekiştirdiğini, milli duyguların artmasına neden olduğunu belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar ise sembollerin birlik ve beraberliği çağrıştırdığını, aidiyet duygusu yarattığını fakat bu durumun bayramlar vs. ile çok sık tekrarlanmasının rahatsız edici olduğunu belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar ise sembollerin kendilerinde olumlu duygular yarattığını özellikle bayrağın kendilerini de temsil ettiğini fakat günümüzde özellikle genç nesil açısından sembollerin bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan yurttaşlığın sembollerinin olumsuz çağrışımlara neden olduğunu belirten Sünni Kürtlerin oranı %50'dir. Yurttaşlığın sembollerinin kendilerinde olumsuz çağrışımlara neden olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…(Düşünüyor) Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğumuzu hatırlatıyor. Türkçülüğü hatırlatıyor. Bence Türkçülük esasının altında yaşamayı hatırlatıyor, sürekli çağrıştırıyor.

Türkçülük, Turancılık işte yani bütün etnik kökenlerin bir kavram altında buluşması bence. Türkçülük, Turancılığı, yakın bir şey aslında yani bir ortak payda altında insanları buluşturma zihniyeti. Bütün her şeyde ona yönelik. İşte istiklal marşı, ne bileyim resmi bayramlar, heykeller, kurtuluş savaşı hikâyeleri falan... Hepsi sanki bize her an Türkçülüğü hatırlatmak için var. Bayrak falan... Yani ortak bir payda, değer etrafında herkes toplanamaz, değerler farklı, kabuller farklı… İlla da sen şöyle olacaksın, bu budur, buna saygı duy... Olmaz ki. Zorla değil, içten gelmeli. Haklar… Haklar verilmeli ki içten gelsin, sevgi oluşsun, bağ olsun. Ezerek bağlılık, zorla bağ. Olmaz bunlar." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

"…(gülüyor) Zaten, zaten… Zaten problem o sembollerde, şeylerde. Problem asıl orada yani... (Gülmeye devam ediyor) Ya Erdemli 'de yaşıyoruz. Erdemli 'den örnek vereyim size… Nereye bakarsanız bakın hani bir Türk bayrağı… Kesinlikle bundan rahatsız olduğumdan kaynaklı demiyorum… Çok gurur veriyor bize ama yani insanlar sembollere şekillere sıkıştırılmış ama özüne indiğiniz zaman herkesin özünde farklı farklı şeyler var. Ama nedir? Belki toplum insanlara birtakım şeyleri dayatıyor, öyle olmaları konusunda. Bilemiyorum ama özüne indiğiniz zaman hiçbir sembolün, hiçbir şeklin aslında insanların gerçek duygularını yansıttığına inanmıyorum. Yani yaşadığım bu bölge için konuşuyorum yani… Semboller... (düşünüyor) ya bayrak tabii ki bize gurur veriyor. Hepimizin bayrağı Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir sembolü bu bize gurur veriyor veya başka ne diyebilirim? (Gülüyor ve düşünüyor) Yani… İstiklal Marşı…Yok... Yani belki andımız konusunda birtakım sıkıntılarımız, şeylerimiz olmuştur yaşadığımız… Yani bir kendi kimliğim ile alakalı söyleyeyim ama İstiklal Marşı ile alakalı…Yani şimdi şöyle söyleyeyim o marşı… Ya biz ilkokulda dahi okuduğumuzda, biz bütün o çocuk aklımızla dahi evimize gittiğimiz zaman annelerimize, büyüklerimize, babalarımıza sorardık; yani burada anlatılmak istenen ne? Ben şu muyum? Ama toplum, yaşadığım toplum içerisinde de biliyorum ki ben Kürt'üm ama bu Türklük şeyi… (cümle tamamlanmadı, konuşmacı duraksadı) ya beni ne kadar geliştirir? (Ses tonunda hafif bir düzeyde yükseltmeyle vurguladı) Ya tabii ki Türk olarak da hissediyoruz, kabul ediyoruz kendimizi bir vatandaş olarak ama yani ne bileyim konuşanlar özgürce kendi etnik kimliklerini söylemeliler, yaşamalılar, diye düşünüyorum." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Kürt katılımcılar Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı sembollerinin bütün farklı etnik kimliklere dayatıldığını ve bunun rahatsız edici olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar etnik kimlikleri bağlamında hak talebinde bulunduklarını belirterek, farklılıklara saygı duyulması gerektiğini belirtmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan yurttaşlığın sembollerinin kendilerinde herhangi bir çağrışım yapmadığını belirten Alevi Kürtlerin oranı %100'dür. Yurttaşlığın sembollerinin kendilerinde çağrışım yapmadığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Bana göre çok da ne bileyim yani. (Düşünüyor)... Çok da şey değil. Her ülkenin var, her devletin var. Bizim de var. Belki bizim için önemli ama dünyada kaç ülke kaç bayrak var. Kim biliyor hepsini? Benden önce de vardı, benden sonra da olacak. Bana ne dedilerse o." (K13, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Pek fazla bir şeyin çağrışımı yaptığını söyleyemem ama onu ben de seçmedim ama sonuç itibariyle bayrağımız." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"…Şimdi eğer tabii ki bir yere aitsen üst kimlik olarak bir şeyi benimsemişsen ya da kabullenmişsen belli ki şeydir mesela ama ben bunların ırkçı olarak karşılamasına karşıyım. En üstün biziz, en iyi biziz, en güzel biziz… Bunlar değil. Şimdi düşünün adam Almanya'da veyahut da Amerika'da, Kanada'da, İsveç'te, Norveç'te Amerikan bayrağı veyahut da Alman bayrağı tişört yapıp giyiyorlar kızlar, erkekler efendim şey. Ama bizde bayrağı öyle bir şey yaptın mı vay babam kıyamet kopuyor. Yani bir şeyi kutsallaştırmak, yani bir şeyi kıymetleştirmek ayrı bir şey, kutsallaştırmak ayrı bir şeydir. Çok kutsallaştırma aşırı derecede yani bunlar şüphesiz

ki hakaret ve kahırın dışında ama seviyorsan yani bayrak niye tişört, gömlek olmasın. Ne oluyor buna? Olmaz büyük günahtır, büyük şeydir. Veyahut da bayrağı yere düşürdüler veyahut da bayrağı bilmem nereye düşürdüler. Yani düşer de kalkar da. Ama bu böyle o ulusu veyahut da o değerleri tarumar etmişim ayaklar altına almışım anlamına gelmez. Bence yani bu değerlere şüphesiz saygı duymak lazım. Hatta birbirimizin değerlerine saygı duymak lazım. Ama böyle tabu, yasa, dokunulmaz, kaldırılmaz bir şeye karşıyım: Yani ömür olmuş bir bayrak hastalığı her tarafta bayrak asılı oysa ki bayrak kanunu var. Bir şeyi ne denli ciddi korursan, kollarsan, sahiplenirsen o kutsallaşır ama her tarafa böyle bayrak salla herkes bayrağını alsın gelsin mitinge, herkes bayrağını gelsin… Yani bunlar böyle o zaman bayrağın o zaman şey özelliği de kalır. Şimdi düşün affedersin gidiyorsun caminin bilmem neresine yani öyle bir şey olmuş ki hiç beklenmedik hoş olmayan yerlere bayrak asmışlar. Yazık o zaman. Bir ulusun sembolüyse onun yeri yücelerdir, güzel yerlerdir, güzel alanlardır. Kalkıp da her tarafa şey yaptın mı değerini yitirir. Mustafa Kemal Atatürk'ünde öyle hani cumhuriyetin kurucusu ise belli ölçülerde resmi olur. Yahut da belli yerlere asarsın, kıymet verirsin eyvallah. Ama her yerde bunu kullanmak tabii, cumhurbaşkanımızın da öyle her tarafta devasa afişler, devasa reklamlar yani halkın paraları ile vergisi ile… Ben kırk yıl kaldım Avrupa'da tek bir gün bir yerde cumhurbaşkanı resmini görmedim. Yani ben burada yanılabilir miyim üniversitede araştır göremezsin yok. Olmaz o ülkeler de var. Niye o ülkelerde yok da bizim ülkede var? Ben daha o ülkelerde kırk yıl çalıştım genelkurmay başkanının ismi nedir reklamı nedir hiç görmedim. Bizim ülkede var. Yani bizim çağdaş, demokratik ülkelerin seviyesine gelmek için mücadele ve çaba içinde olmamız lazım. Değerlerimiz de ona göre korumamız lazım. Bir ülkenin sembolleri açsından budur yani. Ay yıldızlı bayraklı, cumhuriyet bunlar böyle…" (K5, Kürt Alevi, 75 Yaşında Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcılar her ulus devletin kendisine ait sembollerinin olduğunu, bu sembollerin kendileri için bir çağrışım yapmadığını, kendi seçimleri olmadığını, sembollerin temsil ettikleri ulus devletin ancak üst kimlik olarak benimsenmesi durumunda bir anlam ifade edeceğini ve milliyetçi duygularla bu sembollerin kutsallaştırılmasına karşı olduklarını belirtmişlerdir.

5.3.9.3. Yurttaşlığın Kültürel Hakları Sağlaması

Son yıllarda siyasi haklar kadar talep edilen kültürel haklar da devlet ve vatandaş arasındaki ilişkinin hak boyutları arasında yer almaktadır. Bu açıdan farklı etnik ve mezhep kimliklerine sahip bireylerin kültürel hak taleplerinin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı tarafından sağlanıp sağlanmadığı yurttaşlık kimliğinin inşasında önemlidir. Bu bağlamda katılımcılara; "Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kültürel haklarınızı sağlayabiliyor mu? Bu konuda neler söylersiniz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %63,6'sına göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kültürel hak taleplerini karşılayabilmektedir. Kültürel hak taleplerinin karşılanmadığını belirtenlerin oranı %36,4'tür.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kültürel hak taleplerini karşıladıklarını belirten Sünni Türklerin oranı %100'ü, Alevi Türklerin oranı %50 ve Sünni Kürtlerin oranı %50'dir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kültürel hak taleplerini karşıladığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsamlı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Kültürel haklar yani mesela şey gibi mi; dilimi konuşabilmek, işte ibadetimi yerine getirebilmek gibi mi? Ya ben dediğim gibi… Hani ana dilim Türkçe. Bunu hiçbir zaman kültürel hak olmadı aslında benim için yani. Doğalından olan bir şeydi. Bu devlette de zaten hani şey konuşuluyordu; yarın bir gün Osmanlıcaya geçeriz derlerse, Türkçe konuşacak mıyız? Gibi bir problem olabilir. (Gülüyor) Yani zaten Türküm, dilim Türkçe. Sırf bu sebeple… Yani doğduğum aileden ötürü sağlıyor ama onun dışında ben şu an başka hani atıyorum Arap bir ailede dünyaya gelmiş olsaydım muhtemelen sağlamıyordu yani. Çoğunluğun içindeyim. Onun verdiği bir avantaj var şu an benim için." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…Benlik sıkıntı yok. (Gülüyor) Ben Türk olduğum için. Ben Sünni olduğum için benlik bir sıkıntı yok ama tabi ki alevi bir kişi bundan olabilir. Ya da Kürt kökenli bir kişi daha rahatsız olabilir. Ha bunu yabancılar çok rahatsız olacağını zannetmiyorum ama hani kendi aramızda böyle bir çatışmaya girdiğimiz için böyle bir sıkıntı olarak görülüyor. Yani Ruslar, Belçikalar onlar kendi haklarını isteseler, kendi dilimizde konuşacağız falan deseler onla ilgili bir sıkıntı olmaz ama hani biz kendi örnek veriyorum aynı şeyi belki bir yabancı yapsa gözümüze batmaz ama bir alevi ya da Kürt yapsa gözümüze batar ki o da küçüklükten yetiştirilme tarzıyla alakalı olduğunu düşünüyorum. Bize öyle öğrettiler yani. Sanki yabancılar ayrı biz Türkiye'de yaşayan herkes bir gibi." (K22, Sünni Türk, 27 Yaşında, Kadın).

"…Tabii, kültürel haklar derken mesela ne diyeyim? İşte inanç, ifade özgürlüğü… İşte ne diyeyim? Kültürünüzün, işte bayramlarınızın, bir takım özel şeylerinizi… Tabii kültür çok kapsamlı bir kavram… Önce bunun altyapısını sağlıyor ama uygulamada bazı sorunlar olabilir. Yani benim için en azından, tabii ben yani kendi özelliklerim çerçevesinden bakıyorum… Türkiye Cumhuriyeti bunu sağlıyor ama ne derecede sağlıyor derseniz de tabii ki mesela işte dedik ya 30 Ağustos Bayramı oluyor. Ya da başka bir etkinlik oluyor. Farklı uygulamalar insanı rahatsız ediyor. Biraz da konjektürel… Yani mesela biz diyelim hani mevcut iktidarın 2002-2010 arası bir dönemini yaşadık, değil mi hepimiz ve bayağı iyiydi, değil mi? Yani gerçekten biraz konjektürel baktığınızda, gerçekten iyiydi… İfade özgürlüğü, işte basın özgürlüğü… Çok, çok iyiydi… Üniversite ortamı birçok, çok, çok iyiydi… E ne oldu birdenbire değişti? İşte Türkiye'nin sıkıntısı o… Yani İngiltere ya da Almanya böyle şeyler, farklılaşmalar olmuyor. Yani bunlar böyle değişmiyor. Yani işte 10 yıl önce böyle, 10 yıl sonra böyle, 3 yıl önce böyle olmuyor. Bizde böyle bir dönemler içerisinde farklılaşmalar oluyor. İşte altmışta mesela… Altmışta özgürlükler, mesela 70'e kadar hat safhası, 70-80 arası Türkiye'de bir terör, anarşi, gelgit… E 80 darbesi tam bir baskı dönemi… Bakın yani bunları yaşıyoruz. İşte 28 Şubat… Yani konjektürel birtakım şeyler var. O konjektürel olaylarda da tabii ki bazı sıkıntılara yol açıyor." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…E tabii. İstediğimiz zaman istediğimiz yere gidebiliyoruz, istediklerimizi yapabiliyoruz. İstediğimiz yere girip çıkabiliyoruz. Kimse hop kardeşim nereye gidiyorsun demiyor. Ee tabi ki yani sağlıyor. İbadetimizi de ediyoruz yeri gelirse, cemevlerimiz var. Ben pek gitmem ama gidene nereye demez kimse. Bir sorunumuz yok, memnunuz". (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"(Düşünüyor) Var tabi. Kültürel haklarım var benim. Yani... (düşünüyor) mesela... Ben Arap'ım, Arapça konuşabilirim özgürlüğümü kısıtlanmamış yani konuşsam şu anda beni kısıtlayan mı var? Asla. Yani sorun yok. Dilimde konuşabilirim, ama mesela Arapça eğitimin Türkiye'de olduğunu sanmıyorum, var mı öyle Arapça okullar yoktur, medreseler de yoktur. O eskidendi. Hayır. Öyle şeyler yoktur. Arapça konuşabilirim ama Arapça eğitim yoktur. Ama bu da kısıtlama değil bence. Okulun olmaması benim kültürel haklarımı elimden aldığını göstermez, bunu kabul etmem. Arabistan'da olmuş olsaydım benim okulum olacaktı ama burası Türkiye olduğu için Türkiye vatandaşı Türkçe olduğu için onların okulu olmayabilir yani Arapça olmayabilir gayet doğal." (K3, Alevi Türk, 50 Yaşında, Kadın).

"…Ya şimdi öncelerinde ya bak hiç bu, biz Kürt'üz diye haklar sağlanmıyordu ama şu an bak bizim bir memleketlerde köyün, bir dağ başındaki köye yine yani bakım yapıyor. Her şeyini yapıyor yani. Şimdi bir sıkıntı yok çünkü yapıyor yani. Şimdiki hayat daha güzel… Daha önceleri inan ki bunu köyde yaşayanlar bilir bir yol yoktu, bir hastaneye gidemiyordum. Yani bir yere bir şey yapamıyordun. Yapılmıyordu hiçbir şey. Ne oluyordu? Herkes rezil oluyordu.

Perişan oluyordu ama şu an bak bizim oralara git parke taşı döşenmiş, öbür köylerin içine bak… Dağ başında parke taşı düzenliyor. Yol yapıyor. Yani çok güzel… Kömür yardımı yapıyor, çocuk parası veriyor… Yani çok rahat çok güzel şu an… Bak şimdi onlara orada yani bizim Kürtlerin yaşadığı hayat çok rahattır şu an…Yani rahatlar şimdi… Hani Türkiye'miz yardım elini uzattı. Hani mesela bir bayan çalışamıyor. Bak çocukları ufak, orada çocuk parası diye bir para veriyorlar bayan annelere… O anneler bak götürüyor çocuklarına harcıyor, iyi oluyor. Kış geliyor mesela kış geliyor, kış geliyor çocuklara önceden böyle bir şey yoktu. Çocuklara mesela kıyafet veriyor, çanta, kitabıydı, şuydu, buydu… Çok güzel yani… Daha önceleri bak bir çocuk okula gidecekse anne baba durum iyi değilse bir kitap, bir defter, bir kalem alamıyordu. Bu çocuklar çok sıkıntı çekiyordu. Şimdi mesela bak ben kendim misal vereyim biz şehir merkezindeyiz, bizim daha kanalizasyon geçmemiş. Yol yok bizim evlere ama köye git… Bizim orada Adıyaman köylerine git, hepsine kanalizasyon döşenmiş, parke taşı yollara döşenmiş, yollar yapılmış… Yani çok güzel… Sular evin içine, evlerin içine her yere su döşenmiş. Yani çok hayat güzel… Yani buralar daha çok geri kalmış yani… Köylere göre buralar daha çok bir şeyli yani…Şöyle merkezden çok uzak bir yer de değil hocam. Merkeze uzak değiliz. Hemen hemen merkezin içindeyiz. Böyle sıkıntılar… Şimdi bak çocuklara mesela; bu… Nasıl anlatayım? İnternet bağlanacak bağlayamıyoruz. Geçmemiş, hat geçmemiş daha onun için bak uzakta değiliz ama hemen yürüyerek mesela merkezine inip çıkıyoruz ama döşenmemiş çünkü buralar daha bizim köylere göre daha çok geri kalmış. Bir de şeyi diyeyim aslında; kızım bir gün okuldayken biri kapının üstüne Kürtçe bir not yazmış. Hocaları gelmiş işte o derse çok böyle öfkeli ve sinirli bir şekilde ısrarla orada ne yazdığını, kimin bunu yazdığını bulmaya çalışmış ama hani başka bir dilde yazılmış olsaydı zannetmiyorum o tepkiyi vereceğini. Ya şu an bak Türkiye'nin içine Suriyeliler geldi ya, bak ben bunu ara ara dile getiriyorum bayanlarla oturunca konuşuyoruz ya gülüyorlar… Diyorum Suriyeliler geldi, çok şükür biz kurtulduk. Bize bir şey demiyor. Biz Kürtçe konuştuğumuz zaman var ya bir böyle bir tuhaf bakıyorlardı yani. Yani şimdi mesela misal vereyim; bana bir telefon geliyor Adıyaman'dan… E ben biliyorum ama karşımdaki bilmiyor. Mecbur Kürtçe konuşmak zorundayım o zaman… Onlara yani tuhaf bakışı oluyordu, sıkılıyorlardı. Yani istemiyorlardı, şimdi öyle değil. Her şeyimizi sağlıyor devlet." (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

"…Sağlıyor ya hiçbir sıkıntı yok yaşamıyoruz. Yok, yani hani Türkiye Cumhuriyeti kimliğimizle biz her yere girip çıkabiliyoruz. Hani bize hitap eden konser olur, ne bileyim bir gösteri olur, farklı bir durum olur mesela gayet rahat bir şekilde ailemle kendim gidebiliriz. Hiçbir sıkıntı yok. Kürtçe konuşmada da hiçbir sıkıntı o konuda da yaşamıyoruz. Hani dediğim gibi ortamdan ortama değişiyor. İnsanlardan insanlara değişiyor da bugüne kadar pek öyle bir şeyle karşılaşmadım yani." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Türk katılımcılar Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın genel olarak kültürel hakları sağladığını fakat bunun siyasi konjonktüre göre de değişim gösterdiğini belirtmişlerdir. Kültürel haklar arasında yer alan anadilde konuşma hakkının anadilleri Türkçe olduğu için, çoğunluğa mensup olmalarından kaynaklı olarak kendileri için bir hak olmadığını dile getiren katılımcılar çoğunluğa mensup olma durumunun mezhep kimlikleri için de geçerli olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye'de yaşayan herkesi aynı etnik ve mezhep kimliği çatısı altında kabul etmenin çocukluktan öğrenilen bir durum olması da katılımcıların dile getirdiği bir başka durumdur. Alevi Türk katılımcılar, ibadetleri noktasından hareket ederek Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kültürel hakları sağladığını ifade etmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar, geçmişle karşılaştırdıkları zaman günümüzde Türkiye Cumuriyeti yurttaşlığının kültürel hakları daha fazla sağladığını ifade ederek, ötekileştirmenin geçmişte Kürt etnisitesi üzerinden gerçekleşmesine karşılık günümüzde bu durumun Suriyeli göçmenler üzerinden gerçekleştiğini belirtmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kültürel hak taleplerini karşılamadığını belirten Alevi Kürtlerin oranı %100, Sünni Kürtlerin oranı ve Alevi Türklerin oranı %50'dir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kültürel hak taleplerini karşılamadığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsamlı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"...Kültürel haklarımızı sağlamıyor bize. Niye sağlamıyor? Mesela ben bir Alevi yurttaşım. Şimdi bir kültürel faaliyet dendiği zaman bunun içerisinde müzik gider, resim gider, kütüphane gider, tiyatro gider... Bunun gibi birçok hizmet alanı gider. Kültür dediğin zaman çok boyutlu bir alandır. Şimdi diyelim ki işte Mersin Cem evine devletin yaptığı bir tek kütüphane yok ya da devletin gönderdiği bir tek kitap da yok. Bugüne kadar herhangi bir şey getirmedi. Ya da Alevilerin hazırlamış olduğu bir tiyatro desteklenmiyor ya da Alevi sanatçıların yapmakta olduğu bir konser destek bulmuyor devlet tarafından. Ne yapıyor? Vatandaş tarafından bulunuyor. Ya da bir Alevi sanatçının yaptığı bir resim ya da vereceği bir resital yeterince destek görmüyor. Şimdi destek görmediği içinde kültürel alanda siz kendinizi güvencede hissetmiyorsunuz. Kültürel hizmetlerin yürüyebilmesi için illa ki ekonomik desteğin olması lazım. Yani bir sanatçı para almadan hizmet sunamaz. Bir kütüphane para olmadan kütüphane olamaz. Kitap alınması lazım ya da bir serginin açılması ile ilgili altyapının oluşturulması lazım. Bütün bunlar neye bakar? Paraya bakar. E bunlarda devlet size destek vermiyor. Peki, niye vermiyor? Yasal statünüz yok. Yani şu anda şeylerin, cem evlerinin bir yasal statüsü yok. Şu anda bizim bu cem evlerimiz, dernek statüsünde çalışıyor. Evet, bir hoşgörü kültürü var. Kimse kimseyi kıramıyor. Kimse kimseye karışmıyor. Siz cenazenizi yapıyorsunuz. Aşurenizi yapıyorsunuz. Orucunuzu tutuyorsunuz. Oruçla ilgili hizmetlerinizi, ondan sonra muhabbetinizi yapıyorsunuz. Konferansları da verebiliyorsunuz ama devletin bir tek desteği yok. İşte bu kültüre hizmetlerin daha iyi yürüyebilmesi için devletin cem evlerine yasal statü kazandırması lazım ve de diğer alanlardaki mabetlere yapılan hizmetleri size de vermeleri lazım. Biz bir şey istediğimiz yok. Biz diyoruz ki buradaki camiye ne yapıyorsanız, bu cem evine de bunu yapın. Biz farklı bir şey istemiyoruz. Böyle bir ayrıcalığımız yok ve hatta diyoruz ki ne cami cem evinin alternatifidir ne cem evi caminin alternatifidir. Herkes kabul gördüğü, inandığı yerde gidip ibadetini yapsın. Onun için umarım bugüne kadar 100 yıllık bir süreçte Türkiye Cumhuriyeti'ne yakışmayan davranışlardan biri de budur. Hiçbir hükümet buna çözüm bulamadı. Ben yakıştıramıyorum Türkiye Cumhuriyeti gibi bir yüce devlete Alevilerin yasal statüsü verilmediği ve cem evler, cem evlerimiz bugün hala kaçak durumdadır. Burası şey, yasal statüsü yok buranın. Olmuş olsa ne olur? Siz serbestçe, rahatlıkla, ne yaparsınız? İbadetinizi yaparsınız. Devletten kadro alırsınız. Buraya destek verirsiniz. Biz elektrik parasını ödemekte zorlanıyoruz ya da iletişim hizmetlerimizi yerine getiremiyoruz. Bunun temeli neye dayanır? Bunun temeli ekonomiye dayanır." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"...Şu anda hepsini birebir yapıyor diyemem. Büyük eksiklikler var. Mesela bu konuda (düşünüyor...) okullarda çocuklarımızın bu kültürle yetişmesi, Alevilerle ilgili bakın kültürel haklarını vermesi için bu ülkede yayın yapan televizyonlarda, radyolarda deyişler söylediği zaman demeli ki Alevi halk ozanı. Alevi dervişi, Alevi piri bu deyimler asla kullanılmıyor, kullanılmıyor. O şekil bu topraklarda bu toprakların hamurunu yoğuran Alevi pirleri, dervişleridir bu topraklarda. Halk edebiyatı denilince akla yalnız Alevilerin dervişleri, ozanları, âşıkları, şairleri gelir. Destan kahramanları gelir. Bugün de öyle. Açın işte edebiyatımızdaki halk âşıklarını boydan boya hepsi Alevi dervişleridir, Alevi ozanlarıdır. Onların şiirleri, onların anlatımı yıl 1950, siz bir akademisyen olarak üniversitede doktora tezini yapıyorsanız girin araştırın 1950'ye gelinceye kadar üniversitelerde Yunus Emre yasaktı. Yunus Emre'yi anlatamıyorlardı. Kimse bilmiyordu. Yıl 1950, şimdi bugüne kadar öyle yaptılar ki Yunus Emre'yi arkada ite ite camiye götürdüler, Sünnileştirdiler. Yunus Emre'nin Sünnilikle ne alakası var? Değil mi? Yani şimdi Tanrı'ya söyledikleri, Tanrı'ya yakıştırmaları, insanı anlatması, tabiatı anlatması... Yani onun şiirlerini bir bütün oku ne alakası var Sünnilikle? O anlamda ama günümüzde yavaş yavaş alıp camiye soktular. Düne kadar onun bir deyişini söyleyenler başını vurulur diye fetva veren Ebu Suud ile İbni Cemal, birdenbire bugün camilerde "şol cennetin ırmakları akar Allah deyü deyü" "çıkmış İslam bülbülleri öter Allah Allah deyü"

tarikat evlerinde nişan törenleri yapıyorlar camilerde. Yani nereden nereye o anlamda. Hacı Bektaş-ı Veli Alevilerin en büyük piri Aleviler açısından Anadolu coğrafyasının kutup yıldızı böyle bir insanı da arkadan ite ite camiye götürüyorlar. İşte en büyük Hacı Bektaş-ı Veli namaz kılıyordu, oruç tutuyordu, bunu yapıyordu… Yani Sünnileştirmek için böyle birtakım çabalarla… Bunlar yanlış. Ne yaparlarsa yapsınlar bu maya tutmaz." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında Erkek).

"…Yani kültürel hakları sağladığını söyleyemeyiz. Yani şöyle söyleyeyim düşünceni özgürce ifade edemiyorsun, açıklayamıyorsun. Açıkladığın zaman ceza ile karşılaşabiliyorsun. O yüzden bir… Yani düşünce özgürlüğü yok. Bence o da bir kültürel haktır. Ama söyletmiyorlar işte." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"…Hayır sağlamıyor. Bütün özgürlüklerimi bana vermiyor. Ana dilimi serbestçe konuşmak mesela. Bu yasak. Bunu konuşamam her yerde. Ya da resmi ortamlarda rahat davranamam Kürt kimliğimle. Yani Türkiye vatandaşı olmak maalesef etnik kökeni ile özgür bir şekilde duygularını ifade etmenin önüne geçmekte ya da bunu sağlamamakta." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

"…Yani benim sağlayamadığı gibi birçok etnik şeyi… Aslında ben kendimi çok da farklı bir etnik grup olarak görmüyorum, hani bir Kürt olarak… Yani bu coğrafyanın asli unsurlarıyız. Ben öyle görüyorum. Yani çok böyle etnik şeyinde takıldık kaldık ama ona da çok katılmıyorum yani… Öyle diyebilirim çünkü biz bu coğrafyanın olmazsa olmazlarıyız. Öyle diyeyim. Evet. Ama yok, yani o kültürel haklarımızı çok da yaşadığımızı söyleyemeyeceğim maalesef… (gülüyor)." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

"…Yani ben zaten hani çok kültür, din ekseninde bir yaşamım olmadığı için ben çok ona takılmıyorum. Ama tabii ki baktığımızda her böyle inancın kültürel hakları var ama tabii ki kültürel hak dediğimiz kavram da çok sınırsız bir şey değil aslında (düşünüyor…) Ama şu haliyle bile sağlayamıyor. Meselâ atıyorum hani en basitinden dediğimiz gibi kaynak aktarılmıyor örneğin insanlar ibadetlerini daha böyle kendi ellerinden geldiğince yapmaya çalışıyorlar, çok aktarılmıyor ama bu sadece bence ideolojiyle de alakalı bir şey değil ekonomik de bir şey aslında yani her şeye kaynak aktarılması da devlet açısından masraflı bir şey olduğu için belki bir nevi ideoloji perdesine büründürülüyordur hani o da olabilir." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"…Yani Türkiye'de hiçbir insanın hakları… (cümleyi tamamlamadı.) Yani konuşmak istemiyorum bu konuları. (Çekimser bir tavır takındı). Ne söylesen başın belaya giriyor. Konuşmayacağım." (K19, Alevi Türk, 61 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalar göre Alevi Kürt katılımcılar kültürel hakların ve faaliyetlerin ekonomi ile ilişkili olduğunu ve özellikle cem evleri bağlamında buraların yasal statüleri olmamasından kaynaklı olarak devletten maddi destek alamadıklarını belirtmişlerdir. Alevilere ait değerlerin Sünnileştirilmesi ve düşünce özgürlüğünün olmaması da katılımcıların dikkat çektiği bir diğer noktadır. Sünni Kürt katılımcılar ise Kürt etnisitesinin Anadolu coğrafyasının asıl unsuru olduğunu fakat buna karşılık anadilde konuşma gibi kültürel haklara sahip olmadıklarını ve Kürt etnik kimlikleri ile kamusal alanda rahat edemediklerini belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar ise Alevi yurttaşların ibadethaneleri için devletin kaynak aktarmadığını, bu durumun ekonomik boyutunun yansıtıldığını fakat sorunun aslında ideolojik bir yönünün olduğunu ifade etmişlerdir.

5.3.10. Yurttaşlık, İnanç ve Kimlik

Bu başlık altında yurttaşlık kimliğinin inşasında yurttaşların sahip oldukları inançların etkisi farklı etnik ve mezhep grupları bağlamında incelenecektir.

5.3.10.1. Milli ve Dini Bayramlara Yönelik Algı

Ulus devletler, milli bayramlardan yurttaşları arasında birlik ve bütünlüğü sağlamak amacıyla faydalanmaktadır. Öte yandan dini bayramların da ulus devletlerden bağımsız olarak inananlar arasında böyle bir misyona sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan Türkiye için milli ve dini bayramların farklı kimlikler bağlamında nasıl algılandığı araştırmamız için önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara "Milli ve dini bayramlar konularındaki düşünceleriniz nelerdir?" Sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %69,6'sı milli ve dini bayramların olması ve korunması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu bayramların farklılıklara saygı çerçevesinde kutlanılması gerektiğini belirtenlerin oranı %13'tür. Bayramların kendileri için herhangi bir anlam ifade etmediğini belirtenlerin oranı %8,7'tür. Günümüzde dini bayramların milli bayramlardan daha önemli olduğunu belirtenlerin oranı ise %8,7'dir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan milli ve dini bayramları olması ve korunması gerektiğini düşünen Alevi Kürtlerin oranı %100, Alevi Türklerin oranı %66,7, Sünni Türklerin oranı %62,5 ve Sünni Kürtlerin oranı %60'tır. Milli ve dini bayramların olması ve korunması gerektiğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Vallahi, milli ve dini bayramlar benim tabii, bir halkın ulusal kurtuluş bayramı diyelim ki bu ülke kurtuluş mücadelesi vermiştir, Fransızlar, İtalyanlar, Yunanlar bu ülkeyi kendi aralarında bölüşmek için geldiklerinde halk buna karşı direnmiş, efendim bir önder tarafından bu topraklar korunmuş, eyvallah. O ne acılar yaşanmış ama o günleri kutlamak için yapılan milli bayramlar aşırıya kaçılmamalı. Yani aşırı böyle yapılmamalı. Ben onları hiç öyle kabul etmiyorum. Doğru değil. Mesela burada Zafer Bayramı yaparken işte Yunanları böyle denize döktük, İtalyanları böyle vurduk, Fransızları böyle kovduk yani onları anlatarak bir düşmanlığı körüklememek lazım. Ama bu topraklar, körüklememek lazım. Körüklersen bu hiç iyi bir şey değil. Ben Yunanistan'a yedi defa gittim. Yunanistan'da bir kahvede oturuyordum, bir Türk kıraathanesinde tabii Türkiyeli olduğumu öğrendiler, geldiler masamız kalabalıklaştı. İçindeki yaşlılar Türkçe biliyorlardı. Bir alaka, bir ilgi haddinden fazla. Bir de Drama 'ya gitmiştim, Selanik'e gitmiştim, işte Atina'ya gitmiştim. Böyle defalarca falan 7 defa falan. Ben gittim orada tatil yapıyordum geziyordum. Avrupa'ya gidiyordum Almanya'dayken. Türklere ciddi bir sempati ve bize ilgi. Ben dedim ki ilkokulda biz ortaokul okurken en büyük düşmanımız Yunan, Yunanlıları denize döktük, Yunanlılar böyle… Sizlerle muhabbet ederken konuşurken hayranlık duyuyorum. Ne iyi iş… Benim orada da Yunanlı iş arkadaşlarım beraber çalıştığımız aynı dairede Yunanlı öğretmenler vardı. Sosyal pedagoglar ben eğitim dairesinde çalışırken dediler ki oo ooo sizinki çok mu dedi bizim burada öğretmenler yetiştirirken bizim de en büyük düşmanlarımız Türk'tür, Türko 'dur. Türko düşmanımızdır, bizi öldürdü, bizim düşmanımızdır, denize döktü, arazilerimizi aldı, yerlerimizi aldı… Yani iki taraf aynı şeyi anlatınca halklar arasında gelişen jenerasyon arasında bu düşmanlığın körüklenmesi demek ki eğitim işidir bu.*

Eğitim alanlarına bu girerse bu böyle yetiştirilir. Yani o anlamda bu milli bayramlarımızda okullarımızda belli günlerimizde bu düşmanlığı körüklemememiz lazım. Dini bayramlarda da hakeza en büyük din bizim dinimiz, en iyi din bizim dinimiz, en hoşgörü din bizim dinimizdir… Propagandası yapmamız lazım. Bütün inançlara aynı mesafede olmamız lazım. Dinin anlamı odur. İyiye, güzele yönlendirmektir. Yani tersi yapan hep bunu anlatırsan hoş bir şey değildir. Tabii ki dini bayramlar bir halkın inançlarına asla karışılmaz. O kendi inançlarını yaşasın, kendi inançlarını yaşarken ama başka bir inanca kahır yüklememeli. Onlar oruç tutmuyor gâvurdur, kâfirdir. Şimdi kâfir lafı da çok ülkemizde kullanılıyor. Yani oruç tutmuyor, camiye gitmiyor veyahut da namaz kılmıyorsa kâfirdir. Yav kâfir dediğin adam bir ümmetin peygamberin hayranıdır, İsa'nın hayranıdır, Musa'nın hayranıdır, Davut'un hayranıdır ve senin de kutsal kitabın da peygamberlere gönderme yapmış. Bu kahır lafını kullanmamak lazım. Onun için biz Alevilerde 72 millete aynı nazarla bakarız. Ne olursa olsun bir din hak din insandır. İnsanı yaratan hak ise insana mevcut hoşgörüyle bak. Tüm dinlere de aynı mesafeden bakıyorum. Şimdi ben dini bayramlarda daha böyle bakılması gerektiğini düşünüyorum." (K5, Kürt Alevi, 75 Yaşında Erkek).

"…Milli bayramların illa ki kutlanmasını diliyorum. Dini bayramlar da milli bayramlar da bu ülkenin ortak değerleridir. Yani milli bayramlarımızın her birinin bir anlamı var. Yani Cumhuriyet Bayramı'nın, Türkiye Cumhuriyeti bir saltanattan ondan sonra bir cumhuriyete ulaşmıştır." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"…Yani hepsini saygıyla kutluyorum. Hepsini de seviyorum çünkü hepsinin bir anlamı var benim için." (K13, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Yani, bence insanların inançları doğrultusunda kutladıkları dini ve milli bayramlar varsa diğer vatandaşlarımızın da Ermeni vatandaşların, işte Yahudiler veyahut da Rum vatandaşlarım kutladığı bayramlarda katılmamız gerekiyor. Bence öyle yani. Yani tabi bunlar bizim için önemliyse başka inançtan ya da milletten olan insanlar için de önemli bayramlar var tabi." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"…Dini bayramlar da milli bayramlar da sevdiğimiz bayramlardır, her ikisini de kalben destekliyoruz, mutlu oluyoruz, milli bayramları da kutlamaya çalışıyoruz yaptığımız bu." (K3, Alevi Türk, 50 Yaşında, Kadın).

"…Yani milli ve dini bayramlar bence ikisi de gereklidir. Yani çünkü biz de bir alışkanlık olmuştur hepsi. Geçmişten gelen bir şey. Bir ihtiyaçtır yani gelenektir görenektir. Yani millet olarak devlet olarak milli ve dini bayramlarımızı kutlamamız gerekir. Bizi geçmişle bağlarlar." (K19, Alevi Türk, 61 Yaşında, Kadın).

"…Yani şöyle diyeyim: şimdi hangi bayramda ikisinin duygusu bambaşka. Yani ben hiç ikisini aynı şekilde yaşamıyorum. Benim ailem de hiç öyle yaşamadı. Dini bayramlarda daha böyle sosyalleşme çok şeydir çok barizdir. Gidip gelme, komşuluk, işte birbiriyle hasbıhal… Ama milli bayramda başka bir şey var. Sanki başka üst bir kimlik gibi. Yani mesela dini bayramın sosyalleşmesi beni daha sosyal bağlar güçlenmesine yönelik görüyorum. Milli bayramlarda şu üst kimliğe bağlanma, oradaki daha çok resmi şeyleri hissediyorum orda. Orda da tabi dini bayramda kendimi vatandaş olarak orda da ya bildiğimiz vatandaşlık duygusunu orda çok hani işte ben buranın vatandaşıyım bilmem… Öyle bir şey yaşamıyorum ama çok güçlü bir sosyal bağ var. Çok güçlü. Yani kapıya mesela çocuk gelmeyince üzülüyorum. Çünkü daha önceki yetiştiğim mahalle de oturduğum mahallede sürekli kapıya çocuk gelirdi, şeker isterdi bilmem ne o bana büyük bir haz verirdi. Şimdi sitede oturuyorum ve gelmiyor. Beni üzüyor, annemi üzüyor, beni üzüyor niye gelmiyorlar diye… Geldiği zaman çok mutlu oluyoruz mesela. Bu tip sosyalliklerden bahsediyorum. Birlikte var olma, kahve içme, çay içme vs. bunlar… O diğeri o, o böyle o başka bir şey sanki. Sanki milli olanla daha çok vatandaşlık bağı kuruluyor diye düşünüyorum. Oda dediğim gibi belli noktalarda, işte belli bayramlarda daha ziyade." (K20, Sünni Türk, 56 Yaşında, Kadın).

"…Dini bayramlarında önemi ayrıdır, milli bayramlarında önemi vardır. İkisi de toplulukları bir araya getirir. Aile topluluk neyse millet hepsini (tamamlamadı cümleyi) Dini bayramlarda öyledir bence. Sadece milli bayramlar değil. Dini bayramlarda toplulukları bir araya getirir.

Mesela hem aileyi getirir hem milleti getirir değil mi? Kurban Bayramı'nda yardımlaşacağız diye koştururuz değil mi yani bir Ramazan Bayramı'nda. İkisini de önemsiyorum ben. İkisi de bana çok güzel şeyler çağrıştırır." (K21 Sünni Türk).

"…Milli ve dini bayramlar bütün insanların hani ülkenin o geçmişten getirdiği kültürel değerlerin aktarımı sonucu kutladığı ortak günler, özel günler. O günlerde geçmiş yad edilir. Savaşlar falan. Böyle milli bayramlarda marşlar. Ülkenin kolay kazanılmadığını andığımız günler işte. Dini bayramlar desen olmazsa olmaz. Dinimizin emrettiği bayramlar. Bayramlaşmalar, el öpmeler. Güzel şeyler yani." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

"…Milli bayramlar Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularının ilan ettiği ulusal içerikli bayramlardır. Dini bayramlar ise; Allah'ın emrettiği şekilde insanlara inançları doğrultusunda kutladığı günlerdir. Bu bayramları diğer bayramlardan ayıran özel ibadetlerin olmasıdır." (K26, Sünni Kürt, 50 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar hem dini hem de milli bayramların olması ve korunması gerektiğini fakat kutlanırken aşırıya kaçılmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Milli bayramlarda yaratılan ortak düşman algısının doğru olmadığını belirten katılımcılar, dini bayramlar için de hoşgörünün olması gerektiğini dile getirmenin yanı sıra her iki bayramın da Türkiye'nin ortak değerleri olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar, her iki bayramın da önemli olduğunu belirtmekle birlikte başka inançlardan ve etnik kimliklerden olan bireylerin dini ve milli bayramlarının da kutlanılması gerektiğini belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar ise hem dini hem de milli bayramları geçmişle bugün arasında bağ kurmaları bağlamında desteklediklerini ve önemsediklerini belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar dini bayramların sosyalleşme misyonuna sahip olduğunu, milli bayramların ise üst kimlikle aidiyet kurma noktasında işlevsel olduğunu belirterek milli bayramlarında yurttaşlık bağının kurulduğunu dile getirmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar ise geçmişin yad edilmesi ve kültürel değerlerin aktarımı açısından dini ve milli bayramların önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan milli ve dini bayramları kutlanılmasında farklılıklara saygılı olunması gerektiğini belirten Sünni Türk katılımcıların oranı %37,5'tir. Milli ve dini bayramların kutlanılmasında farklılıklara saygılı olunması gerektiğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"… Aynı şeyi söyleyeceğim biraz önceki ile. Bence yani bir Sünni inançtan olan insanlar gümbür gümbür, göstere göstere yaşıyorlar her türlü inancını. Kurban kesiyorsun her şeyiyle, namaz kılıyorsun söyleye söyleye, işte zekâtını göstere göstere veren her türlü yardımını yani hani bunun işte İslam adı altında… Hâlbuki İslam benim bildiğim kadarıyla bunları zaten bu şekilde herkesin kendi inancını kendi içinde yaşamasını, ibadeti ile yapıyorsa da… Bu şekilde olması gerekiyor. Yani göstererek yapılan bir şeyde ben bir hayır aramam ama artık her şey göstergelere dayanan bir yaşantımız olduğu için ne kadar dinini gösterirsen zaten o kadar devlet nezdinde pozitif konumda olacağın için insanlar bunu tercih ediyorlar ve bu ama özellikle Sünni inançtan olan insanlar açısından böyle… Ben Alevilerin veya işte başka inanç mensubu insanların hep Alevileri böyle örnek gösteriyorum ama Museviler, Yahudiler olabilir… Hristiyanlar, Hristiyanların yılda bir iki defa işte atıyorum Rumların, Rum Ortodoksların işte haç çıkarma şeylerini, ayinlerini görüyoruz. Onun dışında pek bir yaptığı bir şey görmüyoruz. İllaki farklı bayramları vardır. Arap Alevilerin keza aynı şekilde yıl içerisine yayılmış bir sürü bayramları var. En büyüğü işte bu Ağustos'ta aydı işte Gadir Hun dedikleri büyük bir bayramları var. Biz bunların hani anca Arap Alevi birilerinin işte sosyal medyada atıyorum

hesaplarında kutlamalarında görüyoruz, yani ama devletin televizyonunda atıyorum bugün işte; Gadir Hun Bayramıdır, deyip de işte bununla ilgili bir halkı bilinçlendirici, bakın hani Arap Alevi toplumunun da böyle bir inancı var. İşte ibadeti var. İşte veya kıldıkları bir toplu namazları var. Alevilerin yaptıkları cem inançları var. Cem ritüeli var. Kimse bunu çok hani aman aman göstermiyor. Anca hani insanlar böyle biz de varız böyle yani bu eforik olma durumu, maalesef Sünniler hariç herkes de var. O yüzden bu konuda da ayrım olduğunu düşünüyorum. Herkes eşit derecede kendi inancını, hani özgür yaşamak noktasında bilmiyorum da aynı şekilde bu genele yayılmıyor sadece." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"... Milli ve dini hepsini de seviyorum yani olmasını istiyorum, hiçbir bayramımızın aksamasını istemiyorum. Yani özel bayramlarımız var; 30 Ağustos gibi, 1 Mayıs gibi... Bunların farklılık gözetmeksizin insanların rahat bir şekilde katılmasını istiyorum. Yani kapsamalı herkesi kapsamalı, herkese hitap etmeli. İnsan katıldığı zaman benim de bayramım diyebilmeli." (K25, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Türk katılımcılar dini ve milli bayramlar kutlanırken farklılıklara saygı duyulması gerektiğini, bu bayramların farklı etnik ve mezhep kimliklerinden bireyler için de kapsayıcı olması gerektiğini ve farklı etnik ve mezhep kimliklerinin sahip olduğu bayramların da kutlanılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan milli ve dini bayramların kendileri için herhangi bir anlam ifade etmediğini belirten Sünni Kürtlerin oranı %20 ve Alevi Türklerin oranı %17'dir. Milli ve dini bayramların herhangi bir anlam ifade etmediğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"...Onlar bizim vazgeçilmezlerimiz. (Gülüyor) Yani bayramların tabii ki ayrı bir yeri var. Mesela ben 8 yıldır buradayım hiçbir bayramı burada geçirmedim. Yani tatil olarak bir de insan tabii doğup büyüdüğü topraklar farklı geliyor kendisine. Ben şimdi burada, tamam her ne kadar işimiz gereği burada olsak da gönlümüz oradan yana yani. Biz bir zaman sonra tekrardan oraya gideriz. Niye? Çünkü şu an ben burada yaşıyorum. Benden hariç hiçbir akrabam yok burada. Hani buraya niye geldiğimi bile çözemiyorlar da. Demek ki bizim kaderimize de burası varmış. Çıktık, geldik. Ondan dolayı bir özlem var yani içimizde. O nedenle bayram oldu mu bize doğduğumuz büyüdüğümüz topraklara gitmek için fırsat oluyor. Tatil yani". (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"Yani dediğim gibi ben çok şey hani her ne kadar çok dindar olmasam da çok milliyetçi de değilim zaten o yüzden çok benim için ayrı bir şey ifade etmiyor çok fazla. Yani dini bayram da milli bayram da benim için aynı şeyi ifade ediyor: Hiçbir şey (gülüyor...) Yani sadece tatil. Tatili ifade ediyor. Onun dışında işte böyle bayram kutlamaları... Dini... ya da milli... Bana çok şey gelmiyor" (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Kürt ve Alevi Türk katılımcılar dini ve milli bayramların resmî tatil olması dışında kendileri için bir anlam ifade etmediğini belirtmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan günümüzde dini bayramların milli bayramlardan daha önemli olduğunu belirten Sünni Kürtlerin oranı %20'dir, Alevi Türklerin oranı ise %17'dir. Dini bayramların günümüzde daha önemli olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"...Yani bir şeyim yok yani. Olmasın ya da olsun gibi bir şeyim yok ama ikisi de aynı statüde tabii ki de olamaz ama yani birazcık eşitlenmiş şekilde tatillerin ya da törenlerin kutlamalarının ona göre düzenlenmesi gerektiğini düşünüyorum sadece bazen. Ya hani bu bir

biraz şeyle alakalı şu yakın gündemle alakalı bir şey belki ama geçen bir restoranın üstünde Ayasofya Camisi'nin fotoğrafını gördüğümde birazcık şaşırdım açıkçası. Yani hani Zafer Bayramı'nın çok kutlamayıp da bir dini bayramın birazcık daha kutlanması hani biraz siyasi dönemin şeyiyle alakalı belki ama bunlarda ki bu eşitsizliğin olmaması gerektiğini düşünüyorum ya da hani böyle bir düşüncesi varsa yöneten kişinin bunu yansıtmaması gerektiğini düşünüyorum. Hani nötr olması gerekiyor bence her konuya hani." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

"…Ben herkesin her görüşüne her fikrine saygılıyım. Kimse kimseyi rahatsız etmediği sürece, dokunmadığı sürece, oruç tutana da namaz kılana da… Hiç… ya Demokrasi işte… bu ona da lazım. Demokrasi, namaz kılana da lazım kılmayana da lazım. Demokrasi bozulup güç kılmayana geçerse sana kıldırmaz. Demokrasiyi kaybedip kılana geldiğinde de bana zorla kaldırmaya çalışır. İşte günümüz şartlarında bazı şeyler oluyor. Milli bayramlar ülkenin milli bayramları kişisel bir milli bayram değil. Şu an bu olayları biraz kişisel algılıyorlar. Milli bayramlarda kutlanmaması için elimizden gelen her şeyi yapıyoruz. Ama dini bayramlarda özellikle din üzerinde yapılan işlemlerde yani kutlamak bir hayli rahat ve serbest oluyor. Ben öyle görüyorum. Yanlış işte kutuplaştırmaya devam etmekten başka bir şey değil bu kutuplaştırıyor. Ben böyle görüyorum. Başka bir şey yok. Hani bir tarafta siyasete kaçsın istemiyorum ama ben genel şey sizinle konuşuyorum. Uzun, uzun, uzun yıllardan beri o şekilde. Siyaset böyle bir şey. Cumhurbaşkanlığı döneminde önemli değil ismi hiçbir resmi milli bayrama katılmamak için kaşından gözünden her yerinden hastalık çıkan kişiler şimdi şartlar değişti bugün. Konjektör değişti. Şimdi bakıyorsunuz 30 Ağustos Zafer Bayramı kutlama tweet'i atıyor bilmem ne yapıyor, falan gibi şeyler. Ben her ikisine de eyvallahım. Hiçbir sıkıntım yok o konuda ama birbirinden ayrılmaz bunlar ya. Bunlar çünkü bu coğrafyaya ait. Tamam dini bayram çok yaygın ama genelde bu coğrafyaya ait çünkü bu ülkenin %99 un yakını Müslüman. Hepimize ait dini bayramlar ama milli bayramlarda bize ait." (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Kürt katılımcı günümüzde dini ve resmi bayramların eşit statüde olduğunu hatta dini bayramların daha önemli olduğunu belirtmiştir. Resmi bayramların kutlanmayıp dini bayramların kutlanıldığını belirten katılımcı, bu durumu ülkeyi yöneten iktidarın düşüncesi ile bağdaştırmaktadır. Alevi Türk katılımcı ise dini ve mili bayramların birbirinden ayrılmaması gerektiğini fakat günümüzde siyasi konjonktürden kaynaklı olarak dini bayramların daha önemli olduğunu bu durumun ise toplumu kutuplaştırdığını belirtmiştir.

5.3.10.2. Dini Kimlik ve Yurttaşlık Kimliği Arasında Çatışma

Sürekliliğinin sağlanabilmesi açısından çatısı altındaki bütün etnik farklılıklara eşit düzeyde olmak zorunda olan ulus devlet yapılanması aynı zamanda sahip olduğu laik değerler nedeniyle dini farklılıklara da eşit mesafede durmakla yükümlüdür. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin bünyesindeki dini kimliklerle ilişkisi yurttaşlık kimliğinin inşasında önemlidir. Bu nedenle katılımcılara; "Size göre Türkiye'de dini kimlik ve yurttaşlık kimliği arasında bir gerilim veya çatışma var mı? Varsa neden?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %69,6'sı dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında sorun olduğunu belirtirken %30,4'üne göre iki kimlik arasında sorun bulunmamaktadır.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Alevi Türklerin ve Alevi Kürtlerin tamamı (%100) dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında çatışma olduğunu belirtmişlerdir. Sünni Kürtlerin %66,7'si ve Sünni Türklerin ise %57,1'ine göre iki kimlik arasında çatışma bulunmaktadır. Dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında çatışma olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"...Şimdi vatandaş kimliği vatandaşın bireysel kimliğidir. Şimdi esasında devletin dini yoktur. Devletin dini olmaz, yani anayasaya göre devletin dini yok ama Türkiye'de ne yazık ki 1925'te tekke ve zaviyeleri kaldırılmasından sonra İslam'ın Hanife mezhebi esas alınarak bütün dini hizmetler yerine getirdi. Yani o gün düşündüğünüz zaman Türkiye'de Alevilerde vardı, Türkiye'de Hristiyanlar vardı, Museviler vardı, inananlar vardı, inanmayanlar vardı ama her şey Hanefi mezhebi üzerinden değerlendirildi ve bütün hizmetler Hanefi mezhebi üzerinden vatandaşa götürüldü. Ondan dolayı bu sıkıntı yaşandı. Yani bu günümüze kadar bu sıkıntı yaşandı. O sıkıntının yaşanmaması için ne yapmak gerekiyordu? Bütün farklılıkların o an Diyanet İşleri Bakanlığı bünyesinde temsil edilmeleri gerekiyordu. Şimdi o dönemde en azından 10 milyon Alevi vardı ya da 5 milyon Alevi vardı. Eğer o gün siz Türkiye Cumhuriyeti anayasasına Türkiye'de Sünniler, Aleviler, Hristiyanlar, Museviler, Türkler, Kürtler şunlar var deseydi bugünkü sorunları biz yaşıyor olmazdık. Ama bu ne yapıldı? Ne dediler? Dediler ki Türkiye'de Aleviler yok. Yok, saydılar çünkü sizin şeyiniz yok. Sizi temsil eden bir kurum yok yani Türkiye'de resmi olarak sizi temsil eden bir kurum yok. Özelde siz kendinizi temsil ediyorsunuz ya da sizi temsil eden birimler var. İşte kimler var? Dedeler var, dedelerde o dönemde 1925'ten sonra çok sıkıntı yaşamışlar. Bakın ben demin ifade ettim ya Diyanet İşleri Başkanlığı kurulduğu zaman dediler ki şimdi Aleviler, Türkiye'de bütün ibadetlerini gizli yaparlar, kimse engellemez. Siz evinizde ibadetinizi yapıyorsunuz, kim engeller sizi? Ama bir ibadet, bir ibadet var ki onu açık yapmak zorundalar. Cenaze kaldırılması bir ibadettir. Bir cenaze kaldırılırken hangi ritüele göre kaldırılacak? Alevi köylerinden insan topladılar, götürdüler, eğittiler, hoca yaptılar. Dediler ki siz bundan böyle Sünni, Hanefi mezhebine göre bu ritüele uygun olarak siz cenazelerini kaldıracaksınız. Eğer kaldırmazsanız ceza alırsınız. Kaldırmazsanız jandarma sizi takibi alır. Doğrudur, jandarma takibe aldı ve o günden beri 1990'lara kadar Aleviler Türkiye'de Hanefi mezhebinin inancına uygun şekilde cenaze kaldırımı yaptılar. Ama 1990'dan sonra şeylerin kurulması, alevi derneklerinin açılması, Türkiye'de hoşgörü kültürünün daha da açılır olması, araştırmaların yapılmış olması, Alevi vatandaşları daha çok öne çıkarmayı, kendilerini öne çıkarmayı sağladı. Öyle olunca dediler ki evet doğru bugüne kadar biz böyle yaptık ama biz böyle değildik. Biz inancımızı Türkçe yapacağız. Biz cenazemizi Türkçe kaldıracağız. Biz cemlerimizi Türkçe yapacağız. Şu anda bizim cemlerimizde bir tek Arapça kelime yok. Bizim cenazelerimizde diğer mesela Hanefi mezhebine veya diğer mezheplere uygun olarak kaldırılan cenazeler ile bir gidin hepsi Arapça. Hiçbirinin ne yaptığını bilmiyorsun ama burada bir cenaze namazında biz erkan diyoruz genelde bir namaz ismi kullanıyoruz geldim bir dinleyin başından sonuna kadar hepsi Türkçe... Hep anlaşılır. Niye? Toplum anlasın diye... Ya da biz ne yapıyoruz? İnsandan kıble oluşturuyoruz. Biz sırtımızı şeye çevirmiyoruz. İnsana çevirmiyoruz. Bizim kıblemiz insan. Niye insan? Cenabı Hakk'ın en kudretli, en güzel varlığı insandır. Kudret eli ile yazılı en büyük kitapta insandır. Peki, Cenabı Hak eğer insanı bu denli kutsanmışsa, bütün kâinatı, denizleri, dağları, ormanları, ne varsa insanın emrine vermişse ve nurdan yaratılan melekleri de insana secde ettirmişse, Âdem'le secde ettirmezse... Bu da yetmemiş demiş ki ben on sekiz bin âleme sığmadım var ettim, yarattım ama hiçbir yerde mekân bulmadım. Ben bir Kâmil insanın gönlüne girdim, diyor ya... Her tılsımı bağlayan, türlü dilde söyleyen, yere göğe sığmayan, sığmış bir can içine... Cenabı Hakk'ın mekânı insanın gönlüdür. Hangi insanın? Kâmil insanın, dürüst insanın, doğru insanın, iyi insanın... İşte onun için bu anlamda sıkıntılar yaşandı ama şimdi, şimdi biz rahatlıkla ibadetlerimizi cenazelerimizi... Şu anda bence yani bir gerilim yok gibi. Hala yasal statümüzü alamadık ama bence özellikle hoşgörü sahibi kültürlü insanlar arasında bir şey yok. Böyle bir gerilim yok ama bireysel şeyler hariç... Onlar toplumda bağnaz gruplar olabilir ama genel anlamda yok. Yani genel anlamda yok yani." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"…Tabii, dini kimlik ile inanç kimlik arasında zaman zaman vardır. Mesela laiklik konusunda ben laikim diyen birisinin işte muhafazakâr birinin dindar arasında bir gerilim olduğunu görüyorum. Yani bu Aleviler açısında hem Sünniler açısında bunlar var. Yani dindarsa mesela muhafazakârsa ne yapıyor o katı geçmişten kalan kuralların da hayatta uygulanmasını istiyor. Şimdi ama diyelim ki laik, demokratik düşünen bir insan o kadar katı değildir. Daha rahattır, daha özgürce davranmıştır bunu ifade etmek için. Onun için dini şeyle orada bir farklılık görüyorum. Gerilimler yaşanıyor zaman zaman belirli yerlere kadar geliyor. Yani işte dinden çıktılar, din gitti elden falan deyimleri bugün de kullanılıyor. İşi tarikat evlerine veriyorlar. Tarikatların böyle mantar gibi çoğalması falan insanları bir yere telkinlerle oraya yönlendiriyorlar. Bu kötü bir şeydir, iyi bir şey değildir. Ülkemizde Müslümanlık yaşanıyorsa orada da bir edep, erkân, usul olmalı. Bazıları aşırı çığırından çıkarmışlar. Ben kabul etmiyorum onun için de yani bu biz Aleviler arasından da Sünni cemaatler arasında da bu sıkıntıları yaşıyoruz." (K5, Kürt Alevi, 75 Yaşında Erkek).

"…Var var var var. Yani ayrım çok var bence. En basitinden örneğin devlet işlerinde ayrım yapılıyor. Çok açık bu, net yani. Yönetime gelenler yapıyor bu ayrım. Yoksa eşit vatandaşlık diye bir anayasa koymuşlar ama orada bir eşitliği göremiyorsun. Sadece yasada kalmış. Tamam herkes okuma hakkına sahip, herkes vali olma hakkına sahip. Ama bakıyorsun diyor olamaz, devleti ya da bir ili yönetemez. Yasada öyle değil ama. Yasa olur diyor, eşit vatandaşlık var ya. Eee o zaman o da devleti yönetsin. Orada tamamen ayrımcılık yapılıyor. Mesela Hristiyan vatandaşlarımıza da Ermeni vatandaşlarımıza da. Askerlikte doğru düzgün şey ya da devlet işlerinde yok. İstisna son dönemlerde birkaç tane milletvekili seçildi o kadar." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"…Evet, var bunun nedeni de daha ziyade şey olması eğer Alevilik çerçevesinden bakarsak Alevilik evet ayrı bir din değil bu yüzden hani ibadethanelere şey olarak görülmüyor devlet desteği olarak görmüyor bu yüzden ayrı bir din olarak görülmüyor, farklı bir mezhep ama meselâ farklı bir mezhep olması da tanımlanabilir yasada ve onun ibadet şekline de kaynak aktarılabilir, sadece meselâ Sünni İslam inancına yönelik ibadethanelere kaynak aktarılıyor yani bilmiyorum kiliselere aktarılıyor mu bir gerilim var evet bir vatandaş olarak çünkü mesela siz bir kamu kurumunda etnik kimliğinizi saklayarak iş yapıyorsanız bir gerilim vardır veya nereli olduğunuzu söylemekten çekiniyorsanız bir yere girdiğinizde tabii ki var yani. Yani mesela şey ben genelde Ankaralıyım derim zaten. Ankaralı olarak hissettiğim için ama şeyde meselâ öyle bir şey yapıyordum bir fabrikada çalışırken meselâ Sivaslı olduğumu söylemiyordum, Ankaralıyım falan diyordum hatta iddiaya girmişler bu kız Doğulu falan filan böyle işçiler soruyordu falan böyle baya dindar cemaatçi bir işçi kitlesi vardı o yüzden söylemedim Alevi olduğum ortaya çıkmasın diye." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"…Yaratıldı. Çatışma yaratıldı. Bence kutuplaştırma var çok net bir şekilde. Yani bu kadar yoktu. Bence birkaç kutup vardı aslında Türkiye'de ama şu anda ikiye düştüğünü düşünüyorum. Mesela halkın dili üstünden gidiyorum düşüncelerimin geneli değil de gördüğüm üstüne işte demokratlar vardı, biraz sanki laikler ya da o kısımda uç noktada yaşayanlar gibi dindar, sofi gibi gibi ama şu an bence laiklik ve dindarlık iki tane bölüm oluştu o tarafta. Atatürk çizgisi Atatürk ilke, inkılapları laiklik adalet haklar özgürlükler bir tarafta da din adı altında yani birçok şeyi yapmaya çalışan ağır ve keskin bir grup var, yani kan emici şekilde çok ağır bir şekilde bilmiyorum yani bu düzelir mi? Düzelebilir. Türkiye çok güçlü bir ülke ama onu gösterebilecek işte bir lider mi diyeyim artık halkın içinden bir şey mi tabii ki savaşarak şey yaparak değil ama dediğim gibi hep eğitim. Eğitim, eğitim aldığı zaman sorgulamaya başlıyorsun. Eğitim almadığın zaman sorgulamıyorsun. Başkasının ağzına bakıyorsun. Yani bu, bu benim kullandığım bu telefon, bu telefon bazı özellikleri yani bunun için kimseden fikir almama gerek yok. Belli başlı özellikler için ama insanlar yok ya bu siyah değil de kırmızı diyene inanıyorlar. Dediğim gibi ben eğitim konusunu kesinlikle eğitim ve adalet bu iki konunun düzelirse ülkenin çok çabuk düzeleceğine inanıyorum. İnananlardanım diyorum en azından. (Eğitimin önemine vurgu yaptı)." (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"…Bence var. Çoğu şey mezhep bence dışlanmakta ülkemizde hala. Mesela Aleviler falan yani çok bence dışlanıyor ülkemizde. Onlarda çok aşırı bence dışlanmakta yani kendilerini gizlemek zorunda kalan arkadaşlarım oluyordu. Mesela İstanbul'da benim Alevi oldukları için Sünni

arkadaşlarım tarafından çok fazla hani işte Aleviler Müslüman değiller gibi bir bakış açısıyla kötü bir gözle bakıldıklarına ben şahit oldum." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

"…Yani var. Benim açımdan olmasa da ama tabii dedim ya bu çok renkli bir coğrafya… Bu coğrafyaya içerisinde yaşayan farklı mezheplere mensup arkadaşlarımız, dostlarımız, vatandaşlarımız, yurttaşlarımız var. Yani ben kendi adıma olmasa da onların bazı sıkıntılar yaşadığına inanıyorum. Öyle söyleyeyim. Yani şöyle, yani… İnsanlar kendi, her insan kendi inancının gereği olan ibadetlerini özgürce yapabilmeli bu toplumda ama maalesef yani her farklı mezheplere mensup insanlar, kendi inançlarının gereği olan ibadetlerini yerine getirecek mekânları bulamıyorlar. O anlamda da sıkıntı yaşıyorlar toplum içerisinde de. Evet. Birtakım şeylere maruz kalabiliyorlar o anlamda. (Düşünüyor) Yani mobing uygulamalarına, uygulamalarına maruz kalıyorlar. Öyle söyleyeyim. Özellikle Alevi kesimi… En çok en bilinen… Evet, Aleviler için…" (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

"…Bu devlet vermiyor. Aynı hakları vermiyor. Resmen yani açıkça Alevileri ayırt ediyor zaten. Bıçak gibi ayırıyor. Vermiyor. Böyle düşünüyorum gerçekten, çünkü vermiyor yani herkes de biliyor, çocuk bile biliyor. Şimdiye kadar hiç böyle bir şey olmadı Alevi, Sünni diye bak kimse kimseyi tanımıyordu çok sert bir şey uygulandı şimdikiler arasına. Çok sert hem de. Öyle şey koydular ki artık insanlar birbirlerine şey gözüyle bakmaya başladılar yani kötü bir olaymış gibi bakmaya başladılar. Ben Aleviyim sen Sünni'sin sen bilmem nesin, eskiden böyle bir şey yoktu yani. Var şu anda var. Görüyorum." (K21, Sünni Türk, 58 Yaşında, Kadın).

"…Dini kimlik ve yurttaşlık kimliği arasında… Tabii ki var. Yani işte bu mevzular tam da yani hani, yani bir anda Madımak otelini yakıyorlar. Sırf orada Alevi insanlar bir araya geldikleri için veya işte Maraş'ta, Sivas'ta, başka zamanlarda yaşanan o işte katliamlar hala yakın zamanda yanlış hatırlamıyorsam, yani şehri yanlış söyliycem muhtemelen ama Maraş'ta bir vatandaşın evine çarpı işareti falan konulmuştu. Bunun haberi çıkmıştı. Yani bu nasıl bir zihniyettir. Tabii ki şimdi bu insan evine çarpı konulan insanın vatandaşlık duygusuyla, benim vatandaşlık duygum bir olabilir mi? Asla olamaz. Kesinlikle ikisi arasında bir gerilim var. Ne kadar sisteme entegre olabilmiş bir bireyseniz, devlet size o denli koruyor, kolluyor. Haklarınızı tabii ki gözetir. Ne kadar ekonomik ilişkilerinizde eğer çok böyle hani sağlam devletle ortak yaptığınız büyük büyük işleriniz varsa onlar zaten her türlü şey olmuşlardır, Entegre olmuşlardır. Zaten ister Kürt olsun ister Alevi olsun yani hani devletle bağını kuran zaten bir şekilde kuruyor. Orada, bir noktada… (cümle tamamlanmadı) Diyorum ya ekonomik şeyler falan özellikle ekonomik ilişkilerde büyük işler yapanlar diyeyim, her dönemde şey yapabiliyor o devlete bir şekilde entegre olabiliyor ama sistemin dışında kalan kişiler kuramıyor. O yüzden de o bağda sıkıntı oluyor." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…Dinden soğutuyorlar. Dinden soğutuyorlar. Bunlar dinden soğutuyor. Yani herkes dinini kendi içinde yaşar. Ben buna inanıyorum. Göstermelik yapılan bütün işler, bağlanan başlar… Efendime söyleyeyim? Gereksiz propagandalar, bu kadar hacılar, hocalar çok gereksiz. Artık bunu zamanında şunu izah edeyim: Atatürk'ün yaptığı devrimler Cumhuriyeti ilan etmek bu kadar kolay bir iş değildi. İnsanlar şimdi bir yasayı çıkarırken meclisten bilmem kaç kişiden onay çıkacak… (işleyişten memnun olmadığını belirten tonda devam etti) Adam takır, takır, takır bütün devrimleri yapıyor. Şapka devrimi, harf devrimi, şey devrimi, kıyafet devrimi, okullar… Yani kolay değil bir insanı çarşaftan çıkarıp, şöyle bir etek giydirip, başını açık oturtturmak… (düşünüyor) Bu yüzden Atatürk'ün ilke ve inkılaplarını yaptığı zaman tabii ki alttan çatlak patlak sesler çıktı. O yıllarda Atatürk'ün aldığı en güzel karar; İstiklal mahkemeleri kurmuş. Şeriatçıların kaldıracağını, bu ülkedeki kurulan Cumhuriyeti sarsacağını bildiği için hiçbir mahkemeyi gerek görmeden 4-5 tane askerin bu mollaların, hacıların, hocaların kellesini bunların zaten yıllarca o Emine Şenlikoğlu falan bir sürü yaygarasına kopardı. Şimdi onlardan kalan kırıntılar, Atatürk düşmanı olarak sonraki nesiller büyüdü. Dini sömürü ile insanların en zayıf, en hassas noktası dindir. Oturduğu yerde dinini yaşarsın ama sana gelir biri böyle kitabını okur, Kur'an'ı açıklar, hadisi şerif der, o der bu der… Otur Türkçesini kendin oku. İnsanların çünkü çoğu kenar mahalledekiler biraz daha zaafları vardır. Hem dinimi yaşayım hem aklımın yoluna gideyim, demez. Din bunu dedi, din şunu dedi, muskaydı, büyüydü, hoca bunu dedi, hoca kafamı okşadı iyi geldi… Doktoru bıraktı. Tıbbı bıraktı. Ona gitti, buna gitti. O yüzden şu an Türkiye'nin gidişi 100 yıl geriye gitti. Mübalağa

etmiyorum. 100 yıl geriye gitti. İnşallah bunlar toparlanır." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürtler laik devlet yapılanması gereği devletin bünyesindeki dinlere tarafsız yaklaşması gerektiğini fakat her uygulamanın Hanefi mezhebine göre düzenlendiğini, Alevilerin yok sayıldığını, Alevilere Sünni mezhebine göre ibadet etmeleri gerektiğinin dayatıldığını, Alevileri temsil eden kurumların olmadığını belirtmişlerdir. Dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasındaki gerilimin bireysel bazda yaşandığını belirten katılımcılar bu tür gerilimlerin sadece Alevi-Sünni cemaatler arasında değil, Alevi-Sünni cemaatler içerisinde de yaşandığını laik kimlik ile muhafazakâr kimlik arasındaki çatışma örneğinden hareketle dile getirirken, Alevi kimliğine karşı devlet bazında bir ayrımın olduğunu, eşit yurttaşlığın olmadığını belirtmişlerdir. Alevi Türklere göre, Alevilik devlet nezdinde ayrı bir din olarak görülmediği için cem evlerine kaynak aktarılmadığını, bu nedenle devlet desteğinden yoksun olduğunu belirtmişlerdir. Alevi kimliklerini saklamak zorunda olmaları, dini kimlik ile yurttaş kimliği arasında çatışmanın yaratılmış olması ve Alevi kimliğinin de ötesinde Türkiye'de laiklik ve dindarlık olarak iki farklı grubun yaratılması da katılımcıların üzerinde durduğu bir diğer husustur. Sünni Kürt katılımcılar ise dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasındaki çatışmayı Alevi kimliği üzerinden tanımlamışlardır. Katılımcılara göre ibadetlerini özgürce yerine getiremeyen Alevi yurttaşlar, ibadetleri için uygun mekanları da bulmakta zorlanmaktadırlar ve mezhep kimliklerinden dolayı ötekileştirmeye maruz kalmaktadırlar. Sünni Türk katılımcılar, Alevi mezhebine üye bireylerin devlet tarafından ötekileştirildiğini, mevcut yönetimin Alevilerle Sünnilere aynı hakları vermediğini, devlete entegre olanların devlet tarafından korunduğunu belirtmişlerdir. Mevcut yönetimin Türkiye'de din merkezli bir toplumsal yapı inşa ettiği ve Atatürk düşmanı nesillerin varlığı da katılımcıların değindiği bir diğer husustur.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan yurttaşlık kimliği ile dini kimlik arasında çatışma olmadığını belirten Sünni Türklerin oranı %42,9, Sünni Kürtlerin oranı ise %33,3'tür. Yurttaşlık kimliği ile dini kimlik arasında çatışma olmadığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Vatandaşlık herkesi kapsıyor bence. Kapsıyor. Kapsıyor şu an Türkiye'de ya Alevi de var Sünni de var yani var da var. Yani bunların ben hiçbir ayrım görmedim, yapıldığına da inanmıyorum. Herkes aynı. Ayrım yok. Sen Alevisin memur olamazsın demiyorlar. Ya da sen Sünni'sin senden olmaz demiyorlar. Herkes eşit bence". (K25, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"…Hayır, hayır, hayır, hayır… Benim çevremde ve benim yaşadığım İstanbul olsun, burası olsun görmedim, yok. Hepimiz gayet güzel yaşıyorduk. Yalnız başka yerlerden gelen olmasaydı. Yani daha yurt dışından falan gelenler. İşte özellikle Suriye. Onlar öz oldu biz üvey." (K10, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

"…Ya şimdi o her dönemde yani olmuş bir şey. Bizim dönemimizde de vardı mesela. Yani o ayrımcılık insanlar istemese bile birileri araya sokuyor onu. Yani Alevilerle işte Sünnileri çarpıştıralım. Şunu yapalım, bunu yapalım diyorlar da ve şimdiki yetişen neslin tamamen bunu

ortadan kaldırdığına inanıyorum ben. Kalmadı yani. Şu an kimse artık o tür şeylere pek rağbet göstermiyor." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Türk katılımcılar dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında bir çatışma olmadığını, tüm yurttaşların eşit haklara sahip olduklarını, eşitsizliğin Suriyeli göçmenler bağlamında yaşandığını, Alevilerle Sünniler arasında yapılan ayrımcılığın geçmişten beri var olduğunu fakat yeni neslin bu tür sorunlara ilgisiz olduğunu belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcı mezhep grupları arasında ayrımcılığın dış güçler tarafından yaratıldığını fakat yeni nesil açısından bu durumun bir sorun teşkil etmediğini ifade etmiştir.

5.3.10.3. Yurttaşlığın Mezhep Kimliğine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığına Yönelik Algı

Yurttaşların sahip olduğu vatandaşlık kimliği onların devlet ile olan ilişkilerini belirler. Hak ve sorumluluk temelinde şekillenen bu ilişki de devletin vatandaşlarına tüm farklılıkları göz ardı ederek eşit mesafede durması beklenilmektedir. Mezhepsel farklılıkların devlet ile vatandaş arasındaki ilişkide vatandaşlık kimliğinin inşasında önemli olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan katılımcılara "Size göre Türkiye'de yurttaşlık mezhep kimliğine göre farklılaşıyor mu/değişiyor mu?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %70'i mezhep kimliklerine göre yurttaşlık haklarının farklılaştığını belirtirken %30'una göre mezhep kimliği yurttaşlık kimliğini etkilememektedir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Alevi Kürtlerin tamamı (%100), Alevi Türklerin %66,7'si, Sünni Türklerin %66,7'si ve Sünni Kürtlerin %50'si yurttaşlığın mezhep kimliği bağlamında farklılık gösterdiğini belirtmişlerdir. Yurttaşlığın mezhep kimliğine göre farklılaştığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"...Şimdi vatandaşlık mezhep kimliğine göre gerçekçi olmak lazım, farklılaşıyor. Niye farklılaşıyor? Şimdi Alevi yurttaşlarımızın yaşadığı bölgelerde zaman zaman hizmette aksamalar oluyor. Dayattılar, dediler ki biz Alevi köylerinde cami yaptıracağız. Dediler ki; ya biz camiye gitmiyoruz. Niye bize cami yapıyorsunuz? O zaman eğer siz cami istemiyorsanız biz de yol, su, okul, sağlık ocağı, telefon benzeri hizmetlerde ağırlık vermeyeceğiz. Yavaş davranacağız. Bu bir ayrımdır. Bu çok önemli bir ayrımdır. Ha bunun yanında, bunun yanında Alevi olduğunuz için işe girmelerde sıkıntılar yaşıyorsunuz ya da çalıştığınız kurumlarda Aleviyseniz diğerleriyle belki eşit tutulmuyorsunuz. Bunlar yaşanıyor. Bugünlerde de yaşanıyor. Bir bakıyorsunuz ondan sonra falanca Alevi olduğu için oradan almışlar, başka bir yere göreve vermişler. Daha alt görevi vermişler. Onun hakkı olduğu halde daha üst göreve gelmesi gerekirken vermemişler. Yani hala bu da tabii ki siyasi... Siyasilerin yaptığı bir hatadır. Oysaki böyle yaparak vatandaşı devlete bağlayamazsınız. Böyle yaparak verim alamazsınız. Önemli olan kucaklamaktır. Önemli olan herkese eşit mesafede olmak... Ona hizmet alanı açmaktır. İşte o kendini ayrıma uğramadığını hissettiği zaman verimli olabilir ama ben sürekli ya ben yapsam da yapmasam da nasıl olsa beni vermeyecekler... Kendini sürekli ötekileştirilmiş olarak hissediyorsa verim düşer. İnsan olmak... İnsan olmanın kuralları böyle değil yani. İnsan olmanın kuralları eşit şekilde davranmaktır yani." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"...Kişisel olarak benim için aynı. Benim için aynı ama devlet için farklı. Devlet yapıyor bunu. Aslında devlet de denemez işte yöneticiler. Yoksa herkes eşit haklara sahip. Herkes devletin imkânlarından faydalanıyor, devletin verdiği kadar tabi. İşte biri çıkıyor diyor mülakat. Bakıyorsun Alevi de aynı Sünni de... Ama mülakat dedikleri de torpil işte. Torpil oluyor Alevi

alınmıyor Sünni alınıyor. Bakıyorsun yok evlerin kapılarına çarpı atmışlar, Alevi evlerin. Devlet diyor yakalayacağız, belki yakalıyor da ama yeteri kadar ceza verse, onun bizden farkı yok dese, sahip çıksa belki bir daha olmayacak böyle bir şey. Hele biz zaten… (düşünüyor) nasıl desem... Sanki hem Kürt hem Alevi olduğumuz için (cümleyi tamamlamadı) yani daha bir farklı. Eskiye göre daha iyi tabi. Eskiden daha kötüydü." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"…Eee tabii, bir kere meselâ zaten Sünni Türk grup kendini daha fazla devletle iç içe hissediyor çünkü baktığımızda meselâ Alevi köylerine hani belediye hizmetleri bile yoktur zaten çoğu şeydir bakarsak örneğin Sivas'ı düşündüğümüzde Sivas'ta belediyeler şeydir daha böyle dindar kesimin desteklediği belediyeler iktidara gelir ve köylerde Alevi nüfusu yaşar ama köylere herhangi bir hizmet göremezsiniz yani köylüler sadece imece usulüyle yaparlar, yani devlet algısı yoktur köylerde, belediye hani meselâ vatandaşlık algısı yoktur ama eminim kendi siyasi ideolojisine yakın olan yerlerde baya hizmet vardır. Bu da ayrım demektir. Ayrımcılıktır. Sen Alevisin hizmet yok demektir. Eee hani herkes vatandaştı, herkes eşitti, ülke hepimizindi?" (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"…Ya aslında ben bu konularda çok da konuşmak istemiyorum. (Çekimser tavrını devam ettirdi). Eşitlik yok. Sadece bunu söyleyebilirim. Alevi ve Sünni devlete göre aynı değil. Sanki biz yokmuşuz gibi... Neyse... Konuşmayacağım." (K19, Alevi Türk, 61 Yaşında, Kadın).

"…Farklılaşıyor. İşte farklılaşmasının sebebi bence o mezheplerin tavrı, yaşadıkları sorunlar ya da beklentiler… Yani mesela örneğin; Sünnilerin radikalleri İslam devleti kurmak istiyorlar ve onlar zaten demokrasiye, cumhuriyete, laikliğe hatta yurttaşlığa karşı. Şimdi onlar diyor ki; önemli olan ümmetin bir parçası olmak. Yani önemli olan ümmet, şey olmak… E şimdi ümmeti savunan bir insan, demokrasiye karşı çıkar. Yurttaşlığa da karşı çıkar ama ortalama Sünnilerde böyle bir sorun yok. Alevilerden bakarsak da; Alevilerde tabii ki tarihsel anlamda dışlanan, işte bir takım sıkıntılar yaşayan bir inanç grubu… Onlar da tabii o yaşam tarzından dolayı yurttaşlıkta bazı sıkıntılar yaşıyorlar ama benim şahsi gözlemlerim Alevilerin çok büyük bir kısmı bana göre yurttaşlığı benimsiyorlar çünkü Atatürk'e karşı Aleviler arasında büyük bir sempati var, Cumhuriyet'e karşı… Sadece Aleviler yurttaşlığın daha demokratikleşmesini istiyorlar çünkü bildiğim kadarıyla Alevilerde biraz eğitim düzeyi yüksek. Hele bu Tunceli yörelerindeki işte Aleviler… Bunlar da genelde eğitim düzeyi yüksek, iki çocuk yapıyorlar. Meslekleşme birçok şehirli olma özellikleri ve bunlar demokrasiyi ve yurttaşlığı benimsiyorlar. Daha da demokratikleşmesini istiyorlar. İşte ayrımcılık, birtakım ayrıcalıklara maruz kaldılar. Kalıyorlar hatta zaman zaman… İşte o din çatışmasından dolayı… Özellikle dinin siyasette kullanılmasından dolayı, Sivas olayları gibi yakın tarihimizde… Dolayısıyla Alevilerin bakışı daha demokratikleşmesi yönünde Radikal Sünniler ise bana göre yurttaşlığı zaten benimsemiyor ama onun dışındaki dediğim gibi mezheplerde de dediğim gibi belli farklılaşmalar da olabilir. Ya bu da biraz Türkiye'nin de dönüşümü ile ilgili… Yani Türkiye modernleşme sürecinde, gelişme sürecinde ilerledikçe bu etnikliğini kimlikler… Ha biraz bireysel düzeyde yaşandığı zaman ya bunları artık öyle çok bağlayıcı olmayacak işte bana göre yani… Böyle işte yurttaşlığın önünde bir engel olmayacak çünkü insan diyecek ki; ya ben işte Aleviyim, Aleviliğimi yaşıyorum ve bunu da bana bu politik sistem sağlıyor. Dolayısıyla tutup da niye yurttaşlığa karşı bir tavır alsınlar? Ya da işte Radikal Sünnilere işte diyelim, ılımlı bir hale getirip… Ya da ne bileyim? Onlara böyle daha demokrasinin bir parçası haline getirdiğimiz zaman o şeyhlerden birtakım tarikatlardan kurtardığımız zaman… (cümle tamamlanmadı) yani mesela benim babam dindar bir insandı ama cumhuriyete yurttaşlığa bakışı olumluydu. Namazını kılan, hacı olan bir insandı ama yani öyle bir şey yoktu. Yani öyle tutup da ümmete gidelim. Osmanlı'yı tekrar diriltelim. İşte yasalar, bilmem neler olsun, gibi bir tavrı yoktu. Bu dediğim gibi biraz mevcut yapı ile alakalı bir şey…" (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

"…Ya şöyle bir şey var mesela mezhep mi çok bilemeyeceğim ama tarikat noktasında mı acaba giriyor? (Düşünüyor) Ya mezhep dediğin sonuçta Sünnilik, Alevilik… Şöyle mezhep kimliğine göre kesinlikle dönüş şey farklılaşıyor dediğim gibi. Sünni inanç ya Sünni mezhep ama bence artık Sünni mezhep de kendi içerisinde hani onların kendi ayrı kolları var ya… Biri gidiyor öteki geliyor. Mesela şu anda Türkiye'de Süleyman, hani Süleymancıların falan daha ön plana çıktığına dair haberlerde… Haberler de olmasa da böyle sağdan soldan duyuyoruz yani bu tarz. Devlet ve şey arasında bir bağ var; tarikatlar veya mezheplerin diğer kolları arasında bir bağ

var. Çok net… Mesela bu en son şey olayı vardı, işte bu Şaki tarikatının işte sözde lideri; şerefsiz diyeyim. Çocuğa taciz tecavüz, tacizde bulunuyor ve sonrasında siz bizden memur istediniz, adam istediniz, biz size bir sürü kişi önerdik. Yüzlerce kişiyi şey yaptık. Onları atadınız, ettiniz gibi bir söz söyleme oldu. Bunu çok net bir şekilde devletin hangi tarikatlar veya işte mezheplerle, nasıl ilişki kurduğu, onlara ne verdiği ve ne aldığı kısmında çok ciddi ayrımlara sebep oluyor bence. O yüzden çok da şey değil yani." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…Ya tabii ki, yani herkes kendine göre eşit haklara sahip. Yani kimsenin kimseye yani sen şöyle, sen böyle demeye hakkı yok. Yani devlet olaraktan da bu haklar çok sağlamıyor yani çoğu yerde mesela sen gittin mi hemen fark etseler bu şudur, budur yani ayrımcılık yapıyorlar yine. Burada mesela Cem evi yok. Benim komşular Alevidir. Cem evi yok gitmiyorlar ama onları gitse de yani gidebilir yani onlar öyle yaşıyor. Biz böyle ama biz camiye gidiyoruz. Onlar bizim komşumuzdur. Karışıyor mu bize? Yok, ama onlar gittiği zaman da biz onlara yani karışmamamız gerekiyor. Yani hani ben şöyle düşünüyorum: Bilmiyorum… Ya bundan öncesinde mesela hocam hani şu anda okullarda falan mescit oluyor. Üniversitelerde, lisede falan hani daha öncesinde yoktu. Bundan mesela 5 yıl öncesinde 6 yıl öncesine göre o konuda belki şeyleri yerine getirmede insanlar zorlanıyordu. Aynı şekilde, öğlen namazı kılınacaksa diyelim öğlen namazına vakit olmuyordu. Okulda geçirilen ortam müsait olmuyordu. Şimdi öyle değil bizim için. Kaldı Aleviler. Hani Aleviler içinde mesela burada Cem evi olmadığı için onlar da ibadetlerini yerine getirmiyorlar. Onların da Cem evleri kurulsa onlar da ibadetlerini yapsalar güzel olur bence." (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar, Alevi yurttaşların yaşadığı bölgelerde mezhepsel farklılıklarından kaynaklı olarak devlet hizmetlerinde aksama olduğunu, kamusal alanda Alevi kimliklerini gizlemek zorunda kaldıklarını, ötekileştirildiklerini, devletin tüm farklılıklara eşit mesafede durması gerektiğini, Alevi Kürt yurttaşların hem etnik hem de mezhep kimlikleri nedenleri ile geçmişte daha fazla ötekileştirmeye maruz kaldıklarını, bu nedenlerden kaynaklı olarak da yurttaşlık kimliğinin mezhep kimliğine göre farklılaştığını belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar ise yurttaşlık kimliğinin mezhep kimliğine göre farklılaştığını devletin Sünni Türkleri bünyesinde barındırması ve bu grubun devletle daha çok içe içe olması bağlamında açıklamaktadırlar. Katılımcılara göre Alevi köylerine Sünni köylerine olduğu gibi hizmet götürülmemesi buralarda yaşayan Alevi yurttaşlarda yurttaşlık algısının inşa edilmesinin önüne geçmektedir. Bu durumun da devlet nezdinde Alevi ve Sünni yurttaşların eşit haklara sahip olmadığı algısını meydana getirdiğini belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılara göre, Sünni mezhebin tarikatlar bağlamında kendi içerisinde devletle yakınlık uzaklık noktasında farklılaşma yaşadığını, devlete yakın Sünni tarikat ve cemaatlerin bu durumdan faydalandıklarını belirtirken, Alevi mezhebi bağlamında yurttaşlığın Atatürk'e olan sevgiden kaynaklı olarak sorun teşkil etmediğini, Alevilerin taleplerinin yurttaşlığın demokratikleşmesi doğrultusunda olduğunu belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcı ise Aleviler ve Sünnilerin aslında eşit haklara sahip olmaları gerektiğini fakat devletin Alevilere yönelik ayrımcılık yaptığını, Alevilerin ibadethanelerinin bulunmadığını, devletin eskiden Sünnilerin ibadetleri noktasında da müdahaleci olduğunu, günümüzde bu durumun ortadan kalktığını belirtmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Sünni Kürtlerin %50'si, Alevi Türklerin %33,3'ü ve Sünni Türklerin %33,3'ü yurttaşlığın mezhep kimliği bağlamında farklılık göstermediğini

belirtmişlerdir. Yurttaşlığın mezhep kimliğine göre farklılık göstermediğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"Yok, yok, yok, yok… Onu zannetmiyorum. Hani ben öyle hissetmiyorum. Vatandaşlık farklı bir şey ama ha mezhep, vatandaşlık ikisini bir arada yani bilemiyorum ki, ya ben kendimden şey yaparaktan öyle düşünmüyorum ama bir his, his, hissediliyor zaman zaman… ama çok da belirleyici bir şey değil yani mezheple vatandaşlık. Yok, o anlamda çok şey değil. Yok, gibi ama… Yok, vatandaşlıkla mezhep çok da birbirini ayrıştıran, birbirini buluşturan, bir unsur değil gibi. Öyle hissediyorum yani. Bence fark yok ikisi arasında. Sonuçta herkes aynı haklara sahip." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).*

> *"…Vatandaşlık hangi mezhepten olduğunla alakalı bir şey değil ki; yani vatandaşlık ülkenle ilgili, insanlarla ilgili, vatanla ilgili. Önce ülkeni seveceksin, insanları seveceksin ne bileyim kendini seveceksin, kendinle barışık olacaksın. Yani dini bir şeyle bence mukayese edilemez vatandaşlık. Yani din ayrıdır. Bu senin inancındır, ona herkes saygı duyar ama içinde yaşarsın ama dışına vurursun ama kimse kimseyi yargılamak zorunda değil. Bu buna inanıyor, bu bunu yapıyor, şu şuna inanıyor, şu şunu yapıyor diye. Yani çok ayrı… farklı şeyler yani vatandaşlık ve dini kimlik. Vatandaşlık kim hangi mezhepten bakmadan herkese eşit bakıyor, öyle davranıyor. Ayrımı insanlar yapıyorlar devlet değil.". (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).*

> *"…Hepimiz, Alevi'si de Sünni'si de Türk' ü de Kürt' ü de hepimiz vatandaşız. Doğduğunda sana kafa kağıdını verdiklerinde (Nüfus cüzdanından bahsediyor) sen nesin demiyorlar. Burada doğmuşsun, buranın vatandaşı oluyorsun. Herkes eşit oluyor. Fark yok, ayrım yok". (K10, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).*

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Kürt katılımcı, mezhep farkı gözetmeksizin tüm yurttaşların eşit haklara sahip olduğunu ifade etmiştir. Alevi Türk katılımcı, devlet nezdinde tüm yurttaşların eşit haklara sahip olduğunu ve farklı mezheplere sahip bireyler arasında ötekileştirmenin devlet tarafından değil bireyler tarafından gerçekleştiğini ifade etmiştir. Sünni Türk katılımcı ise farklı mezhep ve etnik gruplarına üye bireylerin eşit yurttaşlık haklarına sahip olduğunu, bu nedenle yurttaşlığın mezhep kimliğine göre farklılaşmadığını, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına sahip bireylerin eşit yurttaşlık haklarına sahip olduklarını belirtmiş ve Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının doğumla kazanılan bir yurttaşlık türü olduğunu ifade etmiştir.

5.3.11. Yurttaşlığın Siyasi Boyutları

Bu başlık altında yurttaşlık kimliğinin inşasında yurttaşlığın siyasi boyutunun etkisi hak ve görevler bağlamında incelenmektedir.

5.3.11.1. Devletin Yurttaşlara Karşı Görev Algısı

Devlet ve yurttaş arasındaki ilişki her iki tarafında karşılıklı olarak bazı hak ve görevlere sahip oldukları bir ilişkiyi kapsamaktadır. Bu bağlamda sadece yurttaşların görevlerinin olduğu Antik Yunan yurttaşlık anlayışından farklı olarak ulus devlet yurttaşlığı bu karşılıklı ilişkinin en

somutlaştığı alandır. Yurttaşlığın farklı boyutları bağlamında ele alındığında onun siyasi boyutunun ulus devlet yurttaşlık kimliğinin inşasında önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda katılımcılara "Sizce devletin yurttaşlarına karşı görevleri/sorumlulukları nelerdir?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %95,8'i, sosyal devlet olmanın devletten beklentileri olduğunu belirtirken, devletten herhangi bir beklentisi olmayanların oranı %4,2'dir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Alevi Türklerin, Sünni Türklerin ve Alevi Kürtlerin tamamı (%100) ve Sünni Kürtlerin %80'inin sosyal devlet olmanın devletten beklentileri olduğunu belirtmişlerdir. Devletten beklentilerinin sosyal devlet olması olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Devletin vatandaşa karşı bence pek çok görev ve sorumlulukları var her ne kadar daha liberal olmaya çalışsak da sosyal haklar açısından bence pek çok sorumluluğu var ki çoğu da yerine getirilmiyor örneğin, bence biz her şeyden vergi veriyorsak insanlar aç kalmamalı evlerinde yani, devlet ona imkân sağlamalılar veya bütün çocuklar tamam okula gitme hakkı var çocukların bu yasalarca da tanımlanmış Milli Eğitim de bunu takip ediyor falan ama daha çok takip etmeli çünkü aslında yetişmiş insan gücü devletin faydasına olan bir şey yani bu tarz sorumlulukları var." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"…Devletin vatandaşlara görevi, işte ekonomiyi düzgün şey yapması gerekiyor, işsizliğe çare bulması gerekiyor, aç insanın olmaması lazım devletin onlara bakması lazım diye düşünüyorum. Ama işte hepsini yapmıyor. Meselâ sağlık konusunda güzel yaptıkları var, işsizlikte biraz… Pek yani işsiz insan çok. Onlara iş imkânı sağlayabilseler şey olsa daha iyi olur. Ekonomi biraz şu an düzgün bir rayda gitmiyor, onun düzeltilmesi gerekiyor. Türk lirasının değer kazanması lazım, dolardan Türk lirasının daha çok değer kazanması lazım. Aldığımız para bir şeye yetmiyor. Aylık aldığımız para ayı tamamlamıyor. Onun iyi düzene sokulması lazım. İşte hayat pahalı aldığımız şeyler işte benzin, mazot gibi elektrikli alışveriş, gıda sektörü bunların biraz daha ucuzlaması lazım." (K2, Alevi Türk, 37 Yaşında, Erkek).

"…Tabi… Var. Olmaz olur mu? Bir kere devlet her zaman vatandaşına karşı sorumludur. Yani her yönden sorumludur. Yani her yönüyle güvenilir, sağlıklı. Devlet güvenilirliği sağlayacak. Sağlığını verecek vatandaşın. Yani devletin gölgesi altında vatandaş yaşar. Yani her türlü imkânı sunmak zorunda. Vatandaş da uymak zorunda onun koyduğu kurallara" (K19, Alevi Türk, 61 Yaşında, Kadın).

"…Yani tabii ki var. Devlet dediğin zaman biz baba adını koymuşuz devlet baba. Devlet vatandaşına sahip çıkacak vatandaşının bütün haklarını verecek. Ama bunları görüyor muyuz? Maalesef maalesef görmüyoruz. Artık her şey paraya dönüşmüş. Bugün bir deprem oluyor, deprem oluyor bir yayın yapılıyor bağışlar başlanıyor. Biz yine kendi kolektif usulümüz de…korana çıktı. Devlet dedi ki 10'ar lira dedi bağış yapacaksınız dedi. Yani her şeye bağış... insanlardan alıyor. Aldığı vergiler yeterli değil artık o kadar çok afaki borçlarımız var ki. Devletin bir köşede birikmiş… Kızılay denilen bir kurumun bile deposu boş. Devlet buralarda, bugünlerde bugün şeyde deprem olmuş. 3 kez Malatya Pütürge'de. Bunun elbette Allah korusun oradaki insanları böyle bir deprem anında devlet oraya yetişmedi, devlet yetişemiyor. Devlet dediğin kötü günde mutlak surette arkanda baba gibi sahip çıkmalı. Sana bütün şeyleri imkânları sağlamalı. Kent oluşturmalı sefil etmemeli soğukta, sıcakta, fakirini işsizlik maaşı vermeli. Alıyor bir kısım alıyor tamamen sıfır demiyorum ama bugün herkese o hak düzenli verilmeli. İş arıyorlar gidiyon müracaat ediyon hiçbir senin tutarın yok. Yani gayet Avrupa'da bir sürü düzgün insanlar, evi de var barkı da var arabası da var çalışmadan gidiyor çatır çatır işsizlik maaşını alıyor. İnsanları kötüye sürüklüyorlar." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"…Yani öncelikle ekonomik ihtiyaçlarını, hak yani onuru ile para kazanabilecek haline gelmesini sağlamak ve uygun yaşam, yani ekonomik açıdan öncelikle söylüyorum. Sağlıklı bir yaşam koşulu yani asgari tutarın bugün verilen şekilde değil de daha yüksek ücretlerin

verilmesi gerekiyor daha çünkü yani atıyorum tek başına yaşayıp asgari ücret alan yine bir şekilde ki imkânsız idame ettirebilir ama hani asgari ücret alıp atıyorum 4 kişilik aileler, belki daha fazla kirada kalan… Bir kere ekonomik olarak devletin ilk olarak sağlayacağı şey ekonomik ve sağlıkla ilgili yaşantısını kolaylaştıracak düzenlemelerin yapmasını gerekiyor. İlk şeyi bu… Ondan sonra şey her türlü hakkın daha doğrusu eşitliğin sağlayacak işte mekanizmalarının kurulması gerekiyor. Bu gerek hukukta olur. Bir adalet bir mevzusu olduğunda… Yani örneğin kadınlardan çok konuştuk. Bir taciz tecavüz vs. davası olduğunda yani bunun ben bilmeliyim ki tacize uğradım da ve buna ilişkin bir dava açtığımda, bunun sağlıklı yollardan hukuki bir şekilde devam edeceğini bilmeliyim. Yani ben atıyorum Twitter 'da gündem maddesi oluşturmamalıyım bana bunun imkânı… Hani sağlıklı işler ve gerçekten anayasa şeyde yani hani uygulamada beni en çok bağlı hissettirecek devlete budur işte aslında. Biz çok ekonomik paradan falan bahsettik ama hani param yükselirse bağlanır mıyım kültürel haklarım verilirse falan… Ben ilk başta hukuk sistemine bakarım. Eğer bir olaya maruz kalmışsam ben veya bir başkası… Orada gerçekten hani insan haklarını, özgürlüklerini, işte kimin bana karışıp, karışıp değil yani insanların benim şeyim dışında, isteğim dışında bana karışamayacağına dair onun garantisini vermesi gerekiyor devletin. Devlet olarak öncelikle o ekonomik ve adalet sistemini çok iyi oturması gerekiyor. Bence ilk temel görev ve sorumlulukları budur. Ondan sonra üstüne üstüne zaten hukukun olduğu yerde, adaletin olduğu yerde; din, kültür bunun bunlar zaten sen bunları inşa edersin. Bir şekilde yaşarsın yani." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…Devletin sorumlulukları nelerdir? (Düşünüyor) Yani onu şöyle açıklayayım ben size; birkaç tane Sosyal Hizmetler gibi kurumlarımız var. Ha insanlar gidip oradan faydalanıyor, yol, su, elektrik gibi şeylerimiz yapılıyor. Bunun dışında da zaten bir beklentim yok. Getirip boğazıma lokma verecek hali yok ya ne yapsın adam." (K25, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"…Yani bir insan… Şüphesiz ki vardır. Devlet niçin vardır? Vatandaşı için vardır. O vatandaşların yaşamını en iyi şekilde idame etmek için A'dan Z'ye kadar her kurum ve kuruluşunu ona göre hazırlamalı. Yasalarını, kanunlarını, idari sistemlerini ona göre yapmalı, insanlarını mutlu etmeli. İnsanlar mutlulukla haz duymalı ki o ülkede rahat yaşasın. Devletin en büyük ödevi o vatandaşın mutlu ve huzurlu yaşamasını sağlamaktır." (K5, Kürt Alevi, 75 Yaşında Erkek).
"…Ya vatandaşlığı şu açıdan, hani pandemide yetersiz kaldı bana göre. Vatandaşlarına iyi hizmet veremedi. Çoğu hani ben şu Erdemliye geleli bir yıl olmadı. Buradaki insanlara bakıyorum, yaşam tarzlarına bakıyorum… Pandemide günlük yaşayan insanlar var. Eskisi gibi değil. Bunlar işlerinden oldular. 3 ay çalışmadılar ama devlet bir katkıda bulunmadı. Mutlaka ekonomik olarak bir görevi olması gerekiyor ama yerine getirmedi devlet. Diğerlerini diğer sorumluluklarını getiriyor sadece işte şu… Bu aşamada getirmedi. Birçok sektör kapandı. Destek vermedi. Vermesi gerekiyordu. Kapı kapı dolaşması gerekiyordu. Seçimde nasıl kapı kapı dolaşıyorsan, oy topluyorsan, hükümetin de şu aşamada milletvekillerinin buralarda olup muhtarlıklar ile birlikte kimin ne sıkıntısı varsa onu çözmesi gerekiyordu. Ama onu yapmadılar." (K13, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Şimdi, devletin vatandaşlarına karşı olan sorumlulukları; bir sefer bütün vatandaşlara eşit mesafede durmasıdır, yasaları doğru uygulamasıdır, ondan sonra eşit miktarda herkesin gelirine göre vergi almasıdır, herkese imkânlarına göre ondan sonra askerlik hizmetinden yararlandırmasıdır, seçme ve seçilme hakkının doğru şekilde kullanılmasıdır. Yani eşit yurttaşlık dediğimiz anayasada yazılı ya da Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ya da Helsinki Ana sözleşmesinin ya da, ya da, ya da başka alanlardaki hizmetlerin ondan sonra doğru olarak verilmesi halinde o zaman eşit yurttaşlık denilen olay yürürlüğe girer. Şimdi burada bunlar yerine getirilirse, biz devletin herkese hizmetleri eşit götürmesi, eşit mesafede durması, eşit muamele yapması, eşit gözle bakması ve herkese aynı hoşgörü kültürünü ulaştırması yani. Şimdi vallahi devlete bunların hepsini yerine getirdiklerinden, yani şimdi ben vergide sağlıklı şekilde yerine getirdiğine inanmıyorum. Yani milyarlar kazanan insanlarla insanlardan yeterince vergi alındığını düşünmüyorum. Vergi işte bordro üzerinde yoksul halktan, çalışan işçiden, memurdan, emekliden alınıyor. Seçme ve seçilme hakkı da Türkiye'de son yıllarda zafiyet yaşıyor. Hiç hangi siyasi parti olursa olsun hiç önseçim yapan siyasi parti gördünüz mü? Çok az… Yani belki bir yerde... Oysaki önseçim yapılmalı vatandaş onu belirlemeli. Tepedekiler, parti genel merkezleri ya da parti başkanları listeyi alıyor önüne sıralamayı kendileri

yapıyorlar. Bunun adına demokrasi diyebilir misin? Bu bir vatandaşlık görevi değildir. Yani bırakın vatandaş seçsin. O zaman işte demokrasi olur. Onun için bunun uygulanmadığını düşünüyorum, eğitim hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmediğini düşünüyorum, sağlık hizmetlerindeki aksamaların giderilmesi gerektiğini düşünüyorum, yani bunun gibi sayılacak çok daha şey var… Vatandaşın ekonomik olarak desteklenmesi gerektiğini düşünüyorum… Türkiye'de çiftçilik ölüyor, bunun canlandırılması gerektiğini düşünüyorum, Türkiye şimdi kendi kendine yeten dünyada 7 ülkeden biriydi şimdi bizim dışardan almadığınız şey kalmadı. Her şey var her şey dışarıdan geliyor. Yani bunun için bunları da devletin görevidir yani." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"… Bir kere devlet herkese eğitim hakkından yararlanabileceği ortamları bence oluşturabilmeli ya da sağlık imkânından yararlanamayan vatandaşlarına sağlık hizmeti götürebilmeli. Etnik kökeni nedeniyle insanlar dışlanmamalı. Milliyetçilik çok fazla ya da din, vatan, bayrak kavramları sembolleştirilerek bence insanlar da yani baskı oluşturulmamalı. Bu simgeler kullanılarak insanların iyi niyetleriyle oynanmamalı. Bence insanlar galeyana getirilip diğer yani toplumda ayrıştırıcılık oluşturulmamalı. Devlet, şimdiki devlet, biraz zor. Bence eskiden çok daha iyiydi. Şimdi toplumumuzda ayrışma çok fazla. Yani eskiden nerelisin diye sorulmazken şimdi herkes birbirine nerelisin diye sormaya başladı. Çok fazla ayrımcılık oluştu toplumda. Memleketine göre davranma oluştu. Bence çok fazla milliyetçilik duyguları ağır basmaya başladı ki bu da bence iyi bir şey değil. İnsanlar sürekli neredensin ya da hangi dindensin diye bu tür şeyleri devam ettirdiği için. Bence çocuklarımıza iyi bir dünya bırakamayacağız gibi geliyor bana." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

"(Düşünüyor) Rahmetli eşimin annesi, bak yıllar önce Adana'da hastanede vefat edecekmiş. Çok ağır hastaymış. Nasıl? Şimdi doktor bunları hani gariban görünce demiş; bak ben size söyleyeyim… Hastanızı demiş götürün. Zaten hastanız vefat edecek. Eğer vefat ederse parayı vermezseniz cenazenizi de alamazsınız, demiş çünkü o dönemde bak daha biz o zaman küçüktük, hep ailem filan bahsederdi bak… Vefat edenler hastanede cenazeyi alamıyorsun paran olmazsa ama şimdi çok şükür öyle mi? Öyle değil bak… Gidiyorsun. Şeyini, ambulansını veriyor, hastane vefat etse orada hemen yıkıyor, gerekirse kefenleniyor… Her şeyini yapıyor. Çok şükür yani şimdi çok iyidir. Devletimiz bunların hepsini yapıyor. Yani hemen hemen her imkânı sağlıyor. Devlet şeyini… vatandaşını korumalı zaten. Korumalı… Korumalı, mesela her zaman diyelim bir kişi, mesela iki kişi birbirine bir zarar verdi… Kim suçlu? Kim suçsuz? İyicene araştırıp suçsuzu korumalı… Yani hani onun adı devlettir. Onun görevi odur. Hani korumalı yani onu. Devlet çoğu yerde yapıyor bunları. Çoğu yerde de biri araya bir torpil sokuyor. Yazık oluyor, zararlı… Suçlu olmayan suçlu oluyor. Suçlu olan da rahatlıkla yaşıyor. Yani şu an çoğu yerde yapıyor. Çoğu yerde de araya mesela farz et orada bir tanıdığım, bir şey çıkıyor… Orada torpil yapıyorlar. Olmasa daha iyi olur tabi." (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

"…Vardır, muhakkak… Muhakkak devletin vatandaşlarına karşı görevleri vardır. Mesela en başta hani sosyo ekonomik anlamda her vatandaşına eşit yaşam standartları sunması, bu devletin zenginliklerini her hane halkının ortak paylaşımına açması… Öyle söyleyeyim. Yani bu da şimdi (düşünüyor) devlet bunları yapmıyor demeyeyim de devleti yönetenler olarak söyleyeyim, onlar pek şey yapmıyorlar. (Gülüyor) O anlamda eksiklikler çok fazla diyebilirim yani. Yani mesela en azından ücretler konusunda… Alınan ücretler konusunda veya her vatandaşın bu ülkenin hani daha doğrusu devletin sağladığı imkânlara erişimi konusunda tam anlamıyla memnun olduğu konusunda şüphelerim var." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Türk katılımcılar yurttaşların sahip oldukları sosyal hakların geliştirilmesi gerektiğini fakat devletin bu sorumluluğunu yerine getirmediğini belirtmişlerdir. Devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekliliği, yurttaşın da devletin kurallarına uyması gerekliliği katılımcılar tarafından dile getirilen bir başka hususdur. Sünni Türkler ise devletin mevcut işsizlik sorununu çözmesi, istihdam sağlaması ve hukukun üstünlüğünü kabul etmesi gerektiğini belirtmektedirler. Devletin sorumluluklarını yerine getirdiğini belirten katılımcılara göre yurttaşlar da üzerine düşen sorumlulukları yerine

getirmelidir. Alevi Kürt katılımcılar da devletin pandemi döneminde ekonomik anlamda yurttaşlarını yalnız bıraktığını, devletin demokratik bir ortam ve eşit yurttaşlığı sağlama sorumluğunda olması gerektiğini belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar devletin farklı etnik ve mezhep grupları arasında ayrımcılık yapmaması gerektiğini, devlet kurumlarında torpilin olmaması gerektiğini, sağlık hizmetlerinde yaşanılan olumlu gelişmelerin diğer alanlarda da yaşanması gerektiğini belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %20'si devletten herhangi bir beklentilerinin olmadığını belirtmişlerdir.

> *"…Valla devlet, vatandaş zaten devletten fazla bir şey beklemiyor ya. Bizim, kendi şahsıma söyleyeyim, benim bir beklentim yok devletten. Hani bana şu imkânı sunsun, bu imkânı sunsun gibi bir beklentim yok. Niye diyeceksiniz; devletle bizim hiçbir işimiz olmuyor çünkü. Elektriği düzenli ödedin mi, suyu düzenli ödedin mi, ne bileyim kiracıysan kiranı ödeyip evini geçindiriyorsan senden kralı yoktur. Devletten isteyecek bir şeyim yok. Her şey para. Para kazanıyorsan kendini aileni geçindiriyorsan tamamdır." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).*

Yukarıdaki cevaba göre Sünni Kürt katılımcı devletten herhangi bir beklentisinin olmadığını, ekonomik olarak güçlü olması halinde devletten bir talebinin olmayacağını belirtmiştir.

5.3.11.2. Yurttaşların Devlete Karşı Görevleri

Ulus devlet ve yurttaş arasındaki ilişkinin görev boyutunun yurttaşlar tarafından nasıl algılandığı araştırma açısından önem taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının gerek toplumsal yaşamda birbirleriyle gerekse de devletle olan ilişkilerinde görev bilincinin hangi unsurlar etrafında tanımlandığı yurttaşlık kimliğinin inşasında önemlidir. Bu bağlamda katılımcılara; "Sizce yurttaşların devlete karşı görevleri/sorumlulukları nelerdir?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %66,7'si yurttaşların devlete karşı görevlerinin vergi vermek, oy kullanmak ve kurallara uymak olduğunu belirtirken, devletin bütünlüğünün korumanın yurttaşlık görevi olduğunu belirtenlerin oranı %25'tir. Devlete karşı herhangi bir görevi olmadığını belirtenlerin oranı ise %8,3'tür.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Alevi Türklerin ve Alevi Kürtlerin tamamına göre (%100) yurttaşların devlete karşı görevleri kurallara uymaktır. Kurallara uymanın yurttaşlık görevi olduğunu belirten Sünni Türklerin oranı %89 iken, Sünni Kürtlerin oranı %80'dir. Kurallara uymanın yurttaşlık görevi olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Tabi, onun da var. Devletin de var yani. Mesela insanların düzenli olarak vergilerini ödemeleri lazım ki devlet de ayakta dursun, daha sonra kurallara uyması lazım gerekli kurallara. Yani belli kurallar varsa onlara uyulması lazım. Şimdi pandemiden dolayı maske*

takın. Maske takan olmuyor. İşte devletin dedikleri kurallara onların uyması lazım. Pek dinlenemiyor kimse." (K2, Alevi Türk, 37 Yaşında, Erkek).

"…Vallahi şöyle ki bir anarşist laf var ya devlet dediğin ütü gibi, masa gibi bir şey değil midir hani (gülüyor…) devlet bir araç olması gerekmiyor mu vatandaşlığın mutluluğu için gibi bir şey var ya aslında öyle yani biz tamam her şeyden vergi veriyoruz daha başka bir şey yapamayız yani. Yani sadece bunu demek olmaz. Biz sadece vergi ödemiyoruz. Yani bu kadar değil tabii ki ama Türkiye'de çok fazla vergi var ama sonuçta hani devlet bir ülkeyi yönetmek için kurulan bir kurum zaten. Hani devletin bence bize karşı daha fazla sorumlulukları olmalı benim devlete karşı sorumluluğumdan ziyade ben bireyim yani." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"…Zaten birinci görevi; vergi. Zaten devlet nerdeyse vergi ile ayakta duruyor ekonomik olarak. Yani devlete karşı vergilerimizi ödüyoruz, kurallara uyuyoruz. Kurallara uyduğumuz sürece vergileri de ödediğimiz sürece başla bir şey bence yok. Kurallar da işte devletin koyduğu kurallar, yani aslında devlet demeyelim de onu nasıl diyelim. Görgü kuralları, ahlak kuralları, trafik kuralları, yasal kurallar, hukuk kuralları. Yani bunlar... Bunlara uyarsan, vergini de verirsen sorun yok." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"(Düşünüyor…) vatandaşların Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı sorumlulukları çok fazla ama yerine getirilmiyor. Meselâ ne gibi sorumlulukları var? (Düşünüyor…) hizmet verdiği halde memnun kalmamak. Sağlık hizmetlerinden memnun kalmamak. Yani memnun edememek. Vatandaşlar memnun olmuyor. Memnun olmuyorlar daha çok, daha fazlasını istiyorlar. Yani açgözlülük daha fazla, daha çok olsun, her şey elinin altında olsun istiyor. Kendisi çaba sarf etmiyor. Sonra… (düşünüyor). Mesela sokaklara tükürmemek, komşularla iyi geçinmek, ülkeni, çevreni temiz tutmak, saygılı olmak, ülkene karşı saygılı olmak yani ne bileyim bunlar söylenecek çok şey var bunlarla ilgili de aklıma bu kadar geldi." (K3, Alevi Türk, 50 Yaşında, Kadın).

"…Bu ülkenin vatandaşı devlete karşı bir kere hırsızlık yapmamalı, vergi kaçırmamalı, tamam mı? Ondan sonra, insanlar birbirleriyle iyi geçinmeli, devletin koyduğu kanun ve kurallara uyulmalı, istismar etmemeli, o zaman vatandaşlar görevini yapmış olur. Bu hem kişiler için söylüyorum hem de kurum ve kuruluşlar için söylüyorum devlete." (K5, Kürt Alevi, 75 Yaşında Erkek).
"…Devlete karşı olan görevlerinin başında bir sefer yasalara, nizama uymaları gerekir. Bir vatandaş eğer konulan yasaya uymuyorsa vatandaş değildir. Askerlik hizmetini yerine getirmesi lazım, vergi zamanında vermesi lazım, seçme ve seçilme hakkını doğru şekilde yerine getirmesi lazım… En büyük hizmetler bunlardır. Yani devletin koyduğu esasları doğru olarak algılayıp onlara uymak zorundadır. En vatandaşların temel şeyi, bul temel kavramı budur." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

***"…**Yani tabii ki… Sonuçta bir toplumda yaşıyoruz. Belki sonuçta bir arada yaşamanın gerektirdiği bazı sorumluluklar var. Önce bunu bir kere toplum için kendin yapıyorsun. Devletten önce birlikte yaşadığın insanlara karşı bu… (cümle tamamlanmadı) ben, bu konuda mesela bir hiyerarşi olmalı. Şey hani çevren, ailen, sonra toplum… Yaşadığın toplum bla bla… Derken devlete karşı sorumluluklarım var. Eğer ki yani tamamen nasıl diyeyim? Ha bu da sorunlu bir şey de… Bir şeylerin iyi sağlanması gerekiyor; o eşitliktir, özgürlüktür, bilmem neden bahsediyoruz ama yani… Bunların ölçüsünün ne olacağı ne kadar ne kadar özgürlük ya da eşitlik değil ama… (düşünüyor) ya mesela bak, bak şimdi şu anda milliyetçilik damarım bir kabardı. Bak şimdi… (gülüyor) mesela hani ben şuna karşıyım: yok ülke bölünsün, işte belli bir coğrafya atıyorum Kürtlere verilsin falan… Ben buna karşıyım. Böyle bir talebi olan varsa karşısında yer alırım. Kesinlikle yani… Bana uygun bir düşünce biçimi veya politik bir talep değil kesinlikle bu. Vatandaşlık işte burada aslında devreye giriyor. Yani hak ve özgürlüklerini yeterince tanınıp o noktada herkesin birbirine karşı, vatandaşın da devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmeli. Askere gitmek istemiyor olabilir. Gitmesin. Ondan sonra veya işte atıyorum bir kamu kurumuna gittiğinde Arapça, Kürtçe, Lazca konuşmak istiyorsa konuşsun. Yani ona dair bir çevirmenin orada bulunmasında bence hiçbir sakınca yok. Eğitim dilinin Türkçe, Kürtçe vs. olması konusunda hani o eşitlik ve özgürlüğü bir dengede tutacağız diyoruz ya, şimdi zorluklar gündelik yaşamda evet o zorluklar bir şekilde çıkıyor aslında. Hani*

onların neye göre şey yapacağız. Ama yani bir ortaklığında bir yerde sağlanması gerekiyor. Yani anadilini belki şey olur… (cümleyi tamamlamadı) belki çocuklara hani okul öncesi dönemde İngilizce… İngilizce nereden çıktı? Anadili Türkçe olmayan çocuklara belki bir öncesinde Türkçe eğitimi verilip, eğitime hazır hale getirelim. Bu da bir asimilasyon mudur? Bir şey diyemeyeceğim. Şöyle ama ortak bir eğitim yapılıyorsa da yani bu sefer Kürtçe eğitim anadilde eğitim Kürtçe olsa… Bunlar hiç daha önce üzerine düşmediğim şeyler. Senle birlikte düşünüyorum. Eğitim Kürtçe olsa daha sonra bu çocukların entegrasyonunu hem Türklerin hem Kürtlerin, işte veya Lazca konuşanların, farklı dilleri konuşan insanların nasıl aynı dil içerisinde nasıl bir araya getireceksin? Ortak bir dil gerekiyor o manada. O yüzden çok emin olmamakla birlikte buna dair eğer eğitim dili Türkçe ise ana dil eğitimleri ona göre, eğitim dili Türkçe olmayan çocukların kazandırılması. Çünkü çok büyük problem… O birleştirilmiş okullarda okuyorlar zaten hala Türkçeyi öğrenene kadar belli bir süre geçiyor. Haliyle ileride maalesef sınav başarısı vs. konusunda çok geriden geliyor. Onların hiçbir şekilde çözülmesi gerekiyor. Yani o çocuk birinci sınıfa başladığında Türkçeyi bilmiş olmalı bence ama yani dediğim gibi bu da bir çeşit asimilasyona girer mi? Yani Kürtçeyi de unutmaması gerekiyor bir yer de hani. Aile o konuda işlevsel işte. Aile içerisinde Kürtçe konuşulması… Mesela benim Arap Aleviler ile yaptığım hani şeylerde falan burada arkadaşlar şey falan hani Arapça çok kes bilen ama sırf güzel Türkçe konuşsun diye Arapça kesinlikle öğretmeyen ailelerde var. Ya bu mesela bu bir asimilasyon… Yani evin içerisinde en azından konuşabiliyor olması gerekiyor. Diller yaşamalı… Yani diller unutulmamalı bence kesinlikle ama eğitim noktasında işte soru işaretleri çıkıyor. Buraya nereden geldik şey, vatandaşın devlete karşı görevleri… Hakikaten ben nasıl geldim oradan oraya vatandaşlar da belli noktada. Evet, bence tabii ki karşılıklı olmakla birlikte devletin devlet gerekli işittiği ve yurttaşlığı noktasını olanakları sağladığında vatandaşla bence bunun iş yaşantısındaki atıyorum çalışmasıyla ekonomide artık nasıl bir katkı sağlıyorsa vergisini verecek. İşte devlete ekonomik gücü yettiği ölçüde… Atıyorum bulunduğu bölgedeki birtakım işte ekonomiyi canlandıracak şeylere vatandaşla katılmalı bence. Yani bunlar karşılıklı ama hani dediğim gibi önce devletin bazı şeyleri yapması gerekiyor. Devlet o samimiyeti ve o şeyi gösterdikten sonra varlığını pozitif yönde hissettirdiği noktada bence vatandaşta zaten yeterince ılımlı davranacaktır, diye düşünüyorum. Ama ben yine belirtiyorum ayrı ülke içerisinde ülke kurmak falan onlara kesinlikle katılmıyorum. Yanaşmıyorum. Bana uymuyor." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…Vatan haini olmamak. (Gülüyor) En büyük sorumluluklardan biri bence. Yani faydalı bir vatandaş olmak bu sadece vatana değil bütün halka olan sorumluluktur. Yani aklıma gelenler şu an bu kadar." (K22, Sünni Türk, 27 Yaşında, Kadın).

"…Vatandaşın devlete karşı sorumlulukları, tabii ki var. (Düşünüyor) Suç işlemeyecek ikincisi devletine ihanet etmeyecek yancılık etmeyecek. Kuyusunu kazmayacak. Terör örgütleri oluşturmayacak, devlete karşı millete karşı tabii ki sorumlulukları var. Yediğin çanağa tükürmeyeceksin. Önce ülkene sen sahip çıkacaksın, devletine sahip çıkacaksın karşılıklı bu." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"…Yani vatandaşında sorumlulukları… Valla tabi en problemli şey bu bana kalırsa. O sorumluluklar zaten çok resmi düzeyde de tanımlanmış askerlik vs. deniyor erkeklerin özellikle tanımladığı, aslında çokta böyle yasal çerçevesi de bellidir: aile, ailenin görevleri vs. onlarda böyle organik sanki düşünmek gerekir diye düşünüyorum. Şey der, mesela çok diyelim ki devlet diyor ki çocuk doğur. Benim annem şey dedi tabi sana asker gerek. Yani bilmiyorum anlatabildim mi? Yani. O noktadan hani baktı tabi sana asker gerek yani onun için istiyorsun bunu. Yani o hani hangi sorumluluk bağlamında işte toplumun devamlılığı için, işte üreme, bu şeyi sağlama devamlılığı sağlama görevi sanki yüklenmiş gibi devlet tarafından ve vatandaşta ona uygun bir biçimde sanki şeyini belirliyor, tutumunu belirliyor gibi, geliyor bana. Yani sanki bizlerin sorumluluklarını devlet belirlemiş. Biraz öyle belirlenmiş sanki evet ama bu zımni sanki şey rıza da var burada bir kısmi olarak. Yani bir çeşit bir rıza var hani üstü, adı konmamış bu rıza olmasa zaten topluluk dağılır. Yani bütün dünyada da buna benzerdir tabi her toplumda başkadır. Yani Amerika'da farklı düzeydedir, burada farklı düzeydedir ama o rıza hep vardır zaten. Bu bence çok bilinçli bir şeydir. Asla bilinçsiz değildir. Çok bilinçli bir şey olduğunu düşünüyorum. Yani evlat kaybeden bir anne, babanın tutumuna bakın bir savaşta çatışma da onu çok daha net görebilirsiniz bence. Yani sembolik düzeyde çocuğunun kıyafetini tut... Bütün acısına rağmen o çok belirgindir bana kalırsa. Çok bence bir, bilinçli derken bu şey

anlamında yani bu o rızaya katılma anlamında ki bilinçten söz ediyorum burada. Kesinlikle. Ve hatta o bilinci bozucu bir iki ses çıkarsa paralanıveriyorsun da. Öyle düşünüyorum ben." (K20, Sünni Türk, 56 Yaşında, Kadın).

"…Vallahi vatandaşın da devlete karşı sorumluluğu neyse vergisini ödeyecek. Ne yapacak o da dediğim gibi benim tamamen kapsam dışım. Yani o tür konular beni bağlayıcı değil ama… (cümle tamamlanmadı). Yani vergi ödemek dışında devlet için ne yapabilir ki zaten? Herkes maaşına çalışıyor. Devlet memurlarına bakıyorsun, işçilere bakıyorsun, herkes maaşına çalışıyor zaten. Devlet desin ki 1 ay maaş almadan bana çalış, tüm Türkiye'de ayaklanma çıkar. Bu bir gerçek yani… Çünkü herkesin kartları ağzına kadar borç dolu… Adamlar ayı zor getiriyorlar. Ya bir yurt dışındaki ülkelere bakıyorsun adamlar yeri geliyor mesela 2 saat, 3 saat mesai yapıyorlar. Bu da bizden olsun diyebiliyorlar ama onu burada aramayacaksınız. Türkiye'de yok." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"…Yani şimdi o sokaklar… Geçtiğimiz sokaklar hepimizindir. O tükürse, ben tüküreyim, o tükürse, çöp atsak, yani şey yapsak bu olur mu? Bu devlet nereye kadar bunu temizleyecek yani? Hepimiz kendi görevimizi yapmak zorundayız. Şimdi benim çocuğum askere gitmezse misal senin gitmezse, onun gitmese, onun gitmezse kim bu devleti koruyacak? Yani herkes görevini yerine getirmeli yani… Şimdi askere herkesin zamanı geldi, gitti. Vergi; ben vermezsem, o vermezse, o vermezse bu devletimiz ne ile ayakta duracak? Yani herkes vermeli. Yani herkes bu görevini yerine getirmeli. Şimdi misal ben bir yere gittim. Ben sokağa çöp attım. Sen geçtin, sen attın… O geçti, o attı… E şimdi bu kadar milletin, bu kadar yani insanın, herkes attı, attı… Yani bu nasıl temizlenecek? Ama hepimiz kendimiz dikkat edersek, bak gittiğimiz yerde, her yerde bir çöp kutusu katmışlar. Onu niye süs için mi katmış? Onu hepimiz çöpümüzü atmamız için katmış ama bizim şimdi Türk vatandaşımız bunu çoğunlukla yapmıyor. Şimdi bu maske çıktı. (Sitemkâr bir şekilde konuşmasına devam etti) Ya sokaklarda geçiyorum, maskelerden geçilmiyor. Ya bu maskeyi hastalık olmayalım diye takıyoruz değil mi? E bu maskelerimizi çıkardık mı? E çöpe atalım. Niye sokağa atıyoruz? Yani bu hiç güzel bir şey değil. Yani herkes sokağa atsa, atsa… Yani bu hastalığı önledi mi sanıyoruz? Hastalığa tam davetiye çıkarıyoruz çünkü bunu hepimiz çöpe atarsak daha rahat ama belediye diyelim tutmuş 5-10 adam… 5-10 adam bu pisliği nasıl altından kalkacak bu çöpün? Ama biz de yani görevlerimizi yerine getirmiyoruz. Evet. Çoğunlukla millet getirmiyor görevini çünkü görevini yerine getirirse ne yapar? O misal ufacık bir şey söyleyeyim; bu maskeyi sokağa atmaz. Şimdi herkes kendi dikkat etmese, bunu yani önlemenin imkânı yok. Ben de anlamadım neden yapmıyoruz. Artık bu bir alışkanlık mı? Bu yani önemsememek mi? Bu nedir? Ben de anlamıyorum. Yani şimdi şu an mesela sokaktan geçiyor, iki adım atıyor maske, maske, maske… Yani bu, bu niye insanlar böyle yapıyor ki yani? Yani bunu hiç böyle yapmamaları gerekiyor. Ha ben bunu şey yapmıyorum yani… Mesela bak benim küçük çocuğum var. Bazen bir şey atacak oldu mu; hayır annem onu atma poşetimize biriktir çöpe atalım… Ama insanlar niye bunu sokağa atıyor? Sanki biraz insanlar da sanki böyle bağlılık duygusu böyle biraz zayıflamış durumda. Hani toprağımızla ilgili bir şey olduğu zaman hani hepimiz böyle tek yürek olabiliyoruz belki ama başka konularda her şeye böyle şaibe karışıyor maalesef… Vergilerde olsun ya da işte başka herhangi bir şeyde olsun, herkes kendi çıkarını kendini gözetiyor biraz…" (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

"…Muhakkak… Ya en baştaki görevi bence vergisini düzenli olarak vermesi… (gülüyor ve hemen akabinde düşünüyor) Ülkesini sevmesi, vatanına sahip çıkması, bu… Yani bunlar görevleridir." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Türk katılımcılar, yurttaşların devlete karşı sorumluluklarının devletin koymuş olduğu kurallara uymak ve vergi ödemek olduğunu belirtmekle birlikte devletin yurttaşlara karşı sorumluluklarının daha fazla olması gerektiğini belirtmişlerdir. Alevi Kürt katılımcılar askerlik görevinin yerine getirilmesi, vergi ödemek, seçme ve seçilme hakkına katılımın ve devletin koyduğu kurallara uymanın yurttaşların devlete karşı sorumlulukları olduğunu belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar ise vergi ödemek, ülkeyi

korumak ve ülkeye faydalı olmanın yurttaşlık görevi olduğunu belirtmiş, bunun yanı sıra ülkenin ve toplumun devamlılığını sağlamanın da yurttaşlık görevleri arasında olduğunu ve bu görevlerin devlet tarafından belirlendiğini, yurttaşların da bu görevlere rıza gösterdiklerini dile getirmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar da devletin koyduğu kurallara uymanın yurttaşın devlete karşı görevi olduğunu belirtmekle birlikte ülkeyi sevmenin de yurttaşlık görevi olduğunu dile getirmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Sünni Kürtlerin %20'sine ve Sünni Türklerin %11'ine göre yurttaşların devlete karşı herhangi bir görevi bulunmamaktadır. Devlete karşı görevleri bulunmadığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Yani tabii ki de bizim devlete karşı bir sorumluluğumuzun olduğunu düşünmüyorum. Sadece bizim birbirimize karşı sorumluluklarımızın olduğunu düşünüyorum. İkisi de aynı şey zaten. Yani birbirimizin alanlarına saygı duyarsak, birbirimizin alanlarına tecavüz etmezsek, rüşvet almazsak, birbirimizin hakkını yemezsek zaten aslında… Zaten hepimizin toplamı bir devlet aslında yani… Birbirimize olan sorumluluklarımızı yerine getirmiş oluruz." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).*

> *"…Devletin bireylere sorumluluğu vardır. Bizim devlete sorumluluğumuz yok. Devlet bize hizmet etmek için var. Benim oylarımla gelen devlet benim için başa gelmiştir. Bizi gözetecek, koruyacak her şeyden." (K10, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).*

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Kürt katılımcı, devleti yurttaşların oluşturmasından hareketle, yurttaşların devlete karşı değil birbirlerine karşı sorumlu olduklarını ifade ederek yurttaşların birbirlerine karşı sorumluluklarının bir nevi devlete karşı sorumluluk anlamına geldiğini belirtmiştir. Sünni Türk katılımcı ise yurttaşların devlete sorumluluklarının olmadığını, liberal yurttaşlık anlayışı bağlamında devletin yurttaşlara sorumluluklarının olduğunu ifade ederek devletin varlık sebebinin yurttaşlar olduğunu belirtmiştir.

5.3.11.3. Oy Kullanma Kriteri

Temel yurttaşlık görevlerinden biri olan oy kullanma görevini yerine getiren yurttaşların bu görevi yerine getirirken sahip oldukları etnik ve mezhep kimliklerinin mi yoksa alacakları hizmetin mi başat olduğu yurttaşlık kimliğinin inşasında önem taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılara; "Oy verirken hangi ölçütlere/kriterlere göre oy kullanırsınız?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %63,6'sı oy kullanırken ideolojik davrandıklarını belirtirken katılımcıların %36,4'ü ise oy kullanırken hizmet odaklı seçimde bulunduklarını belirtmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Alevi Türklerin tamamı (%100), Sünni Türklerin %87,50'si, Alevi Kürtlerin %40'ı ve Sünni Kürtlerin %20'si oy kullanırken ideolojik davrandıklarını belirtmişlerdir. Oy kullanırken ideolojik davrandıklarını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsamlı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Yani aileden gelme bizim kendi bir görüşümüz var. Cumhuriyet Halk Partiliyiz biz en son seçimde de büyükşehir 2019'dakinde verdim. Kırmamak için verdim. Bir dahaki seçimde vermeyeceğim. Çünkü bana göre; demokrasi her yerde olmak zorunda. Sadece devleti yönetirken değil. Ev içerisinde de olur, siyasi partide de olur, iş yerinde de olur. Parti içi demokrasiyi sağlayamamış birinin çıkıp demokrasi vaatleri vermesi yalancılıktan başka bir şey değil. O zaman burada yanlış bir şey olduğunu görüp de sesini çıkarmadığın zaman karşı tarafa, ya bunlar sürü gibi çoğunluk ne derse onu yapıyorlar, dediğinde sen ondan daha beter bir duruma düşmüş olursun. Onun için demokrasiyi önce sen kendi evinde bir sağla…Sağlayalım…Sonra da geneline yaymaya çalışırız. Sen demokrasinin ne olduğunu bilmiyorsun ki. Sen sağlamıyorsun. Yapmıyorsun ki. Demokrasi için gereken kuralları yapmıyorsun. Sen eğer bunu ülkenin tamamına vereceğim. İşte ben cahil olursam bunu yerim ya da bir çıkarım varsa bunu yiyorum ben işte. Demek istediğim bu olayın başındaki, konunun başındaki şey buydu. Ama herhangi bir çıkarım, beklentim yok. Dediğim gibi ben seviyorum. Sadece tarafsız seviyorum. Bir tane kırmızı çizgim var bu konu ile ilgili doğru yol. Yani kırmızı çizgi değil de doğru yol. Doğru yol bu. Ya bu yola gireceğiz ya da beraber gideceğiz. Mustafa Kemal Atatürk'ün çizdiği yol. Ben o yola girilmesi gerektiğini düşünüyorum. Dediğim gibi parti kendi içinde önce bir adaleti sağlayacak. Birden siyasetini içine girince yuh yani yuh dedim. Yuh! (Sinirli bir ses tonuna geçti) Neler gördüm. Onun için sen bu sistem değil de bu yöneten kadrolar değişmediği sürece bu mantık da değişmez. Onun için kesinlikle ve kesinlikle bu seçimde oy vermeyeceğim ve oy kullanmayacağım yani." (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"(Düşünüyor…) hangi kriter? Şimdi ne diyeyim bana en çok hizmet vereceğine inandığım o partiye oy veririm. Yani parti şeyim yok, tuttuğum herhangi bir parti yok, bana yarayan, bana iyi gelecek benim için mantığımın kabul edeceği partiye oyumu kullanıyorum. Ama mesela HDP'ye de oy vermem. Vermem, vermem bana karşıdır, Türkiye Cumhuriyeti bayrağı altında yaşamadıkları için istemedikleri için ben de onlara oy vermem." (K3, Alevi Türk, 50 Yaşında, Kadın).

"…Yani siyasal ideolojiye göre oy veriyorum, (düşünüyor…) kişinin samimiyetine inanırsam göreli olarak oy veriyorum başka kriterim yok yani." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"…Oyumu hilafsız gözü kapalı, isterse bir sopayı sarsınlar, CHP'nin başına koysunlar başka partiye vermedim. Hiçbir kriterim yok. Sadece Atatürk partisine sürekli verdiğim oy… Belediyecilikte bir nebze şöyle düşünürüm. Belediyede kişiye bakarım ama yine de vicdanen giderim CHP basarım. CHP kötü bir adam getirmez derim. Onun için kriter yok. CHP olsun yeter. Bence oy.. Görev yani. Vatandaşlık görevi çünkü sen vatandaşlık hakkı olarak zaten 18'inden sonra onu sana devlet yasasıyla veriyor o hakkı sana. Gidip oyu kullanmak senin görevin... Onu kullanmak zorundasın. Seni kim yönetecek, seçme durumunu mutlak yerine getireceksin. Senin her kullanmadığın oy, istenmeyen veya Türkiye'nin başına gelebilecek en büyük felaketin altına imza atman demektir." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"…Ben kriterden falan anlamam. Ben beğendiğim, düşündüğüm partiye oyumu kullanıyorum ve bu konuda eşime ve çocuklarıma hiçbirine bir kelime konuşmuyorum. Herkes istediği yere verir." (K25, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"…Valla oy neye göre veriyorum. (Düşündü) Aslında şöyle yerelde biraz farklı düşünüyorum. Makroda biraz farklı düşünüyorum. Yerelde daha çok kim hizmet etmiş bakıyorum, çöpü kim toplamış, sinekle en iyi kim mücadele etmiş, şeyin de devamlılık yapıyor mu? Ama makroda daha ideolojik düşünüyorum. Şey de öyle düşünmüyorum yerelde." (K20, Sünni Türk, 56 Yaşında, Kadın).

"…Ya ülkeye faydalı partiye oy veririm çoğunlukla. Ama hani öyle bir şey yok ülkemde. Yoksa mesela belediyedeki seçimlerde mesela belediye olduğu zaman hangi belediye çalışıyorsa benim partim olmasa bile dahi çalışana oyumu verir… Yani verdim daha doğrusu. Geçmişte belediye kendi partisinde değil diye devletin bütçesinden ödenek alamayan, alamadığı için de vatandaşa hizmet götüremeyen belediyeler oldu. Gördük yani bunları. Şimdi belediye de hizmete bakıyorum, genel seçimlerde de daha böyle Kürtlerin haklarını destekleyenlere veriyorum." (K13, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Hangi kriterlere göre? (Düşünüyor). Haklarımı, bizi en çok savunan partiye oy veririm. Beni orada temsil etmesi lazım. Beni azınlıktan kurtarması, haklarımı dile getirmesi lazım. İşte cem evleri mesela... Mesela Kürtlerin hakları, Alevilerin hakları gibi gibi... Beni temsil etmeyene, ya da ne bileyim belediye de bana hizmet etmeyene oy vermem. Hani katı da değilim ama haklarımız da önemli. Bunca sene dışlandık, ayırdılar bizi..." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"…Yani tabi daha iyi hizmet etmesi önemli bence hani daha iyi hizmet etmesi önemli ama siyasi görüşüme yakınsa o birazcık daha beni hani şey yapar etkiler. Ama tabi çok iyi hizmet etmiyorsa çok haksızlıklar yapıyorsa insan ne bileyim vazgeçebilir, vermek zorunda hissetmez bence o durumda kendini bireyler." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Türk katılımcılar oy kullanırken ideolojik davrandıklarını fakat artık ideolojik davranmayacaklarını belirtmekle birlikte kendi ideolojilerine zıt bir partiye de oy vermeyeceklerini belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, yerel ve genel seçimlerde oy kullanırken farklı saiklerle oy kullandıklarını, genel seçimlerde ideolojik davranırken yerel seçimlerde hizmeti kriter aldıklarını ifade etmişlerdir. Alevi Kürt katılımcılar ise yerel seçimlerde hizmet bazlı hareket ederken genel seçimlerde ideolojik oy kullandıklarını belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcı ise ideolojik davranmakla birlikte hizmetin de oy kullanırken önemli bir kriter olduğunu belirtmiştir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Sünni Kürtlerin %80'i, Alevi Kürtlerin %60'ı ve Sünni Türklerin %13'ü oy kullanırken hizmet kriterine göre oy kullandıklarını belirtmişlerdir. Hizmet kriterini esas alarak oy kullandıklarını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsamlı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Ben kendim Kürdüm ama ben HDP'ye hiç de oy vermem. Yani bize şimdi ne faydası dokunmuş ki oy vereyim? Şimdi ben onlara vermem yani… Ben vermiyorum da… Hizmet getiren partiye veririm. Yani ben bir Kürdüm ama HDP ye oyumu vermem. Bugüne kadar kesinlikle bak… 40 yaşına geleceğim neredeyse 39 yaşındayım… Bir gün de vermedim. Hatta verenlere de çok kızarım. Yani çünkü hani bize ne faydası dokunabilir? (Sert ve düşüncelerinden emin bir tavır takınarak yanıtladı) Yani bize bir faydası dokunmaz. Hani bir fayda… Düşünmüyorum dokunacağını… Hizmet de etmez. Ben düşünmüyorum. Kesinlikle düşünmüyorum. Niye düşünmüyorum? Bak şimdi gidiyor, dağ başına gidiyor. Bak dağ başına çıkıyor… O askerlerin karşısına çıkıp da vuruyor. Sen Kürt'sün, Türk'sün, kimsin diye soruyor mu? Sormuyor değil mi? O zaman, o zaman onunla birlik kesinlikle olmam… (net bir tavır takındı) çünkü benim de yavrumu boş yere vurmasın, bir Türk'ün de yavrusunu vurmasın… O da bir ana evladıdır. Yani güzellikler konuşarak mesela anlaşarak ya tartışarak da olsa halledecen ama bir evlat ne zorluklarla büyütüyor… Niye bir kör kurşuna kurban ediyor o evladı? Hani onun için ben hani kesinlikle onunla birlik olmam yani…" (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

"…Hangi kriterlere… Ya o partinin görüşü benim görüşümle uyuşuyor mu ya da görüşüm uyuşmazsa bile o partinin daha önceden ya da şeyde olan bir parti ise… Yani gerekli şeyleri yapıyor mu ülkeye dair? Bunlara önem veriyorum. Yani görüşten çok aslında yaptığı icraatları nasıl? Ona önem vermek lazım ama görüşte önemli bir faktör." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

"…Az önce bahsettiğim konulardan dolayı işte… Sağlık hizmetleri hani bazı düzenlemiş oldukları mesela anayasa ile ilgili insanlara ne kata biliyorlarsa ben ona göre yön ediyorum. Şu an ben mesela koyu bir Ak Partiliyim. Dediğim gibi AK Parti mesela şu anda yaklaşık 20 yıldır görevde. Demek ki ben 20 yaşındayken bu insanlar göreve geldi. Hani o dönemden beri dediğim

gibi sağlık hizmetlerinde, eğitimde, şunda bunda yaptıklarını gözle görebiliyoruz yani. Yollardır, köprülerdir, şunlardır bunlardır… Her ne kadar konu bazı kesimler beğenmese de yani adamların Allah'ı var yani yukarıda çalışıyorlar. İnsanlar için bir şeyler yapıyorlar." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"…Vallahi, gönlümden geçen siyasi partilerin tüzüklerini okuyorum ben bütün partilerin, gönlümden bu siyasi partilerin tüzüklerinde hangisi bu ülkenin değerlerine inançsal boyutta olsun, kimliksel boyutta olsun hak ve hukukta açık ve net tüzüğünü hazırlamışsa ona oyumu veriyorum." (K5, Kürt Alevi, 75 Yaşında Erkek).

"…Şimdi programlarına bakıyorum ben, yani şeylerin, partilerin programlarına bakıyorum. Ekonomik olarak, inançsal olarak, kültürel olarak, ondan sonra kendime yakın bulduğun partiye veriyorum. Bağnaz değilim illa ki şu partiye oy vereceğim, diye bir bağnazlığım yok. Ben yurttaşım bu ülkeye hizmet edecek programını doğru bulduğum partiye oy veririm ben. Ama tabi ki bana yakın olan partiler var. Önceliği onlara veririm" (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"…Oy verirken yani ben iyi bir yönetim isterim, kendim için değil Türkiye genelinde. İyi bir yönetim, kavgasız, gürültüsüz, temiz bir Türkiye. İşi aşı olacak, herkese eşit davranacak, çocuktan tut en yaşlıya kadar. Her türlü imkânı sağlayacak. A partisi, b partisi, c partisi fark etmez. Çok sivri şeyler ile ayırt etmem yani. Şudur, budur. Bir de dini siyasete alet etmeyecek. Benim için en önemlisi o. Yani tabi herkes yapıyor yapacaksın ama bu kadar keskin bir şekilde alet etmeyecek. Bu benim için önemli." (K21 Sünni Türk).

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Kürt katılımcılar ait oldukları etnik kimliği temsil eden partinin kendilerine hizmet de dahil olmak üzere herhangi bir fayda sağlayacağını düşünmediklerini, haklarını barışçıl yollarla aramadıkları için o partiye değil, hizmet eden partiye oy verdiklerini belirtmişlerdir. Alevi Kürt katılımcılar hizmet odaklı seçimlerde bulunduklarını belirtmekle birlikte ideolojik olarak destekledikleri partilerin de olduğunu ve parti tüzüklerinde hak kavramına önem verdiklerini ifade etmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar ise oy kullanırken hizmeti kriter aldıklarını ve dini duyguları siyasete alet etmeyen partileri seçtiklerini vurgulamışlardır.

5.3.11.4. Devletin Farklı Etnik ve Mezhep Grupları ile İlişkisine Yönelik Algı

Ulus devlet bünyesi altındaki tüm etnik ve mezhepsel farklılıklara eşit mesafede durmakla yükümlü olan devlet yapılanmasıdır. Bu açıdan bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin de çatısı altındaki farklı etnik ve mezhepsel gruplarla ilişkisinde eşit mesafede durması beklenilmektedir. Devlet ve farklı kimlikler arasındaki olması gereken bu mesafenin yurttaşlık kimliğinin inşasında etkili olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle katılımcılara "Size göre devlet farklı etnik ve mezhep gruplarına yurttaşlık konusunda nasıl yaklaşıyor?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %60'ı devletin etnik ve mezhepsel farklılıklara karşı dışlayıcı olduğunu belirtirken %40'ı tüm yurttaşların eşit haklara sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Alevi Kürtlerin tamamı (%100), Sünni Türklerin %80'i, Alevi Türklerin %66,7'si ve Sünni Kürtlerin %50'si devletin farklı etnik ve mezhep

grupları ile ilişkisinde dışlayıcı bir tutum sergilediğini belirtmişlerdir. Devletin farklı etnik ve mezhep grupları ile ilişkisinde dışlayıcı bir tutum sergilediğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Yok, şu anda eşit yaklaştığı kanaatinde değilim. Yani özellikle ben Alevi olduğum için söylüyorum. Şimdi ben eşit olarak yaklaşmış olsa, ben niye sabahtan beri yakınıyorum diyorum ki bu cem evlerini biz ne yapıyoruz? O da su elektrik parası ödeyemiyoruz ya da bir su parası ödeyemiyoruz burada bir, üç, beş personel çalışıyor bunların paralarını ödeyemiyoruz ya da bir tamirat ve tadilat geçiyoruz şu anda 3 yıldır bitiremedik. Devlet bir tek kuruş vermedi. Bazı belediyelerin sembolik yardımları var. Diğeri vatandaş vermiştir, siz vermişsinizdir, o vermiş, bu vermiş ama hala bitmedi. Cem salonumuz yukarıda içi yapılmadı. Yani bu konuda eğer devlet hoşgörüyle yaklaşıyorsa inançsal bütün inançlara eşit hizmet vermesi lazım. Camiye verdiği hizmeti cem evine de ver, sinagoga da ver, kiliseye de ver ya da başka bir alana da ver. Bunları yaparsa devlet o zaman yücelir ve vatandaşın gözünde yücelir. Devletin güçlenmesi, yücelmesi için onu tutacak olan vatandaşın müreffeh olması lazım, huzur bulması lazım… İşte bu olmadığı için biz böyle bir sıkıntı yaşıyoruz yani." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"…Eşit yaklaşmıyor. Devlette eşitlik yok. Yaşadıklarımız buna hep örnek. Mesela örnek işte benim askerdeki durumum. Yani mesela siyasi kimliğimden dolayı orada eşit davranılmadığını gördüm ben. Yani kendisi gibi düşünmediğin için, devlet gibi, onlar gibi düşünmediğin için ayrımcılığa maruz kalıyorsun. Bölgesel olarak da farklı bakıyorlar tabii. Kürt meselesi, Kürt sorunu ile ilgili… Doğum yerimiz, mesela bizim ilk dağıtım sırasında 400 kişilik falan bir şeyimiz bölüğümüz vardı. 280 kişi doğduğumuz bölgeye gönderildi. Yani söylememe gerek var mı? Belli işte bizim oraya gönderilme sebebimiz. Zaten savaş ortamı... Yani burada bariz ayrım yapılıyor. Yani eşit vatandaşlık yok. Yani bunları değerlendirdiğimde baktığımda eşit vatandaşlık yok." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"…Zaman zaman farklı yaklaştığı oluyor. Yani bu resmi düzeyde değil de pratikte farklı yaklaştığı oluyor. Yani nedir o farklılıklar: yani diyelim ki devletin belli kurumları var, bunların hizmetlerinden yararlanma bağlamında eğer diyelim ki mezhepsel bir ayrılık varsa o ana mezhebin hâkimiyeti daha çok ön planda. Diğer mezhebin kimliği evet yani kabul de ediliyor ama şey yapılmıyor. Yani onu resmileştirilmiyor gibi geliyor. Ha resmileşse ne olur? Onun tabi ayrı sonuçları olur bana kalırsa. Etnik anlamda da o da bir gelgitli. Bugün iyiyiz yarın kötüyüz gibi. Yani siyasi gerilimden besleniyor devletin tutumu. Yani bugün övgü yaptığı bir etnik kimlik yani bir karakterin ertesi gün bir iç sesi bir şey söylemeden geri çekilebilir. Yani bunu çeşitli biçimlerde de gözlemledik zaten. Bunu gözlemlemek mümkün bana kalırsa." (K20, Sünni Türk, 56 Yaşında, Kadın).

"…Ayrımlaştırıcı yaklaşıyor. Kendilerinin aslında birleştirici olduklarını iddia ediyorlar falan ama bence ayrımlaştırıcı yaklaşıyorlar. Ben şey olduğunu düşünmüyorum. Yoksa bugün yani bu kadar ses çıkmazdı. Bu kadar insanlar… Yani hani neden bize bu şekilde davranıyorsunuz? Kadınlar, çocuklar, etnik diğer kimlikler, Kürtler. Ne bileyim Aleviler, Rumlar… Yani o zaman bu kadar şey çıkmazdı. Yani illaki istersen şu da var en ütopik en hani şey, şeyi kur hani yönetim biçimini de kur veya işte atıyorum neydi o? Şeylik gelsin hani böyle hiçbir şekilde yönetimin olmadığı… Neydi? Hahh, anarşi... Anarşi gelsin istersen falan hani… Onlarda bence çok sıkıntılı şeyler. Bir yerde açıkçası kuralcı bir insanım. Bir yerde aslında kuralın olması gerekiyor. O hani devletin vatandaşa, vatandaşın devlete ama bir yerde de vatandaşın vatandaşa karşı sorumluluğu da var. Yani onların dediği şey de kurallara bağlı olmalı. Yani ben dediğim gibi kuralcı bir insan olduğum için bu konuda önemsiyorum. Ama bu kurallar herkesin hakkını gözetecek şekilde olmalı. Bu şekilde düşünüyorum." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…Bunlar etnik kökenliklerden çıkıyor. Siyasi anlamda artık devlet kapıları ayrımcılık yapıyor. Hangi partinin adamı varsa orada ayrımcılık başladı artık. Demin dedim ya mezhepçilik, etnik kökencilik kalmadı. Bu bundan 30 sene önceydi 30, 30 Sene bana göre 30 sene, benim düşünceme de göre. Etnik kökenciliği hepimiz ayırt ediyorduk. Böyle yetiştirildik. İşte ona şey lakabıyla Kürt Fatma'sı derdi. Nenem rahmetlinin komşusu vardı. Namı değer Kürt Fatma'sı

derdik Arap Uşşak Hayriye Teyzeler derdik. Şimdi bunlar konuşulmuyor ne Kürt Fatma'sı diyoruz ne Arap Uşşak diyoruz, Ayşe Hanım diyoruz, Fatma Hanım diyoruz… Kız alıyoruz, kız veriyoruz. Etnik kökencilik bitti. Bana göre bitti ama şey siyasi anlamda devlet ayrımcılık yapıyor." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"… (Düşünüyor…) bir kere zaten en başta dışlayıcı bir söylem var yani Ayasofya'da gördük örneğin meselâ Ayasofya şey içinde çok önemli Ortodoks Hristiyanlar içinde de çok önemli bir yer düşünürsek hani tamam cami olarak da açılabilir ama bu bir fetihmiş gibi sunmak hani bu siyasal belli bir kimliği ortaya çıkarmak anlamına gelir. Ha benim için Ayasofya'da namaz kılınması hiçbir şey ifade etmiyor veya müze olması da bir şey ifade etmiyor ama bunu bir fetih kılığına sokmak aslında belli bir kültürün daha ön plana çıkarıldığı zaten bir şey gösteriyor. Yani bu yüzden belli bir kültürü ön plana çıkarıyor ve diğerlerini ben dışladığını düşünüyorum. Şey olarak, vergi olarak kesinlikle dışlamıyor yani." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"…Bence ayrıştırıcı bir dil kullanmakta. Yani eğer şu görüşten değilsin, şu mezhepten şu kökenden değilsen sen bizden değilsin, sen farklısın ayrımcılığı bence var." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

"…Eşit şekilde yaklaşmıyor işte… Problem orada zaten maalesef… Birtakım sıkıntılar oluyor, o anlamda… Birtakım sıkıntılar oluyor. His, tabi his, hissediyoruz…" (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar Türkiye'de eşit yurttaşlığın olmadığını etnik kimlikleri üzerinden açıklarken bu kimlikleri nedeni ile askerlik görevleri sırasında ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Aynı zamanda mezhep kimlikleri bağlamında ayrımcılığa maruz kalmalarını ibadethanelerine devlet desteğinin olmaması ile ilişkilendirerek açıklayan katılımcılara göre devlet çatısı altında bulunan bütün mezhepsel ve dinsel farklılıklara eşit mesafede yaklaşmak zorundadır. Sünni Türk katılımcılar devletin farklı etnik ve mezhep grupları ile ilişkisinin uygulamada farklı olduğunu, devletin bu konudaki tutumunun siyasi gerilimlerden beslendiğini, çoğunluğun sahip olduğu mezhep dışında diğer mezheplerin de devlet tarafından kabul edildiğini fakat uygulamada farklılıklar olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılara göre günümüzde devlet sadece etnik ve mezhepsel gruplara değil kadınlar, çocuklar gibi gruplarında ayrımcılığa maruz kaldıklarını dile getirmişlerdir. Katılımcıların üzerinde durduğu bir diğer husus da geçmişte var olan etnik ve mezhep kimliklerine yönelik toplum nezdindeki ayrımcılığın günümüzde toplum tarafından değil devlet tarafından yapıldığı ve siyasi partilerin adam kayırmacılık yapmalarıdır. Alevi Türk katılımcı ise, vergi alma konusunda devletin tüm etnik ve mezhepsel farklılıklara eşit davrandığını, bunun dışında belli bir siyasal ve mezhepsel kimliği ön plana çıkardığını belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcılar ise devletin yurttaşlara belirli bir mezhep ve etnik kimliği seçme noktasında dayatmacı bir tutum sergilediğini belirtmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Sünni Kürtlerin %50'si, Alevi Türklerin %40'ı ve Sünni Türklerin %20'sine göre tüm farklı etnik ve mezhep grupları aynı haklara sahiptirler.

"…Valla şu anda devletin yönetim sistemi en basit örneği Erdemli Belediyesi'nden verelim. Erdemli belediyesi şu Erdemliyi tam anlamıyla yönetebiliyor mu? Bence yönetemiyor. Siz koskoca Türkiye Cumhuriyeti bahsediyorsunuz. İllaki ufak tefek sıkıntılar olacak ama adamlar

baştakiler diyeyim yani herkese gerçekten böyle mesafeli yaklaşıyorlar. Bu da iyi bir izlenim yani… Hani ayrımcılık yapmadan bu insanları yönetebiliyorsan senden büyüğü yoktur bence. Çünkü Alevi'siyle de görüşüyorlar, Kürdiyle de görüşüyorlar, Laz'ıyla da görüşüyorlar… Yani dediğim gibi Türkiye'de sadece Kürt-Türk yok. Yani bir İstanbul mesela, Nurettin arkadaşım daha iyi bilir; ben hiç gidip görmedim ama televizyonda haberleri açıyoruz yüzde doksanı İstanbul. Niye? Ya, zencisinden tut Çinlisine, ne bileyim her türlü insan var. Hani diyorlar ya İstanbul'u yönetebiliyorsan Türkiye'yi hayli hayli yönetirsin… Gerçekten doğru bir söz yani… Çünkü hemen hemen dünya genelindeki bütün topluluklar orada mevcut ve orada Budist'i de var, Hristiyan'ı da var Yahudi'si de var, hepsi var. Hani anlatmaya çalıştığım Türkiye'yi yönetmek gerçekten zor ama bunu başarıyorlar." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"…Yaklaştığını düşünüyorum. Evet, yaklaşıyor şu an Suriyelileri ülkemize kadar alması yani yaklaştığını gösteriyor." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

"…Aynı hakları veriyor tabi ki neden vermesin. Bizim yararlandığımız her şeyden bir Türk olarak ben aslen Arabım ama artık biz Türküz yani. Ben Türkiye'de yaşadığım için gururla Türküm diyebiliyorum. Tabi aslımızı da inkâr etmiyoruz. Mesela ben her şeyden faydalanıyorum, kimse bana sen Arapsın demiyor. Ayrımcılık yapmıyor. Bence bununla ilgili bir sıkıntı yok." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"…Bana göre eşit davranıyor. Devlet eşitlik yapıyor. Devlet adildir ve ayrımcılık yapmadan herkese hizmet ediyor, Kürtüne de hizmet ediyor, doktoru var. Her şeyi var, hemşiresi var, doktoru var, müdürü var, valisi var her şeyi var yani. Yok değil eğer ayrımcılık yapmış olsaydı bu gibi kişilere okulu da yasaklardı her şeyi de yapardı ama yapmamış eşit davranmış bize de Sünnilere hepimize de eşit davranmış benim görüşüm yani." (K3, Alevi Türk, 50 Yaşında, Kadın).

"…Bence eşit yaklaşıyor ama dediğim gibi konjonktürel olaraktan bazı farklı uygulamalar oluyor. O yüzden mesela dönem dönem diyorlar ki; işte devlet Sünnilere şöyle yapıyor işte Alevileri dışlıyor ya da efendim Kürtler dışlanıyor. Türkler şu oluyor, bu oluyor… Bu konjonktürel olaraktan bazı kamu görevlilerinin… Bu yerine göre öğretmen oluyor, yerine göre bir polis oluyor, bir hâkim oluyor, efendim savcı oluyor ya da ne diyeyim işte; bir hastane yönetimi olabiliyor. Genelde eşit yaklaşma prensibi var. Yani prensip olarak ama uygulamada birtakım farklılaşmalar oluyor. Yoksa yani dediğim gibi o konjektörü dışladığınız zaman bu ülkede diyelim geçmişte işte Alevi de vali olmuş, Sünni de işte emniyet müdürü, ordu komutanı, bilmem şu, bu, işte hepsi olmuş… Yani bunlar arasında bir ayrım yapılmamış ama zaman içerisinde bazı durumlarda işte siyasi partilerin ideolojileri ile yaklaşımlarıyla bazı şeyler değişiyor. Mesela işe Türkiye'de belli bir dönem gerçekten bu konularda eşit bir yaklaşım varken, arkasından başka bir dönemde ne oluyor? Ayrımcılıklar başlıyor. Mesela 28 Şubat'ta bunu gördük. 2016'dan sonra gördük. İşte 60'lı yıllarda… Yani önemli kırılma dönemlerinde… (düşünüyor) Ülkeyi yönetenler birtakım şeyleri tehlikeli olaraktan görüp onları etiketliyorlar. Aman işte örneğin; şunlar vali olmasın, aman bunlar emniyette yer almasın, aman bunlar şey olmasın… Fakat sonradan şunu görüyorlar; bunların hiçbir etkisi yok. Bunlar geçerli değil. Yani önemli olan insanların kimliklerine göre değil de haklarına, liyakatlarına işlerini yapabilme özelliklerine göre davranırsa işte o zaman sonuç alırız. Zaten demokrasi bu... Demokrasinin yurttaşlığın gelişmiş olduğu ülkelerde yani mesela belediye başkanı Pakistanlı, işte İngiltere'de sanırım bir yerin belediye başkanı bir Türk, yanlış bilmiyorsam. Önemli bir şey Kanada'da Amerika'da şurada burada… Yani bunlar bunu yapıyor. Ona işte Çin'de falan filan mesela Amerikan siyasetini belirleyen…Polonya asıllı bir Yahudi… Şu andaki başkanı Trump, Alman asıllı değil mi yani? Buna benzer şeyler. Değişiyor yani…" (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Kürt katılımcılar devletin tüm farklı etnik ve mezhepsel farklılıkları aynı andan başarı ile yönettiğini Suriyeli sığınmacıları örnek göstererek açıklamışlardır. Alevi Türk katılımcılar ise devletin etnik ve mezhepsel farklılıklara eşit mesafede yaklaştığını, tüm yurttaşların eşit haklara sahip olduklarını belirtmişlerdir. Sünni Türk

katılımcı ise, farklı etnik ve mezhep kimliklerine sahip bireylere devletin eşit yaklaşma prensibinde olduğunu fakat bunun uygulamada zaman zaman değişiklik gösterdiğini ve siyasi konjonktüre de bağlı olarak değiştiğini belirtmiştir.

5.3.11.5. Yurttaşlık Demokrasi İlişkisi

Yurttaşların yönetime katılabildikleri, devletten haklarını özgürce talep edebildikleri siyasi bir ortamın varlığı bireylerin daha bilinçli yurttaşlar olmaları açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlık kimliğine sahip bireylerin demokrasi ve yurttaşlık ilişkisine dair algıları yurttaşlık kimliğinin inşasında önemli bir etkendir. Buradan hareketle, katılımcılara "Yurttaşlığın demokrasi açısından anlamı ve önemi nedir? Bu konuda neler söylersiniz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %81'i, demokrasinin yurttaşlığı güçlendireceğini belirtmişlerdir. Türkiye'de demokrasi olmadığını belirtenlerin oranı ise %19'dur.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Alevi Türklerin ve Sünni Kürtlerin tamamı (%100), Sünni Türklerin ise %85,7'si demokrasinin yurttaşlığı güçlendireceğini belirtmişlerdir. Demokrasinin yurttaşlığı güçlendireceğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Ya nasıl var demokrasi, demokrasi ne için var? Yani o soruyu önce bir insan kendine sorması lazım. Yani demokrasi demokrasinin içeriğini de bilmesi gerekiyor. Yani demokrasi ve vatandaş arasında o kadar vatandaşın bence lehine bir durum bence öyle diyeyim yani demokrasinin olmadığı şu an günümüz şartlarında Türkiye'de demokrasi yok demeyeyim zayıf, çok zayıf. Olmadığı için de eşitsizlik demokrasi olmadığı için adaletsizlik, demokrasi olmadığı için, adil paylaşım demokrasi olmadığı için, demokrasi dediğimiz kavramın genel kavramın; hak, hukuk, adalet gibi bu kavramlar hep vardır. Zaten hukukun ve adaletin olduğu ya da bireysel adaletin bulunduğu bir coğrafyada yani demokrasinin içerisinde vatandaş, herhalde en mutlu zamanını yaşar diye düşünüyorum. Olmadığı zaman işte eşit adalet hukuk olmadığı zaman da bu şekilde mutsuz oluyor insanlar robot gibi ülke asgari ücrete bağlarsa yüzde seksenini robot gibi geçim sıkıntısından başka bir şey düşünmez. Bir de cehaleti yükledin mi tam kurmalı barbie bebek gibi olur işte nereye giderseniz oraya gider insanlar. İşte şu an ülkenin niye belki de yarıdan fazlası Aziz Nesin'in dediği gibi yüzde ellisi için söylediği söz. Öyle değil ama öyle yaptılar ya da öyle davranmak işlerine geliyor bir kısmının, hani bu şartlarda..." (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).*

> *"…Yani oy kullanmak ama tabii ki sadece oy kullanmak değil daha böyle çeşitli kulvarlarda da ülkenin yönetimi açısından iddialarda bulunmaya çalışmak da bir çeşit yurttaşlık, demokrasi ilişkisi aslında, bunun gibi." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).*

> *"…Demokrasi açısından... Sorular da biraz zormuş... Çok düşündürücü. Bu kadar zor soracağınızı tahmin etmemiştim. (Gülüyor). Türkiye'de demokrasi var mı? yerine göre evet her zaman değil. Demokrat bir ülke gibi görünüyoruz ama bazen ne yazık ki yolumuzdan sapabiliyoruz. Bu sapma... çözülür mü? (Düşünüyor). Tabi ki vatandaş, halk isterse her şey olur. Yeter ki birlik beraberlik olsun, inanç olsun yani... her ne kadar inanmasak da işte 15 Temmuz... Birlik vardır, beraberlik vardı. Halk sokağa döküldü. Biz böyle bir ülkeyiz zaten. Böyle olduğu sürece de her şeyin üstesinden geliriz." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).*

"…Demokrasi açısından illa ki anlamı var seçim zamanı bunu gayet iyi görüyoruz. (Gülüyor) Seçim zamanı bakıyoruz. Yani etnik köken ayırımı yapmadan herkes oy için herkesin kapısını çıkabiliyor. Bundan dolayı demokraside herkesin bence söz hakkı var." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"…Yani temel hak ve özgürlüklere sahip birey bence vatandaş. Duygu ve düşüncelerini özgür bir şekilde ifade edebilen birey. Tabi ülkemizde bu ne kadar mümkün orası tartışılır bir konu ama temel hak ve özgürlüklere sahip birey diye düşünüyorum ben. Bundan dolayı yani vatandaş eğer hani demokratik bir ortamda yaşamıyorsa, kendini özgür bir şekilde ifade edemiyorsa, bence vatandaşlık kavramından zaten gitgide uzaklaşıyordur. Sadece ekonomik açıdan kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen bir birey oluyordur. Yani onun ötesine geçemiyordur bence kişi. Başka fizyolojik ihtiyaçlarını karşılayan kişi olarak kalıyordur bence." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

"…Demokrasi açısından anlam ve önemi… (düşünüyor ve gülüyor) Vatandaşlığın olması için demokratik bir ortam, evet… Yani demokratik bir ortam hep gereklidir. Zaten her şey için gereklidir. Vatandaşlık için de gereklidir. (Düşünüyor) Yani şöyle olabilir mi acaba? Hani bu ülkede yaşayıp da farklı bir ülkenin vatandaşı olan bir insan bunu ifade edemiyorsa o demokrasi yoktur demektir ki o belki ondan dolayı kendini, hangi ülkenin vatandaşı olduğunu ifade edemiyordur. Yani bir nevi insan kendini kısıtlamış oluyordur gibi bir şey yani… Bir ilişki vardır. Demokrasi yoksa kendini ifade edemiyordur." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

"…Ya vatandaşlığın var tabi. Vatandaş olacak ki demokrasi olacak. Demokrasi olmadan vatandaş olmaz. Ama mesela bugünlerde sizde görüyorsunuzdur. Vatandaş yani bir şey söylemeye bile insan çekiniyor. Yani öyle bir durumdasınız. Yanlış bir şey mi çıkacak ağzımdan diye şey yani... (konuşmaktan çekinildiğini vurguluyor) yani vatandaş olmak hakikaten zor. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak şu durumda zor. Eskiden böyle değildi. Çünkü daha böyle yaşımızın gereği çok güzel şeyler yaşadığımız için çocukluğumuzda gençlik yıllarımızda şu andaki şey çok zor geliyor bize. Bana zor geliyor yani. Çok şey yapmıyorum hani çoluk çocuk olmadığı için içinde zorlukları hissetmiyoruz. Öyle bir sorumluluğumuz yok. Yani böyle kendi şeyimizde yaşayabiliyoruz. Çoluk çocuk bilmem ne olsa daha farklı şeyler olurdu. Daha zorlanırdım sosyal yaşamda yani girip şey yapmak falan hakikaten zorlardı gibi geliyor." (K21 Sünni Türk).

"…Demokrasi olduğu için… (düşünüyor) yani rahat yaşıyoruz, özgürüz, kendi çevremizde istediğimiz gibi hareket ediyoruz. Bu da vatandaş… (cümleyi tamamlamadı) mesela özgürce oy kullanabiliyoruz, istediğimiz yere gidebiliyoruz. Demokrasi olduğundan yani." (K10, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Türk katılımcılar, Türkiye'de demokrasinin zayıf olduğunu belirtmiş, demokratik ortamlarda yurttaşların mutlu olacağını, yurttaş isterse demokrasinin güçleneceğini ve demokrasinin sadece oy kullanmak değil farklı açılardan da ülke yönetimine katılmak anlamına geldiğini dile getirmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar da demokratik yönetimlerde tüm farklı etnik ve mezhepsel grupların ülke yönetiminde söz söyleme hakkına sahip olduğunu, temel hak ve özgürlüklerin demokratik ortamlarda sağlanabileceğini belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, demokrasinin yurttaşlığın gelişimi açısından gerekli olduğunu fakat günümüzde Türkiye'de demokratik bir ortamın olmadığını belirtmenin yanı sıra demokrasinin seçme ve seçilme ve hareket özgürlüğü sağladığını belirtmişlerdir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Alevi Kürtlerin tamamı (%100) ve Sünni Türklerin %14,3'ü Türkiye'de demokrasinin olmadığını belirtmişlerdir. Türkiye'de

demokrasinin olmadığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsamlı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Demokrasi şu anda Türkiye'de yok. Çünkü her şey bir kişiye bağlı. O kişi ne isterse o olur. Ama yanlış mı, doğru mu onu da bilmiyoruz, yalnız genelde herkes bundan şikâyetçi yani bütün Türkiye bir kişinin elinde. O yüzden biraz biz de tedirginiz. Her şey bir kişiye bağlı olunca, onun elinde olunca demokrasi olmuyor. Meclis var ama sözde… Bizim için olacak, bizim seçtiğimiz vekil kalmış bir köşede. Sözü bitmiş sanki... Koca ülke bir kişinin eline kalmış." (K16, Kürt Alevi, 67 Yaşında, Erkek).

"…Şimdi demokrasi açısından demokrasi hepimizin olmazsa olmasıdır. Yani herkes siyasi düşüncesini, ondan sonra seçme ve seçilme hakkını, inancını ya da siyasi kimliğini çok rahat ifade edebileceği ve bundan dolayı da bir ayrıma uğrayamayacağı bir ortam bekler vatandaş olarak. Ama bakın şunlar yapılırken ben altını çizerek söylüyorum kimliğinizi kullanırken, siyasi atmosferinizi kullanırken ya da diğer gelenek ve göreneklerinizi kullanırken bir şeye çok dikkat etmek lazım. Devletin birliği esastır. Yani o devlete güven duyacaksınız, devletin birliğine inanacaksınız yani. Ben devletin bu bölümünü kabul etmiyorum, ben bunu kabul etmiyorum, devlet doğru yaklaşırsa vatandaşa o zaman bu sorun kendiliğinden zaten çözülür. Esas olan burada devletin belirleyici olmasıdır. Evet, vatandaş olarak ben demokrasinin bu ülkede illaki çoğulcu demokrasinin yaşamasından yanayım. Evet, belki son yıllarda ülkemizde işte demokrasi deniyor ama çok fazla demokrasinin de yaşadığı söylenemez. Mesela TBMM şu anda aşağı yukarı dışlanmış durumda. İşte kararnamelerle Türkiye Cumhuriyeti yönetiliyor ve dolayısıyla bu kararnamelerin birçoğu da mecliste tartışılmıyor yararlı ve zararlı yönleri ondan sonra konuşulmuyor ve dolayısıyla hazırlanan sistem aşağı yukarı bir elden çıkıyor. O bir elden çıktığı zaman bu doğru mu, yanlış mı tartışması ortadan kalkmış oluyor. İşte bu bakımdan şimdilik ülkemizin şu andaki pozisyonuna baktığımız zaman ekonomi olarak, siyasi olarak işte bizim son günlerde yaşadıklarımız var. Bunları da hepsini bir araya getirdiğiniz zaman burada çoğulculuktan uzak teklik sistemi ile hazırlanmış olan kararnamelerin verilen kararların etkisi çok büyüktür. İşte belirleyici olan bana göre demokrasidir ama o demokrasiyi de doğru olarak kullanmaktır ve doğru kullanıldığı zaman ben inanıyorum ki vatandaş devletini daha çok sahiplenecek. Daha çok, daha güçlü bir Türkiye olacaktır diyorum yani." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"…(Düşünüyor) yani… Yani demokrasi dışında başka rejimlerde vatandaşlık çok olmaz bence. Vatandaşlık için demokratik bir ortam olmalı. Yani kendimi özgürce ifade edebilme diyeyim. Bu olmalı. Ama dikta rejimler de faşizan uygulaması olan bir yönetim şeklinde kendini ifade etme hakkın yok. Zaten edemezsin de. Çünkü tamamen tek kişinin ağzından çıkan söze bağlı her şey, burada vatandaşlıktan bahsedemeyiz. Yani özgür irade yok burada. Tamamen baskıcı bir sistem ile yüzeyiz. Şu anda da böyle." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"…Vardır, şüphesiz vardır. Şimdi bir mukayese yapmak lazım yani vatandaşın demokratik yöndeki şeyi diyorsunuz... şimdi dünyada çeşitli ülkeler var meselâ bir sürü ülke var, şimdi ülkemizde laik demokratik bir sistemin olmadığını görüyoruz ona inanmıyorum yani ülkemizde demokratik bir sistem olduğunu görmüyorum. Anayasamızda bile görmüyorum. Yani anayasamızda çoğu maddeler üstü kapalı veyahut da işlenmiyor veyahut da hayata geçmiyor. Şimdi laik demokratik sistemin olmadığı bir ülkede demokraside vatandaşlığın anlayışı çok muallak…Yani buna verilecek cevap ne olabilir ki? (Düşünüyor) yani sistemin değişmesi lazım. Sistem değişmediği sürece yani bakın biz diyoruz ki laik demokratik ülkelerde halk karar verir değil mi? Onun için ülkemizde halkın karar verdiği merciler, halkın karar verdiği merciler var, nedir? Millet meclisi, milletvekili seçiyoruz gönderiyoruz ama bakıyoruz ki mecliste milletvekillerinin bir hükmü kalmamış, milletvekilleri yasaları çıkarıyor, kanunları çıkarıyor, o kanunları çıktığı yerlerde de uygulama alanlarına bakıyoruz tamamen farklı bireysel kararlarla tek kişinin kararıyla meselâ Cumhurbaşkanlığı seçimi sistemi yapılmıştı tek kişinin verildiği kararlarla bu ülkede hüküm sürüyor. Tıpkı saray ve sultanlar gibi. Geçmişte de öyleydi, saraylar sultanların emriydi. Sultan, saray, padişah ne diyorsa o geçerlidir. Diğer başka hiç kimsenin söylediği geçerli olmaz kişilerin dudağı arasında. Şimdi bu sistemler dünyada bakıyoruz çökmüştür. Yani ülkemizin demokrasisini bir İsveç, bir Norveç ile bir Danimarka ile İskandinav ülkeleriyle veyahut da bir Fransa ile bir Almanya ile mukayese

edemeyiz. Bu anlamda eğer bu ülkelere bakmak lazım. Avrupa ülkeleri bu işi yüzyıl önce değiştirdiler. Yüz yıl önce bu alandaki o kraliyet hükmünü veyahut da ne diyeyim o zaman ki idari sistemini değiştirdiler, demokrasiye geçtiler, insan hakları… Şimdi ülkemizde bakıyoruz öyle bir ülkedeyiz ki size bir doktora tezi yapan bir hanımefendi olarak biliyorsunuz burada bir İstanbul sözleşmesi bile ülkemizde kabul görmüyor. Bu acı bir olay. Kadınların hâline bak, her gün kadın cinayetleri, kadınların belirli alanlarda olmaması, eşit görülmemesi… Şimdi biz inançta diyoruz ki kadın erkek eşitliği asla ve asla bozulmaz ikisi eşittir inançta. Şimdi diyoruz bu ülkede Aleviler bizim bu temel düsturumuzdur. Bin yıldır Alevilerde söylenen sözdür. Bir Alevi dedesi eğer hangi hizmetleri yapıyorsa inançta kadında o hizmetleri yapmaya yetkilidir ve layıktır. Yapabiliyorsa buyur, dede olabilir, saz da çalabilir, deyiş de söyleyebilir, bir ibadeti de yönetebilir, cenaze töreni de yapabilir, tabii inancımızda ama Türkiye'de Türkiye Cumhuriyeti hükümetinde o kadar katılaşmış ki bu işler Diyanet İşleri İslami Şura'sının aldığı kararlar işte uygulamalarına bakıyorum Vatikan'da belki kırk yıl sonra belki elli yıl sonra Vatikan'da bir papa bir kadın olabilir. Bişörf olabilir. Yani aynı zamanda yani müftü birinci derecede bölge müftüsü elli yıl sonra Vatikan'da bir kadın papa olabilir. Bu mümkündür, bunu ben biliyorum bu değişebilir. Nasıl ki Amerika'da bir zenci cumhurbaşkanı oldu yüzyıllar sonra ama Türkiye'de yer yerinden oynasın ne İstanbul müftüsü veyahut da diyanet işleri başkanı Türkiye'de kadın olabilir ne de El-Ezher Üniversitesinde bir kadın rektör olabilir. Olmaz İslâm'da böyle katı kurallar var. Nedir bu kurallar? Bu kurallar kitaba sıkıştırılmış. Şimdi bir inancı bir kitaba sıkıştırırsan kayıtsız şartsız bu kurallar değişmez diye milyonlara milyonlarca defa telkin edersen o zordur, değişmez. Bizim inancımızda öyle bir şey yok. Bizim inancımızda bu inanç hiçbir kalıba girmez, hiçbir kitaba da sığmaz demişiz. Kendi yaşamın kendi inancındır demişiz. Onun için bu farklılıkları, bu değerleri, yaşayarak, konuşarak hani demokrasiden… Yani bu böyle bunları mukayese ederek ancak biz ülkemizde de demokrasi, demokrasideki işte eşit vatandaş olup olmadığı veyahut da ne denli eşit vatandaşız, demokrasiye nasıl bakıyoruz, ülkemizde demokrasi var mı? Dört dörtlük uygulanıyor mu? Alt yapısı buna uygun mu? Bütün vatandaşlar huzurlu ağız dolusu gülüyor mu? Yani bunları bu gerçekleri bilmemiz, söylememiz lazım ama bütün bunları söylerken, anlatırken sizler bu üniversitelerde bu çalışmaları yaparken bir ülkeyi geriye doğru götürmek, hep kötülemek, hep yoktu, bitti, çöktü anlamında değil. İleriye götürmek için biz bunları söylüyoruz. Eksikliklerimizi görerek, bu eksikler üzerinde kafa yorarak daha güzel neleri yapabiliriz? Bakın istek ve talepler var, bu kadar insanlar var onun için daha ileri götürülmeli, değişmeli anlamında. İnşallah da bir gün değişir." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında Erkek).

"...Tabii yani şu ana kadar söylediklerim aslında demokrasiye dair bir şeyleri bünyesinde barındırıyordu bence. Ben demokrasi bizde sadece oy vermekle ilişkilendirildi bugüne kadar. Ha işte 5 senede bir seçim yapılıyor; yok yereldir, belediyeydi, işte atıyorum şey falan genel seçimler yok referandumlar… Bizde demokrasi Türkiye'de hep şey algılandı bence siyasete vatandaşın oy verme yoluyla ama katılması şeklinde hep… Bu, bunu anladık yani ama demokrasi bundan çok daha fazlası… Yani kimin sözü hatırlamıyorum bende isimlere referans vererek konuşma olayı pek olmuyor da. Şey demokrasiyi biz çok iyi bir şey olarak görüyoruz. Evet, düşünce itibarıyla işte eşitlik, özgürlük herkese eşit haklar bilmem ne falan ama kimin özgürlüğü? Kimin? %51'in demokrasisinde sen neyden bahsediyorsun? Yani %49'u göremeyecek misin? Eğer sadece seçimde 1 oy vermekse bu mesele, sen geriye kalan %40'ı. Yani bu kadar büyük bir kesim aslında. Nasıl görmezden gelebilirsin? Kimin demokrasisi? O zaman bu sefer şey başlıyor yani hani toplumda ayrımlaşma, kutuplaşma. İşte birinin diğerini üzerinde tahakküm kurması mevzusu ortaya çıkıyor. Bu da bence çok tehlikeli bir şey veya bir azınlığın da hükümet yönetebiliyor olma ihtimali vardı ki şu anda hani tek başına bir insan yönetiyor ülkeyi. Bir sağlık mevzusunda bugün Korona'da sağlıkla ilgisi olmayan bir insan her konuda karar verebiliyor. Bunların hiçbiri demokratik değil bence. Bunun dışında demokrasi bence çok gündelik yaşantıya yayılabilmiş olması gerekiyordu. İşte o bahsettiğim ekonomik koşullardan, sınıfsal mevzulardan, inancını yaşayabilme noktasında, dilini kullanabilme noktasında… Bunların hepsi aslında demokrasi ile ilintili şeylerdi. Dediğim gibi biz de sadece bu seçim oy verme, referandum vs. gibi algılandığı için bu ülkede, kesinlikle onda bile şüpheler varken oylamasında çok sağlıklı bir şeyden burada demokrasi ile vatandaşlık ilişkisinin Türkiye'de sağlıklı kurulduğunu düşünmüyorum." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar günümüzde Türkiye'de tek adam rejiminin uygulandığını, halkın seçtiği vekillerden oluşan meclisin işlevsiz kaldığını, farklılıkların hak taleplerinin bulunduğunun fakat bunu yaparken devletin birliğinin gözetilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcı ise Türkiye'de demokrasinin olmadığını, mevcut yönetimin tek adam rejimine dayalı olmasından yola çıkarak açıklamış ve Türkiye'de demokrasinin sadece oy vermek olarak algılandığını, oysa demokrasinin oy vermek dışında anlamlarının da olduğunu belirtmiştir.

5.3.12. Yurttaşlığın Ekonomik ve Sosyal Boyutu

Bu başlık altında yurttaşlığın ekonomik ve sosyal boyutunun yurttaşlık kimliğinin inşasındaki etkisi farklı etnik ve mezhep grupları bağlamında incelenmektedir.

5.3.12.1. Refah Artışının Yurttaşlık Algısına Etkisi

Bir ulus devlet çatısı altında bir araya gelen yurttaşların kendilerine devlet tarafından sağlanan maddi imkânların artışıyla yurttaşlık aidiyet duygusunun artışı arasındaki ilişki yurttaşlık kimliğinin inşasında önemli bir faktördür. Bu açıdan katılımcılara refah artışının yurttaşlık algısına herhangi bir etkisi olup olmadığı var ise nasıl bir etkisi olduğunu öğrenmek amacıyla katılımcılara "Ekonomik olarak daha iyi bir seviyede olsaydınız, bu durum Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına dair düşüncenizi/anlayışınızı etkiler miydi?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %62,5'ine göre refah artışının yurttaşlık duygusu üzerinde herhangi bir etkisi bulunmazken, %37,5'ine göre refah artışı yurttaşlık duygusunu olumlu etkilemektedir.

Katılımcılardan Alevi Türklerin tamamı (%100), Sünni Türklerin %71,4'ü, Sünni Kürtlerin %50'si ve Alevi Kürtlerin %20'si refah artışının yurttaşlık duyguları üzerinde herhangi bir etkisi olmayacağını belirtmişlerdir. Refah artışının yurttaşlık duygusu üzerinde olumlu bir etkisi olmayacağını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Bundan fazla hissetmezdim ya diye düşünüyorum. Ama yani vatandaşlığımı etkilemezdi. Çünkü o zaman çok maddiyat belirleyici olursa yani dediğim gibi karşılıksız sevmek diye bir durum olmaz o zaman. Devlet bana para veriyor. Ben ondan dolayı seviyorum, gibi oluyor olurdu. Bu şeye dönerdi o zaman yurtdışında yaşayıp da işte reklam yapan siyasi reklam yapan arkadaşlar gibi olurduk. Buyur bu kadar seviyorsan gel. Vatanın her karış toprağı seni bekliyor. Ama yok ya beni etkilemezdi diye düşünüyorum. Etkilemez ya çünkü şu an etkilemiyor. Fakirlik etkilemiyorsa zenginlik niye etkilesin ki? Zenginlik daha çok seversin, diye düşünüyorum ben. Yani etkilemez." (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).*

> *"…Etkilemezdi. Sanmıyorum. Ekonomiyle alakası yok. Koşulsuz sevilir. Kurtuluş savaşında savaşanlar. Ekonomik şeyleri yoktu. Beklentileri. Ülkeyi kurtarmaktı amaç. Parayla olmaz.*

Vatan koşulsuz sevilir. Yoklukta da varlıkta da seversen vatandaşsın zaten. Yoksa para için satılmış olursun." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"…Hayır. Hayır etkilemezdi. Yine olumlu bakarım buranın vatandaşlığına, yine gurur duyardım bu bayraktan, bu vatandan… Çok zengin de olsam, milyoner de olsam aynıdır düşüncem değişmez." (K3, Alevi Türk, 50 Yaşında, Kadın).

"…Vallahi hiç etkilemezdi. Biz ülke olarak fakir ülkeyiz. Biz böyle büyüdük çok fazla ben hep derim. Yani devlet bize ne sunabilir? Devletimizin çok fazla bir sunabileceği bütçemiz yok. Bakmayın bu AKP hükümetinin bu kadar şaşaalı yaşadığına. Borç içindeyiz. Hep şunu demişimdir bizim evimizde 2 arabamız olduğunda biz bu kadar zengin bir ülke miyiz dedim eşime. Bizim iki arabamız olacak kadar zengin bir ülke değiliz. Bir ev, evi bırakın yani herkesin, her ailenin arabası olacak diye bir kaide yoktur. Bütün bir Turgut Özal döneminde bir ferahlık geldi. Dediler ki işte banka kredileri… Herkes borçlana borçlana araba aldı altına, ev aldı. Biz sıkıntı ile yaşamayı büyüyüp gören insanız. 40'lı yaşlardan sonra da refahı gördüm kendi adıma diyorum. Refahı gördüm. Bunu görürken de endişe duydum. Diyordum ki biz bu kadar zengin bir ülke değiliz. Biz fakiriz ya. Batıda üç beş kişinin fabrikası var. Devletin aldığı borçlarla açtığı sunumlar var. İşte alın size şu kadar düşük faizle… Fakir fukara eşit oldu. Apartmana çıkan, altına arabayı alan, bir duble viskisini alan ben aristokratım, dedi. Sonra bir dibe vurdu insanlar… Önünü göremedi. Yani önünü görmeden yaşamı sundu. Borcu borçla kapatmayı insanlara öğretti. Kredi kartlarını sundu. Bu ferahsa ferahlık değil. Benim Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlıkla ilgili düşüncem kendi kabuğumuzda yaşamalıyız. Rahatlık tabii ki güzel… Elektrikti, suyuydu, evlerimize giren beyaz cihazlardı… Bunlar olmalı. Bizde diğer ülkelerle eşdeğer bir şekilde takip etmeliyiz, yaşamalıyız ama bugün Çin'de insanlar araba üretiyor, malzeme üretiyor, Çinliler altında bisikletle gezerken biz 3 arabayla bir ailede yaşıyoruz. Bu akılsızlıktan başka bir şey değil. (Sitemkâr bir tavır takındı) Ülkene önce senin neslin sahip çıkacak. Senin neslin sahip çıkacak bakın. Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan etti deyip hep Atatürk'te getiriyorum. Ben bankada çalışırken bunu duydum: merkez bankasındaki bir arkadaşımız geldi. Cumhuriyet ilan edildiğinde, dedi Atatürk dedi, 30 tane kamyon dolusu külçe altınla devleti devretmiş. Savaştan çıkmış bir ülke olarak ülkede insan kalmamış. Hepsini savaşta kaybetmişiz; gençleri, yaşlısı, Sarıkamış'taki olayı biliyorsunuz çocuk yaştaki 15 yaşındaki delikanlıları, kızları mübadele yasası çıkarıldı. Lozan antlaşmasında mübadele çıkıyor ve bütün ülkedeki takas işlemi senin vatandaşın bana benim vatandaşım bana işte o göçmenlerin geldiği yıllar o mübadele yılları. Türkiye Cumhuriyeti 98 yıllık daha yüzyılı bırakmamışız geride bu kadar neyimize lükslük." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"…Yok, etkilemezdi. Etkilemezdi. Yani şöyle söyleyeyim benim kadrom daimî değil mesela. Bunu senle hep konuşuruz. Bana kadromu şimdi dese ki kanun çıkarsa daimiye çevirdik. Hani mesela benim için birincil öncelik budur. Şu anki maaşım mesela bana yetiyor. Daha fazlasına ihtiyacım yok ama dese ki sizi işte atıyorum daimiye geçirdik, yine etkilemez yani. Yine öyle bir bağ kuramam ben. İmkânsız çünkü… Düşünce yapıları bana uymuyor." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…Hayır canım. Parayla ben şey ölçmüyorum yani. Bu düşünceden çok benim şey yani inancım, düşüncem, milletim, şeyim bu böyle parayla ölçülecek bir şey değil. Daha iyi bir yani daha fazla bir imkânım olsa daha farklı yaşarsın. Ne bileyim tatilin falan o dur. O tür şeyler yani. O para bana ancak ona şey yapar. Milletti, düşünceydi, dindi bilmem neydi o şeyi etkilemez yani." (K21 Sünni Türk).

"…Bence ekonomik ihtiyaçların karşılanması tabi ki önemli sonuçta insanın kafası biraz daha rahatlıyor farklı şeylere zaman ayırmak ya da ekonomik ihtiyaçlarınızı karşıladıktan sonra sosyal kültürel faaliyetlerde zaman ya da para bulabilme açısından biraz daha rahat ediyor kafanız ama tabi ki bu yetersiz hani sadece ekonomik ihtiyaçların karşılanması kendinizdeki o kültürel şeyi dışlanmışlık hani o ne bileyim eksikliği gidermeye yetmiyor. Bence bir takım demokratik hak ve özgürlüklere sahip olmak bence daha önemli şey kişinin etnik kimliğiyle var olması bence her şeyden daha üst." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

"...Ya ben ona şahsen katılmıyorum. Yani ekonomik, ekonomik varlığımdaki artışın veya azalmanın vatandaşlığa bakış açımı değiştirmez. Ha devlet daha iyi olanaklar sağlarsa?

Devletin sunacağı imkânlar tabii ki farklı bir şey de. Hani o şey olarak etkilemez, hani vatandaşlık şeyi olarak etkilemez ama tabii ki bizi mutlu eder. Tabii…" (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

"…Etkilemez, şimdi demokrat, aydın düşünen istediği kadar… Şimdi benim düşüncelerimi, benim gibi düşünen yüz binlerce, milyonlarca insan vardır. Ekonomik koşullarda benden çok çok daha iyidir. Şimdi bazı gerçekleri söylemek, bazı gerçeklere değinmek bu ülkenin gerçek yaşantısından bahsetmek ekonomik ile alakalı… Bir insan bir anda çok şeylere sahip çıkar o çok şeylere sahip çıktığı zaman hemen orada olan haksızlıkları, usulsüzlükleri görmemezlik ayrı bir şeydir, bireysel olarak menfaatlerini düşünüp bazı şeylerin propagandasını yapmak ayrı bir şeydir. Halk doğruyu sever. Doğru olanı sakınmamak lazım." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Türk katılımcılar yurttaşlık aidiyet duygusunun gelişiminde vatan sevgisinin tek kriter olduğunu, devletin yurttaşlara sağlayacağı imkanlar artsa dahi ülke sevgisinin değişmeyeceğini, ülke sevgisinin koşulsuz olması gerektiğini belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, mevcut devlet yönetiminin lüks olduğunu, Türkiye'de üretim olmadan tüketim gerçekleştiğini, vatan sevgisinin refah düzeyi ile ölçülemeyeceğini, mevcut hükümet ile düşünce farklılıkları yaşadıklarını, bu nedenle refah artışının aidiyet din, millet sevgisi gibi duyguları etkilemeyeceğini belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar da Sünni Türk katılımcıların fikrine paralel olarak refah artışının yurttaşları mutlu edeceğini fakat aidiyet duygusunu etkilemeyeceğini ve kültürel anlamda ötekileştirmenin önüne geçemeyeceğini belirtmişlerdir. Ayrıca Alevi Kürt katılımcı da kişisel menfaatlerin ülke menfaatlerinin önüne geçemeyeceğini, bu nedenle de refah artışının yurttaşlık duygusunu etkilemeyeceğini belirtmiştir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılardan Alevi Kürtlerin %80'i, Sünni Kürtlerin %50'si ve Sünni Türklerin %28,60'ı refah artışının yurttaşlık duygusunu olumlu etkileyeceğini belirtmişlerdir. Refah artışının yurttaşlık duygusunu olumlu etkileyeceğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Ya tabii ki yani kendimi daha güçlü hissederdim. Elbette ki güçlü hissederdim, daha çok manevi olarak, daha çok güçlü hissettiğim zamanda devlete bağlılığım da olurdu. Ama ben kişi olarak yani benim bireysel tercihimdir. Belki bu herkes için geçerli değil yani benim ekonomik durumum bu benim Türkiye'de milyonlarca insan 3000 lira maaşla geçiniyor mesela. Ülkemizin şartları bunlar ben bunlarla yetinmek, geçinmek zorundayım ama sosyal adalet var mı bu konuda? Sosyal adalet yok. Onun düzeltilmesi lazım yani bir emeklinin yaşayabileceği ondan sonra miktarda ona para verilmesi lazım bir kişinin yaşayabileceği miktarda ona hizmet verilmesi lazım. O bakımdan ben bireysel olarak şey etmiyorum yani benim vatandaşlık bağımda bir zayıflama yok ama olmasını istiyorum, istiyorum O zaman ben böyle diyorum ama benim gibi milyonlarca insanlar var, onların belki bu anlamdaki olumsuzlukları olumluya çevrilebilir yani diyorum." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).
"…Ne kadar güzel olurdu. Çok güzel olurdu. Çok güzel olurdu. (Gerçekleşmesini çok istercesine temenni ederek yanıtladı. Bu dediğin şey yani biraz daha refaha kavuşsak daha güzel olur ama maalesef bu bir adamın elinde. Dudaklarının arasında. Ne çıkarsa odur. (Memnuniyetten uzak sitemkâr bir tavır takındı) (K16, Alevi Kürt, 67 Yaşında, Erkek).

"…Milyonlarca insanı etkiler. Sadece beni değil ki… Milyonlarca insanı etkiler. Olumlu yönde etkiler yani. Her hakkımız, her şeyimiz kısıtlıyken, bir de geçim derdi olunca daha da bir şey oluyor yani." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"…Algımı, algımı şu şekilde… Değiştirmezdi sanırım ama Türkiye'de yaşamak istemezdim tabii ki de. Ya neden çünkü standart olarak kötü durumda... Ekonomi çok kötü durumda… Hani sürekli 2 gün sonra bir şeyler pahalılaşacak mı diye bekleyip duruyoruz yani. Bu birazcık kötü bir durum yani o yüzden istemezdim. Durumum iyi olsa, ben kendim çok kazansam ya da devlet Batıdaki gibi çok verse ben burada kalmak istemem. Orada her şey başka. Her şey para olmaz. Haklar var orada. Özgürsün. Burada ağzını açsan ceza. Ne düşündüğün önemli değil, insan mısın belli değil." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

"…Vallahi olumlu etkilerdi. Niye diyeceksiniz. Çünkü benim elimde olsa şu an mesela yanımda çalışan insanlar var. Tabii bunların hiçbiri Türk değil. Tekrar üstüne basa basa söylüyorum. Hepsi Suriyeli… Elimde imkânım olsaydı daha çok param olmuş olsaydı mesela ben farklı iş alanlarında insanlara farklı yönlerden ekmek kapısı açmayı düşünürdüm. Hani ondan dolayı Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşıyorum. İsterdim ki bir faydam dokunsun yani. Tabii vergiler, şu, bu biraz insanları yoruyor ama ona rağmen yine de onu yapmak isterdim yani." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"…Onun bana sunacağı şey benim Türklüğümü etkilemez, sadece o kişiye olan bakış açımı değiştirir. Ona bakış açım değişir, daha iyi yönetiyor derim, bizi perişan etmedi derim ama Türklüğümde artma ya da azalma olmaz. Yine Türküm. Ama daha bir övünürüm ülkemle, devletimle. Şimdi gençler yurtdışına gitmek istiyor. Neden? Daha iyi imkanlar diyorlar. Yurtdışına gitse de yine Türk. Türklüğü değişmez, imkanları değişir. Bu da olsa fena olmaz. İnsan kendisini ülkesine daha bir bağlı hisseder, belki o zaman gitmek istemez." (K22, Sünni Türk, 27 Yaşında, Kadın).

"…Bence olumlu etkilerdi çünkü ben şahsen kendi adıma yurttaşlığın ekonomik boyutunu çok önemli görüyorum. Bu aslında birçok konuda belirleyici… Yani insanlar ekonomik anlamda… (cümle tamamlanmadı) tabi ekonomik determinist değilim. Yani her şeyi ekonomi belirler demiyorum ama dünde, bugünde, yarında insanlar temel ihtiyaçlarını daha iyi karşıladıkları sürece… Yani işte barınma, beslenme, giyinme, işte efendim tatil vs. bunları daha iyi karşıladığı zaman, sağladığı zaman, diğer konuları biraz daha rahat çözebiliyor ama bu konuda bir sıkıntısı varsa… Yani düşün mesela evinize ekmek götüremiyorsunuz, ev kiranızı veremiyorsunuz… İşiniz yok. Yarını düşünemiyorsun. Böyle ortamlarda kültürel konulara daha radikal bakıyorsunuz, daha uç düşünüyorsunuz, daha gerilim düşünüyorsunuz. Çok daha böyle ne diyeyim? Militanca tavırlar geliştiriyorsunuz. Yurttaşlığı toptan reddedebilirsiniz. O anlamda ekonomik durumun… Yani şu anda yurttaşlığa negatif bakmıyorum ama mesela diyelim ekonomik durumumuz daha iyi olursa eminim daha farklı bakacağız ama dediğim gibi bunu topluma yaygınlaştırılmasını savunuyorum. Yani benim siyasi görüşüm o. Yani benim ekonomik durumum gerekirse biraz düşsün ama toplumun ortalaması yükselsin. Yani bir profesör kadar maaş almasa bile bugün diyelim bir, mesela biri ortalama asgari ücret 5000 lira olsun. Ya bizim maaşımız da 13 olmasın 10 olsun. Ya ben 10.000 lirayla da geçiririm. Çok rahat geçinirim ama öbür insan 2500 lira ile geçinemez. Hatta bugün o 2500 lira parayı kazanamayan yani o işi bulamayan insanlar var. O anda, o insanlardan sağlıklı yurttaşlık beklemek bence çok zor. Yani işte kitap okuyacak, düşünecek, siyasi tercihleri olacak, işte yasalara uyacak vs. Vergisini ödeyecek. Değil mi? Yani buna benzer birtakım şeyler var. Yani yurttaşlığın birtakım görevleri var. Vesaire, vesaire sorumlulukları… Onu yapamaz. Yani mümkün değil. Mümkün değil." (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar refah artışının yurttaşlık bağlamında aidiyet duygularını arttıracağını ifade etmişlerdir. Katılımcılar devletten refah artışı taleplerinin olduğunu fakat bu durumun mevcut sistemde tek bir yöneticinin kararında olduğunu belirtmişlerdir. Yurttaşlık haklarının kısıtlı olduğunu ifade eden katılımcılar, refah artışının gerekli olduğunu savunmuşlardır. Sünni Kürt katılımcılar ise Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını sadece refah artışı bağlamında değerlendirmemekte, düşünce özgürlüğü gibi haklarının da olmadığını ve bu nedenle refah artışı olsa dahi başka ülke yurttaşlığına geçmeyi düşüneceklerini

ifade etmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar refah artışının etnisiteleri üzerinde herhangi bir etkiye sahip olamayacağını, sadece ülkeyi yöneten kişiye karşı bakış açılarını değiştireceğini ifade etmişlerdir. Refah artışının yurttaşlık hakları noktasında önemli olduğunu belirten katılımcılar gelir adaletinin gerekli olduğunu dile getirmişlerdir.

5.3.12.2. Eğitim Hizmetleri

Sosyal devlet, devletin yurttaşlarının sosyo-ekonomik haklarını gözettiği ve tüm farklı toplumsal grupların bu haklardan eşit derecede faydalandığı devlet yapılanmasıdır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının da eğitim hizmetlerinde eşitlik algıları önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra eğitimin ulus devletin istediği ideal yurttaş profilinin yaratılmasında da katkısı büyüktür. Bu açıdan katılımcılara "Türkiye'deki eğitim sistemi hakkında ne düşünüyorsunuz? Açıklayabilir misiniz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %84'ü, Türkiye'de eğitimin yetersiz olduğunu belirtirken %16'sı ise yeterli olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin ve Sünni Kürtlerin tamamı (%100), Sünni Türklerin %87,5'i ve Alevi Türklerin %66,7'si Türkiye'de eğitimin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye'de eğitimin yetersiz olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"...Türkiye'deki eğitim sistemi hakkındaki düşüncelerim, evet Türkiye'deki eğitim sistemi üzülerek ifade edeyim ki günümüzde, son 20 yıldır Türkiye'deki eğitim sistemi laik sistemden uzaklaştırmaya çalışıldı. Şimdi kademe kademe laiklikten uzaklaştırıyor. Dün evvelsi gün bir yerde bir televizyon programında dinledim işte bilmem nerenin hangi okulunda bir şey yapmışlar anket yapmışlar. Kız ve erkek öğrencilerin bir arada yaşaması ve bunların aynı okulda aynı sınıfta okumalarının işte flört etmelerine destek sağlamaktadır. Düşünün yani ya peki kız ve erkek sadece sınıfta mı beraber? Yani toplumun her alanında kadın erkek birlikte yaşamaktadır. Şimdi eğitimin laik olması lazım bir sefer önce laik eğitim diyoruz. Çok önemlidir yani karma eğitim ve laik eğitim bunun yanında parasız eğitim de bir devletin bir görevi. Bütün yurttaşlarına parasız eğitim hizmeti sunmak. Ama devlet burada bir eksiklik yaptı, parasız eğitim hizmetini yeterince sunamadı. Bunun için ne yaptı? Özel kurumlar açılmaya başladı. Özel kurumlar dershanelerle başladı, dershanelerde Türkiye'de bir terör örgütünü ondan sonra Fetö'nün altyapısına hizmet eden kurumlar oldu. Onları kapattılar başka isimler altında şimdi bu hizmetler yürütülmeye çalışılıyor. Bence Türkiye'de eğitimin fırsat eşitliği eğitimde fırsat eşitliği şu anda yok. Hiç yok... Yani bugün evine ekmek götüremeyen, bir çocuk hangi öğrencisine hangi dersten ondan sonra takviye dersi aldırabilir? Üniversite sınavlarında ya da LGS de Fen Lisesi ve Anadolu Lisesi sınavlarına hazırlanırken destek almadan giren hiçbir öğrenci yoktur. Kazananların hepsi birden fazla destek almıştır. Evet, okula gidiyor ama matematikten destek alıyor. Fenden destek alıyor, kimyadan destek alıyor ya da başka bir alandan destek alıyor. Bu desteği alamayan yoksul aile çocuklarının adresi neresi? Buyurun İmam Hatip okullarıdır. İstesen de istemesen de canın... Burası gitmek zorundasın diyor. Onun için ayrıca Türkiye'de kurumlar arasında da dengesizlik var. Şimdi son yıllarda Türkiye'de İmam Hatip Liseleri her yerde açıldı. Yani açılan İmam Hatip Lisesi Türkiye'deki din adamı yetiştirme ihtiyacının çok çok üzerinde... Hiç mümkün değil yani bunları hazırlıyorlar. Hazırladıktan sonra çeşitli kurumlara gönderiyorlar. O kurumlardan başka kurumlara nakil ediyorlar. Böylelikle İmam Hatip Lisesi mezunları diğer bakanlıklara yayılıyor. Yani Milli Eğitim'den işte bayındırlık Bakanlığı'na gidiyor ya da oradan bilmem Sağlık Bakanlığı'na gidiyor. Gidince de sanki bir ayrıcalıkları varmış gibi de muamele*

görüyorlar. Çünkü devlet bunları ne yapıyor? Himaye ediyor. Oraya giden öğrenciler destekleniyor, oraya giden öğrencilerin ötesinde… Ondan sonra hatta hatta harçlık veriliyor. Aileler zorlanıyor, illaki sen çocuğunu buraya göndereceksin. Aileler böyle ikilem içerisine giriyor ve bugün üzülerek ifade edeyim yoksul aile çocuklarının gittiği tek kurum İmam Hatip okulları olmuştur ve bu fırsat eşitliğine büyük bir darbedir. Evet, İmam Hatip okulları da olacak ama sizin ihtiyacınız kadar olacak. Sizin ihtiyacınızın üzerindeki İmam Hatip Lisesi mezunları başka alanlarda istihdam edilerek İmam Hatipleştirme politikası güdülüyor. Yani dinselleştirme politikası güdülüyor. Adım adım laiklikten uzaklaştırılıyor. Ya şimdi düşün laik bir ülkede okulun içerisinde mescit olur mu? Ama zorluyorlar… Herkesi zorluyorlar… Özellikle Alevi çocukları bugün okullarda çok ciddi sıkıntı yaşıyorlar şeye gidenler, mescide gidenler Alevi çocukları… Ya siz Müslüman değil misiniz? Siz niye gitmiyorsunuz? Neden gitmiyorsunuz? Gibi onları adeta mahalle baskısı altında tutuyorlar. Bunlar... Türkiye'de eğitimin üzülerek ifade edeyim laik ve çağdaş eğitimin çok büyük bir yara aldığını düşünüyorum ben. Yani bunun düzelmesini diliyorum. Adım adım eğitim geriye gidiyor. Bugün üniversitelerimizde maalesef böyle birçok üniversitemiz lise mezunu düzeyinde insan yetiştiriyor çünkü şey yok, hoca yok… Bilim adamı yok. Ondan sonra hazırlanan giden bilim adamlarının, çoğu taraflı ve hep sistemin yetiştirdiği sistemin istediği doğrultuda hizmet sunuluyor. Böyle olunca maalesef yani ben bu konuda karamsarım. Açık konuşayım yani." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"…Vallahi, eğitim sistemi perişan yani Türkiye'deki eğitim sistemi kadar perişan olan başka bir ülke yok. Hele son bu birkaç yıl içinde değişen milli eğitim bakanlarını düşündükçe eğitim sistemi ile çocuklarımız allak bullak oluyor. Yani bu bir gerçek. Çağdaş ülkelerdeki eğitim sistemini yakalamamız oldukça zorlaşıyor ve gittikçe uzaklaşıyoruz. Dini eğitim ağırlıklı olarak özellikle imam hatipleri ön plana çıkartmaları… Bunların içinde özelde Aleviler genelde bütün Türkiye'de bizim çocuklarımızı Sünnileştirmek için gösterdikleri bir çaba buna bir bütün olarak baktığın zaman biz eğitim sisteminden asla memnun değiliz zaten bu ülkede ki kurumla bizim aramızda bir limonilik var. Yani Türkiye'deki kurumlar arsında Aleviler iki kurumla biz aramız hep limoni. Bir Milli Eğitim, iki Diyanet İşleri Başkanlığı. Bu iki kurumla biz bir türlü barışamıyoruz. Yani böyle barışık değiliz açık söyleyeyim. Çünkü eğitim sistemini biz yanlış buluyoruz, doğru bulmuyoruz, tek taraflı buluyoruz, bu bizim Aleviler açısından ülkemizdeki diğer halklar açısından öyle. Bir de Diyanet İşleri Başkanlığının aldığı kararlar ve uygulamaları." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında Erkek).

"…Eğitim sistemi… Zaten eğitim diye bir şey kalmadı. İyice son dönemlerde son yaşadığımız süreç içerisinde eğitim sistemi tamamen çökertilmiş durumda zaten." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"…Eğitim sistemi… Var, zayıflık var. Yani kendi çocuğumdan bile biliyorum ben, bir şey öğrenmiyor çocuklar. Okula gidip geliyorlar ama kafa boş. Bu pandemi mandemi de oldu zaten hepten koptular okuldan. Yani şu an çocuğumu götürüp ben bir telefoncu dükkânı açsam eminim ki oradan daha iyi para kazanır. Okumaktan ziyade… Şimdi telefonun kurdu olmuş, bilgisayarın kurdu olmuş. Bilmediğim programları yüklüyor, indiriyor, siliyor, bilmem ne yapıyor… Yani eğitim sistemi biraz zayıf. Herkes eğitim alıyor ama kalite yok. İşte diyor zorunlu eğitim… Zorunlu eğitim bilmem kaç yıl... Herkes için aynı şartlar. Herkes gönderiyor çocuğunu okula, göndermek zorunda. Parası olan daha iyi okula, olmayan devlet okuluna. Çocuğu gönderiyorsun da çocuk oradan ne alıyor? Hiç… Hele devlet okulunda hiç yok. Bu korona da tam oldu zaten." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"…Ya şöyle çok kötü; sürekli zaten sistem değişiyor ve hani tamamı ile bir şeyi ölçmeye yönelik bir sınav olmuyorsun yani. Sınava giriyorsun ve sadece çalışan insanlar işte sonucu neyse ona göre iyi ya da kötü olarak ayrılıyor ama yani bu kadar basit mi yani? Meslek seçimi hayatına yön verecek bir şeyi seçmek bu kadar basit olmamalı ya. Sadece 120 soruyu çözüp işte klasik bir iki saatlik bir süreden sonra gelen sonuca göre ayarlanmamalı yani ya da talebe göre falan değişmemeli." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

"…Ya eğitim sistemi hilkat garibesi. Yani çok kötü, çok kötü… Hep ezber üzerine… Ezber üzerine… Yani ilkokulundan da öyle ortaokulundan, lisesinden üniversitesine kadar öyle… Öyle düşünüyorum." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

"…Kötü. Eğitim kötü. Bir kere eğitim sisteminin başı kötü. Eğitim sisteminin başı, başı, başlangıcı andımızdan başlaması gerekir. Kaldırılan andımızı kastediyorum. Biz andımızı okumadan okuldan içeri girmezdik. Andımız bize kim olduğumuzu, ne olduğumuzu, vatan sevgisini her gün hatırlatırdı. O okula neden gittiğimizi her sabah tekrarlardık. Şimdi çocuk gidiyor okula, neden gittiğini bilmiyor, amacı ne bilmiyor. Öğretmen olmak için gidiyorsa öğretmen oluyor ama vatan nedir, amacı nedir bilmiyor. Zaten andımız yokken verilen eğitimden öğretmen de çıkmaz. Andımız kaldırıldı her şey bitti bana göre". (K10, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

"…Vallahi eğitim sistemi bence vatandaşlık için olmazsa olmaz bir şey çünkü kaliteli bir eğitim, iyi bir eğitim, bütün toplum kesimlerine verilmeli. Fırsat eşitliği sağlanmalı. Bu sağlanırsa kişiler eğitimle sosyal hareketlilik, yatay hareketlilik, dikey hareketlilik neyse meslek elde edecekler. Topluma entegre olacaklar. Gerekli bilinci elde edecekler. İşte haklarını, görevlerini, sorumluluklarını bilecek. Dolayısıyla eğitimin yaygınlaştırılması gerekiyor. Kalitesinin de arttırılması gerekiyor. Vatandaş için çok önemli bir kurum… Türkiye Cumhuriyeti zaten bu konuya en başta çok önem vermiş. Yani işte Cumhuriyet kurulduğu zaman eğitim Anadolu'da yaygınlaştı. Köylerde yaygınlaştırılıyor. Bugüne geldiğimizde, bu felsefe benimsenmiş. Mesela bugün üniversite sayımız çok arttı. Her ilde bir üniversite var. Hatta İstanbul'da 50 tane üniversite var. Üniversiteye herkes ulaşıyor. Okula herkes ulaşıyor ama kalite anlamında sıkıntılarımız var. Kalite anlamında gerçekten sorunlarımız var. Hatta yetmişli yılları bugün arıyoruz. Yani 70'li yıllarda örneğin; 70'li yıllarda lisede okuyan bir öğrenci, bugün üniversitede okuyan öğrenciden daha bilgiliydi. Daha kaliteliydi. Yani nitelik anlamında bir düşüş var. Onda da başka sebepleri var." (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

"…Yani şu an eğitim sistemi benim içinde bulunduğum, bulunabileceğim bir çocuğum yok fakat etrafımdaki insanlardan duyduklarım: artık her şey paraya döndü. Devletin eğitim üzerinde hiçbir katkısı yok. Hiçbir gücü yok. Herkes çocuğunu büyütmek için iyi bir eğitim alması için paralı okullara gönderiyor. Bu demektir ki fakirin çocuğu yine okumasın, oraya giden öğretmenler onun beynini yıkasın, devletin, baştaki devlet hangi düşüncede ise giden öğretmenler o çocuğa o eğitimi veriyor. Şimdi devlet okullarından anneler, babalar diyor imam mı yetiştirelim? Çünkü AKP iktidarı… Özel okullara veriyorlar. Bütçeleri el veriyor, orada eğitim alıyor ama devletin okulundakiler maalesef devletin koyduğu kurallara göre, öğretmenin öğretisine göre eğitim alıyor. Bana çok eğitim sektörü çok iyi değil." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"…Yani belirli bir kesimin… (cümle tamamlanmadı) yani şöyle eğitimde birtakım şeyler var. Eğitimin çok ideolojik bir araç olduğunu düşünüyorum kesinlikle ve yani bence kesinlikle bir bağ var. Şey açısından hani vatandaşlık ve şey… Belli bir tipte bir insan yetiştirmeye çalışıyor kesinlikle. Bu Cumhuriyet Dönemi'nde de böyleydi. Aradaki dönemde de aynıydı. Şu anda da öyle… Eğitim yani sonuçta yani… Kendilerine uygun bu kadar imam hatiplerin artması, işte dini eğitimler… Çocukları onlara mecbur bırakılacak eğitim sisteminin getirilmiş olması falan… İşte anaokullarında falan çocuklar bir bakıyorsun, atıyorum o küçücük kız çocukları… Ya abi ne alaka başını kapatıyorsunuz? Yani hani daha temelden daha yani bu kadar saf bir beyne sen bunu aşılıyorsan eğitim yoluyla, bunların arka planda kesinlikle eğitimin ne amaçlı kullanıldığına dair bir şey oluşuyor kafamda. Şu anda muhafazakâr ve milliyetçi bir eğitim yapıldığını düşünüyorum ama onun öncesinde de daha ağırlıklı olarak milliyetçi bir eğitim vardı. Şu anda ona muhafazakârlık sosu eklendi." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…Eğitim sisteminin berbat olduğunu düşünüyorum. Sadece ezberci bir sistem olduğunu düşünüyorum, çok. Çocuklara şu an ki… Ben 1988- 87 de ilkokula başladım. Bizim öğrendiğimiz, bizim gördüğümüz sistemle şu anki çocukların çok kötü yani bilgi ne bileyim yani evlerde mesela hani bakıyorum bazen ailelerde mi diye ama iş kesinlikle ailelere bakıyorum ailede de eksik olmayanın da çocuğu eksik yani bilgi eğitim anlamında. Kesinlikle cahil cahilin yanında da yobaz bir nesil yetiştirmek için uğraştıklarını düşünüyorum yani o şekilde. Bu da tabi ki bizi muasır medeniyetlerden ziyade öyle söyleyeyim atamın deyimiyle Ortadoğu bataklığına doğru sürüklediğini düşünüyorum ben. Birçok Arap kültürünün içimize işlediğini düşünüyorum. Bizde olmayan, onların bizi değiştirdiğini düşünüyorum. Yani nasıl düzelir onunla ilgili de muhakkak Ata'yı takip etmek gerekir yani başka türlü bu işin olacağını düşünmüyorum. Benim aslında en temel sıkıntım eğitim. Eğitimsiz insan çünkü gerçekten çok

zor yani yönlendirmek, ne başka bir şey yapabilmek. Eğitim altın kural bu, her geçen gün de geriye gidiyor, ileriye doğru bir gidiş yok eğitim ile ilgili insanlar hep kişisel çıkar şu an insanlarda en ön planda, onu alıştırıyorlar insanlara kişisel çıkar nasıl kısa yoldan kazanç elde edilir? Gibi gibi ama ilke, duruş, onur, haysiyet, şeref gibi kavramların yavaş yavaş kaybolduğunu düşünüyorum çünkü ben 20 yıldır çalışıyorum. İş hayatındayım 20 sene önce azımsanamayacak kadar çoktu sözle alışveriş yapmak. Hani bizden öncesinde daha fazla tabii ama şu an hiç kesinlikle söz değil evrakla bile insanlar birbirlerine güvenmiyor. En basitinden yolda küçük bir çocuk düşse kaldırmak istemiyorum acaba hani olur da biri yanlış anlar mı? İnsanlar ona da şimdi çok müsait. Bağırır mı? Çağırır mı? Diye… çocuk sevmek falan o tür olaylarımız bitti çok şükür yani hiçbir şekilde toplumun bir kısmında ama yani dediğim gibi benim küçük yeğenim var iki tane bir eşimin bir de benim. İkisi de yurt dışında eğitim almak istiyor. Mümkünse beni ilkokuldan gönderin şimdi gideyim. Biri lise bire başlıyor, biri ortaokul bire ikisi de yurtdışı istiyor. Akrabalarımız var, onlar da biliyor tabii onlar da bir birey, hani çocuk olarak görüyorlar ama birçok konuda daha ilerideler bence, belki de benden de birçok insandan da…Çocuklar kesinlikle yurtdışı istiyor, daha o yaşta… Verdiğim bir örnek sınavda kazandığı okul var başka bir okuldan ek kontenjandan oraya gitmek istiyordu. Lise öğrencisi bu… Birçok öğretmen kadrosu vardı orada bizim de bildiğimiz hani ben çevreme hep okuldan ziyade öğretmen hastaneden ziyade doktor seçin diye hep tavsiye ederim. İşte bir okul müdürü hanımefendinin işte kızlar ayrı kapıdan girecek erkekler sosyal bilimler bir de bu erkekler ayrı kapıdan girecek çocuk direk yani çok istediği okul sırf bunu duyduğu için vazgeçti. Yani toplum buraya geldi dediğim gibi hani ülkenin genel sorunu ne? Hep bunlardan önce bence eğitim biraz bilinçli olması gerekiyor insanların." (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"…Türkiye'deki eğitim sistemi insanı böyle çekinceye düşüren bir şekilde ilerliyor meselâ en basitinden dediğimiz gibi kültürel olarak böyle daha dindarlaşması insanı endişelendiriyor, örneğin ben meselâ kızımı böyle herhangi bir milliyet veya din perspektifinden büyütmüyorum ama kreşe bile gitse sonuçta onlar da Milli Eğitime bağlı işte marş okutuluyor, işte bir asker havası verdiriliyor küçük küçük çocuklara meselâ bunlardan rahatsızlık duyuyoruz veya cinsiyete dayalı şeyler de görüyorsunuz bunlardan rahatsızlık duyuyoruz zaten özel okula örneğin çocuğunu veren daha böyle modern olarak düşünebileceğimiz insanlarından da duyduğum kadarıyla örneğin din dersi almayı istemediği için özel okula veriyor misal, ya ben de kızımın böyle hani o kadar soyut şeyleri ve kanıtlanmamış şeyleri meselâ öğrenmesini istemiyorum aslında. O yüzden ben devlet okuluna gönderirken meselâ çekince ile gönderiyorum çünkü bir resmî ideoloji ve bir din kimliğiyle belirli bir din kimliğiyle aslında büyümüş oluyor olur olmaz. O adapte ediliyor ona. Yani, hiçbir şeyi bilmese de olur, şu an meselâ benim kızımda hiç Tanrı kavramı yok. Yani bir eksikliğini de hissetmiyor." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar, mevcut eğitim sisteminin laik eğitim sisteminden uzaklaştığını, dini bir niteliğe sahip olduğunu belirtmişlerdir. Eğitimde fırsat eşitliğinin bulunmadığını belirten katılımcılar, İmam Hatip okullarının çoğalmasını ve devletin bu okulları desteklemesini eleştirmektedirler. Eğitim kurumlarında bulunan mescitlerin Alevi çocukları ötekileştirildiğini belirten katılımcılara göre kötü eğitim sistemi yükseköğretimde de devam etmektedir. Eğitimin devletin ideolojisine devletin istediği insan profili yetiştirme misyonuna sahip olduğunu belirten katılımcılar bu bağlamda yükseköğretim de dahil olmak üzere eğitimin her kademesinde Sünnileştirme politikasının uygulandığını belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar zaten kötü olan eğitim sisteminin pandemi ile birlikte iyice bozulduğunu, ezberci bir eğitim sisteminin mevcut olduğunu belirtmişlerdir. Eğitimde fırsat eşitliği vurgusunda bulunan katılımcılar, sınav temelli eğitim sistemini eleştirmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, iktidarın eğitimi, özellikle devlet okullarında kendi ideolojisine uygun bireyler yetiştirmek için araç olarak kullandığını, bu sayede muhafazakâr ve milliyetçi bireyler

yetiştirildiğini, laik eğitimden uzaklaşıldığını, eğitimde fırsat eşitliğinin olmadığını, andımızın kaldırılması sonucunda yeni nesillerin vatan sevgisi bilincinden yoksun hale getirildiklerini belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar ise laik eğitim sisteminden uzaklaşıldığını, eğitimin günümüzde bireylere belli bir dini ve siyasi kimlik inşa etme misyonuna sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %33,3'ü ve Sünni Türklerin %12,5'i eğitimin yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Eğitimin yeterli olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"...Eşit. Tabi ki eşit. Bir hastaneye gittiğin zaman sende muayene olabiliyorsun ben de muayene olabiliyorum. Kimse nerelisin nerden geldin diye sormuyor. Ama günümüzde işte malum sebeplerden dolayı ekstradan bir giriş oldu biliyorsunuz Türkiye'ye Suriyeliler tarafından. Tabi ki yer yer ayrımcılık yapılıyor Suriyelilerle Türkler arasında. Ama dediğim gibi insanın kendisiyle alakalı bu ayrımcılık. Sistemle alakalı değil yani. Şahsın kendisiyle alakalı, bireyle alakalı. Birey yapıyor, devlet değil. Devlet bir ara Suriyelilerle kendi vatandaşları arasında yapar gibi oldu. Onlara sınavsız üniversite falan. Bu olmaz. Biziz bu ülkenin sahibi. Benim çocuğum sınavla girecek okula, o sınavsız. Olmaz. Bunun dışında eğitim eşit. Yeterli de sayılır. Çocuğun kafasına zorla sokamazsın. Öğretmen anlatıyor, kimi alır, kimi almaz. Benim çocuğum almıyorsa yapamıyorsa ben eğitim kötü diyemem." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).*

> *"...Gayet iyi eğitim bence. Herkes için var. Ben Arap'ım. Benim anadilimde eğitim yok burada. Araplar için demeyeyim. Arapça için dershanelerimiz var Arapça ders almak isteyen Arapça alabiliyor, nasıl İngilizce, Fransızca, İtalyanca alınıyorsa Arapça da dersler alma imkânımız vardır burada. Okullarımız yok ama dershanelerimiz var yani bir kısıtlılık değil bu. Buranın dili Türkçe, hepimiz Türkçe biliyoruz. Biz Türk' üz artık zaten. İlla da Arapça eğitim olsun demem Kürtler gibi. O ayrımlaştırma olur. Arapça öğrenmek isteyen dershaneye gider. Okulda herkes aynı eğitimi eşit alıyor. Eğitim de iyi bence. Çalışan çocuk yapar, isterse yapar." (K3, Alevi Türk, 50 Yaşında, Kadın).*

> *"...Eğitim sisteminde tatmin edici bir bilgiye sahip olmayabilirim. Yanlış bir şey yapmayayım diye, yani ben okulu bırakalı yıllar olmuş. Tamam, ben oğlumu okuttum, kızımı okuttum ama bir sıkıntıyla karşılaşmadım. Okuyorsalar sınıf geçiyorlar. Okumuyorsalar tabi ki de kalacaklar. Başarılı olsalar yükseklere gidecekler. Yani kendilerinin elinde. Devlet okul açmış, öğretmen göndermiş, kitaplarını vermiş, daha ne yapsın?" (K25, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).*

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Türk katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti eğitim sisteminin tüm yurttaşlar için yeterli ve kapsayıcı olduğunu belirtmiş, devletin Suriyeli sığınmacılar ile kendi yurttaşları arasında bir dönem ayrımcılık yaptığını fakat şu anda bir sorun olmadığını dile getirmişlerdir. Arap etnisitesine mensup olmalarına rağmen kendilerini Türk etnik kimliği ile tanımlayan katılımcılar anadilde eğitim gibi bir taleplerinin olmadığını dile getirmişlerdir. Sünni Türk katılımcı ise eğitim sisteminin iyi olduğunu, başarısızlığın bireysel olduğunu dile getirmiştir.

5.3.12.3. Sosyo-Ekonomik Hakların Yurttaşlık Algısına Etkisi

Devlet tarafından yurttaşlara sağlanan sosyo-ekonomik hakların yurttaşlık kimliğinin inşasında olumlu anlamda etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle katılımcılara sosyo ekonomik hakların yurttaşlık kimliğinin inşasına etkisini tespit etmek amacı ile "Sosyo-ekonomik haklardan yararlandıkça yurttaşlık duygum ve aidiyetim gelişiyor" ifadesine katılır mısınız?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %64,3'ü sosyo-ekonomik hakların artışının yurttaşlık algılarını olumlu etkileyeceğini belirtirken, sosyo-ekonomik hakların gelişiminin yurttaşlık duygularını etkilemeyeceğini belirtenlerin oranı %35,7'dir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin tamamı (%100), Sünni Kürtlerin, Alevi Türklerin %75'i ve Sünni Türklerin %50'si sosyo-ekonomik haklardaki artışın yurttaşlık duygularında olumlu değişime neden olacağını belirtmişlerdir. Sosyo-ekonomik hakların gelişiminin yurttaşlık algılarını pekiştireceğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Bu ülkede yaşıyoruz, bu ülkenin imkân ve olanaklarını kişiler için neyse ben de bundan yararlanıyorum onu yaşıyorum. Herhangi bir konuda sıkıntım yok ama bu yarın öbür gün bir sıkıntıya dönüşür mü onu bilmem çünkü biz burada mücadele ediyoruz bütün vatandaşlar güçlü olarak bütün haklardan yararlansınlar istiyoruz. Hıı benim şahsi fikrime göre vatandaş hakları ne denli ileri olursa ne kadar rahat olursa bu hem beni, ailemi, çevremi de etkiler. Değil mi? Dolayısıyla rahat huzur olduğunda bu sefer mukayese yaparız. Dün ile bugünü mukayese yaptığımız zaman bugün daha iyi durumdayız, daha ileriye doğru gitmeli deriz, ya da bilmem kim Avrupa'da bilmem ne kadar maaş alıyor, şu şu hakları var demeyiz. Onun varsa bizim de burada var. Devlet bize de burada veriyor, bizi zor durumda bırakmıyor deriz." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında Erkek).*

> *"…Yani… (düşünüyor) yani bunu araş… (cümleyi tamamlamadı) yani ben kendim bunu pek yapmıyorum ama çevremde birçok insanlar hani araştırdığı zaman devletin verdiği çok imkân var ve birçoğu da bundan faydalanıyor. Hani hakkı olmayan insan bile faydalanıyor. … Yani vatandaşlar ama birazcık şey var bizim ülkede birazcık bedavacılık şeyi var. Devlet veriyor verebildiği kadarını, onlar da alıyor. Ama hak sadece seçim zamanındaki makarna, kömür değil. Başka haklarda var. Bizim insanımız karnı doydu mu, üşümedi mi her şey oldu, her hakkına sahip sanıyor." (K13, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).*

> *"…Ya tabii ki her vatandaş olarak yani… Bunu bir Kürt de söyleyebilir, bunu bir Türk de söyleyebilir, bunu bu coğrafyada yaşayan ne bileyim… Suriyeli de söyleyebilir son zamanlarda hani… (gülüyor) Hani şey olarak… Ya herkes için geçerlidir. Söyleyebilir. Yani illa ki… Devlet bize sahip çıktı demek… Bu güzel bir şey. Yalnız olmadığını bilmek. Bak adamlara sahip çıkan devlet kalmadı buraya geldiler. Suriyeliler… Biz onlara sahip çıktık. Onlara sahip çıkarken kendi vatandaşımızı da unuttuk ya neyse… (gülüyor). Adamlar memnun şimdi. Bir de vatandaşlık alsalar…" (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).*

> *"…Mutlu olurum tabi. Kim istemez ki gelecek kaygısı olmadan yaşamak. Ben şimdi üniversiteyi bitireceğim. Eee sonra ne olacak? İş güç derdi. Belki senelerce iş arayacağım. Kendimi güvende hissetmiyorum şu anda. Ama devlet arkamda olsa, bilsem ki işsiz kalmayacağım, devlet sahip çıkacak başka olur tabi. Sonra zaten şu kadın cinayetleri. Cezasız kalmalar… Bu ülkede yaşayan bir kadınım ben de. Başıma her an bir şey gelecek korkusu… Çünkü cezalar yetersiz. Burada sürekli bir gerginlik, sürekli bir sonu ne olacak kaygısı var. Bunlar olmasa tabi ki kendimi ülkemde daha mutlu hissederim, kendimi buraya ait hissederim. Mutlu olmadığın yere ait olamazsın." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).*

"…Ya olabilir, pek çok insan bu yönde mesela şeyler düşünüyorlar. Örneğin ben derim bu bizim hakkımız bunu devlet bize vermeli ama daha önce o kadar yokmuş ki böyle şeyler insanlar iyi bir şekilde mâni olduğu zaman meselâ bu onların aidiyet duygusunu daha fazla pekiştiriyor var olan siyasal iktidara falan meselâ ben çok duydum ki bu eğitime göre de değişmiyor meselâ ben gittim rahatça muayene oldum diyor çünkü bunun meselâ daha önce o kadar kötüymüş ki (gülüyor…) bunun böyle olması gerektiğini meselâ algılayamıyor. Bi çok insan için öyle bence. Bence hakkımız ama işte bize gıdım gıdım verdikleri için hakkımız olanı alınca bile mutlu oluyoruz." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"…Yani sosyal, ekonomik, kültürel kazanımlarımız arttıkça vatandaşlık duygunuz gelişir. Yani insan o ülkede yaşamaktan mutlu olur. Ya ben bu ülkede yaşıyorum bak, kazancım iyi, işim iyi, kültürel anlamda gayet iyiyim. Ben niye yani? Başka yere ancak seyahat amacıyla gidersin. Yani yerleşmek için değil. Yani tekim… Mesela bu ülkenin zenginleri dünyanın her tarafını geziyorlar ama gelip İstanbul'da yaşıyorlar. İzmir'de yaşıyorlar. Değil mi? Ya da işte Mersin'de ya da Adana'da yaşıyorlar ama yoksul insanlar diyor ki şu kapağı, üniversiteyi bitirip de iş bulamayan insanlar diyor ki; şu kapağı bir Almanya'ya atabilsem… En son bir araştırma yapıldı. Gençlerde yurt dışına gitme oranı %76… Yani 100 gençten 76'sı diyor ki ben diyor, geleceğimi başka bir ülkede arıyorum, diyor. Bu çok ciddi bir şey… Yani çok ciddi bir şey… İşte yurttaşlığın ekonomik boyutunu gösteriyor ama o gençler iş bulsa diyecekler, aile kuracaklar, hayatlarını ona göre dizayn edecekler ama yok… Okul bitmiş. 5 yıldır iş bulamayan insanlar var." (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

"…Onun bana sunacağı şey benim Türklüğümü etkilemez, sadece o kişiye olan bakış açımı değiştirir. Daha fazla ya da daha az Türk olmam. Bana hakkım olanı verdiği için minnet de etmem ama iyi yönetti devleti derim. Vatandaşını sahipsiz bırakmadı derim. Tabi kendimi daha çok buraya ait hissederim, ele güne karşı başkalarına karşı sahipsiz hissetmem kendimi, mutlu olurum yani." (K22, Sünni Türk, 27 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre, Alevi Kürt katılımcılar kendilerinin de tüm yurttaşlar gibi ülkenin olanaklarından faydalandıklarını belirterek yurttaşlık haklarının ekonomik hakları dışında başka hakları da kapsadığını, yurttaşların devletten maddi destek alınca öteki haklarını talep etmediklerini belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar, devletin desteğini hissetmenin önemli olduğunu, devletin tüm yurttaşları arasında eşitliği sağladığını hatta Suriyeli sığınmacılara yönelik pozitif ayrımcılık yaptığını belirterek kadın hakları vurgusu yapmış ve kadın haklarının gelişimini talep ettiklerini belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcı ise devletin görevinin yurttaşlık haklarını geliştirmek olduğunu, geçmişte sosyo-ekonomik hakların az olmasından dolayı günümüzde sunulan haklardan minnetle bahsedildiğini oysa devletin asli görevinin bu olduğunu belirtmiştir. Sünni Türk katılımcılar, sosyo-ekonomik hakları ekonomi ve işsizlik üzerinden açıklamış ve işsizliğin giderilmesi ve ekonominin iyi bir seviyeye getirilmesinin aidiyet duygusunu pekiştireceğini savunmuşlardır. Devletin sosyo-ekonomik hakları geliştirmesinin etnik kimliklerine aidiyet bağlamında artma ya da azalmaya neden olmayacağını belirten katılımcılar, bunun sadece devleti yöneten kişiye sempati duyulmasına yol açacağını ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %50'si, Sünni Kürtlerin ve Alevi Türklerin %25'i sosyo-ekonomik haklardaki artışın yurttaşlık duygusunu değiştirmeyeceğini belirtmişlerdir. Sosyo-ekonomik haklardaki gelişimini yurttaşlık duygusunu etkilemeyeceğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"...İyi olur tabi. İyi olur. Rahat yaşam, kim istemez? Ama vatandaşlıkla farklı. Biz devlet versin diye sevmiyoruz bu ülkeyi. Çanakkale de aç susuz savaşan atalarımızdan aldık bu sevgiyi. Onların zamanında devlette yoktu. Belki olur dediler, bağımsız olur dediler. Biz onların torunlarıyız. Şimdi devlette var, özgürlükte var. Devlet elinde varsa yapabiliyorsa yapar, verir. Yoksa yoktur. Yoktur diye bırakıp da gidecek değiliz elbet." (K10, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

"...Vallahi hiç etkilemiyor. Niye diyeceksiniz çünkü Türkiye şartlarında cebiniz ne kadar doluysa o kadar rahatsınız. Sağlıktan da istediğiniz gibi faydalanıyorsunuz. Muayene olmaya gidiyorsun veyahut da bir doktora gidiyorsun; beğenmedin mi? Özel hastaneye gidiyorsun, olayı çözüyorsun. Hani ondan dolayı ben hiçbir farklılık görmüyorum. Yani benim için dediğim gibi maddiyat daha bir ön planda geliyor. Herkes cebi ne kadar doluysa o kadar her şeyden faydalanıyor. Devletin verdiği asgarisi. Ne kadar çoğunu istersen o kadar paran olması lazım. Daha çoğunu devlet verse, eyvallah. Veremiyor. O zaman kendi cebine bakacaksın." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"...Bence öyle değil. Her şey bir yasaya bakar. Bir yasa çıkarırlar, mesela yani bu sağlık sektöründe şunlardan yararlanılacak, bunlardan yararlanılmayacak, bu ilaçlar karşılanacak, bu ilaçlar karşılanmayacak diye. Onun vatandaşlıkla alakası yok. Sanmıyorum yani. Yasayı çıkardılar diye (düşünüyor) olmaz yani. Neticede verse de vermese de buranın vatandaşıyız. Bundan da memnunuz." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre, Sünni Türk katılımcı, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı aidiyet duygusunun sosyo-ekonomik hakların gelişimi ile ilgili olmadığını, vatan sevgisinin geçmişten gelen bir duygu olduğunu fakat hakların gelişiminin de iyi olacağını belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcı, devletin asgari düzeyde sosyo-ekonomik haklar sağladığını bunun dışında hak taleplerinin bireylerin maddi durumları ile paralel olarak elde edebilecekleri haklar olduğunu belirtmiştir. Alevi Türk katılımcı, sosyo-ekonomik hakların gelişiminin yurttaşlık duygusunu etkilemeyeceği, her ne olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan memnun olduğunu belirtmiştir.

5.3.13. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığı Anlamına Yönelik Algı Boyutu

Bu başlık altında katılımcıların Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına ilişkin algılarının yurttaşlık kimliğinin inşasına etkisi farklı etnik ve mezhep grupları bağlamında incelenmektedir.

5.3.13.1. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Algı

Bir ulus devlete üyelik etrafında şekillenen yurttaşlık olgusunun katılımcılar tarafından nasıl algılandığı, özellikle Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını hangi faktörler bağlamında tanımladıkları araştırma açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılara Genelde yurttaşlık özelde ise Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı ifadesinden ne anlıyorsunuz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların tamamı (%100) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığından *ülke, hak ve kuralları* anladığını belirtmiştir.

Katılımcılardan Sünni Türk, Alevi Türk, Alevi Kürt ve Sünni Kürtlerin tamamı (%100), Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının ülke, haklar ve kurallar anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının hak, ülke ve kurallar anlamına geldiğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"...Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ifadesinden öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'ne yasal anlamda, yasal bağlarla bağlı olma durumunu anlıyorum. Yani Türkiye Cumhuriyeti bir devlet ve bu devletin de bir anayasası var, kuralları, kurumları var. Siz o belli şartları yerine getirdiğinizden dolayı; işte mesela o ülkede doğmak ya da dışarıdan geldiyseniz bunun belli şartları var çok detaylarını bilmiyorum. Siz kendinizi o ülkenin yasalarına, kurallarına, kanunlarına, kurumlarına ve o ülkenin genel yapısına ait hissediyorsunuz. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı öncelikle bu... Onun dışında tabii ki bir ülke yurttaşı olmak söyleşimizin başında da belirttim, öncelikle hukuki bir şey ama belli bir süre yaşadıktan sonra tabii ki o ülkeye bir aidiyet duygusu da hissediyorsunuz. Mesela yine bir Almanya örneği vereyim; çok sayıda Almanya'da Türk kökenli, Türkiye kökenli işçiler var içinde. İşte Türklerde var, Kürtlerde var falan da filan da birçok şey var. Bunlar mesela, gözlemlerimize göre uzun yıllar kaldıklarından dolayı Almanlara karşı bir sempati de besliyorlar. Yani mesela benim eniştem Hollanda'da yaşıyor uzun yıllardır. 70 öncesi gitmişti. Yani onunla sohbetlerimizde dikkatimi çekiyor mesela Hollanda'yı örneğin İngiltere'ye göre çok daha değerli görüyorlar, önemli görüyorlar ya da Fransa'ya göre. Şimdi bir Hollanda diyelim Fransa'yla futbol maçı yaptığı zaman Hollanda'yı destekliyorlar. Evet, onlar kendilerinin Türkiye'ye ait hissetmek ile birlikte burası onların ikinci vatanı yani oraya bir şey aidiyet duygusu da gelişiyor. Yani bir ülkede 40 yılda yaşadığınız zaman ne yapıyorsunuz? Ya bir şehir diyelim. Mesela ben 25 yıldır Mersin'de yaşıyorum. Deseniz ki Afyon'u mu çok seversiniz Mersin'i mi? Ben Mersin'i derim. Çünkü 25 yıldır yaşadığım bir kent, yani birçok noktada kendimizi buraya ait hissediyoruz. Bu kentte yaşamışlığın beraberinde getirdiği işte beslenmeden tutunda iklimine kadar işte birçok özelliğini Mersin ile mesela gönül bağı oluşuyor giderek. İşte mesela o gönül bağıda bana göre mesela Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının gönül bağıda şudur; yani kendinizi sosyo-kültürel anlamda o topluma ait hissetmek. Ha bunun tabii derecesi olur. Bazıları fanatik düzeyde hisseder, bazılarının daha düşüktür, bazıların daha orta ama en azından böyle bir bağlamda olması gerekir. Mesela Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olup da bir Fransız gibi ya da bir Fransız yurttaşı gibi hareket etmek sosyolojik anlamda bana göre patolojik bir şey. Yani zaten bunların sayısı daha azdır. Çünkü siz bir yerde yaşayacaksınız, orada yıllarca kalacaksınız, arkasından diyeceksiniz ki ya ben buraya ait değilim. İşte efendim ben Fransa'ya aitim. O zaman insanlar der size; yahu kardeşim git Fransa'ya. Mesela biz aynı şeyi Mersin için söylesek değil mi? Ben akşama kadar Mersin'deyim, işte benimsemesem birisi bana der ki bu kadar Mersin'i sevmiyorsan git o zaman. Sen git diyelim Afyon'da yaşa ya da Kayseri'de yaşa, Kırşehir'de yaşa. Ha demek ki öyle bir bağ olması gerekiyor. Ha burada yalnız bu tür tepkileri gösteren insanların da neden kendisini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olduğu halde, diyelim onu böyle biraz daha uç düşünmeye iten şartlar neler? Değil mi? Onları da düşünmemiz gerekiyor. Yani neden insan öyle düşünür? İnsanı böyle düşünmeye ya da böyle bir gönül bağı kuramamaya iten sebepler neler? Bu önemli. Yani bu etnik dışlanmışlık mı? Dini dışlanmışlık mı? Ekonomik, sınıfsal dışlanmışlık mı? Artı bir birey olarak, bir yurttaş olarak, sosyo-ekonomik kültürel anlamda, politik anlamda gerçekten o toplumda huzurlu bir şekilde yaşamanın imkânlarına ulaşamamış mı? Yani bunlar önemli bence." (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

"...Vatandaş denilince kökeni belli, milliyeti belli, yurdu belli... Evet. Geçmişi olan, bir ülkeye sahip bireydir vatandaş. Bizim de geçmişimiz burada taa Osmanlı'dan bu zamana hatta daha eskilerden bağımız var burayla. Bizi yan yana tutan şeyler var. Bayrak, örf, adet gibi. Kurallar var beraber yaşamamız için." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"...Yani vatandaş dendiğinde ben ne anlıyorum? Bir coğrafyada dünyaya gelmiş belirli bir yerde dünyaya gelmiş orada büyümüş, tabii bu da çok şey bir bakış açısı oldu ya... Fazla elitist mi diyeyim. Yani bir insan farklı bir yerde doğup, atıyorum savaş sebebiyle de buraya gelmiş olabilirdi. Çocukken doğduğu, bebekken orada doğup savaşta buraya gelmiş olabilirdi. Vatandaş ya bence... (cümleyi tamamlamadı) Dur vazgeçtim. Doğup büyüdüğün yer falan değil

de bence ekmeğini yediğin yer, senin vatandaş olduğun yer… Ama o da içerisinde sorunları barındırıyor. Ya ben şimdi mesela yurtdışında olsam, çalışsam, ne kadar vatandaş? Aynı vatandaş değerini bulabilecek miyim? Bilmiyorum. Muhtemelen de bulamayacağım. Yani maalesef ya ütopik bir dünya anlayışı kurulamıyor kesinlikle. Bence şey ya her devletin ne kadar insan hakları vs. savunulsa da şeyi yok ya. İnsan haklarının çok böyle sınırsız, sınıfsız bir şey yok dünya toplumu… Kesinlikle yok. Maalesef mecburen doğduğun coğrafyanın koşullarının bir yerde iyi olması gerekiyor. Vatandaşlığı herhalde hissedebilmek için bir de doğduğun ailenin sınıfsal konumu… Ya vatandaşlık çok sınıfsal bir şey. Şu an mesela düşününce atıyorum alt sınıftan bir ailede vatandaşlık duygusunu konuşmak çok daha farklı olacaktı belki. Ben insan haklarından bahsedebilirken, daha iyi yaşam koşullarından bahsedebilirken, farklı sınıftaki daha düşük sosyal ekonomik bir birey, evine ekmek götürebilmenin onun için belki vatandaşlık açısından yeterli olabileceğini söyleyecektir. Yani o yüzden vatandaşlık bence anayasal haklar tanınmış olsa bile kişilere bunların ne kadar uygulanabilir olduğu noktasında önem taşıyor. Eğer ki toplumsal adaletsizliği, eşitsizliği, bir şekilde şey önleyemiyorsa burada bence vatandaşlıktan bahsedemeyeceğiz, diye düşünüyorum. Yani vatandaşlık bence dinamik bir olgu. Şey değil. İlla vatandaşlık şudur budur diyemeyeceğim. Eşit haklar, eşit özgürlükler, bu en başta ekonomik… Ben ekonomik özgürlük… Ya çünkü en önemli şey hayatını ekonomik, maddi anlamda idame ettirebilmek ki bu Korona mevzusunda… (cümleyi tamamlamadı) Eskiden ben kimliklere daha önem veriyordum. Düşünüyordum açıkçası ama şu andan itibaren ben sınıfın ekonomik anlamdaki değerlerinin çok daha önemli olduğunu… Yani karnının doyuramadıktan sonra sen istediğin kadar Türk ol, Kürt ol, Alevi ol… Vatandaşlığın yani hani bence birinci şeyi insana maddi ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılayabilir hale getirmesi gerekiyor. Sonra sonra üstüne ben onu, şunu koyabilmeliyim. Ben anadilimi konuşabilmeliyim. İşte kendi dini inancımı… Yani bilmiyorum. Bence önce her şey ekonomik… (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"…Vatandaş denildiğinde bulunduğun ülkede oraya bağlı yaşayan, oranın kurallarına uyan, o ülkenin haklarına sahip olan özgür bir ülkede yaşayan insanız yani. Haklarımız da var görevlerimiz de. Yani sahip olduğumuz haklar illa ki var ama hani Türkiye Cumhuriyeti deyince bizim için ne gelir? Atalarımızın yıllar önce yapmış olduğu savaşlar, akan kanlar, toprağı kanla sulamaları tabi bunlar hep işte vatan aşkı. Biz bunlarla büyüdük... bu değerlerimizi de hiçbir zaman kaybetmeyiz. Türkiye Cumhuriyeti deyince yani budur aklımıza gelen şey." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"…Vatandaş… (düşünüyor) yani şu an günümüz şartlarında vatandaş kişisel menfaatleri için önemli koltuklara gelmiş insanların kullanılması, kullanması için var olan toplum topluluk gibi görünüyor ama vatandaş öyle değil. Vatandaş devletin de sahibidir, milletin ne sahibidir, hep. Yani dönüp dolaşıp iş atama gelecek. Çiftçi için bile söylediği milletin efendisidir lafı var. Yani bunun gibi tabii ki birçok lafı var. Ama şu anki pozisyonda vatandaşın sadece sömürülmek üstüne…Yani birilerini taşımak için var olan topluluk eğitimsiz, bir de üstüne de eğitimsiz, bastırılmış, yozlaştırılmış da olunca şu an günümüz Türkiye'si oluyor. Vatandaş." (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"…Türkiye'de özellikle vatandaş olmak bolca vergi ödemek ve bazı haklar için yırtına yırtına haklarını talep etmek üzerine bir vatandaşlık örgüsü olduğunu düşünüyorum. Yani vatandaşlık benim açımdan tabii ki bireyin de sorumluluklarının olduğu ancak devletin de bireye yükümlülüklerinin olduğu bir şeyi ifade ediyor. Ama Türkiye'de belirli tanımlanmış haklara sahip olmak ama bu hakların kendiliğinden verilmemesi bu hakların uğraşarak almak üzerine bir vatandaşlık algımız var maalesef Türkiye'de aynen öyle." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"…Şimdi bir ülke düşünün sınırları çevrilmiş, bir iktidar var, bir hükümet var oraya hükmediyor ve bütün dünyada olduğu gibi yani resmi prosedürler nedir? Nereye ait olduğunu kâğıt üzerinde tescilli. Şimdi bakın ben Alman vatandaşıyım hem de Türk vatandaşıyım. Çifte vatandaşım. Benim bir Alman pasaportum var tamam mı? Sonradan edindiğim bir Alman pasaportu otuz yıl önce Alman vatandaşlığına müracaat ettim Alman vatandaşlığım otuz yıldır ama ondan önce ise ilkokulu bitirinceye kadar nüfus cüzdanım yoktu. İlkokulu bitirinceye 1958-1959'da ilkokulu bitirdim, nüfus cüzdanımı o zaman aldım. Şimdi nüfus cüzdanı aldığım zaman nüfus cüzdanı veren iktidar, hükümet bu topraklara hâkim olandı. İktidar hükümeti

Türkiye Cumhuriyeti şimdi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak o nüfus cüzdanımı aldım. Yani ben bu ülkedeki bir vatandaşım. Şimdi ülkemizin iktidar mensupları herkes bu sınırlar içerisinde Misak-ı milli sınırları içerisinde yaşayan herkes birinci sınıf vatandaştır diyor. Dolayısıyla vatandaş olarak kendimizi işte kâğıt üzerinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyız ama inanç kimliği bakımından Aleviyiz Aleviyiz. Bireysel olarak sorarsan ulusal kimlik açısında ise Kürt asıllıyım. Kürt asıllıyım, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım, inançta Aleviyim çünkü Alevi inancı aynı zamanda ülkemizde azınlık inancıdır. İnançta biz azınlığız aslında. Yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak yaşasak da azınlık sıfatı kullanarak sanki bu toprakları bölüyormuşuz anlamında değil ama inançta bir azınlığız bir geçek var ki Sünni cemaat daha fazla çoğunlukta ama Alevi inancı ise azınlıkta onun için ötekileştirilmiş üzerinde baskı kurulmuş kendini ifade etmemiş bu inançta bu toprakta yaşayan bir azınlık vardır. Bunların nüfus sayısı on beş bin yirmi bin arasında Alevi yaşıyor ülkemizde." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında Erkek).

"…Ya Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ifadesinden ben bu ülkenin sınırları içerisinde kendimi emniyet yönünden, ekonomik yönden, siyasi yönden, inançsal yönden eğer kendimi güvence altında hissediyorsam o zaman ben Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım. Ben bu anlamda kendimi güvencede hissetmek istiyorum ama çoğu zaman kendimi güvencede hissetmiyorum. Hissetmediğim alanlar mesela diyelim ki işte bu Mersin Cem evi ya da Türkiye'deki 20 milyonun üzerinde yaşayan Alevinin yaşadığı bir ülkede cem evleri hala yasal statüye kavuşturulmamış. Neden? Demek ki bir yerde bunun bir şeyi var, bir yerde tıkanan bir sistem var. Şimdi inanç kulla Allah arasında olan bir şeydir bir değerdir. Şimdi siz o değerin yerine şeklini belirleme hakkınız var mı? Benim için ya da benim sizin inancınız ile ilgili yer ya da o inancınızı yerine getirecek ritüelleri belirleme hakkım var mıdır? Yoktur. Bir ailede dahi aynı anneyle aynı babanın çocukları farklı farklı siyasi yapılara, farklı farklı siyasi, farklı inançlara sahip olabilirler. O zaman yapılacak olan nedir? Devletin herkese burada eşit davranması lazım. Bu sıkıntı Türkiye'de yaşanıyor. Yani benim kendimi güvence de hissedebilmem için bir sefer devletin bütün nimetlerinden benim yararlanmam lazım. Devletin bütün söylediğim kimliklere, inançlara, eşit mesafede hizmet götürmesi lazım. E düşünün Türkiye'de 20 milyon Alevi ne yapıyor? Vergi veriyor ama biz cem evine düşünün burada bir personel maaşını bile veremiyoruz. Düşünün… Yani burada 6-7 tane personel var bu personellerin çoğu ondan sonra çoğu zaman maaş alamıyorlar. Ya burada yönetim durumunda olanlar, inançlı olanlar biz para almıyoruz. Ya burası emekliyiz, gelmişiz emekli maaşımız var. Gönül hizmeti olarak bir kamu hizmeti olarak yapıyoruz çünkü burası sonuçta 300-400 bin insanın ortak kullanım alanıdır. O bakımdan bunu belirlerken bu kriterleri ben devletten bekliyorum. Devletten eşit yurttaşlık diye bir şey vardır. O eşit yurttaşlığın illaki uygulanması lazım. Evet, o zaman devlet güçlü olur, vatandaş da güçlü olur." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"…Ya zaten vatandaşlığımızı biz belirleyemiyoruz. Yasalar çerçevesinde belirleniyor. O, koşullar içerisinde yaşayıp gidiyoruz. Benim anladığım bu, yani bir bina var. Çatısının altında birlikte yaşıyoruz. Herkes beraber, aynı dili konuşanda konuşmayanda aynı dine inanan da inanmayan da. Zaten aynı dile ya da aynı dine inanmak bizi vatandaş yapmaz mesela yani değişik dillerde var aynı coğrafyada ben örneğin Türk vatandaşı olarak adlandırıyorum. Herkes Türk vatandaşı olarak adlandırılıyor ama Kürt vatandaşlarımız da var. Yani daha değişik inanç… Ermeni'si var, Yahudi'si var, her dinden insan var bu topraklarda. Yani onlarla ben kendimi ayırt etmiyorum inanç bakımından." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

"…Yani önemli olan benim kişisel kanaatimce; bu ülkenin milli birlik ve beraberliği, coğrafi sınırları ve sonra da bu coğrafya içerisinde yaşayan bütün farklı etnik gruplar ile yaşayan insanlara demokratik bir yaşam hakkının tanınması. Bu önemli yani. Birlik ve beraberlik açısından bunun olması lazım. Ülke var, bayrak var, toprak var. Her şey var. Eşitlik de sağlanırsa sorun olacağını sanmıyorum." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

"…Aynı bayrak altında kardeşçe özgürce adaletli yaşamak. Bence buranın vatandaşı olmak için bu şart. Adalet, özgürlük... Bunlar artık aşılmalı. Bazı şeyler konuşulmalı. Demokrasi varsa bu olmalı yoksa zaten hiçbir şey olmaz." (K26, Sünni Kürt, 50 Yaşında, Kadın).

"…Hepimizin yaşadığımız bir bayrak geliyor benim aklıma. Hepimiz aynı bayrağın altında yaşıyoruz. Hepimiz kardeşiz." (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre, Sünni Türk katılımcılar Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı ifadesinden sosyo-kültürel aidiyetler ve yasalar bağlamında inşa edilen aidiyet duygusu, belirli bir etnik kökene, yurda, geçmişe sahip insanlar topluluğunu anladıklarını belirtmişlerdir. Genel olarak yurttaşlık kavramının ekonomi temelli olduğunu belirten katılımcılar ekonomik haklar olmadan öteki haklardan söz edilemeyeceğini ifade etmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar, ortak bir tarihi paylaşan, bir ülke sınırları içinde devlet ve yurttaş arasındaki hak ve görev temelli ilişkinin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda katılımcılar günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan yurttaşların, siyasilerin kişisel menfaatlerine hizmet eden kişiler olarak adlandırıldığını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılar bu çerçevede siyasilerin menfaatleri doğrultusunda yurttaşların kullanıldığını dile getirerek, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına ait hakları kullanmadıklarını belirtmişlerdir. Alevi Kürt katılımcılar, Türkiye sınırları içerisinde yaşama, mezhep kimliği olarak çoğunluktan farklı olma, ötekileştirmeye maruz kalma, inançsal boyutta eşit yurttaşlığın olmamasının Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar, ülke sınırları içinde, bir bayrak altında, adil ve özgür bir şekilde, tüm etnik gruplar arasında eşitliğin sağlandığı demokratik bir ortam temennisinin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.

5.3.13.2. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığını Belirleyen Faktörler

Aidiyet noktasında katılımcıların hangi faktörlerden yola çıkarak kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımladıkları, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı hangi şartlarla bağdaştırdıkları yurttaşlık kimliğinin inşası açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılara "Sizce Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmak için elverişli için koşul(lar) var mı? (Varsa) Bunlar nelerdir? (Seçme ve seçilme, oy kullanma, yasalar önünde eşitlik, sosyo-ekonomik haklar ve özgürlükler vb.)" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %56'sı ortak bir kültüre bağlı olmanın Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının şartı olduğunu belirtirken, Türkiye'de doğmuş olmanın yurttaşlık şartı olduğunu belirtenlerin oranı %36'dır. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının herhangi bir şarta bağlı olmadığını belirtenlerin oranı ise %8'dir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin tamamı (%100), Sünni Kürtlerin %87,5'i, Alevi Türklerin %87,5'i ve Sünni Türklerin %50'si Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı belirleyen faktörün kültür olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı belirleyen faktörün kültür olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Vatandaşlığı belirleyen faktörler nelerdir? (Düşünüyor…) yani dildir, kültürdür, toprak bütünlüğüdür, yaşadığı coğrafyadaki konumudur, hak ve hukuktur, adalet sistemi… Bütün*

bunlar vatandaşlık şeyini belirliyor ama bir gerçek vardır ki kendini vatandaş olduğun toprakta vatandaş hissettirmek için her yönüyle huzur içinde olduğunu yani aradığını bulduğunu, taleplerinin yerine getirildiğini bilmelisin. Kendini baskı altında görmemelisin, ötekileştirmemeyi hissetmeli vatandaş. Şimdi ben bu bakımdan şu anda emekli biri olarak burada yaşadığımda inanç konusunda baktığım zaman kendimi birinci sınıf vatandaş hissetmiyorum çünkü ötekileştirilmişiz. Alevilerin hak ve hukuku verilmiyor cem evlerimizin yasal statüsü yok, henüz hala bizden bahsedilirken hepimizi bir anda Müslüman ediyorlar. Hanefi mezhebindeymişiz gibi muameleye tabii tutuluyoruz. Onun için bu ne biçim vatandaşlık! Veyahut da yaşadığımız coğrafyada zaman zaman bunu görüyorum. Meselâ ben Tunceli, Dersimliyim yani orada Türkiye'nin diğer illeriyle mukayese ettiğimiz zaman en geri bırakılmış, imkân ve olanaklar götürülmemiş, baskı görmüş, kahr görmüş, hor görülmüş, hakir görülmüş yerler son dönemlerde farklılaşsa da geçmişe baktığımız zaman demek ki birinci sınıf vatandaş muamelesi görmemişiz. Yani onun için vatandaşlık konusunda yani dediğim gibi o yaşadığımız topraklar üzerinde biz insanların her konuda ama her konuda hayatın her alanında özgür, rahat, eşit hissetmesiyle olur eğer bunları bir insan yaşıyorsa o zaman eşit vatandaştır. Benim ile Trakyalının, benim ile İstanbullunun, benim ile Ankaralının arasında hiçbir fark olmaması yani şimdi söylense de her ne farkınız var sen de buradasın o da oradadır bir şey yok. Öyle de görülüyorsa da ama devletin belli kurumlarının nezdinde sen hâlen daha farklısın işte o zaman vatandaşlık sorusu ön plana çıkıyor. Şimdi bir kere Alevi olarak birinci sınıf vatandaş değil, zaman zaman politikacılar olur mu Aleviler bu ülkenin birinci sınıf vatandaşıdır deseler de inançsal olarak Alevilerin hak ve hukuku aranırken tam tersidir bu bir gerçek. Yani en basiti cem evleri statüsü, çocuklarımızın kendi inançlarından öte zorla asimile ettirilmeleri okullarda. Alevi köylerinin istememesine rağmen zorla cami yaptırması şimdi Esra Hanım bunları gördüğün zaman kendin bunların birinci sınıf vatandaş olmadığı ortaya çıkıyor. Bu gerçekler var elimizde verileri kullandığımız zaman birinci sınıf vatan eğer birinci sınıf vatandaşsam Orta Anadolu'daki bir vatandaşın hangi hak ve hukuku varsa benim de o olması lazım. Eee benim o yok. Niye? Şimdi onun köyünde cami varsa benim köyümde de cem evi olması lazım. Onun çocuğuna imam Sünni Müslümanlığın değerleri öğretiliyorsa benimde Alevi pirimin, seyidimin öğretmesi lazım. Tamam mı veyahut da onun köyünde cami bütün olanaklardan faydalanıyorsa müftüsü atanıyor, müezzini atanıyor, devamlı açıktır, elektriği, suyu masraf ayırılıyorsa cem evlerinin de o olanaklardan olduğu gibi yararlanması lazım ki o zaman derim doğru biz birinci sınıf vatandaşız ama o yok. İşte onun için benim şimdi benim 75 yaşında bir Alevi dedesi olarak vallahi bu olanak ve imkânlar vardır fakat iftira atıyorum diyorsam haşa. Gerçeklik var işte siz gelmişsiniz cem evine benim ile röportaj yapıyorsunuz. Şimdi yaptığınız röportajda cem evimizi dolaşın bir de gidin camiyi görün cami cem evi arasındaki olanak ve imkânlar aynı mı? Değildir. İktidar, Sünni iktidarıdır. Müslüman Sünni iktidar olduğu için onlar birinci sınıf vatandaştır. Onlarda bütün hizmetler paralı devlet bütçesinden harcanarak yapılıyor ve oralarda hizmetler görülüyor. Birinci sınıf vatandaş inanç boyutunda cami cemaati ama Alevilerde yok. Cem evlerinde yok. Oysaki Aleviler bu devletten alacaklı bu devlet Alevilere borçlu yüzyılların borçlusu yüzyıl... bizim verdiğimiz milyonlarca Alevilerin verdiği vergiler tamamen camiye gidiyor, cami cemaatinde hizmet veren; müezzine, müftüye, hocaya, temizlikçiye gidiyor. Onlara gidiyor, bize geri dönmüyor? Yok. Oysa bizde gönüllü… ben diğer personeller çoğumuz hepimiz gönüllü çalışıyoruz. Hiçbir kuruş almadan geliyoruz cem evi açıyoruz senenin 365 gününün 300'ü buradayız. Kendi olanak ve imkânlarımızı tamamen kendi cebimizden... biz gönüllüyüz. Burada çalışan sekreterimiz veyahut da mutfakta çalışan işçilerimize para veriyorsak o da bu cem evlerine üye olanların aidatlarıyla karşılıyor. Devletin hiçbir kurumu kuruluşu bir kuruş para vermiyor cem evlerimize şimdi bu böyle olduğu zaman pekiyi, kimin devletidir Alevilerin mi Sünnilerin mi devleti? Şüphesiz ki Sünnilerin devletidir. Etnik olarak da Türkler birinci sınıf vatandaş çünkü Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Misak-ı milli sınırları içerisinde kendini Türk, Hanefi, Sünni olarak kabullenen veyahut o kimlik benim kimliğimdir sahiplenen birinci sınıf vatandaştır. Kürtler birinci sınıf vatandaşı mı veyahut da Aleviler? Haşa öyle bir şey yok. Kürtlerin hâli ortada partileri, insanları vesaire ötekileştirme bir yere kadar. Kürtçe yasaktı, bir dil yasak olursa bir ülkede o dilin mensupları nasıl birinci sınıf vatandaş olur? Bir inanç bir ülkede yasak olursa o inanç mensupları o ülkede nasıl birinci sınıf vatandaş olur? Olmaz. Esra Hanım bu yok. Ben bir Alevi seyidi olarak bu günaha girmem. Bu bir gerçeğimiz. Ha bizim bir umudumuz nedir? Dünya değişiyor, ülkemiz de değişecek sizin gibi değerli doktora tezi yapan üniversiteli canlarımız bir gün belli makamlara gelirler, bu ülkenin gerçeklerini görürler, dünya değiştiği gibi ülkemiz de değişmeli, demokratik haklar sonuna kadar bütün insanlığa açılmalı o zaman

bu eşitlik olursa hepimiz bu topraklarda birinci sınıf vatandaş olmuş oluruz." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında Erkek).

"…Şimdi bana göre toprak olmadan bir yaşam şekli olmaz. Yani sizin bulunduğunuz bir ülkede önce ülkeniz olması lazım… Sizin o ülkede yaşayabilmeniz için kendinize ait bir yerinizin yurdunuzun olması lazım. Evet, bu birinci derecede benim kanaatime göre ben toprağı belirleyici buluyorum çünkü onu yaşatmak zorundasın ama bunun yanında farklı inançların, farklı kültürlerin, siyasi atmosferin ve o ülke içerisinde olması lazım diyoruz. Şimdi tek kimliğin, tek inancın, tek siyasi atmosferin olduğu dünyada hiçbir ülke yok. İlla ki o farklılıklar var. O farklılıklar, demin de ifade ettiğim gibi eğer hoşgörü kültürünü yaşatırlarsa beraber birlikte vatandaşlık ve ülke genelinde birliktelik sağlanmış olabilir. Onun için en önemlisi bence topraktır, diğerleri vatandaşlık için de birer şeydir… Benim Kürt olmam, Türk olmam, Alevi olmam, Sünni olmam ya da şu partili olmam, bu partili olmam vatandaşlık için belirleyici değil. Kim olursam olayım ben bu ülkenin vatandaşıyım. İnanırım, inanmam benim için ülkenin vatandaşı olmam önemli yani… Toprak önemli yani toprak..." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"…Aynı dine inanmak… Yani toprak her yer farklıdır. Dil desen herkesin dili farklıdır ama aynı dini paylaşmak güzeldir. Hani bu topraklar için yani hepimiz aynı savaştık. Aynı şey de eşitlikteyiz diye düşünüyorum." (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

"(düşünüyor) Yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak için gerekli koşul… Yani dayatılmış birtakım koşullar var ama ben o dayatılmış koşulları etnik anlamda söylüyorum, çok da kabul etmiyorum. Doğru da bulmuyorum. Yani insanlar kendi dinlerini, kendi dillerini, kendi etnik düşüncelerini, görüşlerini ve coğrafyanın sınırları içerisinde; kanunlara, yasalara ve ülkenin bütünlüğüne zarar vermeyecek şekilde yaşama hakkına sahip olmalılar, diye düşünüyorum ben." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

"…Yani bulunduğun ülkede yaşamak… O ülkenin kurallarında kültüründe yaşamak, o ülkenin vatandaşları zaten o ülkenin kurallarına kültürüne göre yaşar, eder… Buranın vatandaşı olmak için çok gerekli bir koşul olduğunu düşünmüyorum yani. Yok, yani sadece bu ülkeyi seviyor olmak ve burada yaşamak isteyen herkes vatandaşı olabiliyor zaten ülkenin bildiğim kadarıyla. Çok farklı bir kuralları yok başka ülkelerde olduğu gibi. Hissiyat olarak da... Yaşadığın yeri sevmek vatandaş olmak için yeterlidir yani. Orada kendin gibi hissediyorsan… (cümleyi tamamlamadı)" (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

"…Bence olunmaz doğulur. Bu coğrafya için bu farklılık herkese yeter ama günümüz şartları ne yazık ki… Biz Araplaşıyoruz sıkıntı bu. (Sitemkâr bir üslupla) Bizim genetiğimizle oynuyorlar. Yani bizde Araplaşma başlıyor. Bu sapkınlıklar da farklı farklı abest düşüncelerde bizim kültürümüz değil. Şimdi şöyle bir durum var. TRT de kuruluş Osman diye dizi yayınlanıyor ATV'de önce kuruluş Ertuğrul muydu? Diriliş miydi? Neydi adı? Şimdi orada kadınları nasıl gösteriyorlar? Giyiminden, kuşamından, aile içindeki yapıdan devletin içindeki yapıya bakın. Değil mi? Dizinin içinde? Ne kadar farklı? Ama günümüzde yaratmak istedikleri kadına bakın? Ya sen bununla iftihar ediyon. Bu diyon benim atam bu diyon. Öbürünü silmeye çalışıyon ama bu tarafta filmde bunu gösteriyon, bu tarafta niye uygularken onu uygulamıyon? Kadının ne kadar güçlü bir karakter olduğunu göstermiyorsun? Çünkü bugün günümüzde uygulanan Arap kültürü. Ben öyle düşünüyorum. Benim düşüncem. Bizim yani Orta Asya'dan gelenlerin kültürü değil. Ya bizim genlerimizde olan bir kültür değil. Zaten o orta, Ortadoğu yani o coğrafya adam olsaydı zaten binlerce din gelmezdi. Türkiye ile alakalı… (düşünüyor) yani bilmiyorum. Ne diyebilirim? Yani vatandaşlardan ümidi kesmeye başlıyorum ya. Yani vatandaş birey olduğunu, vatandaş olduğunu söz hakkı olduğunu, seçme hakkı olduğunu bence insanlar unuttu. Bir an önce bir silkelenip şu sürü psikolojisinden çıkması gerektiğini düşünüyorum. Ama dediğim gibi eğitim olmadığı için de onu zor görüyorum. (Sitem eden ses tonuyla son kez eğitimin önemine dikkat çekti)" (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"…Vatandaşlığı vatanseverlik belirler. Yani dediğimi gibi dil, din, ırk bunlar sonraki meseleler önce vatanperver olacaksınız. Vatansever olacaksınız. Yani bir insanı diniyle, ırkıyla, mezhebiyle yargılamayacaksınız, vatanınızı da buna bağlı olarak sevmeyeceksiniz. Oy kullanma, milletvekili olma hakkı bu haklara sahibiz ama aslına bunlar Türkiye Cumhuriyeti

vatandaşı olmak için değil; bunlar eşitlik olarak, insan olarak... eşit olmak için gerekli ama Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak için değil. Bence bu ülkeyi gerçekten canı gönülden seven herkes vatandaşlık yapabilir Türkiye'de. Sevmek önemli, gerekirse canını feda etmek." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"...Bence o ülkenin sınırları içerisinde yaşıyor olmak onun vatandaşı olduğumuz anlamına geliyor. Toprak olarak yani. Aslında bence yani hangi ülkenin kurumuna vergi veriyorsanız oranın vatandaşısınız. Dediğim gibi meselâ (düşünüyor...) bir yerde doğmak çok önemli tabii ki ama ekonomik hangi ülkenin ekonomisinde yer işgal ediyorum meselâ çalışarak hangi ülkeye üretiyorum veya meselâ hangi ülkenin içerisinde harcamalarımı yapıyorum, nerede oy kullanıyorum, nerenin siyasetini takip ediyorum bence yurttaşlık bu tarz şeyleri içeriyor daha ziyade. "(K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"...Yani birçok şey gerekebilir. Belli bir süre burada yaşamak, burada doğmak falan. Tam bilmiyorum da. Bunlar gerekebilir ama bunlar bence bir gerekçe değil. Yabancı biri de bu gerekçeye sahip olabilir ama hani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı tam olarak olamaz yani. Sadece yani o anlamda gerektirdiği için olabilir. Tam olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak için milliyetçi olmak gerekiyor bence. Burayı sevmeyene, burada yaşamak istemeyene vatandaşlık verince görüyorsun ne olduğunu. Bölücülük falan. Gitmek isteyen bırak gitsin, zorla tutamazsın, çıkar vatandaşlıktan. Olsun bitsin." (K22, Sünni Türk, 27 Yaşında, Kadın).

"...Valla bana göre din. Din kardeşi olduğumuz için bir bütün olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğumuz için hepsi benim için bir. Müslümanız. Dinimiz bir. Yolumuz bir." (K10, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre, Alevi Kürt katılımcılar Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı belirleyen faktörleri, yurttaşların bir ülkede, bir toprak parçasında beraber yaşamaları bağlamında açıklamışlardır. Her alanda özgürlük, eşitlik talebi ve Aleviler ile Kürt yurttaşlar için birinci sınıf yurttaşlığın olmaması da katılımcıların üzerinde durdukları bir diğer unsurdur. Sünni Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti nüfusunun çoğunluğunun paylaştığı ortak bir din duygusu etrafında şekillenen kültür, paylaşılan ülke, farklılıklara saygının Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı belirleyen faktörler olduğunu dile getirmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar, ülke sevgisi ve milliyetçi bir ruhun Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı belirleyen faktörler olduğunu belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, din, ülke sevgisi ve milliyetçiliğin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı belirleyen faktörler olduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %25'i ve Alevi Türklerin %12,5'i Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı belirleyen faktörün Türkiye'de doğmuş olmak olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye'de doğmuş olmanın Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı belirleyen faktör olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"...Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak için Türkiye'de doğup büyümen gerekiyor bizim bildiğimiz veya diyelim ki başka bir ülkeden misafir geldi doğum burada oldu o Türk vatandaşı oluyor. Yani biz bunları biliyoruz. Bunun dışında bir şey bildiğimiz yok bizim." (K25, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"...Yani bence burada doğan, devletine milletine sahip çıkan dürüst vicdanlı, yani insana değer veren, bayrağına sahip çıkan, yani Atatürkçü düşünceye sahip çıkan insan bence en iyi vatandaştır." (K19, Alevi Türk, 61 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre, Sünni Türk katılımcı Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı Türkiye sınırları içerisinde doğmuş olmakla ilişkilendirirken Alevi Türk katılımcı Türkiye sınırları içinde doğmuş olmanın yanı sıra devlet, millet ve Atatürk sevgisi ile ilişkilendirmiştir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %25'i ve Sünni Kürtlerin %12,5'i Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmak için herhangi bir şarta gerek olmadığını belirtmişlerdir.

> *"…İsteyen olabilir yani ben onu çok şey yapmıyorum, oy kullanmak bilmem ne olmak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak isteyen herkes olur, olsun. Di mi yani böyle kısıtlama yok sen olmasın yok… Hani öyle şey yapmıyorum olabilir. Bak Suriyeliler olmadı mı? Oldular. Demek ki şarta gerek yok. İsteyen herkes olabiliyor." (K21, Sünni Türk, 58 Yaşında, Kadın).*

> *"…Aynı dine inanmana gerek olmasa da aynı coğrafyada yaşıyorsan eğer aynı ülkede yaşıyorsan. O ülkenin vatandaşı gibi oluyorsun zaten. Ama bence Türkiye için öyle değil. Hiçbir koşul gerekmiyor burası için çünkü Türkiye'de bakıyorsunuz herkes neredeyse gayet rahatlıkla yaşayabiliyor. Burada adam Avustralya'dan gelip yazlık alabiliyorsa demek ki hiçbir sıkıntı yoktur. (Gülüyor)" (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).*

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Türk katılımcı, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı belirleyen bir faktör olmadığını bunun örneğinin ise Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olan Suriyeliler olduğunu belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcı ise yabancıların Türkiye'de emlak sahibi olması üzerinden Türkiye'de yurttaşlığı belirleyen herhangi bir faktör olmadığını belirtmiştir.

5.3.13.3. Kendini Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşı Hissetmeye Yönelik Algı

Bireyin üyesi olduğu ulus devlet ile arasında aidiyet duygusunun bulunması o ulus devlet ile yurttaşlık temelinde şekillenen ilişkisinin daha sağlıklı inşa edilmesine yol açmanın yanı sıra yurttaşlık kimliğinin inşasında da etkilidir. Bu bağlamda katılımcılara "Kendinizi Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak hissediyor musunuz? Nasıl, açıklayabilir misiniz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %95,5'i kendilerini Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı hissettiklerini belirtirken, %4,5'i kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissetmediklerini belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin, Sünni Türklerin, Alevi Türklerin tamamı (%100), Alevi Kürtlerin ise %75'i kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissettiklerini belirtmişlerdir. Kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hisseden katılımcıların verdikleri cevaplardan seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Yani başka çaremiz yok ki. (Gülüyor) yok bence. Hissediyorum evet hissediyorum. Hissetmek zorunda bırakıyorlar. Devlet (düşünüyor)… neyse çok da konuşmayayım, bunlar biraz tehlikeli yerler (gülüyor). Burada doğduk, gidecek başka yerimiz yok. Hissediyorum." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).*

> *"…Hissediyorum; özgürce yaşıyorum, dolaşıyorum, rahat nefes alabiliyorum. İşim gücüm burada, kazancım burada. İyi kötü devletle bir sorunumuz yok. Bazı şeyler istedik, işte dil,*

eğitim falan... Olduğu kadarıyla oldu işte. Sorun yok yani." (K26, Sünni Kürt, 50 Yaşında, Kadın).
"…Tabii ki, şüphesiz yani bu topraklarda doğduk, yaşadık… Kısmet olursa bu topraklarda öleceğiz. Yani sonuna kadar tabi ki yani. Dedelerimiz atalarımız gibi, biz de buraya aitiz." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

"…Tabii hissediyorum… Tabii kendimi de yurttaş olaraktan, tabi ki Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olaraktan hissediyorum. Çünkü yani bunun koşulları işte; aidiyet duygusu, yasal artı yaşanmışlık. Yani 57 yaşındayım, yani 57 yaşında bu ülkede yaşayan, eğitim gören, çalışan, bu ülkenin havasını işte teneffüs eden bir birey olaraktan ülkemizin her ne kadar bir dizi sorunu olsa da yurttaşlığın çok önemli bir kurum olduğunu düşünüyorum. Geliştirilmesi mutlaka gerekli… Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının da birtakım sorunları var ama imkânları da bence önemli. Geçmişten günümüze hani bu Osmanlı son dönemindeki modernleşmede, cumhuriyet, daha sonra ki atılımlar, 1960 Anayasası, son dönemdeki birtakım kazanımlar, farklı kurumlaşmalar. Yani mesela en son biz bir İstanbul seçimlerini yaşadık değil mi? Belediye seçimlerinde, orada mesela halkın tavrı gerçekten çok öğreticiydi. Yani halk mesela seçimleri çok önemsiyor. Yani seçimler konusunda halkın katılım düzeyi çok yüksek. Bu mesela İslam ülkelerinde hemen hemen çoğu yerde yok. Hatta Avrupa ülkelerinde dahi yok. Yani düşünün; yüzde seksen, doksanlar ile bir katılım. İnsanlar oy vermeyi, katılmayı, siyasi faaliyetleri seviyorlar. Artı işte medeni haklarımız olsun, sosyal haklarımız olsun, işte sosyal devlet mesela sürekli gündemde tutuluyor. Siyasi partiler bu konuda duyarlılık gösteriyor. O anlamda da temellerimiz güçlü… Gerçekten güçlü. Yani sorunlarımızı eğer çözersek, yani Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı herkesin aslında, ya nasıl diyeyim? Amerikan yurttaşlığı, oraya giden bir sürü farklı etnik kökene ait olan insanları mutlu ediyorsa, bizde de insanlar ne diyeyim? Kendi kimliğini, inancını söyleyebilir. Ama der ki ya ben bu ülkede, bu ülkenin yurttaşı olmaktan mutluyum. Çünkü oyumu özgürce kullanıyorum. İşte çocuğumu okutuyorum. İstihdam...Çalışıyorum, kazanıyorum. Mahkemelere güveniyorum. Mülkiyet hakkıma dokunulmuyor, seyahat özgürlüğüm var. İşte benim düşünce özgürlüğüm var, ifade özgürlüğüm var. Bu ülkede çok güçlü hâkimler var, özgür bir basın var. Ya burada olmak güzel diyecek. Bunları güçlendirdiğimiz zaman ne yapacak? Diyecek ki bu ülkede olmak ya da bu ülkenin yurttaşı olmak güçlü bir şey. Belki dışarıdan, başka ülkelerden insanlar da gelecek yani değil mi? Yani gelecek diyecek ki; ya ben de diyeyim Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olayım diyecek. Ya tıpkı Kanada'da olduğu gibi… Yani ya da başka ülkelerde olduğu gibi…" (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

"…Tabi tabi, hissediyorum tabi. Bir hissiyat yani. Yani şu oldu da bu oldu da bundan dolayı oldu diyemem yani (Düşünüyor…) anım yok ama kökenimden gelen Türk genimden... doğma büyüme... Kanlarımda Türk kanı akar yani benim. Bu da aileden geldi tabi. Aileden, ailem hakikatten öyle ailem gerçekten yani babam da rahmetli annem Türk olarak o şekilde Türk bayrağı altında her zaman saygı duymuşumdur Türk bayrağına. Türk'üz biz. Türk vatandaşı olarak Türk bayrağını benimsemişiz, Türk topraklarında yaşamayı seviyorum ölünceye kadar burası benim vatanım." (K10, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

"…Tabii ki de… tabi ki de. Bunlar yani işte vatan sevgisi, toprak kıymeti, bayrak, askerlik, bunlar ananelerimizden öğrendiklerimiz, gördüklerimiz, onlarla büyüdüklerimiz için yani küçüklüğümüzden bize aşılanan, ilkokul birinci sınıftan itibaren öğretmenlerimizin bize aşıladıkları ve tarihi…nasıl söyleyeyim... Zaferlerimiz bunları insan zaten anlar yani izlerken bile dinlerken bile tüylerimiz diken diken oluyor. Yani bu yargılar, bu değerler hiçbir zaman ölmeyecek. Onun için de ekstra bir durum yok bence. Ben böyle gördüm, öğrendim, benim çocuklarımda böyle öğrenecek. Ben öğreteceğim, okulunda öğretmeni öğretecek. Böyle böyle sürecek." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"…Evet, hissediyorum çünkü meselâ bir işim olduğu zaman bu devletin kurumlarını kullanıyorum onlar o yüzden vatandaş olarak evet buraya vergi veriyorum, buradan hizmet görüyorum, hizmet veriyorum o yüzden evet bu ülkenin vatandaşı olarak hissediyorum. Maaşımı devletten alıyorum, iyi kötü haklarımdan yararlanabiliyorum. Ağır aksak da olsa işleyen bir mekanizma var. Ben de faydalanıyorum. Hissediyorum yani." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"…Evet, tabii Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım ben. Başka ülke vatandaşlığım yok zaten. Onu hissediyorum ama doğruları da söylemekten çekinmeyeceğim. Yani ben bu ülkenin vatandaşı olmaktan gurur duyuyorum. Benim başka bir ülkem yok ki, benim ülkem burası… Burayı koruyup kollamak ve burada yaşamak zorundayım yani. İsteklerimiz yapılır… yapılmaz... Bu hükümet gider başkası gelir yapar belki. Ama ne olursa olsun bu benim buranın vatandaşı olduğumu etkilemez." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"…Hissediyorum tabi. Ne olursa olsun biz buranın vatandaşıyız. Başka ülkemiz, gidecek yerimiz yok. Şimdi Türküm demek başka Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım demek başka. Şey olarak Türk değilim tabi. Türk değilim ama bu ülkenin de vatandaşıyım. Türk olamayan da bu ülkenin vatandaşı olur tabi, burada doğduk, burada öleceğiz nasipse." (K13, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Kürt katılımcılar, tarihsel kökenlerinin bu coğrafyada olduğunu, bazı hak taleplerinin karşılandığını bazılarınınsa karşılanmadığını buna rağmen gidecek başka yerleri olmadığı için kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissettiklerini belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı aidiyet duygusunun aileden gelen bir duygu olduğunu belirterek, yurttaşlığa dair hakların geliştirilmesi ile sadece ülke içindeki farklı etnik ve mezhepsel farklılıkların değil yurtdışından da bireylerin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını tercih edeceklerini belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar yurttaşlığa dair aidiyet duygularının aileden geldiğini, sonraki kuşaklara da gerek aile gerekse de eğitim yolu ile aktarılacağını, yurttaşlık haklarından faydalandıklarını bu nedenlerle de kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissettiklerini belirtmişlerdir. Alevi Kürt katılımcılar, etnik kimlikleri farklı olsa da haklarını alamasalar da kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissettiklerini belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin ise %25'i kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissetmediklerini belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissetmediklerini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Vallahi nüfus cüzdanıma bakarsanız ben iki vatandaşım, Alman vatandaşıyım, Türk vatandaşıyım. Her ikisinin de vatandaşıyım. Ama ikisi de değilim. Yani öyle hissetmiyorum. Bu bir gerçektir, yani bireysel olarak söylesem öyle çok da şu sorunu var diyemem. Yani o zaman bir Alevi dedesi olarak bana yakışmaz ama içten ve yürekten ruhen kendimi Kürt hissediyorum. Kürdüm, tamam mı? Çok isterdim ki bu topraklarda Kürtler de Türkler gibi rahat olsunlar, Kürt desinler, Kürt'tür desinler, inancını yazsınlar, dilini de yazsınlar, dilini konuşsun. Bir İsviçre'ye gittiğim zaman hayranlıkla İtalyanları, Avusturyalıları, İsveçlileri, Almanları görünce kendi ülkemizde bu coğrafyada niye bu olmasın? Bakın ülkemizde Kürt dili hâlâ yasak! Kullanılıyor ama sırf Kürdüm diye yıllarca ceza evinde kaldılar insanlar. Kürtçe bir kitap yazdı diye yıllarca ceza evinde kaldılar. Onlardan öte benim lise ve üniversite sıralarındayken ben yüksekokuldayken böyle Kürtçe kaset bulunduğu için yıllarca ceza evinde kalan insanlar oldu. Kürtçe türkü söylemek, ninni söylemek hele bakın ülkemizde siz bir genç akademisyen olarak TRT Kürtlerin, Türklerin, Alevilerin, Sünnilerin verdiği vergilerle ayakta duran bir yayın yeridir değil mi? Türkiye'de, hiçbir Kürtçe bir şey söylediğini görüyor musunuz? Bir TRT Kürdi kurdular mesela ama diğer kanalların hiçbirinde Kürtçe söyleyemiyor, TRT Kürt, Kürt yazarı, Kürt şairi diyor mu? Demezler. Pekiyi, biz ne kadar inkâr edelim siz üniversiteliler yahut da üniversite akademisyenleri, üniversite rektörleri, işte profesörler veya kanaat önderleri ne zamana kadar diyeceğiz ki Yaşar Kemal oldu olası hep Türk'tür olabilir mi? Dünyada bu kadar dile çevrilen eserleri yani Kürtler eserler yaratamaz mı? O eserlerde Türkleri anlatamaz mı? Kürtlüğü anlatamaz mı? Türklerle iç içe geçişteki güzellikleri

anlatamaz mı? Anlatabilir. Ama biz bunları yaratamıyoruz veyahut da bunlara sahip çıkamıyoruz. Bu bakımda o gizli de kalsa herkes kendi kimliğini koruyor. Resmi olarak o gerekiyor." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında Erkek).

"…Başka seçenek yok. Daha önce de dediğim gibi başka şans, tercih yok." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre, Alevi Kürt katılımcılar resmi kimliklerinin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı kimliği olduğunu, bunun kendi seçimleri olmadığını, etnik kimliklerini Türk etnisitesine mensup bireyler gibi rahat yaşamak istediklerini belirterek kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissetmediklerini belirtmişlerdir.

5.3.13.4. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Mutluluk Algısı

Yurttaşlık kimliğinin inşasında bireylerin üyesi oldukları ulus devletle duygusal bağları da önemli bir etkendir. Bu nedenle katılımcılara "Ben Türkiye Cumhuriyeti yurttaşıyım ve bundan dolayı mutluyum" ifadesine katılır mısınız?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %82,6'sı Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutluluk duyduklarını belirtirken %17,4'ü mutlu olmadıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Türklerin tamamı (%100), Sünni Türklerin %88,9'u, Sünni Kürtlerin %66,7'si ve Alevi Kürtlerin ise %66,7'si Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olduklarını belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olduklarını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Evet, katılırım ben bu konuda şey değilim, negatif düşüncelere sahip değilim, belirli sorunlar çözüldüğünde ben de Türkiye'de yaşamaktan aslında mutluluk duyuyorum. Ya ekonomik sorunlar daha ziyade bunun dışında temel hak ve özgürlüklere ilişkin sorunlar çözüldüğünde ben Türkiye Cumhuriyeti'nin aslında yaşanmak için ideal yerlerden biri olduğunu düşünüyorum yani sosyal olarak bakıldığında, sıkıntı genelde bazı mevzular hani kaşındığında ortaya çıkıyor ki bu da zaten popülist tavırlar yüzünden oluşan şeyler." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"…Tabi ki tabi ki burada olduğum için mutluyum. Başka bir ülkede yaşayamam. Yani kötü ya da geride olduğumuz şeyler var. Mesela ekonomi olarak evet biraz gerideyiz ne yazık ki... İşsizlikten başlayalım ekonomiye kadar her şey bence kötü gidiyor. İyi olduğumuzu iddia etseler de... Ama bu bir da kişinin kendi elinde olduğunu düşünüyorum ben. Ne kadar mücadele edersen, hayata ne kadar tutunursan ekonomi anlamında. Bence mücadele ya. Her şeyden önce mücadele edeceksin. Kendine bir hedef koyacaksın, o hedefe koşacaksın." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"…Çok mutluyum. (Gururla söyledi) Mutluyum tabi. Mutlu olmamın nedenleri yani burada doğup büyüdüğüm için mutluyum, vatanım burası olduğu için mutluyum. Burada özgürüm, hürüm. Bundan dolayı mutluyum. Arada bizi mutsuz eden şeyler de oluyor tabi ama genelde mutluyum." (K3, Alevi Türk, 50 Yaşında, Kadın).

"…Yani şöyle... Mutluyum tabi ama... Ha bu tabii ki mutluluğunda derecesi var. Yani böyle, bu tür kavramları kullanırken; tabii mutluyum demek için işte çok mutluyum, orta derecede mutluyum, az mutluyum ya da mutsuzum. Ha mutluyum diyorum. Mutluyum demem de şu; yani ülkemin geçmişini, Osmanlı'dan gelen işte hanedanlık sistemi, cumhuriyet mücadeleleri sonucu belli bir yere gelmişiz. Yani bu bize birtakım imkânlar sağlamış. İşte ne diyeyim? Siyasi

katılımlarından tutunda, ekonomik haklar, kültürel haklar, eğitim, bir dizi şey. Yani düşün, ben bütün Türk kökenli babası ilkokul 3'e kadar okumuş. Annesi hiç okumamış bir ailenin çocuğuyum. Yani buradan ben üniversitede öğretim üyesi olmuşum. Eğer bana bu ülkede yurttaşlık ve cumhuriyet olmasaydı, hakikaten biz bu imkânlara ulaşmazdık. Yani bizim bölümdeki hocalar hemen hemen hepsi öyle. Yani mesela Ayşe Hoca, Sevim Hoca… Ya burada böyle burjuva kökenli hiç kimse yok. Ya bu yurttaşlıkla değil cumhuriyetle alakalı bir şey. Yani cumhuriyet değil de bir monarşi olsaydı, mümkün değil ya böyle bir şey imkân olmazdı. Ama benim mutlu olmam yeterli mi? Hayır yeterli değil. Ben mutluluğa biraz daha geniş bakıyorum. Ben diyorum ki ülkemde %100 olmasa da ülkenin büyük bir çoğunluğu, insanlar mutlu olsunlar. Yani farklı etnik kökenli, inancı, siyasi görüşü olan insanlarda; ekonomik anlamda, siyasi anlamda, kültürel anlamda kendilerini iyi hissetsinler. Ve kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu hissetsinler. Şimdi o anlamda da ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldırmamız gerekiyor. Siyaset kurumunu güçlendirmemiz gerekiyor. İfade özgürlüğünü genişletmemiz gerekiyor. Basın özgürlüğünü… Yani çok yapılacak çok şey var. Yani iş var onlar yapılmadan bunlar kendini İnan olmaz. Ama benim salt, kendim anlamında mutluyum diyebilirim. Yani bunu rahatlıkla söyleyebilirim." (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

"…Tabi ki evet evet benim o konuda şahsım adına ondan yani ondan o aidiyet duygusu beni rahatsız etmiyor ama şöyle bir şey var, o aidiyet duyguma rağmen eleştirdiğim noktalarda var. Hani bu mutluluk saf pür bir mutluluk değil. Çünkü yani aslında vatandaşlığın kullanımında birtakım eşitsizlikler zaman zaman hissediyorum. O eşitsizlikler beni üzüyor. Bir takım kayrımcı politikalar, vatandaşın kendini güvende hissetmesi, devlete güvenmesi, kurumlara güvenmesi… Bu güven zaman zaman zedeleniyor bende. Ondan dolayı zaman zaman mutsuzluklarım oluyor. Ama genel itibariyle kendimi bir başka yerde daha mutlu hissetmezdim. Yani bu dediğim gibi bu mutluluk pür mutluluk değil, aidiyet evet bundan bir barışıklığım var ama bu barışıklık kusursuz bir barışıklık değil. Öyle söyleyeyim." (K20, Sünni Türk, 56 Yaşında, Kadın).

"…Ya şimdi bunla ilgili mesela burada yaşıyoruz. İyi çok şükür ama ayrımcılık yapmasalar daha güzel bir yaşantı olur yani. Ayrımcılığı yapan insanlar… Mesela diyorlar ki işte; siz Kürt'sünüz… Ya şimdi burada Kürt'te de iyisi var, kötüsü var. Türk'te de var, Alevi'de de var. Herkeste yani iyisi de var, kötüsü de var yani ben, benim bildiğime göre… Oy olsun, bayrak olsun, İstiklal Marşı… Bunlar da bizi bir arada tutan gerekli şeyler… Bunlar bizi bir arada tutan hani oy da olsun, bayrak olsun her şey bizi bir arada tutan şeyler… Tabii ki herkes söz hakkına sahiptir yani." (K27, Sünni Kürt, 39 Yaşında, Kadın).

"…Yani şimdi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaktan tabii ki mutluyuz. Yani buna şüphe yok ama hani insanların etnik olarak ayrıştırılması konusunda ki vatandaşlık, dayatılmış vatandaşlık anlayışına da karşıyız. Yani dayatılmış vatandaşlığı etnik anlamda… Yani aynı coğrafya sınırları içerisinde yaşayan ve bu toprak bu coğrafya sınırları içerisinde yaşayan, birçok etnik gruba mensup insanlar var. İnsanların ayrıştırılması veyahut ta ya salt olarak Türk kimliği adı altında birtakım şeylerin dağıtılmasına da… Açıkta söyleyemiyorum ima ettim şeyleri de dayatılması konusunda da birtakım memnuniyetsizliklerimiz de var tabi. Ha yuvarlak konuşmaya çalışıyorum. (Tereddütte kaldığı bir an yaşandı ve açıklamamayı tercih ederek devam etti konuşmaya)." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

"…(düşünüyor) Mutluyum yani. Mutluyum. Hiç düşünmedim başka türlü olsa nasıl olurdu diye ama mutluyum diyelim." (K16, Kürt Alevi, 67 Yaşında, Erkek).

"…Mutluyum tabi, memnuniyetsizliklerimiz de var tabi var ama genel olarak memnunum yani." (K13, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre, Alevi Türk katılımcılar başta temel hak ve özgürlükler olmak üzere ekonomik gibi konularda bazı sorunlar olmasına karşılık bu sorunların çözülmesi durumunda Türkiye'nin yaşamak için ideal bir ülke olduğunu, burada özgür oldukları için

buranın yurttaşı olmaktan mutlu olduklarını belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, kendi özellerinde Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olduklarını fakat bu mutluluğun eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ile ülkenin geneline yayılmasını istediklerini belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar, insanlar tarafından yapılan etnik ve mezhep kimliği ayrımcılığının olmaması, bazı kimliklerin dayatılmaması durumlarında daha mutlu olacaklarını belirterek genel olarak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olduklarını belirtmişlerdir. Alevi Kürt katılımcılar, ise memnuniyetsizlikleri olmalarına karşılık genel olarak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olduklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin %33,3, Sünni Kürtlerin %33,3 ve Sünni Türklerin %11,1'i Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olmadıklarını ifade etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olmadıklarını ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"… Ya şu koşullarda yaşadığımız şartlar altında pek mutlu olduğumuzu söyleyemeyiz. Siyasal anlamda. Kendini ifade edemezsen nasıl mutlu olursun, düşündüğünü söyleyemezsen mutlu olamazsın. Biz kendimizi ifade edemiyoruz, haklarımızı isteyemiyoruz." (K15, Alevi Kürt, 65 Yaşında, Erkek).*

"… Ya mutluyum ifadesine katılamam. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğuma katılırım. Çünkü yani gittikçe böyle zaman değişiyor. Kültürler, geleneklerin, dinlerin de bunlara eşlik ederek daha evrimleşmesi gerektiğini düşünüyorum ama Türkiye'de bu evrimleşme çok geriden geliyor başka ülkelere göre. Artık dönemin gençleri de birazcık bu durumdan mutsuz oluyor doğal olarak. İşte tavır, davranış, hareket olarak, düşünce yapısı olarak biraz ters düşüyoruz; ailelerle, bütün çevredeki insanlarla… Bu yüzden hani bu biraz üzüyor. Yani yaşadığın ülkede istediğin gibi yaşayamamak, insanı üzüyor. Yani bu da mutlu olmamaya sebep." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

"… Hayır, çünkü herkesin nasıl desem biraz milliyetçilik olduğu için ülkemizde eğer belli bir sınırı aştığımızda ne biliyim kırmızı bir çizgileri var hep, ben Kürdüm dediğinizde ya da saklı bir şekilde kimliğinizi ortaya koyduğunuzda bence dışlanma korkusunu yaşıyorsunuz açıkçası. Biraz tedirgin evet tedirgin hissediyor insan kendini, kaygılı hissediyor bu yüzden de mutlu hissedemiyorum kendimi." (K24, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Kadın).

"… Mutlu değilim çünkü bugünün Türkiye'sinde şey yok yani hani… Sen istediğin kadar bu ülkenin vatandaşıyım de, aidiyet hisset… Evet, hissediyorum. Burada yaşıyorum. Buralıyım ama mutlu değilim çünkü şey yok hani özgürlüklerimizin çok kısıtlı olduğunu düşünüyorum. Haklarımızın kısıtlı olduğunu düşünüyorum. Yani sen ne kadar işte sana dayatılan… (cümle tamamlanmadı) yani ayda ben atıyorum üniversite sırf bana 6.000 lira maaş veriyor diye, ya ben sosyoloji okuyorum değil mi? Hadi git yaz bakalım bir şeyler. Hani muhalif bir şeyler yaz bakalım yazabiliyor musun? Hayır, abi yazamıyorum? Ne olacak sonra ilişiğin kesilecek. Şey yapamayacaksın. Yani kendi mesleğini bile kendi hani şey görüşün doğrultusunda yazamıyorsun, çizemiyorsun yani. Bence bu çok büyük bir sınırlılıktır. Bunu başka ülkelerde yaşayan insanlar mizahını da yapıyor, muhalefetini farklı kanallardan hani bir şekilde şey yapabiliyor, icra edebiliyor, falan filan… Ya sen birine bir öte git desen burada, karşılığında ne ile karşılaşacağını bilmiyorsun. Şeylerinin sınırı yok yani. Yapabileceklerinin sınırları yok. Seni işten atar. Aileni bile işten hani şey yapar, eder. Çok o yüzden her dönem Türkiye'de belli bir kafa şeye gelmiştir. Genellikle sağ iktidarlar hep, sağ iktidarlar gelmiştir. Bunun muhafazakârlık dereceleri belki farklılaşmıştır. Şu an pik noktasını yaşıyoruz. Ama her dönem kendini, kendi kapısına uygun bir bireyde yetiştirdi. Bu ülkede o yüzden aydınından tut sıradan halkına kadar yani hani maalesef bize şey organik olmaya, hani onlarla organik bağ kurmaya mecbur bırakıyorlar. Bu mecburiyetler beni rahatsız ediyor. Buradaki vatandaşlığımı bu

anlamda ben mutlu edici, memnun edici bulmuyorum kesinlikle." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

Yukardaki cevaplara göre, Alevi Kürt katılımcı, düşünce ve ifade özgürlüğü olmadığı ve haklarını talep edemediği için mutlu olmadığını belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcılar, toplumsal değişim hızının Türkiye'de çok yavaş gerçekleşmesinden ötürü Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olmadıklarını ifade etmişlerdir. Türk etnisitesine mensup bireylerin milliyetçi duyguları nedeni ile etnik kimliklerini rahatça ifade etmekte zorlanmaları, ötekileştirilme korkusu katılımcıların üzerinde durduğu bir diğer noktadır. Sünni Türk katılımcı, hak ve özgürlüklerinin kısıtlı olduğunu ifade ederek mevcut sistemde düşünce ve ifade özgürlüğünün olmadığını, muhafazakarlık derecesinin her hükümet ile beraber arttığını ve bu ideoloji doğrultusunda bireylerin yetiştirildiğini bu nedenlerden ötürü de Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olmadığını ifade etmiştir.

5.3.13.5. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Sorun Algısı

Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğine sahip bireylerin yaşadıkları ulus devlet bağlamında eksik veya sorun olarak gördükleri faktörler onların yurttaşlık kimliğinin inşasında önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara "Size göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sorunları nelerdir?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %85'i, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının ekonomik, sosyal ve siyasal sorunları olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sorunu olmadığını belirtenlerin oranı ise %15'tir.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin, Sünni Türklerin, Alevi Kürtlerin tamamı (%100) ve Alevi Türklerin %75'i Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının ekonomik, sosyal ve siyasal sorunları olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının ekonomik, sosyal ve siyasal sorunları olduğunu belirten katılımcıların verdikleri cevaplardan seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Ya Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının sorunları etnik kimlik karmaşası var, dayatılmış bir takım… Ya daha doğrusu insanları tek şey gibi bir fabrikadan çıkmış robot gibi kurgulayıp... Yani insanlara daha doğrusu vatandaşlık, vatandaşlıkla etnik kimlik anlayışını bir arada görme veya gösterme çabaları sıkıntı yaratıyor. Şu an coğrafyamız çok renkli bir coğrafya… Birçok etnik grupta mensup insanların yaşadığı bir coğrafya… E bu coğrafyadaki yaşayan bütün insanların kendi etnik kimlikleri ile özgürce, kardeşçe… Ha birlikte yaşamaları ve en doğrusu olur, diye düşünüyorum." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

"…Türkiye vatandaşlarının… genel olarak (düşünüyor). Ya genel olarak bir ekonomik sıkıntı var. Bu belki bize yansımıyor ama hani gelir durumu iyi olanlar bunu pek hissetmiyor ama orta kesim veyahut ta bir alt kademe diyeyim bundan fazlasıyla zarar görüyor. Hani bu da ister istemez bize de yansıyor. O neyden kaynaklanıyor? Vicdanen rahatsız oluyoruz biz. Yani birine el uzatalım, ikisine el uzatalım ama hangi birine el uzatalım? Yani en başta zaten bu konuyla alakalı mı bilmiyorum da yani Suriyelilerin gelmesi bence Türklere hani Kürtlere değil de özellikle Türklere diyeyim ben. Türkleri bayağı bir rencide etti. Onlar gelince Türkler iş bulamamaya, çalışamamaya başladı. Onların boşluğunu… Şu an mesela inşaat sektöründe

Türk'ten Çok Suriyeli çalışıyor. Ee Türkler niye çalışmıyor? Adam cebine 3-5 kuruş girdiği zaman ben iki üç gün kafam rahat bugün çalışmayayım işe gelmez ama Suriyeliler her gün işe gelirler yani paranın ne demek olduğunu Türklerden daha iyi biliyorlar. Bunu da öğreten kim oldu yine Türkler oldu. Adamları kazıklaya kazıklaya parayı öğrettiler (gülüyor). Sonra (düşünüyor) ya bence Türkiye'de problem bitmez. Yani biri bitse diğeri başlıyor. En basit örneği az önce arkadaşımla zaten onu konuşuyorduk da. Malatya'da mesela trafik polisleri Kürtçe şarkı dinliyorlar diye bir arabaya trafik cezası kesmişler. Ne alaka yani? Mesela Sakarya'da işçileri dövmüşler sırf doğulular diye. Bu ayrımcılığı kim yapıyor? Adamlar zorla gelin bizi dövün demiyorlar ki. Türkler yapmıyor da işte onlara mal ediliyor. Şu an mesela herkesin dilinde Sakarya'da vay Kürtleri dövmüşler. Ben de dövdüklerine inanmıyorum ama görüntü öyle." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"...Var. Düşündüğünü ifade edememe... Bir şey söylesen, herkesten farklı düşünsen suçlu oluyorsun, düşünmek, düşündüğünü söylemek bile suç. Yanlışa yanlış demeyeceksek, sesimiz çıkmayacaksa, köle mi olacağız? Sonra eşitsizlikler var mesela. Eşitsizlikler... Her konuda eşitsizlik var. Kadın erkek, zengin fakir, her konuda yani. Mesela birçok konuda denetimler de yetersizlik de var... Bunlar ülkemizin en önemli sorunları yani..." (K8, Sünni Kürt, 25 Yaşında, Kadın).

"...Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı... Aslında Türkiye'de yaşamak, Avrupa'ya gidip gelen şeylerden duyduklarımız... Orada haklar... (söylemek istediği cümleyi kurmak isterken bu cümleleri tam olarak tamamlayamadı) Çünkü Devlet güçlü. Devlet vatandaşının arkasında ama burada Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaktan gayrı hiçbir yerde haklarımız yok. Sağlık sektörü yeni yeni gelişiyor. O da çok fazla yeterli değil. Devletin kapıları... İş bulmak sorun... İşsizlik parası almak sorun... Ben Diyarbakır'a gittiğimde ablam dedi ki doğudaki insanın bazı şeyleri çok daha hani denir ya yokluk adama her şeyi öğretir. Biz batıdakiler devletin bize böyle bir hak verdiğinden haberimiz yok. Muhtara gidiyorsun dedi ablam. İsmini yazdırıyorsun. Eğer kimsesizsen, kocan yoksa dulsan, bakıma muhtaç çocukların varsa, muhtarlık senin ismini alıyor. İşte aylık 100 lira gibi bir devlet istihdam sağlamış ailelere veriyor anne ya da babaya. Bizim böyle bir devletin bir şey verdiğinden haberimiz yok. Benim dedim Diyarbakırlı komşular söyledi, dedim. Anam senin kocan yok, okuyan çocuğun var, kızının eline bakıyorsun... Git adını yazdır, 100 lira al. Hiçbir şey geliri olmayan insanlar için hakikaten bu 100 lira çok önemli ama 100 lira ne yapar? O yıllardaki 100 liradan bahsediyorum. Bundan 10 sene önceki... Yokluk kötü... Devletin destek vermesi lazım... İnsanlar bir çare, aç... Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak, devleti arkanda görmemek kötü..." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

"...İşte aslında biraz önce söylediğim sorularla, cevaplarla bağlantılı bu sizin sorduğunuz soruyla da bağlantılı. O sorunların işte başında bana göre belli hakları eşit kullanamama, işte belli ayrımcı politikalara tabii kalma gibi ve yani diyelim ki belli siyasi partilere eklemlenme, bu eklemlenmenin sonucunda belli ayrıcalıklardan yararlanma, ya da yararlanamama gibi... En önemli problemin, yani problemlerden bir tanesinin vatandaşlık bağlamında bu olduğunu düşünüyorum. Ama bunun dışında işte etnik kimlik, mezhepsel, mesela bunlar başka platformlar olarak karşıma çıkıyor. Doğrudan vatandaşlık üzerinden bunu düşündüğümde diyorum ki evet belli sorunlar var, ha işte bu ayrımcılıkların hangi bağlamda ortaya çıktığı işte o noktada önem kazanıyor bana kalırsa." (K20, Sünni Türk, 56 Yaşında, Kadın).

"...Evet, evet... Vallahi Türkiye Cumhuriyeti'nin bence temel sorunu; siyasi yapıdan kaynaklanıyor, politik. Yani biz demokrasiyi özümsememiz lazım, sağcısı ile solcusu ile işte efendim bütün kimlikler... Bu konuda bir ortak payda oluşturmamız lazım. Birlikte yaşama iradesini benimsememiz lazım. Yani ülkemizin; işte bütünlüğü konusunda, işte belli simgeler konusunda, demokrasinin yapısı özelliği konusunda, işte seçimlerin özgür olması konusunda, parlamenter sistem konusunda... Yani bu konularda bir şey yapmamız lazım. Çünkü biz buradan bunu çözeriz. Çünkü günümüzde siyasal yapıyı... Pardon siyasal yapı, toplumsal yapının gerçekten çok önemli bir bileşeni. Yani tabii bunun da ekonomik ayağı var, kültürel ayağı var, efendim diğer boyutları var. Yani bunlarda bütün sosyolojik anlamda bunlar bütün yani. Ama ülkenin sağlam bir yönetim modeli olmalı. Çünkü bunlar parlamentoda; siyasal bir şekilde konuşarak, tartışarak, yasa çıkararak, çıkarılan yasalar uygulanaraktan çözülebilir. Yani mesela Türkiye'nin, yurttaşlık bağlamında birtakım kimlik sorunları var değil mi? Yani işte etnik kimlik dini kimlik ve işte bunları söyleyeceksiniz. Bunu çözmek için bir uzlaşı yapısı

oluşturulmalı… Bu uzlaşı nerede olacak? Parlamentoda olacak çünkü parlamentoda uzlaşıyı sağlarsanız insanlar konuşacak. Birbirlerini ötekileştirmeden… İşte komisyonlar kurulacak, tartışılacak, konuşulacak, tahammül edilecek, bir yere varılacak işte… Ne diyeyim? Referanduma gidilecek, yasa çıkaracak, arkasından yasalar uygulanacak, bunların içeriği doldurulacak işte… Ne diyeyim? Ya bu olmadan olmaz. Ya ben en önemli sorunum; siyasi yapı artı siyasi yapının da aktörleri… Yani bunlar mesela parti liderleri, parti yapılanmaları… Mesela Türkiye'de parti içi demokrasiyi aşmadan siyasal yapıyı güçlendiremezsiniz. Yani bunu sağlamanız lazım. Bu yönde bir mücadele olması gerekiyor. Bunu sağlamadığınız sürece; işte yurttaşlığı tehdit eden yani etnik kimlikmiş, dini kimlikmiş ya da daha böyle radikal kimlikler, birtakım şeyler ve bunların yarattığı çatışma, gerilim, şiddet, vs. Bunları çözme imkânınız yok ve bunu demokrasi içerisinde çözmeniz gerekiyor. Değil mi? Demokrasi de siyasal bir model olduğundan dolayı bunu geliştirmeniz, hukuka bağlı olmanız… Yani hukuk çok güçlü olmalı… Yani hukukun üstünlüğü diyoruz ya, hukuk yani… (cümle tamamlanmadı) Sağlam bir anayasanız, iyi bir hukuk sisteminiz, savcılarınız, hâkimleriniz artık, bütün bir şeyi… Artık bunlar ne yapacak? Artık o sistemi çalıştıracak ve bu ekonomi eğitimi işte bütün şeyleri ne yapacak? Şey şekillendirecek. Oradaki gelişmelerde bahsettiğim o siyasi yapıyı, işte ekonomik yapıyı, pardon hukuksal yapıyı güçlendirecek. Yani iyi hukukçular nerede yetişecek? İyi bir eğitim sisteminiz olmamız gerekiyor, değil mi? Çok çok önemli… Yani yargı bağımsızlığının olması gerekiyor. Güçler ayrılığı, işte en çok tartışılan konular… Güçler ayrılığı sağlamadan parlamenter sistemi, demokrasiyi işletemezsiniz. Yani yapılanların, söylenenlerin çoğu lafta kalır. Söylenen kalır. Eyleme dökülmez, yani. Ben burada görüyorum, yani." (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

"…Tabii, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı sorunları? Tabi ki var. Tabii tabii, şimdi bu yalnız biz hep böyle vatandaşlık deyince yalnız Alevilere, Kürtlere değil yani Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk olur, Hanefi olur, Müslüman olur… Bu insanların da sorunları olur. Yani onlar da bölgesel olarak sorunları vardır, efendime söyleyeyim iç dünyasındaki sorunları vardır, kişisel sorunları vardır yani birçok sorunla onlar da karşı karşıyadır. İlla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan herkes çok mutlu, çok huzurlu, ağız dolusu gülüyor, işte düğün bayram, hep halay çekiyor değildir. Ülkenin ekonomik sorunları, sosyal sorunları, siyasal sorunları Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları için de bir azap ve sıkıntı olmuştur. Bunlar da yaşıyor, halkımız. Yani onda da sıkıntı var. Var, yok değil." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında Erkek).

"…Şimdi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının sorunları vardır yani bu bir gerçek. Şimdi anayasal sorunlar vardır, yasal sorunlar vardır, ekonomik sorunlar vardır, eğitim alanında sorunları vardır, sağlık alanında sorunları vardır, ulaşım alanında sorunları vardır. Yani şimdi Türkiye'nin şu anda 81 ilin 80'nine de eşit mesafede hizmet gitmiş midir? Bunlar tartışılır. Bunlar yok. Birçok yere gidiyorsunuz; evet, bir bakıyorsunuz belirli bir yere kadar gelmiş, yol yapılmış, asfalt… Ondan sonra toprak yok. O toprak yol oradaki vatandaşlara adeta cezalandırmış. Gidiyorsunuz o topraklı yol bittikten sonra bir daha asfalt başlıyor. Orada farklı bir inanç var. O arada kalanlar farklı inanç da ama her iki tarafta kalanlar farklı inançta. Şimdi bu… Bunun olması için ne olması lazım eğitim hakkının eşitçe verilmesi lazım. Şimdi köyde yaşayan bir çocukla kentte yaşayan çocuğun bir eğitim alma hakkı mümkün müdür? Bir değildir. Ya da özel bir eğitim kurumunda ondan sonra en iyi öğretmenlerin ya da en iyi teknolojinin kullanıldığı bir alanda yetişen bir çocukla ya da köy şartlarında yetişen bir çocuk aynı mıdır? Ya da bugün kent merkezindeki bir vatandaşın hastanelerden aldığı hizmetle, köydeki bir yurttaşın o yöredeki sağlık kurumundan aldığı hizmet aynı mıdır? Mümkün değil yani. Bütün bu alanda sıkıntılar var. Yani ekonomik olarak da sıkıntılar var. Şimdi Türkiye'de en üst düzeyde gelirle en alt gelir düzeyi arasında büyük bir uçurum var. Yani çok varlıklı olan bir grup var, işte bir orta grup var, ama bir de çok zayıf olan bir grup var. Bunlar arasındaki uçurum iyice artmaya başladı. Onun için ekonomi çok önemli ve özellikle bu son yaşanılan pandemi döneminden sonra işsizliğin artmış olması, ondan sonra birçok kişinin işinden olmuş olması, ailenin geçmişteki gibi evine yeterince gıda alamaması, çocuğunun ihtiyaçlarını karşılayamaması ya da sağlık hizmetlerinden yeterince yararlanamaması… Bütün bunlar bu işi zayıflatır. Onun için bu gibi hallerde vatandaşın da fedakârlık yapması lazım. Evet, şu anda Türkiye'de bir olağanüstü hâl yaşanıyor doğrudur. Hastalık… Hepimizin bu konuda devlete yardımcı olmamız lazım. Devlet ne istiyor bizden? Diyor ki maskenizi takın, ne yapın? Ondan sonra sosyal mesafenizi koruyun, temizliğinize dikkat edin. Bunu yurttaşı için istiyor. Buna riayet etmek hepimizin görevidir ama devletinde, devletin de bu sağlık hizmetini götürürken,

ondan sonra testleri yaparken ya da ona başka hizmetler götürürken her yere ulaşması lazım. Bu bakımdan eğitim, sağlık, ekonomik, ulaşım benzeri alanlarda bugün sıkıntılarımız var. Yani bu ülkede bunların düzelmesi halinde vatandaşlık duygularımız bağlarımız daha güçlenir. Yani ben onu öyle kabul ediyorum yani." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"...Vardır, tabi ki vardır. Irk şeyi var bir kere. Irk... Kürt, Türk ayrımı olarak orada vardır. Onlar var yani. Aslında aynı bayrak altında birleşirsek çözülecek sorun ama maalesef dış devletlerin de etkisiyle çözümlenmeyen bir noktaya gelmiştir artık. Ayırmak, bölmek, parçalamak istiyorlar. Halbuki onlar da kabul etseler Türk olduklarını, ayrımcılığa izin vermeseler bunlar olmaz." (K3, Alevi Türk, 50 Yaşında, Kadın).

"...En başta bence sosyal hak düzeyinde çok büyük sorunlarımız var, yani bir sürü şey en ufak şey için vergi ödüyoruz ama sosyal haklarımız çok sınırlı, örneğin meselâ bu korona virüs döneminde belli Kanada gibi ülkeler veya başka ülkeler vatandaşlarına vatandaşlık maaşı verdiler örneğin ama bizde bu oran çok sınırlı kaldı. (Düşünüyor...) ama bazı açılardan da meselâ daha şanslı olduğumuzu gördük, örneğin sağlık sisteminin daha iyi işlediğini gördük Türkiye'de falan ama temel haklarda çok büyük sıkıntılar olduğunu düşünüyorum yani kadınlar için sağlanan haklar çok sınırlı erkekler için de meselâ çalışma hakkı çok sınırlı tamamen böyle Kapitalist düzeyde tanımlanmaya çalışılan haklar var ama aslında bunun biraz daha geliştirilip daha böyle nasıl diyeyim kişinin mağduriyetini önleyecek haklar daha fazla sağlanmalı bence sosyal haklar açısından çok fazla sıkıntı var örneğin kişinin hiçbir geliri yoksa ya bu kişiye belli bir şey tanımlanmalı ama Türkiye'de de tanımlanıyor belli bir maaş hakkı tanımlanıyor ama çok sınırlı, örneğin meselâ bir kadının bebeği açlıktan ölmemeli yani, meselâ biz her şeyden vergi veriyorsak devlet de bu olanakları sağlamalı bence temel haklar açısından ve hakların bilinçliliği açısından bir sıkıntı var. Siyasi anlamda da sıkıntı var yani. Örneğin temsiliyet biçimleri çok sınırlı, baraj mevzusu var baraj çok yüksek, bütün siyasi etnik ve dinsel kimlikler parlamentoda temsil edilemiyorlar belli bir çoğunluğa ulaşmaları gerekiyor, örneğin Amerika'da ateistlerin bile bir şeyi var grubu var parlamentoda falan yani böyle olunca daha çoğunluğun aslında kültürü ve siyaseti sanki ülkeyi temsil ediyormuş gibi bir durum var ancak azınlıktaki insanlar da farklı fraksiyonlar oluştursa da onlar da aslında azınlıkta değil hani karşıt mevzi olarak bakıldığında falan kültürel olarak da zaten genel hani devlet ideolojisi var onun dışındaki kültürel yapılara çok fazla ses çıkartılmıyor ama öyle bir sıkıntı var." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

"...Çok fazla canım, çok fazla sorun var. Bir kere siyasal sorunlar var bence, onun öncesinde ama ekonomik sorunlar var. Bence çok ciddi eğitim sorunu var ülkenin. Yani hemen hemen sorunu olmayan bölüm yok gibi ama en belirgin bu hani ekonomik alanlar zaten artık standart onlar insanların sürekliliğinde bence en ağır olan ama eğitim diyebilirim bence." (K23, Alevi Türk, 40 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre, Sünni Kürt katılımcılar, düşünce özgürlüğünün olmaması, etnik kimliklerin ötekileştirilmesi, vatandaşlık ve Türk etnisitesine mensup olmanın aynı şeylermiş gibi algılanması, farklılıklara hoşgörü ile bakılmaması ve işsizliğin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sorunları olduğunu belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, yurttaşların sahip olduğu hakların eşit bir şekilde kullanılamaması, yurttaşlar için devlet desteğinin azlığı, demokrasinin geliştirilmesinin gerekliliğinin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının temel sorunları olduğunu ifade etmişlerdir. Alevi Kürt katılımcılar, tüm yurttaşların devlet hizmetlerinden eşit oranda yararlanamamasının, inanç farklılıklarına hoşgörü ile yaklaşılmamasının, eşit eğitim hakkının olmamasının Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının temel sorunları olduğunu belirtmiş ve bu sorunların sadece Kürt etnisitesine ya da Alevi mezhep kimliğine sahip bireyler açısından değil, tüm Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları için geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar, temel yurttaşlık haklarında, sosyal

haklarda bazı sorunlar olduğunu, ötekileştirme ve etnik kimlik sorunlarının Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının yurttaşlık sorunları olduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %25'i Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının herhangi bir sorunu olmadığını belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının herhangi bir sorunu olmadığını belirten katılımcının görüşleri aşağıda sunulmuştur.

> *"…Türkiye vatandaşlığının sorunları olduğunu sanmıyorum yani. Olsa da ufak tefek. Bunu nasıl söyleyeyim... Kendi aramızda yapıyoruz yani bu sorunları çıkartıyoruz. Yani birebir olarak çıkartıyoruz. Yani genel olarak bir sorun olduğunu sanmıyorum. İşte diyor sen Alevisin, sen Sünni'sin, sen bilmem nesin? Bunu kim diyor biz diyoruz, biz yapıyoruz. Devletin öyle bir şeysi yok. Ya da adam çalışmıyor diyor devlet bana baksın. Devlet her çalışmayana bakarsa nasıl olacak bu? Gerçekten çalışamayacak olana bakıyor zaten devlet. Tembellik edene neden baksın? Sonra ekonomi kötü diyorlar. Çalışmazsan devlet bana baksın dersen ekonomi kötü olur tabii." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).*

Yukarıdaki cevaba göre Alevi Kürt katılımcı Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının mevcut kimlik ve ekonomik sorunların devletten kaynaklı olmadığını, devletin görevlerini yerine getirdiğini, bu sorunların bireylerden kaynaklı olduğunu ifade etmiştir.

5.3.13.6. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Ortak Bağ Algısı

Türkiye Cumhuriyeti ulus devleti çatısı altında bir araya gelmiş farklı etnik ve mezhep kimliklerine sahip bireyleri bir arada tutan bir bağ olup olmadığı, bağ varsa bu bağın ne olduğu araştırma açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara "Türkiye'de yaşayan insanları bir arada tutan ortak bağ sizce nedir? (Din mi? Yurttaşlık mı? Aynı coğrafyada yaşamak mı?)" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %87'si, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını bir arada tutan bağın kültür olduğunu belirtirken %13'ü böyle bir bağın olmadığını belirtmiştir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin ve Sünni Kürtlerin tamamı (%100), Alevi Türklerin %85,7'si ve Sünni Türklerin %75'i Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını bir arada tutan bağın kültür olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını bir arada tutan bağın kültür olduğunu belirten katılımcıların verdikleri cevaplardan seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur:

> *"…Tabii tabii, yani bir kere bu topraklar güzel topraklardır. Ben bunu ortak yaşamımızda çimento olacak şey demokrasidir diyorum. Yani demokratik bir ülke olursak anayasa demokratik bir anayasayla ülkemizde tüm kurum, kuruluşlarıyla demokrasi ilikten kemiğe yaşanırsa herkes kendini eşit hisseder, vatandaşlık sorunu da kalmaz ve en büyük sorun da odur. Çimentosuzluktur... yani bu ülkede vatandaşlığın çimentosu da o olur. Yoksa ülke var ama bir uçtan bir uca savrulmuş. Diyelim dil var çok farklı kullanılıyor, ayrı şey. Şimdi ülkemizde okuryazar oranı sıfır mıdır? Sıfır değil. Pekiyi, sıfır değilse Orta Anadolu'dakiler ne konuşuyor? Yani Diyarbakır'daki Kürtçe konuşuyor, Mardin'deki, Nusaybin'deki, Şırnak'taki, Bitlis'te… Pekiyi, Orta Anadolu'daki ne konuşuyor? Yozgat'ta, Amasya'da, Çorum'da, Sivas'ta, Merzifon'da efendime söyleyeyim şeyde sen söyle diğer yerlerde Afyon'da mesela onlar ne konuşuyor? Eğer okuryazar sıfır değilse çünkü buralar da geçmişte bu toprakları yurt edinen*

nice başka ülkelerden gelen azınlık haklar vardı. Çerkezler var, Lazlar var, Gürcüler var… Var da var. Saysam bitmez. Yani ama bunlar bir bütün olarak kendi dillerini, geleneklerini, göreneklerini unutmadılar. Kendi içlerinde bunları yaşıyorlar. Ama üst kimlik olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı kimliği hepimiz o kimliği taşıyoruz. Bu da bir gerçek." (K5, Alevi Kürt, 75 Yaşında Erkek).

"…Yani elbette ki, yani şimdi elbette ki insanları bir arada tutan bir bağ vardır. Yani şimdi… Birçok etkendir... Birçok etkendir… Yani ben Türkiye Cumhuriyeti tabii ki yüzde, devlet deyimi ile 100'de 99'u Müslüman olan bir ülke olarak tabir ediliyor. Din faktörü vardır insanları bir arada tutan… Yani inançlar, aynı inanca mensup insanlar birbirleri ile anlaşma, konuşma, belki muhabbet etme şartları daha kolaydır. Hâ kimlik de vardır. Etnik kimliğin de etkisi vardır ama ben hani bu şu bazda kabul etmiyorum. Yani etnik milliyetçilik ülkenin yararına değil, zararınadır diyorum yani. Yani illa ki benim kimliğim sizin kimliğinizden çok daha değerlidir. Ben sizi, ben işte dünyanın en iyi ırkı… İşte ben şuyum, buyum dediğiniz zaman diğer insanları da hiçe saymış olursunuz. Hiçe sayılan insanlar kendini dışlanmış olarak görürler. Bunun için katılıyorum yani ben o konuda… Ne yapmak lazım peki burada? Burada yapılacak olan Türkiye'nin şartlarını iyi değerlendirmek lazım. Yani Türkiye neden vatandaşına bunları yapamıyor veya bu noktaya geldi? Bunları doğru görmek lazım… Bunun tabii ki en büyük şeyi, siyasi atmosferdir. Türkiye'deki siyasi atmosfer doğru kullanılmadı. Eğer doğru kullanılmış olsaydı belki bugün içinde bulunduğumuz bu kaosu daha az yaşamış olurduk. Bugün dünyada bir kaos yaşanıyor. Dünyanın en güçlü ülkeleri bile şu anda kaos yaşıyor, biliyorsunuz… Yani Amerika biliyorsunuz ekonomik olarak %30 zayıfladı. İşte neredeyse 200 bine yakın insan kaybı var. Ya da dünyanın diğer ülkelerinde… Bu bir olağanüstü bir durumdur ama bunun etkilerini azaltmak, azaltmak siyasi atmosferin siyasi mekanizmanın görevidir. Onun için bunlar eğer doğru kullanılırsa öyle zannediyorum ki belki biz daha çok kendimizi tanımamış olabiliriz yani." (K6, Alevi Kürt, 75 Yaşında, Erkek).

"…Ya Türkiye'de birbirine bağlı tutan tek bayrak altında yaşamaları. Dışarıdaki güçlerin hani bunu gençler pek bilmez de. Biz daha eskiden geldiğimiz için, yaşım 42 mesela; ben çocukluğum döneminde neler yaşadığımı mesela çocuğuma bazen anlatıyorum. Diyorum bak bizim zamanımızda böyle, sizin zamanımızda böyleydi diyorum. Şu an mesela yani… Var. Sıkıntı var. Yine de bir aradayız. Hepimiz bu ülkenin imkanlarından öyle ya da böyle faydalanıyoruz bir şekilde." (K12, Sünni Kürt, 42 Yaşında, Erkek).

"…Vardır bence yani işte dindir, bayraktır, topraktır, vatandaşlıktır, ortak geçmişimizdir. Zaten evveliyatından gelen en önemli şey, dindir. Dindir bizi bir arada tutan, aynı coğrafyadır." (K7, Sünni Kürt, 49 Yaşında, Erkek).

"…Ülke sevgisi, vatan sevgisi… Aynen böyle… Budur bizi bir arada tutan bağ." (K1, Alevi Türk, 35 Yaşında, Erkek).

"…Yani dil de var, din de var, örf ve âdetler olarak da böyledir. Şimdi bunlar… (K2, Alevi Türk, 37 Yaşında, Erkek).

"…Var. Atalarımızdan gelen bir bağ var. Örf, adet, gelenek, din yani hepsini birleştirdiğin zaman bir anda din, dil, ırk ne olursa olsun bu bayrak altında yaşıyorsa, bir anda kenetleniyorlar. Bizim halkımız o konuda şey yani. Bütünlük var, birlik var aramızda." (K13, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Evet, bence Türkiye'de, tabii insanları tutan bağ var. Bu bağın bence, önce kültürel bağlar olduğunu düşünüyorum. Yani niye kültürel bağlar olduğunu düşünüyorum? Yani mesela bu dindir, dildir, gelenek-görenek, örf-adetlerdir, tarihtir. Bunlar önemli. Çünkü bunlar zaten olmasaydı bunun üzerine bir devlet de inşa edilemez. Yani mesela bugün devletin sosyolojik altyapısı aslında budur. Yani belli bir toprak üzerinde görece ortak bir kültürü paylaşan, belli bir irade belirleyen, tasada ve kıvançta, işte birlikte yaşayan, ortak bir tecrübesi olan insanlar. Ha bu olmasa olmaz. Ha bugün mesela ülkemizin farklı yörelerinde ki insanlar birbiriyle karışık yaşayabiliyorlar. Yani mesela bir Trabzonlu insan gelip Mersin'de yaşayabiliyor, Konya'da yaşayabiliyor. Ya da Konya'dakiler gidip orada yaşıyor. Her ne kadar yöresel farklılıklar da olsa. Ve insanlar bunu dediğim gibi; inanç gibi, gelenek-görenek, örf, dil tabii bu

insanı etkiliyor. Ama bunun dışında tabii siyasi yapı olarak devlet de önemli tabii ki. Yani devlet kurumu onun işte organları, vesaire işte birtakım şeyleri, onlar da önemli ama kültürel ve sosyal şeyleri çok önemli görüyorum. Dini anlamda, evet mesela biz genellikle şu söylemde bulunuruz; Türkiye'de yani bu ülkenin %99'u Müslüman. İşte evet doğru... İşte %99 olmasa da bu önemli. Dinin birleştirici gücü var. Bunu inkâr edemeyiz. Ama şu da bir gerçek; siyasi zeminlere çekildiği zaman, bu ayrıştırıcı bir görevde de bulunuyor. Din bizi birbirimize bağlıyor ama farklı dinlerde var bunu da kabul etmemiz lazım. Ama en azından şunu diyoruz; sosyolojik anlamda insanların büyük bir kısmı Türkçeyi daha yaygın kullanıyorlar. Yani çünkü eğitim dili, efendim hukuk dili ticarette birçok şeyde. O bunun yerine mesela Türkçe yerine şu an da mesela alternatif bir şey düşünmemiz imkânsız. Kolay bir şey değil. Ya siz hadi Türkçe yerine, örneğin burada Kürtçe olsun ya da Almanca olsun ya da Fransızca olsun... Yani bu en azından ne diyeyim? Yani 1100 yıllık süreçte ancak böyle bir dönüşüm olabilir. Yani böyle bir dönüşümü yapamazsınız. Çünkü o değil bir takım sosyolojik dinamitlerle ne yapıyor? O topluma yayılıyor. Ve insan diyor ki; ya işte ben Güney Doğu'dan gelen bir kişi diyor ki ben ticaret yapacağım, Türkçe kullanmak zorundayım. İşte öbürü diyor ben şunu yapacağım, Türkçe kullanmak zorundayım. Öbürü işte bilmem ne... Hatta yurtdışından gelen bir Alman dahi diyor ki ben Türkçe öğreneceğim diyor. Yani başka bir dilden ziyade, önce diyor ben Türkçe öğreneceğim diyor. Arapça demiyor. Ya da Lazca demiyor. Ya da Çerkezce demiyor. Bu anlamda; dil, inanç, kültürel gelenekler, geçmiş tarih, politik yapı yani bunlar da insanları birbirine bağlıyor. Bunlar önemli yani." (K14, Sünni Türk, 57 Yaşında, Kadın).

"...Türkiye Cumhuriyeti yani Türklerin bir geçmişi var. Biz köklü bir milletiz. Bizi en başta tutan odur. Ben buna inanıyorum. Hep derim yani tarih olmayan ülkelerde bu kozmopolit binlerce kişilerden vatandaşlık yapılıyor. Bir millet oluşturuluyor ama Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı köklü bir geçmişe sahiptir. Bizi bağlayan budur. Milli duygularımızdır. Atalardan beri aktarılan elde ettiğimiz zaferlerdir. İnsan olarak Müslüman olarak da artı şeyimiz var bizim bağlılığımız var. Yardımlaşmayı severiz. Devletten ziyade konu komşuyla ilişkilerimizdeki bağ kuvvetlidir. Bireysel yaşamıyor, aile bağlarımız kuvvetlidir. Tabii istisna vardır mutlaka. Bunlara inanıyorum. Yani kökten bağlı bir milletiz." (K18, Sünni Türk, 65 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre, Alevi Kürt katılımcılar, demokrasi, din ve inancın Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını bir arada tutan bir bağ olduğunu belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar, bayrak, din ve toprağın yurttaşları bir arada tutan bir bağ olduğunu belirtirken, Alevi Türkler vatan sevgisi, dil ve dinin bağ işlevi gördüğünü ifade etmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar ise ortak tarihsel geçmiş, din ve milli duyguların yurttaşları bir arada tutan bağ olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %25'i ve Alevi Türklerin %14,3'ü Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını bir arada tutan herhangi bir bağ olmadığını belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını bir arada tutan herhangi bir bağ olmadığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"...Bence Türkiye'de insanları bir arada tutan bir bağ yok. İnsanlar özel yaşantılarında tanıdıklarıyla bildikleriyle görüşüyorlar; ailesiydi, arkadaşı, eşi dostu... Daha genel düşünecek olursak ama bence hiçbir bağ yok. Yani herkes birine bir kulp takmakla meşgul. Bunu neden söylüyorum? Çünkü gerçekten hani belki bu soruyu bir 20 sene önce falan konuşsaydık, bence gündelik yaşantıya çok dikkat etmek gerekiyor ya. Eskiden izlediğimiz dizilerle şimdikilerin içerikleri bile o kadar farklı ki... Mesela eskiden daha işte şefkat, ondan sonracığıma işte samimiyet, atıyorum dostluklar, ailevi ilişkiler, komşu ilişkileri, dizilerde böyleydi. Kendi gündelik yaşantısında da böyleydi. Hani bazı şeyleri daha gerçekten samimiyet dolu ilişkiler kurardım. Mesela benim İskenderun'da anlattığım o şey yaşantım... Ben çocuktum belki ama benim annem babam yetişkin insanlardı. Onların da komşularıyla hiçbir zaman öyle negatif bir

ilişkisi olmadı. Hani kimlik ekseninde eğer düşünecek olursak ama şu anda kesinlikle şey var yani böyle herkes ayrımın… (cümle tamamlanmadı) Aşırı bir kutuplaştı, ayrımlaştı. Yani çok garip bir şekilde kimse kimseyi şey yapmıyor… Her bir, linç kültürü oluştu ya ve ben bunun çok politik olduğunu düşünüyorum. Senin atıyorum burnunun kemikli olmasından tut, atıyorum Alevi olmana veya işte Kürt olman, yeri geliyor Türk olman mesela… Yeri geliyor derken hani bu sistemin işte ana elemanlarından biriydi ya Türkler, artık değil bence. Hani şöyle değil; yani muhafazakâr olmayan Türkleri kastediyorum. Böyle bir şey var. Bence linç kültürü çok gelişti. Biraz şiddet vari şeylerin de çok böyle destekleniyor olmasından dolayı… Bir de bazen çok aslında şeye de geliyor, hani özgürlüklerden bahsediyoruz ya gerçekten o çok tehlikeli bir şey bir yerde. Özgürlüğü ve demokrasiyi nerede, nasıl inşa ettiğinle de alakalı bir şey çünkü sağlıklı oluşturulmamış bir demokratik ortam, aslında yine o linçleri de beraberinde getirecektir. Mesela işte yani bu çok fazla şey var. İnsanlar işte ya ben özgürüm, işte ben istediğimi söylerim, şeyi adı altında birbirlerine demedikleri kalmıyor ve bunu yaparken çok ayrımlaştırıcı bir dil kullanıyorlar. Sırf atıyorum şeylerinden dolayı; etnik ya da dini kimliklerinden ötürü, garip bir şekilde linç kültürü gelişti. Bence şey ne derler? Çok fazla bu konuda şey olacağını düşünmüyorum? Yani Bağ olmadığını, bir bağ kalmadığını daha doğrusu düşünüyorum. Eskiden vardı. Benim çocukluğum o bağla geçti. Hatta o yüzden şanslı bile hissediyorum kendimi. Yeni nesil de kesinlikle bu olmayacak. Yani bunların hepsi de Politik bir şey… Bağ yok." (K17, Sünni Türk, 31 Yaşında, Kadın).

"… Bağ var mıdır? Türklük olabilir (düşünüyor) Türklük olmadayabilir çünkü Türk olmayan kişilerde Türkiye'de yaşıyor. Bence nerde karnının doyduğuyla alakalı, olabilir. Evet sanki bu. Aynen, tamamen ekonomik… Yani örnek veriyorum hani ben yurt dışında daha iyi bir iş bulsam tabi ki de oraya giderim. Bu herkes için geçerli. Kim kalmak ister ki. Herkes daha iyi şartların peşinde koşar. Hani derler ya doğduğun yer mi doğduğun yer mi diye, bence doğduğun yer. Şimdi burada doyuyoruz diye buradayız, bence bu yani. Bu da bağ mıdır? Bence değildir." (K22, Sünni Türk, 27 Yaşında, Kadın).

"…Bence çok ortak bağ yok (gülüyor…) yok yani, yani tabii ki dedemiz gibi dinsel bir Müslüman kimliği pek çok kişiyi bir arada tutuyor örneğin, meselâ insanlar belli bir şeyi işte dinin gereği diye bir birliktelik sergileyebiliyorlar, meselâ siyasal ideolojiler insanları bir arada tutuyor olabilir ama onun dışında çok belirgin bir anlayış olduğunu ben düşünmüyorum. Yani geneli tüm vatandaşları bir arada tutan bir bağ yok bence. Yani çünkü sürekli bunlar da tartışılan şeyler değil mi? Meselâ hani işte adam işte şey diyor yüzde elli atıyorum yüzde elli elimde falan filan diyor bu şey değildir hani bütünleştirici bir söylem olmadığı zaten buradan belli aslında, geneli kuşatıcı bir söylem olmadığı yani." (K4, Alevi Türk, 34 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre, Sünni Türk katılımcılar, geçmişten günümüze insanları bir arada tutun değerlerin farklılaştığını, günümüzde böyle bir değerin olmadığını, Türkiye Cumhuriyeti'nin asli unsuru olarak kabul edilen Türk etnisitesinin dahi ötekileştirildiği, şartlara bağlı olarak yurttaşların fırsat bulurlarsa yurtdışına gideceklerini bu nedenlerden ötürü de yurttaşları bir arada tutan herhangi bir bağ olmadığını belirtmiştir. Alevi Türk katılımcı ise, eskiden dinin yurttaşları bir arada tuttuğunu fakat günümüzde mevcut iktidarın dahi dışlayıcı, ötekileştirici bir söyleme sahip olmasından kaynaklı yurttaşları bir arada tutan bir bağ olmadığını ifade etmiştir.

5.4. Kimlik, Din, Etnisite ve Yurttaşlık: Diyarbakır Çalışma Grubuna Ait Verilerin Sunumu ve Analizi

Şekil 5.3. Yurttaşlık Kimliği Kelime Bulutu (Diyarbakır)

Diyarbakır çalışma grubuna ait Kelime Bulutu Şeması, katılımcıların yurttaşlık kimliği ve bu kimlikle ilgili konu ve sorunları çok sayıda kelime (kavram) ile ifade ettiklerini göstermektedir. Katılımcıların kullandıkları kavramlar sosyo-ekonomik, kültürel, siyasal, etnik ve dini niteliğe sahiptir. Şemada öne çıkan kavramlar şunlardır: Demokrasi, vatandaşlık, ülke, müslüman, Türkiye, Türk, Kürt, Alevi, din, inanç, eğitim, haklar, anayasa, diller, kültürel, ayrımcılık, eşitlik, çatışma, devlet. Kullanılan kavram veya kelimeler yurttaşlık kimliğinin sosyo-ekonomik ve politik boyutlarını gösteren ve aynı zamanda ülkemizdeki kimlik ve yurttaşlık sorunlarına ortaya koyan kavramlardır.

5.4.1. Sosyo-Demografik Özellikler

Diyarbakır merkezde ikamet eden katılımcıların sosyo-demografik özellikleri yaş, cinsiyet, eğitim, gelir düzeyi, meslek, ikamet edilen yer, doğum yeri, etnik ve mezhep kimlikleri bağlamlarında analiz edilmiştir. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri şöyledir:

Katılımcıların yaş dağılımları 29-73+ grubu arasındadır. Yaş ortalamaları 46,91'dir. Örneklemin % 41,66'sı 25-40, %33,3'ü 41-56, %20,83'ü 57-72 ve %4,16'sı 73 ve üzeri yaş aralığındadır.

Diyarbakır örneklemini oluşturan 24 katılımcıların %37,5'i kadın, %62,5'i erkektir. Katılımcıların %37,5'i lisans düzeyinde eğitime sahipken, %20,83'ü lisansüstü, %16,66'sı lise, %8,33'ü ortaokul, %8,33'ü ilkokul, %4,16'sı ön lisans düzeyindedir. %4,16'sı ise okuryazar değildir.

Araştırmaya katılanların %20,83'ü 0-3000 TLarası, %50'si 3001-6000 TL, %16,66'sı 6001-9000 TL, %12,5'i 9001 TLve üzeri gelir seviyesine sahiptir. TUİK 2020 verilerine göre, yoksulluk sınırı 9.915,45 TL olarak belirlenmiştir (TUİK, 2020). Araştırmaya katılanların %50'si memur, %29,16'sı esnaf, %16,66'sı emekli, %4,16'sı işsizdir. Bu bulgular katılımcıların çoğunluğunun memur olduğunu göstermektedir.

Diyarbakır'da görüşmecilerin %70,83'ü Diyarbakır doğumludur. Örneklemin etnik kimliğinin dağılımı ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Diyarbakır örneklemini oluşturan 24 kişinin %45,83'ü Kürt, %54,17'si Türk'tür. Örneklemin mezhep kimliğinin dağılımı ise; Diyarbakır örnekleminde %58,33'ü Sünni, %41,67'si Alevidir.

5.4.2. Katılımcıların Kendileriyle İlgili Kimlik Tanımlamaları

Bu başlık altında katılımcıların genel olarak kimlik algılarının yanı sıra yurttaşlık kimliğinin inşasında yurttaşlığın hukuki, kültürel, inanç ve kimlik boyutu, siyasi boyutu, ekonomik ve sosyal boyutu ve katılımcıların Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının anlamına yönelik algı boyutu incelenecektir.

Bireyler açısından kimliğin hem kendileri hem de başkaları için önemini ortaya koyan bileşenlerden birinin kendini tanımlama olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerin kendilerini tanımlarken hangi faktörler üzerinde durdukları, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğini kendilerini tanımlarken kullanıp kullanmadıkları araştırma açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara "Size kimsiniz diye sorsalar kendinizi nasıl tanımlarsınız?" sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda katılımcıların, %31,8'i kendini Kürt, %27,3'ü Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı, %18,2'si Türk, %9,1'i Müslüman, %9,1'i insan ve %4,5'i Alevi olarak tanımlamışlardır.

Diyarbakır'da ikamet eden farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerden Alevi Kürtlerin %60'ı, Sünni Kürtlerin %57,1'i kendilerini Kürt etnik kimliği ile tanımlamayı tercih etmişlerdir. Kendini tanımlarken Kürt etnik kimlikleri ile tanımlamayı tercih eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Kürt. Kürt derim. Aleviyim de ama onu sonra söylerim. Önce Kürdüm." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).*

> *"…Ben kökeni Kürt, bir öğretmen, bir anne ve Alevi olmaktan gurur duyan biriyim." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).*

> *"…Yani şöyle tanımlarım kendimi: Evet, ben Kürdüm yani aslında Zazayım ama Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşıyorum ve Türk kimliği adı altında yaşıyorum ama aslında kökenim Zaza'dır. Yani Kürt'tür. Kürt kökenli bir vatandaşım ama Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan Kürt kökenli bir vatandaşım." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).*

"…Öncelik Kürdüm derim. Çünkü yaşantı tarzı olarak da konuşma dili olarak Kürt mensubundayım." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

"…Ben 40 yaşında şahsımı tabir edersem mesleğimle söylerim ama gerektiği durumlarda bu değişebilir. Yani içinde bulunduğumuz duruma göre değişebilir. Yani iş icabı yaparken ya da bulunduğum memleket içerisinde etnik kökenimden falan bahsetme ihtiyacı duymam zaten hepimiz aynıyız Kürdüz. Ama başka bir memlekette iken yani etnik farklılıkların olduğu bir yerdeyken Kürt olduğumu ben söylemesem de zaten… (cümle tamamlanmadı) yani ben söylemesem bile kendileri sorarlar. Biz sormayız mesela dışardan gelene biz sen nesin Türk müsün demeyiz. Onlar bize sorarlar." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"…Kimsiniz sorusunda… Kürt kadını derim. Daha sonra meslek erbabı… Hangi mesleğe mensupsam onu söylerim. Daha sonra buranın vatandaşı olduğumu söylerim." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre, Alevi Kürt katılımcılar kendini tanımlama sorusuna öncelikli olarak etnik kimlikleri üzerinden açıklama getirmişlerdir. Ardından mezhep kimliklerine vurgu yapan katılımcıların kendilerini işleri ve annelik statüsü üzerinden de tanımladıkları görülmektedir. Zaza etnisitesine mensup Alevi katılımcılar ise kendilerini tanımlarken, Kürt etnik kimliği ardından Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımlamışlardır. Sünni Kürt katılımcılar, kendilerini tanımlarken dil vurgusu ve yaşam tarzı bağlamında Kürt etnisitesi üzerinden tanımlamış ve ötekileştirmenin çoğunluğun Kürt olduğu Diyarbakır içerisinde değil, farklı etnik grupların olduğu şehirlere gitmeleri durumunda buralardaki etnik gruplar tarafından yapıldığını belirtmişlerdir. Kürt etnik kimliğinin ardından toplumsal cinsiyet kimliklerinden olan kadınlık kimliği de katılımcıların kendini tanımlarken başvurdukları bir diğer kimlik türüdür.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %42,9'u, Alevi Kürtlerin %40'ı, Sünni Türklerin %28,6'sı ve Alevi Türklerin %16,7'si kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımladıklarını belirtmişlerdir. Kendini tanımlarken Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı kimliği ile tanımlamayı tercih eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı derim ama bir anneyim de… (düşünüyor) Kürt'üm de derim." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).

"…Bu ülkede yaşayan bir vatandaş derim." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).

"…Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı böyle derim. Hepimizi bir arada tutan şey bence bu. Bir devlet çatısında olmak. Yoksa Kürt de var, Türk de, Laz da işte ne bileyim Ermeni de." (K50, Sünni Kürt, 48 Yaşında, Kadın).

"…Şöyle derim: Ben Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım. Kürdüm inkâr da etmiyorum. Kürdüm ve bu ülkenin bir vatandaşıyım. Kendimi bu ülke vatandaşlığından ne eksik ne fazla görüyorum. O şekilde…" (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir anne olarak tanımlıyorum." (K9, Alevi, Kürt).
"(düşünüyor)…Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı." (K11, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).
Bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı… Böyle derim. Hepimiz öyleyiz ya zaten." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"Ya şimdi… Yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, derim. Yani ben yani mezhepmiş, ırkmış, ben bunları şey yapmıyorum yani. Daha gözetmiyorum daha büyük görüyorum yani." (K44, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre, katılımcılardan Sünni Kürtler, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğinin farklılıkları birleştirici bir unsur olması nedeniyle kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımlamış daha sonra etnik ve annelik kimliklerine vurgu yapmıştır. Alevi Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğinin farklılıkları kapsayıcı bir unsur olması ve kendilerinin de başkalarıyla eşit haklara sahip olması gereken unsurlar olması nedeniyle kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımlamıştır. Etnik kimlikleri ve annelik kimlikleri de katılımcıların kendilerini tanımlarken yurttaşlık kimliğinin ardından kendilerini tanımlamak için başvurduğu kimliklerdendir. Sünni Türk katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan herkesin bu ülkenin yurttaşı olmasından hareketle, kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımladıklarını ifade etmiştir. Alevi Türk katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğinin kapsayıcı bir üst kimlik olması nedeniyle kendilerini yurttaş kimliği ile tanımladıklarını belirtmiştir.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %50'si ve Sünni Türklerin %28,6'sı kendilerini Türk olarak tanımladıklarını belirtmişlerdir. Kendini tanımlarken Türk kimliği ile tanımlamayı tercih eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Türkmen olarak tanımıyorum kendimi. Türküz biz" (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"…Biz Türk'üz… Ölümüne Türk'üz… Bu bayrağı seviyoruz. Türk bayrağı seviyoruz. Başkasını sevmiyoruz. Aleviyim de önce Türküm ama." (K45, Alevi Türk, 64 Yaşında, Kadın).

"…Türk diyebiliriz. Aynı zamanda… (cümleyi tamamlamadı) Şimdi şöyle; çok fazla dini şeyleri katan birisi değilim. Genelde hümanizmi tercih ediyorum. Yani insancıl davranışı bence ibadetin en büyüğü insanlara olan davranıştır. Ondan dolayı da; Türk muhafazakâr mı diyeyim? Nasıl diyeyim? Öyle bir şeyiz. Öyle hissediyorum kendimi." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).
"…Türk Sünni… Hanefi Türk yani. Türküz elhamdülillah Müslümanız. Müslümanlığımızı burada, bu bayrak altında rahatça yaşıyoruz. İbadetlerimiz falan… Hiç sorun yok." (K31, Sünni Türk, 35 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Türk katılımcılar kendilerini tanımlarken öncelikli olarak Türk kimliği üzerinden tanımlamış ve mezhep kimliklerine de vurgu yapmıştır. Sünni Türk katılımcılar ise kendilerini tanımlarken Türk kimliği, ardından ise mezhep kimliklerine vurgu yapmıştır.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %28,6'sı kendilerini Müslüman olarak tanımladıklarını belirtmiştir. Kendini tanımlarken dini kimlikleri üzerinden kendini tanımlamayı tercih eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Sünni Ümmet. Irkçılık çünkü İslamiyet'te yasaktır. Peygamberimizin (SAV) hadisi var: Her türlü ırkçılık ayaklarımın altındadır. Onun için Sünni'yim. Evet, Sünni olarak

değerlendiriliyoruz ama ümmetim. Yani herhangi bir klik veya fraksiyon adına kendimi şey yapmıyorum, değerlendirmiyorum. Türk kimliğim ya da başka bir şey önde değil. Müslüman kimliğim ön planda." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Türk katılımcı, Müslüman kimliğinin ön planda olduğunu, inancı gereği etnik kimliği ya da başka herhangi bir kolektif kimliğini ön plana çıkarmadığını belirtmiştir.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %16,7'si kendilerini insan olarak tanımladıklarını belirtmiştir. Kendini tanımlarken insani özelliklerine vurgu yapan katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Hiçbir şeye mensup olmadan insan olarak yaşayabilecek şekilde yaşayıp insanım diyebilmek, insan kelimesini, bu terimi kendime yakıştırıyorum. Amacım her şeyden önce insanca yaşamak, insanca davranışlar sergilemek ve insani bir şekilde hayat sürmek, insan olabilmek… Kâmil insan olabilmek bana göre dünyadaki en güzel meziyetlerden biridir. İnsan olmak çok farklı bir şey, insanca yaşayabilmek, diyelim." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamaya göre, Alevi Türk katılımcı, kendini tanımlarken insani özellikleri bağlamında tanımladığını, öteki kolektif aidiyetlerinin önemli olmadığını belirtmiştir.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %16,7'si kendilerini Alevi olarak tanımladıklarını belirtmişlerdir. Kendini tanımlarken mezhep kimliğine vurgu yapan katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Biz yani daha doğrusu Alevilerde şeye, hangi ırka mensup olduğunu sorduğunu zaman Aleviyim diyorsun. Kürt, Türk, Arap olsan fark etmiyor. Aleviyim dersin. Şey demezsin Türkmen'im… Yani ille de ırkım dediği zaman ırkımı sorsalar Türkmen… O zaman o cevabı veriyorum." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamaya göre, Alevi Türk katılımcı, Alevi mezhebine mensup bireylerin kendilerini tanımlarken mezhep kimlikleri üzerinden tanımladıklarını, etnik gruba aidiyetin öncelikli olarak tercih edilmediğini ifade etmiştir.

5.4.3. Katılımcılara Göre Kimliğin Belirleyicileri

Kolektif kimliklerin inşasında bireylerin kolektif aidiyetlerinin etkisi büyüktür. Kişinin kendini aidiyet hissettiği grup bağlamında tanımlaması ve bu gruptan etkilenmesi yurttaşlık kimliğinin inşası açısından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılara ait oldukları kolektif kimlikler bağlamında "kimlik veya aidiyet duygunuzda hangi faktörler daha belirleyici? Bu konuda neler söylersiniz?" sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda katılımcıların, %30'u Kürt kimliğinin, %15'i dinin, %15'i yurttaşlığın, %15'i insanlığın, %10'u Türk kimliğinin, %10'u ailenin ve %5'i mezhebin kimliklerinin belirleyicisi olduğunu belirtmiştir.

Öte yandan, Diyarbakır'da ikamet eden farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerden Sünni Kürtlerin %71,4'ü ve Alevi Kürtlerin %40'ı Kürt etnisitesine aidiyetin kimlik

belirleyicisi olduğunu belirtmişlerdir. Kürt etnik kimliğine aidiyetin kimlik belirleyicisi olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Aidiyet duygusu vatandaşlığı bildirir bana ama yani ben bir Türkiye vatandaşı olsam bile esasta bir Kürdüm ve baskılanmış bir şeydir bu… Baskılanmış bir bilgidir. Baskılanmış bir gerçekliktir. O sebepten ötürü hep bunu söyleme gereği duyarım yani. Etnik kimliğim daha belirleyicidir." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"…Ben mesela çıksam, gitsem, ülke dışına çıksam Türküm derim. Türk diye tanıtırım kendimi. Onlar bilmez Kürt. Onlar Türk bilirler, Türkiye bilirler ben de Türk derim kendime. Yani Türk… Kürtçe, Türkçe, Kürtçe değil. Hani yani dedim ya hepimiz kardeşiz. Fakat derdim Kürdüm ama Kürtçe biliyorum. Türkçe de biliyorum ama ben Kürt'üm. E biz hepimiz kardeşiz. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım yani. Sende o sun ben de oyum. Sen nereye gidiyorsan ben de oraya geliyorum. Değil mi yani? Ama sen Türk'sün ben Kürdüm. Bir şey olmaz. Herkes Kürt olamaz, Türk de olamaz. Ben Kürdüm." (K50, Sünni Kürt, 48 Yaşında, Kadın).

"…Etnik olarak Kürt'üm yani Kurmanci Kürdü. Bir devlet var, onun altında yaşıyoruz hepimiz." (K 48 Sünni Kürt).

"…Bu ülke vatandaşlığını yani tabii ki şöyle: İlk başta tabii ki Kürtlüğümle… Kürt'üm çünkü ben fakat Aleviyim… Yani ben açıkçası Kürtlükle, Aleviliği aynı yere de koymuyorum. Bence dini inanç farklıdır, mezhepsel inançlar bakış farklıdır. Yani Türk olabilirsiniz. Kürt olabilirsiniz. Zaza farklı… (cümle tamamlanmadı) Lehçeleriniz, konuşmalarınız olabilir ama dini bakış farklıdır. Ben kendimi önce tabii ki Kürt olarak, sonrasında Alevi olarak tanımlayabilirim." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Kimlik duygumda Kürtçe belirleyici oluyor. Dil faktörleri belirleyici oluyor. Mesela ben Kürdüm, din olarak da Aleviyim. Alevilik çok şey değil…Kürtçe önemli. Mesela bizim evde hep Kürtçe konuşulurdu, büyüklerimiz evde Türkçe konuştuğumuzda bize kızarlardı. O dil sayesinde ben kim olduğumu unutmadım, kendime ait dilim. Dışarda Türkçe konuşmak zorundasın, evinde ne konuştuğuna kimse karışamaz. Böyle böyle dilimizi unutmadık. İşte adetlerimiz, geleneklerimiz böyle böyle aktarıldı." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Kürt katılımcılar, baskılanmış bir etnik kimliğe sahip olmaları nedeniyle bunu dile getirme ihtiyacı hissettiklerini, bu nedenle de etnik kimliklerinin kimlik belirleyicisi olduğunu ifade etmişlerdir. Yurtdışında Kürt etnik kimliği ile kendilerini tanıtamayacaklarını belirten katılımcılar, kendilerini Türk olarak tanıtacaklarını aslında Kürt etnisitesine mensup olduklarını ve Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları ile eşit haklara sahip olduklarını belirtmişlerdir. Alevi Kürt katılımcılar ise, kimlik belirleyicisi olarak Kürt etnik kimliğini ve Kürtçeyi benimsediklerini ifade etmişlerdir. Mezhep kimliklerinin de kimliğin belirleyicisi olduğunu belirten katılımcılar Kürtçe dili sayesinde Kürt etnisitesinin varlığını koruduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %28,6'sı dinin kimliklerinin belirleyicisi olduğunu belirtmişlerdir. Dinin kimliklerinin belirleyicisi olduğunu belirten katılımcıların cevapları aşağıda sunulmuştur.

"…Kimlik ve aidiyet duygumda… (düşünüyor) yani dini inançlarıma da hani uyarım. Benim için önemlidir. İbadetlerimiz, sünnetler... Bunlara önem veririm. Din kardeşliği, birliği benim için önemli. Aynı dinden olalım isterse ne bileyim işte... Ne olursa olsun. Kim olduğu fark etmez yani. Camilerde yan yana namaz kılarız, işte Kurban bayramları... Bayram namazları… Hep kılarız.

Yanımızda kim var, Türk müdür, Kürt müdür, nedir demeyiz. Müslümanlık, önemli yani" (K31, Sünni Türk, 35 Yaşında, Kadın).

"…Benim için Müslümanlık önemli. Kendimi her şeyden önce, her şeyin dışında bu dine ait hissediyorum. Bu önemli bence. Geri kalanlar dinin istediği şekilde olur ya da olmalıdır. İşte ırkçılık, kadın erkek eşitliği…" (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Türk katılımcılar dinin (Müslümanlığın) kimlik belirleyicisi olduğunu ve bu dine ait olmanın diğer bütün aidiyetlerinin ötesinde olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %25'i, Alevi Kürtlerin %20'si ve Sünni Türklerin %14,3'ü yurttaşlığın kimliklerinin belirleyicisi olduğunu belirtmişlerdir. Yurttaşlığın, kimliklerinin belirleyicisi olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Ya şimdi…(düşünüyor) Yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, derim. Yani ben yani mezhepmiş, ırkmış, ben bunları şey yapmıyorum yani. Daha gözetmiyorum, daha büyük görüyorum yani. Önce buranın vatandaşlığı geliyor benim için, ötekiler sonra." (K44, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"… Aslında vatandaşlık belirleyicidir. Bir insanın kendini bir yere ait hissetmesi o ülkenin ya da o hükümetin ya da o yasanın o kuralların insana sahip çıkması ile alakalıdır. Ben kendimi hani sahip çıkılma demeyeyim de zaten bu ülkenin has birey vatandaşlarından biriyim, bazen öyle davranılmasa da bize öyleyim yani (gülüyor). Bu yüzden kendimi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak hissediyorum. Hepimiz bir yani Türk olalım, Kürt olalım, Sünni olalım, okumuş olalım, olmayalım, kadın, erkek hepimiz bir bayrak altındayız. Hepimiz birbirimizin kardeşiz, diye düşünüyorum. O yüzden kendimi tanımlarken Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı diyorum." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

"… Buranın vatandaşı olmak benim için önemli. Irkı çok şey yapmam. Bizi eşit yapan buranın vatandaşı olmak. Yoksa Ermeni de var Laz da var Çerkez de var ama baksan hepimiz biriz. Hepimiz vatandaşız sonra ben Türküm, ben Kürdüm, ben o'yum, ben bu' yum geliyor." (K36, Sünni Türk, 65 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Türk katılımcı, yurttaşlık kimliğinin daha evrensel olması nedeniyle kimlik belirleyicisi olarak bu kimliği kabullendiğini ifade etmiştir. Alevi Kürt katılımcı, kendini Türkiye zaman zaman uygulamada eşitsizliklerle karşılaşsa da kendini Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı olarak gördüğünü ve bu kimliğe aidiyet hissettiğini belirtmiştir. Sünni Türk katılımcı, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğinin ırktan da öte olması ve kapsayıcılığı nedenleri ile kimliğin belirleyicisi olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %28,6'sı ve Alevi Türklerin %25'i kimlik ve aidiyet duygularında insanlığın belirleyici olduğunu belirtmişleridir. İnsanlığın, kimliklerinin belirleyicisi olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Şimdi ikisini de olmak için bir tercihim yok. Yani Kürt olmak ya da Türk olmak… Böyle bir seçimim yok. Öyle söyleyeyim. Yani ben sadece karakter, insani değere bakarım. Etnik köken benim için önemli değil." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).

"…Aslında öncelikle nasıl? (Düşünüyor) İnsan olmam daha sonra cinsiyet ya cinsiyetçilik değil de kendi varoluşumdan kaynaklı… İşte kadın oluşum, en son yani bu ırk olayına işte bu şey olayına en son giriyorum. Sonuçta tabi önce bir insani olarak bakarım kendime. Ondan sonra işte Kürt, Türk…" (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

"…Hocam ben nasıl diyelim? Koyu bir Aleviyim aslında doğruyu söylemek gerekirse… Aleviliğin özünde şu vardır: din, dil, ırk ayrımı yapmadan bütün insanlara yetmiş iki millete aynı gözle bakabilmek… Hepsine eşit davranmak ve hepsini sevmek… İnsanı sevmek, insana her şeyden önce inanmak ve sevgi ile yaklaşmak benim kendi dini inanmışım da en büyük mevcudiyet budur yani… İnsanca yaklaşabilmek, insan olabilmek…" (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Kürt katılımcılar, etnik kimlik ya da toplumsal cinsiyet kimliklerinin değil; kimliklerinin insani yönünün, kimliğin belirleyicisi olduğunu belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcı ise, Alevi mezhep kimliğinden kaynaklı olarak insani özelliklere önem verdiğini, kimliğinin insani yönlerinin aidiyet duygusu oluşturduğunu ve kimliğinin belirleyicisi olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılardan, Alevi Türklerin %50'si ve Sünni Türklerin %28,6'sı kimlik ve aidiyet duygularında Türk etnisitesine üye olmanın belirleyici olduğunu belirtmişleridir. Türk etnik kimliğine üye olmanın kimliklerinin belirleyicisi olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Tüm yöre biliyor bizim ırkımızın ne olduğunu. Biz Türk'üz. Türkmen'iz." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"… Bu bayrak bizim, biz Türk'üz. Önce Türklüğümüz gelir." (K45, Alevi Türk, 64 Yaşında, Kadın).

"…Türk oluşum… Türk oluşum temel şey yani. Kimliğimde temel…Temeli de Atatürk'e gidiyor. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Türküm ben." (K11, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Türk katılımcılar, Türkmen olduklarını, Türkiye Cumhuriyeti bayrağına sahip olduklarını, bu nedenle de kimliklerinin belirleyicisinin Türklük olduğunu belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcı ise; Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı bir Türk olmanın ve Türk etnisitesine mensup olmanın kimliğinin belirleyicisi olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılardan, Sünni Türklerin %28,6'sı kimlik ve aidiyet duygularında ailelerinin belirleyici olduğunu belirtmişleridir. Ailelerinin, kimliklerinin belirleyicisi olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur:

"…(Düşünüyor) Bu aileden gelen bir şey efendim… Ailemizde hep Türkçe konuşulurdu. Ayrıca bizim atalarımız şimdi Suriye denilen Osmanlı topraklarındaki Halep civarında Bab şehrinden Diyarbakır'a göçmüş insanlardır… Onun için kendimi bir Türkmen olarak tanımlayabilirim. Türklük şey yapıyor yani kimliğimde." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"…Ya ben şimdi düşünüyorum da benim aile tarihi hikâyeleri, olayları sürekli anlatmayı seven bir aile… Mesela babam olsun Osmanlı akıncısı der, Fatih der… Daha hiçbir şey okumazken onlardan bahseden bir baba var. Abiler hakeza böyle… Muhtemelen bu çevreden ziyade aileden geliyor, diye düşünüyorum. Bu daha çok aileden geliyor olsa gerek… Yani babamın muhafazakâr bir tip olması… Yani muhafazakâr derken, dini anlamda değil de böyle…: Milliyetçilik diyecem. Bugün ki Türkiye'deki milliyetçilerden de değil. Vatansever bir adam diyeyim yani…Yani böyle Osmanlı'yı seven bir tip… Osmanlı'yı sevmek demek; sürekli savaşlar içerisinde bir şeyi muhafaza etmeye çalışan veya bir şeyi yaymaya çalışan bir ideolojik akım demek bir nevi veya dini bir akım… Sen de bununla beslenince bu sefer sürekli koruma, muhafaza etme, yayma hissi demek ki şuur altına yerleşmiş." (K49, Sünni Türk, 40 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Türk katılımcılar ailelerinin, kimlik inşasında kimliklerinin belirleyici faktörü olduğunu ve bu bağlamda aileden öğrenilen davranış ve düşünce kalıplarına paralel olarak Türklüğün önemi üzerinde durmuşlardır.

Katılımcılardan, Alevi Kürtlerin %40'ı Alevi mezhep kimliğine sahip olmanın kimlik ve aidiyet duygularında belirleyici olduğunu belirtmişleridir. Alevi mezhep kimliğinin, kimliklerinin belirleyicisi olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"… Aleviliğim daha belirleyici. Alevi olmak benim için önemli. Aileden öyle gördük… dedelerimiz, cemlerimiz, sazlarımız. Bizde kadın erkek eşitliği… Seviyorum Alevi olmayı. Bugünkü hayata daha uygun bir şey. Çok dışlandık, hala da bazıları dışlar bizi, şimdi daha iyi tabi." (K9, Alevi, Kürt).

"…Ben Alevi olduğumu saklamam. Bundan da şey duymuyorum. Yani nasıl diyeyim size? İcap duymuyorum. Yani bundan da büyük bir mutluluk duyuyorum. Aleviyim ben diye. Her ne kadar Aleviliğin gereklerini yerine getirmesem de Alevi olmaktan mutluluk duyuyorum." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcılar Aleviliğin gerekliğini yerine getirmeseler de Alevi kimlikleri ile gurur duyduklarını, bu nedenle Alevi kimliğinin kimliklerinin belirleyicisi olduğunu belirtmişlerdir.

5.4.4. Türkiye'de Kimlik Sorunu ve Yurttaşlık

Ulus devlet ile yurttaş arasında hukuki bir niteliğe sahip olan ve devlet ile yurttaş arasındaki ilişkiyi betimleyen yurttaşlık kimliği, ulus devlet yapılanması içerisinde tüm farklı etnik ve mezhep kimlikleri kapsayıcı bir üst kimlik niteliğine sahiptir. Söz konusu bu kimliğin katılımcılar açısından sahip oldukları farklı kimlikler bağlamında nasıl değerlendirildiği ve bu doğrultuda sahip oldukları farklı kimlikleri sorun olarak algılayıp algılamadıkları araştırma açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara "Size göre, Türkiye'de etnik ve mezhep eksenli kimlik sorunları var mıdır?" sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda katılımcıların, %65'i Türkiye'de kimlik sorunu olduğunu belirtirken %25'i kimlik sorunu olmadığını ifade

etmişlerdir. Kimlik sorununu bazı bölgelerde olduğunu belirten katılımcıların oranı ise %10'dur.

Öte yandan, Diyarbakır'da ikamet eden farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerden Alevi Kürtlerin ve Sünni Kürtlerin tamamına (%100), Alevi Türklerin %66,7'sine ve Sünni Türklerin %50'sine göre Türkiye'de kimlik sorunu bulunmaktadır. Türkiye'de kimlik sorunu olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"... Alevi sorunu çok yok aslında. Varsa da ben hissetmiyorum. Kürt sorunu var. Bu büyük bir sorun. Bu, Süryaniler için de böyle, Ezidiler için de böyle, Türkiye'de yaşayan bütün azınlıklar içinde bu böyle yani. Belki Lazlar, Çerkezler bu konuyu çok dillendirmiyorlar ama onların da böyle bir sorunlarının olduğunu biliyorum, en azından ben böyle biliyorum. Sanki Türk değilsen hiçbir şey değilsin gibi bir şey var. Ne derler? Öyle bir algı gibi." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"...Kimlik sorunu var. Yani gözlemlediğim kadarıyla yani yaşanmışlığım kadarıyla biliyorum ki; hani Türkiye burası... Türkiye Cumhuriyeti ve çok etnik grubu barındırıyor. Ermeni'sinden, Çerkez'ine, Kürtüne, Laz'ına kadar ama ben Türk haricinde hiçbir kimliğin kendi geleneklerini, göreneklerini, kendi değerlerini çok rahat yaşadığına inanmıyorum. Yani ana dil konusunda bile çok rahat konuşulabildiğine inanmıyorum. Şimdi Türkçeyi bilmeyen bir Kürt, bir Ermeni bir resmi kuruma gittiği zaman işlemlerini en azından yapamayacak. Bir dilekçesini Kürtçe yazamayacak. Bu bir sorundur gibi geliyor bana." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

"...Tabii ki de var. Yani Türkiye'de birçok kimlik sorunu var. Dilinizden ötürü kimlik sorunu yaşayabiliyorsunuz. Tercihlerinizden ötürü kimlik sorunu yaşayabiliyorsunuz. Dininizden ötürü kimlik sorunu yaşayabiliyorsunuz. Yani insanların kendini nasıl hissediyorsa öyle yaşaması gerekiyor aslında. Bir kimlik adı altında değil de ben kendimi nasıl hissediyorsam buyum yani. Ben Müslüman olabilirim ama Müslümanlığı yaşamıyor olabilirim ya da işte ben Aleviyim. İnsanların buna saygı duyması gerekiyor ama bazı yerlerde Aleviyim dediğimde bana karşı bir önyargı ile bakıyorlar ya da Kürt dediğimde bana önyargıyla bakıyorlar ya da Laz, Çerkez ne derseniz deyin ötekileştirme adı altına gerçekleşiyor. Kimlik sorununun Türkiye'nin büyük bir sorunu olduğunu düşünüyorum." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"...Evet, vardır, maalesef vardır. Yani mesela ben bir Anadolu göçmeniyim. Türk Alevi'siyim. Belki bir Sünni istediği gibi yaşayabilir ama bir Kürt istediği gibi yaşayamıyor. Bir Alevi istediği gibi yaşayamıyor. Daha doğrusu yaşatılamıyor. Mesela diyelim bir insan Sünni ise, Müslüman, Elhamdülillah hepimiz Müslümanız. Müslüman bir insan için cami varsa Alevi bir insan içinde cem evi olabilmeli ya da Kürt bir insanın Kürtçe dilini Kur'an okuyarak ya da farklı dinleri, dilleri kendi öz dilini farklı bir şekilde yansıtabileceği bir özgür bir ülke olabilmeli... Bu şekilde düşünüyorum ben kimlik sorununu... Kimlik sorunu var hocam. Yani kimlik sorunu Kürtlerin, Alevilerin, Ermenilerin, Yahudilerin, Hıristiyanların, herkesin bence bir kimlik problemi var. Türkiye sınırları içerisinde... Yani bana göre sadece Müslümanların rahat bir şekilde yaşadığı bir ülkedeyiz aslında...Bu var. Ben böyle düşünüyorum. Sünni kesimin rahat bir şekilde özgür bir şekilde aslında yaşayabildiği bir ülkedeyiz. Farklı dinlerin, farklı düşüncelerin, farklı mezheplerin kendilerini rahat bir şekilde ifade edemediği bir Türkiye'de yaşıyoruz bence." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"...Kimlik sorunu... (düşünüyor) yani... Yani Kürt kimliği biraz daha şeydi, şimdi biraz normaldir. Yani daha iyi bir demokrasi olsa o kimlik sorunları da biter diye tahmin ediyorum.- Alevilik de biraz şeydi... O da normaldir şimdi." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"...Eskiden vardı. Eskiden kimse diyemezdi, biz Alevi'yiz... Belki şeyi tanırsan... O nedir? (Düşünüyor) Adını unuttum ya... Bu türkü söyledi... Arif Sağ... Eskiden derdi, bu kimliğimizi çıkaramazdık ama Allah'a şükür şimdi çıkarıyoruz. Aleviyim, diyorum. Eskiden

çıkartamıyorduk. Vuruyordu… Vuruyordu. Ben bir gün izledim televizyonu; Alevi'ydi… Sivaslıydı… Diyarbakır Cezaevi'nde kalmışlar. Diyordu: Alevidir diye fareyi onun ağzına veriyordu bir de benimkine veriyordu. Fareyi… Ölmüş fareyi… Neler var kızım? Neler… Neler var?" (K45, Alevi Türk, 64 Yaşında, Kadın).

"…Vardır. Fazlasıyla… Bence Türk kimliği sorunlu aslında. Türk kimliği problemleri sorunludur. Kürtlerin kendi içerisinde hani bir problem yok aslında. Alevlerin kendi içerisinde bir problem yok. İşte Rumların ya da Çerkezlerin bunların kendi içlerinde bir problemleri yoktur ve vatandaşlık bağlamda da bir problemleri anayasal düzeyde vardır. Ancak bunların bu kadar öne çıkması ya da bu kadar problem olarak addedilmesindeki tek sebep Türk Milliyetçiliğidir. Yani Türk milliyetçiliği bu derece kötü kabul etmez ya da işte ayrıştırıcı kriminalize edici olmamış olsa bu kimliklerin hiçbir problemi yok aslında. Yani esas kimlik problemi Türklerde var. Yani o da yüksek oranda milliyetçilikte…Milliyetçilikten dolayı işte." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"…Ya bana göre yoktur ama yaratılıyor. Kürt sorunu, Alevi sorunu, Sünni sorunu… Ne bileyim? Yani aslında yok… İnsanları tek başına bırakırsak insanlar artık bunu aşmış ama sanki böyle dışarıdan birileri işte Kürt, Türk, Sünni, Alevi gibi bir şeyleri ortaya atıyor ve insanları kışkırtıyor. Damara basılınca da o sorun ortaya çıkıyor. Yoksa normalde bana göre yoktur." (K34 Sünni, Kürt).

"…Olumsuz örneklerine denk geldim. Kendim de yaşadım ama sonra tanıma, tanıdıktan sonra değişti. Yani kendim de yaşadım ben. Yani mesela ben batıda çalıştım ilk atama yerim orasıydı. İlk yani doğum yerim ya da kütüğüm Diyarbakır ya da Mardin deyince bir önyargı oldu. Sonra işte beraber yaşadık. Düşünce tarzım, hayat tarzımı gördükten sonra büyük ölçüde vazgeçtiler." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).

"…Var, evet. Yani daha çok böyle işte Alevi-Sünni, işte Kürt-Türk bu açıdan problem yaratıyor. Hala da çözülmemiş bir mevzu." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).
"…Olmaması gerekir. Olmamalı, olduğunu düşünmek istemiyorum." (Biraz soğuk bir dille yanıtladı)." (K11, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

"… Var tabi var. Mesela Kürt kimliğinin sorunu var çünkü hep önyargılı insanlar… Hâlbuki ben Diyarbakır'ın yerlisiyim. Türk veya Kürt diye nitelemiyorum. Her yerde de övünerek söylüyorum. Batıya gittiğimizde Diyarbakırlıyız dediğimizde; Aaa Diyarbakır falan ama siz Diyarbakırlı olamazsınız... Hayır, ben Diyarbakırlıyım. Yerlisiyim. Yani ne zaman ki insanlara Kürt-Türk etiketleri yapıştırılmaya başladığında sıkıntı başlıyor. Yani ötekileştiriyoruz. Bu Alevilikte de böyle, Sünnilikte de böyle, Arap'ta da böyle… Arap deyince tu kaka derler. Evet, işte Alevi denince yani dinsiz Rafizi derler. Bilmem ne, bilmem ne? Böyle ayrıştırmalara gerek yoktur. İnsan olarak bakmak gerekir her şeye çünkü ayet öyle diyor. Sizin en hayırlınız, en iyi insan olanınızdır." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcılar, mevcut kimlik sorununun Alevi mezhep kimliğinden kaynaklı olmadığını, Kürt etnik kimliği ile ilgili olduğunu belirtmiş ve Türkiye'de Türkler hariç bütün azınlıkların bu sorunu yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Farklılıklara karşı hoşgörünün olmadığını belirten katılımcılar etnik kimliklerine ait dillerini bile özgürce konuşamadıklarını belirtmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar, var olan kimlik problemlerinin hem dış güçlerin baskısı nedeni ile oluştuğunu hem de esas problemli kimliğin milliyetçilik kaynaklı olarak Türk kimliği olduğunu belirtmişler ve kimlik probleminin Türkiye'nin batısında önyargıdan oluşan bir problem olduğunu ifade etmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar, Türkiye'de sadece Sünni mezhebine üye bireylerin özgürce yaşayabildiklerini, mevcut kimlik probleminin mezhep kimliği bağlamında yaşandığını belirtmişlerdir. Mezhep

kimliği olarak Aleviliğin, etnik kimlik olarak ise Kürt etnik kimliğinin problemli olduğunu belirten katılımcılar, bu sorunun geçmişte kaldığını belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, Alevi ve Kürtlere karşı mevcut olan önyargılar nedenleri ile Türkiye'de kimlik problemi olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcılardan, Sünni Türklerin %50'si ve Alevi Türklerin %33,3'ü Türkiye'de kimlik problemi olmadığını belirtmişlerdir Türkiye'de kimlik problemi olmadığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"...Benim şahsıma göre yoktur ama herkesin fikirleri farklı farklıdır çünkü bugün bu kurumda Kürt'ü de çalışıyor, Türküde çalışıyor Zaza'sı da çalışıyor... Yani her şeyi çalışabiliyor. KPSS' ye girebiliyor yani. Sen filan kessin, sen şusun busun diye kimse ayırt etmiyor... Kimlik falan şeysi olmadan geçiniyorlar. Yani en basiti öyle yani şimdi senin kimliğin budur diye soran yok yani." (K36, Sünni Türk, 65 Yaşında, Erkek).

"...Kimlik sorunu ne demek yani? Onu...(düşünüyor) hayır, yoktur bunlar sonradan efendim dışarıdan ithal edilmiş, efendime söyleyeyim ülkeleri parçalamak, bölmek, huzursuzluk çıkarmak üzere ayarlanmış şeylerdir bunlar... Türkiye'de bütün vatandaşlar efendim eşittir. Kardeşçe yaşamaktadırlar ama birileri yani dış ülkelerden efendime söyleyeyim yabancı ülkelerden birileri bu işleri efendime söyleyeyim takım piyonlar vasıtası ile ayarlayıp memlekette kargaşa çıkarmaya taşımaktadırlar." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"...Bana göre Türkiye'de kimlik sorunu yok. Kesinlikle yok. Şöyle 1970-80'li yıllarda darbe öncesi ve darbe sonrası birtakım şeyler var ama 2002'den, 2000'den sonra kesinlikle böyle bir şeyin olmadığını düşünüyorum ve şu anda da dünyada en rahat yaşayabileceğin yer Türkiye'dir ve Türkiye içerisinde de en rahat yaşayabileceğin yer de Diyarbakır'dır. Bu açıdan bence Türkiye'de kimlik problemi yok. İnsanların kafasında kurguladığı kendini bir yere ait görmediği için böyle bir kimlik sorunu yaşıyordur. Türkiye'de 2000'den sonra böyle bir problem olmadığını düşünüyorum." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

"... Türkiye'de kimlik sorunu yoktur. Yok. Çünkü neden bunu şey yapıyorum? Şimdi ben Diyarbakır'da yaşıyorum. Bu bölge Kürt bölgesi olduğu için bizim burada savcımız da Kürt, hâkim de Kürt, doktorda Kürt, yüzbaşı da Kürt, binbaşı da Kürt... O zaman bunlara Kürt olduğu için şey vermesin, diploma vermesin. İstanbul'a gittiğinde bir ev aldığın zaman Kürt sana ev satmıyorum demesin. İkinci sınıf bir vatandaş yoktur Türkiye'de. Ben inanmıyorum. Yoktur kimlik şeysi falan." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"... Yok, hayır...Bence yoktur. Olmadığını düşünüyorum" (K44, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Türk katılımcılar, Türkiye'de yaşayan herkesin eşit haklara sahip olması nedeniyle kimlik sorunu olmadığını, dış güçlerin etkisi ile birtakım sorunlar çıkarılmaya çalışıldığını fakat son yıllarda kimlik sorununun olmadığını belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar ise etnik kimlik farkı olmaksızın tüm yurttaşların eşit haklara sahip olduğunu ifade ederek başta eğitimde fırsat eşitliği olmak üzere pek çok hakkın tüm yurttaşlar tarafından eşit olarak kullanıldığını ifade etmişlerdir.

5.4.5. Türkiye'de Kimlik ve Ötekileştirme Algısı

Katılımcıların sahip oldukları kimlikler nedeni ile ötekileştirilmeye maruz kalıp kalmadıkları, maruz kalmışlarsa hangi kimliklerinden ötürü ötekileştirilmeye maruz kaldıklarını ölçmek amacıyla katılımcılara; "Ayrımcılığa maruz kaldınız mı? Kaldıysanız hangi neden ya da nedenlerden ötürü kaldığınızı düşünüyorsunuz?" sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda katılımcıların %43,5'i etnik kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtirken %26,1'i, ayrımcılığa maruz kalmadıklarını belirtmişlerdir. Mezhep kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kalanların oranı %21,7, etnik ve mezhep kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kalanların oranı %4,3, dini kimlikleri nedeni ile ayrımcılığa maruz kalanların oranı %4,3'tür.

Öte yandan Diyarbakır'da ikamet eden farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerden Sünni Kürtlerin %87,5'i, Alevi Kürtlerin %50'si, Sünni Türklerin %14,3'ü etnik kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Etnik kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…En basitinden bilinçaltına gidelim. Bir, 90'lı yıllarda Türkçe konuşmak mecburiydi ama Kürtçe konuşmak yasaktı. Benim doğduğum dilde konuşmamam. Yani konuşmam niye yasak olsun? Bir, bu bende bir travma meydana getirir. İkinci olarak da en somut örneği andımız olayında ben liseye kadar hep bir ikilem içerisindeydim. Ne zaman ki andımızda ilkem, Türküm sözü ortaya çıktığı zaman ben kendimi sorgulardım. Ben Kürdüm. Ben niye Türk'üm diyorum. Çünkü ben o zaman kaç yaşındayım? 8 yaşındayım. Yani bu farkı algılayamıyorum. İkinci olarak da her Türk'üm dediğimde oradan bir Türk arkadaşım mutlaka benle kafa bulurdu. Derdi: kardeşim sen Kürt'sün lan. Kürdo... Sen nasıl Türk'üm diyorsun? Ve bu bende ne yaptı? Bir kimlik bunalımı meydana getirdi. Dolayısıyla, hiçbir şekilde yani Türk yurttaşı olmak gibi bir aidiyeti bende oturtmadı. Aksine tepki gelişti bende çünkü bir yerde Türk'üm, diyorum. Öbür yerde bir Türk diyor sen ne biçim insansın? Sen Türk değilsin. Niye Türk'üm diyorsun, sorusu geliyor bir. İkincisi andımızda Türk'üm dediğimiz zaman ben kendimi sorguluyorum. Ben Kürdüm. Ben niye Türk'üm diyorum? 3. Olarak da öğretmenlerimizden bu sefer andımızı okumadığımız zaman da azar işitirdik. Ben üç durumla karşı karşıya geliyordum. Dolayısıyla bende Türk vatandaşı olmanın psikolojik olarak bir travması var. O yüzden benden hiçbir şekilde Türk vatandaşı, Türk yurttaşı kelimesini bana kimse kabul ettiremez." (K48, Sünni Kürt, 31 Yaşında, Erkek).*

> *"…Benim için fark yok. Allahuteala onu öyle yaratmış, bizi böyle yaratmış... Yani Türk Kürt fark etmiyor. Türkler Türk'ün mesela bir şeyi var. Sosyetesi var. Mesela diyor; ben sosyeteyim. Bu Kürt benim önümden geçemez ama biz öyle demiyoruz. Biz diyoruz; hepimiz kardeşiz, bacıyız, kardeşimdir, bacımdır… Biz niye bunu atalım? Ben bu Türkü atayım. Kâfirler seviniyorlar. Değil mi? Ben o Türkü atmam ama Türk beni atar. Türk diyor ki; Kürt'tür. Neden? Sana söyleyeyim diyor terördür ama terörle alakası yok. Kürt de terör var, Zaza da terör var, her çeşit insanlar terör de var. Tek Kürtler terör olmaz. Türk'te terör var, Alevi de var, Sünni'si de var… Ne bileyim kâfirlerde var. Yani çeşit çeşit insanlar vardır onların içinde. Hani ben öyle duymuşum, öyle biliyorum. Bilmiyorum. Hani ben şahsen ben bir Kürt'ü, Türkü gördüğüm zaman Türkü atmam. Daha çok sahip çıkarım. Niye? Benim dinimdendir. Değil mi? Ama Alevi falan benim için fark etmiyor. Her insan benim için insandır. Fark etmiyor. Dinimiz ayrı olduğu için biz onlar da kendi dinimize getirsek ne mutlu ki bize. Değil mi? Yani bu var. Bu ben öyle ayrı gayrı koymuyorum ama Türküler bizi atıyorlar. Bak şimdi bir ara ne oldu? Şimdi ben bir kişinin kapısını çaldım. Türk'tü. Yani çok sosyete konuşuyordu. Yani buralardan da değildiler.*

Ya dedi Kürt'tür. Boş ver, dedi. Ben Kürdüm, dedim. Sen de Türk'sün. Biz kardeş değil miyiz? Ben çaldım kapısını diyecektim hani işiniz var mı? Yok mu? Böyle, ondan çaldım kapısını. İş istiyordum. Var mı, yok mu? Kapıyı çaldım. Anne şey annesi dedi kızım o kimdir? Anne bilmiyorum. Bir Kürt bayan gelmiş kapıya. Artık ben kapıyı çaldım dedim ben Kürdüm ama senden gururluyum, dedim. Kızım, dedim. Ben Kürt… Sen diyorsun Kürt. Peki, ben dedim seninle benimle ne şeyi var dedim ne ayrı gayrın vardır? Senin de iki elin var. Benim de iki elim var. Senin neyin varsa benim de oyum var. Yani çok uzatmayalım değil mi? Senin neyin var benim de o var. Burada ne var? Dilimiz değişiktir. Bak ben şimdi senle Türkçe konuşuyorum. Kürtçe konuşmuyorum. Ben Kürt'üm. Ben Kürt olmakla dedim, gurur duyuyorum. Ben demiyorum ben Türk'üm. Ben Türk değilim. Ben Kürt'üm. Ben neysem oyum. Onu diyorum sana değil mi? Ama sen, sen Türk'sün sosyetesinin diye sen diyorsun ki anne Kürt gelmiş kapıya. Bir Kürt kadın gelmiş kapıya. Bilmiyorum ne istiyor. Kapıyı kapattın. Ayıp değil mi? İşte onlar o yüzden biliyorum. Yani ben bunu yaşadım. Ben biliyorum ki hani bizden üstün, kendilerini bizden üstün tutuyorlar. Bu Kürt'tür. Kürt olduğumla ben gurur duyuyorum. Hiç demiyorum ben Kürt'ümde yani… Diyorum ben kürdüm, Türk'üm… Aynı biz hepimiz aynı kardeşiz, bacıyız." (K50, Sünni Kürt, 48 Yaşında, Kadın).

"…Bizim idarecilerimiz mesela yabancı… Yabancı derken, pardon batılı… Diyelim ki geldi bir idarecimiz… Bir benimle aynı şeyde çalışan başka bir arkadaşım da oralı değilse, ben Kürt'sem ben onların gözünde potansiyel suçluyum. O zaman rahatsız oluyorum. Üzülüyorum. Bu ayrımcılığı istemiyorum ama genelde de amirlerimizin gözünde potansiyel suçlu gibi duruyoruz. Kürt vatanını sevmez. Kürt devlet hainidir. Kürt düzgün çalışmaz ama ben devletimi de milletimi de onlardan çok daha fazla seviyorum. Bir önyargı var bize karşı." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).

"…Ben yani 18 yaşındayım ve inşaatta çalışıyorum. İnşaatta su almaya gittiğimi hatırlıyorum. Bir Muşlu bir arkadaşım vardı. Birlikte su alıyorduk. Abilerimize götürmek için… Su alırken tabii ben kendisine Kürtçe konuştum. Nasılsın, dedim. O da ben iyiyim. Sen nasılsın? Nasıl gidiyor gündelik hayat, falan gibi böyle bir muhabbetimiz, küçük bir muhabbetimiz oldu çünkü çok tanıştığımız bir arkadaşta değildi. Şöyle iki tane birden büyük bir abimiz gelince; siz ne konuştunuz? Dedi. Dedim ki: biz sorduk… Nasılsın? O da sen nasılsın? Dedi. Burası Türkiye Cumhuriyeti Devleti… Siz burada Kürtçe konuşamazsınız, dedi. Yasak kesinlikle izin vermiyorum. Kürtçe de… Yani bunları örnek, bu küçük bir örnek… Bunun gibi yüzlercesi var. Yani bunları yaşadık. Daha da küçük de olsa yaşamaya da devam ediyoruz. Yani kendi kimliğimizin net bir şekilde ifade edemediğimizi düşünüyorum. Böyle olunca Alevi olduğumuzu da saklamak durumunda kaldık. Afyon'da oldu bu, Afyon'da. Çalışıyordum. Süleyman Demirel lisesinde çalışıyordum. Orada yaşadım bu olayı. Diyarbakır'da yaşamadım. Diyarbakır'da bu olay yaşanmaz. Nadir yaşanır diye düşünüyorum. Daha çok batı illerimizde… Dedim ya yani bir harmanlama tam oluşmadığı için yani kendimizi başkası gibi görmeden olmaz. Sen benim yerime bir geçeceksin. Bakacaksın ya bu insanı yaşam tarzı, bakışı, durumu nedir? Ondan sonra bir değer… Yani direkmen bir üst kimlik tanınmasıyla… Yani karşıdaki adamın… Ya sen aslında bendensin. Yani sadece ben varım gibisinden bir bakış açısı olduğu için bunu tabii ki biz kabul etmiyoruz. Yanlış bir bakış açısıdır bence çünkü bu vatanda, bu ülkede birlikte yaşıyoruz. Kanunlar bizi eşit tanımlıyor her yerde. Öyle olması gerekiyor. Biz de yani demokrasi açısından laiklik açısından da diyebilirim. Yani şöyle yani dinlerimiz hepsi kıymetlidir. Bakış açılarımız kıymetlidir. Bütün lehçelerimiz, bütün kimliklerimiz kıymetlidir. Bu kıymeti bilmemiz lazım. Burada bir ayrımcılık yapmamak lazım. Bu ülkeyi tanımak şu anda ülkeyi yönetenler, bu isim olarak da Türkiye Cumhuriyeti Devleti sadece Türklerin veya başka bir etnik grubun değildir. Hepimizindir. Biz öyle bağlandığımızı düşünüyorum ve öyle de seviyoruz ülkemizi." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Evet, kaldığımı düşünüyorum. Şu şekilde: Ben Bursa'da yaşadığımda Diyarbakırlıyım dediğimde insanların size olan tepkisi çok farklı bir tepki oluyor. Diyarbakırlıyım diyorsun zaten soruyorlar hemen. Alevi dememe gerek de kalmıyor. Diyarbakır dediğimde sanki böyle insanlar kendini bir adım geriye atıyor. Yani Diyarbakırlı mısın? Evet öyleyim. Ha olsun, diyor. Yani o anda seni bir küçümsüyor. Hani sen de insansın demeye getiriyorlar. Yani o dönemde Diyarbakırlı ya da bir Kürt olmak özellikle batıda yaşıyorsanız bunun çok zorluklarını yaşadım ben kendim. Lise çağında yaşadım. Üniversitede Diyarbakır'da okuduğum için ona çok maruz kalmadım ama lise çağında çok yaşadım. Özellikle mesela ev bulurken bile kiralık ev ararken

bile nerelisin? Hani ne iş yapıyorsunuz, diye sorar normalde insanlara… Orada nerelisiniz, diye sorarlar. Eğer batıdan değilseniz yani doğudan Diyarbakırlıyım dediğinde; ya ben size evimi vermeyeyim, diye tepkilerle karşılaşabiliyorsunuz." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"…Ayrımcılığa? Ya ayrımcılığa şöyle söyleyeyim; ilginçtir, kendi coğrafyamda Türkiye'de Türk olduğum için ortaokul döneminde ortaokuldaki arkadaşlar tarafından birtakım ifadelere maruz kaldım, yani işte Diyarbakırlısın nasıl Türk olursun gibi ifadelerle karşılaştım ama çok da önemli değildi benim için. Neticede hepimiz kardeşiz. Bu coğrafyada ortak paydalarımız var. Onun için çok fazla kalmadım. Ufak, küçüklük döneminde kısa bir dönem 1 yıl, 2 yıl boyunca o da yine dediğim gibi 80'li yıllardı... Orada ötekileştirmeler falan vardı tabii ki." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre, Sünni Kürt katılımcılar Kürt etnisitesine mensup olmaları nedeni ile baskılandıklarını ve bu nedenle de Türk vatandaşlığı aidiyetine sahip olmadıklarını belirtmiştir. Türk etnik kimliğine sahip bireyler tarafından ötekileştirildiklerini ifade eden katılımcılar, özellikle Türk etnisitesinin yoğun olduğu Türkiye'nin batısındaki illerden kendilerine karşı bir önyargı olduğunu ifade etmiştir. Alevi Kürt katılımcılar, etnik kimlikleri nedeni ile ötekileştirilmeye maruz kalmalarından kaynaklı olarak mezhep kimliklerini gizlemek durumunda olduklarını, ötekileştirilmenin etnik kimlikleri bağlamında daha çok Türkiye'nin batısında gerçekleştiğini fakat aslında diğer yurttaşlarla eşit haklara sahip olduklarını belirtmiştir. Sünni Türk katılımcı ise, Türk etnisitesine mensup olması nedeniyle Diyarbakır'da Kürtler tarafından ötekileştirildiğini ifade etmiştir.

Katılımcılardan, Sünni Türklerin %71,4'ü, Alevi Türklerin %16,7'si ve Sünni Kürtlerin %12,5'i ayrımcılığa maruz kalmadıklarını belirtmişlerdir. Ayrımcılığa maruz kalmadıklarını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Hayır, düşünmüyorum. Ben bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım. Efendim orta tahsilimi yaptım. Üniversiteye gittim. Üniversite tahsili yaptım. Hiç kimse bana efendime söyleyeyim sen yapamazsın sen okuyamazsın, demedi. Böyle bir olay yoktur. Efendime söyleyeyim Türkiye Cumhuriyeti şu anda da Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün vatandaşları… Efendime söyleyeyim kapıları herkese açıktır. Her türlü göreve gelebilirler." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"…Ayrımcılığa mı? E yani çok olmadı ama olanlar var. Örnekler var. Ben de çok olmadı çünkü ne yaptığını bilen bir insanım. Nerede ne konuşacağımı ne yapacağımı, nasıl davranacağımı bilen bir insanım ama yani tabii şey devlet mekanizmalarında ayrımcılığın olduğuna inanıyorum. Benim başımdan çok geçmedi. Ama yaşayanlar var. Yani mesela önyargı var. Örneğin işte gidip bir Karadeniz Bölgesi'nde bir Diyarbakırlı olarak çok iş yaptıramıyorsun veya Elâzığ'a gittiğinde bir işini yaptırmaya çalıştığında Diyarbakırlı dediğiniz zaman hemen bir Kürt etiketi yapıştırılıyor. Önyargılı davranıyor insanlar. Bu özellikle devlet dairesine yansıdığında devlet politikasıymış gibi görülüyor. Bunlar işte çirkin şeyler. Devlet bunları engellemek zorunda. Çünkü eğer bu ülkenin vatandaşıysam, anayasal haklarımla birtakım şeyler garanti altına alınmışsa, belli zümrelerin veya belli siyasi görüşlerin hegemonyası altında belirli konularda ayrımcılığa uğramaktan daha iğrenç bir şey var mı? Onun için Türkiye'de demokrasi yerleşmiyor. Daha doğrusu adalet yerleşemiyor. Önce adalet yerleşmek zorunda… Yani kesin ve net kırmızı çizgileri olması lazım adaletin, o da olmuyor. Biraz evvel verdiğim örnek çok çarpıcı… Yani gidin Elâzığ'a üniversiteye başvurun, Diyarbakırlısınız diye kırk takla attırırlar ama Diyarbakır'da öyle olmuyor. Diyarbakır daha, daha kendini aşmış bir şehir… Batılı bize geldiğinde biz sevgiyle, saygıyla karşılıyoruz ama biz batıya gittiğimizde hep bir Kürt yaftalamasıyla ayrımcılığa uğruyoruz. Ben uğramadım ama uğranıyor buna şahidim yani." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"…Yok, yok, kesinlikle yok. Biz çevremizden Alevi olduğumuz için bir zarar görmedik. Yani halk ilişkilerimizde bir zarar görmedik. Askerlik de yaptım, Aleviliğim hiç şey olmadı. Askerlikte iki tane Sünni Kürt arkadaşıma oldu ama. O da komutanlardan dolayı… Bana değil de arkadaşlarıma orada haksızlık olduğunu gördüm. Şimdi olay bu şekil oldu: Ben askeriye gazinosunda oturuyordum. Bir baktım bizi 3 kişi çağırdılar. Bizim takım komutanımız… 3 kişinin ikisi de Muşluydu bir de ben Diyarbakırlı olarak çağırdı. Onlar aileleriyle 95'te tabii… Aileleriyle telefonda Kürtçe konuşuyorlardı. Yani adamın mesela resmi dili Kürtçe, belki annesi 70 yaşında, 60 yaşında, Türkçe bilmiyor… Adam telefonda annesiyle Kürtçe konuşuyor diye komutan orada iki arkadaşı da dövdü. Ben de yanında duruyordum. Ben orada dayanamadım çünkü ben de doğuda yaşıyorum. Demek böyle siyasi amaçla çağırmış oraya… Dedim komutanım dedim, bu adamlar mesela doğuda yaşıyor. Mesela benim annem Türkçe biliyor. Ben Türkçe konuşuyorum ama bu adamın annesi hanım Türkçe bilmiyor. Sen niye bunlara bu hakareti yapıyorsun? Döndü, bana da bir tokat vurdu. Niye sen bunların avukatı mısın diye… Yani ben Diyarbakırlıyım diye, ben onların yanında üçümüzün götürdü veya adam orada şey görmesin diye… Ondan dolayı o iki arkadaşımı orada rencide etti benim yanımda. Onu gördüm yani, yaşadım." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"…Yani etnik kimliğimden dolayı bir ayrımcılığa uğramadım. Neden uğramadım? Çünkü ben bir Türkiye vatandaşı, Türk gibi yaşadım. Hani yaşantım bunu gerektirdi. Belki ana dilimi bilmiş olsaydım belki çok farklı da olabilirdi. Farklı bir ayrımcılığa da maruz kalabilirdim. Konuştuğumda, düşüncelerimi anadilimde yansıttığımda olabilirdi. Belki bundan dolayı ama kadın kimliğimde muhakkak ki ayrımcılığa... İş yerinde olsun, ev ortamı, aile ortamında olsun, toplumda olsun… Yani kadın kimliğimle 2. plana, 3. plana, 4. plana itildiğimi biliyorum yani maalesef. Evet Türk gibi yaşadım derken yani biz aile olarak bütün bireyler hani bir ülkenin vatandaşıysan o ülkenin vatandaşı gibi yetiştirilir. O ülkeye bağlı yetiştirilirsin. O ülkenin dili ile yetiştirilirsin. Dini ile yetiştirilirsin. Yani vatan sevgisi ile yetiştiririliz. Ailem, biz üç kardeşiz. Bizim hepimizi vatan sevgisi ile büyüttü. Yani o nedenle biz vatan sevgisi ile büyüdük. Yani devletin yönetimin koyduğu kurallar, ne bileyim bir arada tutmaya çalıştığı yasalar, bizim yasalarımız oldu. Yani kastım oydu." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre, Sünni Türk katılımcılar tüm Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının eşit haklara sahip olduğunu, ötekileştirmenin devlet tarafından değil, bireyler tarafından yapıldığını ve bunun devlet politikası haline gelmesi durumunda sorun teşkil edeceğini belirtmiştir. Kürtlere karşı önyargılı olunduğu da katılımcıların ifade ettiği bir diğer unsurdur. Alevi Türk katılımcı, Alevi mezhep kimliği nedeniyle kamusal alanda ötekileştirilmediğini fakat Sünni Kürt arkadaşlarının etnik kimlikleri nedeni ile ötekileştirilmesine şahit olduğunu belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcı ise, anadiline hâkim olmaması nedeniyle sorun yaşamadığını, bir Türk gibi vatan sevgisini ailesinden öğrenerek yetiştirildiğini ifade etmiştir.

Katılımcılardan, Alevi Türklerin %83,3'ü mezhep kimlikleri nedeni ile ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Mezhep kimlikleri nedeni ile ayrımcılığa maruz kalan katılımcıların cevaplarından seçilen örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Evet çok oldu maalesef. Ben ilkokuldayken bir hocam vardı. Ben her şeye rağmen (cümleyi tamamlamadı) din kültürü hocam vardı. Bizim zamanımızda din kültürü dersi vardı. Ben Ayet El Kürsi'yi okuyamazdım. Yani telaffuz edemezdim. Onu okumak bana çok zor gelirdi. Ben daha çok Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin veya birçok şeyin Türkçe okunarak anlaşılmasından yanayım. Ben onu Arapça okuyamadığım için hocamın bana dediği tek kelime: sen Alevi olduğun için bilmiyorsun ve ben bunu hiçbir zaman unutmadım. Şu an 42 yaşındayım ve ben hala bunun acısı ve travmasının altındayım. Neden bir din kültürü hocası bunu diyebiliyor bana? Neden yani? Ben Alevi olduğum için neden beni dışlıyor? Hani İslamiyet ve Kur'an'da Hz.

Muhammed Efendimizin bile söylediği bir kelime var: İnsanlara eşit davranın. Din, dil, ırk ayrımı yapmadan herkesin düşüncesi kendine… Dinde zorlama yoktur. Değil mi? Ama ben buna maruz kaldım. Ben buna burada maruz kaldım. Küçük şehirdi eskiden burası. Büyükşehirlerde okurken hiçbir zaman Alevi olduğum için dışlanmadım. Büyükşehirlerde, dış ülkelerde insanların Alevi kültürü ile yaşayan insanlara saygısı daha çok çünkü hani Aleviliğin lügatında şu var temel hani benim Kâbe'm insandır. Benim illa hacca gitmem gerekmiyor. Benim insan olmam önemli… Ben bugün sizi kırmadıysam, sizi sevdiysem, size değer verdiysem, Kâmil insan olarak kalabildiysem dinin en büyüğünü aslında ben yaşıyorum. Çünkü Kur'an'da bile ne derler? Fatiha Suresinde bile ne derler? Yani din Allah'la kul arasındadır. Benim bunu sana ispatlamam gerekmiyor. Bu çok önemli… Ben böyle bir tramvaya maruz kalmıştım. Şu an mesela oğluma anlatıyorum. Hocamın dediği o kelimeden sonra ben Ayet El Kürsüyü çok iyi bir şekilde ezberledim ve telaffuz ettim. Yani onun verdiği travmadan dolayı… Keşke o acıyı yaşamadan hocamın bana iyi bir şekilde anlatarak, beni sevdirerek bazı şeyleri anlatması daha iyi olurdu, diye düşünüyorum. Çocuk aklımca düşündüğüm oydu? Ben büyükşehirlerde yaşadığım için hani Alevi kimliğimden hiç utanmadan hiç çekinmeden herkese söylerim ki bundan utanç duymam ben. Benim yani beni kimse değiştiremez. Ben kimse için de değişmem. Aleviyim. Alevi olduğumu da söylerim. Utanç duymam. Dışlansam dahi." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"…Evet, düşünüyorum. Yani ben de bir toplumdaydım. Bir arkadaş vardı. E ben de Kürtçe biliyorum, o da biliyor… Dedi: bunun kim olduğunu biliyor musun? Hayır, dedi. Dedi bu Alevidir. Kızıl baştır, dedi. Adam yadırgadı. Orada bir gördüm. Bir de yani askerde bir olay oldu onu yaşadım ben. Ben askerde benim Alevi olduğumu isimden dolayı, isim aldılar ya… Alevi olduğumu biliyorlardı. Birkaç sefer maruz kaldım. Bölük komutanı çağırdı, söyledi… Komutan duydu. Hepsini topladı: söyle kimdir? Dedi, ben söylemedim. Söylemedim yani. Dedim bana karışıyorlar falan ama kim olduklarını söylemedim O şekilde bir durum yaşadım. Böyle bana sözle bir şeyler söylemek işte, Alevi olduğum için." (K44, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"…E tabii ki, oluyor yani… Oluyor. İnsanlar mesela şey görüyor, ikinci sınıf vatandaş görüyor veyahut da diyor ki, Müslüman değil, diyor. Bazı insanlar yani, hepsi değil yani… İnsanların tamamı değil yani. Bazısı yapıyor, oluyor böyle şeyler." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Türk katılımcılar, mezhep kimlikleri nedeni ile ötekileştirilmeye maruz kaldıklarını, ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerini ve ifade etmiştir.

Katılımcılardan, Alevi Kürtlerin %50'si etnik ve mezhep kimlikleri nedeni ile ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Etnik ve mezhep kimlikleri nedeni ile ayrımcılığa maruz kalan katılımcıların cevaplarından seçilen örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Ya tabii bunu yaşıyoruz. Nasıl yaşıyoruz? Örneğin; adamın yanına gidiyoruz. Bir bayilik şeyi için… Adam diyor nerelisiniz? Ben diyorum Tunceliliyim. Şöyle bakış açısı bir değişiyor. O sana hoş geldin diyen güler yüz bir anda değişebiliyor. Siyah bir yüze dönüyor. Böyle bir şeyle sürekli karşılaşıyorum yani. Mesela ben 20 yıldır bu işi yapıyorum. 25 yıldır bu işi yapıyorum. Bana ya ben senin Alevi olduğunu bilmiyordum deyip de surat büken çok insanla karşılaştım yani. Var ciddi anlamda var. Kürtlüğümden dolayı da oldu aynı şey. Mesela telefonla görüşüyorum ben. Bir örnek demek istersem. Telefonla görüştüm bir firmayla fuara gelin görüşelim dediler. Benim Türkçemde fena değil yani. Değişmedi İzmir'den bu yana. Gittim adamın yanına. Nereden geliyorsunuz dedi siz? Diyarbakır'dan geliyorum, dedim. Adam biz Diyarbakır'a bayilik vermiyoruz dedi aynen böyle. Diyarbakır'a bayilik vermiyoruz. Ama sizle telefonda konuşmuştuk böyle şöyle falan filan… Ben Diyarbakır'dan geldiğinizi söylediğinizi hatırlamıyorum. Diyarbakır için mi bu bayiliği vermiyorsunuz? Vermiyoruz kardeşim Diyarbakır'a uzatmaya gerek yok. Ya ayrımcılık. Benim çocuğum bile yani. Ben çocuğum mesela çok özel yetiştirdiğime inanıyorum. Yani insan olarak çok iyi yetiştirdiğime inanıyorum. Eşim de öyle. Ama benim çocuğum okula gittiği zaman bile bu ayrımcılığı gördü. Mesela Arda

bile şey diyor hani diyordu ki: Ya baba öyle deme. Tamam, burada Diyarbakırlıyız diye bize bakış açıları çok farklı. Çocukta farklı bir şey oluşmaya başladı. Yani önce öyle bakmazdı. Mesela İstanbul'a, İzmir'e Ege'ye ne bileyim... Avrupa'ya, dünyaya öyle bakmazdı. Çocuk liseye İstanbul'da başladıktan sonra mesela şey diyor işte... Ama oğlum seni öyle yetiştirmedim şöyle böyle falan bilmem ne. Yok, baba Diyarbakır'dan gelmen yeterli diyor. Gerçekten de böyle yani." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"...Oluyor tabi. Yaşadık. Bizim bir tanıdık bir kızı istedi. Kız Sünni. Biz Kürt Alev, Malatyalıyız. Kız sorun etmedi, ailesi yok onlar Kızılbaştır, yok dinsizdir yok teröristtirler diye diye kızı vazgeçirmeye çalıştılar. Ne olmuş ben Kürt'sem sen Türk'sen? Ne olmuş ben Aleviysem? Cemlerimiz var, ibadetlerimiz var, sanki biz dinsiziz?" (K9, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcılar, etnik ve mezhep kimlikleri bireyler tarafından öğrenildikten sonra ötekileştirilmeye maruz kaldıklarını, yaşadıkları yerin dahi öğrenilmesi sonucunda etiketlendiklerini ifade etmiştir.

Katılımcılardan, Sünni Türklerin %14,3'ü dini kimlikleri nedeni ile ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Dini kimlikleri nedeni ile ayrımcılığa maruz kalan katılımcının cevabı aşağıda sunulmuştur.

"...40 yıldır evet. (Gülüyor) Yani ayrımcılığa maruz kaldım. Mesela bir örnek vereyim. 1996'da... Evet, 96'da... Üniversite lojmanlarına bir yazı dağıtıldı. O yazının bir tanesini sarı zarf içerisinde ben aldım. İmza attım. Zarfı açtım. Zarfta kamusal alan olduğu için lojmanlarda başörtülü olaraktan oturulması yasaklanmıştır, diyordu. Ondan sonra... Kendi evime giderken, üniversite nizamiyesinden geçerken başörtülü olarak içeri giremezsin ama evim orada... Ya açıp gireceksin. Annem kapalıydı. Evine gidecek. Açarsan girebilirsin. Açmazsan evine gidemezsin. Yani böyle şeylerle karşılaştık. Tabii ki bu ne oluyor? Ayrımcılıktır yani dini kimlikten dolayı... Türkiye'deki bu dini kimlikten dolayı olan ayrımcılık aşağı yukarı yani bir Turgut Özal dönemine kadar sürdü. Turgut Özal döneminde şey oldu. Esnedi. Kalkmadı ama esnetildi. Söylendiğine göre Adnan Menderes döneminde de kalkmadı ama esnetildi. Ondan sonra ve şimdi 2000'den sonra bu hükümet zamanında yine tam olarak kalkmasa da ciddi manada esnetildi. Bir de şey var, mesela Yıldız Teknik Üniversitesi'ne öğretim görevlisi olarak başlamak üzere mülakata gittim. Görüşmeye gittim. Adam gittiğimde tipime baktı. Kılık kıyafetime baktı. Sen namaz kılıyor musun? Dedi. Evet, dedim. Kılıyorum. Ha bunu ben saklamadım çünkü kılmıyorum, desem. İşe girsem. Sonra kılsam problem olacak. Ben baştan dedim söyleyeyim de sonra ondan sonra bir arıza çıkmasın. Adam beni gönderdi. Bundan dolayı gönderdi ve benim hocadan bir başka arkadaş göndermesini istedi. Yani Yıldız Teknik Üniversitesi'nde ki o kadroyu alacak olan hoca benim Marmara Üniversitesi'ndeki hocamdan adam göndermesini istemiş. Adam önce beni gönderdi. Sonra bu ortama bu uymaz çünkü dindar bir adam... Namaz kılıyor. Geçinemez burada diye ve sonra diğer bir kız arkadaş gitti. O da gittiğinde kabul edildi. Hala orada çalışıyor. Sordum mülakatta nasıl oldu da seni aldılar? Göbeği açık bir tişörtle gittim, dedi. Ondan sonra yani bunların istemiş oldukları seküler Kemalist bir tarzda gitti. Göreve başladı." (K49, Sünni Türk, 40 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamaya göre Sünni Türk katılımcı, dini kimliği nedeni ile kamusal alanda sorunlar yaşadığını, ötekileştirildiğini, kamusal alana girmesinin belirli şartlara bağlandığını ve yurttaşlık haklarından faydalanamadığını ifade etmiştir.

5.4.6. Kimlik ve Ötekileştirmenin Yurttaşlık Algısına Etkisi

Ötekileştirmeye maruz kalan katılımcıların yaşadıkları olumsuz durumun onların yurttaşlık algısı üzerindeki etkisi Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlık kimliğinin inşası açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara; "Yaşadığınız ötekileştirme yurttaşlık algınızı etkiledi mi?" sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda katılımcıların %84,6'sı yaşadığı ayrımcılığın yurttaşlık algısı üzerinde etkisi olmadığını ifade ederken, %7,7'si yurttaşlık algısını güçlendirdiğini, %7,7'si ise yurttaşlık algısını zayıflattığını belirtmiştir.

Öte yandan, Diyarbakır'da ikamet eden farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerden Alevi Kürt ve Alevi Türklerin tamamı (%100) ve Sünni Kürtlerin %80'i yaşadıkları ayrımcılığın yurttaşlık algılarını etkilemediğini belirtmişlerdir. Ayrımcılığa maruz kalmalarının yurttaşlık algılarını etkilemediğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Yok, hayır. Ben o şeylerin bireylerin yaptığı hataların benim vatandaşlık anlayışıma çok böyle şey olacağına inanmıyorum. Onu bir toplumsal şey gibi görmüyorum yani. Geneline şey yapmıyorum. Yaymıyorum. Çünkü o bireysel bir şey yani 1 kişinin, 2 kişinin, 3 kişinin, 5 kişinin tavrı diye düşünüyorum. Zaten böyle düşünmezsek bu ülkede yaşayamayız." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"…Ya algılarımı yine söylüyorum; bunun Türkiye'nin değil de insanlarımızın problemi olduğunu düşünüyorum. Şu şekilde: biz aynı bayrak altında yaşıyoruz ama dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin yaşadığımızı söyleniyor ama insanlar hani toplumun bilinçsizliği yüzünden yaşıyoruz. Bir otobüste konuştuğunuz zaman adam Türkçe bilmiyor olabilir. Köyde yaşamış. Doğuda büyümüş. Türkçe kendini ifade edemiyor. Kürtçe konuştuğun zaman insanlar dönüp şöyle bir bakıyorlar ama bir vatandaş, yurt dışından gelen bir vatandaş İngilizce konuştuğundan kimse ona; neden İngilizce konuşuyorsun, diye dönüp bakmıyor ama Kürtçe konuştuğunda ya da Zazaca konuştuğunda insanlar bir dönüp bakıyorlar. Neden bu dili konuşuyorsun? Ya ama ben bu dili öğrendim. Anadilim bu… Ben kendimi bunda ifade edebiliyorum. Bu özgür bir ülkeysek, düşüncelerimizi özgürce söyleyebiliyorsak, bunda bir maruz yoktur yani. Anlatabilirim kendimi öyle… Ne zarar gelecek? Yani insanlara ne zarar verebilirim ki o anlamda?" (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"…Açıkçası ben ülkeye bakış açımı çok etkilemedi. O bana söyleyen insanların eksikliği diye düşündüm. Böyle düşünenler varsa yine onların da eksikliğidir çünkü Türkiye'de birçok etnik kimlik yaşıyor. Hepsine saygı duymamız lazım... Hepsini sevmemiz lazım… Bunlar bizim zenginliğimizdir. Kıymetlerimizdir. Yani öyle düşünüyorum." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Yok olumsuz yapmaz. Olumsuz yapmaz. İnsanlarla alakalı o. Yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığımı olumsuz etmez." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"…O çocuk aklımla hala bile şu an size söylediğim gibi din büyüklerimiz, din âlimleri, hocalar, imamlar vs. Dine dair ilim, bilim, irfan sahibi olduğunu düşünen insanlarımız pek yok. Ben bir Alevi olarak bunu hep düşündüm. Ben bir Aleviyim mesela hiçbir zaman dediğim gibi ayrımcılık yapmam. İncil, Zebur, Tevrat… Hepsini Kur'an Türkçesini defalarca okumuşumdur ve araştırmışımdır. Yani ben Aleviyim diye diğer dinleri araştırmayacağım, bilmeyeceğim diye hiçbir şey yok. Başkaları nasıl yaşıyor? Başkalarının inanışı ne? Yani aslında din ve İslamiyet o kadar güzel bir din ki sadece bunu Türkiye'deki dine mensup olduğunu düşünen insanların kötü amaçlarla, kötü niyetlerle kullandığına birebir şahidim. Maalesef öyle… Gördüğümü

söylüyorum. Özellikle doğu bölgesindeki insanlar din adı altında birçok şeyi yapan insanlar… Yani tam anlamıyla dinde ilim irfan sahibi olan insanları çok nadir görmüşümdür. Beş parmağın beşi bir değil. İyiler de vardır mutlaka ama eksik görüyorum…O olayı da hiç devlette bağlantılandırmadım. O hocayla da bağlantılandırmadım. O hocanın bana böyle davranması, bazen bir insanın size kötü bir şekilde davranması sizin daha çok hırslanmanıza sebep olur. Gözünüzün açılmasına sebep olur. İyi ki aslında hocaya teşekkür ediyorum. Bana o şekilde davranmış ama bir ağır travma olarak bıraktığı kesin… Aslında yaptığı kötülükten dolayı ona teşekkür bile ediyorum. Doğruyu birçok şekilde iyi bir şekilde ortaokul döneminden itibaren bu yaşıma kadar 42 yaşındayım ve her zaman araştırdım. İyi ki de o şekilde davranmış. Aslında ona teşekkür etmem lazım. Araştırdım. Öğrendim ve çok iyi bilgilere de sahip olduğuma şahsen inanıyorum." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"…Etkiletmiyorum yani çünkü bunda hani devletin bir suçu yok, diye düşünüyorum. Kendimi teselli ediyorum. Bu şahısların bakış açısıdır, diyorum." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).
"…Yani tabii ben insani boyutundan baktığım için aslında çok da etkilemedi çünkü her Kürt her Türk bir değildir. Yani öncelikle ben insan olarak bakıyorum birine. Muhakkak Türklerde de öyle insanlar vardır, iyi de vardır kötü de vardır yani." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcılar maruz kaldıkları ayrımcılığı devlet ile bağdaştırmadıklarını, bu durumun devlet politikası olmadığını, bireysel bir tavır olduğunu ifade etmiştir. Alevi Türk katılımcılar maruz kaldıkları ötekileştirmenin bireysel olduğunu, devlet ile ilgili olduğunu düşünmediklerini belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcılar maruz kaldıkları durumun bireysel olduğunu, devlet bazında ötekileştirmenin mümkün olmadığını ifade etmiştir.

Katılımcılardan Sünni Türklerden %100'ü yaşadığı ayrımcılığın yurttaşlık algısını güçlendirdiğini ifade etmiştir. Yaşadığı ayrımcılığın yurttaşlık algısını güçlendirdiğini belirten katılımcının cevabı aşağıda sunulmuştur.

"…Valla şimdi etki tepki prensibi var. Ne kadar bir şeyi etki de bulunursa birileri ona karşı da aynı şekilde tepki oluşuyor. Daha çok kuvvetli oluyor bağlar. Yani bu ayrımcılık söylemleri benim bu ülkeye bağlılığımı daha da arttırıyor öyle söyleyeyim yani. İşte bana daha çocukken kendi coğrafyamda sen Türk olamazsın dediler, sınıftakiler. Kürt'sün inkâr etme dediler. Eve gittim anneme sordum, çocuklar böyle dediler dedim. Annem anlattı bana sonra bende böyle daha bir sahiplenme, sahip çıkma, sevme, sevgi oluştu buraya, bayrağıma, ülkeme karşı. Yaş ilerledikçe bu da arttı tabi." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamaya göre Sünni Türk katılımcı Türk etnik kimliğine sahip olduğu için ötekileştirilmiş ve bu durum sonucunda onun Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlılığı ve sevgisi artmıştır.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %20'si yaşadığı ayrımcılığın yurttaşlık algısını zayıflattığını ifade etmiştir. Yaşadığı ayrımcılığın yurttaşlık algısını zayıflattığını belirten katılımcının cevabı aşağıda sunulmuştur.

"…Tabi, tabi… Yani bu böyle… Yaşadığımız durumlar yani ilk değil. Doğduğumuzdan beri yani hep böyle bir şey yaşarız. Durum yaşarız. Hatta kendimizi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak bile hissetmeyiz. Kendi adıma söylüyorum aslında da çoğu insan bunu böyle hisseder çünkü okula giderken işte öğretmenin Türk bir öğretmenin tavrı… Kürtçe konuşurken ayıplanmak… Mesela bu tür şeyler aslında bizim oranın bir vatandaş olmadığımızı bize çocukluktan beri anlattı, gösterdi zaten." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamaya göre Sünni Kürt katılımcı gerek anadilleri gerekse de sahip oldukları etnik kimlik nedeni ile çoğunlukla Türk etnik kimliğine sahip bireyler tarafından ötekileştirildiğini, bu nedenle kendini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı dahi hissetmediğini, bu durumun aidiyet duygusunun oluşumunun önüne geçtiğini belirtmiştir.

5.4.7. Yurttaşlığın Türkiye'nin Kimlik Sorunlarını Çözebilir mi?

Yasalarda mevcut eşit yurttaşlık haklarının gündelik yaşam pratiklerinde uygulanması hak ve sorumluluk bağlamlarında farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireyler açısından yurttaşlık kimliğinin inşasında önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara; "Türkiye'de yaşanılan kimlik sorunları sizce yurttaşlık ile çözülebilir mi?" sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda katılımcıların %72,7'si yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözebileceğini ifade ederken %27,3'ü çözemeyeceğini belirtmiştir.

Öte yandan, Diyarbakır'da ikamet eden farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerden Alevi ve Sünni Türklerin tamamı (%100), Sünni Kürtlerin %60'ı ve Alevi Kürtlerin %50'si yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözebileceğini belirtmiştir.

> *"…Bence olabilir hocam. Neden olmasın? İmkânsız hiçbir şey yoktur. Bence ölümden başka her şeyin imkânı vardır. Yeter ki farklı düşüncelere de saygı duyalım. Eşit bir şekilde davranalım. Neden olmasın ki? Bence olabilir. Yani basit bir örnek vereyim: Belki biraz abes kaçabilir ama Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk mesela en basitinden Türk, Kürt, Çerkez yapmadan kendi ülkesini kurtarabilmek için bütün insanlarla el ele veriyor. Bütün insanların tek amacı kendi ülkesini kurtarmak ama farklı dinler, farklı düşünceler, farklı mezhepteki insanların bir olması gibi… Böyle bir şey, ortam olabilir. Düşünceler farklı ama insanların tek bir amacı var. İnsanca yaşayabilmek gibi. Bu olursa vatandaşlıkta herkese eşit haklarla sağlanırsa olur yani." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).*

> *"…Valla iyi bir devlet olsa kaldırır yani. Herkesi… Mesela CHP; Türk, Arap, Zaza, Çerkez demez. Hepsini bir tutar ama bu tutmuyor. Bu tutmadı, tutmadı. Bir gün tutmadı. He valla… Sanki daha da böldü." (K45, Alevi Türk, 64 Yaşında, Kadın).*

> *"…Demokrasi içerisinde olabilir, demokratik uygulamalarla olabilir. Herkese eşit haklar verilse, mesela onların camisine karşılık bizim cem evlerimiz. Onlar Sünniliklerini saklamazken biz de Aleviliğimizi saklamasak, demokrasi olsa mesela. Devlet bizi ayırmasa, ayırana da ceza falan verse, o zaman olabilir." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).*

> *"…Yani yüzde seksen diyebilirim buna… Yüzde yirmi çözemez derim. Çözememesi de bence insanların biraz önce de söylediğim gibi tarihi geçmişin ortak olmasından kaynaklanıyor bence oradaki farklılık ya da o yüzde yirmilik dilim… Tarihine geçmiş tarihine göre bence insanlar geleceğe yönelik yaşıyorlar. Mesela işte Aleviler tu kaka, Yavuz Sultan Selim Alevi katliamları, Aleviler dinsizdir, Müslüman değil gibi. Ya da Kürtler geçmişte şöyle yapmıştı, böyle yapmıştı. Falan işte. Bunları çocuklarına, torunlarına da anlatınca bir önyargı oluşuyor. Şimdi herkes eşit, eşitlik var anayasada ama bakıyorsun adam çiğniyor anayasayı, işte bir Kürt'ten ne bileyim bilmem ne olmuyor. Bunu yapan bir kişi, o da bütün Türklere mal ediliyor. Sonra oluyor Kürt Türk ayrımı. Devlet değil yapan halbuki." (K31, Sünni Türk, 35 Yaşında, Kadın).*

> *"…Tabii vatandaşlık Türkiye'de kanunlar karşısında bütün vatandaşlar eşittirler ve kanunlar da herkese eşit olarak uygulanmakta. Bunun için mahkemeler var efendim yani vatandaşa bu mahkemelere gittiği zaman efendim etnik kimliği şu bu sorulmuyor. Yani vatandaş, Türkiye*

Cumhuriyeti vatandaşı olarak hâkim karşısına çıkıyorlar. Kimse nesin, nerden geldin demiyor. Dediler bir ara anadilde savunma, olmaz, bu olmaz. Burası Türkiye Cumhuriyeti, resmi dili Türkçe. Sen kalkıp mahkemede ben kendi dilimde savunacağım dersen olmaz. O zaman Zaza'da gelir aynısını ister, Süryani de." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"…Kimlik sorunu kaldırılabilir tabii ki ama belli bir şekilde herkes tarafından eşit uygulanabilirse kaldırılabilir. Eğer bir (düşünüyor) şey gözetirse eğer bir karşılıklı olarak ya da tek taraflı olarak bir ayrıcalık gösterilirse tabii ki bu sorun ortadan kalkar yani. Hani sorun kalkar derken sorun oluşur anlamında. Yani herkes tarafından, herkes tarafından herkesi eşit şekilde uyulması lazım böyle bir şeyin… Eğer herkese eşit şekilde uygulanmayacaksa ya da bir müsamaha gösterilirse bununla ilgili bir sorun tabii ki ortadan kalkmaz." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

"…Ya zaten böyle bir şey olması yani tüm herkese eşit haklar verilmesi mümkün değil. Çünkü herkes kendi asıl geldiği yeri, yani öyle bir işte herkes Türk adı altında olamaz çünkü Kürtler işte ne bileyim Aleviler, hepsi belli bir geçmişe sahip ve geçmişi değiştirmek zorunda kalmış oluruz ve kimse de bunu kabul etmiyor öncelikle. Bu kabul edilmediği için bu bir sorun ve bu bir aşılabilecek bir sorun gibi görünmüyor. Herkes için ortak herkesi kapsayacak bir vatandaşlık kimliği olmaz bence. Nasıl olsun? Ortak vatan hangisi olacak? Herkese aynı haklar verilse mesela (düşünüyor) Bazı sorunlar aşılabilir bu şekilde belki birçoğu ama yine ufak tefek bir araya gelindiği zaman yine bir işte ayrımcılık ve ötekileştirme olacaktır, diye düşünüyorum. Bence bu siyasi çünkü siyasi konuda insanlar daha böyle sert olabiliyor. Daha böyle katı, işte değişmeyen şeyler… Ne bileyim, özellikle Kürtler ya da ne bileyim doğu aslında… Mesela Türkiye için konuş… Mesela Türkiye'de Doğu bölgesi biraz daha mesela ötekileştiriliyor. Türkler sanki tek dil varmış o da onların diliymiş, bir tek onlar varmış gibi düşünüyor, davranıyorlar. Yasal olarak her şey eşit olsa da illa ki bu zihniyet bir şeyleri parçalayacak, bölecektir." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

"…Bence kalkar. Türkiye'nin sadece kimlik sorunu değil. Birçok sorunu ortadan kalkacağını düşünüyorum. Hem askeri olarak hem siyasi olarak hem de yani iş olarak, ekonomik olarak da kalkabileceği düşünüyorum bu sorun çözülürse. Vatandaşlıkla bu ayrım kalkarsa birçok şey yoluna girer." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Kesinlikle. Kesinlikle. Zaten istediğimiz bu değil mi? Eşitlik olsun, adalet olsun, herkes eşit olsun. Vatandaşlık da zaten eşitiz, ama bazı haklarımız eşit değil. Bir Kürt okuyamıyor mu? Okuyor, okula da gidiyor. Ama belki Kürtçe okumak istiyor. Bir Türk Kürtçe bilmek zorunda değil, Kürt öyle değil. Bir Nevruz kutlaması yapardık eskiden, gözaltına alınmalar, tutuklanmalar. Baharı kutlamak da yasaktı. Türkler de kutluyor Nevruzu, onlarda bir şey yok. Biz yapınca olay… Bunları istemiyoruz biz. Eşitlik istiyoruz, vatan hepimizin." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Türk katılımcılar, tüm yurttaşların eşit haklara sahip olması, mezhep farklılıklarına hoşgörü ile yaklaşılması, yurttaşlar arasında amaç birliğinin sağlanması, kimliklerini saklamadan yaşamalarının sağlanması ve ötekileştirmeye neden olan bireyler için yaptırımların devlet tarafından uygulanması ile yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorunları çözebileceğini belirtmiştir. Sünni Türk katılımcılar, Alevi ve Kürtlere karşı ötekileştirmenin devlet tarafından değil, bireyler tarafından yapıldığını, anayasada tüm yurttaşların eşit haklara sahip olduğu ve bu kimliklerle ilgili tarihsel geçmişin toplumsallaşma süreci içinde kuşaklara aktarımının önyargının da aktarımı anlamına geldiğini, farklı etnik ve mezhepsel kimlikleri çatısı altında birleştiren Türkiye Cumhuriyeti için dil birliği sağlanması açısından Türkçe'nin kullanımının gerekli olduğunu ifade etmiştir. Sünni Kürt katılımcılar, yurttaşlık haklarının tüm farklı etnik ve mezhepsel gruplara eşit bir şekilde sağlanması

durumunda yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorununu çözebileceğini belirtmiştir. Ötekileştirmenin Türkler tarafından yapıldığını belirten katılımcılar tüm mezhepsel farklılıkları Sünni mezhebi, tüm etnik farklılıkları Türk etnik kimliği altında toplamanın mümkün olmadığını, milliyetçi duygulara sahip bireylerin bu zihniyetten vazgeçmesi gerektiğini aksi durumda kimlik sorununu devam edeceğini ifade etmiştir. Alevi Kürt katılımcılar, yurttaşlıkla tüm farklı gruplara eşit haklar sağlanırsa bu durumun sadece kimlik sorununu değil, Türkiye'nin pek çok sorununun çözülebileceğini, eşit hak taleplerinin olduğunu ve yurttaşlık haklarının gelişimi ve eşit uygulanması ile bunun sağlanabileceğini belirtmiştir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin %50'si ve Sünni Kürtlerin %40'ı yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözemeyeceğini belirtmişlerdir. Yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözemeyeceğini ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"… Ya sadece onunla sorunların kalkacağına inanmıyorum. Yani anadilde eğitimin de olması gerekiyor. Mesela hala Aleviler devlet içerisindeki kurumlar içerisinde temsil edilmiyorlar. Yani diyanette temsil edilmiyorlar en azından. O bütçeden pay alamıyorlar. Hatta Cem evleri ile ilgili İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin bu elektrik kirası giderleri karşılaması için meclis bir karar aldı. Onu bile iptal etmek için ellerinden geleni yaptılar. Olma yani. Çözemez." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).*

> *"… Ya kimlik sorunu kâğıt üzerinde çözüleceğine inanmıyorum. Mesela şu an görünürde bir kimlik sorunu yok. Herkesin kimliğinde her, aynı şeyler yazar. Ha değişen mesela İslam artık yazmıyor ya da bekâr veya dul olduğunuz yazmıyor ama bunun kimlik üzerinde çözülebileceğine inanmıyorum. Pratikte evet, çözülebilir ama teoride kimlik sorunu sadece kimliğin üstünde çözüleceğine inanmıyorum ben. Davranışa dökülmesi gerektiğine inanıyorum. Ya önce bütün insanların eşit olması gerekiyor. Herkesin eşit olması gerekiyor bu gelir dağılımı ile de alakalı bir şey oluyor. Sonra eğitim seviyesiyle alakalı bir şey oluyor. Eşit değiliz bu ülkede. Gerçekten eşit değiliz. Yani kimliğinizden, ötürü dininizden ötürü, dilinizden ötürü olarak eşitlik algısı değişiyor. Ben Türkiye vatandaşıyım evet ama Kürt'üm. Kendi dilimi kullanamıyorum. Ne yazabiliyorum ne konuşabiliyorum bazı yerlerde. Yani Türk dili edebiyatı öğretmeniyim bu arada. Türkçenin gelişimi hakkında bilgi veriyorum ve Türk edebiyatını anlatıyorum ama Kürt edebiyatına anlatamıyorum çünkü devletin öyle bir müfredatı yok. Bunu yapmak için de devletin başka bölünmesi gerekiyor. Öyle bir şey de söz konusu değil. Bu anlamda bir bütün olarak yaşamaya çalışıyoruz." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).*

> *"… Ya zaten böyle bir şey olması mümkün değil çünkü herkes kendi asıl geldiği yeri, yani öyle bir işte herkes Türk adı altında olamaz çünkü Kürtler işte ne bileyim Aleviler, hepimiz belli bir geçmişe sahip ve geçmişi değiştirmek zorunda kalmış oluruz ve kimse de bunu kabul etmiyor öncelikle. Bu kabul edilmediği için bu bir sorun ve bu bir aşılabilecek bir sorun gibi görünmüyor. Ortak vatan olsa (Düşünüyor) Ortak vatan hangisi oluyor olacak? Herkesin hakkı kendine verilse… O zaman bazı sorunlar aşılabilir bu şekilde belki birçoğu ama yine ufak tefek bir araya gelindiği zaman yine bir işte ayrımcılık ve ötekileştirme olacaktır, diye düşünüyorum. Çünkü bu siyasi çünkü siyasi konuda insanlar daha böyle sert olabiliyor. Daha böyle katı, işte değişmeyen şeyler… Ne bileyim, özellikle Kürtler ya da ne bileyim doğu aslında… Doğu bölgesi biraz daha mesela ötekileştiriliyor." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).*

> *"… Vatandaşlıktan ne anladığımıza bağlı… Yani herkes vatandaşlık mesela eğer sadece belli noktadaki ortak değerlerse sıkıntı olmaz ama herkes kendi değerlerinin doğru olduğunu düşünüp karşıdakini önyargıyla yaklaşırsa sıkıntı yaşarız." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).*

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcılar, Alevilerin devlet içerisinde resmî kurumlarda temsil edilmediğini, Kürtçe eğitimin olmadığını, yurttaşlık haklarından yeteri kadar faydalanamadıklarını ifade etmişlerdir. Yurttaşlar arasında eşitliğin sadece anayasal boyutta olduğunu belirten katılımcılar bu eşitlik vurgusunun gündelik yaşam pratiklerine yansıması gerektiğini ifade etmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar, yurttaşlığın kimlik sorunlarını çözebilmesi için farklılıklara saygının olması gerektiğini düşünmektedirler.

5.4.8. Katılımcılara Göre Yurttaşlığın Hukuksal Boyutuna Yönelik Algı

Bu başlık altında yurttaşlığın hukuki boyutunun yurttaşlık kimliğinin inşasındaki etkisi farklı etnik ve mezhep grupları bağlamında incelenecektir.

5.4.8.1. Hak(lar) ve Sorumluluk(lar)a İlişkin Algı

Yurttaşlığın hukuki boyutu aynı zamanda yurttaş ve devlet arasındaki karşılıklı hak ve sorumluluğu kapsamaktadır. Fakat yurttaşlığın hak-sorumluluk boyutunun yurttaşlar tarafından nasıl algılandığı, yurttaşlık kimliğinin inşasında hangi faktörün daha etkili olduğu araştırma açısından önem taşımaktadır. Nitekim bu sayede Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğinin inşasında hangi yurttaşlık modelinin benimsendiğinin açığa çıkarılacağı düşünülmektedir. Bu amaçla katılımcılara; "Yurttaşlık kelimesi size hakları mı yoksa sorumlulukları mı çağrıştırıyor?" sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda katılımcıların %54,3'ü yurttaşlığın hem hakları hem sorumlulukları çağrıştırdığını, %31,8'i sorumlulukları çağrıştırdığını, %13,6'sı hakları çağrıştırdığını ifade etmiştir.

Öte yandan, Diyarbakır'da ikamet eden farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerden Alevi Türklerin %80'i, Sünni Türklerin %71,4'ü ve Sünni Kürtlerin %42,9'u yurttaşlığın hem hakları hem de sorumlulukları çağrıştırdığını belirtmiştir. Yurttaşlığın hem hakları hem de sorumlulukları çağrıştırdığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"...Haklar ve sorumluluklar... Evet. (Düşünüyor) ikisini birden çağrıştırıyor. Hakkım olduğu kadar sorumluluğum var düşüncesi içerisindeyim. Haklarımı kullanabiliyorsam sorumluluğumu yapmam lazım. Nedir eğitim hakkım var, ben o eğitimden faydalanacaksam o okulun açılması, o öğretmenin maaşının verilmesi için vergi sorumluluğumu yapmam gerek. Ya da temiz bir çevre hakkımda yere çöp atmamak da benim sorumluluğum. Ben böyle bakıyorum yani." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).*

> *"...Hem sorumlulukları hem hakları. Tabii ben sorumluluğumu yapacağım ki hakkımı isteyebileyim değil mi? Yani hangi devlet almadan vermiş, karşılıklı. Al gülüm ver gülüm gibi. Bazen sorumluluklarımız daha çok olabiliyor karşılığında haklarımızı alamıyoruz, bu oluyor ama devlet babadır, karşı gelmek olmaz." (K44, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).*

"…Vatandaşlık ikisini de çağrıştırıyor. İkisi de. Yani devletten afjkfjjfjjfj (umursanmayan anlamında bir ses çıkararak devam etti cümlesine) bana ver. Bana ver… Timsah gözyaşları döküp gibi ağzını açıp devletten bekleyemezsin. Yani sorumluluklarım var. Haklarım da var. İkisi bir arada kesinlikle bir bütün, ayrıştıramazsın." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"…Hem hakları hem de sorumlulukları tabii çağrıştırır vatandaşlık kelimesi. Devletle aramızda bir bağ… Nasıl desem bir karşılıklı görev sorumluluk akdi gibi. Senin de hakların var devletin de devletin de sorumlulukları var senin de. Böyle bir şey." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"…Ya aslında ikisi de tabii ki… Yani hem hakları hem sorumlulukları. Yani vatandaşlığın kendine mensup sorumlulukları olmalı hem ülkesine hem yaşadığı işte işine özel hayatından falan filan her yerde bir sorumluluk sahibiyiz… Aynı zamanda da buna bağlı olarak hakları da mevcut olmalı." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

"…Her ikisini birden şey yapıyor… Çağrıştırıyor. Devlet olmadan vatandaş olmaz, vatandaş olmadan devlet bir işe yaramaz. İkisi de gerekli birbiri için, biri diğerinin üstünde değil bence ama sanki Türkiye'de vatandaşlar devlet için var gibi düşünülüyor bence o yüzden bazen daha çok sorumluluk anlamına geldiği de oluyor vatandaşlığın." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Türk katılımcılar yurttaşlık hak ve sorumlulukların eşit olduğunu fakat zaman zaman yurttaşlığın sorumluluk anlamına geldiğini belirtmiştir. Katılımcılar, devletten hak talebinde bulunabilmek için sorumluluklarını yerine getirmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Sünni Türk katılımcılar, yurttaşlığın devletle birey arasında hak ve sorumluluk temelinde inşa edilmiş bir sözleşme olduğunu ve bir şeyleri sadece devletten beklememek gerektiğini, kişisel çabanın da önemli olduğunu belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcılar, hak ve sorumlulukların eşit olduğunu, yurttaşlık kavramının ikisini de çağrıştırdığını fakat zaman zaman yurttaşların devlete karşı sorumluluklarının daha fazla olduğunu ifade etmiştir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin %80'i, Sünni Kürtlerin %42,9'u ve Sünni Türklerin %28,6'sı yurttaşlığın sorumluluk anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Yurttaşlığın sorumluluk anlamına geldiğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Benim aklıma daha çok yani bence sorumluluk geliyor. Daha çok sorumluluklar geliyor. Hani haklarımızı alamıyoruz ki, aldığımız temel haklarımız var, inkâr etmek olmaz işte asgari düzeyde bir sağlık, eğitim hakkı, sosyal güvence gibi. Bunlar da asgari düzeyde zaten. Paran varsa daha iyisini de paranla alırsın. Öteki haklarımızı da alamıyoruz zaten. Devlet bizden istediğini alıyor, istediğini veriyor. O yüzden bana sorumluluk gibi geliyor. Avrupa'da öyle değil. Burada öyle, biz devlete hizmet etmek için varız sanki." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"…Bence vatandaşlık daha çok sorumlulukları çağrıştırmaktadır. Öyle düşünüyorum. Haklarımız da var ama sınırlı. Sorumluluklarımız daha fazla. Devlet hakkımızı vermezse biz bir şey yapamıyoruz ama devlet biz sorumluluklarımızı yapmazken eli güçlü, polis gönderiyor, jandarma gönderiyor zorla yaptırıyor." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).ö

***"…** Vallahi aslında ikisi birlikte gelir ama yaşadığımız toplum itibariyle baktığımızda, sadece görevler geliyor. (Gülüyor) ve bir sahtekâr yurttaş profili aklıma geliyor. Hiçbir hakkım yok.*

Sadece görevlerim var. O zaman ben de bu görevlerden nasıl yırtarım diyen bir yurttaş profili…" (K48, Sünni Kürt, 31 Yaşında, Erkek).

"…Haklarımı çağrıştırır, çağrıştırmasını isterdim aslında ama öyle olmuyor. Biz hep borçluyuz devlet alacaklı. Bizim haklarımızı korusun diye seçtiklerimiz de bizi koruyamıyor, gitmişler orada kendi haklarının, ceplerini doldurmanın peşindeler. Sahipsiziz. Devlet ne derse ne isterse o oluyor." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).

"…Ben devletçiyim ya önce görev geliyor, sorumluluk. Normalde demokratik haklar gelmesi gerekiyor ama (gülüyor) yok. Yalan yok, önce görev. Aileden böyle gördük. Devlet önce gelir, devletin varlığı her şeyin üstündedir, vatan sana canım feda… Böyle gördük biz. Devlet, vatan varlığını devam ettirsin biz her durumda var oluruz gibi bir şey." (K49, Sünni Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"…Bence sorumluluk. Haklarımız da var tabi ama gerekirse haklarımızı feda ederiz. Türkiye Cumhuriyeti devleti varlığını korumalı, var olmalı. Bayrağımız dalgalanmalı, özgür olmalıyız. Gerekirse haklarımızı hiçe sayarız." (K36, Sünni Türk, 65 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre, Alevi Kürt katılımcılar sahip oldukları hakları asgari düzeyde kullanabildiklerini, devletin yurttaşlardan daha güçlü olduğunu, kendilerinin devletin varlığı için sorumluluklarını yerine getirmek zorunda olduklarını ifade etmiştir. Sünni Kürt katılımcılar, devletin güçlü olduğunu, bu nedenle sorumluluklarının daha fazla olduğunu ve bu sorumluluklardan kurtulmaya çalışan bir yurttaş profilinin var olduğunu belirtmiş ve seçtikleri milletvekillerinin kendilerini için çalışmadıklarını ifade etmiştir. Sünni Türk katılımcılar, cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışının gerekliliği olarak yurttaşlığın sorumluluk anlamına geldiğini, devletin varlığını devam ettirmenin temel gayeleri olduğunu, bu amaçla haklarından vazgeçebileceklerini belirtmiştir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin ve Alevi Türklerin %20'si ve Sünni Kürtlerin %14,3'ü yurttaşlığın hakları çağrıştırdığını belirtmişlerdir. Yurttaşlığın hakları çağrıştırdığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Bana hakları çalıştırmakta, yaşadığım ülkeye ait, o devlete ait insan olmakla alakalı haklarım var. Ne bileyim işte seyahat özgürlüğü, konut dokunulmazlığı gibi. Bunlar herkes için var. Ama benim Kürt ve Alevi olmakla da ilgili haklarım da var. Kürtçe konuşmak, cem evlerimiz gibi. Eskiden 80'lerde 90'larda falan dedelerimizin evlerine gece baskınlar yapılırdı. Kürtçe kitap aranırdı. Kürtçe kaset yasaktı. Biz polis gördük mü korkarız mesela halende. Bize iyi şeyler çağrıştırmaz. Bizim için çok önemli değil şu anda da dedelerimizden duyardık cemlerini gizli gizli yaptıklarını, Alevi olduklarını gizlediklerini. Ben buranın vatandaşıysam Kürtçe konuşmakta benim hakkım ibadetimi yapmakta benim hakkım. Türk ya da Sünni nelere sahipse ben de aynısına sahibim." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"…Vatandaşlık… Haklar geliyor. E tabi sorumluluk da olması gerekir yani. Vatandaşlığın sorumluluğu olduğu yerde var ama kendi haklarını savunmak da var yani. Haklar daha önemli." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"…hakları, bence hakları. Devlet benim için var. Bizi yönetmek için, haklarımızı eşit şekilde vermek için. Ben yoksam devlette işe yaramaz." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcı, yurttaşlığın kendisine hakları çağrıştırdığını bazı haklara sahip olduğunu bazı haklarınız ise kullanamadığını belirtmiştir.

Mezhep kimliğinden kaynaklı olarak ibadetlerini gerçekleştirip gerçekleştirmemenin önemli olmadığını ama etnik kimliklerinden kaynaklı olarak anadilde konuşma noktasında hakları olduğunu ifade ederek Türk etnisitesine mensup bireylerle aynı haklara sahip olduğunu belirtmiştir. Alevi Türk katılımcı yurttaşlığın haklar ve sorumlulukları çağrıştırdığını fakat hakların daha önemli olduğunu belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcı ise, liberal yurttaşlık anlayışına paralel olarak yurttaşlık haklarının önemli olduğunu ve devletin varlık sebebinin yurttaşlar olduğunu ifade etmiştir.

5.4.8.2. Sahip Olunan Yurttaşlık Haklarına İlişkin Algı

Devlet ve yurttaş arasındaki ilişkinin temelini oluşturan hak ve sorumluluk boyutunun hak bağlamında yurttaşlar açısından nasıl algılandığı, yurttaşların sahip oldukları hakları ne ölçüde bildikleri ve bu haklardan ne oranda faydalanabildiklerinin yurttaşlık kimliğinin inşasında etkili olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla katılımcılara; "Sizce bir yurttaş olarak sahip olduğunuz haklar var mı? (Varsa) Bunlar nelerdir? Bu haklardan yeterince faydalanabiliyor musunuz? Deneyimlerinizden bir örnek verebilir misiniz?" sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda katılımcıların %60'ı yurttaşlık haklarını bildiklerini ve bu haklardan faydalanabildiklerini belirtirken %40'ı bu hakları bildiklerini fakat faydalanamadıklarını ifade etmişlerdir.

Diyarbakır'da ikamet eden farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerden Alevi Kürtlerin ve Sünni Türklerin tamamı (%100), Sünni Kürtlerin %83,3'ü ve Alevi Türklerin %60'ı yurttaşlık haklarını bildiklerini fakat bu haklardan faydalanamadıklarını ifade etmişlerdir. Yurttaşlık haklarını bildiklerini fakat bu haklardan faydalanamadıklarını ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Hakların büyük bölümünü biliyorum. Bir vatandaş olarak sahip olmam gereken ama bunlardan yararlanıyor muyuz? Hayır yeterince... Bireysel olarak faydalanamıyorum yani. Aslında devlet politikası da öyle. Yani bu mesela ben öyle tahmin ediyorum ki ne zamandı? İlk DMS memurluk sınavına girmiştim. Nereye müracaat ettiysem reddettiler. Askere de gittim mesela şeydi… Nedir onun adı? Karayollarında sınava girdim. 5 kişi kazandık ha torpil var dediler, bilmem ne dediler. Çünkü giren altı kişiden 5 kişi Tunceliliymiş diye 17. bölge müdürü bizi işe başlatmalarına rağmen onaylamadı. Evet, yani mesela benim yeğenim uzun yıllardır alışveriş merkezi müdürlüğü yapmış bir adam… Bu konuda da başarılı, deneyimli bir adam… İstanbul'da bir yapım, yatırımcı firma, önermişler onu, kabul etmiş. Tunceli olduğunu duyunca, demiş ben yapmam buraya bir Tunceliliyi... Bir Tunceli'yi buraya yapmam, demiş. Çocuk bu pandemi süreci içerisinde işsiz yani. Biz de çabalıyoruz bir iş bulsun vesaire ama olmuyor. Çocuk şimdi şey yani psikolojik olarak tamam mı? Yani diyor gideceğim o yatırımcının karşısına tamam mı? Diyeceğim, diyeceğim, diyeceğim, diyeceğim dönüp geleceğim diyor. Yani o kadar kötü… Biz haklardan yeterince yararlandığımıza inanmıyoruz. Yani mesela çok dindar değilim ama din haklarımızdan yararlanamıyoruz. Eğitim, iyi bir eğitim hakkından yararlanamıyoruz. Ha biz çocuklarımızı belki yararlandırmak için elimizden geleni yapıyoruz ama toplumun büyük bölümünün yararlanmadığını düşünüyorum. Sağlık hizmetleri de böyle." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).*

"…Tabii ki… Yani hani %100 sahip olduğum hakları biliyorum diyemem. Ama birçoğunu biliyorum ama dönem dönem bazı olayları. Mesela bir şeylerle karşılaşıyorsun. Böyle bir hakkın olduğunu fark ediyorsun ve şimdiye kadar bunu bilmiyorsun. Bence hiçbir vatandaş kendi haklarını doğru tam olarak bilmiyor. Ben de bilmiyorum. Bildiğim eğer kendi bildiklerimse, hakkımsa, faydalanmaya çalışıyorum onlardan devletin verdiği kadarıyla tabi." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

"…Sahip olduğum bir vatandaş olarak tabii ki sahip olduğum haklar var. Sonuçta bu ülkenin insanıyım. Bu ülkede yaşıyorum. Sorumluluklarım var. Vatandaşım, bazı haklarım var. Az da olsa, yetersiz de olsa bazı haklarım var tabii ki. Şöyle haklarım var: Yani hukuk olarak, mahkemeye gittiğim zaman, hastaneye gittiğim zaman, okula gittiğim zaman, eğitim olarak diyebilirim. Yani bu tür şeylerde haklarımın olduğunu düşünüyorum ve bu konuda eksikler de olsa yine de sonuçta haklarım bunlar benim. Bunlardan yeterince faydalandığımı düşünmüyorum. Bence eksiklikler çok var bu konuda devletten kaynaklı eksiklikler olduğunu düşünüyorum. Esnafım, Kürt ya da Alevi olduğum için devlet dairelerinde şimdiye kadar bir şeyle karşılaşmadım. Haa karşılaşanlar var, ben yaşamadım. Orada onların hakkı yeniyor mu yeniyor bence" (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…E tabii ki, var. Ben bunlardan kısmen faydalandığımı düşünüyorum. Hani bir örnek verin derseniz. Nasıl söyleyebilirim? Bir sürü örnek var da… Artık onlar yasak mı yoksa benim hakkımda onu bana vermiyorlar... Onu ayırt edemediğim için bilemiyorum. Mesela yani nasıl söyleyeyim? Mesela bir vatandaş olarak... Askeriyeye rahat giremezsin veya bir Ordu Evi'nin imkânlarından faydalanmayabilirsin. Faydalanmıyorsun. E şimdi bu benim vatandaşlık hakkım mıdır yoksa onların hakkı mıdır? Bilmiyorum… Mesela bir havacılık… Havaalanına, normalde uçuş için gidersin. Öğrencilerin stajını yaptırmak için bin bir türlü prosedür var. O prosedürler güvenlik için midir? Başka bir şey midir? Bilmiyorum. Mesela bir adliyeye girerken avukatlar rahat giriyor. Vatandaş neredeyse donuna kadar soyuluyor. E o avukat çok mu güvenilir? Bilmiyorum. Yani bu tür şeyler var. Bunların ayrımı nerden geliyor bunu bilmiyorum." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

"…Vatandaşlık olarak sahip olduğumuz haklar en başta efendime söyleyeyim demokrasi var. Seçme seçilme hakkı gelir en başında. Başka… Başka yasalar içerisinde her türlü hakkımız vardır. Yasaların çizdiği çerçeve içerisinde kalan bütün haklarımız vardır." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"…Yav şimdi haliyle insan yaşadığı şekilde bazı hakları olabilir yani. Hani bir sağlığıdır, geçimidir, idaresidir… Ne bileyim… Bu gibi şeyler de hakkıdır yani çünkü onun beklentisi vardır şimdi devletten. Bir kısmından faydalandık tabii bunların, bir kısmından da faydalanamadık yani çünkü bazen aşıyor… Veyahut da bazen olmuyor yani. Yav şimdi mesela ben şahsen faydalandım yani. Eğitimi olsun, doktora gittiği zaman sağlığı olur, iş olarak çalışıyorum. Şu anda bir sıkıntın olmadığı için benim için şey değil. Normal yani." (K36, Sünni Türk, 65 Yaşında, Erkek).

"…Ya dediğim şekilde bizlerin devletimize karşı olduğu haklar ya da bizim topluma karşı toplumun bize karşı olan hakları olabilir. Eğitim hakkı, sosyal hakkı, ekonomik haklar, sağlık hakkı, hizmet hakkı, en genel şeyler işte, haklar. Bunlardan çoğunlukla faydalanıyorum evet ama tam anlamıyla hayır. Yani mesela ekonomik haklardan tam olarak, eğitim konusunda, eğitim hakkında, ekonomik haklarda, sağlık hakkında tam olarak yerine getirmediğini düşünüyorum." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

"…Yani kanunda geçen şekilde tam olarak bildiğimi söyleyemem ama en azından eğitim alma hakkım… Yani daha doğrusu ne derler ona? Şey olmaksızın yani herkese eşit düzeyde işte fakir zengin ayrımı olmadan ya da işte fakirin ulaşamadığı zengin ulaşabildiği imkânların herkese eşit olarak ulaşması gerektiği durumda kaynaklı olarak öyle bir… (cümle tamamlanmadı) yani haklarım var tabi. Var ama yeterince faydalandığımı düşünmüyorum. Ya mesela şu, şu anki durum itibarıyla söyleyeyim. Hani ben şu an eğitim alan bir durumda değilim zaten ama şu an çocuklar tableti olanlar veya tableti olmayanlar diye ikiye ayrılıyor. Tableti olanlar eğitimi belki de tam anlamıyla alabiliyorken tableti olmayanlar alamıyorlar. Maddi olarak yani eşitlik,

eşit haklar yok bence. Parası olan hakkını alabiliyor sanki." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"…Yani dediğim gibi imkânlar doğrultusunda faydalanıyoruz. Ya ekonomik imkânlar elverirse daha iyi bir hastanede doktora gideriz, ya da çocuğumuza özel hocalar tutarız ya da siyasi imkânlar elverirse anadilde eğitim hakkımızı kullanırız." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

"…Ben biliyorum. Biliyorum da faydalanamıyorum. Şimdi mesela ben bir çiftçi olarak çiftçi gözünden sana söyleyeyim: şimdi biz çocukken bizim köyümüzün etrafında 6 tane Çeşme vardı. 5-6 tane çeşme vardı. O çeşmenin üzerlerinde bir yazı vardı böyle… Tabi, o çeşmeler 1958-68 arasında yapılmış. Orada yazıyordu: YSE… Çeşmelerin üzerinde… Biz, tabi biz okula gidene kadar biz onu bilmiyorduk. Ben okuldayken bizim öğretmenimiz vardı o zaman, Abdal Hoca adı. Dedim: Hocam ben… Öğretmenim, o zaman hoca demiyordum… Öğretmenim, diyorduk. Öğretmenim, dedim. Çeşmenin üzerinde YSE yazıyor. Biz bunu heceleyemiyoruz. Bu ne yazısı? Diyordu, oğlum bu yol, su, elektrik diye geçer, diyor. Diyordu, siz verginizi büyüdüğünüz zaman, vergilerinizi verdiğiniz zaman bu size yol, su olarak geri döner. Eğer ben bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak, benim vergimle yol yapılıyorsa ben yola para vermem. Benim vergimle evime su geliyorsa ben o suya para vermem. Benim vergimle elektrik geliyorsa ben o elektriğe para vermem ama bunlar hepsinden benden para alıyor. Mesela üçüncü köprü yapıldı. 3. köprü yapıldı ama benim paramla yapılsın. Onun mühendisi, benim, mühendisimdir. Onun betonu benim betonum, onun demiri benim demirim, bunu yabancı şirkete verip de o köprüden hakkı yok para alsın. Benim vergimle yapılsın o köprüler. Orada vaatler veriliyor. Diyor ki; bu köprüden 100 tane araba geçecek ama 80 tane geçiyor. E ben burada İstanbul'a hayatta gitmemişim. Orada 20 geçmeyen arabanın parasını burada, insanların vergisi ile ödüyor. O yanlış bir politika… Ona da karşıyız yani." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"…Yani sadece şöyle söyleyeyim: Evet, faydalanmaya çalıştım. Yani gittikçe zaman içerisinde azalan bir faydalanma tipi gibi düşünün. Hani normalde birkaç yıl öncesinde sorsanız daha iyi faydalanıyordum. Şu anda gittikçe kısılanlarla birlikte daha kısıtlı yaşadığımı düşünüyorum. Ama bu etnik kimliğimle ya da dini inancımla alakalı değil. Ülkenin şu an ki yaşadığı süreçle alakalı bir şey olarak. Sanki ülkenin tüm yurttaşları haklarından daha az faydalanıyorlar gibi." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcılar sahip oldukları yurttaşlık haklarını bildiklerini, bu haklardan devletin kendilerine sunduklarını kullanabildiklerini, etnik ve mezhep kimliği farklılıkları nedeni ile zaman zaman haklarını kullanamadıklarını belirtmiştir. Sünni Türk katılımcılar, yasalar çerçevesinde tanımlanan her hakka sahip olduklarını, bunlardan faydalanabildiklerini ifade etmiştir. Bazı sosyal sınıflara sağlanan hakların yurttaşlık hakkı olup olmadığı da katılımcıların üzerinde durduğu bir diğer konudur. Sünni Kürt katılımcılar, sahip oldukları hakları bildiklerini fakat gerek siyasi gerekse de ekonomik durum gereği bu haklardan faydalanamadıklarını belirtmiştir. Alevi Türk katılımcılar haklarından faydalandıklarını fakat bu faydalanmanın tüm yurttaşlar bağlamında mevcut hükümet nedeniyle her geçen gün azaldığını ve devletin kendilerinden aldığı verginin kendileri için kullanılmadığını ifade etmiştir.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %40'ı ve Sünni Kürtlerin %16,7'si yurttaşlık haklarını bildiklerini ifade etmiştir. Yurttaşlık haklarını bildiklerini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…(düşünüyor) Biliyorum ki tabii yani… Hak yani… Hak yani… (görüşmeci bir cümle toparlama güçlüğü yaşadı ifade ederken kısa süreli ve devam etti) yani devletten vatandaşın hakkını

alması… Devlete karşı da sorumluluğunu yerine getirmesi… Hak yani o oluyor yani." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"…Evet, biliyorum. Yani vatandaşlık hakkımız vardır. Yaşama hakkımız var. Yani bu ülkede yaşıyorsak her insan gibi, herkes gibi bizim de yaşama hakkımız var eşit bir şekilde… Yani hiçbir ırk, mezhep gözetmeksizin ben her şeyi aynı biliyorum. Öyle görüyorum." (K44, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"…Biliyorum. Genel olarak biliyorum. Benimde herkesle aynı haklara sahip olmam gerekir." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Türk katılımcılar yurttaşlık haklarını yurttaşlık sorumlulukları bağlamında tanımlamış ve bu haklarını bildiklerini ifade etmişlerdir. Sünni Kürt katılımcı ise, tüm yurttaşların aynı haklara sahip olmasının yurttaşlık hakkı olduğunu belirtmiştir.

5.4.8.3. Yasaların Eşit Uygulanmasına Yönelik Algı

Yasalar bağlamında şekillenen ve hukuki dayanağını yasaların oluşturduğu yurttaş devlet ilişkisinde yasaların farklı etnik ve mezhep grupları bağlamında eşit uygulanıp uygulanmamasının yurttaşlık kimliğinin inşasında önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda katılımcıların yasaların eşitliği konusundaki görüşlerini öğrenmek amacıyla onlara "Sizce yasalar tüm yurttaşlar için eşit uygulanmakta mıdır?" sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda katılımcıların tamamı (%100) yasaların herkes için eşit olmadığını ifade etmişlerdir.

Yasaların tüm yurttaşlar için eşit uygulanmadığını ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Hayır. Değil. Siz yürümek isterseniz olur diyor, hesabına gelmezse diyor dur. İşçi yürümek istiyorsa dur, diyor. Eğitimci yürümek istiyorsa dur, diyor. Herhangi bir siyasi parti yürümek istiyorsa dur, diyor. Bir basit örnek yani... Yasalar karşısında kimse eşit değil. Değil, asla… Şu anda yerlerde sürünen bu ülkede en önemli şey de hukuk. Yok, gibi bir şey. Ben artık öyle inanıyorum. Ben ona inanıyorum. Adalet sıfır… Yani hani diyorlar ya bu ülkede adalete güven %17 falan filan vs. Bilmem ne? Benim için yüzde sıfır. Ben güvenmiyorum." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"…Yasalarımız bütün bireylerimize, vatandaşlarımıza kişilere eşit olması lazım, adil olması lazım, bir olması lazım… Bence adalet sadece veya hak sadece belirli bir grubun, belirli bir inancın, belirli bir siyasi duruşun yanında olmaması lazım... Herkese aynı eşit, adil olması lazım... Ne yazık ki bu konuyla alakalı şikâyetlerimiz var çünkü bir suçu iki insan işlediğini düşünüyorum ve birinin ceza aldığını, birinin ceza almadığını düşünüyorum ve bu bizi derinden yaralıyor. Ondan dolayı siyasi olarak da söyleyebilirim, inançsal olarak da söyleyebilirim. Yani biraz sanki adalet ve mahkemelerimiz kişiye göre, onun geçmişine göre, inancına göre veya siyasi bakışına göre veya onun geldiği yerden, kökenine göre bazı kararlar verdiğini düşünüyorum. Bu konuda da çok şikâyetlerimiz var." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Yani Türkiye şartlarında eşlikçi olduğunu düşünmüyorum. Çok fazla iltimas olduğunu düşünüyorum. En azından bu bile hani önünüzdeki isminizin önündeki etiket ile alakalı olduğunu düşünüyorum açıkçası." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"…Kesinlikle, kesinlikle, kesinlikle… Şimdi şöyle söyleyeyim… Şimdi şöyle söyleyeyim; kanunlar doğru olduğu için değil kanun oldukları için yürürlüktedirler. Burada benim suçladığım kesinlikle çok direkt ve net söylüyorum savcı ve hâkimlerdir çünkü politize olmuşlardır bana göre. Politize oldukları için de daha farklı bilgi vermek istemiyorum. Bildiğim şeyler var. Politize oldukları için de işlerine geldikleri şekli ile adaleti yönlendiriyorlar. Yani bakın siyasi şeyleri bir kenara bırakalım gidiyor adamın dükkânını pompalı tüfekle, silahla pompalıyor. Bilmem ne? Çıkıyor, serbest kalıyor. Bu olacak bir şey değil yani. Bu bana göre bu ülkede adaletin çöktüğünün resmidir. Zaten şöyle bir evrensel kuramı söylemek istiyorum. Bir ülkeyi çökertmek istiyorsanız üçtaşını oynatacaksınız: bir sağlık, hiçbir zaman düzelmiyor bizde. İki eğitim, doğduğu günden beri batak. Üç adalet… Bu üçü de kırık bizde." *(K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).*

"…Yasa, kanun, kurallar, kaideler… Bunun için bir örnek veriliyor. Diyor ki; bir oyun oynuyorsunuz. Basketbol mesela… Bunun kuralları var. O kurallara uyulmazsa oyun olmaz. Yani topu sektirdikten sonra elinle tuttuğunda bir daha sektiremezsin. Birine pas vermen lazım… Yok, ben bunu iki kere, üç kere steps diyoruz ya… Kural dışı hareketler… Ya ben stepsler yaparaktan işte oynamak istiyorum. Ben alırım, bir daha sektiririm desem oyun, oyun olmaktan çıkıyor. Kaos oluyor. Demek ki yasa düzeni sağlıyor veya düzeni sağlamayı idealize ediyor ama her zaman sağlayamayabiliyor. Hatta düzeni bozucu da olabilir. Yasanın nasıl oluşturulduğuna bağlı... Eğer yukarıdan inme bir yasa varsa, falanca ülkenin yasasını aldım. Ben bu ülkede bunu tatbik edeceğim ve çoğunluğunda o yasaya muhalefet edeceğini, istemeyeceğini bilmeme rağmen ki cumhuriyetin kuruluş yıllarında yapıldığı gibi bir uygulama yaparsak her yerde isyan çıkıyor. İsyan çıkıyor. Düzen bozuluyor. Vatandaş mağdur oluyor ve devlete karşı bir aidiyet hissi kalmıyor. Tam tersi devlete düşman bireyler oluyor çünkü adamın canını yakmışsın, yakmışsın, yakmışsın… O da artık ne olursa olsun sana aynı toprakta yaşamasına rağmen, bu devletten maaş almasına rağmen ne yapıyor? Düşman oluyor. Allah'ım bir gün yıkılsa da, diyor. Bir mutlu olsam diyor mesela yani. Türkiye bağlamında düşünürsek de yasalar bir, eşitliği sağlamıyor çünkü cumhuriyetin kuruluş itibarı ile yasalar eşitliği sağlamak için değil, belli bir ideolojik grubun hâkimiyetini muhafaza etmek için ortaya konulmuş. Dolayısıyla evrensel manada yasa, bu değil. Bizim yasalarımız değil. Bizim yasalarımızın amacıyla evrensel manada ki yasaların varoluş amaçları birbiriyle örtüşmüyor, diyebiliriz." (K49, Sünni Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"…Ya şimdi tabii ki devletin belli yasaları vardır. Haliyle o yasalara uymamız gerekir ama bazı yasaların hafif biraz boşlukları olmuş oluyor, millet o boşluklarından faydalanmaya çalışıyor. Katı bir yasa olsa daha iyi olurdu. Yasalar bana göre eşit olmalı ama tabii ki şimdi diyelim ki örneğin; bir olay olmuştur kişilere farklı bakarsın, olayları tespit eden adli kısımlarda farklı… Bana başka şeyi vermiştir. Cezamın diyelim ki üstünde vermiştir, sana altından vermiştir… O gibi şeyler vardır yani. Bunlar olunca da yasa eşit oluyor ama uygulamada farklılık oluyor. Hâkimin savcının şeyine kalıyor işte." (K36, Sünni Türk, 65 Yaşında, Erkek).

"…Değildir. Ya mesela örnek veriyorum: doğudaki bir insanın siyasi bir hakta ya da siyasi bir olayda bakış açıları farklı olabiliyor ve batıdaki bir insanı siyasiden dolayı içeri ile ilgili bir sıkıntı olduğu, bir sorun olduğu sırada farklı algılanıyor. Örnek vereyim: batıda herhangi bir olaya karışmamış birisi buraya gelip yanlış anlaşılma neticesinde yakalanırsa da farklı bakış açısıyla yargılanıyor ama neticesinde kimlikte doğuda olan birisi ve siyasiden dolayı gözaltına alınan birisi tarafından farklı algılanan bir özelliği var. Mesela beni rahatsız eden bir olay vardı. Ankara'da siyasi kimliğe bakaraktan bir genel kontrol vardı. Polislerin normalde yapması gereken bir şey herkes tarafından… Yanımdaki kişinin kimliğine 1 dakikalık bırakmışlardı GBT sorgulamasında benim ise 23 dakikamı almıştı. Sırf doğum yerim Diyarbakır diye. Hani ne için kontrol yaptığını bilmem. Zaten yapması gereken bir şeyler, hani ülkenin huzur ve refahı açısından… Sadece yanımdaki kişilerin 1 dakikalık bir süre sonunda sorun olmayıp; tamam iyi akşamlar, dilenip gidilmesi ama benim ise 23 dakika boyunca bekletilmem beni rahatsız etmişti. Ben bunu devlete bağlamadım ama yani bireysel olarak algıladım. Devlet öyle bir şey yapmaz neticesinde çünkü neticesinde hepimiz bu devletin bir parçasıyız. Hepimiz burada yaşıyoruz. Devletimizi seviyoruz neticesinde ama sadece o kişinin bana karşı sadece bireysel olarak şöyle bir tutum sergilemesi beni rahatsız etmişti." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

"…Yine yine zamanla ilgili hani böyle bu türden öne çıkan durumlar oldu ama yani mesela eskiden işte Kürtler daha çok Kürt olduğundan itibaren yani Kürt de Kürt olarak mahkemeye girdiniz mi ya da hâkimin karşısına çıktınız mı zaten 1-0 mağlupsunuz… Böyle bir 10 sene cezanız ceptedir yani. Siz Kürt'sünüz direk terörist diye zaten isimlendirilirsiniz. Onun dışında hani şu zaman için daha çok böyle siyasi iktidara yakın olanlar daha çabuk kayırıyor. İşledikleri cezalardan, suçlardan çok daha kolay sıyrılabiliyor ama onun dışında biraz sahiplik ve sahipsizlikle alakalı belki de işte siyasal anlamda sahibi olanlar işledikleri suç ne olursa olsun beraat alabiliyorlar ya da kolay kurtulabiliyorlar o suçlamadan… Aslında işte şey uygulama ile ilgili çok büyük problemler var." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"…Şimdi bu olaya nereden baktığınıza bağlıdır. Yani Türkiye içerisinde (düşünüyor) En basitinden eğer ki etnik aidiyetten başlarsak… Eğer Türk iseniz sizin için daha ılımlıdır. Bir Kürt iseniz bu sizin için baskıcıdır. Hiçbir şekilde eşit değildir. En basitinden adam Kürt, 60 yaşında… Türkçe bilmiyor. Hani Muş'un veya Diyarbakır'ın herhangi bir köyünde yetişmiş olabilir. Belki biliyordur. Derdini anlatamıyordur. Bir mahkemeye gittiği zaman, Kürtçe konuştuğunda veya hastaneye gittiği zaman Kürtçe konuştuğunu derdini öyle anlatabiliyor. Bazen Kürtçe komediler var. Hatta mesela hizmetli Kürt'tür. Doktor Türk'tür. Gelen adam Kürt'tür. Hasta derdini anlatıyor. Adam çevirip de doktora anlatamıyor. Ya olabilir yani herkes Türkçeyi Türkçe kutsal bir dil değil. Herkes öğrensin. Adam bilmiyor. Peki, adam bu derdini anlatmaya gittiği zaman kendi diliyle hakarete uğruyorsa, otomatik suçlu ilan ediliyorsa eşitlik nerede var burada? Eşitlik yok. Mesela en basitinden daha geçenlerde siyasal bir anlayış ortaya çıktı. Değil mi? Şey siyasal bir seçim oldu. Bütün partiler bazı yerlerde itiraz ettiler. Tabii hakları olarak… AK Parti'nin yaptığı haklarının %99'u kabul edildi. Şey… Yaptığı itirazlar… MHP'ninkiler kabul edildi. CHP'nin kabul edildi. Değil mi? İstanbul örneğidir. Peki, HDP'nin yaptığı hiç itirazların neden bir tanesi dahi kabul edilmedi. Özellikle çok şaibeli seçimler vardı. İstanbul seçimlerinden çok çok daha ispatlıydı. Peki, neden devlet tarafından hepsi reddedildi? Alın size eşitlik ya da bazıları daha da eşittir. Bu ne oldu? Bir yurttaş olarak ben açıkça söylemek gerekirse… Bu partiye de oy vermedim. Hiçbirini kendimden ayırmadım. Gittim 21 tane mühür bastım bütün partilere. Ama yani bir haksızlık vardır burada. Eğer ki A partisi, B partisi, C partisi bir yere itiraz ettiği zaman kabul ediliyorsa anayasal hak olarak… Diğeri ne? E o zaman onu direkt kapatın. Niye boşuna mecliste tutup maaş veriyorsunuz ki? Ya da yasaların eşitliğinin ilkesini kaldırın. En azından dürüstlük kalsın. Yani benim tepkim bu ve bir de şöyle bir şey var: Etnik aidiyet anlamda bu böyle ortaya çıkıyor ama şöyle bir durum daha var. Özellikle günümüzde maalesef Türk de dahi olsanız yasaların size karşı eşitliği iktidar yanlısı olup olmamak arasında çok ciddi değişimler olduğu gözleniyor. Yani bu çok açık… En basitinden medya organlarında görüyorsunuz muhalifseniz her ağzınızı açtığınızda ceza yiyorsunuz ama iktidar medyasına yakınsanız, yani şey iktidara yakın bir medyaysanız… Küfür etseniz dahi serbestsiniz. Sıkıntı yok." (K48, Sünni Kürt, 31 Yaşında, Erkek).

"…Hayır, yasalar herkes için eşit değil bence. İmkânı, gücü ve maddi yeterliliği olan maddi iktidarı olan insanlar için geçerli maalesef… Artık eski yasaların adaleti olduğuna da inanmıyorum ben. Mesela en basitinden zengin adamın yaptığı hırsızlığı ben, Yuhalarım… Bana göre çok yanlış bir şey… Zengin ama hala hortumluyor yiyor, yiyor, yiyor, yiyor… Bitiriyor. Fakir bir çocuk ne yapsın? Hırsızlığı benimseyen bir insan değil. Açlıktan ölecek bir ekmeği çalabiliyor. Neden? Karnını doyurabilmek için ya da ailesini doyurmak için… O insan götürüp içeriye atılabiliyor. Bu adalet midir? Bu hak mıdır bu? Bence bu hak değildir. O insana iş verilebilir. O insanı hırsızlık yapsın diye imkân verilsin demiyorum hocam. O insana, o çocuğa iş verilebilir. O çocuk okutulabilir. O çocuğun elinden tutulabilir? Buna benzer durumlar bence maalesef adalet değil yani." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"…Yasalar… Yasalar zaten bu tek şeyi, yani tabii şeyden geçmiş cumhurbaşkanı… Cumhurbaşkanı hem bir partinin genel başkanı hem cumhurbaşkanı… Onu savunmuyorum ben. Yani parlamentoyu savunuyorum. Parlamento olursa yasalar tek kişiden geçmez, keyfilik olmaz. O benden onu kayırdım, bu senden bunu cezalandırdım olmaz. Şimdi öyle değil, ona yakın olanlar ceza almıyor, kaşı tarafa bir sürü ceza." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

> "…Yasalar biraz hani yasa, yani anayasaya diyelim mesela, daha doğrusu… Anayasa benim gözümde insanların anayasası bu şekil gözümde oluyor. Anayasaya herkes uyacak. Ben mesela, Alevi kişi… Mesela biz Kur'an-ı Kerim'i de tanıyoruz. Allah'ı da tanıyoruz. Bütün oradan gelen imamları da tanıyoruz. Bir gün 571 yıllarında, 500'lü yıllarda… Allah'u Teâlâ bu Kur'an-ı Kerim'i Hakkı indirdi ise bir anayasa olarak ben görüyorum Kur'an-ı Kerim'i… Benim gözümde Kur'an-ı Kerim bir anayasa… Müslümanların anayasasıdır ama şu anda devlette bir anayasa var. Kur'an-ı Kerim'de ne diyor diyor; diyor kul hakkına tenezzül etme. Kur'an-ı Kerim'de diyor; adam öldürme. Türkiye Anayasası da onu diyor. Ama bizim burada ne oldu şimdi? İnsanların aklı iki kelimede kalmış. Anayasa… Adamın hesabına gelmiyor. Bir kişinin şeyine ters geliyor gece 12'de adam yasayı çıkartıyor, sabahleyin gece 12'de meclisten geçiyorlar, sabah Resmî Gazete yürütüyor ama benim ondan haberim olmuyor. Anayasa değişmez ki.. Şimdi yasalar eşittir. Yasalar eşittir. Yönetimde sıkıntı var bu konularda. Yoksa yasarlar eşittir. Yani şimdi ben Alevi olduğum için bana traktör demiyor sen, bu traktörü sana vermiyorum ya da bir Sünni olarak demiyorum bu traktörü sana vermiyorum. Yasalar eşittir ama yönetim kötü bu konuda." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcılar, adaletin kişilere ve gruplara eşit uygulanmamasından ötürü adalete güvenmediklerini, bazı gruplara imtiyazlı davranıldığını belirtmiştir. Sünni Türk katılımcılar, Türkiye'nin toplumsal yapısına uygun olmayan yasaların olduğunu, bu durumdan kaynaklı olarak yasaların eşit uygulanmadığını ifade etmiştir. Tarafsız olması gereken hâkim ve savcıların politize olarak belirli grupların çıkarına uygun olarak yasaları uyguladıklarını belirten katılımcılar işlenen suçun karşılığı olan cezanın da hâkimler tarafından keyfi uygulandığını belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcılar, doğum yeri doğu olan yurttaşlara karşı özellikle Batı'da önyargı ile yaklaşıldığını ve geçmişte Kürt etnisitesine üye olmanın dahi suç olduğunu ifade etmiştir. Günümüzde bu durumun ortadan kalkığını ifade eden katılımcılara göre siyasal iktidara yakın olan gruplar yasalar karşısında imtiyaz sahibi gruplardır. Alevi Türk katılımcılar ise yüksek sosyoekonomik sınıfa mensup bireylerin işledikleri suçların cezasız kaldığını oysa düşük sosyoekonomik sınıfa mensup bireylerin işledikleri küçük suçların dahi büyük cezaları olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların üzerinde durduğu bir diğer konu ise yasaların parlamentodan geçmesinin daha tarafsız bir uygulama olacağı şeklindedir.

5.4.8.4. Vergi

Temel yurttaşlık görevlerinden olan ve aynı zamanda hukuki bir yaptırıma sahip olan vergi ödemenin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğine sahip olan yurttaşlar tarafından nasıl algılandığı ve bu algının yurttaşlık kimliğinin inşasına etkisinin ne ölçüde olduğu araştırma açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılara "Vergi ödüyor musunuz? Vergi konusundaki görüşleriniz nelerdir?" sorusu sorulmuştur. Bu bağlamda katılımcılara vergi ödeme konusundaki görüşleri sorulmuştur. Katılımcıların tamamı (%100) vergi ödemenin gerekli olduğunu fakat vergi alırken yurttaşların gelirlerine göre vergi alınması gerektiğini belirtmiştir.

Vergi ödemenin gereklilik olduğunu belirten farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerin cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Elbette ki... Yok, çok fazla olduğuna inanmıyorum. Ama nerede fazlalık var? Mesela araçlarda ÖTV 'de vs. Benzeri şeyler de çok fazla… Sigarada vs. Bilmem ne? Yoksa bugün şeyde de Belçika'da da yani KDV ya da vergi %21. Yani biz oradan halı alıyorduk bir dönem. Oradan biliyorum. Yani %21… Çünkü bazı yerlerde %25, bazı yerlerde %36… Avrupa'da da bu var. Türkiye'de ama %300 bazı şeyler de… Hani bugün belki gıda da %8 bugün %1 mi? Bilmiyorum. Düşük oldu herhalde... Tekstilde %8 ama bugün tekstilde bir ÖTV almıyorlar. Fakat bir araç aldığı zaman vatandaş, aldığı aracın yarısından fazla ÖTV veriyor. Vergi veriyor. Evet, yani, yani bence… Ha Türkiye'de şey de yok yani verginin her tarafa yayılan bir vergi anlayışı da yok. Mesela Cengiz inşaata 9 milyar, 9 buçuk milyar ÖTV vergi muafiyeti getirmişlerdi Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile… Geçen televizyonda izledim. Yani bir azınlık gruba 9 buçuk milyar gibi bir vergi indirimine gitmek bence olmamalı. Bu vergi indirimleri asgari ücretliye, çalışana vesaire uygulanmalı. Bence vergi indirimleri... Esnafın da vergi vermesini sağlayabilecek koşulları yaratması lazım. Ben bu ülkede esnafın da vergi verdiğine inanmıyorum. Yani gerçek kazancı üzerinden vergi verdiğine ben inanmıyorum. Görüyorum yani mesela adam diyor ki fatura kesmek istiyoruz. Hayır, diyor. Ben fatura istemiyorum. E sen senede 1 trilyon lira mal satıyorsun. Nasıl çıkıyorsun bunun içerisinden? Çıkıyoruz diyor. Ya ben şey sistemi diyor. Devlet o anlamda da adil değil. Yani mesela o adam kazanıyor. Ona vergi yüklemesi koymuyor. Çalışana koyuyor. Cengizler inşaata koymuyor. Çalışana koyuyor vergiyi. Yani ben bu anlamda da çok adil olduğuna inanmıyorum." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"…Bence vergilerimiz çok yüksek. Avrupa ülkelerine göre veya daha gelişmemiş ülkelere göre bile bizim vergilerimiz çok yüksek… Yani biz vatandaşlarımıza verdiğimiz asgari ücretin neredeyse tamamını geri alıyoruz vergilerle. Bir öğretmenimize verdiğimiz maaşı neredeyse yarısını geri alıyoruz. Bu kötü bir durum; ev vergisi, araba vergisi… Yani artık nefes alma vergisi alacaklar neredeyse bizden… Yani çok kötü bir durum… Her şey pahalı pahalı…. Yani bu konuda şikâyetçiyiz." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Vergilerin çok yüksek olduğunu düşünüyorum. Gerçekten bizim hani gelir dağılımına göre vergilerin çok yüksek olduğunu düşünüyorum ve bu bizi ciddi anlamda zorluyor. En azından bir araba vergisi, ev vergisi… Bunlar çok fazla bizi… Ben araba almak istiyorum ama o kadar pahalı ki hepsi vergi çünkü kendi üretimimizi yapmadığımız için yurt dışından gelen mallar vergi… Direkt vergi konuyor. Bu vergi benim cebimden çıkıyor. Bu beni aşan bir durum… Bu beni daha da aşağıya çeken bir durum, çok fazla." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"…Çok fahiş olduğunu çok yüksek ve abartı olduğunu insanlara yaşam alanı bırakmadığını düşünüyorum. Vergi ödemek vatandaşlık görevidir ama insanların geliri doğrultusunda ve hakkaniyetli olduğu sürece... İnsanların her şeyini alarak bir vergi sistemi bir de adaletli olmadığını düşünüyorum. Az kazanandan çok vergi, çok kazanandan az vergi alındığı bir sistem de yaşıyoruz." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).

"…Vergi… Hocam vergi olayı da bana göre o kadar saçma bir şey ki hani şu an yaşadığımız bir şey zaten… Yaşadığımız Türkiye'de bana göre kendi düşüncem: ülkeyi ayakta tutan, toplumun, milletin, halkın, vatandaşın verdiği vergi… Senin, benim verdiğim vergi olmasa bu ülke demek ki herhalde bazılarının gözünde tamamen batmış olacak… Yani her sıkıntı anında fakir, gariban, zavallı, ezilen işçi kesimi bu tür insanlardan hakların alınması… Vergi diye alınması çok saçma bir şey… Asgari ücretli olan bir insandan niye vergi alıyorsun ki? Bana göre bu çok yanlış bir şey… Adam zaten asgari ücretle geçinmeye çalışıyor. Neden vergi versin bu ülkeye? Neden? Çok saçma bir şey… Vergi olayına karşıyım. (Gülüyor) Karşıyım derken bence vergi olayı nasıl olmalı biliyor musunuz? Robin Hood olayını biliyorsunuz değil mi? Zenginden alıp fakire veriyor. Değil mi? Eşit bir şekilde davranıyor. Bana göre o bile bir hırsızlık ama bir yandan bakarsan adil bir davranış aslında… Fakir adam zaten geçinemiyor. Sen fakirden niye alıyorsun? İş adamından al, zengin adamdan al, müteahhitten al, serveti malı mülkü olan adamdan al. Hak onların vermesi midir, garibanın vermesi midir? Bana göre zenginden alınsın, fakirden alınmasın. Ben bunu kendim için de demiyorum. Ben

yine vereyim ama çok çok kötü durumda olan işçilerden hiçbir maddi manevi gücü olmayan, imkânı olmayan, daha az statüde olan insanlardan alınmasın diyorum. Bugün bir asgari ücretliden alınmak bence hak yeme olayıdır. Alınmasın yani." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"…Yani ödediğim vergi bana çok net ne olarak dönüyor mu bilmiyorum ama işte devletin kalkınması, şu, bu derken ama yani gereksiz vergiler ödediğime inanıyorum. Vergi cehenneminde olduğumuza da inanıyorum. Bu konuda devleti eleştiriyorum çünkü bir insanın gelirinin %48'i vergiye gitmemeli… Bunu çok faşizan buluyorum. Çok iğrenç buluyorum. O yüzden ticarete girmiyorum. Onu bırak yani işte arabanı şeye götüreceksin, araba muayenesine; ya 15 dakikalık şey için 400 lira alan bir devlet var karşımda. Burada devleti şiddetle, iğrenç ile kınıyorum. Nefret ediyorum bu konuda devletten. (Oldukça net ve sert tavır takındı devlete hissettiği düşüncelerini paylaşırken) Devletten aa, bizzat… Nefret ediyorum. Bunu açıkça söylüyorum çünkü alçakça bir uygulama. Yani trafik sigortası diyor; ulan bana ne faydası oluyor? Trafik sigortasına yılda dünyanın parasını ödüyorum. ÖTV, işte MTV ödüyorum. Ne oluyor? Bana ne faydası oluyor? Sadece devletin burada gerçekten iğrenç ve akıl almaz kazığı olarak görüyorum. Devleti burada iğrenç bir şekilde eleştiriyorum ve nefret ediyorum. (Devletten vergi konusunda nefret ettiğini tekrar etmekle birlikte sert ses tonuyla da bunu destekledi)" *(K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).*

"…Evet, vergi… Vergi, her şey parayla olur. Hizmet, devletin seçilmiş iktidarların hizmet verebilmesi için de para! (Vurgulayan bir ses tonu kullandı) Paraya ihtiyaç vardır. Yani devir artık Osmanlı devri değildir. Yani futuhat yapıp para bir yerlerden bulma devri değildir. Bu ancak vatandaşların ödediği vergilerle bu işler yapılır. Vatandaş vergisini ödeyecek kendisine, efendim yol, su, elektrik efendime söyleyeyim diğer hizmetler gelecek. Vergi ödenmesi şarttır." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"…Bence Türkiye'de vergi ödenmezse asla bu ülke bir yere gelemez. Ha rakamsal olarak… Belki bazı ürünlerde düşük, düşürmesi gerekir. Mesela bana sorarsanız insanların alım gücünün kuvvetli olduğu, hani kuvvetli olması gereken bir ev ve araba vergileri çok fazla… Onun için bu vergi düzenlemesine bir lüks değil. Şimdi lüks vergiyi yapman lazım, bir de bu vergi kişilerin gelirine göre değişmesi lazım. Mesela ben 9 bin lira alıyorum. Benim bir ürüne verdiğim vergi ile bir fabrikatörün o ürüne verdiği vergi aynı ve bu doğru değil. Hani bunu nasıl sağlarsınız? Onu da vallahi Maliye Bakanlığı bununla uğraşsın. Herkesin gelirini biliyorlar. Her şeyini biliyorlar. Ona göre aldığın üründe işte bunu otomatik bir sisteme mi bağlarsınız yani kimlik kartınızla mı alışveriş yapıp vergi düşürürsünüz… Onu bilmiyorum ama Türkiye'de vergi olmazsa çark dönmez. Vergi sistemi de bence bazı ürünlerde düşürülmesi gerekiyor. Üçkâğıtçılık yapılıyor. Hani bu vergileri üçkâğıtta yapan zaten zenginler. Mesela bir dönem özel okullarda gelir düşük kişilere uygulandı bu. Oysaki takip edilmeli. Mesela bir müteahhit hiçbir yerde çalışmıyor gösteriyor kendini adam trilyoner, gidiyor işte bir dilekçe ile o özel okuldan çok yüksek bir miktarda indirim alarak çocuğunun eğitimini sağlıyor ama biz, bizim kayıtlı bordronuz olduğu için o gelire göre sıralamaya bile giremiyoruz. Yani sistem üçkâğıt sistemi… Onu düzeltmek gerekiyor." (K31, Sünni Türk, 35 Yaşında, Kadın).

"…Vergi konusunda tamam… Neticesinde bir vatandaş olmanın verdiği yükümlülükler arasında, haklarımız arasında vergi verme hakkı var ama devlet bize sağladığı yetkiler doğrultusunda vergi verme hakkı insanlara doğuyor… Hani siz vergi verirsiniz ki devlet kalkınsın, köprü yapsın, bize hizmet yapsın ama bize ne yazık ki bazı konularda vergi olarak çok fazla vatandaşa sorumluluk... çok fazla vergi şeyimiz var. Miktar olarak çok fazla kesintimiz var. Onların biraz daha düşmesi mesela ve her şeyden vergi alınmaması… Bazı şeylerin devlet tarafından elini taşın altına koymasını isterdim." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

"…Vergiler fazla… Evet, evet, kesinlikle çok fazla… Bir telefon, bir elektrikten bile o kadar bir vergi alınıyorsa bir de zenginin, fabrikatörün, onların vergisinden indiriyorsa normal fakirden de daha fazlasını alıyorsa haksız vergi." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).

> "…Aslında yani bize şu an için vatandaşlık vatandaşı bulunduğumuz ülkenin bizim için herhalde öngördüğü şey olduğundan yani vergi vermiyorsan vatandaş değilim, sonucu ortaya çıkıyor. Dolayısıyla ben yurttaş olarak hani mecbur kalıyorum. Vergi ödemeye mecbur hissediyorum. Vergi verdikçe de vatandaş olarak görünüyorum galiba devlet nezdinde. Ben vergimi ödeyip vatandaş oluyorum fakat devlet benim çıkarlarımı korumuyor, benden aldığı vergilerle bana hizmet etmiyor, zaten vergiler de çok fazla, haddinden fazla." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre, Alevi Kürt katılımcılar, vergi ödemenin gereklilik olduğunu fakat devletin yurttaştan vergi alırken adil davranması gerektiğini belirtmiştir. İktidara yakın kesimlerin vergi konusunda iktidar tarafından savunulduğunu belirten katılımcılara göre vergi kaçıran bireyler üzerinde de devletin denetimi bulunmamaktadır. Alevi Türk katılımcılara göre, vergi ödemek yurttaşlık görevidir fakat alınan vergiler gelirle doğru orantılı olmalıdır. Sünni Türk katılımcılar, verginin kazanç ile orantısının devlet tarafından sağlanması gerekliliğini belirtmiş ve devletin vergi ile ayakta durmasından kaynaklı olarak vergi ödemenin gerekli olduğunu ifade ederek vergilerin çok fazla olduğunu belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcılar, vergi ödemenin yurttaş olmanın gerekliliği olduğunu fakat vergi miktarının çok fazla olduğunu belirterek sosyoekonomik seviyesi yüksek bireylere vergi indirimi yapılmasına karşılık düşük sosyoekonomik seviyedeki bireylerden vergi alındığını ifade etmiştir.

5.4.9. Yurttaşlığın Kültürel Boyutuna Yönelik Algı

Bu başlık altında yurttaşlığın kültürel boyutunun yurttaşlık kimliğinin inşasındaki etkisi farklı etnik ve mezhep grupları açısndan yurttaşlığa ilişkin semboller, sembollerin çağrışım yönleri ve yurttaşlığın kültürel hakları sağlaması noktalarında incelenecektir.

5.4.9.1. Yurttaşlığa İlişkin Semboller

Ulus devlet, yurttaşlar arasında birlik ve beraberliği sağlamak amacıyla bayrak, marş gibi bazı özel sembollere gereksinim duymaktadır. Bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı kimliğine sahip bireyler için hangi sembollerin bu kapsamda değerlendirildiği ve özellikle farklı etnik ve mezhep gruplara üye bireyler açısından yurttaşlık kimliğinin inşasında bu sembollerin ne ölçüde etkili olduğu önemlidir. Bu açıdan katılımcılara; "Size göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolleri/simgeleri nelerdir?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %95'i Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı sembolünün bayrak olduğunu belirtirken %5'i Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolü olduğunu ifade etmişlerdir.

Diyarbakır'da ikamet eden farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerden Alevi Kürtlerin, Sünni Kürtlerin, Sünni Türklerin tamamı (%100), Alevi Türklerin %75'i Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolünün öncelikle bayrak olduğunu belirtmişlerdir. Bayrağın

Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolü olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur. Verilen cevaplarda bayrakla birlikte İstiklal Marşı, vatan, Atatürk'ün de ifade edilmesi dikkat çekicidir.

"…Tabii ki sembolleri simgeleri vardır. En azından hani şöyle diyeyim: Tüm Türkiye toplumu için mi konuştunuz yoksa Türk için mi? Tüm Türkiye Cumhuriyeti toplumu için konuştuysanız bayraktır. İkisi farklı şeyler. Tüm Türkiye toplumuyla Türk toplumu farklı. Hepimiz için bayraktır. Cumhuriyet… (cümleyi tamamlamadı) madem tüm Türkiye toplumu için konuştunuz. Tabii ki en basitinden bayrak... En büyük belirleyici sembolümüz. Yine hani Türkiye'ye genellediğiniz için çok fazla bir şey söyleyemiyorum. Sadece bayrak. Bayrak, vatan, toprak yani bu. Ama siz farklı tek bir ırk için söylediyseniz, çok farklı simgeler söyleyebilirim. Bu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak, bunlar yani." (K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

"…Sembolleri bayrak, İstiklal Marşı ve dili." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"…Tabii ki yani bayraktır, Mustafa Kemal Atatürk'tür." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"…Yani en bana göre birincisi bayrak… İkincisi ne olabilir? (Düşünüyor) Belki de dini duygular olabilir. Müslüman bir ülke olduğumuz için… Öyle söyleyeyim ya da ben öyle düşünüyorum. Bunlar yani aklıma gelenler." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).

"…Bayrak, bağımsızlık aynı amaca hizmet etmek… Bu denli şeyler, İstiklal Marşı." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

"…Türkiye Cumhuriyeti… Bayrak… Ama Türk bayrağı değil, Türkiye Cumhuriyeti bayrağı. O bayrak bizi bir arada tutuyor, Türk bayrağı dersek o zaman başka milletlerin de bayrağı araya girer. İşte sarı kırmızı yeşil renkleri bizim için önemlidir ama biz buna bayrak demeyiz. Yani ben demiyorum, severiz sadece o renkleri. Kültürle alakalı yani. Sonra İstiklal Marşı olabilir, (düşünüyor) Türkiye Cumhuriyeti nüfus cüzdanı olabilir. Bunlar hep Türkiye'ye aidiyeti gösterir bana göre." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

"…Yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmanın en büyük sembolü bana göre ay yıldızdır. Çünkü dünyada Hilal'le Haçın savaşı vardır. Hilal biziz haç onlardır. Yani buna Siyonizm, buna Hristiyan âlemi denilebilir. Anglosaksonlar, Haçlılar bunları katabilirim… Benim için en büyük şey ay yıldızın olmasıdır. Bununla da gurur duyuyorum." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"…Bayrak simgedir. Yani semboldür ama anlamı büyük bir semboldür. Yani neyi simge ediyor? Devleti, özgürlüğü, bağımsızlığı, birlik beraberliği… Dolayısıyla önemlidir. Ha yerde görsem içim el vermez. Onu kaldırırım. Balonlara bayrak çiziyorlar. Sonra çocuklar futbol maçı yapıyor onlarla… Gıcık oluyorum. Diyorum; sen niye bayrağa niye tekme atıyorsun? O bayrağı, bu balonu kim çizdi. (Gülüyor) O da ayrı bir problem. Ha bir tarafta da adam bikini, mayo yapıyor. Şort yapıyor bayrağına. E giyiyor. Rahatsız olmuyor. Bayrağın üzerine basıp duruyor. Burası işte Amerika memurun, devlet adamının yeridir, diyor. Onun üzerinde duruyor falan… Bana mesela bu yaklaşım itibariyle zor geliyor. Ben bayrağa kutsuyorum demektir bu da galiba." (K49, Sünni Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"…Sembol ve bayraktır birincisi. İkincisi İstiklal Marşı'dır. (düşünüyor) Atatürk'tür. İslamiyet'tir." (K31, Sünni Türk, 35 Yaşında, Kadın).

"…Sembolün Türkiye Cumhuriyeti'nde olan bir simgesiyle bayrağımızdır. Bayrağımız var. Ondan sonra yani cumhurbaşkanımız olsun, eski cumhurbaşkanlarımız olsun… Ülkeler arasında ziyaretler oluyordu… Bir seviniyorduk. Yani bu da örnek veriyorum halk arasında bugün diyorlar ki mesela cumhurbaşkanı saray yaptırmış ama ben şu anda bu kadar masrafı gidiyor. Buna gerek yoktu. Estektir, köstektir, genel olarak uçağa, arabaya biniyor. 10 trilyonluk uçağa biniyor. Yani bu halk arasında söyleniyor ama ben ona karşıyım. Bir cumhurbaşkanımız bugün bir Amerikan Beyaz Saray'ı varsa benim de bir cumhurbaşkanımın

külliyesi olacak. Ben buna karşı değilim. Ben yani ona karşı değilim." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"…Bayrak, marş… Ondan sonrasında farklı etnik yapılar. Bunlar benim aklıma gelebiliyor. Hepsinin bir arada yaşaması, hepsinin buranın vatandaşı olması." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembollerinin tüm farklı etnik ve mezhep gruplarını birleştirmesi ve hepsi açısından önemli olması nedeniyle öncelikli olarak bayrak ardından istiklal marşı ve Mustafa Kemal Atatürk olduğunu belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcılar, bayrak, ortak amaç birliği, İstiklal Marşı ve Türkiye Cumhuriyeti nüfus cüzdanına sahip olmanın Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına çağrışım yaptığını ifade etmiş ve bayrağın Türk etnisitesine değil, Türkiye Cumhuriyeti'ne ait olduğunu belirtmiştir. Sünni Türk katılımcılar, bayrağa dini hassasiyetleri gereği önem atfettiklerini ifade ederek bayrağın yanı sıra İstiklal Marşı, Mustafa Kemal Atatürk ve İslamiyet'in de Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolü olduğunu ifade etmiştir. Alevi Türk katılımcılar, bayrağın yanı sıra farklı etnisitelerin bir arada yaşamasının da Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolü olduğunu vurgulamış ve Türkiye'nin yurtdışında iyi maddi olanaklarla temsil edilmesinin de önemli olduğunu belirtmiştir.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %25'i Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolü olduğunu ifade etmişlerdir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolü olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Bana göre bu ülkeye gelmiş geçmiş en büyük insan Mustafa Kemal Atatürk… Ondan başkasını tanımadım. Gerçekten öyle… Küçüklüğümüzden beri rahmetli nenemle de hep, bunu gördüm, yaşadığım, bildim. Ya Atatürk gibi bir insan gerçekten Türkiye'ye gelip gitmedi. Bir tek o gelip gitti bana göre. Yıkık bir imparatorluktan modern bir devlet yaratan, Kürdü, Türkü, Arap'ı herkesi bir arada ülkeyi kurtarmak için bir araya getiren büyük biri. Onun sayesinde özgürüz. Ondan sonra kimse herkesi bir araya getiremedi, hep bölmeye çalıştılar. Yani bence bir tek o ve İstiklal Marşı ve andımız." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"…Türkiye Cumhuriyeti sembolleri… Bana göre Atatürk'ün devrimleridir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesidir bana göre. Bu önemli. Dünyada yokken o verdi, o sağladı. Sonra bayraktır, nüfus cüzdanıdır. Bunlardır yani." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Türk katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının temel sembolünün gerek Türkiye'yi bağımsız bir ülke haline getirmesi, gerek farklılıkları ortak amaç hedefiyle bir araya getirmesi gerekse de kadınlara sağladığı haklar bağlamında Mustafa Kemal Atatürk olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılar, Mustafa Kemal Atatürk'ün ardından bayrak, İstiklal Marşı, nüfus cüzdanı ve andımızın Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolleri olduğunu belirtmiştir.

5.4.9.2. Yurttaşlığa İlişkin Sembollerin Duygusal Çağrışımları

Yurttaşlığa ilişkin sembollerin neler olduğu neler olduğu sorusuna alınan cevabın ardından katılımcılara; "Bu sembol(ler) size neyi çağrıştırmaktadır?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %93,3'ü Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına ait sembollerin kendilerinde olumlu çağrışımlar yaptığını ifade ederken %6,7'si olumsuz çağrışımlar yaptığını belirtmiştir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin, Alevi Türklerin, Sünni Türklerin tamamı (%100) ve Sünni Kürtlerin %25'i sembollerin kendilerinde olumlu çağrışımlar yaptıklarını belirtmişlerdir. Sembollerin olumlu çağrışımlar yaptığını ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> "…Vallahi Mustafa Kemal'i ben çok severim. Mustafa Kemal'in bu ülke için yaptığı şeylerin çok büyük olduğuna inanıyorum. Belki zamanı yetmemiştir, vakti yetmemiştir. Bu ülkede yepyeni yani o zorluklar içerisinde büyük şeyler başarmıştır. O yüzden Mustafa Kemal benim için çok özeldir ben öyle bakıyorum. Milliyetçi duygularla değil de şey yani… Onun yenilikçi olması, onun devrimci olması onlar beni etkiliyor. Yani hiçbir şeyin olmadığı bir ülkede, borçlarını olduğu bir şeyden imparatorluktan tamamen sıfırdan borçlu bir ülke devir alıyor ve dünya kadar fabrika kuruyor. Öyle basit değil hem de çok uzun yıllara dayanan bir şey değil. Ben öyle bakıyorum olaya." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

> "…Birlikteliği, dostluğu, birlikte yaşamı, aslında aynı olduğumuzu, bir olduğumuzu, birbirimizden farklı olmadığımızı, farklılıklarımız olsa dahi aslında insan olarak birbirimizden farklı olmadığımızı çağrıştırıyor yani." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

> "…Ya bir ülkeyi ülke yapan bütünleştirici, bağdaştırıcı özellikleri taşıyor. Yani bir ülkeyi ülke yapması… Bayrak vardır, millet vardır, dil vardır ve bunlar bir ülkenin oluşması için gereken şartlar." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

> "…Ya Mustafa Kemal Atatürk, andımız, İstiklal Marşı ile din, dil, ırk, köken ayrımı yapmadan Türkiye'de yaşayan bütün insanları bir toprak altında bir arada tutan bir insan… Bakın devlet bile bir insan işe aldığı zaman ve Atatürk döneminden de bahsediyorum hiç Bir zaman Türk, Kürt, ırk, cins ayrımı yapmadan kadın ayrımı bile yapmadan insanlara eşit bir çatı altında davrandığı dönemdi aslında büyüklerimizin anlattığına göre ama maalesef şu an öyle bir şey yok." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

> "…İstiklal Marşı olmadan okula giremezdik. Kesinlikle... Akşam çıkışında… Sabah girişinde, çıkışında böyle bayrağımızı çekiyoruz İstiklal Marşı'nı okuyoruz. Bayrağımızı çekiyoruz. Allahaısmarladık diyoruz, gidiyoruz. Nüfuz cüzdanı da aynı. Türkiye Cumhuriyeti'ni ilan ediyor nüfus. O nüfus olmazsa bir şeye yaramazsın. Atatürk'te önemli, saygı duyuyoruz. Onun şeyini yaşıyoruz. Onun adını yaşıyoruz. Cumhuriyeti o kurdu. Bunlar hep bize gurur veren şeyler." (K45, Alevi Türk, 64 Yaşında, Kadın).

> "…Yani şimdi bayrağımızı görünce duygulanıyoruz. Yani şimdi bir yerde diyelim ki örneğin; bir spor yarışmalarında ya da herhangi bir yarışmalarda Türk bayrağının başta çekilmesi insanı duygulandırıyor yani." (K36, Sünni Türk, 65 Yaşında, Erkek).

> "…Ya milli duygu bana göre benim bugüne kadar gördüğüm en anlamlı sembol ve simgeler. Çok anlamlı. Marşta aynı şekilde çok anlamlı... E tabii ki diğer ülkelerin ben çok fazla marşlarını bilmiyorum içerisinde neler söyleniyor ama gerçekten hem bayrağımız olsun hem marşımız olsun çok anlamlı, çok yerinde ve bunlar için kanını dökmüş şehitlerimize de Allah'tan rahmet diliyoruz. Böyle bir bayrağa sahip olduğumuz için de ben kesinlikle gurur duyuyorum." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

> "…Yani bana vatan sevgisini çağrıştırır. Dediğim gibi milli kültürü, milli değerlerin, ortak olan değerlerin yaşatılması, gelecek nesillere aktarılması… Bunları hatırlatır biraz da." (K31, Sünni Türk, 35 Yaşında, Kadın).

> "…Mesela Türk bayrağı ile ilgili şöyle bir durum bildireyim: Türk, ay yıldız, ay ve yıldızdan oluşan bir kırmızı olan bayrak… İlk bayrağı Kosova Savaşı sırasında ağır yenilgi aldığı sırada Türkiye, Türkiye Cumhuriyeti… Oradayken o kadar çok şehit kanı varmış ki geceleyin ay ışığı yansımasından dolayı o zaman da hilal varmış herhalde… Bayrağın anlamı oradan geliyor. Türk bayrağının simgesi ondan esinlenerekten yapılmış. Yıldızdaki kavram insanı temsil etmekte, ay ise bağımsızlığı temsil etmekteydi. Onu öyle bilirim. Anlamı bu denli, hani özgürlük." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

> "…Kesinlikle bayrak, İstiklal Marşı… İkisini de çok seviyorum. Ay yıldızı gördüğüm zaman ülkem aklıma geliyor. Türkiye Cumhuriyeti geliyor. İstiklal Marşı'nı duyarken yine aynı şekilde yani gurur duyuyorum." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti sembollerinin kendilerine ulus devletin gerekliliği olan tüm farklı kimlikleri bir çatı altında toplama ve birliktelik kavramlarını çağrıştırdıklarını ifade etmiştir. Alevi Türk katılımcılar, sembollerin farklılıkları bir araya getirme gücüne sahip olmalarından ötürü sembollerle gurur duyduklarını ifade etmiştir. Sünni Türk katılımcılar, sembollerin kendilerine ortak değerleri hatırlattığını ve sembollerle gurur duyduklarını belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcılar ise, bayrak sembolünün özgürlüğü çağrıştırdığını ve sembollerle gurur duyduklarını belirtmiştir.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %25'i Türkiye Cumhuriyeti sembollerinden bayrağın kendilerinde olumsuz çağrışımlara neden olduğunu ifade etmişlerdir. Bayrağın olumsuz çağrışımlara neden olduğunu belirten katılımcının cevabı aşağıda sunulmuştur.

> "…Türk bayrağı aslında bana kötü şeyler çağrıştırıyor. Yani bu benim kendim Türk bayrağı ile ilgili herhangi bir problemim yok ama bu bölgede yapılan bütün zulümlerden sonra işte Türk bayrağı kullanıldı. O yüzden de Türk bayrağı gördüğümüz yerde bu biraz şeye benzer işte hayvan terbiye ederken ıslık çalarlar ya da bir sesli bir uyaran verirler ve bunları bir şeye alıştırabilmek için… Yani mesela filin ayağını kaldırabilmesi için ayağının altına bir miktar ısı verirler. Dolayısıyla bir süre sonra düdük sesi geldiğinde fil kendiliğinden ayakları yanacak diye ayaklarını kaldırmaya başlar. Bizim için de durum aynıdır. Türk bayrağı gördüğümüzde anlarız ki artık orada bir zulüm ardından gelecektir, diye… İstiklal Marşı ile ilgili herhangi bir problemimiz yok. Ya neticede günün şartları ile yazılmış, edilmiş ve güzel bir şiirdir. Mustafa Kemal Atatürk'ten bahsetmek istemiyorum (kızgın bir ifade ile söyledi)." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamaya göre, Sünni Kürt katılımcı Türk bayrağının kendisi içim olumsuz çağrışımlar yapığını, bunun nedeninin ise Türk milliyetçiliği nedeni ile Kürt etnik gruplarına uygulanan baskılar olduğunu ifade etmiştir. İstiklal Marşı'na karşı nötr olduğunu ifade eden katılımcı Mustafa Kemal Atatürk'ün olumsuz çağrışımlara neden olduğunu açıklama yapmaksızın sert bir ifade ile ortaya koymuştur.

5.4.9.3. Yurttaşlığın Kültürel Hakları Sağlaması

Son yıllarda siyasi haklar kadar talep edilen kültürel haklar da devlet ve vatandaş arasındaki ilişkinin hak boyutları arasında yer almaktadır. Bu açıdan farklı etnik ve mezhep kimliklerine sahip bireylerin kültürel hak taleplerinin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı tarafından sağlanıp sağlanmadığı yurttaşlık kimliğinin inşasında önemlidir. Bu bağlamda katılımcılara "Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kültürel haklarınızı sağlayabiliyor mu? Bu konuda neler söylersiniz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcılardan %52,6'sı Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kültürel haklarını sağlamadığını ifade ederken %47,4'ü sağladığını belirtmiştir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin tamamı (%100), Alevi Türklerin ve Sünni Kürtlerin %60'ı, Sünni Türklerin ise %16,7'si Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kültürel haklarını sağlamadığını belirtmiştir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kültürel haklarını sağlamadığını ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Hayır, hayır, hayır, hayır… Hayır. Bu konularda devlet çok geri. Yani denetim yapanlar çok geri. Maalesef böyle yani… Mesela Kürtlerin ana dilde eğitimi kabul edilmedi. Mesela Aleviliğin de ister seçmeli ders ister başka bir şekilde tamamen eğitim müfredatı içerisine yerleştirilmeli bence… Ama ben bilmiyorum. Ama ben herhalde 57 senedir duymadım. Ama yarın duyar mıyım? Onu bilmiyorum. Ama bugüne kadar duymadım. Babalarımız da görmedi herhalde böyle bir şey. Bu anlamda devletin vatandaşlarına bu anlamda ayrımcı davrandığını görüyorum. Ya ben bakarken de bazen devleti Sünni devlet gibi görüyorum aslında. Öyle bakıyorum ama öyle olmamalı. Din anlamında Sünni devleti yani. Çünkü eğitimden fazla bütçenin ayrıldığı diyanete ayrıldığı bir ülke Sünni şimdi… Diyanet'in içerisinde de din işlerinde Aleviler yoksa bu ülkede Hristiyanlar yoksa bilmem neler yoksa bence o Sünni devlet anlayışıdır. Ben öyle bakıyorum." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).*

> *"…Net olarak sağlamıyor. Yani şunu söyleyeyim: Ben çocuklarımın kendi ana dilinde eğitim görmesini istiyorum. Ana dil eğitimi bizim için çok önemlidir. Ülkemiz için çok önemlidir. Nasıl ki biz başka ülkelerde Avrupa ülkelerinde Türk vatandaşlarımızın kardeşlerimizin orada eğitim eksiklikleri olduğu zaman bir tepki verebiliyoruz. İşte ne bileyim? Fransızlaşmayın, İngilizleşmeyin, Almanlaşmayın gibisinden kendi özünüze dönün. Burada da aynı şekil burada yaşayan coğrafyamızda yani buranın asıl vatandaşı olan insanların da kimlik sorunları ile alakalı sıkıntıların olduğunu düşünüyorum. Bu konuları çözmemiz lazım. Mezhepsel olarak da sorunlarımızın olduğunu düşünüyorum. Yani camilerimiz var. Tabii ki Allah'ın evleri… Her yol Allah'a çıkar bizim şeyimiz de ama cem evlerimize de saygı duymak zorundayız, işte Alevilik okullarda okutulmalı, herkes Sünni değil ki. Ondan sonra bütün ibadetlerimize saygı duymak zorundayız. Her yol yüce Rabbime çıktığı için hepsi aracı benim için, hepsine saygı duyup onlara gereken bütün koşulları sağlamamız lazım. Yardımcı olmamız lazım diye düşünüyorum." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).*

> *"…Ya bana göre belli ölçülerde sağlayabiliyor ama tam bir ölçü sağlanabiliyor diyorsanız, sağlanamıyor. Mesela örneğin; Hani Kürtçenin konuşulması siyasi olarak görünürken ama Kürtçenin konuşulması kimseye zarar verecek bir şey değil. Yani hani zaten hani bu saatten sonra kimse gelip bir Kürt devleti kurulsun istemiyor en azından ama insanlar sokakta kendini hangi dilde rahat ifade edebiliyorsa o dilde kendini ifade ettiğinde insanlar şöyle bir dönüp bakmasın. Uzaylı gibi ne konuşuyor bu, diye bakmasın istiyoruz. Yani bunu ülkece istiyoruz. Özellikle hadi biz genç kuşaklar yine buna aşmış durumdayız ama annelerimiz babalarımız ya da anneannelerimiz, babaannelerimiz Türkçe bilmiyorlar. Hani yaşamamışlar. Köyde büyümüşler. Okula gitmemişler. Okuma yazma bilmiyorlar. Kendilerini öyle ifade edebiliyorlar ama batıya gidince bunun çok büyük sıkıntısını yaşıyorlar gerçek anlamda. En azından kendilerini özgürce ifade etsinler ettiklerinde de şiddete maruz kalmasınlar. Bunun birçok*

örneğini batıda Kürtçe konuşuldu diye şiddete maruz kalan birçok kişi gördük. Cinayet ile sonuçlananlar bile dahi var. Alevilik de önemli. Eskiden olduğu gibi gizli gizli yapılan cemler yok, büyüklerimize göre daha şanslıyız ama çocuklarımız hala okullarda din derslerine girmek zorunda. Sünniliği öğrenmek zorunda. Alevi sonuçta. Cem evlerimiz ibadethane sayılmıyor. Bunlar yokken kültürel haklarımızı sağladığını söylemek de zor." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"…Yok, hayır sağlayamıyor maalesef. Ben birçok noktada sağlamadığını düşünüyorum. Bugün en basitinden benim oğlum 18 yaşında, 3 yaşında da bir oğlum var. Kur'an-ı Kerim dersi eğer verilebiliyorsa benim oğluma cem ile ilgili ya da Alevilik ile ilgili bir derste verilebilir ya da Kürt bir insana Kürt kitabı altında Kürtçe eğitim verilebilir. Böyle özgür olabilir yani. Bu yüzden bence sağlamıyor kesinlikle… Ben oğlumun her tür dini bilmesini isterim mesela. Sünniliği bilmesini, Aleviliği, Kur'an'ı kitapları… Her dini bilmesini isterim. Her şeyi bilsin. İstediğine kendisi inansın. Özgür olsun yani. Ben mesela şu an şunu özellikle söyleyeyim; oğluma Alevi olduğum için oğluma baskı yapıp sen de Alevi olacaksın… Alevi düşüncelerine sahip olacaksın, diye asla baskı yapmam. Ben oğluma şu anda 18 yaşında… 18 yaşına kadar Kur'an ya da dine dayalı hiçbir şey okutturmadım. 18 yaşına gelsin kendi mutlak iradesiyle istediği şeyi araştırsın. İstediğine tabii olsun ama doğru bir şekilde… Bu yani dinle insanların çocukların beynine girmek bana göre çok yanlış… 18 yaşındaki bir çocuğun ne günahı olabilir ki? Oysaki bakın etrafınıza kız çocuğu dünyaya gelir gelmez başörtü örttürüyorlar. Ne günahı olabilir ki? O masumdur bana göre… Bize göre, Alevileri göre… Günahsızdır." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"…Sağlayamıyor. Yani misal olarak; 10 hanelik bir köye cami yapıyor. Ona imam atıyor. Maaşını veriyor. Dedelere maaş vermiyor. Bizim dedemiz yok burada mesela, cem evimiz de yok. Cem evi kurulmuş ama yöneten yok. Cem evi yani bir dayımgil bir yer kurmuşlar ama yöneten yok. Yani o suç devlette değil. Yani kendimizde de hatayı bulmamız lazım ama çoğunluk devlette." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"…Yok hayır sağlamıyor. Yani vatandaş olarak aslında bir eğitim hakkım var. Verilmiyor. İşte bir kendi dilimde, kendi anadilimde gidip hizmet alma hakkım var. Sağlanmıyor ki bunlar daha çok problem olarak karşıma çıkıyor. Eğitimi veriyor ama dil bana ait değil. Ücretsiz eğitim hakkım var, doğru… Devlet vatandaş olarak bana bunu sağlıyor ama benim olmayan bir dilde… Bazı hakları sağlıyorsa bazılarını vermiyor devlet bize." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"…Kültürel, yok sağlamıyor. Hangi alanlarda sağlamıyor? (Düşünüyor) Yani aslında daha çok yani ben şöyle düşünüyorum: bütün bu eğitim yani kültür, kültürel eğitim de buna dâhil olmak üzere genelde elit kesimin ve ne derler ona? Paralı kesimin daha çok sahip olduğu bir şey bu… Yani o imkânlara daha çok sahip olabiliyor. Ne yazık ki ekonomik yönden düşük gelirli insanlar kültürel hiçbir faaliyeti o kadar da yani onlar kadar katılamayabiliyor çünkü hepsi eşit imkânlar sunulmuyor kültürel açıdan dolayısıyla bu noktada… Yani maddi imkân ne kadar fazla ise kültürel haklar da o kadar çok olduğunu düşünüyorum." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

"…Evet, yeterli değil. Emekli maaşıma verilen zam, komedi. Sanki dilenciye verir gibi… (sitem etti) Enflasyonu yalan söylüyorlar ona göre de emekli maaşına zam yapıyorlar. Yetmez mi? Kültürel hak illa kendi dilini konuşmak mı? Kendi dilimi konuşuyorum ama zenginlerin faydalandığı birçok şeyden faydalanamıyorum, maaş yetmiyor tatile gidemiyorum." (K11, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcılar, çoğunlukla anadilde eğitim konusu üzerinde durmakla birlikte Alevilik bağlamında Cem evlerinin ibadethane statüsüne sahip olmaması, Alevi öğrencilerin katılmak zorunda olduğu zorunlu din dersi, Diyanet İşleri Başkanlığında Sünni mezhep dışında farklı din ve mezheplerin temsilcilerinin olmaması gibi nedenler ile Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kültürel haklarını sağlamadığını ifade etmiştir.

Alevi Türk katılımcılar, Sünni sayının az olduğu bölgelere dahi cami yapıldığını ve imam atandığını fakat Alevi sayısının fazla olduğu yerlere cem evi yapılmadığını, yurttaşların kendi çabaları sonucu yapılan Cem evlerinde ise dedelerin bulunmadığını ifade ederek zorunlu din dersi üzerinde durmuşlardır. Ekonomiden kaynaklı kültürel haklara sahip olamadıklarını belirten katılımcılar, bu durumun yanı sıra devletin eğitim hakkı sağladığını fakat anadilde eğitim hakkı sağlamayarak bazı hakları yurttaşlara verirken bazı hakları vermediğini ifade etmiştir. Türkiye'de farklı dillerin olmasının siyasi bir boyutu olmadığını sadece kültürel çeşitlilik olduğunu belirten katılımcılara göre devletin bu kültürel çeşitliliğe karşı hoşgörülü olması gerekmektedir. Sünni Kürt katılımcı ise kültürel hakların sadece anadilde eğitimden ibaret olmadığını aldığı emeklilik maaşının kültürel haklara ulaşımında engel olduğunu belirtmiştir. Sünni Türk katılımcı ise kültürel hakların kapsamının sadece ana dil olmadığını ifade ederek sosyo-kültürel faaliyetlere katılımın da kültürel hak kapsamında olduğunu ifade etmiş ve bu anlamda kültürel haklardan faydalanamadığını belirtmiştir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %83,3'ü, Sünni Kürtlerin ve Alevi Türklerin %40'ı Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kültürel hakları sağladığını ifade etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kültürel hakları sağladığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Yani (düşünüyor) yani sağlıyor büyük bir ihtimal ama ben yine de şey de katılmıyorum… Yani AK Parti şunu sağlamalıydı; yani Amerika'da zenci, beyaz, ırk ayrımında Amerika az çok yol kat etti zamanında. Ben çünkü Amerikan hava üstünde çalıştım. Siyahlarla, beyazlar aynı pisuvara bile işemiyorken, aynı havuza bile girmiyorken… Şimdi Amerika'da zenci okullar var. Ben mesela şunu eleştiriyorum. Arkadaşım Kürt okulu aç Kürtçe öğrenmek isteyen oraya gitsin ya da Kürtler, Kürtlerin ana dili Kürtçedir, densin. Bu çok güzel demokrasinin en güzel mozaiğidir. Yani ben buna katılıyorum ama devlet burada tabii niye belirleyici yollar kat etmiyor. Onu anlayamıyorum. Bir Kürt, ben Kürtçe okula göndermek istiyorum çocuğumu demeli çünkü o da bu ülkenin vatandaşı… Anayasa onu gösteriyor yani çünkü Kürtçe indo-european dillerden geliyor. Yani orta Avrupa Hint grubu dillerinden geliyor. Yani 10-12.000 yıllık bir geçmişi olan yaşayan bir dil. Allah Allah niye onun çocuğunu Kürtçe doğru düzgün öğrenmesin? Ötekileştirmemek lazım bence." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).*

> *"…Kültürel haklarımızı gayet tabii sağlayabiliyor. Biz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyız. Bütün Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının kullandığı haklarının hepsini kullanma hakkına sahibiz yani. Devlet siz doğudasınız, doğu Kürt'tür deyip batıdakiyle aynı haklara sahip değilsiniz demiyor bize. Onlar ne hakka sahipse biz de burada aynı hakka sahibiz." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).*

> *"…Şu anda sağlıyor sanki. Önceden yoktu. Sokakta Kürtçe konuşma, Kürtçe müzik… Şimdi devletin kanalında Kürtçe var. Devletin denetiminde ama var. Eskiye bakınca bunlar iyi şeyler. Bir nesle Kürtçeyi unutturdular, Kürtçe konuşmayı unutturdular ama yine de iyi şeyler yani. Belki daha da iyi olur." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).*

> *"Evet. Evet… Bence sorun yok… Ben çocuklarıma evde Kürtçe öğretiyorum okulda da Türkçe. İkisi de bizim dilimiz. Biz çocukken Kürtçe konuşmak yasaktı. Ancak evde, kendi aramızda konuşurduk. Şimdi öyle değil. Müziklerimiz var, halaylar, oyunlar." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).*

"...Şimdi sağlıyor. Evet. İbadet oluyor yani. Şimdi mesela örnek vereyim: Bir Müslüman diyelim. Herkes hepimiz Müslümanız... Bir gün bir namaz saati gelmişse, bir sokak ortasında ceketini çıkarıp namazını kılabiliyorsa biz de onu yapabiliyoruz yani... Kimse ondan yana sıkıntı yok." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Türk katılımcılar, ülkenin doğusunda Kürt etnisitesinin yoğun olduğu bir yerde yaşamanın yurttaşlık hakları bağlamında herhangi bir kısıtlamaya neden olmadığını, batıdaki yurttaşlarla eşit haklara sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Amerika'nın uyguladığı çok kültürlülük politikaları ile yurttaşları arasında eşitliği sağladığını belirten katılımcılara göre mevcut hükümet de çok kültürlü bir politika izleyerek anadilde eğitimi sağlamalıdır. Sünni Kürt katılımcılar geçmişte anadilde konuşmanın dahi yasak olduğunu, günümüzde bu durumun ortadan kalktığını, Kürtçeye karşı yasakların yumuşadığını ifade ederek bu durumun geleceğe dair umutlarını arttırdığını belirtmiştir. Alevi Türk katılımcılar ise ibadetlerinin özgürce gerçekleştirmelerinden yola çıkarak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kültürel hakları sağladığını ifade etmişlerdir.

5.4.10. Yurttaşlık, İnanç ve Kimlik

Bu başlık altında yurttaşlık kimliğinin inşasında yurttaşların sahip oldukları inançların etkisi farklı etnik ve mezhep grupları bağlamında incelenecektir.

5.4.10.1. Milli ve Dini Bayramlara Yönelik Algı

Ulus devletler, milli bayramlardan yurttaşları arasında birlik ve bütünlüğü sağlamak amacıyla faydalanmaktadır. Öte yandan dini bayramların da ulus devletlerden bağımsız olarak inananlar arasında böyle bir misyona sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan Türkiye için milli ve dini bayramların farklı kimlikler bağlamında nasıl algılandığı araştırmamız için önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara; "Milli ve dini bayramlar konularındaki düşünceleriniz nelerdir?" Sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %64,7'si milli ve dini bayramların olması ve korunması gerektiğini, %11,8'i günümüzde dini bayramların daha önemli olduğunu, %11,8'i milli bayramların halktan kopuk olduğunu, %5,9'u milli bayramların kutlanılmaması gerektiğini ve %5,9'u ise her iki bayramın da kendisi için bir anlam ifade etmediğini belirtmiştir.

Diyarbakır'da ikamet eden farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerden Sünni Türklerin tamamı (%100), Sünni Kürtlerin %80'i, Alevi Kürtlerin %50'si ve Alevi Türklerin %33,3'ü milli ve dini bayramların olması ve korunması gerektiğini ifade etmiştir. Milli ve dini bayramların olması ve korunması gerektiğini ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Olmalıdır çünkü insanları bir araya tutan, bir arada tutan seremoniler ritüellerin varlığı bu 10.000 yıl önce de böyleydi, paganist dönemde de böyleydi… Onlar da işte gök tanrılara inanırlardı, bilmem ne yaparlardı. Gider insan keserlerdi. Bu ritüeller olmalı ama tabi bu radikal olmamalı. Yani nasıl? İşte çocuk bayramı, işte ve Spor Bayramı… Bu bazda tabii ki bunlar toplumu ayakta tutan şeyler… Toplumun temel taşları bence... Zaten dini şeylere hiç karışmam konuşturmam bile, konuşmam bile olması gerekendir. Bir Kurban Bayramımız, bir Ramazan Bayramımız… Bunlar bizim yani etnik kökenlerimizin temelidir. Buna Alevi de Sünni de herkes dâhildir. Yani bugün Alevileri ayrıştırıyoruz ama Hz. Ali'nin namaz kılmadığı, oruç tutmadığı bir dönem olmamış. Camiden çıkmadığı bir dönem olmamış ama Alevi kardeşlerimiz camiye gitmiyor. Bahaneye çok kötü bulmuşlar yani… Yanlış, yanlış görüyorum." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"…Güzel olması gereken, önemli şeyler. Gerçekten Türkiye Cumhuriyeti'nde ve sistemi oturmuş. Güzel… Bu dini bayramlar, milli bayramlar uygun, anlamına, önemine uygun kutlanış şekli de esasen anlamına da uygun ama son dönemlerde işte işçi bayramı vs. Bu tür şeyleri de bayram niyetine kutlamak bana çok doğru gelmiyor. Yani işçi bayramı yok. Ne bileyim, başka şu an aklıma o geldi. İşte ne bileyim (düşünüyor) bayram veya şeyler genel olması gerekiyor. İşte şuraya bayram... O zaman herkese de bayram oluyor. Ben işçi değilim ki… Mesela böyle genel olması lazım. Ülkeyi komple ilgilendirecek. Mesela bayram bana göre neşe ve mutluluktur. O neşe ve mutluluğu etrafınla paylaşman demektir. Şimdi işçi bayramı yapıyorsunuz. Adamlar birbirlerini öldürüyor. Mesela Nevruz… Yani bilmiyorum ki… Hani ben Nevruz kutlanması nedir? Ne faydası var? Yani anlam ve önemi nedir? Çok bana anlamlı gelmiyor. Bir de genel olması daha iyidir." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

"…Dini ve milli bayramlar ve dini bayramlar dinimize göre efendime söyleyeyim kutladığımız bayramlardır. Milli bayramlarda efendime söyleyeyim işte cumhuriyetin ilanıdır. Efendime söyleyeyim meclisin açılışıdır, cumhuriyetin ilanıdır, efendim Atatürk'ün Samsun'a çıkışıdır… Bunlar tabii millete geçmişi, geçmişte yaşanan zorlukları, vatanın nasıl istiladan kurtarıldığını anlatan olaylardır? Bunlar önemlidir. Tabii ki kutlanmaları önemlidir, milletin unutmaması için." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"…Yani dini bayramlar… Aslında o dini bayramlar ve milli bayramlar… Aslında ikisi de aynı kapıya çıkıyor gerçi de… Yani yaptırmak istedikleri şey anlamında, oluşturmak istedikleri bilinç anlamında ikisi de aynı… Dini bayramlar daha çok insanları din ekseninde bir araya getirmek, birbirlerine yaklaştırmak adına herhalde varlar. Milli bayramlarda öyle… 29 Ekim işte cumhuriyetin kuruluşu ilan edilişi şekli ile insanları bir araya getirmek… Siz hala Türk'sünüz… Siz Türk'sünüz… Türklüğünüzü unutmayın, dedirtmek için kullanılan bayramlar… Hakeza yine en son 17 Temmuz… Yanlış söyledim, 15 Temmuz. Şey, 15 Temmuz da olduğu gibi onun da bir milli bayram ilan edilmesi gibi aynı mantıkla yapılmış şeyler yani… Yoksa 15 Temmuz'un milli bayram olmasını gerektirecek bir durum söz konusu değil yani." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"…Dini bayramlar zaten iki dini bayramımız var. Milli bayramlarımız da birkaç tane var ama şöyle bir dini bayramlar genelde huzursuzluktan, mutsuzluktan çıkma bir manevi boyutu olması nedeniyle güzel bir duygu… Milli bayramlarda ise milli beraberlik, birlik, devletin olması, devletin var olması için gerekli olan bir düzenleme… Tabii ki hoş bir duygular… Böyle bayramlarda neticesinde insanlarda oluşan ya da eskimiş diyelim daha doğrusu olan duygular tekrar ön plana çıkmaya neden oluyor. İyi şeyler bunlar." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

"…Dini ve milli bayramlara karşı şey bir düşüncem yok. Karşıt bir düşüncem yok. Olması gerektiğini düşünüyorum. Bir devletsen zaten dini ve milli bayramlarına önem verilmesi gerektiğini düşünüyorum ve insanları bağdaştırdığını düşünüyorum. Yani duygu olarak, aynı duyguları paylaşan insanların bir arada o duyguları yaşadığını düşünüyorum. Tarihten gelen bir şey… Evet, Türkiye birçok Türkiye Cumhuriyeti; Türk, Kürt demeden birçok şeyi beraber başardılar. Bunu Kurtuluş Savaşı'nda da yaptılar. 1. Dünya Savaşı'nda da yaptılar. Verilen haklar hepimizin ortak haklarıdır. Hani bayramları sadece Türk ya da Kürt diye ayırmıyorum. Bayram o milletin, o bayrak altında aynı toplumda yaşayan insanların bayramı olduğunu düşünüyorum. Dini bayramların da." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"…Ben bayramlarımızı seviyorum. Gelenekseldir. Olması gereken bir şey. Her ülkenin var işte kurtuluş günü bilmem ne… Bizde de var. Ülkenin zorluklarla kurulduğunu hatırlatıyor. Hepimizin bayramı. Bu topraklarda yaşayan herkesin, hepimizin ataları kurdu bu ülkeyi." (K9, Alevi, Kürt).

"…Milli ve dini bayramlar konusunda, aslında diğer kültürlerin ki de alınabilir fakat orada işte bir ayrımcılık söz konusu olabiliyor. İbadethanelerle, bayramların millileştirilmesi ile resmî tatil ilan edilmesi ile ilgili belki biraz daha bir kolaylık sağlanabilir diye düşünüyorum. Mesela şöyle; camileri ibadet için elektrik, çalışan, personel, kadrolu personel, lojman desteği sağlanırken, bu türbeler ya da cem evleri için verilmeyen bir hak… Ya da işte mesela Arap Alevilerinde Kadir Hun Bayramı çok önemli bir bayramdır ve gayri resmî bir şekilde iş yerlerinin kapandığı bir bayramdır. Arap Alevileri için… Mesela o gün onlar için tatil edilebilir. Ama bu konuda bir sıkıntı var. Onun dışında mesela eğitim hayatında din kültürü derslerinin daha çok Sünni ağırlıklı gitmesi. Aleviliğe hiç yer verilmemesi… Bu tarz konularda evet, farklılıklar olduğunu düşünüyorum. Ama şunu söyleyebilirim, milli bayram Ağustos, 30 Ağustos Zafer Bayramı ya da Cumhuriyet Bayramı kesinlikle her şekilde coşkulu bayramlar ve bunlar bizim kendi kültürümüz içerisinde kutlanmakta. Birleştiriyor insanları." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Türk katılımcılar açıısndan milli bayramlar ulus devletin kuruluşunda yaşanılan zorlukları yurttaşlara hatırlatma misyonuna sahiptir. Katılımcılar hem dini bayramların hem de milli bayramların gerek etnik ve dini farklılık gerekse de statü farklı olmaksızın tüm toplumun birliği için önemli olduğunu, toplumsal dayanışmayı sağladığını ifade etmiştir. Sünni Kürt katılımcılar, dini bayramların din temelinde tüm toplumu bir araya getirmesine karşılık, milli bayramların ise Türk kimliği vurgusu temelinde bu kimliğe mensup olanları bir araya getirdiğini belirtmiştir. Alevi Kürt katılımcılar, milli bayramların ulus devletin bir gerekliliği olduğunu ifade etmiş ve bayramların tüm farklılıkları kapsayıcı olduğunu belirtmiştir. Alevi Türk katılımcı ise, dini ve milli bayramların bireyleri bir araya getirme işlevinde olduğunu fakat özellikle dini bayramlar kutlanırken farklı kültürel kodlara sahip grupların da dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %66,7'si günümüzde dini bayramların daha önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Günümüzde dini bayramların önemli olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Katılıyorum o güzel bir şey… Bayramlar güzel. Hepimiz bir araya geliyoruz, mesela biz dini bayramlarda camiye gidiyoruz. Orada camide bayramlaşıyoruz. Diğer günler gitmiyorum. Kalkıp yalan söylesem olmaz. Ha bayram günleri bayram namazına giderim. Bütün Sünni arkadaşlarla bayramlaşırız. Hepsiyle bayramlaşırız. Milli bayramlarda Güneydoğu'da… Milli bayramlarda fazla kutlanmıyor milli bayramlar ama eskiden çevremizde 23 Nisan'da mesela daha önce daha çok Alevi, Türkmen olduğu için milli bayramlar daha çok kutlanıyordu. Onlar göç etti, eksildi yani şey azaldı. Dini bayramlar devam ediyor." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"…Dini bayramlarımızda ben de mesela bir Alevi olarak bayram namazına gidiyorum, geliyorum… Sünni arkadaşlarımızla beraber namazınızı kılıyoruz. Bayram namazında… Ha benim şeyim olsaydı burada, Cem evim olsaydı ben camiye gitmem, cem evine giderdim. Ama biz cem evine niye gidemiyoruz? Olmadı, dedelerimiz olmadığı için biz bayram namazımızı camide kılıyoruz. Orada Sünni arkadaşlarla beraber bayramlaşıyoruz. Köyümüzde mesela 80-85 hane var şu anda… Sünni ile Alevi arkadaşlarımızla beraber ev be ev fakir ve zengin fark etmiyor… Komple köyü dolaşıyoruz. Kahvemizi, çayımızı, şekerimizi alır, herkesin evine

bayram ziyaretine gider. Biter. O şekilde… Milli bayramlarda… Ya nasıl sana söyleyeyim? Artık milli bayramlarda ben bunları öğretmenlerde eksik görüyorum milli bayramları… Öğretmenlerde… Mesela ben 81'de okula başladım. 86'da mezun oldum ilkokulda. O zamanki öğretmenler bu resmi bayramları bize daha güzel öğretiyordular. Mesela Cumhuriyet Bayramı'nı bugün 10. sınıfa giden bir çocuğa şimdi getirsen sorsan, dersen ki 29 Ekim sana ne anlatıyor? Cumhuriyet Bayramı olduğunu bile sana söyleyemez çünkü o, orada bir yani eksiklikler var ama o dönemdeki öğretmenler… Mesela Lozan Anlaşması ben ilkokul mezunu olduğum halde bana o dönemde bile bana söylüyordu öğretmenlerim ama şu andaki öğretmenler o resmi bayramların daha ne ifade ettiğini öğrencilerine anlatmıyor. Anlatmayınca kafada kalmıyor. Ondan sonra bu telefon, ondan televizyon, akıllı telefonlar çıkınca bu tür şeyler mazide kaldı." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Türk katılımcılar günümüzde dini bayramların kutlandığını, milli bayramların ise hem bu bayramları kutlayacak Alevi Türk nüfusun göç ederek şehri terk etmesi hem de milli eğitimde görevli öğretmenlerin çocuklarda bu bayramlara dair bir bilinç oluşturmaması ile dini bayramların daha önemli olduğunu ifade etmiştir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin %25'i milli bayramların halktan kopuk olduğunu ifade ederek milli bayramların halka indirgenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Milli bayramların halka indirgenmesi gerektiğini belirten katılımcının görüşü aşağıda sunulmuştur.

"…Ben hem söylediğim gibi dini duyguları çok ağır basan biriyim hem de milli duyguları çok ağır basan bir biriyim. Dini bayramların da gerektiği gibi kutlanılması gerektiği gibi milli bayramların da gerektiği gibi kutlanmasını istiyorum ama son süreçlerde görüyorum ki milli bayramlar istenildiği gibi kutlanmıyor. Hani neden kaynaklanmıştır? Niçin bu sürece gelinmiştir? Onu çok böyle ayrımını yapamıyorum ama milli bayramları böyle milli duyguların ön plana çıkabilecek, yeni nesle bunu aktarabilecek nitelikte kutlandığına inanmıyorum. Dini bayramlar, dini bayramların herkes için olduğuna inanıyorum. Hani toplumumuzda birçok dinden de olsa biz insanlar birbirimizin dinlerine saygı duyuyoruz. Hani mesela Ramazan Bayramı geldiği zaman Ermeni'sinden tutun ne bileyim Hristiyan'ına kadar saygı duyar. Onların geldiğinde biz onlara saygı duyarız ama milli bayramlar ortak paydadır. Kürt, Türk falan olmaz orada. Hepimiz içindir. Ne bileyim mesela Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur, Türk Cumhuriyeti değil. Hepimiz varız. Şimdi bunlar kutlanmazsa ya da unutturulursa işte o zaman sorun olur. Çanakkale de beraber savaştığımız öğretilmezse çocuklara ya da Cumhuriyetin ilanı o zaman sanırlar ki bunlar sadece Türklerin. "(K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamaya göre Alevi Kürt katılımcı, milli bayramların tek bir etnisiteye/kimliğe ait olmadığını ifade ederek bu bayramların tüm farklı etnik gruplar için kapsayıcı olduğunu ifade etmiş ve günümüzde bu bayramların eskisi kadar coşkulu kutlanılmadığını, kutlamalara yurttaşların katılmadığını, kutlamaların resmi düzeyle sınırlı kaldığını belirtmiştir.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %25'i milli bayramların kutlanılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Milli bayramların olmaması ve kutlanılmaması gerektiğini ifade eden katılımcının görüşü aşağıda sunulmuştur.

"… Sanki çoğu artık abartılıymış gibi geliyor bana. Mesela dini ve milli… Dini bayramları yine seviyorum. Hani biraz şey olsun ama milli bayramlarımız sanki şey olmasa daha iyi olacak gibi… Ne açıdan öyle düşündüm? (Düşünüyor) Yani ben bu bayramları bölücü veya bütünleştirici olarak hiç düşünmedim ama artık gereksiz görüyorum. Çünkü ne diyeyim ben ona? (Düşünüyor) Lüzumsuz… Kurtuluş Savaşı'ndan ötürü verilmiş bayramlarımız vardır. Bir

şey vardır ama artık onları aştık diye düşünüyorum. Bilmiyorum. Yani mesela çocuk bayramı… Farklı ülkelerden çocuklar gelir Türkiye'ye. Bütün ülkeler bilirler ki bir çocuk bayramı var. Tamam eskiden iyiydi de şimdi bilmeyen kalmadı ki… Aşmalıyız artık bunları bence. Kimsenin Cumhuriyete ülkeye zarar vereceği yok, gözümüze gözümüze sokmaya da gerek yok." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamaya göre katılımcı, ulus devletin yurttaşları için kendini meşrulaştırma ve belirli aralıklarla varlığını hatırlatma görevine sahip milli bayramların günümüzde eskisi kadar önemli olmaması gerektiğini ifade ederek bu bayramların görevlerini tamamladıklarını belirtmiştir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin %25'i milli ve dini bayramların kendileri için anlam ifade etmediğini belirtmiştir. Bayramların kendisi için herhangi bir anlam ifade etmediğini belirten katılımcının görüşü aşağıda yer almaktadır.

"…Ya ben saygılıyım sadece. Dini bayramlara da milli bayramlara da saygılıyım. Ama artık şey bende yok tahminimce bunları kutlamak. Hani ben dini bayramlarda işte ayakkabı giymek şunu yapmak, bunu yapmak artık toplumun genelinde de bu herhalde biraz azaldı. Ben de o biraz daha az. Daha az yani daha gerilerde bende. Milli bayramlar da aslında aynı. Güzel bir şey ama o eski coşku yok." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamaya göre, Alevi Kürt katılımcı hem dini bayramların hem de milli bayramların eskiden daha coşkulu kutlandığını ifade ederek günümüzde her iki bayramın da kendisi için herhangi bir anlam ifade etmediği belirtmiştir.

5.4.10.2. Dini Kimlik ve Yurttaşlık Kimliği Arasında Çatışma

Toplumun sürekliliğinin sağlanabilmesi için aynı çatı altındaki bütün etnik gruplara eşit düzeyde olmak zorunda olan ulus devlet yapılanması aynı zamanda sahip olduğu laik değerler nedeniyle dini farklılıklara da eşit mesafede durmakla yükümlüdür. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin bünyesindeki dini kimliklerle ilişkisi yurttaşlık kimliğinin inşasında önemlidir. Bu nedenle katılımcılara; "Size göre Türkiye'de dini kimlik ve yurttaşlık kimliği arasında bir gerilim veya çatışma var mı? Varsa neden?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %55,6'sı dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında çatışma olduğunu ifade ederken %44,4'ü dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında çatışma olmadığını ifade etmiştir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin tamamı (%100), Alevi Türklerin %75'i, Sünni Türklerin ve Sünni Kürtlerin %40'ı dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında sorun olduğunu ifade etmişlerdir. Dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında sorun olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Var tabii… Devlet Sünnilere daha yakın, kesinlikle öyle. Bugün Türkiye'de eğer diyelim ki 100 tane cem evi varsa bunun hiçbirinin masraflarını, yapımını vesairesini devlet üstlenmiyor ki… Yani sosyal hukuk devleti bu vatandaşların dini ihtiyaçlarını da karşılayabilecek şeyleri finanse etmek zorundadır bence ama yapmıyor. Bununla sık sık karşılaşıyoruz. Yani duyuyoruz en

azından. Çevremizde ya da haberlerden izliyoruz. Yani tüm vatandaşlar gibi bizde izliyoruz. Bazı belediyelerin bu konuda cem evlerinin elektrik, su benzeri giderlerini, bakım giderlerini falan filan yapmak istiyorlar ama onu da herhalde farklı bütçelerden bir şekilde karşılamaya çalışıyorlar ama diğer taraflarda yani AK Parti gibi bir belediyenin olduğu ya da MHP gibi bir belediyenin ya da başka bir belediyenin olduğu bir belediyede asla cem evlerine bir kuruş yardım edilmiyor. Mesela ben duyuyorum bir camide 3 tane imam var. Bilmem kaç tane müezzin var. Bu kadar şeye gerek yok yani. Beş vakit namaz kıldırılıyor. İki tane imam yeterlidir ama ben duyuyorum Ulu Camii'nde 7 tane imam var. Yani devletin ağırlıklı eğitimi ayırması gereken bütçeden yani çok daha fazlasını belki iki katını, 3 katını diyanetin bütçesi ve bu diyanette bence Türkiye'de Sünni diyanet. Yani Alevilere hizmet eden, o anlamda bir şeyler yapan diyanetten ben bahsedemem. Görmedim." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"… Alevi kimlik şöyle: Biz kimlik çatışması yaşıyoruz bence. Kendimizi özgürce ifade edemiyoruz. İbadetlerimizi özgürce yerine getiremiyoruz. Hatta bazen bazılarımız ortamına göre Alevi olduğunu bile saklamak zorunda kalıyor. İbadet kısmında farklılıklarımız var. Sünnilerin farklı ibadetleri bizim farklı ibadetlerimiz var. Bu yüzden bence çoğumuz kimlik karmaşası yaşıyoruz. Mesela bizlerden bazıları 30 gün oruç tutuyor, beş vakit namaz kılıyor, bazısının dinle alakası yok. 30 gün oruç tutan Alevi de kendinizi gizlemek zorunda kalıyor, bu sefer Aleviler sen nasıl Alevisin diyorlar. Mesela biz çoğunlukla ilk tanıştığımız insana da Aleviyim demeyiz, çekiniriz. İlk tanıştığında belli bir samimiyete gelmeyene kadar Alevi olduğumuzu söyleyemeyiz. Çekiniyoruz, çünkü farklı bir gözle bakılmasından korkuyoruz açıkçası… Devlet arkamızda dursa biz de söyleriz, saklamayız. Devlet bir bakıyorsun Alevi açılımı diyor bir de bakıyorsun çocuklarımız din dersine giriyor. Bu anlamda bir karmaşa olduğunu düşünüyorum." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"…Vardır. Var. Var, maalesef var. Şimdi öyle bir ülkede yaşıyoruz ki ya nasıl anlatsam? Bir Alevi olan bir insan istediği bir yere rahat gelemiyor. Bunu bir Kürt için de rahat söyleyebilirim hocam. Bunu bir Ermeni için de söyleyebilirim. Yani şöyle bir şey var: senin eğer arkanda dayın varsa, torpilin varsa bir cemaate üyeysen, dini ağır bir cemaate üyeysen sen çok değerlisin. Hiçbir şey bilmesen bile çok iyi yerlere gelebilirsin. Yani öyle bir şey var ki insanın bilgisine bakmıyorlar hocam. Bilgiye bakmadan sadece dinle insan bir yere gelemez. Dini biliyorsun. Dini bildiğin için önemli bir cemaate üyesin. Önemli bir cemaate üye olduğun için iyi bir yere geliyorsun ama bakın yani şu an Aleviler içerisinde, Kürtler içerisinde, Ermeni olsun, Yahudi olsun o kadar güzel bilgilere sahip olup da alnının teri ile emeği ile bir yere gelen insanlar var ki… Var maalesef var." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"…Var. Yani dini kimlik bu anda Türkiye'yi yönetiyor. Vatandaşlık kimliği eksiktir. Sünniler yönetiyor yani. Aslında Sünni kimliğin de değil de Muaviye'nin yönettiği yönetimdir bu… (küçük bir çelişki hissettirdi konuşmacı) Muaviye nasıl dinle devleti birbirine karıştırdı, nasıl tek olmaya kalktıysa bu da odur." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"…Yani tek tük olsa da var tabii ki… Niye? Çünkü dini kimlik dediğin zaman sadece Sünniler kastediliyor. Aleviler bunu kendileri dışında tuttukları için bu sefer normal vatandaşlık kimliğinde de sıkıntılar çıkmaya başlıyor bana göre ama yani yanlış bu da yanlış yani dini kimliğin ne olursa olsun vatandaşlık kimliğimizi korumak zorundayız. Almanya'da 90 küsür Hristiyan kimliği var ama hepsi Alman. En ufak bir şeyde hepsi Almanlaşıyor ama Türkiye'de bu olmuyor. Türkiye biraz daha kozmopolit ve mozaik bir ülke daha çabuk ayrıştırılıyor. Daha çabuk kanıyor, ötekileştiriliyor bu yanlış yani. Bunu devlet önlemek zorunda... Dini kimlik dediğinde akla sadece Sünniler gelmese, Aleviler de gelse sorun olmaz büyük ihtimal. Ama bir de işin içinde şeyler var ateistler var, ondan sonra ulusalcılar var, cumhuriyetin altın kızları var, var da var… Bunların hiçbiri… Yani CHP döneminin kalıntıları oldukları için dine çok sıcak bakmadıklarından dolayı biz ayrıştırmasak da onlar bizi ayrıştırmışlar yıllarca. Yani benim rahmetli annem bile dinle uğraştığımda aman aman aman delirirsin onlara karışma uğraşma dediğinde ben dinin içine girdiğimde dinden daha güzel bir yolun olmadığını görmüş bir insanım yani. Beni ne Materyalizm kesmiştir ne abdest almasını bilmeyen taharet almasını bilmeyen Lenin kesmiştir, ne faşizm kesmiştir. Hep aradığım şey demek Rabbimin güzelliğiymiş. Yani onu bulmuşum. Herkes onu bulur inşallah." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"... Yani tabii ki, son dönemlerde sanki oluştu gibi... O da aşılmayacak bir durum değil ama dini ve vatandaşlık problemi... Bilmiyorum ki, hani çok varsa bile azınlıktadır. O da mesela son dönem benim gördüğüm kadarıyla Ermenilerde bu durum söz konusu... Özellikle Müslümanlara karşı bir antipatileri var. Hatta Fransa'da destek veriyor kendilerine... Ülkedeki Ermenilerin problem çıkardığını düşünüyorum. Ben öyle görüyorum. Hani onun dışında mesela şu an Afganlar geliyor. Ara ara Suriyeliler geliyor. Dini bir problem yaratmıyorlar ama bu Ermeniler hakikaten birbirlerine inanılmaz destek ve dinlerine de çok bağlılar. Hiçbir şeyi kabul etmiyorlar. Bana göre problem çıkaran Türkiye'deki, dini anlamda, problem çıkaran kesim... Bir de şöyle bir şey var; hani tam şeyini bilmiyorum. Masonlar mı deniyor? Ülkeye bir takım dini şeyleri kötülemek için masonlar yerleştirilmiş. Türkiye'de... İşte Hristiyanlaştırma, o kişinin aklını çelme gibi faaliyetlerde bulunan insanların var olduğunu düşünüyorum." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

"... Dini kimlik ve vatandaşlık kimliği... Yani aslında iç içe tam soruyu... Dini kimlik ve vatandaşlık kimliği arasında gerilim... (düşünüyor) Aslında iç içe bence... Daha çok yani dini kimlik ve vatandaşlık kimliği... Ne bileyim Türkler mesela genelde Müslüman olarak kabul edilir. Şimdiki vatandaşlık herkesi Sünni olarak kabul ettiği için Alevileri şey yapmıyor. Sanki onlar da Sünni'ymiş gibi. Herkesi Türk ve Sünni kabul ediyor, farkı görmüyor. Şimdiki vatandaşlık herkesi kapsamıyor çünkü şimdi zaten kimliğimizde Türk vatandaşı olarak geçiyoruz ki Müslüman, şimdi Müslüman... İşte Alevi olmak ya da Müslüman olmak aileden gelen bir şey olduğu için insanlar daha sonra kendini Müslüman gibi hissetmeyebiliyor ya da Alevi gibi hissetmeyebiliyor. Din değiştirme olabiliyor. O yüzden o şeyle çatış... Şimdi çeliştim galiba. Yani dini kimlikle yurttaşlık kimliği birbirinden ayrılıyor bu noktada. Bir olmuyor yani çünkü sonradan değiştirilebilir. Yani kendi kimliğini değiştiremezsin ama dinini değiştirebiliyorsun." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

"... Yani aslında var tabii de yalnız şey... İnsanlar bulundukları işte dini kimliği üst noktaya getirmek istedikleri zaman yani hâkim güç haline getirmek istedikleri zaman problem olmuşlar. İşte dindarlar şu ana kadar hiçbiri kendi ibadetlerini yerine getirirken şeriat istiyoruz, demekten vazgeçmediler. Dolayısıyla cuma namazından sonra bir kitlenin çıkıp şeriat istiyoruz, diye bağırması o kimliğin problem olarak görülmesine sebep oluyor. Aslında kimse işte kendi kimliğini ya da kendi dini şeyini... Ne diyeyim? Alışkanlıklarını ya da dini mezhebi ibadetlerini sadece vicdanı yük, vicdanı yükümlülük olarak görmeyip siyasal bir zemine çekmek istedikleri zaman bir problem sebebi oluyor tabi." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar, devletin bütün mezheplere eşit mesafede yaklaşması gerekirken, Sünni mezhebi desteklediğini, bu anlamda sosyal devlet olmanın gerekliliklerini yerine getirmediğini, eğitime ayrılması gereken ödeneğin Sünni mezhebe aktarıldığını ve Alevilerin maddi manevi devlet tarafından desteklenmediğini ifade etmişlerdir. Devlet tarafından desteklenmedikleri için Alevi kimliklerini toplumsal yaşamda saklamak zorunda kalmaları da katılımcılar tarafından dile getirilen bir diğer konudur. Alevi Türk katılımcılar, günümüzde Türkiye'de dini cemaatlerin etkin olduğunu, bu cemaatlere mensup bireylerin toplumsal yaşamda yüksek statülü mevkilere geldiklerini, bu cemaatlere mensup olmayan bireylerin ise vasıflı olmalarına rağmen etnik ya da mezhep kimlikleri fark etmeksizin toplumsal yaşamda hak ettikleri statülere erişemediklerini ifade ederek günümüzde devlet yönetiminde anti demokratik uygulamaların bulunduğunu belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, dini kimlik tanımlamasının akla öncelikli olarak Sünni kimliği getirdiğini, Alevilerin de dini kimlik tanımlaması içerisinde yer alması gerektiğini ifade etmişlerdir. Türkiye'de Sünni kimliğin de kendi içerisinde problemli olduğunu, dini kimlikleri nedeni ile tarihsel süreçte

insanların ötekileştirildiğini belirten katılımcılara göre devlet açısından Türkiye'ye sığınmacı olarak gelen Müslüman dini kimliğe sahip bireyler değil başka dinlere mensup bireyler sorun teşkil etmektedirler. Sünni Kürt katılımcılara göre, tek bir etnik ve tek bir mezhep kimliğinin tüm Türkiye'ye genelleştirilmesi sonucunda devlet ile sahip oldukları haklara erişemeyen farklı etnik ve mezhep grupları arasında çatışma yaşanmaktadır. Katılımcılara göre, bireylerin aidiyet hissettikleri dini kimliklerini siyasi arenada görünür kılmaya çalışmaları da devlet ile dini kimlik arasındaki çatışmanın bir diğer nedenidir.

Katılımcılardan Sünni Türk ve Sünni Kürtlerin %60'ı ve Alevi Türklerin %25'i dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında çatışma olmadığını belirtmişlerdir. Dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında çatışma olmadığını ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"… Hayır. Şimdi dini kimlik ve vatandaşlık kimliği arasında niye bir çatışma olsun ki yani. Bizim kitabımız yeniliklere açık olan bir kitaptır. Efendim Kur'an-ı Kerim yeniliklere açıktır. Efendim bir çatışma olması için hiçbir sebep yoktur. Bu çatışmalar suni olarak çıkarılan, çıkarılan çatışmalardır ve yahut ta işte dediğim gibi daha önce cevapladığım gibi yabancı devletlerin efendime söyleyeyim girişimleriyle, efendim ortaya çıkan olaylardır. Herkes aynı haklara sahiptir. Yoktur öyle şey." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).*

> *"… Dini kimlik ve vatandaş kimliği… (düşünüyor) Yoktur ya… Neden olsun ki? Aleviler de Müslüman. Ya da diyelim Müslüman olmasınlar, dinsiz olsunlar. Neden dinsizsin diyen yok kimseye. Devlet ayırt etmez." (K31, Sünni Türk, 35 Yaşında, Kadın).*

> *"… Bence insanlar kendilerini öyle hissediyor. İnsanlar kendini öyle… Yani belki olmayan bir şey ama öyle hissetmişler. İşte ben Aleviyim acaba bana bakış açısı nasıl oluyor ya da ben Sünni'yim onun bana bakış açısı nasıl? Diyalog olmadan görüş var. Öyle söyleyeyim… Geçmişte olumsuz örnekler olmuştur tabi ama bence iki taraftan da yine söylüyorum lokal olarak olumsuz örneklerdir. Yani o örnekler büyütülüyor, genelleme yapılıyor. İnsanlar yapmış, onlar sanıyor devlet yapmış." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).*

> *"… Ya orada bir gerilim yoktur aslında ama işte dediğim gibi şahısların çıkardığı bir şey… Yoksa yani devlet olarak ya da işte insanların bireysel olarak bunu yaşadığını ben düşünmüyorum. Mesela benim Alevi arkadaşlarım da vardır. Kürt arkadaşım da vardır. Gayette çok net onlarla güzel anlaşırım." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).*

> *"… Yoktur. Ben inanmıyorum. Yok. Bazı eksiklerimiz var, cem evlerimiz, dedelerimizin maaşı gibi devlet onu da çözer. Ne halden bu hale geldik." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).*

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Türk katılımcılar, Türkiye'de din ve inanç özgürlüğü bulunduğunu, devletin bireylerin inanç ve ibadetlerine müdahale etmediğini ifade ederek yurttaşlık kimliği ile dini kimlik arasındaki çatışmanın dış güçler tarafından çıkarılan yapay bir çatışma olduğunu belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcılar, yurttaşlık kimliği ile dini kimlik arasında çatışma olmadığını, mevcut sorunların devletten değil; bireylerden kaynaklı yaşandığını ifade etmiştir. Alevi Türk katılımcı ise, mezhep farklılığına bağlı olarak bazı sorunlar yaşadıklarını fakat devletin bu sorunları çözme yetisine sahip olduğunu ifade etmiştir.

5.4.10.3. Yurttaşlığın Mezhep Kimliğine Göre Farklılaşıp Farklılaşmadığına Yönelik Algı

Yurttaşların sahip olduğu vatandaşlık kimliği onların devlet ile olan ilişkilerini belirler. Hak ve sorumluluk temelinde şekillenen bu ilişki de devletin vatandaşlarına tüm farklılıkları göz ardı ederek eşit mesafede durması beklenilmektedir. Mezhepsel farklılıkların devlet ile vatandaş arasındaki ilişkide vatandaşlık kimliğinin inşasında önemli olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan katılımcılara; "Size göre Türkiye'de yurttaşlık mezhep kimliğine göre farklılaşıyor mu/değişiyor mu?" sorusu sorulmuştur. Katılımcılardan %60'ı yurttaşlığın mezhep kimliğine göre farklılaştığını ifade ederken %40'ı yurttaşlığın mezhep kimliğine göre farklılaşmadığını belirtmiştir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin ve Alevi Türklerin tamamı (%100), Sünni Kürtlerin ise %33,3'ü yurttaşlığın mezhep kimliğine göre farklılaştığını ifade etmişlerdir. Yurttaşlığın mezhep kimliğine göre farklılaştığını ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"... Uygulamada hani ben şöyle yasalarla ya da ne bileyim şeylerle demiyeyim ama. Bazen toplum içinde ferdi bireysel ya da küçük toplumla olabiliyor, olabiliyor. Hani şimdi yasalarda bir Alevi'de, Kürt'te Türk'te eşit hakka sahip. Onlar da okuyor, ben de okuyorum. Ne bileyim bir Türk de burada istediği yere gidebiliyor, ben de yapabiliyorum. O da ibadet eder ama toplum içinde bazen hani bizlerin, Kürtlerin ne bileyim ya da Yezidilerin kendi ibadetlerinden dolayı ya da şeyinden dolayı sıkıntı yaşadığını, dışlandığına toplum tarafından şahit oluyorum." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).*

> *"... Şunu söyleyebilirim; olmaması gereken bir şey... Demokrasiye inanıyorsak, eşitliğe inanıyorsak, adalete inanıyorsak, adilsek eğer hiçbir insanın dini bakışı kimliği mezhebi fark etmeksizin her yerde her şartlarda eşit olabilmek lazım... Bence bu konuyla alakalı eksik yine dediğim gibi eksikliklerimiz var. Mesela Sünnilerin bir Alevi'yi gördükleri zaman yani gözlerinde geçmişe dair olsun veya bizim gündelik olarak yaşadığımız şeylerle alakalı bu böyle dememeleri lazım ama diyebiliyorlar bazen... Ve bir Kürt arkadaşımızı veya bir Zaza'yı gördüğümüz zaman: Ya şu şöyle olsaydı daha iyiydi, gibisinden kendimizi bir üst görüp onu bir alt görme olayı ülkemizde var... İnşallah bunlar da zamanla çözeceğiz, diye düşünüyorum. Bir de devlet tarafı var bunun. Devlet çok seneler Kürtleri kötüledi, yatırım yapmadı buralara, haksa vatandaşlık hakkıysa vermedi hakkımızı, batıdakine verdi, bize vermedi. Ya da hala ibadetlerimizi özgürce yapacağımız mekânları biz yapıyoruz, devlet yapmıyor bize. Devlet böyle yapınca normal insan da diyor ki demek ki var bunlar da bir şeyler. Bizi ayrıştırıyorlar. Devletin sahip çıkması lazım atması değil." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).*

> *"... Evet, farklılaşıyor hocam. Yani kimliğine göre değişiyor. Mesela sen bir Sünni'ysen ya da İslam adı altında dediğim gibi bir cemaate ya da bir şeye üyeysen kimliğinle bir yere gelebiliyorsun ama istenilmeyen bir düşünceye, istenilmeyen bir din ya da mezhep bir kültüre aitsen daha çok altta kalabiliyorsun." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).*

> *"... Farklılaşıyor. Daima geriye gidiyor Türkiye yani... Cumhuriyetten çok geriye gidiyor. Ben 1948'de İstanbul'da bir okulun mezuniyet töreninin resmini gördüm. O zaman daha modernmiş. 1948, ben yokum... Benden 10 sene, doğumumdan 10 yıl önce... Daha modernmiş. Geriye gittiğini düşünüyorum bu 20 yıldır... Her şey geriye gitmiş. Vatandaşlık da... Vatandaşlığın farklı olmaması lazım o da farklı olmuş. Ben şahsım Alevi Türk... Hiç ayrımcılık olmadım, yaşamadım. Ama kalanlar var, en çok da Kürt Aleviler. Türkmen Aleviler arasında çok azdır. O şey azdır çünkü uyuşabiliyorlar sonuçta. Dilimiz aynı. Onların dili de aynı olmadığı*

için, bir de Kürt oldukları için bir de Aleviler… Bence en çok onlarda oluyor." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"… Ayrım yapıyor. Nasıl yapıyor? Mesela hepimizin yukarıdan bir Kur'an'ımız var. Hepimiz aynı o Kur'an'a bağlıyız. Sende bir şey bilmiyorsun. Biz tek namaz kılmayı biliyoruz. Hâlbuki namaz kılanlar belki adamı öldürmüş, yalan söylemiş. Allah'u Teâlâ affetti. Affetmez. Ben onu bilirim. Bunlar diyorlar belki namaz kılınca oruç tutunca her şeyi yapabilirler, Allah affeder. Böyle olmuş şimdi." (K45, Alevi Türk, 64 Yaşında, Kadın).
"… Yani bunun anayasa üzerinde böyle bir durumu yok ama uygulamada var tabii. Yani uygulamada işte mesela mezheplerde işte Şafii, Sünni… Bunlar ile ilgili Şafi, Hanefi… Bunlarla ilgili bir problem yok ama yine mezhep midir, değil midir diye bir hala üzerinde tartışılması gereken Alevilikle ilgili çok büyük problemler var. Mesela öncelikle Aleviler hala ülkede hedef olarak gösteriliyor. Görülmeye devam ediyor. Alevilerin yoğunluklu olduğu şehirlerde insanlar rahat yaşayabiliyor, kendi aralarında yani. Devlet hizmet etmiyor falan kendi aralarında ayrılma yok ama. Bugün o belediye hizmet etmez yarın gelir başkası eder belki, belli olmaz. Bunlar siyasi. Oy şeysi, değişebilir. Kendi aralarında çokluklarsa sorun yok. Mesela Aleviler eskiden Kızıl baş diye isimlendirilirdi. Kızıl baş, diye söylenirdi. Onlarla ilgili hep yanlış şeyler anlatılırdı. İşte abdest almazlar. Gusül abdesti almazlar. Ya da ne bileyim? Sünnet olmazlar. Yıkanmazlar. Haramdırlar gibisinden şeyler söylenirdi ki hala durum düzelmiş değil… Aynı şekilde kendileri ile ilgili o baskı unsurları olduğu gibi devam ediyor." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcılar, tüm yurttaşların yasalarda eşit haklara sahip olduklarını fakat uygulamada farklılıklar olduğunu ifade etmişlerdir. Geçmişte devletin ait oldukları etnik ve mezhep gruplarına yönelik ötekileştirme politikası uyguladığını, bu nedenle bireylerin kendilerine karşı ön yargılı olduğunu belirten katılımcılara göre devlet şu anda neden olduğu bu önyargıyı ortadan kaldıracak politikalar uygulamalıdır. Alevi Türk katılımcılara göre, yurttaşlık mezhep kimliğine göre farklılaşmakla birlikte Sünni kimlik içerisinde de yurttaşlık hakları bağlamında farklılıklar görülmektedir. Ülke yönetiminde etkili olan bazı dini cemaatlerin bulunduğunu belirten katılımcılara göre yurttaşlar bu cemaatlere yakın olma durumlarına göre yurttaşlık haklarından faydalanabilmektedirler. Mezhep kimlikleri farklı olsa da etnik kimliklerinden dolayı çok fazla ötekileştirilmeye maruz kalmadıklarını belirten katılımcılara göre Alevi Kürtler en çok ötekileştirilmeye maruz kalan gruplardır. Sünni Kürt katılımcı ise Alevilerden yola çıkarak devletin bu kimliğe mensup bireylere karşı ötekileştirici bir politika uyguladığını ifade etmiştir. Yasalar bazında olmasa da uygulamada ötekileştirmenin mevcut olduğunu belirten katılımcı Alevilerin maruz kaldıkları ötekileştirmeye karşı kendi içlerinde bir bütünlük sağlayarak bu anlamda sosyal dayanışmayı gerçekleştirdiklerini ifade etmiştir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin tamamı (%100) ve Sünni Kürtlerin %66,7'si yurttaşlığın mezhep kimliğinden bağımsız olduğunu belirtmişlerdir. Yurttaşlığın mezhep kimliğinden bağımsız olduğunu ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"… Tabii canım, tabi… Yani kapsıyor tabii. Mesela aslında Alevi toplumunu anlayamıyorum. Dersim katliamlarına baktığımızda, Şeyh Sait isyanlarına baktığımızda; CHP denen faşist Parti'nin Alevi insanları Dersim kayalıklarından kadınlı, erkekli, çoluk çocuk, çırılçıplak edip,

kayalardan attığı dönemlerden ya da hani o havaalanında ismini vermişler. Nedir o? Sabiha Gökçen denilen kadının, kendisi de bir doğulu olmasına rağmen binlerce Alevi'yi bombalayıp öldürdükten sonra Alevi arkadaşlarımızın halen bu CHP'nin yakasına neye yapıştıklarını anlamış değilim. Bu bir… İkincisi AK Parti dönemiyle Alevilere daha çok hak tanındı. Hak tanınmak zorunda çünkü o da vatandaş. Yani hak tanındı derken AK Parti lütfetmemiş. Yani devlette lütfedemez çünkü onlar da Aleviler ve Kürtler Osmanlı'nın en ileri sancaklarıydı tarihte bakarsak ama işte emperyaller o kadar büyük ayrıştırmaya getirmişler ki o tohumları zamanında ekmişler, ekmişler, ekmişler… Ne olmuş? Bu hale getirilmiş ama yani devlet bunları engellemek zorunda." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"… Bence kapsıyor. Fark yok. Sünni ne hakka sahipse Alevi de sahip ne bileyim Süryani de. İbadetler farklı, hepsi buranın vatandaşı. Aleviler din dersi diyorlar, cem evi diyorlar. Onlar da Müslüman, çocukları din dersine girecek tabi. Cem evleri de var, cemlerini de yapıyorlar. Sıkıntı yok." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

"… Hayır. Değişmiyor. Hepimizin aynı hakları var. Değişmiyor. Kürt milletvekili yok mu? Kemal Kılıçdaroğlu Aleviyim demedi mi? Alevi doktor, vali yok mu? Vardır. Demek ki herkese aynı hakları veriyor devlet." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre, Sünni Türk katılımcılar mevcut hükümetle birlikte Alevilerin yurttaş olarak sahip oldukları hakların devlet tarafından sağlandığını ve Sünnilerle aynı haklara sahip olduklarını ifade etmiştir. Alevi-Sünni çatışmasının emperyalist ülkeler tarafından Türkiye'yi bölmek için çıkarılmış yapay bir sorun olması da katılımcıların üzerinde durduğu bir diğer konudur. Sünni Kürt katılımcı ise Alevilerin kamusal alana katılımında bir engel olmadığını, Alevilerle Sünnilerin eşit haklara sahip olduklarını ifade etmiştir.

5.4.11. Yurttaşlığın Siyasi Boyutları

Bu başlık altında yurttaşlık kimliğinin inşasında yurttaşlığın siyasi boyutunun etkisi hak ve görevler bağlamında incelenecektir.

5.4.11.1. Devletin Yurttaşlara Karşı Görev Algısı

Devlet ve yurttaş arasındaki ilişki her iki tarafında karşılıklı olarak bazı hak ve görevlere sahip oldukları bir ilişkiyi kapsamaktadır. Bu bağlamda sadece yurttaşların görevlerinin olduğu Antik Yunan yurttaşlık anlayışından farklı olarak ulus devlet yurttaşlığı bu karşılıklı ilişkinin en somutlaştığı alandır. Yurttaşlığın farklı boyutları bağlamında ele alındığında onun siyasi boyutunun ulus devlet yurttaşlık kimliğinin inşasında önemli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda katılımcılara; "Sizce devletin yurttaşlarına karşı görevleri/sorumlulukları nelerdir?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların tamamı (%100) sosyal devlet olmanın devletin yurttaşa karşı görevi olduğunu ifade etmişlerdir. Sosyal devlet olmanın devletin yurttaşlarına karşı görevi olduğunu ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"… Her şey, sağlık, eğitim, güvenlik… Her şey, insanın yaşayabilmesi için her şey... Devlet hiçbirini yapamıyor, büyük oranda yapamıyor. 2.250 lira ile çalışan insanların nasıl geçindiklerini ben aşağı yukarı tahmin edebiliyorum. Yani empati kurabiliyorum yani. Bu ülkede büyük oranda açlık sınırının altında yaşayan insanlar var. Devlet o sorumluluğunu yerine getirmiyor. Sosyal devlet elektriğe ulaşmak zorunda, suya doğalgaza ve eğitime bilmem neye ulaşması lazım. Adam elektrik faturasını ödeyemiyor, kesiliyor. Doğalgazını ödeyemiyor, kesiliyor. Her gün haberlerde de izliyoruz. Çevremizde de duyuyoruz. Yaşadığımız ortamlarda da görüyoruz vs. Yani bizim devletimiz çok sosyal bir devlet değil." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"… Devlet vatandaşlarını korumakla mükelleftir. Onları hayatta tutmakla mükelleftir. Hem koruyucudur. Onların geçim sıkıntıları ile alakalı, eğitimle alakalı, sağlıkla alakalı, tüm konularla alakalı vatandaşına bakmak zorundadır. Devletse bakacaktır. Vatandaş da devletine karşı bağlı olmalıdır. Devletine karşı saygılı ve bağımlı olmak zorundadır. Herkes birbirine karşı iyi niyetli, daha çok birbirini destekler pozisyonunda olursak devlette… (cümle tamamlanmadı) yani vatandaşı yaşat ki devlet yaşasın mantığıyla… Yani vatandaşınıza bakmak zorundasınız. Vatandaşınız açsa, susuzsa, çöpten ekmek çıkartıyorsa, çocukları akşam aç, evine götüremiyorsa bu devletin büyük bir ayıbıdır. Büyük bir sıkıntıdır. Devletimiz vatandaşına daha iyi bakmak zorundadır, diye düşünüyorum. Devlet bunları yerine getiremiyor bence." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"… Ya devletin sorumlulukları vatandaşlarına karşı… Bir kere devletin, vatandaşı mutlu olmalı… Bu ben mutluysam devletime daha çok bağlı hale gelirim. Eğitimse yani eğitimde eşitlik olmalı… Ekonomide eşitlik olmalı… Gelir düzeyi çok düşük insanlar olmamalı… Tabii ki de herkesin gelir düzeyinin aynı olması mümkün değil. Öyle bir şey yok ama en azından bu belli bir tabakanın üstüne çıkabilmeliyiz ve bunlar olduğunda sağlık koşulları iyileştirilse… Sosyal alanlara yönelebilirsen en azından haftada bir sinemaya gidebilirsem, tiyatroya gidebilirsem, bunu yapabilirsem ekonomik olarak, devlet bunu, bu refahı sağlarsa kendimi daha ait hissederim oraya. Daha iyi bir seviyede olduğumu düşünürüm bu anlamda. Başka şeyler… inancımıza saygı, dilimize saygı… Bunlar da olursa sorun kalmaz." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"… Devletin vatandaşlara… En başında sağlık, eğitim birey olarak bunlara ulaşabilme hakkımız varken bunlar şu anda kendimi de kastetmiyorum dediğim üzere… Genel olarak, ülke olarak, vatandaş olarak, bunlara ücretsiz ulaşabilme hakkımız varken bunlara ulaşamadığımız düşünüyorum. Düşünce özgürlüklerin kısıtlandığını hissediyorum." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).

"… Devletin vatandaşlarına karşı görevi; sosyal hukuk devleti olması lazım. Vatandaşlarını yani hiçbir şey gözetmeksizin her vatandaşını eşit tutması gerek. Evet, yani odur. Başka bir şey değil yani." (K44, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"… Bütün vatandaşlar Türkiye standartları arasında yaşayan bütün vatandaşlar bence devlet için ya da ülke yöneticisi için eşit olmalı… Din, dil, ırk ayrımı yapmadan bütün insanlara eşit davranmalı… Eşit haklar da tutabilmeli elindeki imkânlarla… Yani imkânlar azsa ki eğer ben imkânların az olduğuna hala inanmıyorum çünkü bana göre Türkiye… İstanbul için bu terimi kullanırlar: taşı toprağı altındır. Hayır. Türkiye'nin taşı toprağı altındır. Türkiye'nin o kadar çok serveti, o kadar malı mülkü var ki… O kadar zengin bir ülkeyiz ki ama tabii ki çalan çırpan, yolsuzluk yapan, hala doymasını bilmeyen insanlardan dolayı biz bu haldeyiz. Yoksa ülke aç bir ülke değil aslında. Eşitlik yok sadece. Devlet yapamıyor bunu, eşitliği sağlayamıyor, maalesef getirmiyor." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"… Eşit tutacak. Ayrımcılık yapmasın. Oy verelim, vermeyelim… Oy verelim, vermeyelim ayrımcılık yapmasın. Bakım, mesela onun üstüne başına bak… Onun üstünü başına bak… İkisi eşit olsun çocuklar. Yazık yani ona. Üzülüyor. Ayakkabı bulamıyor. Öbürü lüks giyiyor öyle. Avrupa'da öyle değil… Fakirdir, o zenginin çocuğu ile o bir giyiyor. Bizim yok. Ölür orada… O fakir orada ölür. O lüksler iyi yaşar. Ben Avrupa'ya da gittim." (K45, Alevi Türk, 64 Yaşında, Kadın).

"... Adil olsun. Adil bir ekonomik yapı olsun. Eşitlikçi olsun. Ötekileştirmesin. Yani tekelleştirmesin. Vatandaşını herhangi bir grubun veya grupların inisiyatifi altına bırakmasın. Devlet budur yani... Devlet çünkü biziz. Bazı ülkelerde devleti halk yaratır. Bazı ülkelerde de halkı devleti yaratır. Amerika'da devlet halkı yaratmıştır eyaletleri ama Türkiye'de halk devleti yaratmıştır. Şimdi Amerika'da sistem devlettir. Halk değildir. Eyaletler vardır. Bizde halk devlettir. Bir birey bütün bireyler Türkiye'de hepsi birer oluşum olarak devleti oluşturmaktadır. Öyle görüyorum ben. Devlet biz olduğumuz için devletin bize sorumlulukları bunlardır. Şimdiki devlet de... (düşünüyor) E yani getirmeye çalışıyor. %100 başarılı diyemem." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"... Haklarını korumak vatandaşın... Hakkını korumak, hakkını savunmak ve adil olmak... Devlet bunları... Bunları her zaman yapamıyor maalesef. Yani bazı durumlarda... Yani haberlerden de görüyoruz, duyuyoruz da... Mesela adil olunmadığı, adaletin belki ertelendiği ya da işte hani geciktiği durumları görüyoruz. Şahit oluyoruz maalesef." (K31, Sünni Türk, 35 Yaşında, Kadın).

"... Devletin vatandaşa karşı görevleri mi? Devlet vatandaşa demokratik hakları çerçevesinde ne gerekiyorsa onları vermek durumundadır. Efendim seçme ve seçilme hakkı efendime söyleyeyim ve diğer diğer haklar yani bir milletin kullanması icap eden haklar nelerse onları vermek durumundadır ve şu anda da Türkiye'de büyük bir kısmı uygulanmaktadır." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"... Onların her türlü önce ihtiyaçlarını gidermek... Koruma, besleme, güvenlik... Bunları sağlaması lazım... Ama şimdi devletteki kasıt da önemli... Devlette bazen şahıslar devlet oluyor. Mesela diyelim ki bir kurumda bir yöneticinin olumsuz davranışı vatandaş tarafından ne algılanıyor? Devlet... Hâlbuki şahıs... Yani oradaki kasıt önemli... Mesela bir insanın bir de yöneticinin iyi bir olumlu davranışı herkes tarafından bir devlet bize baktı ya da onun şahsi yanlışı devleti temsil etmese de devlet adına yapılmış hareket olarak uygulanıyor. Ama genel olarak bence devlet vatandaşlarına karşı görevlerini yerine getirebiliyor." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).

"... Devlet öncelikle vatandaşının her şeyden önce yani ulaşımdan önce eğitimden de sağlıktan da önce yaşam hakkını anayasal güvence altına almak zorundadır. Yani bugün sokakta katledilen kadınlar var. Öldürülen çocuklar var. Tacize, tecavüze uğrayan çocuklar var. Onların bir defa yaşam hakkının anayasal güvence altına alınması gerekiyor. Ülkede işte en fazla en yüksek cezaları yiyenler genelde terörle ilişkilendirilen suçlarla suçlanan insanlar... Halbuki bana kalırsa insan hayatına kastetmiş olan insanların en yüksek cezaları almaları gerekiyor. Ondan sonra bunları insanların hani yaşamsal haklarını güvence altına aldıktan sonra eğitim hizmeti vermeli... İşte barınma hizmetini verebilmeli... Sağlık hizmetlerini, ulaşım hizmetlerini verebilmeli ama öncelikle yaşamsal hak." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"... Devletin bizlere karşı (düşünüyor) yani temel haklarımız vardır. Sosyal ekonomik haklardır, kişi dokunulmazlığı haklarıdır... Bunları sağlamakla yükümlü devlet... Bizim de devlete karşı sorumluluklarımız var ama temel itibarıyla devletin bize karşı olmuş olduğu haklar daha fazla... Ha bunların hepsini ne kadar yerine getirirse, vatandaşın devlete karşı o kadar sorumluluklarını yerine getirme çabası artar. Devlet bunların bazılarını yerine getiriyor, bazılarını getiremiyor. Mesela kişi dokunulmazlığı, güvenlik hakkıdır, konut hakkıdır vesaire şeyleri getiriyor mesela örnek diyelim ama eğitim hakkıdır, işte kültürel haktır, sosyal haklarımızdır hani tam yerine getirmemek ile kısmi olarak yerine getirmekle birlikte bizim için olumsuz alınabilir bu durum." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar devlet ve yurttaş arasında karşılıklı bir sorumluluk ilişkisi bulunduğunu bu bağlamda sosyal devlet olmanın devletin yurttaşlarına karşı temel görevi olduğunu ifade etmiştir. Sosyal devlet olmanın yanı sıra farklı inançlara ve dillere saygı da devletin yurttaşlara karşı görevlerinde katılımcıların dile getirdiği bir diğer konudur. Alevi Türk katılımcılar, sosyal devlet bağlamında ücretsiz olması gereken sağlık ve eğitim

hizmetlerinden yurttaşların rahatça faydalanamadıklarını ve devletin gerek sosyo-ekonomik farklılıklar noktasında yurttaşlara eşit davranması gerektiğini ifade etmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, devletin yurttaşlarına adil davranması gerektiğini, ötekileştirmeye neden olmaması gerektiğini ve yurttaşlarına tüm demokratik hakların kullanımı sağlaması gerektiğini belirtmişlerdir. Katılımcılara göre devlet bu sorumluluklarını kısmen yerine getirmektedir. Sünni Kürt katılımcılar, devletin sosyal devlet olması gerekliliğinin yanı sıra devlet ve devleti temsil eden kamu görevlisi arasında ayrım yapılması gerektiğini, kamu görevlisinin olumlu ya da olumsuz davranışının devlete mal edilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Kadın cinayetleri, çocuklar ve sokak hayvanları için anayasal düzenleme talebinde bulunan katılımcılara göre devletin görevlerinden bir diğeri de canlıların yaşam haklarının anayasal güvence altına alınmasıdır. Devletin sadece temel yurttaşlık haklarını bağlamında sorumluluklarını yerine getirdiğini ifade eden katılımcılara göre devlet kültürel ve sosyal haklar açısından yetersizdir.

5.4.11.2. Yurttaşların Devlete Karşı Görevleri

Ulus devlet ve yurttaş arasındaki ilişkinin görev boyutunun yurttaşlar tarafından nasıl algılandığı araştırma açısından önem taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının gerek toplumsal yaşamda birbirleriyle gerekse de devletle olan ilişkilerinde görev bilincinin hangi unsurlar etrafında tanımlandığı yurttaşlık kimliğinin inşasında önemlidir. Bu bağlamda katılımcılara "Sizce yurttaşların devlete karşı görevleri/sorumlulukları nelerdir?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %75'i yurttaşların devlete karşı görevlerinin vergi vermek, oy kullanmak ve kurallara uymak olduğunu belirtmiş, %25'i ise devletin bütünlüğüne sahip çıkmanın yurttaşların devlete karşı görevi olduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin, Sünni Türklerin, Sünni Kürtlerin tamamı (%100) ve Alevi Türklerin %60'ı yurttaşların devlete karşı görevlerinin vergi ödemek, oy kullanmak ve kurallara uymak olduğunu belirtmişlerdir. Oy kullanmak, vergi ödemek ve kurallara uymanın yurttaşların devlete karşı görevleri olduğunu ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"... Vardır tabii. Vergi vermek, en önemli görevlerinden bir tanesi... Vergi ödemek, vatandaşlık görevi... Bu bizim toplumumuzda da bunlar yerine getiriliyor mu derseniz? Vatandaş da devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmiyor. Türkiye'de de böyle bir alışkanlık var. Mesela Avrupa'da adam vergisini tam veriyor. Burada fırsatını bulan vergi vermemek için elinden geleni yapıyor. Mesela aynı sektörde çalıştığımız adamlar, benden 2 kat daha fazla iş yapan adamlar, bizim verdiğimiz verginin onda birini vermiyorlar. Sigortasız işçi çalıştırıyorlar. Yani o yüzden de vatandaşta devletine karşı olan yükümlüklerini yerine getirmiyor büyük ihtimal. Yani şey diyorlar. Ben kurtulayım da kim ne olursa olsun bakış açısı çok şey. Mesela ben hiç öyle bakmam. Yani ben vergi verirken bile onu düşünürüm. Yani ben devlete vergi vermek zorundayım diye düşünürüm. Kazanıyorsam vermek zorundayım ama ha (düşünüyor) devlet bunu yaptık diye bir biz de devletten aferin falan beklemiyoruz. Ben bu bir vatandaşlık görevi olarak görüyorum. Çünkü o vergilerle o çocuklar okuyacaklar, o vergilerle yollar yapılacak vs.*

Ben böyle bakan bir adamım. Herhalde eşim de öyle bakıyor, diye düşünüyorum." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"… Ya tabii… Şimdi bizlerin de devlete karşı sorumluluklarımızı bilmemiz lazım. Vergilerimizi düzgün yatırmamız lazım. Kurallara uymamız lazım. Bu karşılıklı bir dayanışma olması lazım bana göre. Eğer bu dayanışmayı da yaparsak bizde, devlette kalkınır bizde kalkınırız bana göre. Mesela çevreye zarar vermemek de bizim görevimiz. Ben görüyorum çocuklar belediyenin diktiği parklardaki bahçelerdeki çiçekleri ağaçları koparıyorlar. Parklardaki bankları çakılarla bıçaklarla çiziyorlar. Mesela benim bir arkadaşım devlet bize sahip çıkmıyor bizi atmış deyip çocuğunun da zarar vermesini hoş karşılıyordu. Bence bu olmamalı. O dikilenler senin benim vergimle dikilmiş, bu şehri güzelleştirsin diye dikilmiş. Hepimiz burada yaşıyoruz. Dışardan biri geldiği zaman bunlar burada ne biçim yaşıyor demesinler, bizim gibi yaşıyor desinler. Devlet bizi sindirmiş, bazı haklarımızı vermemiş, seçtiğimiz belediye başkanını bile bize yar etmemiş, bunlar var mesela ama hak da böyle aranmaz, aranmamalı bence." (K9, Alevi, Kürt).

"… Vatandaşlar vergilerini ödüyorlar. Çalışıyorlar devlet için… Askerliğini yapıyorlar. Canı pahasına da olsa ülkesini savunuyorlar vatandaşlarımız her konuda. Yani dediğim gibi vergisini de ödüyor. Devletimize karşı bağlı… Bayrağına, sancağına, toprağına bağlı vatandaşlar. Bence vatandaş görevini yapıyor ama devlet daha eksik yapıyor vatandaşına karşı… Daha az, diye düşünüyorum." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"… E yani çalmayacak. Yani en başta Türk insanının Kürt insanın kafasından hırsızlığı çıkaracaksınız çünkü Türkiye'nin yüzde yetmişi bana göre hırsız. Günü kurtaran insan tipleri… Yani vergi bilinci yok. Mesela ben size bir örnek vereyim; ben NATO'dayken benim Mr. White diye bir şefim vardı. Ben bir gün onunla sohbet ederken bu çok ilginç bir anekdottur… Bunun aslında her yerde yayınlanmasını da isterim… Ben Mr. White'a şunu söyledim; Mr. White dedim biz bütün hırsızlığı üçkâğıdı, namussuzluğu, eroini, kokain her türlü fuhuş atı sizlerden öğrendik. Ben müfettiştim bu arada şeyde NATO'da... Dedim ben müfettişlik döneminde bir şey fark ettim; devlet malını çalan ne Amerikalı sivil ne de asker gördüm, dedim. Niye böyle? Bana çok enteresan bir cevap verdi… Dedi: Bak Kürşat, dedi; Amerika'da evet, her türlü pislik olabilir ama hiç kimse devlet malını çalamaz çünkü vergi diye bir adalet var. (Oldukça hak verir bir şekilde cümleyi vurguladı) Vergi dediğin, benim cebimden çıkan paradır. Bizde vergi çalanı asla devlet affetmez. Benim cebimden para çalamazsın. Sizde bu adalet yok. Bizde küçücük ortaokul çocuğu bile sınıfta kızdığında gidip prizi kıran bir mentale sahip… Yani vandalist ruhumuz var. Devlet bu değil yani. Devlete böyle sahip çıkılmaz. Bizde bakın atasözüne bakın; devlet malı deniz yemeyen keriz… Yani bu olacak şey mi? Resmen şeyi işlemişler kafamıza; Siyonist baskılarla hırsızlık yap serbestsin… Yani devletten çalabilirsin ama işte bir Amerika'da, bir Amerika diye benim hor gördüğüm bir ülkede bile Mr. White'ın açıklaması bana çok büyük dersti. Biz hiçbir zaman devletin malını çalamayız. Ne yaparsa yapsın, nereye giderse gitsin… Seni bulur ve seni keser devlet, dedi. Siz buna sadık değilsiniz dedi. Yani vatandaş önce hırsızlık yapmayacak sonra düzgün toplum olacak. Devletin malını koruyacak. Bugün rüşvetsiz ihale yok Türkiye'de yani. Mesela en son 15 gün önce bir arkadaşımla konuştum. Fakülteye ilaç veriyor çocuk… Devlet ilacının parasını ödeyecek. Çocuk zaten batmak üzere %18 devlete şerefiye parası vereceksin, diyorlar. E şimdi bu devlet adına hırsızlık değil mi? Bak bu bilgileri hiçbir yerden alamazsınız. Mesela bu çok enteresan bir bilgi gerekirse isim bile veririm. Bu devlet adına hırsızlık yani... Çocuk %11 kazandığı ilaçtan devlet ondan %18 şerefiye parası istiyor. Ya bu olacak şey mi? Devlet, devlet kendi adına hırsızlık yapabilir mi? Yapıyor işte… Bundan AK Parti'nin ne kadar haberi var? Varsa neresinde bu olayın? İşte bunlar da halkı tabii şey yapıyor, soğutuyor." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"… Ee vatandaşlar devletin (düşünüyor) vatandaşlar efendime söyleyeyim ülke vatandaşlarla kâindir yani vatandaşların vatandaşlar, vatandaşlar devlete olan görevlerini yerine getirmelidirler. Oyunu gidip kullanmalıdır, askerliğini yapmalıdır, vergisini ödemelidir ki bu efendime söyleyeyim hizmetler bu hizmetler kendisine gelebilsin." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"… Vatandaşın devlete karşı sorumlulukları… (düşünüyor) Bulundukları ortam, çalışma alanları, işte dayanışma neyse bunu yapması gerekiyor. Mesela bir örnek vereyim. Bir kişi bir kamu

kuruluşunda veya bir özel sektörde çalışıyorsa oraya aidiyet duygusuyla gitmesi ve oradaki üretimi gerçekleştirmesi gerekiyor. Mesela biz burada çalışıyoruz ama hiçbir şey yapmayıp devletten bir para aldığımız zaman devlete bir yük oluyor. Onun için biz yaptığımız her işi düzgün yaparsak zaten devlete karşı sorumluluğumuzu yapmış oluruz. Öyle düşünüyorum." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

"… Askere gitmek, seçme seçilme siyasi olarak, ondan sonra vergi vermek… Bunlar vatandaşların görevleri arasında olan şeylerdir. Ha biz vergiye ya da ne bileyim tam olarak hukuk şeylerine uymazsak, haklarımıza uymazsak, kanunlara uymazsak, bunları eksik olarak dile getirirsek, yaparsak daha doğrusu… neticesinde sekteye uğrayan şeyler vardır." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

"… Devletin bireye karşı ortaya koymuş sahip olduğu hak ve yerine getirmesi gereken sorumluluklar ve buna karşılık dönüşümlü olarak bireyin devlete karşı var olan korunması gereken hakları ve yerine getirmesi gereken sorumlulukları... Yani örneğin; ben bir yurttaşsam devletin ortaya koymuş olduğu bana verdiği sorumluluk nedir? Vergi vermek, askerlik yapmak veya devletin ortaya koymuş olduğu toplumsal kurallara göre yaşamak ama aynı şekilde benim de devletten can, mal, özgürlük, güvenliğim, hukuk güvenliğim hakkımın korunması gibi haklara da sahip. Dolayısıyla bu ikisi işlendiği zaman yurttaş dediğimiz kavram benim kafamda şekilleniyor." (K48, Sünni Kürt, 31 Yaşında, Erkek).

"… Elbette ya vatandaşların devlete karşı görev ve sorumlulukları vardır. Öncelikle her bir vatandaş kendi devletini kendine görmeli, kendine olarak bilmeli… Yani burada işte biraz devlet kavramı ile ilgili de problem var aslında. Devlet kavramının o karışık yapısı karmaşık yapısı ya da işte aidiyetçiliği, benmerkezciliği bu tanımı yapmakta biraz zorlanmama sebep oluyor aslında… Ya da o işte yurttaşın devlete karşı olan sorumluluklarını yerine getirme hususunda net cevap veremememe sebep oluyor. Devlet öncelikle devlet sorumluluğunu yerine getirdikten sonra vatandaşta devletine sahip çıkmalı… Musluğunu açarken akıtacağı suyun hesabını yapabilmeli… İsraf yapmamalı ya da ne bileyim yolda yürürken şerit çizgilerine dikkat etmeli… Oranın yani devletin daha az masraf yaparak en azından halkına daha fazla hizmet verebilmesini sağlamalı... Vergisini vermeli… Görev ve sorumluluklarını yaptığı iş ne olursa olsun özelde veya resmide yaptığı işin hakkını verebilmeli." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"… Ya şey olacak tabii vergi ama önce aidiyet… Aidiyet hissetmek gerek kesinlikle… Şimdi insan ait olmadığını düşündüğü bir yere ne vergi öder ne de bir hani görevini yerine getirir. Sadece mesela devlet bana bakacak devlet bunu yapması lazım demekle beraber kendisinin de görevleri olacak. Vergisidir, aidiyettir, gerektiğinde güvenliktir… Bunları da bireyin sağlaması lazım… Vatandaşın sağlaması lazım." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).

"… Vatandaşlarında devletine karşı tabii ki görevleri sonsuzdur. Önemlidir çünkü hani biz en basitinden şunu söyleyelim: biz sadece büyüklerimizden, annelerimizden, babalarımızdan, dedelerimizden bunu gördük. Eğer çalışıyorsan, devletin parasını yiyorsan, yediğin ekmek, yediğin kaba asla tükürmeyeceksin. Bizde en önemli değer budur. Eğer ben bu kurumda çalışıyorsam bu kurum benim başımın tacıdır. Asla ihanet etmem. Malına, mülküne, arazisine, hiçbir şeyine zarar vermem çünkü ben buradan ekmek yiyorum. Yani dürüst olmalı, sadık olmalı, yememeli, çalmamalı, çırpmamalı, hainlik etmemeli… Çalıştığı her alanda çalışsın ya da çalışmasın… Eğer Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı altında yaşıyorsan sen yani dürüst olacaksın ya… Yemeyeceksin. Hakkın olanı alacaksın. Senin de hakların var. İnsan olarak, vatandaş olarak görevlerin var. Dürüst olmalısın vatanına karşı." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"… Vatandaşın devlete karşı daha fazladır sorumlulukları. Vergisini ödeyecek, yasasına uyacak, yani askere gidecek… Mesela çocuğunu askere gönderecek, çocuğunu okutacak, eğitim düzeyini yükseltecek… Vatandaşına devletine karşı faydalı bir insan olmak için… Yani bunlardır." (K44, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre, Alevi Kürt katılımcılar yurttaşlarla devlet arasında karşılıklı sorumlulukların bulunduğunu fakat kimi zaman devletin kimi zaman ise yurttaşların sorumluluklarını yerine getirmediklerini ifade etmişlerdir. Oy kullanmak, vergi ödemek,

toplumsal kurallara ve hukuk kurallarına uymanın yurttaşlık sorumlulukları olduğunu belirten katılımcılara göre devlet kendilerine yönelik yurttaşlık hakları konusunda bazı ihlallerde bulunmaktadır. Fakat bu durumun çözmenin yolunun devletin kendileri için yaptığı çalışmalara zarar vermekten geçmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, yurttaşların devlete karşı temel sorumluluklarının vergi ödemek olduğunu vurgulamışlar fakat Türkiye'de yurttaşların bu bilince sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Devletin yurttaşları ile var olduğunu ifade eden katılımcılara göre yurttaşların devletten hizmet alabilmeleri için sorumluluklarını yerine getirmeleri gerekmektedir. Sünni Kürt katılımcılar, devlet ile yurttaş arasında karşılıklı sorumluluklar bulunduğunu, yurttaşların bu sorumluluklarını yerine getirmemesinin kamusal hizmetlerin sunulmasına engel olacağını ifade etmişlerdir. Vergi ödemek, askerlik, kurallara uymanın yanı sıra yurttaşların yaşadıkları ülkeye aidiyet hissetmeleri de katılımcılara göre yurttaşlık görevlerinden biridir. Alevi Türk katılımcılara göre, yurttaşların devlete karşı sorumluluklarının askerlik, devlete faydalı insanlar olmak, vergi ödemek ve dürüstlüktür.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %40'ı yurttaşların devlete karşı görevlerinin devletin bütünlüğünü korumak olduğunu ifade etmişlerdir. Devletin bütünlüğünü korumanın yurttaşların devlete karşı görevi olduğunu ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"… Yani vatandaş olarak devlete karşı en başta bir birlik, beraberlik, bütünlük, devlet için bunu istemek. Önce vatanı sevmek, devleti korumak. Bunlar olmazsa vergi de ödemez, askerlik de yapmaz işte ne bileyim devletin yapma dediği ne varsa yapar. Bunların haricinde var olanları israf etmeden üstüne bir şeyler koyabilmek ve okumuş bireyler olarak eğitim sisteminde ya da görev aldığımız yerlerde, kendi işimizi icra etmenin en önemli şeyler olduğunu düşünüyorum." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).*

> *"… Vatandaşın… Devletini sevecek. Ülkesini sevecek. Topyekûn vatan toprağını sevecek. Dediğim gibi vergisini verip, askerliğini yapacak. Bunlar sonra ama. Önce bu toprağın her karışı için gerekirse canını verecek. Buraların kolay kazanılmadığını bilecek, geçmişi bilecek, sonra bunları korumak için gerekeni yapacak." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).*

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Türk katılımcılar, temel yurttaşlık görevinin ülkeyi sevmek, devleti korumak olduğunu ifade ederek öncelikli olarak bunun sağlanması gerektiğini, diğer yurttaşlık görevlerinin buna paralel olarak yapılacağı ifade etmişlerdir.

5.4.11.3. Oy Kullanma Kriteri

Temel yurttaşlık görevlerinden biri olan oy kullanma görevini yerine getiren yurttaşların bu görevi yerine getirirken sahip oldukları etnik ve mezhep kimliklerinin mi yoksa alacakları hizmetin mi başat olduğu yurttaşlık kimliğinin inşasında önem taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılara; "Oy verirken hangi ölçütlere/kriterlere göre oy kullanırsınız?" sorusu

sorulmuştur. Katılımcıların %65,2'si oy kullanırken hizmet odaklı seçimde bulunduklarını ifade ederken %34,8'i oy kullanırken ideolojik davrandıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin ve Sünni Kürtlerin %75'i, Sünni Türklerin %57,1', ve Alevi Türklerin %50'si oy kullanırken hizmet odaklı oy verdiklerini belirtmişlerdir. Yurttaşa hizmet edeceğine inandıkları siyasi partiye oy verdiklerini ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"... Ya oy verirken hangi kriterlere göre oy veririm? Şu anlamda: herkesin kendini yakın hissettiği bazı durumlar vardır. Evet, verilen vaatler vardır mesela: şunlar, şunlar, şunlar... Ben neye bakarım? Bir öğretmen olarak gelir düzeyimin ne kadar yükseleceğine bakarım ya da toplum olarak iş imkânları... İş imkânları bir devlet için ne kadar, vatandaş için ne düzey geleceğini bakarım. Onların bana verdiği hakların ne düzeyde olduğuna bakarım? Beni üste mi taşıyor alta mı taşıyacak? Onlara bakarak oy kullanıyoruz." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"... Oy verirken en önemli benim için hani devletime faydalı olacak mı, olmayacak mı? Bana bireysel olarak, vatandaş olarak bana neler sağlayabilecek? Çocuklara neler sağlayabilecek? Ülkeme neler sağlayabilecek? Bunu. Âmâ artık öyle bir süreç yaşıyoruz ki. Yani bilmiyorum bazen neye, neye göre oy vereceğimi ben bile şaşırıyorum. İstediğimiz şeyler var tabi... Senelerdir var. Bazı haklarımızı vermiyorlar. O konu baki. Oradan geçtik artık maddi olarak ne sağlar, sosyal olarak onlara bakıyoruz artık." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

"... Ben hizmet olarak bakıyorum ama sanki böyle ideolojik olarak da bakmak gerektiğini düşünmeye başladım şimdi... Ya hizmet... (düşünüyor) çünkü hizmet olarak düşündüğün zaman o hizmet sana gelmiyorsa işte diyorsa burada terör var, yol yapmıyorsa, fabrika kurmuyorsa acaba ben ideolojik olarak düşünürsem beklediğim hizmetler bana gelir mi? Diye... Bundan sonra da öyle düşünüyorum. Öyle kullanacağım oylarımı." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).

"... Politikaları itibarıyla daha çok hak ve görev, sorumlulukları hangisi ele alıyorsa, göz önüne alıyorsa bu zaten konuşmalarında ortaya çıkıyor. Ben bunlara bakarım. Birincisi, hiçbir ayrımcılık, etnik köken, hatta en basitinden ben bir insan olarak ne diyoruz? İnsanlar konuşa konuşa anlaşır. Bana bağırmayan, sesini yükseltmeyen, aynı zamanda barışçıl konuşan, şiddet dilinden uzak olan herkese benim gönlüm açıktır. Doğayı koruyan... En basitinden bir örnek vermek gerekirse Türkiye'de şey olması açısından söylüyorum. Tek olduğu için Fatih Maçoğlu... Mesela ben hayatım boyunca herhangi bir komünizme sempati beslememiş veya bir komünist partiye oy vermemiş bir insanım ama Fatih Maçoğlu gelsin burada adaylığını koysun, ben ona oy veririm çünkü şahit olduğum bir olay var. Adamın tek tek fidan dikip bu fidanlarla öğrencilere burs verdiğini gördüm. Doğayı koruyor. Doğayı koruyan bir insan, insanı da korur. Fatih Maçoğlu bir örnektir benim için... Komünistmiş umurumda değil. Ben Kürdüm ama oy verirken kriter benim. Şöyle bir şey söyleyeyim. Benim etnik kimliğim kriter değil ama onun benim etnik kimliğime nasıl yaklaştığı bir kriterdir. Çünkü o tutup da ben bir Kürdüm orada... Benim haklarımı savunması da önemli değil. Bir Kürt olarak beni ayrımlaştırıyorsa, uzaklaştırıyorsa veya beni kabul etmiyorsa onun benim için hiçbir hakkı yoktur. En basitinden milliyetçi partiler ortada zaten." (K48, Sünni Kürt, 31 Yaşında, Erkek).

"... Yani ülke... Ülkeyi daha refah bir duruma getirebileceğini gördüğüm hizmete yönelirim. Yani benden farklı siyasi şeysi de olsa. Yani bu hani belli bir kalıba sokmam ben. Hani bu bizim ve bütün insanların refahını olumlu yönde etkileyecekse neden olmasın? Neden oy vermeyeyim ki?" (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

"... Ben AK Parti hükümetlerine kadar hiçbir şekilde Türkiye'de oy kullanmadım. Çünkü oyumu hak edecek hiçbir yaratık göremedim. Hiç göremedim çünkü benim için oyum önemli yani... Sadece Erdoğan'la ben oy kullanmaya başladım. Nedir? Bana sahip çıkıyor, dini değerlerime sahip çıkıyor, ülkesine sahip çıkıyor. Evet, çok eleştiriliyor mesela Erdoğan ama arkasına

baktığında birçok şeyde yapıyor. Evet, ekonomi ile şunla bunla Abdülhamit'e oynanan oyunların hepsini şimdi Erdoğan'a da oynuyorlar ama Türk milleti, Kürk milleti, Alevi milleti, Sünni milleti aptal olmamalı… Ülkesine sahip çıkmalı. Bakın biraz önce dedim ki; Almanya'da 80 tane farklı şey yapılanması var, dini yapılanma var. Irk var. Hepsi sonunda Alman… Hiçbiri ihanet etmiyor ama Türkiye ihanetler öbeğinin ortasında… Bunda en büyük etki CHP… CHP faşist bir partidir. Din düşmanı bir partidir. Görüşüm bu benim. AK Parti ile türbanlı kardeşlerimiz okullarına rahat rahat gittiler, işlerini yaptılar. Polis oldular, doktor oldular. Parti bunu başardı. CHP zihniyetini yıktı. Kürtler ve Aleviler için de mutlaka gerekeni yapacaktır fırsat verirlerse." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"… Oy verirken benim kriterim hizmettir. Kim memlekete hizmet etmişse, bir çivi çakmışsa oyumu ona veririm. Boş laf üreten politikacılara oy vermem." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"… Yani şimdi o dönemdeki iktidarların veyahut da muhalefetlerin ya da o partinin… Ben çoğunlukla adaylara bakarım, söylediklerine bakarım, neler yapacak, vaatleri ne? Hizmet olarak… Ama hizmet edecek diye ülkeyi bölmeye niyetli, ya da en bileyim farklı kesimlere maşa olmuşlara da oy vermem." (K36, Sünni Türk, 65 Yaşında, Erkek).

"… Oy, mesela biz… Ben kendim bundan 10-15 yıl önce kimliğe göre veriyordum. Kimliğe göre çünkü kimliğe göre verdiğim zaman sonradan baktım, kimlik işe yaramıyor. Bizden olan işte CHP ona veriyordum, bize yakın diye. Baktım işe yaramıyor, olmuyor. Başa gelemiyor. Kılıçdaroğlu'nun Alevi olduğunu söylemesi bizim için hoş oldu ama şey yok… İş yok. Kaç sene etti. Belki başa gelse bize daha iyi bakar belki de bakmaz, o da belli olmaz. Siyasetçiye güven olmaz. Artık bende benim ülkeme, bayrağıma hangi siyasetçi yarıyorsa ben ona veriyorum şu anda." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"… Ülkenin ekonomisi, refahı, onu, onu gözeterek oyumu kullanırım. En çok kim hizmet ederse o. Karşı değilim yani ben." (K44, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"… Yani kriter derken daha çok fanatik olmayan tarzları tercih ediyorum. Ülke için hizmet sağlayabilecek, geleceğe yatırım yapabilecek bir partiye ya da adaya oy vermeyi tercih ederim. Hizmet önemli." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre, Alevi Kürt katılımcılar faydalanamadıklarını düşündükleri yurttaşlık haklarından vazgeçtiklerini, bu nedenle oy kullanırken yurttaşa en çok hizmet edeceklerine inandıkları partiye oy verdiklerini ifade etmiştir. Bekledikleri hizmetlerin; ekonominin düzeltilmesi, istihdam olanaklarının arttırılması olduğunu belirten katılımcılar, bunları sağladıktan sonra kültürel haklarını da sağlayabileceklerine inandıkları partiye oy verdiklerini belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcılar, hizmet odaklı seçimde bulunduklarını belirterek eğer yurttaşa hizmet sağlayabilecekse kendileri ile farklı siyasi görüşe sahip partilere de oy verebileceklerini belirtmiştir. Hizmetin dışında beklentilerinin etnik kimlikleri nedeni ile ötekileştirilmeye maruz bırakılmamak olduğunu ifade etmiştir. Bölgenin etnik kimliği nedeni ile hizmet alamadıklarını, ötekileştirildiklerini belirten katılımcılar seçimlerde ideolojik davranma yoluna gideceklerinibelirtmiştir. Sünni Türk katılımcılar, hizmet odaklı seçimlerde bulunduklarını belirtmekle birlikte dini kimliklerine de saygı duyan, dini kimlikleri ile kamusal alana katılmalarına olanak sağlayan partileri desteklediklerini belirtmiştir. Mevcut hükümet öncesi hükümetlerin Türkiye'nin toplumsal yapısı bağlamında birleştirici değil ayrıştırıcı bir niteliğe sahip olduğunu ifade eden katılımcılar, mevcut hükümetin dini kimliklere kamusal

hayatta varlık kazandırmasının etnik ve mezhep grupları için de geçerli olacağına inandıklarını belirtmiştir. Alevi Türk katılımcılar, geçmişte siyasi kimlikleri ile paralel olarak seçimde bulunduklarını fakat bu durumun artık yerini hizmet odaklı seçimde bulunmaya bıraktığını ifade etmiştir.

Katılımcılardan Alevi ve Sünni Kürtlerin %25'i, Alevi Türklerin %50'si ve Sünni Türklerin %42,9'u oy kullanırken seçimlerinde ideolojik davrandıklarını ifade etmişlerdir. İdeolojik olarak oy kullandıklarını ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"... Vallahi ben stratejik oy kullanırım. İzmir'de olursam Cumhuriyet Halk Partisi'ne veririm ama Diyarbakır'da HDP ye oy veriyorum. (Gülüyor). Hem stratejik hem de ideolojik aslında. Onları kendime yakın hissediyorum. İzmir'de CHP kesin alır, oyum CHP'nindir. Diyarbakır'da HDP alır, oyum onundur. Mesela Konya'ya gitsem orada da AKP'ye vermem ama. Oy kullanmam ya da boşa gideceğini bilsem de CHP'ye veririm." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"... Açıkçası benim hayat bakış açım şudur: Ben daha çok ezilenlerin tarafındayım. Yani yok sayılanların, daha çok tanınmayanların, sevilmeyenlerin... Nasıl söylesem? Yani ben hiçbir zaman mutlak gücün yanında durmadım. Güç haklıysa doğru yapıyorsa yanında dururum fakat güç sadece kendine güçlüyse, kendinden sonrakileri düşünmüyor... Sürekli ezilenlerin tarafında olduğunu düşünüyorum. Bakışım bu yani... Her yerde öyle düşünürüm. Biz de ezileniz, hor görüleniz. Bizi en iyi temsil edene, haklarımızı bize en çok verene oy veririm. Bizi mecliste temsil edecek, bunlarında bu bu bu hakları var diyecek olana" (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"... Siyasi kimliğime göre... Siyasi düşünceme göre oy veriyorum. Biz oy veriyoruz da... Seçtiğimiz belediye başkanı yerine kayyum getiriyorlar, getirdikleri şehri yedi bitirdi... Kimse bunu söylemiyor. Biz seçiyoruz, bizim seçtiğimiz partileri türlü türlü nedenlerle kapatıyorlar. Biz seçtiğimizle kalıyoruz. Benim seçtiğim adamın benim hakkımı savunmasına izin vermiyorlar. Bizim oy hakkımız var. Herkesin oy hakkı var. Kullanıyoruz hakkımızı, şehri yönetmesini istediğimiz kişiyi bile yerinden ediyorlar. Seçim hakkım varmış... Eee sen bırakmadın ki benim seçtiğim beni yönetsin. Böyle seçim hakkı mı olur?" (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"... Mesela biz diyoruz iyi bir başbakan gelsin. İyi bir başbakan gelsin. Bu yapamıyor. Ayrımcılık yapıyor yani. Öyle söyleyeyim. Biz hep CHP'ye verdik kızım. Bizim sülale hep CHP'ye verdik. Yani dedemden bugüne dek hep CHP verdik. Başkasına kesinlikle vermem. Mesela CHP'li gelse ama hizmet olmasa, gene ona veririm. Ama ediyorlar, yapıyorlar zaten." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"... Hizmet olarak asla düşünmüyorum çünkü ona bakarsan ülkede hiçbir partinin tam anlamıyla ülkeye hizmet ettiğini düşünmüyorum. Maalesef...: İdeolojik olarak bakıyorum. Aslında yapılan hizmetler, bir hizmet göremiyorum ki... Olması gereken şeyler hizmet olmamalı ülkeye yani sonuçta değil mi? Eğer bir ülkede sen bir yöneticiysen o ülke için yapman lazım... Bu hizmet değil ki, bize layık olanları vermek, bizi Avrupa'daki insanlar gibi yaşatmak, bunlar hizmet değil bence, olması gereken bu." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"... Valla etnik kimlik değil de tek önemli olan şey; bu adam mağdur olduğunuz dini haklar bağlamında kolaylaştırma yapacak mı? Yoksa düşmanca mı davranacak? Yani benim hayat tarzıma düşman olup bunu engelleyecek biri midir yoksa serbest bırakacak biri midir? Ekonomisini yükseltmiş, asfalt yapmış tüneller kazmış işte ülke şöyle olmuş böyle olmuş şu tek kriter budur. Ülkenin ekonomisini yükseltmiş, asfalt yapmış, tüneller kazmış, ondan sonra ülke işte şöyle olmuş, böyle olmuş, teknoloji gelişmiş... Şu durumda benim için hiç önemli değil. Yani bana dini yaşam bağlamında istediğim imkânı sunsun. İcabında biz ekmek, soğan yiyek.

Önemli değil, diye düşünüyorum. Çok açık, bak dürüstçe söyledim." (Gülüyor) (K49, Sünni Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"… Önce Türkiye Cumhuriyeti'ne saygılı olması lazım. Bu ülkenin bütünlüğüne zarar vermeyecek. Sonra vatandaşa hizmet edecek düşünceleri göz önünde bulundururum." (K11, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre Alevi Kürt katılımcılar, oy kullanırken ideolojik ve oy kullandıkları coğrafi bölgeye göre stratejik davrandıklarını belirtmiştir. Ötekileştirilmeye maruz kaldıklarını ifade eden katılımcılar sahip olduklarına inandıkları fakat kullanamadıkları haklarını en iyi savunacaklarına inandıkları partilere oy verdiklerini belirtmiştir. Sünni Kürt katılımcılar, siyasi kimlikleri bağlamında seçimde bulunduklarını ifade etmiştir. Siyasi kimliklerine paralel olarak ideolojik olarak seçimde bulunan katılımcılar temel yurttaşlık haklarından olan seçme ve seçilme hakkına sahip olduklarını fakat seçme hakkının kendi seçtikleri idarecilerin görevden alınması ya da oy verdikleri partinin kapatılması nedenleri ile aslında seçme hakkına sahip olmadıklarını ifade etmiştir. Alevi Türk katılımcılar, devletin yaptıkları hizmetlerin aslında hizmet ya da lütuf olmadığını, yurttaşların refah yaşaması için gerekli icraatlar olduğunu ifade ederek seçimlerde hizmeti değil, siyasi kimliklerine paralel partileri seçtiklerini ifade etmiştir. Sünni Türk katılımcılar, dini kimliklerine saygı duyacak, bu kimliklerine koşut olarak hayatlarına, ibadetlerine müdahale etmeyecek ve ülkenin bütünlüğüne zarar vermeyecek partilere oy verdiklerini belirtmiştir.

5.4.11.4. Devletin Farklı Etnik ve Mezhep Grupları ile İlişkisine Yönelik Algı

Modern devlet/ulus devlet bünyesi altındaki tüm etnik ve mezhepsel farklılıklara eşit mesafede durmakla yükümlü olan devlet yapılanmasıdır. Bu açıdan bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin de çatısı altındaki farklı etnik ve mezhepsel gruplarla ilişkisinde eşit mesafede durması beklenilmektedir. Devlet ve farklı kimlikler arasındaki olması gereken bu mesafenin yurttaşlık kimliğinin inşasında etkili olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle katılımcılara; "Size göre devlet farklı etnik ve mezhep gruplarına yurttaşlık konusunda nasıl yaklaşıyor?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %69,2'si devletin etnik ve mezhepsel farklılıklara karşı dışlayıcı oluğunu ifade ederken %30,8'i tüm yurttaşların eşit haklara sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin, Alevi Türklerin ve Sünni Kürtlerin tamamı (%100) ve Sünni Türklerin %16,7'si devletin farklı etnik ve mezhep grupları ile ilişkisinde dışlayıcı bir tutum sergilediğini belirtmişlerdir. Devletin farklı etnik ve mezhep grupları ile ilişkisinde dışlayıcı bir tutum sergilediğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"… Hayır, hayır. Kesinlikle hayır. Devlete hizmet ederken hepimiz eşitiz. Hepimiz askerlik yaparız, vergi öderiz, işte ne bileyim savaş olsa hepimizi askere çağırırlar. Devlet bize eşit hizmet etmez ama. Haklarımızı eşit vermez. Mesela ben dedim işte camide 7 imam var. Ben cem evinde de 7 imam olsun demedim, ikisinde de bir tane olsun devlet o birinin maaşını versin geri kalan parayı çocuklarımızın eğitimine ayırsın. Ya da Türkçe her yerde nasıl serbest konuşuluyorsa Kürtçe 'de öyle olsun. Bir tek Kürtçe değil; Zazaca'da olsun. Hep biz olalım, her yerde biz olalım demiyoruz. Hepimiz olalım diyoruz. Devlet bunu yapmıyor, bunu sağlamıyor. Bizi hep bir dışlama, sindirme, kötü gösterme. Türkte'de kötü yok mudur? Vardır tabi. Hep Kürtler mi kötü? Aleviler mi şey? Devlet aynı bakmıyor bize, insanlar da aynı bakmıyor. Aynı şeyleri veriyor, hakları. O hakları uygulatmıyor, bazen aynı hakları da vermiyor." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"… Yok. Vermiyor. Veriyor gibi görünüyor ama vermiyor. Cem evlerimiz mesela ya da din dersi. Ben çocuğumun zorunlu din dersine girmesini istemiyorum diyor yok illa o da girecek. Ermeni, Süryaniler yok mu? Onlar girmiyor din dersine, benim çocuğum giriyor. Sanki o da Sünni'ymiş gibi. Olmuş işte… Çocuğun sınıfında din dersinde öğretmen Alevilikle ilgili bir şey demiş, çocuk o öyle değil doğrusu böyle demiş. Aleviliği bilmeyen öğretmen yanlış bilgi vermiş, Çocuk da düzeltmiş. Bunların olmaması lazım. Kürtçe 'de sıkıntılı mesela. Onda da sorun var." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

"… Hayır. O konuda eşit davranmıyor. Gerçekten eşit davranmıyor. Şu an mesela ben Türkiye vatandaşıyım değil mi hocam? Türkiye'de yaşıyorum. Sözde adı altında Türkiye'deki insanlar şu an açlık krizi yaşıyor. Covid'ten dolayı değil mi? Aç olan bir sürü insan var. Sıkıntı yaşayan birçok insan var. Bizler çok şükür yine iyi durumdayız ama bizden beter durumda olanlar var. Zor durumda insanlar var. Benim ülkemdeki insanlar açken ben başka ülkenin insanlarını getirip doyurma lüksüne sahip değilim. Anlatabiliyor muyum? Ben ilk önce kendi insanlarımı besleyeceğim. Eğer benim insanlarım hastalıktan dolayı çalışamıyorsa, hiçbir imkânı yoksa onlara maddi manevi imkân sağlarım. Başka ülkedeki… Ben açken başka ülkeyi niye doyurayım ya da başka ülkenin milletini niye doyurayım? Çünkü benim insanlarım aç… Değil mi? İlk önce kendi insanlarıma bakarım. Maalesef bu konuda da eksikler." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"… Farklı yanaşmaktadır. Şimdi bir Türk'e mesela bir Laz olsun, şey olsun farklı farklı görürüz yani. Yani Türk'e daha fazla yaklaşırız. Bu şekilde… Yani diğerlerine bakış açısı farklıdır, illaki farklıdır. Bir Sünni'ye daha fazla yaklaşıyor. Sünni Türk, Türk dediği zaman bitiyor zaten onun insanı gibi mesela… Tabii o şekilde… Bize de vatandaş değil de… Sanki o daha kıymetliymiş gibi, devlet onu daha değerli görüyor." (K44, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"… Yapıyor. Mesela, örneğin; ben bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak ben vergimi veriyorsam bir caminin elektriğini devlet karşılıyorsa, ben bir aralar benim cem evimin 3 yıl da elektriği yoktu. Benim elektriği mi niye vermesin? Madem ben vergi veriyorsam, caminin elektriği yanıyorsa bizim cem evimizin de lambasının yanmasını istiyorum. (Sitemkâr bir tonda eklemeye devam etti) Yani bu, bu 1. bir ayrımıdır zaten… Mesela İstanbul'da Karacabey de benim Cem evimi niye yıksın? Cümbüş evi desinler ucube desinler mesela… Başbakan dedi, o deyince ekseriyet ona inandılar. Biz bunlara karşıyız yani burada bir ayrımcılık var yani… Bir Alevi olarak biz bundan rahatsız oluyoruz. Benim başıma direk gelmedi, gelenler var. Ayırıyorlar onları. Biz burada hep bir arada yaşıyoruz, çevre de bizi biliyor, burada sıkıntı yok. Başka yere gitsem olur." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"… Yani vatandaşlığı verirken aslında bunların hiçbirini sorgulamıyor ama siz onu vatandaşlık haklarını elde etmek için herhangi bir kamu kurumuna ya da işte devlet nazarında çok barizdir bir mahkeme huzuruna çıktığınızda oradaki sonuç etkiliyor. Şey farkı var yani, anayasada yazanla uygulanan farkı… Çok fark var. Çok fazla fark var. Bunu yapan insanlar. Devlet mekanizması aslında hani işte baktığınızda ne olur? Devletin yönetim şeklini belirleyen bir anayasa vardır. Anayasal düzeyde işte anayasanın daha doğrusu merkezi yapısından işte… Nasıl? Aslında doğru ifade değil bu. Şimdi bir sürü kanun var aslında; ceza kanunu, medeni kanun vs. Bunların hepsi medeni şey anayasadan gücünü alır. Anayasada yazdığı şekli ile işte medeni kanun oluşturulmuyor ya da işte ceza kanunu oluşturulmuyor. Oluştursa bile farklı yorumlanabiliyor. Aynı suçu işleyen biri 2 kişiyi mahkemeye gittiği zaman bir beraat alırken

öbürü hapse mahkûm edilebiliyor. Uygulamada çok büyük problemler var. Bunu yapan savcı, hâkim ya da neyse. Biz biliyoruz ki ama devlette onlarla aynı fikirde. Aynı fikir de olmasa o adam o koltukta oturmaz zaten." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"… Yaklaşımında bir farklılık var mı? (Düşünüyor) Çoğunlukla yok ama tabii bazen… (cümleyi tamamlamadı) Yani şimdi devlet dediğimiz bu tabii… Devlet değil de devleti temsil edenler, vali, kaymakam, belediye başkanı gibi… Onlarda var sanki. Şimdi insanlar kendi arasında, bir toplum olarak yaşıyoruz ve bu toplumda insanlar birbirlerine ayrımcılık yapıyorsa bu toplumda işte bazı yerlerde olan bazı iyi yerlerde olan insanlarla, olmayan onların yanına gidip, kapısına gidenler arasında bir çatışma olabiliyor. E bu noktada dolayısıyla da imkânlar yani eşit olmuyor. Siyasi olarak… İşte Kürt… Kürt bir yerde Türk bir yerde, bir noktada buluşmaları gerekiyor. İşte bir ne bileyim? Bir yönetim olsun, bir şey idare ettirmeleri gerekiyor ve aynı anda orada bence bir çatışma olabiliyor. Sanki herkesi bir araya toplayamıyor gibiler." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

"… Şimdi şöyle… Devlet sadece Kürtlere Alevilere değil. Sünnilere de dışlayıcı. Yani dindarlara… Düzen bunu gerektiriyor. Mesela bir örnek vereyim. İnancıma uygun çalışma ortamlarının oluşturulmaması nedeniyle ben vatandaşlık hakkımın gasp edildiğini düşünüyorum. Yani benim istediğim çalışma ortamının tasarlanması lazım… Böyle bir şey mevcut değil. Söz konusu değil. Peki, bunun için ben gidip bir hak talebinde bir öneride bulunuyor muyum? Bulunmuyorum. Olmayacak duaya âmin denilmez. Yapılması gereken tek şey; mümkün olduğunca sen iyi şekilde yaşamaya çalış. Senin gibi düşünen insanların çoğalması mümkünse… Bunu sağla ve barışçıl bir şekilde eline gerçekten bir imkân geçerse senin gibi düşünen insanların ve düşünmeyen insanların istedikleri çalışma ortamlarını kur. İstedikleri sağlık imkânlarını sağla, yeter. Allah bereket versin. Yani yöntem bu olabilir. Hayaldir belki… Olması mümkün olmayabilir ama burada ben kendim çalışaraktan o hakkı almayı deneyeceğim. Henüz 40 yaşındayım. Allah kaç yıl ömür verdi bilmiyorum. Ama bunun haricinde ne olur? Mesela örnek veriyorum; sağlık hakları… Yani bir kadın jinekoloğa gitmek istiyor. Önceden çalıştığım bir yerde kadın doğum uzmanı bayan yoktu. Başka yere gittik. Orada karşımdaki doktor bayan olsa bile mesela bir ameliyat ortamında bile ben bayanlardan oluşan bir ortam istiyorum. İçeriye temizlik… erkekler personeller giriyor, çıkıyor falan ki bir doğum esnasında kadın tamamen soyuluyor. Operasyondan önce karnı boyanıyor. Bilmem ne yapılıyor falan… İçeriye bir sürü personel girip çıkıyor erkek… Ben bunu istemiyorum dediğimde, kadın dahi diyor ki tıpta ayıp yoktur. Sen utanmaz olabilirsin, diyorum. Terbiyesiz olabilirsin ama ben öyle değilim. Ya ben bunu istiyorum. Ya ben orada başhekimle mücadeleye giriyorum. Araya torpil koyarak kendi istediğim ortamı cebren sağlatıyorum. Ha torpil koyduğum kişi de bana katılmıyor da hani hukukumuz var diye; ya işte arkadaşa ayıp olmasın deyip benim istediğim ortamı o da çok doğru bulmasa da sağlıyor. Şimdi ne oldu? Benim hakkım yani bana göre şerefli yaşama hakkı elimden alınmaya çalışılıyor. Ben ona torpil vasıtasıyla ulaşıyorum. (Gülüyor) Ha ben bunu mahkemeye başvursam, şöyle böyle olsa bir sonuç elde edilir mi? Olmaz çünkü seküler bir düzen var. Dolayısıyla senin istediğin imkânı sunması neredeyse mümkün değil." (K49, Sünni Türk, 40 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar, devletin farklı etnik ve mezhepsel gruplara karşı dışlayıcı olduğunu, Aleviler için zorunlu din dersi ve Kürtçe eğitim yasağı bağlamında açıklamışlardır. Katılımcılara göre devlet yurttaşlarından etnik veya dini kimlik farklı gözetmeksizin vergi, askerlik gibi yurttaşlık görevlerini yerine getirmesini beklerken, kendisi yurttaşlık hakları noktasında tüm etnik ve mezhepsel farklılıklara eşit yaklaşmamaktadır. Yurttaşlık haklarının bazen sadece söylemsel düzlemde kaldığını ifade eden katılımcılar bazen de bu haklara sahip olmakla beraber bu haklarının kullanımına devlet tarafından izin verilmediğini belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar, devletin pandemiden dolayı ekonomik açıdan zor durumda olan yurttaşına yardım etmek yerine Suriyeli sığınmacılara yardımcı olmasının devletin uyguladığı dışlayıcı bir politika olduğunu ifade

etmişlerdir. Devlet nezdinde farklı etnik ve mezhep gruplara üye bireylere eşit davranılmadığını belirten katılımcılara göre Sünni Türkler devlet açısından önemli bir etnik ve mezhep grubudur. İstanbul'da Karacabey'deki cem evleri için dönemin başbakanının kötü tanımlamalar kullanması da katılımcıların üzerinde durduğu bir diğer konudur. Katılımcılara göre farklılıkları birleştirmesi gereken başbakanın cem evlerine karşı dışlayıcı bir söylem de bulunması toplumun büyük bir çoğunluğunda Alevilere karşı önyargı oluşturmaktadır. Sünni Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının toprak temelli yurttaşlık anlayışı gereğince Türkiye'de doğmuş tüm farklı etnik ve mezhepsel farklılıklara sahip bireyler açısından sahip olunabilecek bir yurttaşlık türü olduğunu fakat anayasada yazılan ile uygulanan hükümler arasında farklılık olduğunu ifade etmişlerdir. Yöneticilerin tüm farklı etnik ve mezhepsel kimlikler için birleştirici bir güç unsuru olması gerektiği fakat devlet ve devleti temsil edenlerin aynı zihniyete sahip olmaları nedeni ile bu durumun gerçekleşmediği de katılımcıların dile getirdiği bir başka durumdur. Sünni Türk katılımcı ise, devletin sadece farklı etnik ve mezhep gruplara üye bireylere değil Sünni bireylere de dışlayıcı bir tutum sergilediğini savunmaktadır. Katılımcıya göre devletin laik seküler bir yönetim şekline sahip olması bireylerin dini kimliklerine uygun yaşam ve çalışma alanlarına sahip olmalarını zorlaştırmaktadır.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %83,3'ü Türkiye Cumhuriyeti yurttaş kimliğine sahip bireylerin, farklı etnik ve mezhep gruplarına üye olmalarının yurttaşlık hakları bağlamında eşitlik noktasında sorun teşkil etmediğini ifade ederek devletin tüm farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylere eşit yaklaştığını belirtmişlerdir. Devletin farklı etnik ve mezhep grupları ile ilişkisinde eşit bir tutum sergilediğini ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"... Haklarını verdiden ziyade zaten adamların yani hakları vatandaşsa verilecek bir hak yok. Ama nedir? İşte Cem evleri resmileştirildi. Cem evlerine devlet yardımı başladı. Eskiden Alevi hiçbir zaman ben açıkça Aleviyim, şuyum, buyum diyemezken şimdi rahatlıkla kimliğini taşıyabiliyor. Bunlar çok büyük gelişmeler. Kürt insanı da böyle... Yani Özal döneminde kasetten yakalanan insanlar 20 yıl hapis yiyordu. Kürtçe kasetten ama şimdi milletvekili de olur. Millet Meclisi'nde bir sürü Kürt milletvekili var. Devlet burada biraz akılcı oynadı. Evet, oynadı öyle de devam etmek zorunda. Yoksa bizim çok kırılgan fay hatlarımız var. Kırıldı mı gider. Kimse tutamaz Türkiye'yi... Yani iç savaş her şey olur. Devlet farklılara vatandaşlık konusunda eşit. Evet, işin derinini bilemem ama... Yani burada sıkıntı çekmiş vatandaş var mı, yok mu? Onu bilemem ama görünen o." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).*

> *"... Yo, yo, yo kesinlikle ötekileştirici bir tavır yok. Belki münferit... Yani böyle bir belli bir kesim bunu yapıyor ama genelde bir ötekileştirme yok. Şu an için konuşuyorum. Geçmişte 70, 80'li yıllarda vardı ötekileştirme ama şu anda olduğunu düşünmüyorum." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).*

> *"... Tabii hepsi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıdırlar. Yasaları çiğnemedikleri müddetçe hepsi yasa karşısında eşittirler." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).*

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Türk katılımcılar, geçmişle karşılaştırıldığında günümüzde Alevilerin de Kürtlerin de yurttaşlık haklarından daha fazla yararlandıklarını belirtmiştir. Farklı etnik ve mezhep kimliklerine sahip bireylerin günümüzde geçmişteki kadar yoğun bir şekilde ötekileştirilmeye maruz kalmadıklarını ifade eden katılımcılara göre yasalara uygun davrandıkları sürece tüm yurttaşlar eşit haklara sahiptirler.

5.4.11.5. Yurttaşlık Demokrasi İlişkisi

Yurttaşların yönetime katılabildikleri, devletten haklarını özgürce talep edebildikleri siyasi bir ortamın varlığı bireylerin daha bilinçli yurttaşlar olmaları açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlık kimliğine sahip bireylerin demokrasi ve yurttaşlık ilişkisine dair algıları yurttaşlık kimliğinin inşasında önemli bir etkendir. Buradan hareketle, katılımcılara "Yurttaşlığın demokrasi açısından anlamı ve önemi nedir? Bu konuda neler söylersiniz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların tamamı (%100) demokrasinin yurttaşlığı güçlendireceğini ifade etmişlerdir. Demokrasinin yurttaşlığı güçlendireceğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"… Yani demokrasi vatandaş (düşünüyor) Nasıl açıklayayım ki ben bunu? (Düşünüyor) Bence demokrasi olmasa vatandaşlık gelişmez. Bence gelişmez, bence gelişmez. Özgürlüğün olmadığı hiçbir yerde hiçbir şey gelişmez. Özgürlüğün olmadığı yer diktatörlüktür ya da baskı rejimleridir. Benzeri şeylerdir. Vatandaşlık da gelişmez başka şeyler de gelişmez. Yani demokrasinin olmadığı yerlerde. İnsanların özgür olmadığı, haklarını kullanamadıkları, düşüncenin bile yasak olduğu bir yerde vatandaş kendini oraya ait hissetmez, gitmek ister. Örneğin cem evlerimiz ya da Kürtçe. Bunlara ulaşma, ibadet etme, konuşma hakkımızı devlet sağlamazsa beni bundan faydalandırmazsa demokratik ortam yok demektir. Ben Türkiye'de demokratik bir ortam olduğunu da düşünmüyorum açıkçası. Ne dedi cem evlerinde ibadet yapılmaz dedi. Kültür dedi. Ben çok değil de bizim atalarımız dedelerimiz için önemi var oraların, ibadet ederler. İbadethaneye kültür şeyi derse demokrasi olmaz." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).*

> *"… Demokrasi açısından vatandaş… (Düşünüyor) demokrasinin temel taşı olduğunu düşünüyorum. Zaten demokrasi insanları özgür bir biçimde yönetme biçimi olduğu için insanların özgürlüğüne dayanan bir sistem olduğu için vatandaş olmadan demokrasinin olduğunu düşünmüyorum. Zaten eğer demokrasi varsa ve bu vatandaşlara verilmişse bu bir seçim hakkıdır. Eğer bana seçim hakkı verilmişse, kendi düşüncelerimi özgürce ifade edebiliyorsam, bu ülkenin vatandaşıyım ve demokrasi ile yönetiliyorum. Fikrim sorulduğu için demokrasi ile yönetiliyorumdur." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).*

> *"… Zaten vatandaş olmasa bir devlet olmayacak. Devlet olmazsa da demokrasi olmayacak. O yüzden vatandaş eşittir devlet diyorum, hükümet diyorum, demokrasi diyorum yani." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).*

> *"… Yani vatandaşlık buna hak tanımak için en önemli yollardan birisi gibi geliyor bana. Yani şöyle söyleyeyim, vatandaşlık… (cümleyi tamamlamadı) demokrasi için en büyük haklardan birisi o ülkenin vatandaşı olabilmek, olmak. İkisi paralel gidiyor bana göre. Vatandaşlık varsa demokrasi vardır, demokrasi varsa vatandaşlık olur. Ya da bizdeki gibi yarım yamalak vatandaşlık olur. Güya demokratik ortam… Her şey yasak. Vatandaşın neredeyse bütün hakları yasak. Temel hakları dışında." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).*

"… Mesela nasıl yani biz? Türkiye şeyimizi, ülkemizi seven bir insanız. Ülkemizi seviyoruz. Biz seviyoruz da hani kim bizi eşit tuttu? Herkesi kim eşit tuttu hani? Devletimiz bile eşit tutmuyor. Tutmuyor. Tutmuyor. Farklılık yapıyor. Ayrım yapıyor. Oy verene kendine oy vereni tutuyor. Vermeyenin tutmuyor. Hâlbuki bunu yapmayacak. Yapmayacak onu. Ben atıyorum ona, sen atıyorsun öbürüne… O ayrımcılık yapmayacak. Yok yapmayacak. Ona ekmek verip, bunu öldürür. Oy vermeyeni öldürür. Vereni sever." (K45, Alevi Türk, 64 Yaşında, Kadın).

"… Vatandaşlığın demokrasi açısından anlam ve önemi iyi büyüktür yani… İyi bir şeydir. E vatandaş, vatandaşlık vazifesini yerine getirecek. E demokrasi de insanlar için herkes için yani aynı şeydir. Aynı değerlerdir. Yani değişmiyor insanlar için… Eşittir." (K44, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"… Yani vatandaşın demokrasi açısından çok bir anlam ve önemi olduğuna kanaatim yok ama yani bir vatandaş olarak demokratik yapıya inanıyorum. Herhangi bir baskı zulüm veya cuntacılığa, faşizan bir yaklaşıma inanmıyorum. Vatandaşlık demek; bir devletin himayesi altında özgür, fikrini söyleyebilen, sorgulayabilen bir insan olarak yaşamak… Böyle görüyorum yani. Yani (düşünüyor) vatandaşlık ve demokrasi arasında bir bağ… İlla ki var. Yani çünkü… Yani şimdi bu aslında devletin kriterlerine bağlı… Yani bir Kürt vatandaşı olarak batıya gittiğinizde baskıcı bir toplum presiyle karşılaşabiliyorsunuz ama bir Türk buraya geldiğinde ona da Türk gözüyle bakılıyor. Bunlar çok da demokratik şeyler olmadığı için devletin bu konularda çok titiz ve hassas olması gerekiyor. Yani bir Alevi düşünün, Sünniler içinde dışlanıyor ya da bir Sünni gittiği zaman Alevi nasıl davranıyor? Bunlar hep demokrasiyi pekiştirmeyen, ayrıştıran şeylerdir. Devlet bu konuda demokratik yapısını, sosyo-ekonomik yapısını, sosyal yapısını, sosyolojik yapısını çok iyi dengelemeli. Ayrıştırırsa demokrasi biter. O zaman insanlar kendi demokrasileri uygulamaya başlarlar. Alevi, Alevi demokrasisini uygular, Sünni Şeri demokrasi uygular, Komünist gelir der Materyalist felsefe, Faşist der ben Türk'üm, Türk'tür bu topraklar… Türk kalacaktır, der. O zaman ne yapar? Katliam başlar. Onun için Peygamberimiz (S.A.V) hadisi çok önemli yani… Irkçılık haram." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"… Vatandaş demokrasiyi belirleyen insanlar topluluğudur vatandaşlar çünkü demokrasi efendime söyleyeyim… Oyla, efendime söyleyeyim işbaşına gelen insanlar tarafından uygulanan bir rejimdir. Seçim olayı önemlidir burada, seçim… Vatandaş demokrasiyi ancak seçimlerle demokratik katılımını gösterir. O şekilde yönetime katılmış olur. Türkiye'de de bizi yönetenleri oyla seçme hakkına sahibiz. Bizim seçtiklerimiz bizi yönetiyor." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"… Yani demokrasi vatandaşlığa aslında hizmet etmesi gereken bir birim… Yani neticede ülke içerisinde yaşayan herkes, oranın vatandaşı olan herkes demokrasinin verdiği bütün nimetlerden faydalanabilmelidir. Yani bu sebepten ötürü vatandaşlık ve demokrasi birbiriyle doğru orantılı… Yani vatandaşsanız demokrasinin bütün nimetlerinden faydalanmak durumundasınız. Bunu şey olmaz yani bunun bir ayrımı gayrısı olmaz yani. Ayrımı, gayrımı olmaz." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"… Demokrasi olmazsa olmazıdır. Vatandaşlık demokrasinin olmazsa olmazıdır. Hani vatandaşlık olmazsa demokrasinin olacak bir şeyi yok." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).
"…Vatandaş zaten devletin politik mekanizması. Büyük bir çoğunluğu hani devletin var olma sebeplerinden en büyük etken denilebilir. Demokrasi denilince zaten devlet bir fark gözetmeksizin herkesin aynı statüde uygulamış olduğu bir etkinlik. Yani demokrasi vatandaşlık için temel unsurdur bence." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar, devletin yurttaşlar için var olduğunu ifade ederek yurttaşların da demokrasinin temeli olduğunu belirtmiştir. Demokratik bir ortamın aynı zamanda özgürlük ortamı yaratacağını ifade eden katılımcılara göre Türkiye Cumhuriyeti günümüzde Alevi Kürt yurttaşlarına demokratik haklarını sağlamadığı için demokratik bir

yönetim şekline sahip değildir. Alevi Türk katılımcılar, demokrasi ve yurttaşlığın birbirini tamamlayan kavramlar olduğunu ifade etmiştir. Demokrasinin gerekliliği olan yurttaşların seçme özgürlüğüne sahip olduklarını fakat iktidarın bu seçme özgürlüğüne kendisine oy vermeyenlere seçim sonrası baskıda bulunarak müdahale ettiğini ifade eden katılımcılar Türkiye'de demokrasinin olmadığını belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, yurttaşların seçim sonucu ülke yönetimine katılmasının demokratik bir yönetim şekli olduğunu ifade ederek Türkiye'de demokrasinin olduğunu ifade etmiştir. Devletin Türkiye'nin farklı kimlikleri bünyesinde barındıran toplumsal yapısına uygun politikalar üretmesi gerektiğini belirten katılımcılara göre devletin görevlerinden biri de bu farklı kimliklere uygun demokratik ortamı sağlamasıdır. Sünni Kürt katılımcılar, demokrasinin etnik ya da mezhep farklı gözetmeksizin tüm yurttaşlar için gerekli olduğunu ifade ederek demokrasinin temel unsurunun yurttaşlık olduğunu, yurttaşlığın gelişimi için demokrasinin gerekli olduğunu belirtmiştir.

5.5. Yurttaşlığın Ekonomik ve Sosyal Boyutları

Bu başlık altında yurttaşlığın ekonomik ve sosyal boyutunun yurttaşlık kimliğinin inşasındaki etkisi farklı etnik ve mezhep grupları bağlamında incelenecektir.

5.5.1. Refah Artışının Yurttaşlık Algısına Etkisi

Bir ulus devlet çatısı altında bir araya gelen yurttaşların kendilerine devlet tarafından sağlanan maddi imkânların artışıyla yurttaşlık aidiyet duygusunun artışı arasındaki ilişki yurttaşlık kimliğinin inşasında önemli bir faktördür. Bu açıdan katılımcılara refah artışının yurttaşlık algısına herhangi bir etkisi olup olmadığı var ise nasıl bir etkisi olduğunu öğrenmek amacıyla katılımcılara; "Ekonomik olarak daha iyi bir seviyede olsaydınız, bu durum Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına dair düşüncenizi/anlayışınızı etkiler miydi?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %63,2'sine göre refah artışının yurttaşlık duygusu üzerinde herhangi bir etkisi bulunmazken %36,8'ine göre refah artışı yurttaşlık duygusunu olumlu etkilemektedir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %83,3'ü, Sünni Kürtlerin %80'i, Alevi Türklerin %60'ı ve Alevi Kürtlerin %20'si refah artışının yurttaşlık duygusu üzerinde herhangi bir etkisi bulunmayacağını ifade etmişlerdir. Refah artışının yurttaşlık duygusu üzerinde bir etkisi bulunmayacağını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"… Hiç değişmezdi. Yani benim kazancım ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmanın bir ilgisi… Yani şöyle, ben anladım galiba seni. Mesela işte devlet beynine girip sana çip takamaz ki kafan çalışıyorsa… Devlet… Devlet istediği kadar versin, sen çalışmazsan, üretmezsen hep daha fazlasını istersin devletten. Bence saçma… Hep devlet versin demek saçma, eziklik ve kaçış.*

Devlet bana… ben Maarif Koleji'nde okuduğum da bana çip takmadı ki beni zorla götürüp benim Maarif Koleji'nde okutmadı ki zekamla kafamla çalışarak bir yerlere vardım şimdi devlet versin ben bir şey yapmayayım diyen alt kültür grupları dilenmeyi tercih ediyor. Dilenen kadına da ben tutup diyorum ki ya gel bak ben evde günde 150 liraya gündelikçi kadın tutuyorum ayda nereden bakarsan 5000 lira eder işine gelmiyor. Yok, hayır o teslimiyetçi ruha karşıyım katılmıyorum. Devlet asgaride yapması gerekeni yapar, gerisi sana kalmış. Devlet asgari de yapması gerekeni yapıyor zaten. Engellisi olur, çalışamayacak düzeyde olanı olur… Bunlara yardım ediyor. Bir de şey var, devlet verdi diye ben devleti sevdim, ülkemi sevdim. Bu olmaz. O zaman başka ülke başka devlet verse burayı satar oraya da gider, orayı da seversin." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"… Yok, hissetmezdim. Yok. Ya benim değerlendirdiğim konu, hani aylık kazancım olmazdı yani. Dediğim gibi yine ortak tarih, milli duygular… Bunlar beni daha çok etkiler yani. Kazanç olur zaten bir şekilde. Geçmişimiz, savaşlarımız, var olma çabamız, milli duygular, ülkeyi sevmek. Bunlar önemli." (K31, Sünni Türk, 35 Yaşında, Kadın).

"… Yani daha iyi ferah bir ortam sunması daha çok siyasal problemlerin çözülmesiyle mümkün… Yani ben bugün 10.000 lira da kazanıyor olsaydım ya da 20.000 lira da kazanıyor olsaydım ve hala kimliğimle ilgili ya da mezhebimle ilgili, dinimle ilgili problem yaşıyor olsaydım hala Türkiye Cumhuriyeti'ne tam bir vatandaş, diye hissetmezdim yani." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"… Yok. Öyle olmaz. Para kazanmak, biraz da insanın elinde. Çalışırsan, kafan basarsa kazanırsın. Biz, devlet bize para versin demiyoruz. Kazanıyoruz çok şükür. Biz devletten başka şeyler istiyoruz. Kendi başımıza sahip olamayacağımız şeyler. Mesela Kürtlüğümüze saygı, bizi ezmemek gibi. Bunları kendi başımıza yapamayız. Devlet yapar ancak." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).

"… E ben yoksullukta da Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşlığını savunuyorum e varlıkta da aynı şekilde savunurum. Sadece yaşam standardım yükselirdi yaşam. O da vatandaşlığımı etkilemez. Ülke bizim, parayla olmaz. Atatürk ülkeyi kurduğu zaman para mı vardı da o kadar insan peşinden gitti? Sevmek lazım. Seversen zaten ülkeyi kalkındırırsın da." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"… Yani şöyle söyleyeyim; ülke ile benim (cümleyi tamamlamadan devam etti) kendimi öteki hissetmem çünkü kendi topraklarımda, kendi ülkemde, kendi bayrağımla yaşıyorum. Tercih edilmişlik… Belki bu yüzyıllar boyunca ortak bilinçaltı ile aktarılmış bir şeydir. Bilemiyorum ama kendimi yabancı hissettiğim bir yerde değilim. Ülke benim ülkem, benim evim, yaşam alanım. Başka bir yerden gelip, başka bir ülkede yaşadığımı hissetmiyorum. Ha vatandaşlıkla ilgili ülkemiz açısından hani tamamen eğitime, son dönemlerdeki Ortadoğu'daki savaşlara, başını almış gitmiş göçlere bağlı olarak hepimizin… Türklerinde yaşam alanını kısıtlandığını ve ülke refahımızın bozulduğunu düşünüyorum. O anlamda ülke vatandaşlığı ile ilgili değil de şeyle ilgili yaşamsal olarak dünyanın gidişatı ile birlikte ülkemizde ortak yaşam alanlarının bozulduğu kaygısını yaşıyorum." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).

"… Yok. Şimdi ben size söyleyeyim. Yani devlet bana bir şeyler vermesi için vatandaşlık… Yani devleti bu Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olma şeyi beni çok etkilemez. Tamam, ben çocukluğumdan beri belki de çok zamanda… Tamam. Ben bunları hep savunuyorum. Ben burada da bunları savunuyorum. Diyarbakır'da Atatürkçü olmak biraz zor iştir. (Gülüyor) Ama ben Diyarbakır'da Atatürkçüyüm. Onu söyleyebilirim size. O açıdan ben onu bana verileceği artı şeyler benim için çok bir şey değiştirmez yani. Devlet çok kötü de olsa, çok kötü de yönetilse benim devlete bakış açım farklıdır." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamalara göre Sünni Türk katılımcılar, devletin yurttaşların refah artışı için asgari düzeyde politikalara sahip olduğunu, bunun ötesinde refah artışının bireysel çaba ile sağlanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılara göre, yurttaşlık aidiyet duygusunun gelişiminde ortak bir geçmişe, kültüre sahip olmak ve ülkeyi sevmek refah artışının ötesinde

belirleyici kriterlerdir. Sünni Kürt katılımcılar, refah artışının bireysel çaba ile sağlanabileceğini, yurttaş ile devlet arasındaki ilişkide, devletin yurttaşlarının refahını sağlamasının ötesinde bireysel çaba ile kazanılamayacak haklara sahip olmanın önemli olduğunun ifade etmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar, yurttaşlık aidiyet duygusunun oluşumunda refah artışının değil; ülke sevgisinin önemli olduğunu belirtmişlerdir. Dünyadaki gelişmelere bağlı olarak etnik ve mezhep farkı olmaksızın tüm Türkiye'de refahın bozulmuş olması da katılımcıların değindiği bir diğer konudur. Alevi Kürt katılımcı, Atatürkçü olması nedeni ile devlete bakışının belli olduğunu ve bunun refah artışı ile ilgisi olmadığını belirtmiştir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin %80'i, Alevi Türklerin %40'ı, Sünni Kürtlerin %20'si ve Sünni Türklerin %16,7'si refah artışının yurttaşlık algısını olumlu etkileyeceğini ifade etmişlerdir. Refah artışının yurttaşlık algısını olumlu etkileyeceğini ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"… Olumlu. Tabii ki olumlu etkilerdi. Şimdi bir ailede bile bir baba, evine çalışan bir reis evine ne kadar bakıyorsa, ediyorsa, o çocuklarına verdiği değer sahiplenmeden değil midir? Devletinde bana dair haklarımı iyileştirirse ben kendimi daha çok iyi hissederim." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

"… Tabii ki etkilerdi. Bağlılığını da yükseltirdi bu konuyla alakalı çünkü insanların yaşam tarzı biraz birçoğu ekonomiye bağlıdır. Ekonomimiz iyiyse vatandaşınız ekonomik olarak iyi bir durumdaysa size bağlılığı artar, diye düşünüyorum." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"… Ya illaki etkilerdi olumlu bir şekilde çünkü devlet dediğimiz kurum, millet için vardır. Millet var olduğu sürece devlet vardır ve devlet neden vardır? Kendi vatandaşının refah düzeyini yükseltmek için vardır. Avrupa ülke… Şöyle bir şey vardır: refah seviyesi yüksek olan insanlar en azından mutlu insanlar… Ya birçok ihtiyacını giderdiği zaman en azından her şeyi geçtim güvenlik kaygısı yaşamadan o anlamda mutlu olabilen insanlardır ve bu sağlanmış olsaydı tabii ki de… Ha şu anda bir empati, sempati… (doğru kelimeyi bulmak için düşünüyor ve devam ediyor) Antipati duymuyorum ama yani iyileştirilse tabii ki de daha… (cümleyi tamamlamadı) Ha dersiniz ki devletimiz bizim için daha çok yeni şeyler yapıyor. En azından asgari ücretin 5000 lira olmasını ben gerçekten çok isterim çünkü toplumun büyük bir kesimi düşük gelirli insanlar ve bu insanlar mutsuz insanlar… Çocuklarına istediklerini alamıyorlar. Çocuklarının eğitimine para harcayamıyorlar ve bunlar olduğu zaman insanlar mutsuz… Mutsuz olduğunda sanata da yönelemiyor, mutsuz olduğunda kitapta okumuyorsun. Ekonomik gelir düşük olduğu zaman bütün hayatını etkiliyor bu anlamda. Bütün diğer hayatının hepsini etkiliyor." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"… Olumlu etkilerdi çünkü o maddi imkân elimde olmuş olsaydı elimdeki maddi imkânla birçok insana farklı ortam yaratmak isterdim. Yani isterdim. Tabii ki isterdim. Maddi imkânım çok çok iyi olsaydı daha farklı çalışmalarım olabilirdi. Her açıdan... Her şey, her şeye dayatabiliriz yani. Başkalarına yardım edebilirdim. Başkalarının üniversite okumasına yardımcı olabilirdim. Mesela öğrenci okutabilirdim. Eğitime biz önem veren insanlarız. Bizim için eğitim çok önemli… İlim irfan sahibi olan insanlara çok saygı duyarız. Yani bir insanı okutmak, üniversite okutturmak, bir iş sahibi edebilmek için elimden gelen her şeyi yapardım. Yani maddi gücümü insanları okutturabilmek için kullanırdım. Eğitime önem verirdim. Tabi kendimi de daha çok buranın vatandaşı hissederdim. Daha çok hissederdim tabii ki… Bana verilen imkânları, benim insanlarım, kendi insanlarım, bütün insanlar için kullanmak isterdim. Eşit bir şekilde." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"… Düşük vallahi kızım düşük. Çok zor yaşıyoruz. Mesela biz diyoruz ayrımcılık yapmasın. Mesela çalış dediğine istediğini veriyor. Bazı diyorum ya doktoruna gidemiyor. Doktoruna

gidemiyor. Hastanelerde rehin kalıyor. Ya öyle hasta var ki ameliyat olacak parası yok. Ölüyor. Ölüyor. Ama bir Suriyeli ölmüyor. İstediği lüks yerde ameliyat olup çıkıyor. Gidiyor. Mesela ben görüyorum İzmir'de. Ya ben mesela gelinim doğum yaptı. Ben de oradaydım. Kadınlar bizden iyi yaşıyor. Biz, biz rehin kaldık. Onlar kalmadı. Biz diyoruz. Biz diyoruz. Evet, biz diyoruz ki dışarıdan gelenler lüks yaşıyor ama biz maaşım olmasın, mesela emeklim olmasın, sigortam olmasın ben hastaneden çıkamam. Çıkamam ama onlar öyle değil. Onlara önem veriyor. Hiçbir şeyleri olmadığı yerde onlara önem veriyor. 9 Eylül'de ameliyatını oluyor. 9 Eylül'de doğumunu yapıyor kadın… Suriyeli." (K45, Alevi Türk, 64 Yaşında, Kadın).

"… Bence iyi etkilerdi çünkü insanlar ekonomiye yön sürekli ekonomik olarak sıkıntı ve darboğaza girdikleri zaman hem psikolojik hem aile yapısı hem yaşantısı hem sağlığı, birçok şeyi etkilediği için bunun beraberinde yani ekonomi düzeldiği zaman bunlar da en azından bir nebze düzeleceğini düşündüğüm için o noktada düzeldiği zaman… Neden hani şey olmasın? Neden daha iyi bakmayalım ki Türkiye'ye?" (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

"… E tabii ki etkiler çünkü ekonomi çok önemlidir. Daha da böyle önünü gören ve dışarı ile mücadele edebilecek. İşte ben hep şuna bakıyorum; benim örnek verdiğim, disiplin açısından olsun, üretim açısından olsun ben Almanya'yı çok beğeniyorum. E şimdi oradaki milli gelir kişi başına düşen milli gelirle Türkiye'deki bir değil. Şimdi ben onunla nasıl mücadele edeceğim? Teknik anlamda nasıl, üretim anlamında nasıl mücadele edeceğim? Şimdi burada ekonomi mi düşünmek lazım? Önce hani ekonomimizi işte koştur, koştur çocukların eğitimi vs. maddi anlamda problem yaşıyorsunuz ve algınız hep ekonomimizi düzeltme şeklinde… Onun için üretime geçemiyorsun ama o dediğim ülkede adamın derdi yok. Yani nasıl derdi yok? İşte geçim derdi yok? Aldığı bir oradaki bir otobüs şoförü bile güzel bir yaşam sağlayabiliyor. Ha kötü tarafları var tabii ki. Şimdi her şeyin iyi ve kötü tarafı var. Her ülkenin iyi ve kötü tarafı var. Ekonomik anlamda bence biraz zayıfız öyle söyleyeyim." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar, devletin yurttaşlara sağlayacağı refah yaşamın yurttaşların devlete bağlılığını arttıracağını, aidiyet hissini pekiştireceğini ifade etmişlerdir. Devletin varlık sebebinin yurttaşlar olduğunu ve devletin görevinin yurttaşlara hizmet etmek olduğunu belirten katılımcılara göre devlet sosyo-ekonomik hakları iyileştirirse bu durum yurttaşların devlete bağlılıklarını arttıracaktır. Alevi Türk katılımcılar, devletin yurttaşlarını başka hakların yanı sıra sosyo-ekonomik haklarda da ötekileştirmeye maruz bıraktığını ifade etmişlerdir. Katılımcılara göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı kimliğine sahip bireylerin faydalanamadığı sosyo-ekonomik haklardan Suriyeli sığınmacılar faydalanmaktadırlar. Ayrıca, devletin sosyo-ekonomik hakları iyileştirmesinin toplumsal dayanışmayı sağlayabileceği de katılımcıların değindiği bir diğer konudur. Sünni Kürt katılımcı, ekonominin toplumsal yaşam üzerinde pek çok alanda etkili olmasından hareketle devlet tarafından yurttaşlara sağlanacak ekonomik hakların iyileştirilmesinin pek çok sorunun çözümünde etkili olacağını ifade etmiştir. Sünni Türk katılımcı, ülkenin ekonomisinin kötü olmasının beraberinde pek çok şeyi etkilediğini, ekonomiyi düzeltme çabası ile üretim başta olmak üzere birçok alanda geri kalındığını ifade etmiştir.

5.5.2. Eğitim Hizmetleri

Sosyal devlet, devletin yurttaşlarının sosyo ekonomik haklarını gözettiği ve tüm farklı toplumsal grupların bu haklardan eşit derecede faydalandığı devlet yapılanmasıdır. Bu

bağlamda Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının da eğitim hizmetlerinde eşitlik algıları önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra eğitimin ulus devletin istediği ideal yurttaş profilinin yaratılmasında da katkısı büyüktür. Bu açıdan katılımcılara; "Türkiye'deki eğitim sistemi hakkında ne düşünüyorsunuz? Açıklayabilir misiniz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %94,7'si Türkiye'de eğitim sisteminin yetersiz olduğunu ifade ederken %5,3'ü ise yeterli olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin, Sünni Türklerin, Sünni Kürtlerin tamamı (%100) ve Alevi Türklerin %80'i Türkiye'de eğitimin yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye'de eğitimin yetersiz olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"… Çok kötü, çok kötü… Yani değil ideal vatandaş yaratmak yani bugün herhalde ya da şey vardır. Örneğin ne sınavları diyorlardı? O ülke ülkenin eğitim seviyesini ölçen bir sınav. Şu anda adı aklıma gelmiyor. Ne desem de şey olur ama herhâlde biz yani altmışıncı, yetmişinci sıralardayız yanlış değilsem. Tamam mı? Yani üç sene de bir, dört senede bir, iki sene de bir... Eğitim sisteminin değiştiği bir eğitim, bir ülkeyiz yani. Maalesef öyleyiz. Yarın hangi bir eğitim modeli ile karşı karşıya kalacağımızı bilmediğimiz bir şeydeyiz. Yani yapboz gibi Türkiye'de… Deneme tahtası gibi bir eğitim sistemi var. Bu çok yanlış, çocukların üzerinde de çok… Öğrenci velisi olarak en azından bunları ben yaşıyorum. Sistem bir anda değişiveriyor. Siz çocuğunuzu belli bir şeye göre yapıyorsunuz, yetiştiriyorsunuz. Ama sistem bir değişiyor sıfırdan çocukların bütün dengeleri bozuluyor. Mesela benim oğlumun biz şeyinde de… Biz LGS 'de bunu yaşadık. Çocuğumuz toparlayabilmek için aylarca o konuda mücadele ettik yani. Ama şimdi kızıma gelince ne olacak? İki sene daha sonra ya da üç sene sonra ne olacak diye düşünüyorum. Hangi bir sistem önüme çıkacak diye düşünüyorum. O yüzden Türkiye'de eğitim sistemi çok kötü. Bölgeler arası çok farklı, iller arası, özel okullarla şey arasında çok büyük bir farklılıklar var. Yani ilginç." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"… Türkiye'deki eğitim sistemi benim için bence çok yetersizdir. Çocuk… Çok karışıktır. Yani nasıl söylesem? Daha 1. Sınıftan, 2.sınıfa çocuklara İngilizce dersi… Yani biz çok şey yapmak istemiyoruz da neden İngilizce dersi? Kendi dilinde konuşması yasakken neden İngilizce mesela? O da çok şey değil de… Çok yüklendiğini düşünüyorum çocuklara bu konuda. Biraz daha yavaş yavaş çocukların gelişmesi açısından her şeyi bir seferde çocuklara vermektense yavaş yavaş biraz daha eğitimle alakalı… Bence çok sorunlarımız var eğitimle alakalı… Yani şöyle düşünüyorum. Benim de kardeşim var. Okuyor. Üniversiteyi bitirdi ama o boşta… Bu bir sıkıntıdır yani. 20 yıl okuyorsun ondan sonra diplomanızı da alın. Yüksek puan da alın. Ne bileyim? Arkanızda büyüğünüz yoksa veya ya çok başarılı değilseniz, bir türlü yerleşemiyorsunuz devletin birçok yerine. Bu konuyla alakalı okusanız da okumasan da sıkıntılarımız var yani." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"… Ya eğitim sistemi hakkında… Eğitim sistemi gerçekten yıllardır, yıllardır kanayan bir yaramız haline geldi. Yani evet, bir şeyler yapılmaya çalışıyor. İyi anlamda bir şeyler yapılmaya çalışıyor. Fakat o kadar ipin ucu baştan o kadar çok kaçtı ki şu an eğitim sistemini bir şekil düzeltmeye çalışıyor ama hiçbir şekilde düzelmiyor. Hani bizim ben kendi adıma söylüyorum benim lisede aldığım eğitim şu anki eğitim ki ben devlet okulunda okudum. Düz Lisede okudum. Çok daha güzel bir eğitim aldım. Şu an okullara bakıyorsunuz 50-60 kişilik sınıflar var. Öğretmen yetersiz. Ekonomi etkilediği için kitap, kaynak kitaplar yok. Eğitim sisteminin gerçekten çok kötü bir durumda olduğunu düşünüyorum. Devlet eğitimle kendine uygun, kendi mantığında vatandaşlar yaratmayı amaçlıyordur tabi ki fakat yaratıldığını düşünmüyorum. Gençlerimize baktığımızda ben edebiyat öğretmeni olmama rağmen çocuklara soru sorduğumda dünya, Türk klasiklerinden, dünya klasiklerinin isimlerini bilmeyen öğrencilerimiz var. İlkokuldan bu yana kitap okuma alışkanlığı kesinlikle yok. Sürekli bunu dayatıyoruz ve şöyle: sanki kitap boş zamanlarında okunması gereken bir materyalmiş gibi öğrencilere

aktarılmış. Aslında kitap boş zamanda okunması gereken bir şey değil. Kitap dediğim şey insanın kendini geliştirmesi, bilinçlenmesi, kendini daha iyi ifade etmesi için gerekli olan bir şey ama biz zorla okullarda bile kitap okuma saati… Neden? Çünkü çocuk evde kitap okumuyor. En azından burada zorla da olsa birkaç bir şey okutayım da belki kitap okuma alışkanlığı kazanır, niyetindeyiz ama istenilen başka bir şey ama sonuç başarılı olduğunu düşünmüyorum çünkü gerçekten ülke olarak okumuyoruz." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"Türkiye'de eğitim sistemi, sistemsizlik bence. Genel olarak öyle. Eğitimle ideal vatandaş oluşturulmak istenmiş olabilir, ülkesini seven, bayrağını sayan, geçmişinin değerini bilen… Yani bunlar mutlaka vardır. Çünkü her eğitim her ülkenin kendi eğitimi kendi vatandaşlık sistemine göre ayarlandığı için ama Türkiye'de eğitim çok Türkiye'nin yumuşak karnı yani çok oynak bir zemin işte her gelen eğitimin bir tarafı ile oynamış CHP döneminde farklı olmuş, Bilmem AP Adalet Partisi döneminde farklı olmuş, milliyetçi cephe hükümetleri döneminde farklı olmuş yani böyle ciddi bir sabit stabil bir eğitim politikası olmadığına inanıyorum çünkü bana göre eğitim sadece Ankara'da 3-5 tane kıt zekalının yönetebileceği bir olay değildir. Bu biraz eyaletler sistemine girmesi gereken bir konudur. Örneğin; 21 Haziran'da üniversite sınavı yapılıyor. Diyarbakır'daki çocuk kalemi terleye terleye tutarken Erzurum'daki çocuk çok rahat giriyor o sınava. Yani bunun bu en küçük örneği mesela ama yani eğitim hiçbir zaman Türkiye'de rayını oturduğuna inanmıyorum. Oturacağına da inanmıyorum çünkü şeye katmıyorlar çoğulcu demokrasiye girmiyor eğitim." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"…Şimdi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yaratmak diye bir olay yok ama vaktiyle efendime söyleyeyim gördüğümüz gibi bazı yabancı devletlerin teşvikleri ile efendim gençlerin beyinlerinin yıkanarak… Bizim kendi efendime söyleyeyim Atatürk'ü, Atatürk gibi efendime söyleyeyim devlet adamlarımızın efendime söyleyeyim… İzinden çıkarılarak başka ideolojilerin liderlerine efendime söyleyeyim liderlerine sevgi aşılamak suretiyle efendime söyleyeyim memlekette huzursuzluklar çıkarmışlardır. Bunun önlenebilmesi için tabii ki Milli Eğitim'in milli olması lazımdır. Kendi efendime söyleyeyim yetiştirdiğimiz milletin yetiştirdiği devlet adamlarının, Cumhuriyetin kurucularının, efendim izinden gidilmesi, gidilmesi gerekmektedir. Buna uygun nesillerin yetiştirilmesi de Milli Eğitim'in vazifesidir." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"… Eğitim sistemi kötü. Çok kötü... Şimdi 4+4+4… Artı işte yeni nesil sorular gibi… İşte kendi dilimizi unutup hep İngilizceye yönelmek, İngilizce düşünmek, İngilizce cevap vermek… İşte çocuklara böyle… Nasıl söylenir? Orijinal İngilizce kaynaklarını pahalı, pahalı aldırmak... Bunların denetlenebilir olması gerekiyor. Yani kendi öz kaynaklarımızı hem eğitimde hem diğer yerlerde sağlamak lazım… Yani ben bir kitabı yurtdışındayken Cambridge'den getirip, buradaki çocuğa 500 liraya niye satayım? İçinde resimler var. Altta küçücük bir yazı sonra gel 500… Bu nereye gidiyor. Yurtdışına gidiyor. Onlara bir gelir oluyor. Onun için eğitim sisteminin, ben uygun olmadığını ve bütün her yerde üniversitelerin açılmasının da doğru olduğunu düşünmüyorum." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

"… Eğitim sistemi aslında bir sistem bile değil bana kalırsa… Yani eğitim çökmüş vaziyette… Yani keşke kötü bir sistemi olmuş olsaydı yine en azından bir sistem var, derdim. Şu an bir sisteminin olduğuna bile inanmıyorum çünkü daha çok ezberci… İşte insanları hep böyle bir yere doğru yönelten bir sistem, bir anlayış var aslında. Bir birlik var. Normalde insanların kendi işte yaşam tarzlarına uygun işte kabiliyetlerine, yeteneklerine uygun eğitim alması gerekirken herkese dayatılan ezberci bir sistem var. Bu eğitimle vatandaş olmaz. Çünkü bu tek düzey… Yani aslında ben Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren bir ulus kimliğinin yaratılması noktasında bir hedeflerinin olduğunu düşünüyorum. Yani o ülkeyi kimler kurduysa artık… Onlar hep böyle bir Türk kimliği yaratmak istediler. İşte bir o Türk kimliğini yaratabilmek için kullanabilecekleri argümanlardan bir tanesi de eğitimdir. Eğitimde işte Türküm, çalışkanım yassam diye işte çocuklar okula başlamadan önce söylenen bir ant vardı. İşte okulda dağıldıktan sonra söylenen bir İstiklal Marşı vardı ya da işte ilkokul düzeyindesiniz daha 1. Sınıf ikinci sınıftasınız. Gidersiniz orada işte ülkenin nasıl kurulduğunu Atatürk'le ilgili bilgiler ki son dönemde çıkarıldı onlar… Onlarla ilgili bilgiler verilirdi. Yani her şey aslında eğitim de öyle diğer belki birçok kurumlarda verilen hizmetlerde de böyle… Yani yaratılmak istenen o kimliğe aslında hizmet eden bir sistem oluşturuldu. Şimdiki eğitimse aslında çok farklı bir yöne gidiyor. Yani daha önceleri işte dediğim gibi Atatürk'ü daha çok öven bir şey

varken durum varken şu anda Atatürk'ün övülmesinden ziyade daha çok dini kimlik öne çıkarılmaya çalıştı." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"… Şöyle söyleyeyim; özellikle ilköğretimde eşit olmadığını düşünüyorum. Yani ben asıl branşım öğretmenlik… Ben köyde öğretmenlik de yaptım. Yani öyle söyleyeyim ki trafik dersi verirken hiç araba görmeyen çocuğa trafik dersi vermeye çalıştım. Trafik ışığı görmeyen insana trafik nedir hayali bir anlatmaya çalıştım ama tabii somut olmayan bir şey ne kadar başarılı olabilir? Bilmiyorum. Birleştirilmiş sınıflar vardı. Hala mesela merkezler içinde söylüyorum. Kimi okullarda tek kişilik sırada oturuyor. Kiminde ikili öğretim, üçerli oturanlar var. Fiziki şartlar da aynı olmayabilir. Yani eşit olduğunu düşünmüyorum. Eğitimin vatandaş yaratma işlevi de var fakat bence şu yani amaç şu: önce eğitim mi öğretim mi? Biz ikisini karıştırıyoruz. Biz eğitimde bence sadece öğretim peşinde koştuk. Yani biz söylem olarak bakış açımız eğitim-öğretim hep eğitim diyoruz ama bence hiç eğitim yok. Öğretim olmaya çalışıyor. Öyle söyleyeyim. Eğitim yok. Yani eğitimdeki kastım şu: insani birey olarak… İnsani değerler çerçevesinde ya da milli değerler çerçevesinde şey yok. Sadece biz işte çocuk okuma-yazma öğrendi mi, öğrenmedi mi? Matematik biliyor mu bilmiyor mu? Sınavı kazandı mı kazanmadı mı? Şu anki derdimiz KPSS... İnsani bir sınav yok." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).

"… Türkiye'deki eğitim şimdi eskiden deselerdi hani çok iyi değildi, diye bir ibare kullanabilirdim ama hani böyle Avrupa'ya falan baktığımızda, Amerika'ya baktığımızda aslında Türkiye'nin eğitim şeyi iyi çünkü Amerika'da fakirler falan hiç okula gidemiyorlarmış. Hiç okuyamıyorlarmış. Türkiye'de öyle değil. Türkiye'de her Türk vatandaşı okula gidiyor. Her Kürt vatandaşı okula gidiyor ama sadece nerede katılmıyorum: Kırsalda çocukların aynı şartlarda aynı sınavlara tabi tutulmaları belki beni rahatsız eder çünkü metropol şehirlerde insanlar şey yapıyor işte özel hoca, dershane, etüt merkezine gönderiyor ama kırsaldaki çocukların bu şansı yok. Bu da beni belki biraz rahatsız edebilir. Eşit değildir, diye." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).

"… Yani sağlık sistemi ve eğitim sistemi için şunu söyleyebilirim: Bize Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar ulaştırılan sağlık sistemi ile eğitim sistemi çok kötüydü. Ancak uzun zamandır eğitimde ve sağlıkta yapılan değişikliklerin ülkenin sağlık ve ekonomi şey sağlık, eğitim ve ekonomi sistemini bozduğunu düşünüyorum. O yüzden kayıplarımızın çok fazla olduğunu düşünüyorum. Çocuklarımızı gönderebileceğimiz güvenli alanlar yok. Eğitimde ve sağlıkta çok ciddi eşitsizlikler olduğunu düşünüyorum ve bu şekilde de devam ettiği takdirde ileriye dönük insanların eğitime ve sağlığa ulaşma durumlarının sıkıntılı olacağına inanıyorum ki şu anda bile başlamış ilaca aynı şekilde. O anlamda ülkenin genel anlamda hem politik hem ekonomik bazı değişimleri yaşatması gerektiğini düşünüyorum." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).

"… Çok geriye gitti. Eskiye göre tabii, geriye gitti. Ben ortaokul mezunuyum. Şimdi ortaokul mezunu olan bir çocuk hiçbir şey bilmez. Hiçbir şey bilmez. Yani şeyi keşke dini bir nesil yetiştirirseler, bari onu yapabilseler. Onu da istemem ama kötünün iyisi derim. Amaçları var derim, belki susarım. Yeni geçen gençler için çok zor… Şu anki eğitim sistemi hiçbir şey yapamaz. Yok yapamaz. Bu eğitim sistemi ile olmaz. (net bir tavır takındı görüşmeci, şuan ki eğitimin sorulan yorum sorusu konusunda) Bilime dayalı bir eğitim sistemi olsaydı o başarırdı, o bu vatana layık evlatlar, çocuklar yetiştirirdi. Bilime dayalı olsa olurdu." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"… Eğitim sıfır maalesef, eğitim… (gülüyor) Önceden yine vardı biraz da ama şu an hiç eğitim yok. Çocuklarımıza baksanıza… Yine maddi imkânı olup da evinde bilgisayarı olan çocuklarımız var. Şu an düşünüyorum benim oğlumun bilgisayarı var. Çok şükür oğlum ders çalışabiliyor. İnterneti var. İnanın bazen akşamları aklıma geliyor. Hani interneti olmayan çocuklar ne yapsın? Değil mi? Onların para olmadığı için o insanlar eğitimsizliğe mi terk edilsin? Yani eğitim sıfır maalesef sıfır eğitim… Öyle gitti. Çocuklarımıza çok üzülüyorum hocam. Yani şimdiki geleceğe, şimdiki nesillere çok üzülüyorum. Bizler yine şanslıydık. Şu an maalesef yok." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar, eğitimle ideal yurttaş profilinin yaratabileceğini fakat mevcut eğitim sistemi ile bunun sağlanamayacağını ifade etmişlerdir. Çok sık değişen eğitim sisteminin çocuklar üzerindeki olumsuz etkisi, eğitimde fırsat eşitliğinin olmaması, sadece eğitim ile iş sahibi olma olanağının olmaması, bunun için torpil gerekliliği, anadilde eğitim taleplerine karşılık İngilizce eğitimin varlığı katılımcıların eğitimin yetersizliği konusunda dile getirdiği noktalardır. Sünni Türk katılımcılar, eğitim ile devletin arzuladığı ideal yurttaş profilinin inşa edilebileceğini fakat mevcut eğitim sistemi ile bunun mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Ülkeyi yöneten siyasi otoritenin inşa etmeye çalıştığı yurttaş profiline bağlı olarak eğitim sisteminin değiştiğini belirten katılımcılara göre geçmişte Türkiye'nin gençleri başka ülkelerin yönlendirmesi ile kendilerine ait olmayan değer ve liderleri benimseme yoluna gitmişlerdir. Onları kendi liderleri ve değerleri ile devlete, ülkeye bağlı yurttaşlar olarak yetiştirmek ise milli eğitimin görevidir. Yabancı dilde eğitim, bunun ekonomik olarak zorlukları ve yükseköğretimin yaygınlaşarak her ilde üniversitelerin kurulması da katılımcıların değindiği bir diğer noktadır. Sünni Kürt katılımcılar, mevcut eğitim sisteminin tek düze bir eğitim sistemi olduğunu, bu sistemle ise ideal yurttaş profilinin inşa edilemeyeceğini belirtmişlerdir. Geçmişte milli eğitim sayesinde Atatürkçü nesillerin yetiştirildiğini ifade eden katılımcılara göre günümüzde ise mevcut iktidarın siyasi görüşüne bağlı olarak dini kimlikleri baskın olan bireyler yetiştirilmektedir. Katılımcılar, bu açıdan eğitimin tek düze olduğunu ifade etmişlerdir. Eğitimde fırsat eşitliğinin olmaması da katılımcıların üzerinde durduğu bir diğer noktadır. Alevi Türk katılımcılar, eğitimde fırsat eşitsizliğinin olduğunu, geçmişle karşılaştırıldığında eğitimin önem kaybettiğini belirtmişlerdir. Mevcut iktidarın dini kimliklerin baskın olduğu bir toplumsal yapı inşa etmeye çalıştığını belirten katılımcılara göre eğitim ile bu kimlik türü de tam anlamıyla inşa edilememiştir. İdeal Türkiye Cumhuriyeti yurttaş profilinin bilime dayalı olması gerektiği de katılımcıların değindiği bir diğer noktadır.

Katılımcılardan Alevi Türklerin %20'si Türkiye'de eğitimin yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye'de eğitimin yeterli olduğunu ifade eden katılımcının görüşü aşağıda sunulmuştur.

> *"... Şu anda devlet eğitime güzel yatırımlar yaptı. Yani bu hükümetin eğitime yaptığı düzey süper... Yani... Nasıl desem? (Düşünüyor) Eğitim şöyle; mesela ben sana yere tükürme desem ya da yere çöp atma desem... Bunlar bence o kişiye bağlı... Onu devlete bağlayamazsın. Mesela ben geçen yıl 11. ay, 10. Ayda, 11. Aydı... Ben Erzincan'a gittim. Benim kızım üniversiteyi kazandı. Erzincan'a gittim. Erzincan'da ben arabamla gittiğim için dedim, ben gelmişken bende Erzincan'ı arabayla her tarafı gezmem lazım. Komple gece de saat 12'ye kadar gezdim. Gündüz de gidip lokantalara gittim, başka parklara gittim, sağa gittim, sola gittim... Yani tamam... Erzincan büyük bir şey değil ama ya yerde bir izmarit olmaz mı? Ben yerde bir izmarit görmedim. Bir pet bardak görmedim. Bir sigara izmariti şeyi poşeti görmedim. Bir adam bir çekirdek yiyip de dışarı attığını görmedim. Yani bu da tabii halk yeridir. Yani herkes... Burada öyle değil mesela. Çoğu Türkmen'miş oranın. Zarar vermeyeyim devlete diyorlar herhalde. Burada öyle değil. Sanki devleti sevmiyorlar. Zarar vermek istiyorlar, çöpler yerlere, parklara, bahçelere... Eğitimle çok şey değil yani bence. Yoksa devlet eğitimi iyi veriyor. Kızım*

üniversiteyi kazandı. Eskiden olsa birkaç yerde vardı üniversite. Şimdi her yerde." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki açıklamaya göre Alevi Türk katılımcı, mevcut hükümetin eğitimle konusunda başarılı olduğunu, bunun kanıtının ise her ilde üniversitelerin açılması olduğunu ifade etmiştir. İyi bir yurttaş olmanın eğitim ile sağlanamayacağını belirten katılımcıya göre Diyarbakır'da bireyler etnik kimlikleri nedeni ile aidiyet duygusu hissetmemekte, kamu hizmetlerine zarar vermektedirler ve bu durumun eğitimin ötesinde bireysel tercihlerle ilgilidir.

5.5.3. Sosyo-Ekonomik Hakların Yurttaşlık Algısına Etkisi

Devlet tarafından yurttaşlara sağlanan sosyo-ekonomik hakların yurttaşlık kimliğinin inşasında olumlu anlamda etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle katılımcılara sosyo ekonomik hakların yurttaşlık kimliğinin inşasına etkisini tespit etmek amacı ile; "Sosyo-ekonomik haklardan yararlandıkça yurttaşlık duygum ve aidiyetim gelişiyor" ifadesine katılır mısınız?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %60'ı sosyo-ekonomik hakların artışının yurttaşlık algılarını olumlu etkileyeceğini belirtirken, sosyo-ekonomik hakların gelişiminin yurttaşlık duygularını etkilemeyeceğini belirtenlerin oranı %40'tır.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin tamamı (%100), Sünni Türklerin ve Sünni Kürtlerin %33,3'ü sosyo-ekonomik haklardaki artışın yurttaşlık duygularında olumlu değişime neden olacağını belirtmişlerdir. Alevi Türkler ise bu soruya yönelik herhangi bir cevap vermemişlerdir. Sosyo-ekonomik hakların gelişiminin yurttaşlık algılarını pekiştireceğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"…Dönem dönem... Yani en azından… (cümle tamamlanmadı) Şimdi bazen öyle bir şey oluyor ki, sen işini yani bu toplumda yaşıyorsun. Bir ülkenin vatandaşısın. Senin devletten beklentilerin oluyor. Maddi ya da manevi… Eğer buna çok yıpranmadan ulaşabiliyorsam, devletim bana bu konuda yardımcı olabiliyorsa ya da bana yol gösterici olabiliyorsa o zaman inanıyorum ama bazen de oluyor ki hayır diyorsun. Hayır dediklerim; en azından yani şu süreçte söyleyeyim, maddi konular, maddi konularda… Yani devletin daha iyi yapabileceğine inanıyorum. Yapabilirdi. Ya olsaydı çok daha farklı olurdu tabii ki." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

"… Tabii ki de katılırım çünkü bir insan ne kadar sosyal haklarını elde edebilirse mutludur ve kendini oraya ait hisseder. Bu bir tek ekonomi değil; her şey. Her şey aidiyet yaratır. Var olmak, kabullenilmek gibi." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"…Ya tabii ki mesela şimdi ben ameliyat olduğum zamanlarda sağlık hizmetlerinin çok iyi faydalanabildim ve iyi ki sigortamız var dedim. Yani gayet rahat bir şekilde, çok güzel faydalanabildim onlardan. Yani inkâr edemem. Ha eğitimde de burada çok iyi faydalanıyorum yani. Ya tabii ki insan gurur duyuyor. Devletin arkasında olduğunu bilmek güzel... Yani devlet sırtında… O çok önemli bir şey benim için. Yani biz ondan çok rahat bir şekilde faydalanıyoruz." (K9, Alevi, Kürt).

"…Tabii ki yani tabi ki. Devletin vatandaşına sahip çıktığını bilmek güzel. Arkamda devlet var, devletim beni zorda bırakmaz demek hoştur." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

"… Daha refah bir yaşam, doğru… Bu olsa iyi olur. Herkes ister devlet kendine sahip çıksın, çalışamıyorsa da hastaneye gitsin, işi olsun, devlet iş sağlasın." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar, sosyo-ekonomik hakların artışının yurttaşlık algılarını pekiştireceğini ifade ederek devletten beklentilerinin yurttaşlarına rahat bir yaşam sağlamak olduğunu belirtmişlerdir. Sosyo-ekonomik anlamda mevcut hükümetin şu anda sağladığı imkânlardan daha fazlasını sağlayabileceğini ifade eden katılımcılara göre sağlık ve eğitim alanında sahip olduklarını haklardan yeterince faydalanabilmekle beraber sadece bu hakların değil kültürel anlamda da sahip oldukları hakları kullanabilmeleri devlete karşı aidiyet duygularını arttıracaktır. Sünni Türk katılımcı, devlet-yurttaş ilişkisi bağlamında devletin yurttaşlara sağladığı olanakların artışının yurttaşlık algısını pekiştireceğini ifade etmiştir. Sünni Kürt katılımcı, devletin yurttaşlarına sağladığı haklardaki artışla orantılı olarak yurttaşlık algısında da artış olacağını belirtmiştir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin ve Sünni Kürtlerin %66,7'si sosyo-ekonomik haklardaki artışın yurttaşlık duygusunu değiştirmeyeceğini belirtmişlerdir. Sosyo-ekonomik haklardaki gelişimini yurttaşlık duygusunu etkilemeyeceğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"… Yok, hayır o duyguların… Duyguların… duygular değil de vatandaş daha müreffeh yaşadığı için memnuniyeti artacaktır. Bunu sağlayan… sağlayan iktidarlara olan teveccühü artacaktır. Devlet ve hükümet farklı, hükümet bugün gider, yerine başkası gelir. Değişebilir, vatandaş değiştirir onu seçimle efendime söyleyeyim… Devletin olanakları neyse hükümet o kadarını verir vatandaşa. Ayrım yapmaz." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"… Türk vatandaşlığı algımı değiştirmezdi. Buranın vatandaşıyım, memnunum. Haklarımın hepsini kullanmak isterim, kullanamadım diye de burayı terk etmem." (K11, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

"… Ben çok da ekonomik de olduğunu düşünmüyorum yani, duygusal bir bağ sanki. Senelerdir aynı topraklarda beraber yaşamanın, beraber savaşmanın, ortak bir şeye bağlı olmanın verdiği bir şey sanki." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).

"… Yani daha önce de söylediğim gibi, benim iyi bir gelirimin olması, ya da çalışmıyorsam yaşamamı sağlayacak işsizlik maaşım olması ya da ne bileyim daha iyi sağlık… Bunlar iyi, güzel de benim kimliğim, dinim ya da mezhebim bunların neresinde? Bunlar oldu diye ben kimliğimden mezhebimden vazgeçecek değilim. Onlar olsun yanında benim kimliklerime de saygı kabullenme olsun ki ben de diyeyim bu devlet beni biliyor, bana saygı duyuyor ben de ona." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Türk katılımcılar devletin sağlayacağı sosyo-ekonomik haklardaki artışın yurttaşlık algısını etkileyemeyeceğini, bunun aslında devletin imkânlarını yurttaşlara sunan hükümet ile alakalı olduğunu ve sadece hükümete yönelik bakış açısını değiştireceğini ifade etmişlerdir. Devletin sahip olduğu imkanları hükümet aracılığıyla yurttaşları ile paylaştığını belirten katılımcılar yurttaşlık haklarının hepsini kullanmak

istediklerini fakat kullanamadıkları hakları nedeniyle de Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı algılarının olumsuz etkilenmeyeceğini ifade etmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar, yurttaşlık algılarının sosyo-ekonomik haklardan ziyade aidiyet duygusu ile kültürel geçmiş bağlamında inşa edildiğini ifade etmişlerdir. Devletin farklı etnik, dini, mezhepsel kimliklere karşı saygı duyması, bu kimlikleri kabul etmesi, tanınması ve yurttaşların bu kimliklerden kaynaklı olarak sahip olmaları gereken haklara sahip olmaları durumunda devlete karşı aidiyet duygularının pekişeceğini ifade etmişlerdir.

5.6. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığı Anlamına Yönelik Algı Boyutu

Bu başlık altında katılımcıların Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına ilişkin algılarının yurttaşlık kimliğinin inşasına etkisi farklı etnik ve mezhep grupları bağlamında incelenecektir.

5.6.1. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Algı

Bir ulus devlete üyelik etrafında şekillenen yurttaşlık olgusunun katılımcılar tarafından nasıl algılandığı, özellikle Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını hangi faktörler bağlamında tanımladıkları araştırma açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılara Genelde yurttaşlık özelde ise Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı ifadesinden ne anlıyorsunuz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların tamamı (%100) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığından ülke, hak ve kuralları anladığını belirtmiştir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının hak, ülke ve kurallar anlamına geldiğini belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"… Aynı topraklarda yaşayan insanlara vatandaş denilebilir. Biz de burada, Türkiye sınırları içerisinde hep bir arada yaşıyoruz, hepimiz buranın vatandaşıyız. Bir ülke var, Türkiye… Biz de buradayız." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).*

> *"… Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı… (Düşünüyor) Vatandaş dendiğinde çeşitli hakları olan çeşitli haklara sahip olan bir devletin çatısı altında yaşayan bir birey olarak ifade ediyorum ama verilen haklarla beraber yaşanılan bir birey olarak ifade ediyorum. Türkiye'de o hakları devlet veriyor, bazen de vermiyor (gülüyor) ama devlet şey yani… (düşünüyor) baskın. Kuralları var, o ne isterse öyle oluyor." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).*

> *"… Vatandaş aslında bir topluma bağlı olan ve o toplumun gelişmesi için o ülkenin kalkınması için iş birliği içinde bulunan, devletten tabii ki birçok beklentileri olan ve devlete karşı görevleri olan bir insan, diyorum. Burada vatandaş olmaksa devlete hizmet etmek sanki. Devlet ister sen yaparsın, sen istersen devlet yapmaz gibi" K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).*

> *"… Vatandaş dendiğinde ben Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğumu söylüyorum. Türkiye sınırlarında yaşayan. Yani benim ırkım ne olursa olsun biz Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk bayrağı altında yaşadığımız zaman biz Türk'üz. Yani biz kendimizi Türk olarak görüyoruz. Çünkü neden Türk olarak görüyoruz? Mezhepten değil, benim kimliğimde Türk yazıyorsa ben*

Türk'üm. Çünkü bu bayrağın altında yaşayan insan Türk olur benim gözümde. Budur yani." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"… Vatandaş denince… (Düşünüyor) Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım. Burada yaşayan bir birey… Yani bir kültüre mensup ama bir ülkenin bayrağına ve sınırlarına sahip bir birey olarak... Yani şöyle düşünün herkes gibiyim, burada yaşayan herkes. Bence burada yaşayan herkesin kültürel anlamda yaşam farklılıkları var ama kimse öteki de değil. Yani bir Türk, bir Kürt eşdeğer ama kendi evinde farklı bir ana dili olabilen kültürel zenginliği olan biri olarak tanımlıyorum Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).

"… Evet, anlatırım. Her şeyi anlatırım. Türkiye Cumhuriyetiyiz biz. Biz Türk'ü severiz. Bayrağımızı, ülkemizi seven bir kişiyiz." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).
"… Ya yaşadığım ülkenin yaşadığım toplumun bir bireyi olarak tanımlıyorum. Bir parçası olarak tanımlıyorum. Yani herhangi bir isimlendirme altında çok düşünmüyorum. Evet, Türkiye'deyiz Türk'üz diyoruz ama yaşadığımız bölgenin %90'ı Kürt… Nasıl oluyor yani hep çelişkiler yumağına girdiği için bu konu yani bir bu ülkenin vatandaşı olarak değerlendiriyorum. Herhangi bir sınıflandırmaya girmek istemiyorum." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"… Vatandaş… Vatandaş… (düşünüyor) Türkiye Cumhuriyeti efendime söyleyeyim… (düşünüyor) Anayasasına, yasalarına, efendime söyleyeyim uyan, Türkiye Cumhuriyeti kimliği taşıyan insandır." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"… Hepimiz vatandaşız, haklarımız var, devletin de hakları var. Buraya aitiz, ülke yani. Geçimimizi burada sağlıyoruz." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

"… Vatandaş, Türkiye Cumhuriyeti'nde yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı gelir direk aklıma zaten… Herhangi bir ülkeye mensup bir birey." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

"… Sınırları belirlenmiş olan coğrafyada hani ortak yaşama dâhil olan herkese vatandaş denir." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"…Belli bir alanda yaşayan, belli anayasal düzenlemelerle halkın… Halk ve devlet arasında olan bir yurttaşlık denilebilir. Haklar var, yapmak zorunda olunanlar. Türkiye'de vatandaş hep yapmak zorunda, hakları asgari sanki. Az gibi. Bazı kesimler için öyle." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar yurttaşlık kavramının ülke, devlet, birey ve hak kavramlarını kendilerine çağrıştırdığını ifade etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kavramında ise devlet ve birey arasındaki ilişkide devletin belirleyici olduğunu belirten katılımcılara göre, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışına paralel olarak yurttaşların devlet için var oldukları bir anlayışa dayalıdır. Alevi Türk katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını daha çok etnik kimlik ile ilişkilendirmişlerdir. Farklı etnik kimliklerin, Türkiye Cumhuriyeti devletinde, Türk bayrağı altında birleşmiş olduğunu belirten katılımcılara göre bu farklılıkları kültürel zenginlik olarak yorumlamışlardır. Sünni Türk katılımcılar yurttaşlığı; ülke, toplum, birey, devlet, hak, yasa kavramları bağlamında tanımlamışlardır. Türk etnik kimliği üzerinden kendini tanımlamanın yaşadıkları bölgenin etnik kimliği ile çeliştiğini belirten katılımcılar bu nedenle kendilerini etnik kimlikleri üzerinden değil, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımlamayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının Türkiye'de toplumsal yaşama katılma ve

devlete karşı hak sahibi olmak anlamlarına geldiğini ifade etmişlerdir. Türkiye'de yurttaşlığın hak bağlamında zayıf olduğunu ifade eden katılımcılara göre Türkiye'de yurttaşlık cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışına bağlı olarak devletin yurttaş karşısında öncelikli olduğu bir anlayışla inşa edilmiştir.

5.6.2. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığını Belirleyen Faktörler

Aidiyet noktasında katılımcıların hangi faktörlerden yola çıkarak kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımladıkları, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı hangi şartlarla bağdaştırdıkları yurttaşlık kimliğinin inşası açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda katılımcılara "Sizce Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmak için elverişli için koşul(lar) var mı? (Varsa) Bunlar nelerdir? (Seçme ve seçilme, oy kullanma, yasalar önünde eşitlik, sosyo-ekonomik haklar ve özgürlükler vb.)" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %44,4'ü ortak bir kültüre bağlı olmanın Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının şartı olduğunu belirtirken, eşit anayasal hak ve sorumluluklara sahip olmanın yurttaşlık şartı olduğunu belirtenlerin oranı %27,8'iken; Türkiye'de doğmuş olmanın yurttaşlık şartı olduğunu belirtenlerin oranı ise %16,7'dir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının herhangi bir şarta bağlı olmadığını belirtenlerin oranı ise %11,1'dir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %71,4'ü, Alevi Kürtlerin %66,7'si ve Sünni Kürtlerin %14,3'ü Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı belirleyen faktörün kültür olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı belirleyen faktörün kültür olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> "… Bunların hepsinin totalidir. Yani aynı din doğrudur. Benim için vatandaşlıktır. Aynı grubun elemanı ya da aynı bayrak altında, aynı toprakta, aynı kültürde, aynı gelenek ve görenekler de yaşamak bence vatandaşlığın bir devlet içindeki vatandaşlığın hani en iyi tanımı." *(K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).*

> *"… Aynı kültür geçmişine sahip olmak, aynı tarihe sahip olmak yani milli birlik duygusunun olması bence. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayı ben devlete bağlılık açısından değerlendiririm. Vatanını çok seven en çok hizmet edendir desturundan hani yola çıkarsan o şekilde değerlendiririm yani." (K31, Sünni Türk, 35 Yaşında, Kadın).*

> *"… Haliyle vardır. Türkiye vatandaşlığına geçmek için bazı şartlar vardır yani. Ben yanılmıyorsam çünkü o ülkede belli bir süre yaşaman lazımdır. Ondan dolayı diyorum. Sanki çalışınca orayı, oranın dilini, gelenek göreneklerini öğrenmek gibi. Orada doğmak değil de örneğin; Türkiye'de en az 5 yıl çalışmış yaşamış olman ya da bir Türk vatandaşı ile evli olman… Bu gibi şeylerle Türk vatandaşlığına geçebiliyorsun yani." (K36, Sünni Türk, 65 Yaşında, Erkek).*

> *"… Bence Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olabilmek için; Bir kendi bayrağınıza, vatandaşımıza, devletimize, milletimize ilk başta bir bağlılığınızın olması lazım. Yani sonuçta biz bu ülkenin bu coğrafyanın insanıyız. Yaşadığımız, doğduğumuz, büyüdüğümüz topraklara, vatana, ülkeye tabii ki bağlı olmamız gerekiyor. Beraber bir geçmişimiz var, alamadığımız haklar da var ama*

yani bunun dışına çıkmadan birçok çözüm bulabileceğimizi düşünüyorum." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"... Etnik kimliği önemlidir. Hani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak bir bayan ev... (düşünüyor) Nasıl anlatayım? Yani Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak işte etnik kimlik etkilidir herhalde. Başkaları da Türkiye vatandaşı olabilir ama Türk olunca daha başka sanki. Sanki daha öndesin gibi." (K9, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

"... Bana göre yine söylüyorum; ortak bazı değerlerimiz varsa yeter. Yani nedir? Vatandır. Yani aynı yerde toprak parçası vatandır. Öyle diyeyim, vatandır. Bayrak olabilir. Ortak değerlerimiz olabilir. Sadece milli ve dini değerlerimiz olabilir. Zaten %100 her şeyin aynı olması mümkün değil. Öyle kimse beklenti de olmaması lazım. Pardon, bir de saygı olması lazım. Görüşe saygı... Kimse kimsenin hani kendi özel hayatını, özel düşüncesini ihlal etmeden, zarar vermeden ya da ön yargı ile yaklaşmadan saygı gösterirse... Vatandaşlık zaten ondan ötesi de olmaz." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre, Sünni Türk katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen faktörün kültür olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılara göre devletin varlığı, bayrak, ortak tarihsel bir geçmiş ve gelenekler bağlamında kültür Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen faktörlerdir. Katılımcılara göre, cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı bağlamında Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen bir diğer faktör ise devlete sevgiye paralel olarak devlete hizmetin olmasıdır. Alevi Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen faktörün kültür olduğunu ifade ederek aynı topraklarda yaşayan farklı etnisitelerin ortak bir tarihsel geçmişe sahip olduklarını belirtmişlerdir. Türkiye sınırlarında yaşayan tüm farklı etnik grupların Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olduğunu ifade eden katılımcılara göre yurttaşlık hakları bağlamında Türk etnisitesine mensup olmak daha işlevselidir. Sünni Kürt katılımcı, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde farklı etnik kimliklerin yaşadığını ifade ederek bu farklılıkları bir arada tutanın kültür olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen faktörün kültür olduğunu dile getiren katılımcıya göre yurttaşlığı belirleyen bir diğer faktör de farklılıklara saygıdır.

Katılımcılardan Alevi Türklerin tamamı (%100), Alevi Kürtlerin %33,3'ü ve Sünni Kürtlerin %28,6'sı Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen faktörün eşit anayasal hak ve sorumluluklar olduğunu ifade etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen faktörün eşit anayasal hak ve sorumluluklar olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"... Yani olmalı diye tahmin ediyorum ve var şu anda yasada da var. Ama uygulanıyor mu, kısmında emin değilim. Bence vatandaşlık için herkese eşit koşullar yasal anlamda korunmakta. Ancak modern yaşamın mı ya da artık ülkenin bulunduğu Ortadoğu politikalarının mı etkisinden bilemem ama son dönemlerde geçmişe göre daha çok bir ayrımlaşma hissediyorum. Eskiden daha eşittik bireylerle ama son dönemlerde daha da öteki olarak yaşamaya başladığımızı düşünüyorum. Bu bütün herkes için öyle bence. Bütün, bütün herkes için çünkü uzun zamandır Kürt vatandaş ve Türk vatandaşlarla birlikte de yaşıyorum. Yani ülkede yaşayan herkes birbirine yabancılaştı." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).

"... Bir ülkenin vatandaşı olabilmek için o ilk önce bana göre o ülkenin vatandaşı olabilmek önemli değildir. Mesela şu anda Türkiye'de yaşıyorsak ben Türkiye'nin vatandaşı olmak

zorunda değilim. Bana göre önemli olan hani her dine mensup insanların toplu bir alanda yaşayabileceği bir ülke olmalı… Herkes eşit bir şekilde yaşayabilmeli… Din, dil, ırk ayrımı yapmadan herkesin istediği ülkede yaşayabilmesi… Vatandaşlığı bu şekilde belirliyorum. Yani illa o ülkenin vatandaşı olmak gerekmiyor bana göre vatandaş olabilmek için." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"… Vergini ödemek, askere gitmek, huzurlu yaşamaktır yani. Ve vatanını korumak… Sevmek. Herkesin bunları yapmasıdır. Parası olan belli askerlik yapar, öteki vergi kaçırır. Öteki ülkenin kuyusunu kazar, öyle olmaz. Herkes her şeyi eşit yaparsa üstüne düşeni, sorun olmaz." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"…Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak için gerekli şartlar: yasaya uymak, vergi ödemek, vatandaşlık vazifeni yerine getirmek… Yani bunlardır." (K44, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"… Eğer ben bu ülkenin bir vatandaşıysam bu ülkenin her konusunda yani yönetimini belirlemede, en azından bir söz hakkı söz hakkı sahibi olmak isterim. Muhakkak ki olmalıdır diye düşünüyorum. Ben beni yöneteceği seçeceğim ki istediğim şekilde yönetileyim. Veya da ben yönetmek istersem aday olabilmeliyim. Bu öyle bu böyle bu şöyle dememeli kimse, ben de buranın vatandaşıysam ben de istersem ülkeyi yönetebilmeliyim, yasalarda bu var, bu eşitlik. Hı bazen de olmuyor ama yasada var sanki." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

"… Şimdi şöyle söyleyeyim. Birincisi yurttaş olarak, daha doğrusu yurttaş olmanın 1. Kriteri bilinçli olmaktır. Yani birey olmaktır ve tabi karşısında bir devlet olmasıdır. Bu ikisi zaten olmazsa başka bir şey konuşmaya gerek yok. Çok dallandırıp budaklanmaya da gerek yok. Yani temel itibarıyla hangi ülkeye giderseniz gidin o ülkenin görevleri, hakları vardır. Sizin de bu ülkeye karşı haklarınızı yerine getirmeniz gerekiyor. Bu kadardır. Ben bugün şimdi Türkiye'de olayım, Kanada'da olayım ya da Fransa'da olayım... Benim oranın ne derler mesela? En basitinden kardeşim akşam saat 10'dan sonra içki içip de benim huzurumu bozmayacaksın. Bitti. O oranın kuralıdır ve ben oraya gitmişsem bu kurala imza atmışımdır. Dolayısıyla ben ona uymak zorundayım. Ama devlet de ikilik yapmayacak, birine verip diğerinden almayacak. Kürt Türk meselesi değil sadece zengin fakir de var, kadın erkek de… Hepsi var. Hepsi yurttaş. Hepsi devlet için eşit olacak. Çünkü devlet yurttaştan bir şeyler beklerken ayrım yapmıyor, o zaman verirken de yapmayacak, eşit olması lazım. Devlete görevim var yaparım ama devletten hakkımı da isterim." (K48, Sünni Kürt, 31 Yaşında, Erkek).

"… Yani öncelikle vatandaş olabilmek için devletin bütün imkânlarını sunup sunmadığına bir bakmak gerekiyor. Vatandaş olabilmek için orada doğup büyümek yetmeyebilir. Yani yeterlidir. Tek başına aslında vatandaş olmak için yeterlidir ama gelip vatandaş olabilmek için ya da vatandaşlık alabilmek için herhangi bir şart aranmıyor ülkede. (Düşünüyor) Bu tabi resmiyette. Bir de gerçekte var. Gerçekten bir ülkenin vatandaşı olmak için oraya ait olmak lazım bence, bunun için de eşitlik lazım. Eşitlik sözde var ama uygulamada çoğu zaman yok. Kürt-Türk, Alevi-Sünni meselesi de değil olay. Son 20 yıldır olay sanki bir yerlere yakın olanların daha iyi olması, onların haklarının daha iyi olması gibi." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre, Alevi Türk katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yasalarında mevcut olan eşitlik vurgusunun uygulamada da olmasının Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen faktör olduğunu ifade etmişlerdir. Yasalardaki eşitlik vurgusunun toplumsal yaşamda karşılığı olmadığını belirten katılımcılara göre yurttaşlar arasında ötekileştirme son yıllarda daha çok artmıştır ve farklı etnik ve mezhep kimliklerine sahip yurttaşlar birbirlerine yabancılaşmışlardır. Çok kültürlülüğün dinsel açıdan uygulanmasının eşitlik bağlamında önemi ve cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı açısından Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının görev ve sorumluluklar olarak tanımlanması da katılımcıların değindiği diğer noktalardır. Sünni Kürt katılımcılar, yurttaşlığı belirleyen faktörlerin devlet ve bilinçli bireyler olduğunu ifade eden

katılımcılara göre yurttaşlık birey ve devlet arasındaki karşılıklı hak ve sorumluluklardır. Buradan hareketle, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını da devlet ve birey arasındaki ilişki bağlamında açıklayan katılımcılara göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen faktör tüm farklı etnik ve mezhep kimlikleri açısından geçerli olan eşitlik vurgusunun toplumsal yaşamda uygulanmasıdır. Farklı kimliklerden öte aynı etnik ve mezhep kimliklerine sahip yurttaşlar arasında dahi eşitliğin olmaması da katılımcıların değindiği bir diğer noktadır.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %28,6'sı ve Sünni Kürtlerin %14,3'ü 5'i Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı belirleyen faktörün Türkiye'de doğmuş olmak olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye'de doğmuş olmanın Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmayı belirleyen faktör olduğunu belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"… Bizim bu bölgemizde yani Anadolu topraklarında böyle bir şey düşünülemez, vatandaşlığı belirleyen başka şey olamaz, burada doğmak yeterlidir. Doğan herkes buranın vatandaşıdır çünkü Türkiye Cumhuriyeti bir büyük imparatorluğun kalıntısı üzerine kurulmuş bir devlettir. Her ırktan her milletten insanlar mevcuttur. Yani vatandaşlarımız arasında bir ayrım yoktur. Doğan herkes vatandaş olur." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).*

> *"… Yani herhalde… Resmiyette gerekli yoksa bu topraklarda doğmuşsan zaten doğmuş olduğum için otomatikman Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oluyorum. Yani yoksa diğerleri kanunların koyduğu angarya bilgiler yani bana göre." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).*

> *"… Yok, yani… (Düşünüyor) Yani Türkiye'de doğmak olabilir herhalde." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).*

Yukarıdaki cevaplara göre, Sünni Türk katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen faktörün Türkiye sınırları içerisinde doğmak olduğunu ifade etmişlerdir. Farklı etnik ve dini kimlikleri bünyesinde barındıran Türkiye Cumhuriyeti'nde yurttaşlığın doğumla kazanıldığını belirten katılımcılara göre doğum dışında var olan faktörlerin ise resmiyette gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Sünni Kürt katılımcı da Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının doğumla kazanıldığını, bunun dışında Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen bir faktör olmadığını belirtmiştir.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %42,9'u Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmak için herhangi bir şarta gerek olmadığını belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın herhangi bir şarta bağlı olmadığını ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> ***"…** Yani şart vardır ama şart olmaması lazım. Artık yani biz dünya demeliyiz. Türkiye şey falan dememesi lazım… Benim için pek bir özelliği de yoktur. Bence olmamalı böyle şeyler, o sınırlar kalkmalı, dünya vatandaşlığı olmalı mesela. Türk vatandaşı, Alman vatandaşı… (Düşünüyor) bence bunlar senin Türk ya da Alman olduğunu ifade ediyor, ama Alman olmayan Alman vatandaşı da var. Türk ama Alman vatandaşı. Şimdi bu Türk mü? Alman mı? Bana göre bu sınırlar anlamsız. Aşmalıyız bunları." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).*

"... Bazı şartlar, normalde bazı şartlar var tabii ki de anne babanın işte Türkiye'de yaşamış olması lazım, aynı amaca hizmet etmiş olması lazım ve bu denli şeyler var tabii ki... Maddeler var ama bunların ne kadarı uygulanabiliyor? Uygulanmıyor bence. Ya örneğin yakın bir zamanda oluşan Suriye meselesi mesela herkesi direkt vatandaşları hangi kriterlere hangi statüye göre aldılar? Orası muamma. Ya şart yok ya da şartlar herkese eşit değil." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

"... Yani öncelikle vatandaş olabilmek için devletin bütün imkânlarını sunup sunmadığına bir bakmak gerekiyor. Vatandaş olabilmek için orada doğup büyümek yetmeyebilir. Yani yeterlidir. Tek başına aslında vatandaş olmak için yeterlidir ama gelip vatandaş olabilmek için ya da vatandaşlık alabilmek için herhangi bir şart aranmıyor ülkede." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen faktörlerin olduğunu, fakat bunların çoğu zaman uygulanmadığını ifade ederek bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın herhangi bir şarta bağlı olmadığını ifade etmişlerdir. Yakın zamanda Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına kabul edilen Suriyeli sığınmacılar üzerinden yurttaşlığı belirleyen faktörlerin uygulanmadığını ifade eden katılımcılara göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen şartlar herkes için eşit uygulanmamaktadır.

5.6.3. Kendini Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşı Hissetmeye Yönelik Algı

Bireyin üyesi olduğu ulus devlet ile arasında aidiyet duygusunun bulunması o ulus devlet ile yurttaşlık temelinde şekillenen ilişkisinin daha sağlıklı inşa edilmesine yol açmanın yanı sıra yurttaşlık kimliğinin inşasında da etkilidir. Bu bağlamda katılımcılara "Kendinizi Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak hissediyor musunuz? Nasıl, açıklayabilir misiniz?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %95,5'i kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissettiklerini ifade ederken %4,5'i kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissetmediklerini belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin tamamı (%100), Alevi Türklerin tamamı (%100), Sünni Türklerin tamamı (%100) ve Sünni Kürtlerin (%83,3)'ü kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissettiklerini ifade etmişlerdir. Kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissettiklerini ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"... Ya tabii ki de hissediyorum. Sonuçta ben 29 yıllık Türkiye vatandaşı... Doğduğumdan beri Türkiye vatandaşlığında yaşıyorum. Türkçeyi konuşuyorum. Müslüman bir ülkeyiz. Kendimi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak hissediyorum. Evet, belli kısımlarda çeşitli ayrımcılıklara maruz kalsam da Türkiye vatandaşı olarak kendimi hissediyorum tabi." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"... Ben kendimi net olarak hissediyorum. E tabi eksiklerimiz olmasına rağmen, verilmeyen haklar falan konuştuk ya işte ama yine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım yani." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"... Evet, öyle hissediyorum. Gidecek başka ülkemiz yok sonuçta. İyisiyle kötüsüyle ülke bizim." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"… Vallahi hissediyorum. Ya ne kadar da olsa bu ülkede bazı şeyler eşit de olmasa, bazı şeyler insanların istediği gibi de olmasa da aslında bizim ülkemiz çok güzel bir ülke… İnsanca yaşayabilsek, eşit şartlar altında yaşayabilsek bu ülke aslında çok güzel bir ülke… Bu ülkeyi güzelleştirecek olan insanlardır. Hepimiziz, sizsiniz, biziz ama maalesef birliğin olmadığı bir ülkede herkes parça parça yaşamak zorunda kalıyor. Yaşamak için yaşamak zorunda aslında yoksa ben mesela kendi ülkemi seviyorum. Türkiye'yi seviyorum aslında ne kadar çoğu şeyleri eksik de görsem dünyanın her yerinde ve ülkelerin her yerinde bu problemler mutlaka vardır ama önemli olan birlik, farklı düşüncelerle insanların bir arada olup el ele vermesiyle bazı sorunlar bence çözülebilir. Yine de bu ülkeyi seviyorum doğruyu söylemek gerekirse." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"… Tabii ki hissediyorum, buralar bizim. Başka ülkeye gitsem dili farklı, dini farklı. Her şeyi farklı. Bazı şeyler istediğimiz gibi olmasa da şimdilik, olur diye ümit ediyoruz. Bugün olmazsa yarın olur elbet." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"… Tabi tabi mutluyuz burada olmaktan, memnunuz." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).
"… Tabii ki, vatan sevgisi imandandır. Dini olarak bakarım ben. Dini olarak yaklaşılmayan her şeyin sonu hüsrandır." (Net düşünce içeren bir tavır takındı) (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"… Hissediyorum tabi ama bu böyle o oldu, bu oldu da hissettim, bununla ilgili anım var şeklinde değil. Anıya bağlı değil ya bir olay oldu da bu olaydan sonra mesela gurbete gittim, diyelim. Gurbetten dönünce vatan hisleri uyandı. Ben bir vatandaş olduğumu öyle hissettim. Yani ben buranın vatandaşıyım bilincine ulaştım demiyorum. Doğduğum andan itibaren, herhalde aklım kestiği andan itibaren… Vatan, vatan, vatan, vatan deyip durduğum için (Gülüyor) hissediyorum. Yani özel bir şey yok beni buraya ait hissettiren. Aile, çevre, eğitim… Belki ilkokuldaki eğitim de olabilir ama hiç özel bir şey yaşamaksızın… Genetik bu… (gülüyor) yani milletin gurbetten dönüp de vatan sevgisi dolduğu an itibariyle düşünecek olursak… Onlar gurbetten dönünce, ben doğduğum andan itibaren vatandaşım. Öyle hissediyorum. Yani hiç kopuk hissetmedim." (K49, Sünni Türk, 40 Yaşında, Erkek).

"… Kesinlikle... Ben vatandaş olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım ama kimlik olarak ben bir Kürdüm. Üst kimlik Kürt'tür. Alt kimlik Kurmanci'dir Ama kürdün karşılığı ne dedim? Türk'tür. Türkiye'de yaşayan bir Türk… Onun adı ne olabilir? Çerkez olabilir, Karadenizli artık, Rum mu oluyor, onun yarısı ne oluyor bilmiyorum ama bunların hepsi olabilir. Efe olabilir, Yörük olabilir. Ama onların üst kimliği Türk'tür. Eyvallah tamam benim ben kurmancım. Benim üst kimliğim Kürt'tür. Şimdi… (düşünüyor) ben Türk vatandaşlığı kimliğini kabul etmiyorum sadece. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını kabul ediyorum." (K48, Sünni Kürt, 31 Yaşında, Erkek).

"… Görüyorum. Ne bileyim… Türk. Ne bileyim? Türk… Kürdüm de kendimi Türk gibi de görüyorum. E Kürt'üm de yani Türkçe konuşa konuşa artık öyle biliyorum ben kendimi. He Türk gibi hissediyorum. Öyle de vatandaş gibi görüyorum." (K50, Sünni Kürt, 48 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki açıklamalara göre, Alevi Kürt katılımcılar, doğumla kazandıkları yurttaşlıklarından ötürü kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissettiklerini ifade etmişlerdir. Yurttaş olarak devlet tarafından kendilerine verilmeyen bazı haklara, ötekileştirilmeye maruz kalmalarına rağmen kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissettiklerini belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar tüm yurttaşların eşit şartlar altında yaşamadığını ifade ederek yurttaşlar arasında birlik ve beraberliğin olmadığını belirtmişlerdir. Farklılıkların birbirine saygı duyması gerektiğini ifade eden katılımcılar gelecekten umutlu olduklarını ve kendilerini tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissettiklerini ifade etmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, vatan sevgisinin dini inançları ile

paralel bir şekilde geliştiğini ifade ederek bu sevgi ve yurttaşlık aidiyet duygusunun toplumsallaşma sürecinde aile, eğitim ile desteklendiğini ifade etmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar ise etnik kimliklerine vurgu yaparak aidiyet duygusu geliştirmedikleri ifadenin Türk vatandaşlığı ifadesi olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının tüm etnik ve mezhepsel farklılıkları kapsadığı için bu ifadeyi kabul etiklerini ve kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %16,7'si kendini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissetmediğini belirtmiştir. Kendini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissetmeyen katılımcının cevabı aşağıda sunulmuştur.

> *"... Mecburen Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım ama tam olarak Türkiye vatan... Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğumu hissetmiyorum. Yani bu çok yönlü bir durum... Şimdi nasıl anlatılır? Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olabilmek için yani ben Kürdüm bir Türk kadar bütün imkânlarından faydalanabilsem söylerim ya da işte Kürt olduğum için ötekileştirilmiyorsam söylerim. İşte bir zamanlar yapıldı ki yakın zamanda da oldu. İşte Diyarbakır'da patlayan bir bombaya ambulansların gelip müdahale etmesi gerekirken polisin gelip müdahale etmesi... Bana bunlar hissettirmez. Yani öyle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıymışım gibi hissettirmez. Ne zaman ki İstanbul'da bomba patladığında yapılan muamele burada da yapılırsa ya da ben burada siyasi bir partiye oy verirken kriminalize edilmiyorsam o zaman vatandaş olarak hissederim kendimi." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).*

Yukarıdaki cevaba göre Sünni Kürt katılımcı, kendini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissetmediğini belirterek bu durumu etnik kimliği ile bağdaştırmıştır. Türk etnisitesine mensup yurttaşlar kadar yurttaşlık haklarından faydalanamadığını ifade eden katılımcı ötekileştirilmeye maruz kaldığını ifade etmiştir. Seçme ve seçilme hakkını özgürce kullanmasına karşılık bu seçiminden ötürü etiketlendiğini ifade eden katılımcı bu sebeplerden ötürü kendini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissetmediğini ifade etmiştir.

5.6.4. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Mutluluk Algısı

Yurttaşlık kimliğinin inşasında bireylerin üyesi oldukları ulus devletle duygusal bağları da önemli bir etkendir. Bu nedenle katılımcılara "Ben Türkiye Cumhuriyeti yurttaşıyım ve bundan dolayı mutluyum" ifadesine katılır mısınız?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %85'i Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutluluk duyduklarını belirtirken %15'i mutlu olmadıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin tamamı (%100), Alevi Türklerin %83,3'ü, Sünni Türklerin %80'i ve Sünni Kürtlerin %60'ı Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olduklarını belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olduklarını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"… (Düşünüyor) Mutluyum. (Tereddütle cevapladı) Evet, başka ülkeye gitme girişimim olmadı, bazen gitmek de istiyorum, çocuklar için. Gitsem daha iyi şartlarımın olacağını da biliyorum ama bir girişimim olmadı." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"… Yani mutluyum. Şu şekilde… Eskisi kadar olmasa da… Eskisi kadar mutsuz değilim en azından… Böyle söyleyeyim. Eskiden daha mutsuzduk belki de Türk halkı olarak… (Düşünüyor) ya da Kürtler olarak daha mutsuzduk. Şu anda tabii ben yine belki o devirlere denk gelmedim ama bizden önceleri daha mutsuzdu, diye düşünüyorum. Ama şu an biz daha mutluyuz bu anlamda… Verilen bazı haklarla, yapılan bazı özveriler ile beraber şu an daha mutlu olduğumu düşünüyorum." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"… Kesinlikle evet… Evet, memnunum. Zaman geçtikçe düzeliyor bir şeyler. Eskiye oranla daha iyi. Daha da iyi olacaktır. Mesela eskiden cemlerimizi bile gizli yaparken şimdi cemlerimizi rahat yapıyoruz. Cem evlerinin elektrik faturaları dedik, devlet cem evi cami gibi değil dedi. Bu da değişecektir diye umuyoruz. Ya da mesela Kürtçe. Konuşmak yasaktı eskiden şimdi üniversitelerde bölümleri var. Daha da iyi olacaktır" K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).
"… Kesinlikle %100... (net bir tavır takındı) bize ait olan bir ülkemiz var. En önemlisi bu bence. Ülke bizim, zorluklarla kazandık, zorluklarla korumaya çalışıyoruz, seviyoruz. Sorunlar var tabi, olmazsa olmaz zaten." (K47, Alevi Türk, 38 Yaşında, Kadın).

"… Kendi vatanımdayım ve kendimi hür hissediyorum. Buranın vatandaşı olarak kendimi başka bir ülkede düşünsem; hayal ettiğimde kendimi bu kadar hür olmam herhalde. Bizim ülkemiz olduğu için burada daha fazla hakka sahibim, burada vatandaş olarak yapabileceklerim daha fazla, ben buranın vatandaşı olduğum için bana sağlanan haklar daha fazla. Cemlerimiz mesela. Bizi kabul etmiş devlet, eskiden taaa dedelerimiz zamanında bizi istemezlerken, bizi kiliseler gibi görürken şimdi öyle değil." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"… Evet mutluyum." (K36, Sünni Türk, 65 Yaşında, Erkek).

"… Tabii, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmaktan gurur duyarım. Biz Türk'üz burası da bizim vatanımız." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"… Tabii ki, sonuna kadar mutluyum. Mesela iyi bir sağlık sistemimiz var, yurtdışında bu yok. Benim kızım gitti Amerika'ya. Burada ücretsiz muayene var, orada yokmuş. Devlet bedava bakıyor burada. Eğitim kötü, geçim derdi var ama gene de mutluyum. Kızım dedi ki mesela orada zenciler de vatandaş olmasına rağmen vatandaş değilmiş gibi görülüyorlarmış, beyazlar kadar makbul değillermiş. Burada öyle değil mesela, bir Kürtler, ne bileyim Lazlar… Böyle şeyler yok onlar için. Mesela orada polis gidiyor vatandaşın boğazına çöküyor, dövüyor, öldürüyor ondan sonra ülke ayağa kalkıyor. Burada öyle şeyler olmuyor. Mutluyum." (K31, Sünni Türk, 35 Yaşında, Kadın).

"… Kısmen… (Düşünüyor) mesela bizim idarecilerimiz… Bizim idarecilerimiz mesela yabancı… Yabancı derken, pardon batılı… Diyelim ki geldi bir idarecimiz… Bir benimle aynı şeyde çalışan başka bir arkadaşım da oralı değilse, ben Kürt'sem ben onların gözünde potansiyel suçluyum. O zaman rahatsız oluyorum. Üzülüyorum. Bu ayrımcılığı istemiyorum ama genelde de amirlerimizin gözünde potansiyel suçlu gibi duruyoruz. Kürt vatanını sevmez. Kürt devlet hainidir. Kürt düzgün çalışmaz ama ben devletimi de milletimi de onlardan çok daha fazla seviyorum." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).

"… Vatandaşıyım, doğruyum… Mutluluk kelimesine gelince bazı yerlerde evet, bazı yerlerde hayır tabii ki… Evet olan yerler tabii ki bir devlette yaşıyoruz neticesinde. Aynı amaca hizmet eden… Neticesinde devlet hepimizin devleti… Katılmadığım konu ise herkese eşit şekilde bazı yasalar uygulanırsa daha iyi hoş olur. Mesela eğitim hakkı örnek veriyorum ya da sağlık hakkı ya da işe girme konusunda herkese eşit seviyede davranırsa ya da sınavlar olsun KPSS… ÖSYM'nin yapmış olduğu tüm sınavlarda… Geçmişte mesela bazı 2010 yılında 2012 yılında sıkıntılar falan vardı. Bazı haklar olumsuz şekilde yorumlandı. Bununla ilgili şeyler olursa düzelmeler olursa daha iyi olur." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar, yurtdışında yurttaşlık haklarının daha fazla olduğunu belirterek Türkiye'nin de son yıllarda yurttaşlık hakları konusunda ilerleme kaydettiğini belirtmişlerdir. Geçmişle karşılaştırıldığında özellikle son yıllarda kazandıkları haklar ile birlikte eskiye oranla Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan daha mutlu olduklarını belirten katılımcılar gerek etnik gerekse de mezhepsel kimlikleri bağlamında karşılaştıkları zorlukların da zamanla çözüleceğini ümit ettiklerini belirtmişlerdir. Alevi Türk katılımcılar, ülkeye hissettikleri aidiyet bağlamında Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olduklarını ifade etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın kendilerine avantaj sağladığını ifade eden katılımcılar, başka ülkelerin yurttaşı olmaları durumunda bu avantajlardan faydalanamayacaklarını belirtmişlerdir. Mezhepsel boyutta geçmişte yaşadıkları dışlanma ve ibadetlerini gerçekleştirmenin zorluklarının günümüzde olmadığını belirten katılımcılar, bu anlamda yurttaşlık haklarının iyileştirileceğine inandıklarını ifade etmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan duydukları mutluluğu etnik kimlikleri temelinde açıklamışlardır. Yurtdışındaki yurttaşlık hakları ve yurtdışında farklı etnik kimliklerin maruz kaldıkları ötekileştirmeden yola çıkarak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan duydukları mutluluğu ifade eden katılımcılar, yurttaşlık haklarının Türkiye'de daha fazla geliştiğini belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğine sahip farklı etnik kimliklerin aynı yurttaşlık haklarına sahip olması da katılımcıların dile getirdiği bir diğer noktadır. Sünni Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olduklarını ifade ederek etnik kimlikleri nedeni ile zaman zaman maruz kaldıkları ötekileştirmenin bu mutluluk duygularını olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Tüm yurttaşlar arasında eşitliğin olmasının Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığından duydukları mutluluğu arttıracak olması da katılımcıların üzerinde durduğu bir diğer noktadır.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %40'ı, Sünni Türklerin %20'si ve Alevi Türklerin %16,7'si Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olmadıklarını ifade etmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu olmadıklarını ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"…Yok. Hayır. Mutlu değilim. Hani vardı ya anayasada Türkiye'de yaşayan herkes Türk'tür diye. Biz yıllarca böyle yaşadık. Yok sayıldık bu ülkede. Dilimiz engellendi, haklarımız verilmesi. İki dil öğrendik, bu bize zenginliktir ama yine de baskılandığımız gerçeğini değiştirmez. Mesela biz köydeyken asker geliyordu burada Hint keneviri var diye Hint keneviri olmayan tarlalarımızı yakıyordu. Kimse bizi dinlemiyordu, kimseye orada Hint keneviri yoktu, boşu boşuna yaktılar diyemiyorduk. Televizyon devletin televizyonu, gazete onun. Çıkıp desek de kimse bizi dinlemiyordu. O askeri önce devlet sandık, devlete öfkelendik, sonra baktık onu yapan o asker. Sonra daha da bir akıllanınca baktık asker de devletle aynı kafadan. Biz böyle büyüdük… Şimdi eskiye göre daha iyi ama yaşananlar da ortada mesela Sur olayları oldu burada 2015'te. Yakıp yıkıp yağmaladılar. Onlar da diyor onlar yaktı. Kim doğru söylüyor? (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).*

"... Hayır. Mutlu değilim. (Gülüyor) Yani olanaklardan... Sonuçta herkes hayat standardının, hayat kalitesinin güzel olmasını ister. Bizim de yaşadığımız coğrafyada bu mümkün değil. Maddi yani. Aslında hem maddi hem manevi... Bence birçok sebepten kaynaklı birçok ülkeye göre gerideyiz, diye düşünüyorum ben. Bu yüzden mutlu değilim. Hani belli bir saat, yaştan sonra da bu hani birçok insan için geçerli ülke değiştirip yeni bir hayata adapte olmak da zor olduğu için ya ne yazık ki insanlar direkt hani kendi var olduğu durum içerisinde konuşuyor. Ben de o durum içerisinde konuşuyorum." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

"... Ya ben bunu mesela şey yapmak istemiyorum. Nasıl diyeyim? İlla mutlu olayım, illa bunun peşinden koşayım ya da övünme ya da yerme... Bunun gibi bir şey aklıma gelmiyor böyle... Ne övünmek ne de yerinmek, öyle bir düşünce yok yani... Çoğu zaman yok, bazen de haksızlıkları görünce mutsuz oluyorum. Eee haksızlık da çok oluyor." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).

"... İşte devlet adına bir dönemlerde yapılmış olan bu ırkçı yaklaşımlar, Türk Kürt savaşları, Türk Kürt ayrımı, doğudaki bu ayrımcılık, illegal yaklaşımlar...Bu noktalar beni mutsuz ediyor. Halen devam eden kısımları da var artık olmayan kısımları da. Ben vatandaşı olduğum ülkede ayrım olsun, ülkenin doğusuna başka batısına başka politikalar uygulansın istemem. Ya da nüfusunun çoğunun kendine Kürt dediği bir bölgede o insanlara bazı haklarının verilmemesini istemem." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"... Ya tabi öyle de ama yani istediğin birçok şeyin ya da insanların birçok kişinin istediği şeyin aslında benim istediğim gibi olacağını da düşünüyorum. Yani herkesin istediği birdir. Bence hepimizin düşüncesi birdir. İnsanca adaletli bir şekilde, güzel bir şekilde hem bu ülkemizi güzelleştirmek hem de yaşadığımız alanları güzelleştirmek aslında insanların kendi elinde değil midir? Mesela basit bir örnek vereyim: Küba'da insanlar eşit şartlar altında yaşıyor. Paranın ya da maddi gücün hiçbir zaman etkili olmadığı bir ülkede herkes eşit mesela bizim ülkemizde de bu olabilir. O ülkede varsa bu ülkede niye yok? Olabilir değil mi? Bu bir özenti olarak düşünmeyin ama ben kendi ülkemi, Türkiye mi daha iyi yerlerde görmek isterim." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Sünni Kürt katılımcılar, geçmişte devlet tarafından ötekileştirilmeleri nedeni ile Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığından mutlu olmadıklarını ifade etmişlerdir. Devleti temsil edenlerle devleti özdeşleştirdiklerini ifade eden katılımcılar, devleti temsil edenlerin kendilerine yönelik davranışlarını devlete mal ettiklerini ifade etmişlerdir. Devleti temsil edenler tarafından maruz kaldıkları ötekileştirici davranışları kamuoyuna duyurmadıklarını ifade eden katılımcılar, kitle iletişim araçları üzerinde devletin denetiminden kaynaklı olarak haklarını arayamadıklarını ifade etmişlerdir. Geçmişle karşılaştırıldığında yurttaşlık haklarının gelişmesine rağmen yurttaşlar arasında eşitliğin olmadığını ifade eden katılımcılar yaşam şartlarının hem maddi hem de manevi boyutlarının iyileştirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Sünni Türk katılımcı, geçmişte devlet adına uygulanan ötekileştirici politikaların varlığı ve bunların günümüzde kısmen devam etmesi nedeni ile Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığından mutlu olmadığını ifade etmiştir. Kürt etnik kimliğine sahip yurttaşlara sahip oldukları hakların verilememesi, katılımcının Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığından mutlu olmamasının bir diğer nedenidir. Alevi Türk katılımcı, yurttaşlar arasında eşitlik olmamasından kaynaklı olarak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığından mutlu olmadığını ifade etmiştir.

5.6.5. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Sorun Algısı

Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğine sahip bireylerin yaşadıkları ulus devlet bağlamında eksik veya sorun olarak gördükleri faktörler onların yurttaşlık kimliğinin inşasında önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara; "Size göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sorunları nelerdir?" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların tamamı (%100) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının ekonomik, sosyal ve siyasal sorunları olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının ekonomik, siyasi ve sosyal sorunları olduğunu ifade eden katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

"... Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün vatandaşların sorunları... Ekonomik sorunları var, sosyal sorunları var, siyasal sorunları var, var da var yani. Türkiye için sorun olmayan... Ben kendimi bildim bileli bu ülkede sorun var. Yani sorun olmayan hiçbir şey yok diye düşünüyorum. Yani akşam evime gittiğim zaman kafama böyle rahat yastığa dayayıp yattığım bir günümü ben hatırlamıyorum en azından. Her gün bir sorun var. Her gün yeni bir sorun var. Her gün haberde bir sorun var. Yani her gün bir sorun var. Kadın cinayetleri sorun değil mi? Çok büyük sorun... Bu günlerde her gün bir iki tane kadın öldürülüyor. Önemli bir şey bu. Devletin bir şey yapmasını bekliyorsun, yapmıyor. Her taraf sorun yani." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).

"... Türkiye vatandaşlığının sorunları... (düşünüyor) Nasıl ifade etsem? Yani Türk vatandaşlığının sorunu bizim ülkemizde en çok ekonomik sorunları olduğunu düşünüyorum ve kadına şiddet... Bir kadın olarak da kadınlara şiddet olduğunu düşünüyorum. Çocuklara şiddet olarak düşünüyorum. Yani çünkü biz kadın olarak bazı haklara aslında sahibiz ama yaşadığımız toplumdan ötürü ötekileştiriliyoruz. Ötekileştirmek demiyim de nasıl desem? O hakları bize çok görüyor erkekler. Öyle söyleyeyim. Çocuk olarak da çocuklar, çocuk istismarı, kadın cinayetleri... Bu anlamda kadınlara zor bir hayat veriyor Türkiye Cumhuriyeti... Haklar değil insanlar bunu zorlaştırıyor. Verilen haklar gayet güzel ama insanlar bunu zorlaştırıyor." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).

"... Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının sorunu bence; ilk başta ekonomidir. Vatandaşların birinci sorunu şu an için ekonomidir, geçimdir, işsizliktir. Yani şöyle söyleyeyim: Tabii ki bunun içerisinde nasıl söylesem? Etnik kimlikler de var, sosyal hayattaki eksiklerimiz de var. Bunlar, bunları da katabilirim. Sadece ekonomide değil yani başka sorunlarımız da var arka arkaya... Ekonomi ve kimlik sorunu olarak tanımlayabilirim." (K38, Alevi Kürt, 38 Yaşında, Erkek).

"... En büyüğü ekonomi... Bu süreçte Türk vatandaşının en büyük sorunu ekonomidir. Özellikle bu pandemi süreci araya girince bu ekonomi sorunu daha da arttı ama yine eğitim sisteminden çok memnun değilim. Eğitimin bütün öğrencilere istenildiği gibi ulaşıldığına emin değilim. Ülkemizde okul sıkıntısı, öğretmen sıkıntısı olduğunu düşünüyorum. Yani eğitim en büyük sıkıntı eğitim ve ekonomi." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).

"... Var tabii ki... Tabi ki... Eşit davranılmıyor. En fazla bu dönemde demokratik insanlara eşit davranılmıyor. Evet, evet, evet, evet... İş bulamıyorlar. Evet. İş bulamıyorlar. Evet, evet... Ekonomik olarak demokrat gençler hepsi boştur. Yani zaten fikir özgürlüğü yoktur. Eksiktir. Gene vardır da eksik yani şeye göre yasaya göre uygulama şekli eksiktir. Başka sorunları... (düşünüyor) başka sorunları yani ekonomiktir. Fikir özgürlüğü serbest olsa daha ne olacak ki yani? Eşit vatandaşlık olsa sorun kalkar ortadan. Bütün, bütün şeyler kalkar ortadan. Irkların yani fikir özgürlüğü diyoruz ya zaten bitiyor yani... Fikir özgürlüğü dediğin zaman eşit koşullar oluyorsun. Yani hâkimin savcının yanına gittiğin zaman herkese eşit davrandığı zaman biter iş." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"... Türkiye... Var tabii var. Neden var? Mesela 1923'te o zaman Cumhuriyet kurulduğu zaman Lozan Anlaşması diye bir anlaşma yaptılar. Bizim yeraltı kaynaklarımızı kullanamadık bir yüzyıldır. Kullanmayınca mesela halkın gelir düzeyi yükselmedi. İnsanlar mağdur oldular.

Eğitim düzeyimiz düştü ama biz bugün yeraltı kaynaklarımızı kullansaydık bu yüzyıl içerisinde dünyada hemen hemen birinci ülke olarak geçebilirdik yani… Çünkü bizim coğrafyamız dünyada bir köprüdür. Çünkü bizim suyumuz var, elektriğimiz var, güneşimiz var, toprağımız var… Çünkü biz zengin bir coğrafyaya sahibiz. Bu Lozan Antlaşması'ndan dolayı ülkemiz kazanamadı inşallah bu 2023'ten sonra biz hakkımız olan yaşam düzeyimiz artacak. Buna inanıyorum. Şimdi aslında sorun ne biliyorsun? Sorun… Yav şimdi siyaset farklı bir şeydir çünkü siyasette herkesin memnun edecek bir durum değil. Şimdi benim biz dört tane çocuğum var. Ben her çocuğuma aynı şeye veremediğim zaman aile içerisinde de sorunlar… Devlette öyledir. Herkesi mutlu edecek diye bir şey yok. Ama ne olacak? Devlette bir havuzda herkesi aynı anda şeyini görecek… Ayrımcılık yapmayacak, ben öyle görüyorum." (K43, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"… Yani bu şöyle söyleyebilirim. Bütün hepimizin ortak sorunları… Çünkü ben şunu gördüm. Hem Türk'ün hem Kürt'ün yaşadığı ortak sorunlar… Üretim ile ilgili ve ekonomi ile ilgili sıkıntılarımız var. Bireysel olarak ayrıştırıldığımızı düşünüyorum. Bu da politik anlamda herhalde bir ülkenin yaşadığı dünyanın yaşadığı bir sorun gibi geliyor bana." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).

"… Vardır tabii… Bütün bu… (cümleyi tamamlamadı) (Düşünüyor) bana göre birçok şey ekonomiye dayanıyor. Ekonomi bozuk olunca yani hemen aradan kimlikler devreye giriyor ya da ekonominin bozukluğundan kaynaklanan diğer yan faktörler devreye giriyor ama tabi başta ekonomi… Çünkü ekonomisi iyi olan ülkelere bakıyorsunuz; bugün Amerika 52 eyalet… Ekonomileri iyi, birbirlerini yemiyorlar. Amerika'nın içinde yani klanlardan tutun dini çerçevede Protestan veya ne bileyim birçok farklı yapı varken kardeş kardeş geçiniyorlar. Neden? Çünkü ekonomi onları toparlıyor. Biz de ekonomi biraz sarsıldığında hemen ortalık karışıyor. Genellikle Müslüman ülkelerde bu böyle oluyor çünkü Müslüman ülkelerde halen bana göre cehalet hat savada, bu yüzden." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"… Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının sorunları vardır. Her ülkedeki, her ülke vatandaşının zaten sorunları vardır. Yani Türkiye böyle efendime söyleyeyim öbür devletlerden ayrı olarak düşünülemez. Sorunlar bütün ülkelerde vardır. En gelişmişinden en az gelişmişine kadar ama sorunlar değişiktir tabii hepsinde… Sorunları olmayan ülke… Yoktur böyle bir şey. Kimisinde açlık vardır. Geri kalmışlık vardır. Açlık vardır. Efendime söyleyeyim ekonomik sorunlar vardır. Efendim bunun gibi bir yığın sorun olabilir yani. Aklıma gelen şu an bunlar yani. Türkiye'de de bunlar var. Türkiye şu anda geri kalmışlığı yırtıp gelişmiş ülke statüsüne doğru ilerleyen bir ülkedir. Cumhuriyetten beri 100 yıldır bunun çabaları içerisindedir. Efendim inşallah yakında da o gelişmişlik, gelişmiş ülke vasfını kazanacaktır." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"… Ya var. Bu her ülkede olduğu gibi var. Ekonomik, işsizlik problemleri var ama yani bunlar da aslında bizim elimizde olan bir şey. Yani ekonomik problem olmayan ülke yoktur. Türkiye'de fazla gösteriliyor, belki düşmanlar çok fazla olduğu için… Çalışmayan insan vardır. İş çok ama çalışmayan insan var veya kolay yoldan para kazanmak isteyenler var." (K30, Sünni Türk, 43 Yaşında, Erkek).

"… Ekonomik zaten olmayan yoktur. Vardır. Mutlaka vardır. Siyasi de bence herkesin kendine göre bir siyasi görüşü var. O siyasi görüş sahipleri hangi tarafa çekerse kitle de ona doğru gidiyor. Yani olumlu mesaj verirse olumlu, olumsuz verirse olumsuz bir mesaj karşıdakine karşıda önyargı ya da bütünleşme, biraz da onların ki… Bence kendi düşüncelerinden çok sevdikleri, değer verdikleri siyasilerin verdiği mesajlar önemli… Onlar olumlu mesaj verirse… çünkü aynı yerde çalışan… Belki mesela yıllarca aynı yerde çalışmışlardır. Bir sıkıntı yok ama o sırf o siyasi görüş liderleri ya da önderleri ya da taraflar mesajlarıyla hareketleriyle çektiği zaman aynı yerde çalışmış arkadaşlar bile sıkıntı yaşayabilir. Ama ben buna da siyasi soru demem, siyasetten daha çok biraz da şahsa ait… Siyasi sorun bence vatandaşlar arasında değil; liderler arasında var. Yani ben vatandaşlar arasında olduğunu çok düşünmüyorum. Ondan sonra, mesela ekonomik, özellikle ekonomik anlamda yok. Para parayı çekiyor. Yani fakir olan daha fakir oluyor. Zengin olan zaten para dediğim gibi çekiyor. Uçurum oluyor. Makas genişliyor. Adalet olduğunu düşünmüyorum yani." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).

"... Kimlik sorunu var, siyasi sorunu var. Ama bence bunların hepsinin üstünde yani ekonomik problemi vardır. Siyasal problemleri vardır ama bunların ötesinde bir eğitim problemi vardır. En başta bir işte görüş... Daha doğrusu nasıl söyleyeyim? Bilinç problemi vardır. Bilinçle eğitim problemleri çözülürse ekonomik problemin de siyasalın tamamı da çözülebileceğine inanıyorum. Bence insanların hani birbirlerine bakışları değişmeli, insanların farklı kültürel yapılara bakışları değişmeli... Farklı siyasal düşünceler de olabilir. Fikirler de olabilir. Bunlara bakışlar değişmeli... Bunlar değişmediği sürece ekonomik problemler olduğu yerde kalacak. Siyasal problemler de değişmeyecek. Öncelikle bir bilinç... Toplumsal bilinç kazandırılabilmeli... Yani bir örnek vereyim bununla ilgili... Ben toplumu bir sokak, diye tanımlarım. Sokakta alabildiğince çamur var ama orada işte Türk bir ev var. Benim problemim şudur ya da önceliğim budur, der. Orada bir Kürt ev var. Benim önceliğim, problemim budur der ama hiç kimse ortadaki çamuru kaldırmayı düşünmez. Ortadaki çamur kaldırılırsa şayet Türk'ün de Kürdün de Alevi'nin de Sünni'nin de... Hepsinin kendi haklarına kavuşması mümkün olacak. Herkes kendi aidiyetini savunup, kendi aidiyetini öne çıkarınca bu problemler çözülmüyor. Bireysellik daha çok ön planda... Kimlikler daha çok ön planda... Tabii bir de bunlara destekler de var. Yani devlet kanalından bunlara destekler de var. O desteklerin bitirilmesi gerekiyor. Bitirilirse şayet kimsede bunlardan bahsetmeyecek. Ortak problemlere belki de odaklanmış olacaklar." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).

"... Ekonomik... Bence en çok ekonomik olabilir. Siyasi de var ama işte ekonominin ve ekonominin beraberinde getirdiği psikolojik işte aile yapısı, şu, bu hepsi birbiriyle bağlantılı aslında ama temelinde ekonomi olduğunu düşünüyorum." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının toplumsal yaşamın her alanında sorunlarla karşı karşıya olduğunu ifade ederek ekonomi ve kimlik sorunlarının öncelikli sorunlar olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar, kimlik sorunları noktasında etnik veya mezhep kimliklerinden ziyade toplumsal cinsiyet kimliklerinden kadın kimliğinin toplumsal yaşamda pek çok sorunla karşı karşıya olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılara göre devletin kadın yurttaşlarına sağladığı haklar her ne kadar iyi olsa da kadınlar toplumsal yapıdan kaynaklı olarak bu haklarını kullanamamaktadırlar ve devlet bu noktada kadın yurttaşlarını koruyamamaktadır. Alevi Türk katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının temel sorunlarının yurttaşlar arasında eşitliğin olmaması, ekonomik sorunlar ve bireyselliğin ön plana çıkması olarak tanımlamışlardır. Düşünce özgürlüğünün olmadığını ifade eden katılımcılara göre yurttaşlar arasında yasalarda var olan eşitlik vurgusu toplumsal yaşamda karşılık bulmamaktadır. Sünni Türk katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının temel probleminin ekonomi olduğunu ifade etmişlerdir. Ekonomik sorunların tüm ülke yurttaşlarının ortak sorunları olduğunu belirten katılımcılara göre, Türkiye'de ki ekonomi sorunu yabancı ülkelerin işin içine karışması sonucu olduğundan daha büyük bir sorunmuş gibi gözükmektedir. Ekonominin bozuk olmasının üst yapıda pek çok olumsuz değişikliğe neden olduğunu ifade eden katılımcılara göre Türkiye bağlamında iş imkânlarının çokluğuna karşılık maddi her türlü yardımı devletten bekleme durumu söz konusudur. Sünni Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının ekonomik, siyasi ve kimlik ile ilgili sorunları olduğunu ifade ederek, farklılıklara saygı temelinde sosyal sorunların çözülebileceğini belirtmişlerdir. Ekonomik sorunların temelinde adaletsizlik olduğunu belirten katılımcılara göre, siyasi sorunlar ise temelde siyasi parti liderlerinin olumsuz söylemlerinden kaynaklı olarak yaşanmaktadır.

Toplumsal yapıda bireyselliğin ön planda olduğunu belirten katılımcılara göre bireysellik yerine toplumsallığa bıraktığında, farklılıklara saygı temelinde kimlik sorunları çözülebilecektir.

5.6.6. Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşlığına Yönelik Ortak Bağ Algısı

Türkiye Cumhuriyeti ulus devleti çatısı altında bir araya gelmiş farklı etnik ve mezhep kimliklerine sahip bireyleri bir arada tutan bir bağ olup olmadığı, bağ varsa bu bağın ne olduğu araştırma açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle katılımcılara "Türkiye'de yaşayan insanları bir arada tutan ortak bağ sizce nedir? (Din mi? Yurttaşlık mı? Aynı coğrafyada yaşamak mı?)" sorusu sorulmuştur. Katılımcıların %90,5'i Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını bir arada tutan bağın kültür olduğunu belirtirken %4,8'i maddi menfaatlerin ortak bağ olduğunu ifade etmişlerdir. Bağın olmadığını belirtenlerin oranı ise %4,8'dir.

Katılımcılardan Alevi Kürtlerin ve Alevi Türklerin tamamı (%100), Sünni Türklerin %85,7'si ve Sünni Kürtlerin %66,7'si Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını bir arada tutan bağın kültür olduğunu belirtmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını bir arada tutan bağın kültür olduğunu belirten katılımcıların verdikleri cevaplardan seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"… Yani din demek bana çok doğru gelmiyor. Çünkü farklı dinden insanlar da var. Yani ama ağırlıklı din. Bir arada tutan şey din. Çoğunluğu İslam olan bir ülke. Burada Türk de var, Kürt de Çerkez de Laz da. Ama bakıyorsun hepsi Müslüman. O zaman din oluyor bir arada tutan şey." (K29, Alevi Kürt, 57 Yaşında, Erkek).*

> *"…Yani bir arada tutan şu anda en büyük sebep vatandaşlık ve dindir. Dindir hani… Hani dil diyemiyorum çünkü ülkemizde biliyorsunuz ki birçok farklı dil kullanılmaktadır. Yani dil bağlayıcı olmuyor vatandaşlıkla. Hani birlikte bağlayıcı olmuyor aslında. Ortak inançlar, ortak değerler ve bütün etnik grupların ortak değerleri var. Din, ülke toprakları, ülkemiz, Türkiye Cumhuriyeti… Bunlar ortak… O yüzden ortak paydamız bu." K37, Alevi Kürt, 47 Yaşında, Kadın).*

> *"… Tabii ki de bir bağ vardır. Gelenekler, görenekler, aynı şeyleri paylaşmamız, konuştuğumuz dil ve inandığımız din bizi bir arada tutan bağdaştırıcı özellikler." (K39, Alevi Kürt, 29 Yaşında, Kadın).*

> *"… İnsanların en hassas noktası dindir, bunu siz de çok iyi biliyorsunuz. Din kimliği altında insanları bir arada tutabilme imkânı %100 diyebilirim. Dinle insanları bir arada tutabilirsiniz. Maalesef bu ülkenin anladığı tek dil bu. İnsanları bir arada tutan tek şey din… Din kelimesi altında insanları bağlayabiliyorsun maalesef… Bu ülkede bu var. Oysaki hani ben her zaman söylerim Kur'an-ı Kerim'e karşı değilim. Ben Kur'an-ı Kerim'i bir Alevi olarak okuyan bir insanım ama biz Allah'a karşı değiliz. Allah'ın dinini kullanan insanlara kötü niyetle kullanan insanlara karşıyız. Herkes dindardır hocam. Yani benim illa benim dinimi dışarıya vurmam gerekmiyor. Ben onu içimde yaşıyorum ama dini kötü niyetle kullanan insanlara karşıyız. Maalesef bu ülkede de bu var. Dini kullanarak insanları baskılamak… Oysaki bu çok yanlış bir şey." (K46, Alevi Türk, 40 Yaşında, Kadın).*

> *"… Türkiye'de en fazla din tutuyor yani… Ben ona katılmıyorum ama din tutuyor. Ben yani nasıl diyeyim? (Düşünüyor) Din, Muhammed dini uygulanmadığı için ona katılmıyorum yani. O uygulansa ben ona katılıyorum. O zaman hoşgörü vardı, adalet vardı, düzen vardı. Şimdi*

hiçbiri yok. Herkes kafasına göre. Böyle olunca da dini kullanarak birilerine yaklaşıyor, işini yaptırıyor insanlar. Gerçek dini değil yani." (K42, Alevi Türk, 63 Yaşında, Erkek).

"... Vardır. Dil de var, din de var. İllaki hepsi var. Din var. Dil var. Bayrak var. Yani var. Yani her şey... Hep hepsi bir etkendir yani... Evet... (Düşünüyor) en çok din olmalı." (K44, Alevi Türk, 45 Yaşında, Erkek).

"... Vallahi bana göre %80'i dini bağlar çünkü nereden bakarsanız bakın 1071 Malazgirt zaferinden sonra ki daha öncesi Selçuklular... Bu topraklarda Müslümanlık gerçekten insanları bir araya getirmiş, toparlamış bana göre yegâne görüştür. Sebebi de gerçekten dini değerlere halkın sahip çıkmasıdır." (K28, Sünni Türk, 56 Yaşında, Erkek).

"... Vardır tabii hem vatandaşlık hem din... Aynı topraklarda yaşamak da olur, çünkü din de var vatandaşlık da vardır. Evet." (K36, Sünni Türk, 65 Yaşında, Erkek).

"... Türkiye'de yaşayan insanları bir arada tutan tabii vatan sevgisidir. Üzerinde yaşadığımız toprağı korumak, efendime söyleyeyim güdüsü, içgüdüsüdür yani... Efendim bunun için efendime söyleyeyim bir yığın şehit verilmiştir. Efendim, topraklarımızı korumak için... Efendim bence en önemli en önemli bu şey budur yani... Bir arada tutan vatan, vatan duygusu." (K32, Sünni Türk, 80 Yaşında, Erkek).

"... Türk bayrağı, İstiklal Marşı, Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi." (K11, Sünni Türk, 70 Yaşında, Kadın).

"... Vardır tabii ki... Ortak amaca, ana amaca hizmet etmek... En büyük sorun vatansızlık zaten... Eğer ortak bir amaç olmazsa eğer herkes tarafından bir milli bilinç uyandırmaz ise devlet olmanın bir anlamı kalmaz zaten. Bu bilinç ne olabilir (Düşünüyor) Daha iyi, daha ileri, daha refah, daha huzur şeklinde bir seviyeye gelmek olabilir." (K33, Sünni Kürt, 29 Yaşında, Erkek).

"... Aynı ırktan gelme demeyeceğim çünkü aynı ırktan değiliz. Ne diyeyim ki ben bunlara? (Düşünüyor) Vatandaşlık... O bizi zaten tutuyor ama şey olarak değil yani böyle çok da şey değil gibi, istekle elde etmedik, bize verildi. (Düşünüyor) İslamiyet... Yok, o da değil... Bir sürü şey var, Müslüman ülke var. (Düşünüyor) Ya bağ vardır muhakkak ki ama nedir? Şey yapamadım şu an. (Düşünüyor) Geçmiş kültür olabilir... Hani Osmanlı'dan mesela hep birlikte çalışmışız. İşte Kurtuluş Savaşı'nı birlikte vermişiz. Belki onlardandır... Hani atalarımıza bizde ya bir şeyler yapmışızdır diye bizi bir arada tutuyordur. Bilmiyorum." (K34, Sünni Kürt, 56 Yaşında, Kadın).

"... Yani birincisi olması gereken zaten vatan... Yani aynı toprak parçası... İkincisi ortak değerler... Kimine göre milli değer, kimine göre dini değerler ya da kimine göre en sondaki siyasi değerler olabilir ama %100 aynı nokta olmuyor. Herkes bir parçadan." (K35, Sünni Kürt, 41 Yaşında, Erkek).

"... Yurttaşlığı ortaya çıkaran hak görevler bağlamında somutlaşan yasalar... Başka bir şey değil. Yasaların bizi bir arada tuttuğuna inanıyorum, birbirimize saygı, benim özgürlüğümün bittiği yerde seninkinin başlaması, bunlar hep yasalar sayesinde var. Yoksa karman çorman bir hayat olur, astığım astık kestiğim kestik. Bir arada yaşamak imkansızlaşır." (K48, Sünni Kürt, 31 Yaşında, Erkek).

Yukarıdaki cevaplara göre Alevi Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyet yurttaşlarını bir arada tutan ortak bağın, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğine sahip olmak ve din olduğunu ifade etmişlerdir. Farklı etnisitelerin varlığına karşılık bu etnisitelerin büyük çoğunluğunu bir arada tutan bağın Müslümanlık olduğunu belirten katılımcılar göre dil, gelenek ve görenekler de yurttaşları bir arada tutan ortak bir bağdır. Alevi Türk katılımcılar, dil, bayrak ve din gibi kültürel öğelerin yurttaşları bir arada tutan ortak bağ olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kültürel

öğeler arasında en çok din üzerinde duran katılımcılara göre günümüzde din, siyasi ve kişisel çıkarlar için kullanılmaktadır. Dinin toplumun tüm farklı kesimleri için bağlayıcı bir niteliğe sahip olduğunu ifade eden katılımcılara göre din günümüzde insanları baskı altında tutma aracı olarak kullanılmaktadır. Sünni Türk katılımcılar, vatandaşlık, din, aynı coğrafi sınırlarda yaşamak, vatan sevgisi, İstiklal Marşı, Atatürk'ün gençliğe hitabesi gibi kültürel öğelerin yurttaşları bir arada tutan bağlar olduklarını ifade etmişlerdir. Sünni Kürt katılımcılar, tüm yurttaşlar için ortak bir amacın belirlenmesi ve bu amaca hizmetin sağlanması ile tüm yurttaşları bir arada tutacak ortak bir bağ sağlanacağını ifade etmişlerdir. Katılımcılar, farklı etnik ve mezhep kimliğine sahip bireylerin ortak çabası ile inşa edilen Türkiye'nin tarihsel geçmişinin de yurttaşlar arasında ortak bağ niteliğine sahip olduğunu belirtmişlerdir. Yurttaşlar arasında ortak değerlerin ağırlığının farklı olabileceğini ifade eden katılımcılara göre bu nedenle vatan ve vatan sevgisi yurttaşları bir arada tutan ortak bir bağdır. Katılımcılara göre toplumsal düzeni sağlaması açısından yasaları da yurttaşları bir arada tutan ortak bir bağ işlevi görmektedir.

Katılımcılardan Sünni Türklerin %14,3'ü yurttaşları bir arada tutan ortak bağın maddi çıkarlar olduğunu ifade etmiştir. Maddi çıkarların yurttaşları bir arada tutan bağ olduğunu belirten katılımcının cevabı aşağıda sunulmuştur.

> *"... Yani bir arada tutan muhakkak ki bence dindir. Yani eskiden dindi ama artık din değil. Yani dindi önceden... Mesela Kürt aşiretlerinin şeyhlerine veya aşiret şeyhi... Ne denir onlara? (Düşünüyor) Aşiret lideri, başkanı, aşiret ağa... Başka bir şeydi de hatırlamıyorum. Belki daha teknik bir isim... Bunlara İngilizler daha 1. Dünya Savaşı esnasında teklif ediliyorlar. Diyor, biz ayrı bir devlet kurmak istiyoruz. Adamlar kabul etmiyor. Yani ben nasıl tepki verdiysem? Hani Osmanlı yıkılsın. Ayrı bir devlet Osmanlı'nın... Dini kimlik nedeniyle kesinlikle tepki koyuyorlar ve bu tepkiden dolayı İsrail, Kürtlerin üzerini çiziyor. Yani Kürtleri her türlü kullanmaya açıktırlar ama bunlara kesinlikle böyle şeyler verdirmeyeceğiz. İstedikleri böyle kendi değerlerine mahsus bir yaşam ortamına sunmayacağız. Bu bir tabii ki okuduğum bir kitapta böyle yazıyordu çünkü o teklif İngilizlerden geliyor ama Yahudiler arayıcılığıyla geliyor. Demek o gün itibarıyla Yahudiler bunların üzerini çizmişler. Bak bugün peki dini kimlik bir arada tutuyor mu? Yok, bugün dini kimlik bir arada tutuyor diyemem. Bugün insanları bir arada tutan muhtemelen artık maddi menfaatleri olsa gerek... Yani bu ülkenin dışına çıktığında buradaki yaşam standartlarını bir yerde kuramazsın. Mecburdur ki bir ülkeyi hani bu bizim gemimiz deyip, savunmak ve bir arada olmak zorunda. Bu herhalde artık ekonomik, kapital menfaatlere dayalı... Refahtan dolayı yani. Ben insanlar arasında bu işte Müslümandır. Buna yardım edelim... Öncelik tanıyalım falan filan... Böyle bir şey yok. Ben görmüyorum. Yani Müslüman görünen insanlar birbirlerinin kuyusunu kazmak da birbirini saf dışı bırakmakta bir gâvur kadar acımasız olabilir yani. Yeter ki çıkarları söz konusu olsun." (K49, Sünni Türk, 40 Yaşında, Erkek).*

Yukarıdaki cevaba göre Sünni Türk katılımcı geçmişte yurttaşları bir arada tutan bağın din olduğunu ifade ederek günümüzde dinin birleştirici işlevinin yerini maddi çıkarların aldığını ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarının yurtdışında Türkiye'de ki kadar refah bir yaşamı olamayacağını ifade eden katılımcıya göre yurttaşlar bu nedenle çıkarları doğrultusunda devleti korumaktadırlar.

Katılımcılardan Sünni Kürtlerin %33,3'üne göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını bir arada tutan herhangi bir bağ olmadığını bulunmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını bir arada tutan herhangi bir bağ olmadığını belirten katılımcıların cevaplarından seçilen kapsayıcı örnekler aşağıda sunulmuştur.

> *"… Yani bu zamana göre değişti. Değişkenlik gösteren bir durum aslında… Bir zamanlar işte İslam çatısı altında toplanabiliriz, fikri yaygındı. Bundan belki yaklaşık, belki 20-25 sene önce bu böyleydi… Ondan öncesine bakarsanız bir Türk aidiyeti empoze edildi ve zaten büyük problemler çıktı. Ben şu an mevcut bir bağ olmadığını düşünüyorum. Vatandaşlık da bir bağ olamaz yani böyle bir bağ oluşturması mümkün değil. Dediğim gibi… Hani o kendi içinde bir sürü problem yaşayan bir ülkeden bahsediyoruz. Dolayısıyla vatandaşlık bilincinin de oluşmadan hani tam olarak literatürde geçtiği şekilde vatandaşlık bilinci oluşmadan ya da işte vatandaşların tamamını işte yaşamsal güvenceleri, anayasal hak, anayasal daha doğrusu vatandaşlık hakları, anayasal güvence altına alınmadan böyle bir vatandaşlık terimi ile ya da işte öyle içi doldurulmayan terimlerle böyle bir araya getirmesi çok da mümkün değil." (K41, Sünni Kürt, 40 Yaşında, Erkek).*
>
> *"… Türklük herhalde… (Düşünüyor) Türklük de çok olmaz aslında. Hepimiz Türk değiliz. Din desem? Çoğu inanıyor ama inanmayan da var. Bağ yok galiba ya. Bağ olsa ülke bu halde olmazdı herhalde." (K40, Sünni Kürt, 26 Yaşında, Kadın).*

Yukarıdaki cevaba göre Sünni Kürt katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını bir arada tutan bağın zamanla değişkenlik gösterdiğini ifade etmişlerdir. Geçmişte din, Türk etnisitesi gibi kavramlar aracılığıyla ortak bir bağ oluşturulmaya çalışıldığını ifade eden katılımcılara göre şu anda Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlarını bir arada tutan herhangi bir bağ bulunmamaktadır. Yurttaşların, yurttaşlık haklarından eşit bir şekilde faydalanamadığını ifade eden katılımcılara göre bu nedenle yurttaşlık da ortak bir bağ oluşturamayacaktır.

6. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Devlet ile yurttaş arasındaki ilişkinin hak ve sorumluluklar bağlamında bir toplumsal sözleşmeye dayalı olduğu modern yurttaşlık anlayışı son yıllarda artan yurttaşlık hak talepleri nedeni ile hem siyasi hem de sosyolojik arenada gündem maddesi olmuştur. Küreselleşme ve postmodernizmin etkisi ile artan yurttaşlık hak talepleri, modern ulus devlet yurttaşlığını, çatısı altındaki farklılıkların hak talepleri nedeni ile irdelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda yurttaşlık haklarının gelişiminin farklı etnik ve mezhep gruplarını bünyesinde barındıran ulus devletlerin yaşadığı kimlik sorununa bir çözüm getireceği ileri sürülebilir.

Ulus devletleri, devletin insan unsurunu oluşturan yurttaş ile aralarındaki ilişkinin hukuki bir zemine dayandığı devlet yapılanmaları olarak tanımlamak mümkündür. Ulus devletin insan unsurunu ifade eden yurttaşlık, devlet ve yurttaş arasındaki hak ve sorumluluklar temelinde inşa edilmiş ve bu hak ve sorumlulukların garantörlüğü hukukun yaptığı bir statü olarak tanımlanabilir. Devlet ve yurttaş arasındaki karşılıklı hak ve sorumluluk temelinde inşa edilen yurttaşlık statüsünün hukuki boyutu dışında pek çok boyutu bulunmaktadır. Bu çalışmada yurttaşlık haklarının gelişimi bağlamında yurttaşlık boyutlarının Mersin ve Diyarbakır'da ikamet eden Türk, Kürt etnisiteleri ve Sünni, Alevi mezhep gruplarına üye bireylerin yurttaşlık kimliğinin inşasında nasıl bir etkisi olduğu araştırılmıştır.

Bireylerin sahip oldukları kimlik türlerinden biri olan yurttaşlık kimliğinin ulus devletler açısından farklı etnisite ve mezhepleri bünyesinde barındırması hasebiyle, yurttaşlar arasında siyasi ve toplumsal entegrasyonu sağlayan bir üst kimlik olduğu söylenebilir. Bu bağlamda hak ve sorumluluk temelinde inşa edilmiş bu kimliği farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerin nasıl inşa ettikleri, inşa süreçlerine etki eden faktörler önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, yurttaşlığın boyutlarının yurttaşlık kimliğinin inşasına etkisi, Mersin ve Diyarbakır'da ikamet eden Türk, Kürt etnik kimlikleri ile Sünni ve Alevi mezhep kimliklerine üye bireylerin bakış açılarından hareketle betimlenmiştir. Bu gruplara üye bireylerin sahip oldukları farklı kimliklere rağmen Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlık kimliğini nasıl inşa ettikleri, bu inşa sürecine olumlu ya da olumsuz etkide bulunan hem kimlik hem de yurttaşlık kaynaklı faktörler araştırılmıştır. Bu faktörler Türkiye Cumhuriyeti yurttaş kimliğine sahip etnik ve mezhep kimlikleri farklı bireylerin bakış açılarından elde edilen bulgularla analiz edilmiştir. Bu bağlamda farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerin yurttaşlık kimliğinin inşasına etki eden görüşlerinin alınmasıyla, konuya farklı bir bakış açısı kazandırılmaya çalışılmıştır.

Katılımcılar ile gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen bilgiler ve konuyla ilgili literatür birlikte değerlendirildiğinde, araştırma ile varılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Toplumsal yaşam içerisinde bireyler farklı gruplarla aidiyet ilişkisi kurarak farklı kimliklere sahip olabilmektedirler. Bireylerin sahip oldukları kimliklerden hangisi ya da hangilerini kendilerini tanımlarken kullandıklarından hareket edilerek bireyler açısından hangi kimlik veya kimliklerle aidiyet ilişkisinin öncelikli olduğu sonucuna varılabilir. Bu açıdan farklı etnik ve mezhep kimliklere üye bireylerin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğini kendilerini tanımlarken kullanıp kullanmadıkları sorusu önem kazanmaktadır. Bu bağlamda 50 katılımcı ile yapılan görüşmeler sonucunda, katılımcıların büyük bölümünün kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımladıkları sonucu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Mersin'de katılımcılar kendilerini öncelikli olarak; "Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşı, İnsan, Kadın, Kürt, Müslüman, İsim ve Türk" kategorileri ile tanımlarken, Diyarbakır'da ise, katılımcılar kendilerini "Kürt, Türkiye Cumhuriyeti Yurttaşı, Türk, Alevi, Müslüman ve İnsan" kategorileriyle tanımlamışlardır. Araştırma bulgularından da anlaşılacağı üzere Diyarbakır'da Müslüman ve Alevi kategorisi sıralamada sonlarda yer alsa da kimlik tanımlamasında vardır. Mersin'de ise Alevi kimliği ifade edilmemiştir. Müslümanlık ise düşük oranda (%7,7) ifade edilmiştir.

Mersin'de ikamet eden katılımcılar kendilerini tanımlarken, kimlik kategorileri içerisinde Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı kimliğine dikkati çekmişlerdir. Öte yandan, Diyarbakır'da ikamet eden katılımcılar ise kendilerini tanımlama hususunda kimlik kategorileri içerisinde diğer kimlik kategorilerine göre Kürt etnik kimlikliğine daha fazla vurgu yapmışlardır. Nitekim KONDA'nın 2006 "Toplumsal Yapı" araştırmasında da benzer sonuçlar karşımıza çıkmıştır. KONDA'nın yaptığı araştırmada kendini tanımlamaya yönelik verilen cevaplarda yurttaşlık olarak karşımıza çıkan "Türkiyelilik" yanıtı çalışmada katılımcılar tarafından en çok tercih edilen yanıt olarak öne çıkmıştır. Bu çalışmada ise Mersin'de ikamet eden katılımcılar kendilerini tanımlarken etnik kökenden ziyade Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliği ile tanımlamışlardır. Öte yandan, Diyarbakır'da ikamet eden katılımcılar ise kendilerini daha çok etnik kimlikleri ile tanımlamış ve ardından Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak tanımlamışlardır. Diyarbakır'ın hem Mersin'den hem de KONDA'nın çalışmasından farklılık göstermesinin nedenlerinin; Diyarbakır'da Kürt nüfusunun görece yoğun olması ve nüfusun etnik kimliği nedeni ile politize olduğu şehirde bireylerin etnik kimliklerini vurgulama isteği olarak yorumlanabilir.

Öte yandan, mezhep kimlikleri açısından ele alındığı zaman etnik kimliklerle benzer sonuçların elde edildiği görülmektedir. Nitekim Mersin'de mezhep kimlikleri çerçevesinde kendini tanımlama olarak yurttaşlık kimliği ön plana çıkarken, Diyarbakır'da ise mezhep kimliklerinin kendilerini etnik köken üzerinden tanımladıkları sonucu elde edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, her iki çalışma grubunda yer alan katılımcılar yurttaşlık kimliğini kendilerini tanımlamak için kullanmış fakat Mersin'de ikamet eden katılımcılar bu tanımlamayı öncelikli olarak yapmışlardır. Bu durum Mersin'in kozmopolit yapısı bağlamında açıklanabilir. Şehrin

aldığı yoğun göç nedeni ile heterojen bir yapıya sahip olması, burada ikamet eden bireylerin kendilerini tanımlarken genel olarak etnik ya da mezhepsel farklıkları bağlamında değil; Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğinin kapsayıcı niteliği bağlamında kendilerini bu şekilde tanımlamışlardır. Öte yandan Diyarbakır'da ikamet eden katılımcıların ise kendilerini tanımlarken etnik kimliklerine vurgu yapmalarının altında yatan nedenin, etnisitelerinden kaynaklı ötekileştirilmeye maruz kaldıklarını ifade ettikleri için, etnik kimliklerini vurgulama ihtiyacı olduğu söylenebilir.

Katılımcıların tamamının Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğini, farklı oranlarda da olsa, kendilerini tanımlamak için kullanmaları katılımcıların yurttaşlık kimliğini benimsedikleri ve yurttaşlığı bir üst kimlik olarak gördükleri şeklinde yorumlanabilir.

Ulus devletler açısından yurttaşlar sahip oldukları tüm farklı kimliklere rağmen devletle özdeşleşmişlerdir. Bu özdeşleşmenin toplumsal yaşam pratikleri bağlamında ne kadar gerçekleştiği yurttaşlık kimliğinin inşasında önemlidir. Nitekim farklı etnik ve mezhep kimliklerine sahip bireylerin devletle özdeşleşmesinin hukuki anlamda sağlandığı fakat bunun gündelik yaşamda ise farklılık gösterdiği görülmektedir. Gündelik hayatta, özellikle de sosyal ilişkilerde kimlik farklılığının bir ötekileştirme aracı olarak karşımıza çıkması, bireylerin yurttaşlık algısını çeşitli yollarla etkileyebilmektedir. Nitekim bu çalışmada elde edilen sonuçlar, farklı etnik ve mezhep gruplarına üye bireylerin çoğunluğunun (%61,9) gündelik hayatta kimliklerinden dolayı çeşitli ayrımcılık ve ötekileştirmeye maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bireylerin gündelik hayatta maruz kaldıkları ötekileştirme durumu bireylerin yurttaşlık algısı üzerinde olumsuz bir sonuç meydana getirmemiştir. Bu durum katılımcıların maruz kaldıkları ötekileştirmeyi devlet ile ilişkilendirmedikleri ve devlet ile birey arasındaki ilişkinin kimliklerden bağımsız bir şekilde yurttaşlık kimliğinin çatısı altında sağlıklı bir şekilde geliştiğini göstermektedir. Nitekim katılımcıların genel olarak gündelik hayatta özel olarak ise kamu kurum ve kuruluşlarında ötekileştirmeye maruz kalmalarına rağmen, devlet ile yöneticiler arasında bir ayrıma gittikleri ve "devlet… benim devletimdir" düşüncesi nedeniyle yurttaşlığı olumladıkları ve maruz kaldıkları ötekileştirilmeyi devlete mal etmedikleri görülmektedir.

Öte yandan etnik kimlik ile yurttaşlık arasındaki ilişki ele alındığı zaman, bir ulus devlet olarak Türkiye'de birçok farklı etnik kimliğin olması ve halen çok kültürlü politikaların sosyal hayatta yeterince yaygınlaşmamış olması, farklı etnik kimliklerin kendilerini ötekileştirilmiş kimlikler olarak algılamalarına neden olmaktadır. Nitekim bu çalışmada, her iki şehirde de Kürt kimliğine sahip bireylerin ötekileştirildiği sonucu elde edilmiştir. Ötekileştirilmenin temel nedenleri arasında ön yargı ve kabullenmeme olguları olduğu ifade edilebilir. Nitekim 2011 yılında Saraçoğlu da yaptığı çalışmada benzer sonuçları elde etmiştir. Saraçoğlu, çalışmasında Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu İzmir'de Kürtlerin ötekileştirilmeye maruz kaldıkları

sonucunu bulmuştur. Ayrıca bu çalışmada da Diyarbakır'da ikamet eden Kürtlerin, Türk nüfusunun yoğun yaşadığı bölgelere gittiklerinde ötekileştirmeye maruz kaldıkları sonucu karşımıza çıkmaktadır. Buna rağmen, Kürt katılımcıların maruz kaldıkları ötekileştirmenin yurttaşlık algılarını olumsuz yönde etkilememesi katılımcıların ulus devletin tüm yurttaşlarına eşit politikalarla yaklaşması gerekliliğini benimsedikleri ve Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin bunu gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Ötekileştirmeyle ilgili, bir diğer önemli bulgu Diyarbakır katılımcılarının bir bölümünün din (%4,3) ve mezhep (21,7) kimliklerinden dolayı ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade etmeleridir. Elde edilen bulgular Diyarbakır'da etnik ve dini kimlik etrafındaki sorunları işaret etmesi açısından anlamlıdır.

Hak ve sorumluluk temelinde inşa edilen yurttaşlık kimliğinin hak boyutunun sosyolojik zemini Marshall tarafından atılmış olsa da onun inşa ettiği zemine zamanla yurttaşlık haklarının çeşitlenmesi ile başka haklar da eklenmiştir. Literatürde kültürel haklar, insan hakları, kimlik ve aidiyet halkları, azınlık hakları, cinsel haklar, siyasi ve sosyal tanınma (Soysal, 1994; Işın & Wood, 1999; Kymlicka & Norman, 2000; Lister, 2002) talepleri olarak tanımlanan yeni yurttaşlık haklarının gelişiminin kimlik sorunlarının çözümünde etkili olacağı düşünülmektedir. Nitekim yapılan bu çalışma ile her iki çalışma grubunda yer alan katılımcılar yukarıda ifade edilen yurttaşlık haklarının gelişimi ile yurttaşlığın Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözmede etkili olabileceğini ifade etmişlerdir.

Hem Mersin hem de Diyarbakır çalışma grubu yurttaşlık haklarının gelişiminin Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözebileceğini ifade etmekle birlikte, bunun "tüm yurttaşlara eşit haklar verilmesi, demokratik bir ortam sağlanması ve farklılıklara saygının salt anayasal bir zeminden ziyade toplumsal zemine dayanması" gerektiğini belirtmişlerdir. Tüm bu ifadeler yurttaşlık haklarının gelişiminin önemini farklı etnik ve mezhep kimlikleri açısından ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yurttaşlık haklarının gelişimi 1980 sonrası ortaya çıkan kimlik siyaseti sorununa çözüm olabilir.

Literatürde yurttaşlığın sorumluluklar anlamına geldiğini savunan (cumhuriyetçi) ve haklar anlamına geldiğini öne süren (liberal) yurttaşlık yaklaşımları bulunmaktadır (Gülalp, 2008: 29). Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının, bu kimliğe sahip bireyler tarafından hak mı yoksa sorumluluk mu olarak algılandığı hem bu kimliğin inşası açısından hem de Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının genel karakteristiği açısından önem taşımaktadır. Nitekim bu çalışmada, "yurttaşlık sorumluluk mudur yoksa hak mıdır?" sorusuna katılımcıların farklı cevaplar verdikleri görülmektedir. Bu araştırmada, Mersin'de bireylerin daha çok yurttaşlığı hem haklar hem de sorumluluklar bağlamında ele aldıkları sonucu elde edilmiştir. Bu da çalışmamızda Türkiye'de yurttaşların salt cumhuriyetçi veya liberal bir anlayıştan uzak, yurttaşlığı devlete karşı bireylerin yerine getirmesi gereken sorumluluklar ve aynı zamanda

devlet üzerindeki hakları çerçevesinde ele aldıklarını göstermektedir. Sorumluluklar çerçevesinde bireylerin Türkiye'nin sorunlarını da kendi sorunları olarak gördükleri ve bu bağlamda hak vurgusu ile sorunların aşılabileceğini, böylece hem cumhuriyetçi hem de liberal yurttaşlık anlayışlarının bir sentezini ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Bunun da temelinde, devletin yurttaşlar için var olduğu ama aynı zamanda toplumsal düzenin devam ettirilmesi için de yurttaşların devlete ihtiyaç duydukları bir toplumsal sözleşme anlayışına sahip olduklarını göstermektedir (toplumsal sözleşme için bkz. Fabre, 2018: 123-135).

Diyarbakır kentinde ise hak ve sorumluluklar bağlamında Mersin'den farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılıkların temelinde katılımcıların etnik ve mezhep kimlikleri bulunmaktadır. Nitekim Mersin ile paralel olarak Diyarbakır'da çalışmaya katılan katılımcılardan mezhep kimliği fark etmeksizin Türk kimliğine sahip bireylerin hem hak hem de sorumluluk bağlamında yurttaşlığa yönelik bir yaklaşım içerisinde oldukları sonucu elde edilmiştir. Öte yandan, Diyarbakır'da Mersin kentinden farklı olarak Kürt kimliğinin ön plana çıktığı bölgelerde ise cumhuriyetçi yaklaşıma ait olan sorumluluk boyutunun dramatik bir şekilde ön plana çıktığı sonucu elde edilmiştir. Özellikle Alevi Kürtlerde büyük oranda sorumluluk yaklaşımının ön plana çıkmasının ardında yatan neden, bireylerin devletten haklarını alabileceklerine dair bir beklentilerinin olmamasını ironik bir şekilde ifade etmeleridir.

Yurttaşlık statüsünü belirleyen unsur; devletlerin kişilerle arasındaki hak ve görevlerini düzenleyen yasalardır. Hangi etnik ya da dini kimliğe sahip oldukları, konuştukları dil ve sosyo-ekonomik seviyeleri gözetilmeksizin aynı hak ve görevlere sahip tüm yurttaşlar yasalar önünde eşittir (Ünsal, 1998: 4) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğine sahip bireyler açısından yasalar önünde eşitlik vurgusunun toplumsal yaşamdaki karşılığı yurttaş kimliğinin inşasında önemlidir. Nitekim yurttaşlık kimliğini etkileyen eşitlik olgusunu medeni haklar çerçevesinde şekillendiren Marshall bu konuda devlet ile birey arasındaki karşılıklı hak ve sorumlulukları belirlemeye çalışmıştır. Ona göre adalet hakkını diğer haklardan farklı kılan özellik; bireysel hakları, eşitlik ve hukuk temelinde güvence altına almayı amaçlamasıdır. Marshall'a göre medeni hakları ilgilendiren ve bu hakların garantörü olan kurumlar hukuk mahkemeleridir. Teoride var olan toplumsal sınıf veya kimlik farkı gözetmeksizin yasaların bütün yurttaşlar için eşit uygulanabilirliği medeni hakların bu boyutunu yurttaşlık kimliğinin inşasında önemi kılmaktadır. Bununla birlikte, bu çalışmada yer alan Mersin ve Diyarbakır çalışma gruplarının katılımcıları açısından yasaların uygulamada eşit uygulanırlığı sorgulanmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, yasaların eşit uygulanmamasının geçmişte etnik kimlikler günümüzde ise toplumsal sınıflar çerçevesinde gerçekleştiği göstermektedir.

Katılımcılardan elde edilen bilgilerden hareketle, yasaların eşit uygulanmamasının altında çeşitli nedenler olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenlerin başında Türkiye Cumhuriyeti'nin

mevcut sisteminin anti demokratik uygulamaları nedeni ile yasalar ve mahkemelerin işlevselliğini yitirmesi ve yurttaşların sahip oldukları sosyo-ekonomik farklılıkların yasaların uygulanması noktasında eşitsizliğe yol açması yer almaktadır. Bu durum Marshall'ın yurttaşlık hakları sınıflamasında olan ve hukuki hakları da kapsayan medeni hakların katılımcılar arasında yurttaşlık kimliğinin inşasında olumsuz bir etkiye sahip olmasına neden olabilmektedir. Yukarıda ifade edilen bilgilerden hareketle, her iki çalışma grubunda yer alan katılımcıların yasaların eşit uygulanmadığı ve bunun da yurttaşlığa olumsuz etkide bulunduğuna dair fikirlerinin örtüştüğü görülmektedir.

Her ne kadar, Mersin ve Diyarbakır kentlerindeki katılımcılar, yasaların eşit uygulanmaması bağlamında etnik ve mezhep kimlikleri açısından benzer yaklaşımlara sahip olsalar da, özelde Diyarbakır'daki katılımcıların Mersin'e oranla daha spesifik ve farklı nedenlerle yasaların eşitsiz uygulandığını vurguladıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Mersin'deki katılımcılar toplumsal sınıfların yasalar önündeki eşitsizliğine dikkati çekerken, Diyarbakır'dan çalışmaya katılan katılımcılar ise buna ek olarak yasaların güncel, Türkiye'nin toplumsal yapısına uygun olmaması ve tarafsız olması gereken hâkim ve savcıların politize olma durumlarını eklemişlerdir.

Ulus devletler, yurttaşları arasında aidiyet duygusunu geliştirmek amacıyla ortak miras ve kültürel yakınlığı sağlayacak bazı semboller kullanmaktadırlar. Bu semboller "bayrak, para, marş, üniforma, anıt ve kutlama"dır (Smith, 2017: 34-35). Türkiye Cumhuriyeti ulus devleti de farklı etnik ve mezhep gruplarına üye yurttaşları arasında ortak bir miras ve kültürel yakınlığı sağlayacak bazı semboller kullanmaktadır. Nitekim bu çalışmada, "Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen semboller nelerdir" sorusunda bayrak cevabı ön plana çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin sembolü olan bayrak ile yurttaşlık ilişkisi çerçevesinde katılımcılardan elde edilen bilgilerden hareketle hem Mersin hem de Diyarbakır kentlerinde etnik ve mezhep kimliği fark etmeksizin katılımcıların bayrağa yönelik bir sempatilerinin olduğu ve bayrak sembolünün yurttaşlığa yönelik aidiyet duygularını olumlu yönde etkilediği sonucu elde edilmiştir. İki kent arasında bayrak sembolüne yönelik olumlu yaklaşımlar bulunsa da bunların ardında yatan nedenler değişkenlik göstermektedir. Katılımcılar bayrağı etnik kimlik üstü bir sembol olarak gördüklerinden, Mersin ile Diyarbakır'da ikamet eden katılımcılardan Alevi Kürtler dışındaki diğer katılımcılar tarafından bayrak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolü olarak görülürken, Diyarbakır Sünni Türkleri açısından ise bayrak dini bir sembol olarak ön plana çıkmaktadır. Her iki çalışma grubunda yer alan Sünni Kürt ve Türk katılımcıların ise bayrağın Türk etnisitesinin değil, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolü olduğunu vurgulamaları, Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin Sünni Türk ve Kürt katılımcılar için bayrak bağlamında ortak değer ve semboller üzerinden yurttaşları arasında ortak miras ve kültürel yakınlıkları sağladığı ve aidiyet

duygusunu pekiştirdiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca bu durum katılımcıların Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğini bir üst kimlik olarak benimsediklerini de ortaya koymaktadır. Nitekim Nagihan Taşdemir'in 2018 yılında yaptığı çalışmada bayrağa yüklenen anlamlar, sağladığı aidiyet duygusu ve sosyal kimliklik motivasyonları hislerinin pekiştirilmesi ile kültürel değerleri birleştirmesini ele aldığı çalışmada bireylerin bayrağa yaklaşımı ile bu çalışmanın elde ettiği sonuçlar arasında bir paralellik karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, Mersin ve Diyarbakır'da çalışmaya katılan Alevi Kürtler, her ne kadar diğer katılımcılar gibi bayrağın Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı için bir sembol olduğunu ifade etseler de, Mersin'de ikamet eden Alevi Kürt katılımcıların bunun kendi tercihleri olmadığı ve bundan dolayı bayrağa yönelik herhangi bir aidiyet duygusunu hissetmedikleri anlaşılmaktadır. Bu durum Mersin'de ikamet eden Alevi Kürt katılımcıların, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı ile aidiyet ilişkisi noktasında geçmişte yaşanılan etnik ve mezhep kökenli ötekileştirilmelerden kaynaklı olarak meydana gelen travmaların etkisi altında oldukları şeklinde yorumlanabilir. Nitekim Nordberg'in 2006 yılında yaptığı çalışmada çingenelerin maddi, sembolik ve duygusal olarak dışlanmaya maruz kalmaları, kendilerini yurttaş hissetmelerinin önünde bir engel olarak durduğu sonucu ile bu çalışmada Alevi Kürtlerin karşılaştığı ötekileştirmenin aidiyet duygusu üzerindeki olumsuz algı arasında bir benzerlik olduğunu göstermektedir. Nihayetinde her iki çalışmada elde edilen sonuçlar bağlamında ötekileştirmenin ortadan kaldırılması ile yurttaşlık aidiyet duygusunun gelişebileceği düşüncesi ağırlık kazanmıştır.

Yurttaşlığın kültürel boyutu bağlamında yaşanılan tartışmaların temelinde kültürel talepler ve kimlik bulunmaktadır. Kültürel kökenin sürdürülmesi ve farklılıkların tanınması amacıyla dünya genelinde herhangi bir ulus devletin üyesi olan yurttaşların kültürel taleplerini eğitim, gelenek, din ve dile ilişkin talepler oluşturmaktadır (Miller, 2002: 231). Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinde yaşayan Türk, Kürt, Sünni, Alevi yurttaşlar açısından kültürel hak taleplerinin neler olduğu ve mevcut yurttaşlık anlayışında bu hakların sağlanma oranı Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğinin inşasında önemlidir. Bu araştırma sonucunda, Mersin ve Diyarbakır'da ikamet eden katılımcılar, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının kültürel hakları sağlayıp sağlamadığı konusunda görüş ayrılıkları ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda Mersin'deki katılımcıların büyük bir bölümü yurttaşlığın kültürel hakları sağladığını vurgularken, Diyarbakır'daki katılımcıların büyük bir bölümü ise yurttaşlığın kültürel hakları sağlamadığını ortaya koymuşlardır.

Her iki çalışma grubunda yer alan Sünni Türk katılımcıların ekseriyeti açısından Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kültürel hakları sağlamaktadır. Her iki kentte ikamet eden Sünni Türk katılımcıların kültürel haklar noktasında sorun yaşamamalarının nedeni hem etnik hem de mezhep kimlikleri bağlamında devletin resmî ideolojisi ile örtüşmelerinden kaynaklı olarak anadilde eğitim, gelenek, din gibi kültürel hak taleplerinin olmamasıdır. Öte yandan, diğer etnik

ve mezhep gruplarına üye katılımcıların kültürel hak talepleri "anadilde eğitim, mezhep kimliği bağlamında ötekileştirilmeye maruz kalmama, cem evlerinin yasal statü kazanması, zorunlu din dersi, devletin Sünnileştirme politikası, düşünce özgürlüğü" ifadeleri altında toplanmıştır. Bu ifadeler bizi çok kültürlü yurttaşlığa götürmektedir. Çok kültürlü yurttaşlığın benimsenmesi kültürel çeşitlilik ve kültürel çoğulculuk bağlamında farklı kültürel kimliklere üye bireylerin aynı toplumsal yapı içerisinde varlıklarının kabul edilmesi ve birbirleriyle olan ilişkilerini eşitlik ve barış içerisinde devam ettirmelerini sağlamanın yanı sıra mevcut tüm siyasi imkânlardan yararlanmalarına da olanak sağlayacaktır.

Ulus devletlerin yurttaşları arasında toplumsal dayanışmayı sağlayabilmek ve varlığını yurttaşlarına unutturmamak için faydalandığı nostaljik bayramlar, kamusal törenlerin farklı etnik ve mezhep gruplara üye bireylerin yurttaşlık kimliğinin inşa sürecine etkisi olduğu söylenebilir. Bununla birlikte ulus devletlerin laik yapısından kaynaklı olarak dini bayramlar yurttaşlar bağlamında toplumsal dayanışmayı sağlama misyonuna sahip değillerdir. Ancak Türkiye'nin son yıllardaki siyasi konjonktüründen kaynaklı olarak dini bayramların farklı siyasi kimliklere üye bireyler açısından anlamının ortaya konulması, Türkiye siyaseti açısından önemlidir. Yaptığımız çalışma sonucunda Mersin ve Diyarbakır'da ikamet eden katılımcıların çoğunluğu açısından yurttaşlık kimliğinin inşasında dini ve milli bayramların olması ve korunması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Öte yandan, her iki çalışma grubunda da ortak olarak vurgulanan nokta, gönümüzde dini bayramların milli bayramlardan daha önemli görülmesidir. Bunun da temel nedenleri son yıllarda muhafazakâr siyasetin toplum üzerindeki etkisinin artması ve dini kimliklerin ön plana çıkmasıdır. Ayrıca, dini ve milli bayramlar konusunda her iki kentte vurgulanan ortak noktalara karşın kentler arasında bazı farklılıklar da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Mersin'de her iki bayramın kutlanılması sırasında farklılıklara saygının gözetilmesi gerektiği vurgusu, Mersin'in kozmopolit ve çok kültürlü yapısından kaynaklanmaktadır. Diyarbakır'da ise iki farklı nokta karşımıza çıkmaktadır; birinci nokta, Alevi Kürt katılımcıların değindiği üzere, "milli bayramların halktan kopuk olması", milli bayramların salt devlet düzeyinde kutlanması ve halka indirgenmemesinden ileri gelmektedir. Bu noktada milliyetçi bir ruhtan hareketle tek etnisite vurgusunun, katılımcılar açısından olumsuz duygulara neden olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte milli bayramların farklı etnisitelere mensup bireylerin de bayramları olduğu hissiyatı yurttaşlara verilebilirse aidiyet duygunun gelişeceğini söylenebilir. İkinci nokta ise Sünni Kürtlerin "milli bayramların kutlanılmaması gerektiği" düşüncesi ise ulus devlet yurttaşlığı yerine küresel yurttaşlık taleplerinden ileri gelmektedir denilebilir.

Sadece yurttaşların devlete karşı görevlerinin olduğu ulus devlet yurttaşlığından farklı olarak modern yurttaşlık anlayışı devlet ile yurttaş arasındaki ilişkide her iki tarafın da karşılıklı olarak bazı hak ve görevlere sahip oldukları bir ilişkiyi ifade etmektedir. Buradan yola çıkarak

devletin yurttaşlarına karşı hangi görevleri yerine getirmesi gerektiği beklentisi modern yurttaşlık kimliğinin inşasında önem taşımaktadır. Araştırmada; "Sizce devletin yurttaşlarına karşı görevleri/sorumlulukları nelerdir?" sorusu çerçevesinde her iki kentte çalışmaya katılan katılımcıların devletin "sosyal bir devlet olma" özelliğini taşıması beklentisi içinde oldukları görülmektedir. Nitekim Marshall (2000: 21)'e göre "yaşanılan toplumun sahip olduğu standartlar ölçüsünde ekonomik refah ve sosyal güvenlik, gelir ve eğitim ya da sosyal hizmet kurumları aracılığıyla yurttaşların sosyal haklarını kullanabilmelerinin sağlanması", ulus devletin yurttaşlarına karşı görevidir. Bu açıdan çalışmadan elde edilen sonuç bağlamında katılımcıların devletten beklentilerinin sosyal refah devleti olması Marshall'ın kuramını destekler niteliktedir.

Devlet ve yurttaş arasındaki karşılıklı hak ve sorumluluk temelli yurttaşlık ilişkisinde yurttaşlarının görevlerini ne şekilde tanımladıkları onların hangi yurttaşlık kuramı bağlamında yurttaşlık kimlikleri inşa ettikleri açıklaması noktasında önem taşımaktadır. Araştırma bulgularına göre, Mersin'de ikamet eden Alevi Türk ve Alevi Kürt katılımcıların tamamının, Sünni Türk ve Sünni Kürt katılımcıların büyük bir çoğunluğuna göre yurttaşların devlete karşı görevleri yasalara/kurallara uymaktır. Bu durum katılımcıların devletin varlığının esas alındığı ve bu varlığın devam ettirilmesinin temel amaç olduğu cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı çerçevesinde yurttaşlık kimliklerini inşa ettiklerini göstermektedir. Bununla birlikte, Sünni Türk ve Sünni Kürt katılımcıların bir kısmının yurttaşların devlete karşı görevlerinin olmadığını ifade etmeleri, katılımcıların liberal yurttaşlık anlayışı doğrultusunda yurttaşlık haklarını devletin varlığından daha çok önemsedikleri ve devletin yurttaşlar için var olduğu düşüncesini benimsediklerini ortaya koymaktadır. Diyarbakır'da ikamet eden Sünni Türk, Sünni Kürt, Alevi Türk ve Alevi Kürt katılımcıların tamamının yurttaşların devlete karşı görevlerinin kurallara uymak olduğunu ifade etmeleri katılımcıların cumhuriyetçi yurttaşlık anlayışı bağlamında yurttaş kimliklerini inşa ettikleri, devletin ve siyasi topluluğun varlığını ve devamlılığını esas aldıklarını göstermektedir. Nitekim Birol Caymaz'ın 2006 yılında ortaya koyduğu çalışmasında, "…ulus devletin yaratmaya çalıştığı yurttaş profilini yaratmada başarılı olduğu ve yaratılan yurttaş profilinde insanların vatandaşlığı haklardan ziyade görevler olarak tanımladıkları ve vatandaşlık haklarını dahi devlete karşı görevleriymiş gibi algıladıkları" sonucu ile bu çalışmada Mersin ve Diyarbakır'da araştırmaya katılan katılımcılardan hareketle elde edilen sonuçlar arasında benzerlik vardır.

Ulus devlet bünyesi altındaki tüm etnik ve mezhepsel farklılıklara eşit mesafede durmakla yükümlü olan devlet yapılanmasıdır. Bu açıdan bir ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin de çatısı altındaki farklı etnik ve mezhepsel gruplarla ilişkisinde eşit mesafede durması beklenilmektedir. Devlet ve farklı kimlikler arasındaki olması gereken bu mesafenin yurttaşlık kimliğinin inşasında etkili olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle katılımcılara; "Size

göre devlet farklı etnik ve mezhep gruplarına yurttaşlık konusunda nasıl yaklaşıyor?" sorusu sorulmuştur.

Yukarıda ifade edilen soruya cevap olarak her iki çalışma grubunda yer alan katılımcıların büyük bir çoğunluğu devletin farklı etnik ve mezhep grupları ile ilişkisinde, devletin resmî ideolojisi ile örtüşmeyen etnik ve mezhep gruplarını dışlayıcı bir tutum sergilediğini ifade etmişlerdir. Sünni Türk katılımcılar yasalarda var olan eşitlik ilkesine rağmen devletin farklı etnik ve mezhep grupları ile ilişkisinin dışında kadın ve çocuklar gibi dezavantajlı gruplarla ilişkisinde de ötekileştirici bir politika uyguladığını ifade etmişlerdir. Sünni Kürt katılımcıların devletin yurttaşlara belirli bir etnik ve mezhep kimliğini seçmeleri konusunda baskı uyguladığını, bu etnik ve mezhep gruplara üye bireylerin devlet tarafından makbul görüldüğünü ifade etmeleri devletin etnisite ve mezhep kimliği noktasında dayatmacı bir tutum sergilediği şeklinde yorumlanabilir. Bu durum aynı zamanda ulus devlet bağlamında küreselleşme ve postmodernizmin etkisi ile farklı kimliklerin hak talepleri ve tek tipleştirmeye karşı çıkışları olarak da yorumlanabilir. Alevi Türk katılımcıların, devletin, eşit yurttaşlık haklarını sadece yurttaşlık görevlerinden olan vergi ödeme noktasında gözettiğini, bunun dışında bazı siyasi ve mezhepsel kimlikleri ön plana çıkardığını ifade etmeleri devlet ve yurttaş arasında hak-sorumluluk bağlamında inşa edilmesi gereken yurttaşlık kimliğinin Alevi Türk katılımcılar açısından sadece sorumluluk boyutunda inşa edildiği, haklarını kullanamadıkları şeklinde yorumlanabilir. Alevi Kürt katılımcıların hem mezhep hem de etnik kimlikleri bağlamında maruz kaldıkları ötekileştirici davranışlar nedeniyle devletin eşit mesafede durması gereken etnik ve mezhep gruplara karşı eşit olmadığını düşündükleri tespit edilmiştir. Diyarbakır'da ikamet eden katılımcıların büyük bir çoğunluğunun devletin farklı etnik ve mezhep grupları ile ilişkisinde onları dışlayıcı bir tutum sergilediğini ifade ettikleri sonucuna varılmıştır. Çalışmada katılımcılar yukarıda ifade edilen görüşleri ortaya koyarken, Diyarbakır'da ikamet eden katılımcılardan Alevi Türkler ise devletin farklı etnik ve mezhep grupları ile ilişkisinde dışlayıcı bir tutum sergilemesini; etnik ve mezhep farkı gözetmeksizin devletin pandemi döneminde yurttaşlarına yardım etmek yerine Suriyeli sığınmacılara yardım etmesi örneğinde somutlaştırmışlardır.

Laik ve demokratik bir yapıyı simgeleyen ulus devletlerde, devlet, laik yapısı nedeni ile tüm farklı mezhep ve dini gruplara eşit uzaklıkta olmalıdır. Ancak yasalarda belirtilen eşitlik vurgusunun gündelik yaşam pratiklerine yansıması farklılık gösterebilmektedir. Bu açıdan günümüzde dini kimliklerin toplumsal yaşamda daha etkin olduğu bir dönemde yurttaşlık haklarının farklı kimliklere sahip bireyler açısından eşitlik çağrışımı yapıp yapmadığı önem taşımaktadır. Bu tespit aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin laik yapılanmasının irdelenmesi açısından da önemlidir. Bu araştırma sonucunda Mersin ve Diyarbakır'da ikamet

eden katılımcıların çoğunluğu açısından yurttaşlık kimliği ile dini kimlik arasında çatışma bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Mersin çalışma grubunda yer alan Alevi Türk ve Alevi Kürt katılımcıların tamamı, Diyarbakır çalışma grubunda yer alan Alevi Kürt katılımcıların tamamı ve Alevi Türk katılımcıların bir kısmı açısından dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında çatışma bulunmaktadır. Her iki çalışma grubunda yer alan Alevi Kürt ve Alevi Türk katılımcılar dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasındaki çatışmayı mezhep kimliği bağlamında değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda Alevi mezhep kimliğine mensup bireylerin mezhepleri nedeni ile ötekileştirilmeleri, ötekileştirilmelerinin siyasi arenada bir yansıması olarak geçmişten günümüze yönetici elitlerin çoğunlukla Sünni mezhebine üye olmaları nedenleri dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında çatışma yaratmaktadır. Öte yandan, Diyarbakır'da ikamet eden Alevi Türk katılımcıların bir kısmı açısından iki kimlik arasında çatışma bulunmamaktadır. Bu durum Alevi Türklerin hükümetin Alevi açılımından memnun oldukları şeklinde yorumlanabilir.

Mersin'de ikamet eden, dini kimlik ile yurttaşlık kimliği arasında çatışma olduğunu ifade eden Sünni Türk ve Sünni Kürt katılımcıların oranı Diyarbakır'da ikamet eden ve yurttaşlık kimliği ile dini kimlik arasında çatışma olduğunu ifade eden Sünni Türk ve Sünni Kürt katılımcıların oranından yüksektir. Bu durum Mersin'de ikamet eden Sünni Türk ve Sünni Kürt katılımcıların daha laik bir yönetim tarzını benimsedikleri şeklinde yorumlanabileceği gibi Diyarbakır'da ikamet eden katılımcıların günümüzde dini kimliklerinin kamusal alanda sorun teşkil etmediğini düşündükleri şeklinde de yorumlanabilir. Buradan yola çıkarak ulus devletlerin laik bir yapıya sahip olması ve yurttaşlık haklarının farklı kimlikler açısından eşit olması gerekliliğinin Türkiye Cumhuriyeti ulus devleti açısından geçerli olmadığı ve devletin dini kimliklere eşit mesafede bulunmamasının yurttaşlık kimliğinin inşasında olumsuz bir etkide bulunduğu bulgulardan hareketle anlaşılmaktadır.

Hak ve sorumluluk temelinde şekillenen yurttaşlık ilişkisinde devletin yurttaşlarına tüm farklılıkları göz ardı ederek eşit mesafede durması gerekmektedir. Bu durum ulus devletin laik yapısı itibariyle de gereklidir. Nitekim Marshall da medeni haklar içerisinde yer alan inanç özgürlüğü hakkının geliştirilmesi ile toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliği minimalize etme işlevinin ulus devletlere ait olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan, yasalarda mevcut eşitlik vurgusunun toplumsal yaşamda karşılığının olması, bu bağlamda da yurttaşlık haklarının mezhep kimlikleri açısından uygulamada eşit olması gerekliliği yurttaşlık kimliğinin inşasında önem taşımaktadır. Nitekim çalışmada elde edilen bulgulardan hareketle, Mersin ve Diyarbakır'da ikamet eden katılımcıların çoğunluğu yurttaşlık haklarının uygulanması noktasında devletin mezhep kimliklerine yönelik yaklaşımında bir farklılaşma olduğunu ortaya koymaktadır.

Mersin'de ikamet eden Sünni Türklerin, Sünni mezhebine mensup bireylerin aynı zamanda devlete yakın cemaatlere üye olmaları durumunda yurttaşlık haklarından daha fazla faydalandıklarını ifade etmeleri Robert Michels'in *Oligarşinin Tunç Yasası* kuramı bağlamında açıklanabilir. Michels'in, örgüt demokratik görünse dahi her zaman ve her yerde oligarşi yani azınlık yönetimi kaçınılmazdır savı Türkiye'de yurttaşlık haklarının Sünni mezhep ve bu mezhebin devlete yakın olan cemaat ve tarikatlarına mensup bireylerin eşit olması gereken yurttaşlık haklarından daha fazla faydalanmaları nedeni ile demokratik olması gereken yönetimin Sünni mezhep ve cemaatleri bağlamında oligarşik bir yönetim şekline dönüştüğü şeklinde yorumlanabilir. Öte yandan, Diyarbakır'da ikamet eden Sünni Türk katılımcılar yurttaşlık kimliğinin mezhep kimliği bağlamında farklılaşmadığını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan Sünni Türklerin mevcut hükümetten kaynaklı olarak günümüzde Alevilerin artık Alevi kimlikleri ile kamusal alana katılabildiklerini ifade etmeleri, katılımcılar açısından iktidarın gerçekleştirdiği Alevi açılımının olumlu karşılandığı görülmektedir.

Her iki çalışma grubunda yer alan Sünni Kürt katılımcılar açısından, Alevi ve Sünni mezhep kimliklerine üye bireyler eşit yurttaşlık haklarına sahiptirler. Ancak yasalarda yer alan eşitlik vurgusu toplumsal yaşamda karşılık bulamamakta ve devlet Alevi yurttaşlara karşı ötekileştirme politikası uygulamaktadır. Geçmişte devletin laik yapısından kaynaklı olarak dini kimlikler üzerinde gerçekleştirdiği ötekileştirmenin bir benzeri günümüzde Alevi kimliği üzerinden gerçekleştirilmektedir. Nitekim Demir ve İpek'in 2015 yılında yaptıkları; "Alevilere Yönelik Ayrımcılık: Bir saha Çalışması" adlı çalışmada devletin zorunlu olarak verdiği din dersi bağlamında tek tip bir dini müfredatı heterojen bir yapıya sahip topluma dayatması diğer mezheplere yönelik bakışında farklılaşma ortaya koyması açısından bu çalışmanın sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Bu çerçevede, her iki şehirde Alevi Türk ve Kürt katılımcılar açısından yurttaşlık hakları mezhep kimliklerine göre farklılaşmaktadır. Devletin resmî ideolojisi gereği etnik kimlikleri nedeni ile olmasa da mezhep kimlikleri nedeni ile ötekileştirilen Alevi Türk yurttaşlar yasalar bağlamında olmasa da toplumsal yaşamda yurttaşlık haklarından Sünni bireyler kadar faydalanamamaktadırlar. Ayrıca Mersin ve Diyarbakır'da ikamet eden Alevi Kürt katılımcılar ise etnik kimliklerinin yanında mezhep kimlikleri nedeniyle de yurttaşlık haklarından faydalanamamaktadırlar. Geçmişte devletin Alevi Kürtlere uyguladığı ötekileştirme politikası günümüzde yerini eşit yurttaşlığa bırakmış olsa da uygulamada hala yurttaşlık haklarından faydalanamama durumu ortaya çıkabilmektedir. Öte yandan, devletin geçmişte neden olduğu ve bireylerin kolektif hafızasına kazınan ötekileştirici söylem ve uygulamaların önüne geçecek politikalar üretmesi Alevi Kürt yurttaşlar açısından yurttaşlık kimliğinin inşasında olumlu etkide bulunacaktır.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, katılımcıların yurttaşlık ve demokrasi ilişkisi konusundaki yaklaşımları katılımcıların modern yurttaşlık anlayışında demokratik ortamın

önemini açığa çıkarmaktadır. Her iki çalışma grubunda yer alan katılımcıların büyük çoğunluğu (%90) yurttaşlık haklarının gelişimi açısından demokratik ortamın önemini ortaya koyarken, küçük bir kısmı (%10) ise soruyu Türkiye bağlamında değerlendirerek Türkiye'de demokrasinin yeterince gelişmediğini ifade etmişlerdir. Öte yandan katılımcılar, "temel hak ve özgürlüklerin gelişimi, farklı etnik ve mezhep gruplara üye bireylerin ülke yönetiminde etkili olabilmeleri ve çok kültürlü politikaların hayata geçirilmesi" şartlarının sağlanması durumunda daha demokratik bir ortamın oluşacağını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaa anlayışının Türkiye Cumhuriyeti ulus devleti ile modern yurttaş anlayışına dönüşümünün etkisi olarak demokratik ortamın, modern yurttaşlık kimliğinin inşası açısından önemsendiğini söylemek mümkündür.

Marshall, "Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar" isimli makalesinde yurttaşlığın sosyal haklarının geliştirilmesinin aidiyet duygusunu pekiştirerek tüm toplumsal sınıflar açısından eşitsizliği ortadan kaldıracağı fikrini ortaya koymuştur. Marshall'ın kuramı her ne kadar kimliklerden ziyade toplumsal sınıflar bağlamında yurttaşlık haklarının gelişimini ele alsa da bu çalışmada Marshall'ın kuramı farklı etnik ve mezhep kimliklerinin yurttaşlık kimliğinin inşası bağlamında ele alınmıştır. Çalışma sonucunda sosyal hakların gelişimi bağlamında refah artışı ve sosyo-ekonomik hakların gelişiminin her iki çalışma grubu açısından yurttaşlık aidiyet duygusunun gelişiminde önemli bir faktör olduğu, fakat tek başına etkili olmadığı sonucuna varılmıştır.

Mersin ve Diyarbakır çalışma grupları açısından yurttaşlık aidiyet duygusunun inşasında sosyal haklar bağlamında refah artışından ziyade siyasi haklar ve kültürel haklar daha etkilidir. Nitekim katılımcılar; "vatan sevgisinin maddiyatla ölçülemeyeceği, kültürel anlamda ötekileştirilmenin önüne geçilmesi" gibi ifadelerle refah artışı bağlamında sosyal hakların artışının yurttaşlık aidiyet duygularını etkilemeyeceğini ortaya koymuşlardır. Bununla birlikte Marshall'ın medeni haklar olarak tanımladığı ve aynı zamanda kültürel haklar kapsamına da giren; "konuşma, düşünce, inanç özgürlüğü" haklarının gelişimi yurttaşlık aidiyet duygusunu geliştirecektir. Nitekim Özdoğan vd.'nin 2009 yılında Ermeniler üzerine yaptıkları çalışmada elde ettikleri kültürel yurttaşlığın Ermenilerin hem kendi kimliklerini korumalarında hem de yurttaş kimliğini inşa etmelerinde çözüm olabileceği sonucu ile bu çalışmada elde edilen kültürel hakların yurttaşlık aidiyet duygusunu geliştireceği sonucu birbirini destekler mahiyettedir. Nihayetinde Özdoğan vd.'nin çalışmasında elde ettikleri, kültürel hakların yurttaşlık aidiyet duygusunu inşa etmedeki olumlu etkisi ile bu çalışmada "kültürle anlamda ötekileştirilmenin önüne geçilmesi, konuşma, düşünce ve inanç özgürlüğü" nün sağlanmasının sağlıklı bir yurttaş profili ortaya çıkarabileceğini ortaya koymaktadır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, her iki çalışma grubunda yer alan katılımcılar açısından Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın faydalı olduğu tespit edilmiştir. Bununla

birlikte fayda noktasında katılımcılar açısından etnik ve mezhep kimliklerinin yanı sıra yaşadıkları şehir bağlamında da farklılıklar bulunmaktadır. Çalışma sonucunda, Mersin'de ikamet eden katılımcıların çok büyük bir kısmı için Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın faydalı olduğu sonucuna varılmıştır. Katılımcılardan Sünni Türklerin, Sünni Kürtlerin ve Alevi Türklerin büyük bir kısmının, Alevi Kürtlerin ise tamamının Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın faydalı olduğunu ifade ettikleri tespit edilmiştir. Öte yandan, katılımcıların Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın sağladığı faydalar noktasında çok net bir bilgi sahibi olmadıkları, bu kimliğe sahip olmanın sağladığı faydalardan ancak yurtdışına çıkılması durumunda netlik kazanacağı çalışmadan elde edilen verilerle anlaşılmaktadır. Katılımcıların Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğine sahip olmanın sağladığı haklar noktasında bilinçli olmamalarına rağmen bu kimliğin fayda sağladığını ifade etmeleri yurttaş ve devlet arasında aidiyet bağının inşa edildiğini göstermektedir. Bununla birlikte, Sünni Türk katılımcıların vurguladığı yurttaşlık faydalarından ziyade aidiyet duygusunun önemine karşılık, Sünni Kürt katılımcıların aidiyet duygusunun milliyetçi ruhu harekete geçireceği tespiti iki grup arasında yurttaşlık kimliğinin inşasında aidiyet noktasında farklılıklar olduğunu ve Sünni Kürt katılımcıların etnik kimlikleri nedeni ile maruz kaldıkları ötekileştirmeden dolayı aidiyet bağı kurmakta zorlandıkları şeklinde yorumlanabilir. Alevi Kürt katılımcıların maruz kaldıkları etnik ve mezhep kaynaklı ötekileştirilmeye rağmen kendilerini ülkenin sahibi olarak tanımlamaları, katılımcıların vatan sevgisine sahip oldukları fakat aidiyet ilişkisi bağlamında devletle sağlıklı bir ilişki kuramadıklarını göstermektedir.

Diyarbakır'da ikamet eden katılıcıların çok büyük bir kısmı için Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın faydalı olduğu sonucu elde edilmiştir. Katılımcılardan Sünni Türklerin büyük bir kısmının, Sünni Kürtlerin bir kısmının, Alevi Türklerin yarısının ve Alevi Kürtlerin küçük bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın faydalı olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların Mersin'de ikamet eden katılımcılar gibi Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın sağladığı faydalar noktasında çok net bir bilgiye sahip olmadıkları, bu kimliğe sahip olmanın sağladığı faydaların ancak yurtdışına çıkılması durumunda netlik kazanacağını vurgulamışlardır. Bununla birlikte, Sünni Türk katılımcıların mevcut yönetimden kaynaklı olarak Türkiye Cumhuriyet'inin imajının yurtdışında olumlu yönde değişmesi nedeni ile yurtdışına çıktıklarında ötekileştirilmediklerini ifade etmeleri, katılımcıların mevcut yönetime sempati beslediklerini göstermektedir. Sünni Kürt katılımcılar ise Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın faydalı olduğunu belirtmelerine karşın kültürel haklar noktasında Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın faydalı olmadığını ifade etmişlerdir. Bu durum katılımcıların talep ettikleri kültürel hakların sağlanması durumunda devletle aidiyet ilişkilerinin daha sağlam bir temele dayanacağı düşüncesini ortaya çıkarmaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığını belirleyen faktörler "kültür, Türkiye'de doğmak, eşit anayasal hak ve sorumluluklara sahip olma ve yurttaş olmanın herhangi bir şarta bağlı olmaması" olarak karşımıza çıkmaktadır. Mersin ve Diyarbakır'da çalışmaya katılan katılımcıların büyük bir bölümü yurttaşlığı belirleyen faktörlerin başında kültür geldiğini ifade etmişler ve kültür faktörünü; "bayrak, ortak tarihsel geçmiş, gelenek-görenek, ortak yaşam, din ve ülke sevgisi" alt faktörleri bağlamında kavramsallaştırmışlardır. Öte yandan, Diyarbakır çalışma grubunda Alevi Türk, Alevi Kürt ve Sünni Kürtler açısından Mersin'den farklı olarak yurttaşlığı belirleyen faktörün "eşit anayasal hak ve sorumluluk" olarak tanımlanması, katılımcıların etnik ve mezhep kimlikleri hasebiyle kimlik siyasetinden daha fazla etkilendiklerini göstermektedir.

Bireyin üyesi olduğu ulus devlet ile arasında aidiyet duygusunun bulunması o ulus devlet ile yurttaşlık temelinde şekillenen ilişkisinin daha sağlıklı inşa edilmesine yol açmanın yanı sıra yurttaşlık kimliğinin inşasında da etkilidir. Bu bağlamda katılımcılara sorulan "Kendinizi Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak hissediyor musunuz? Nasıl, açıklayabilir misiniz?" sorusuna karşılık hem Mersin hem de Diyarbakır çalışma grubunda yer alan katılımcıların çok yüksek oranda (%95,5) kendilerini Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak hissettikleri sonucuna varılmıştır.

Türk, Kürt etnik grupları ve Sünni, Alevi mezhep gruplarına üye bireylerin farklı nedenlerle Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına aidiyet hissettikleri tespit edilmiştir. Örneğin, Mersin Sünni Türk katılımcılar için toplumsallaşma süreci içerisinde öncelikli olarak ailenin yurttaşlık kimliğine aidiyet duygusu üzerinde etkili olduğu ve yurttaşlık haklarının geliştirilmesi ile aidiyet duygusunun artacağı tespit edilmiştir. Sünni Kürt katılımcıların ise aidiyet duygularında ortak vatan vurgusu ve tarihsel köklerinin Anadolu'da olmasının etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Alevi Türk katılımcıların da Sünni Türk katılımcılar gibi yurttaşlık aidiyet duygusunun inşasında öncelikli olarak aile, ardından eğitimin önemine değinmeleri Türk etnisitesine mensup katılımcılar için yurttaşlık kimliğinin inşasının ailede başladığı şeklinde yorumlanabilir. Alevi Kürt katılımcıların etnik ve mezhepsel farklılıkları nedeni ile yurttaşlık haklarından yeterince faydalanamamalarına rağmen yurttaşlık aidiyet hissinin oluşumunun aynı topraklarda yaşama ve ortak tarihsel geçmiş bağlamında inşa ettikleri tespit edilmiştir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devletin, ulus devlet olma gerekliliklerinden olan yurttaşları arasında ortak bir tarihsel belleği meydana getirdiği şeklinde yorumlanabilir.

Diyarbakır'da ikamet eden Sünni Türk katılımcıların vatan sevgisini dini kimlikleri bağlamında değerlendirdikleri, bu nedenle yurttaşlık kimliğinin inşasında dini kimliklerinin etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Sünni Kürt katılımcılar ise kendilerini Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissetmekle birlikte, etnisitelerine vurgu yaparak karşı çıktıkları ifadenin "Türk yurttaşlığı" ifadesi olduğunu belirtmeleri, katılımcıların etnik kimliklerinin başat olduğu

şeklinde yorumlanabilir. Bu durum aynı zamanda ulus devletin yurttaşları üzerinde aidiyet duygusu inşa etmede kullandığı belirli bir toprak parçasında bir arada yaşama ilkesinin Sünni Kürt katılımcılar bağlamında işlevsel olduğunu destekler niteliktedir. Alevi Türk katılımcılar için yurttaşlar arasında mevcut eşitsizliklere karşılık, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına aidiyet duygusu hissetmelerinin vatan sevgisi bağlamında gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Alevi Kürt katılımcıların doğumla kazanılan ve toprak esaslı bir statü olan yurttaşlık kimliğinden ötürü Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına aidiyet hissettikleri sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda bulgulardan hareketle elde edilen sonuç, yurttaşlık kimliğinin Alevi Kürt katılımcılar için zorlama bir aidiyet duygusu yarattığı şeklinde yorumlanabileceği gibi ulus devletin bu çalışma grubu için yurttaşlık kimliği inşasında diğer gruplara nazaran daha az başarılı olduğunu göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olma ve bundan mutluluk duyma ilişkisi açısından ele alındığı zaman, Mersin ve Diyarbakır'da çalışmaya katılan katılımcıların büyük çoğunluğunun (%83,7) Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutluluk duydukları görülmektedir. Her iki çalışma grubunda da katılımcılar mutluluk durumlarını; "eşitsizliğin ortadan kaldırılması, yurttaşlık haklarının geliştirilmesi, çok kültürlü politikaların uygulanması, etnik ve mezhep kimliklerine yönelik ötekileştirmenin ortadan kaldırılması vb." şartların sağlanmasıyla yurttaşlıktan duyulan mutluluk daha artacaktır şeklinde ifade etmişlerdir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar, Mersin'de ikamet eden katılımcıların çok büyük bir kısmı için Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına aidiyet duygusunun sağlandığı ve bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğine sahip olmaktan mutlu olduklarını ortaya koymaktadır. Sünni Türk katılımcıların etnik ve mezhep kimlikleri bağlamında Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu oldukları ve bu mutluluğun eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ile ülke geneline yayılmasını talep ettikleri tespit edilmiştir. Bu durum katılımcılar açısından yurttaşların bir kısmının eşitsizliğe maruz kaldıkları şeklinde yorumlanabilir. Mevcut durumda, Sünni Kürt katılımcılar Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan dolayı mutlu olmakla birlikte etnik ve mezhep kimliklere yönelik ötekileştirilmenin ortadan kaldırılması ve bazı kimliklerin yurttaşlara dayatılmasının önüne geçilmesi ile daha mutlu olacaklarını ifade etmeleri, katılımcıların etnik kimlikleri nedeni ile maruz kaldıkları ötekileştirilmenin yurttaşlık kimliğinin inşasında olumsuz etkide bulunduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Alevi Türk katılımcıların yurttaşlık hakları noktasında bazı sıkıntılar olmakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu oldukları tespit edilmiştir. Alevi Kürt katılımcıların yurttaşlık hakları noktasında bazı memnuniyetsizlikleri olsa da genel olarak Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmaktan mutlu oldukları sonucuna varılmıştır.

Öte yandan, çalışmada genel olarak yüksek oranda bir mutluluk durumu olmakla birlikte, çarpıcı bir sonuç ise Mersin ve Diyarbakır'da ikamet eden Alevi Kürtler arasında ortaya

çıkmıştır. Mersin'de Alevi Kürtler her ne kadar yurttaş olmaktan dolayı mutlu olsalar da "düşünce ve ifade özgürlüklerinin kısıtlandıkları" düşüncesi, düşük bir oranda olsa bile memnuniyetsizlik durumu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, Marshall'ın medeni haklar içerisinde tanımladığı düşünce ve ifade özgürlüğü haklarının geliştirilmesinin yurttaşlık aidiyet duygunu pekiştireceği savını desteklemektedir. Buna karşın, Diyarbakır'da çalışmaya katılan Alevi Kürtlerin ise son yıllarda geliştirilen yurttaşlık haklarından kaynaklı olarak geleceğe dair daha umutlu oldukları sonucu tespit edilmiştir. Buradan yola çıkarak Diyarbakır Alevi Kürtlerinin Mersin'e göre daha mutlu olmalarının altında yatan nedenlerin başında, tarihsel süreçte Diyarbakır'ın siyasi kimliği nedeniyle maruz kaldığı ötekileştirmenin son yıllarda azalması ve artan yurttaşlık haklarının etkisiyle daha olumlu bir tutum içerisinde olmasına yol açmıştır.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı çerçevesinde karşımıza çıkan en önemli sorunların başında ekonomik, siyasi ve sosyal sorunlar gelmektedir. Yurttaşlık haklarının bu sorunlar göz önüne alınarak geliştirilmesi Marshall'ın yurttaşlık kuramında ortaya koyduğu, sosyal, siyasal ve medeni hakların gelişiminin Türkiye'de etnik ve mezhep kimlikleri arasındaki eşitsizliği kaldıracağı savı ile örtüşmektedir. Nitekim araştırmada, elde edilen sonuçlardan hareketle, Mersin ve Diyarbakır kentlerinde genel olarak ekonomik, sosyal ve siyasi olarak tanımlanan sorunlar "refah devleti, demokratik bir ortam talebi, kimlik sorunları, eşit yurttaşlık ve kültürel hak talepleri" çerçevesinde şekillenmiştir.

Nihayetinde çalışmada yukarıda belirtilen mevcut sorunlara karşın, katılımcılarda Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın mutluluk algısını düşürmediğini ve yurttaşlık haklarının geliştirilmesiyle birlikte mevcut sorunların çözümüne yönelik bir inanç taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Araştırmada elde edilen sonuçlara göre, Türkiye Cumhuriyeti ulus devleti yurttaşlarını bir arada tutan ortak bağın "ortak tarihsel geçmiş, din, vatan sevgisi, bayrak, dil, gelenek ve görenekler vb" kültür ögeleri olduğu görülmektedir. Bilindiği üzere ulus devletler yurttaşları arasında aidiyet duygusunu sağlamak amacı ile bazı araçlara ihtiyaç duymaktadırlar. Kültür ve ortak tarihsel geçmiş de bu araçlardan biridir. Bu bağlamda, her iki çalışma grubunda yer alan katılımcıların yurttaşları bir arada tutan bağın kültür olduğunu ifade etmelerinden hareketle, Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin yurttaşları açısından kültür temelli birlik ve bütünlük inşa ettiği şeklinde yorumlanabilir.

Öneriler

Bu çalışma sonucunda elde edilen bulgulardan yola çıkarak geliştirilen öneriler aşağıda sunulmuştur.

- Türkiye Cumhuriyeti ulus devleti, ulus devletlerin inşa ettiği yurttaş profilini sağlamakla birlikte, özellikle 1980 sonrası küreselleşme ve postmodernizmin etkisi ile diğer ulus devletlerin yaşadığı sorunlarla benzer sorunlar yaşamaktadır. Bu noktada Türkiye Cumhuriyeti ulus devletinin kimlik siyasetinden mümkün olan en az düzeyde etkilenebilmesi için etnik ve mezhep grupları bağlamında çokkültürlü politikaları uygulamaya geçirmesi önem arz etmektedir.

- Yurttaşlık haklarının geliştirilmesinin sosyolojik zemini hazırlanarak bu doğrultuda yeni politikalar geliştirilmelidir.

- Alevi kimliğine sahip bireyler açısından mevcut yönetimin başlattığı Alevi açılımının devamlılığının sağlanması Alevi yurttaşlar ve devlet arasında müzakere yolunu açacağından Alevi yurttaşların sorunlarını gündeme getirmelerine olanak sağlayacaktır.

- Siyasi parti yöneticileri ve hükümet yöneticilerinin farklı etnik ve mezhep kimliklerine üye bireyleri ötekileştirici söylem ve tavırlardan uzak durmaları, bu bireylerin toplumsal yaşamda ötekileştirilmeye maruz kalmalarının önüne geçeceği düşünülmektedir.

- Eşit yurttaşlığın toplumsal yaşamın her alanında uygulanması sağlanmalı, gündelik yaşam pratiklerinde ötekileştirilmeye maruz kalan yurttaşlar için şikâyet merci oluşturulmalıdır.

- Anayasal yurttaşlığın devlet nezdinde benimsenmesi sağlanmalı ve bu doğrultuda politikalar geliştirilmelidir.

- Yurttaşlığın etnik ve mezhep kimliklerden arındırılması sağlanmalı, yurttaşlık kimliğinin tüm kimliklerin ötesinde bir üst kimlik olduğu yurttaşlara eğitim yolu ile adapte edilmelidir.

Gelecek çalışmalara yönelik öneriler

Bu çalışmada, Türk, Kürt etnisiteleri ve Sünni, Alevi mezhep gruplarına üye bireylerin Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kimliğini inşa süreçlerine etki eden faktörler araştırılmıştır. Çalışmanın sınırlılıkları gereği Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan diğer etnik ve mezhep grupları çalışmaya dahil edilmemiştir. Bu nedenle ileride bu konu ile ilgili yapılacak çalışmalarda diğer etnik ve mezhep grupları da dahil edilerek konunun daha geniş bir çalışma grubu bağlamında değerlendirilmesi sağlanabilir. Öte yandan, bu çalışmada Türkiye sınırları içerisinde yaşayan ve azınlık statüsünde olmayan etnik ve mezhep gruplarının yurttaşlık kimliklerinin inşasına etki eden faktörler ve yurttaşlık kimliğini inşa süreçleri incelenmiş olup azınlık statüsünde bulunan grupların yurttaşlık kimliğini inşa süreçleri araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu nedenle azınlık statüsünde bulunan grupların Türkiye Cumhuriyeti

yurttaşlığı kimliğini inşa süreçlerinin başka bir araştırmada irdelenmesi yurttaşlık kimliği inşa süreçlerinin azınlık gruplar bağlamında ortaya koyması açısından önem taşıyabilir.

Çalışmanın bulguları, etnik ve mezhep kimlikleri açısından yurttaşlığın farklı boyutlarının yurttaşlık kimliğinin inşa sürecine etkileri ile ilgili bilgileri kapsamaktadır. Bu nedenle bu bilgilerin etnik ve mezhepsel farklılıklardan yola çıkarak yurttaşlık haklarının gelişimi ve bu gelişimin yurttaşlık kimliğinin inşasına etkisi noktasında politikalar üretilmesine katkı sunabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

[1]. Acker, J. (1992). From sex roles to gendered institutions. *Contemporary Sociology,* 21 (5): 565-569.

[2]. Ağaoğulları, M., A. (2013). *Kent devletinden imparatorluğa*. Ankara: İmge Yayınevi.

[3]. Ağaoğulları, M., A. & Köker, L. (1991). *İmparatorluktan tanrı devletine.* Ankara: İmge Yayınevi.

[4]. Ahmad, F. (2006). *Bir kimlik peşinde Türkiye.* (Çev. S. C. Karadeli) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları (Özgün çalışma 2003).

[5]. Akçam, T. (2008). Türk ulusal kimliği üzerine bazı tezler. T.Bora & M.Gültekingil (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* içinde (ss.53-63). İstanbul: İletişim Yayınları.

[6]. Akçiçek, A. (2016). *Alevi açılımında çözüme odaklanmak: reform adımlarına ilişkin öneriler ve yol haritası raporu*. *Liberal Düşünce Dergisi*, 82, 153-168.

[7]. Akçura, Y. (1928). *Türk Yılı*. İstanbul: Türk Ocakları Merkez Heyeti.

[8]. Akçura, Y. (2008). *Üç tarz-ı siyaset*. Ankara: Lotus Yayınları.

[9]. Akpolat, Y. (2015). *Türkiye'de milliyetçiliğin sosyolojisi.* Kayseri: Fenomen Yayıncılık.

[10]. Aktay, Y. (2007). Sosyo-kültürel ve politik yönleriyle Alevilik üzerine notlar. *Milel ve Nihal Dergisi,* 4(1), 57-76.

[11]. Aktürk, Ş. (2008). Türk siyasetinde etnik hareketler: 1920-2007. *Doğu Batı Dergisi* 11(44), 43-75.

[12]. Aktürk, Ş. (2013). *Türkiye'nin kimlikleri.* İstanbul: Etkileşim Yayınları.

[13]. Akyiğit, H. (2017). *Türkiye'de Ulus Devletin Dönüşüm Sürecinde Etnik Kimlikler: Sakarya İli Örneği.* Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi. Sakarya.

[14]. Akyol, M. (2006). *Kürt sorununu yeniden düşünmek.* İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.

[15]. Akyüz, N. & Çapçıoğlu, İ. (2013). Din ve Toplum. N. Akyüz & İ. Çapçıoğlu (Eds.), *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi* içinde (ss. 46-51), Ankara: Grafiker Yayınları.

[16]. Akyüz, N. (2013). Toplumsal Gruplaşma ve Din. N. Akyüz & İ. Çapçıoğlu (Eds.), *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi* içinde (ss. 245-310), Ankara: Grafiker Yayınları.

[17]. Alejandro, R. (1993). *Hermeneutics, citizenship and the public sphere.* New York: State University of New York.

[18]. Alpman, S. P. (2018). Siyasal kimlik ve Türk sağının kimlik kurgusunda güzergahlar. M. A. Sağlam & E. Yıldırım (Eds.), *Current debates in history & politics* (pp. 101-113), London: IJOPEC.

[19]. Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Çev. Y. Alp & M. Özışık). İstanbul: İletişim Yayınları (Özgün çalışma 1978).

[20]. Alvanoğlu, S. (2017). Türkiye'de Alevi kimliği tartışmaları üzerine bir değerlendirme. *Alevilik Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 15, 173-189.

[21]. Ari, Y. (2021). Din ve otorite kavramları bağlamında Sünnilik. Fevzi Rençber (Eds.), *İlahiyat Alanında Araştırma ve Değerlendirmeler* içinde (ss. 163-188), Ankara: Gece Kitaplığı.

[22]. Aybay, R. (1998). "Teba-i Osmani"den "T.C. Yurttaşı"na geçişin neresindeyiz? Artun Ünsal (Eds.), *75. Yılında Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru* içinde (ss.37-43), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

[23]. Aybay, R. (2003). *Vatandaşlık hukuku.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[24]. Amselle, L., J. (1998). Etni ve kabile: Her kapıya açılan kavramlar. (Çev. İ. Sağlamer) *Uluslar ve Milliyetçilik* içinde. J. Leca (Eds.), (ss. 134-135) İstanbul: Metis Yayınları (Özgün çalışma 1995).

[25]. Anderson, B. (2017). *Hayali cemaatler.* (Çev. İ. Savaşır) İstanbul: Metis Yayınları (Özgün çalışma 1993).

[26]. Aron, R. (2000). *Sosyolojik düşüncenin evreleri*. (Çev. K. Alemdar) Ankara: Bilgi Yayınevi (Özgün çalışma 1986).

[27]. Aristotle (1995). *Politics.* (Transleted by. E. Barker). New York: Oxford University Press.

[28]. Arslan, F. (2016). *Devlet aklı Kürt sorunu ve Ak Parti*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi. Konya.

[29]. Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek.* (Çev. A. Tekin) İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Özgün çalışma 1997).

[30]. Ateş, K. (2011). *Yurttaşlığın kıyısında Aleviler*. İstanbul: Phoenix Yayınları.

[31]. Atiker, E. (2012). Günümüz Aleviliğinin sorunları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi,* 3(11), 15-36.

[32]. Attar, A. (2004). Ulus devlete geçiş süreci ve Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter yapısı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 20(60), 643-657.

[33]. Aydın, S. (1999). *Kimlik sorunu, ulusallık ve Türk kimliği*. Ankara: Öteki Yayınevi.

[34]. Aydın, S. (2000). *Modernleşme ve milliyetçilik.* 2. Baskı. İstanbul: Gündoğan Yayınları.

[35]. Aydın, M. (2000). *Kurumlar sosyolojisi.* Ankara: Vadi Yayınları.

[36]. Baban, F. (2009). Türkiye'de Cemaat, Vtandaşlık ve Kimlik. F. Keyman & A. İçduygu (Eds.), *Küreselleşme, Avrupalılaşma ve Türkiye'de Vatandaşlık* içinde (ss.59-85). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[37]. Bal, H. (1997). *Sosyolojik açıdan Alevi Sünni farklılaşması ve bütünleşmesi*. İstanbul: Ant Yayınları.

[38]. Balibar, E. (1993). Irkçılık ve milliyetçilik. (Çev. N. Ökten) E. Balibar & I. Wallerstein (Eds.), *Irk, ulus, sınıf: belirsiz kimlikler* içinde (ss.50-91). İstanbul: Metis Yayınları (Özgün çalışma 1990).

[39]. Balibar, E. (2016). *Yurttaşlık*. (Çev. M. Erşen) İstanbul: MonoKL Yayınları (Özgün çalışma 2012).

[40]. Balkız, A. (1995). *Aleviliğin güncel sorunları ve çözüm yolları.* Ankara: Prospero Yayınları.

[41]. Barber, B. (1995). *Güçlü demokrasi*. (Çev. M. Beşikçi) İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Özgün çalışma 1984).

[42]. Bauman, Z. (2015). *Bireyselleşmiş toplum.* (Çev. Y. Alogan) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

[43]. Bauman, Z. (2017). *Kimlik.* (Çev. M. Hazır) İstanbul: Heretik Yayınları (Özgün çalışma 2001).

[45]. Bayart, J. F. (1999). *Kimlik yanılsaması.* (Çev. M. Moralı) İstanbul: Metis Yayınları (Özgün çalışma 1996).

[46]. Bayri, H. (2008). *Türkiye'de Kimlik Siyaseti Sorunu ve Ulusal Kimlik, (1980 Sonrası Döneme Sosyo-Politik Bir Bakış).* Yayımlamamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

[47]. Beetham, D., Boyle, K. (2015). Demokrasi nedir?. (Çev. G. Altaylar). 5. Baskı. A. Giddens (Eds.), *Sosyoloji* içinde (ss. 373-378) İstanbul: Say Yayınları (Özgün çalışma 2001).

[48]. Bellamy, R. (2008). *Citizenship a very short introduction*. New York: Oxford University Press.

[49]. Benhabib, S. (2016). *Ötekilerin hakları: yabancılar, yerliler ve yurttaşlar*. (Çev. B. Akkıyal) İstanbul: İletişim Yayınları (Özgün çalışma 2004).

[50]. Berkes, N. (2003). *Türkiye'de çağdaşlaşmak.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

[51]. Berten, A., Silveira Da, P., Pourtois, H. (2006). Genel Giriş. (Çev. E. Özkaya). Andre B., Pablo S. H. P (Eds.), *Liberaller ve Cemaatçiler* içinde (ss. 9-25). Ankara: Dost Yayınları.

[52]. Beşikçi, İ. (2013). *Unesco'ya mektup.* İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı.

[53]. Bilgin, N. (1994). *Sosyal bilimler kavşağında kimlik sorunu.* İzmir: Ege Yayıncılık.

[54]. Bilgin, N. (1997). Cumhuriyet fikri ve yurttaş kimliği. Artun Ünsal (Eds.), *75 Yılda Teba'dan Yurttaş'a Doğru* içinde (ss. 139-151), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

[55]. Bilgin, N. (1999). *Kolektif kimlik*. 2. Baskı. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

[56]. Bilgin, N. (2014). *Kimlik inşası.* İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı.

[57]. Bostancı, N. (2003). Etnisite, modernizm ve milliyetçilik. *Türkiye Günlüğ*ü, 75, 5-33.

[58]. Bookchin, M. (2017). *Yurttaşlığın yükselişi ve çöküşü.* (Çev. B. Özyalçın) İstanbul: Sümer Yayıncılık (Özgün çalışma 1992).

[59]. Bora, T. (1995). *Milliyetçiliğin kara baharı*. İstanbul: Birikim Yayınları.

[60]. Bozkurt, V. (2014). *Değişen dünyada sosyoloji*. 10. Baskı. Bursa: Ekin Yayınevi.

[61]. Bryman, A. (2004). Social Research Methods, 2nd ed., Oxford: Oxford University Press

[62]. Buğra, A. (2005). Yoksulluk ve Sosyal Haklar. *Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Derneği için hazırlanan danışman raporu*, www.spf.boun.edu.tr/docs/STGP_Bugra.pdf. (Erişim Tarihi: 15.11.2019).

[63]. Burger, M. J. (2016). *Kişilik.* (Çev. İ.D. Erguvan Sarıoğlu) İstanbul: Kaknüs Yayınları.

[64]. Brown, M. & Rasmussen, C. (2002). Radical democratic citizenship: amidst political theory and geography. Engin, F. Işin & Bryan S. Turner (Eds.), *Handbooks of citizenship studies* (pp. 175-189), London: Sage Publications.

[65]. Brubaker, R., & Cooper, F. (2000). Beyond Identity. *Theory and Society,* 29(1), 1-47.

[66]. Brubaker, R. (2009). *Fransa ve Almanya'da yurttaşlık ve ulus ruhu*. (Çev. V. Pekel) Ankara: Dost Yayınları (Özgün çalışma 1992).

[67]. Bruinessen, V., M. (2016). *Kürtlük, Türklük, Alevilik.* (Çev.H Yurdakul). 12. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları (Özgün çalışma 1999).

[68]. Bruinessen, V., M. (1993). *Kürdistan üzerine yazılar.* (Çev. N. Kıraç, B. Peker vd.) İstanbul: İletişim Yayınları (Özgün çalışma 1991).

[69]. Can, A. (2019). *Toplulukçu vatandaşlık teorisinin grup farklıklarına yönelik tutumu*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul.

[70]. Canatan, K. (2009). Avrupa toplumlarında çokkültürcülük: sosyolojik bir yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 2(6), 80-97.

[71]. Castells, M. (2006). *Kimliğin gücü. Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür* II. Cilt. (Çev. E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Özgün çalışma 1997).

[72]. Caymaz, B. (2007). *Türkiye'de vatandaşlık resmi ideoloji ve yansımaları.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[73]. Cerami, A. (2007). Europeanisation And Social Policy In Central And Eastern Europe, *Les Cahiers Europeens De Sciences* Po, No:01.

[75]. Cerulo, A. K. (1997). Identity construction: new issues new directions. *Annual rewiev of sociology, (23),*385-409.

[76]. Cesur, A. (2018). Meşrutiyet dönemi siyasi fikir cereyanlarını milliyetçilik teorileri üzerinden okumak. *International Journal of Discilpines Economics&Administrative Sciences Studies,* 4(8), 210-222.

[77]. Cogito Dergisi, (1998). Özneler ve Aktörler: Alan Touraine ile Söyleşi. *Cogito: Mayıs 68,* (14), (253-266).

[78]. Connely, W. E. (1995). *Kimlik ve farklılık*. (Çev. F. Lekesizalın) İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Özgün çalışma 1991).

[79]. Coşkun, A. (2003). Din ve kimlik. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (1), 5-23.

[80]. Coşkun, V. (2009a). Anayasal vatandaşlık. V. Coşkun (Eds.), *Toplumsal Barışın İnşası Bir Anayasa Arayışı içind*e (ss. 81-87). İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği.

[81]. Coşkun, V. (2009b). Cumhuriyet anayasalarında vatandaşlık*. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,*16(19), 1-21.

[82]. Creswell, J., W. (2007). Qualitative Inquiry & Research Design. 2nd. Ed. Thousand Oak: SagePublications.

[83]. Creswell, J., W. (1994). *Research Design Qaulitative and Quantitative Approaches*. CA: Thousands Oaks.

[84]. Creswell, J., (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches. Thousand Oak: Sage Publications.

[85]. Çolak, İ. (2009). *Kürt meselesinin açılımı*. İstanbul: Nesil Yayınları.

[86]. Dalbay, R.S.& Avcı, N. (2018). Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye'ye Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 23(1), 17-39.

[87]. Dagger, D. (2002). Republican citizenship. Engin, F. Işin & Bryan S. Turner (Eds.), *Handbooks of citizenship studies* (pp. 145-159), London: Sage Publications.

[88]. Davutoğlu, A. (1992). "Tarih idraki oluşumunda metodolojinin rolü: medeniyetlerarası etkileşim açısından dünya tarihi ve Osmanlı". *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 1-63.

[89]. Değer, H. (2019). *Türkiye'de Alevi Toplum Kesimlerinin Devletle İlişkileri: Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri Politikaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul.

[90]. Delanty, G. (2002a). Two conceptions of cultural citizenship. *The Global Rewiev of Ethnopolitics,*1(3), 60-66.

[91]. Delanty, G. (2002b). Communitarianism and citizenship. Engin, F. Işin & Bryan S. Turner (Eds.), *Handbooks of citizenship studies* (pp. 159-175). London: Sage Publications.

[92]. Delibaş, K. (2008). Dini Kimlik ve Katılımcı Birey: Türkiye'de Siyasal İslam'ın Yükselişi. *Amme İdaresi Dergisi,* 41(2), 131-159.

[93]. Demir, Ş. (2005). *Yurttaşlık kavramı ve Türkiye için bir model önerisi: Anayasal Yurttaşlık*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi. Tokat.

[94]. Demir, F., B.& İpek, Z. (2015). *Alevilere Yönelik Ayrımcılık Bir Saha Çalışması*. İstanbul: Mazlum Der Şubesi.

[95]. Dinçkol, B., V. & Işık, A. (2015). 1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, 21(1), 13-41.

[96]. Doytcheva, M. (2009). *Çokkültürlülük*. (Çev. T. Akıncılar Onmuş) İstanbul: İletişim Yayınları (Özgün çalışma 2005).

[97]. Dökmen, Z., Y. (2010). *Toplumsal cinsiyet sosyal psikolojik açıklamalar.* 2. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

[98]. Drucker, F., P. (1994). *Kapitalist ötesi toplum*. (Çev. B. Çorakçı) İstanbul: İnkılap Kitabevi (Özgün çalışma 1993).

[99]. Durgun, Ş. (2014). *Ulus inşası ve milliyetçilik*. İstanbul: A Kitap.

[100]. Durkheim, E. (2006). *Sosyoloji dersleri.* (Çev. A. Berktay) İstanbul: İletişim Yayınları. (Özgün çalışma 1950).

[101]. Duverger, M. (1982). *Siyaset sosyolojisi.* (Çev. Ş. Tekeli) İstanbul: Varlık Yayınları (Özgün çalışma 1975).

[102]. Duverger, M. (1986). *Siyasal rejimler.* (Çev. T. Tunçdoğan) İstanbul: İletişim Yayınları.

[103]. Ecevit, Y. (2003). Toplumsal cinsiyetle yoksulluk ilişkisi nasıl kurulabilir? Bu ilişki nasıl çalışılabilir?. *C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi,* 25(4), 83-88.

[104]. Ecevit, Y. (2011). Toplumsal cinsiyet sosyolojisine başlangıç. Y. Ecevit & N. Karnıker (Eds.), *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi* içinde (ss. 2-29). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

[105]. Efegil, E. (2009). Türkiye'nin Yeni Terörle Mücadele Anlayışı ve Türk Karar Vericilerin Kürt Sorununa Yaklaşımı. Duran, B., M. Ataman & K. İnat (Eds.), Ortadoğu Yıllığı 2008 içinde. İstanbul: Küre Yayınları.

[106]. Ensaroğlu, Y. (2001). Modernleşme sürecinde çokkültürlülük. N. Aksoy & M. Ulagay (Eds.), *Modernleşme ve Çokkültürlülük* içinde (ss.85-91). İstanbul: İletişim Yayınları.

[107]. Erdem, F., H. (2012a). Yeni Anyasaya Doğru: Vatandaşlık Osmanlı- Türkiye Anayasalarında ve Yeni Anayasada Vatandaşlık. *Seta Analiz*, 51.

[108]. Erdem, F., H. (2012b). Anayasal Vatandaşlık ve Yeni Anayasa. *Liberal Düşünce Dergisi,* 17, 1 66: 49-56.

[109]. Ergil, D. (1983). *İdeoloji ve milliyetçilik*. Ankara: Turhan Kitabevi.

[110]. Ergil, D. (2010). *Barışı aramak.* İstanbul: Timaş Yayınları.

[111]. Ergil, D. (2016). *Siyasi aklın sürçtüğü yer: Kürt sorunu.* İstanbul: Gece Kitaplığı.

[112]. Eriksen, T.H. (2009). *Ethnicity and nationalism: Anthropological Perspectives.* Londra: Pluto Press.

[113]. Erkan, E. (2013). Postmodern dönemde ontolojik anlam aracı olarak dini kimlik. *Turkish Studies,* 8(8), 1825-1837.

[114]. Erol, N. (1997). Yurttaşlık ve demokrasi: Çoğulcu bir yurttaşlık kavramına doğru. N. Bilgin (Eds.), *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik* içinde (ss.119-131). İstanbul: Bağlam Yayınları.

[115]. Erözden, O. (2008). *Ulus-Devlet*. 2. Baskı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

[116]. Esendemir, Ş. (2008). *Türkiye'de ve dünyada vatandaşlık.* Ankara: Birleşik Yayınları.

[117]. Esping, A., G. (2002). Towards the good society, once again?. G. E. Andersen, D. Gallie, A. Hemerijck, J. Myles (Eds.), *Why We Need A Welfare State (pp.1-25)*. New York: Oxford University Press.

[118]. Eyuboğlu, İ., Z. (1998). *Alevilik- Sünnilik İslam düşüncesi*. İstanbul: Der Yayınları.

[119]. Fabre, C. (2018). Toplumsal Sözleşme. (Çev. M. Fatih Deniz). *Felsefe Arşivi,* 48 (I), 123-135.

[120]. Frayer, H. (2013). *Din sosyolojisi.* (Çev. T. Kalpsüz) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

[121]. Fuller, G., E., & Barkey, J., H. (2011). *Türkiye'nin Kürt meselesi.* (Çev. H. Kaya) İstanbul: Profil Yayıncılık (Özgün çalışma 1998).

[122]. Geertz, C. (2010). *Kültürlerin yorumlanması.* (Çev. H. Gür) Ankara: Dost Yayınları (Özgün çalışma 1973).

[123]. Georgeon, F. (2002). Türk milliyetçiliği üzerine düşünceler: suyu arayan adamı yeniden okurken. Tanıl Bora & Murat Gültekingil (Eds.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik* içinde (ss.23-28). İstanbul: İletişim Yayınları.

[124]. Giddens, A. (1981). *A contemporary critique of historical materialism.* Los Angeles: University of California Press.

[125]. Giddens, A. (2000). *Sosyoloji.* Ankara: Ayraç Yayınevi.

[126]. Giddens, A. (2005). *Ulus devlet ve şiddet.* (Çev. C. Atay) İstanbul: Devin Yayıncılık (Özgün çalışma 1985).

[127]. Goffman, E. (2014). *Damga.* (Çev. L. Ünsaldı & S.N. Ağırnaslı) İstanbul: Heretik Yayıncılık (Özgün çalışma 1959).

[128]. Göçek, F., M. (2006). Türkiye'de çoğunluk, azınlık ve kimlik anlayışı. A. Kaya & T. Tarhanlı (Eds.), *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları* içinde (ss.64-79). İstanbul: Tesev Yayınları.

[129]. Göka, E. (2006). *İnsanlar kısım kısım, toplumlar, zihniyetler ve kimlikler.* Ankara: Aşina Kitaplar.

[130]. Gökalp, Z. (1981). Millet nedir? F. R. Tuncor (Eds.), *Makaleler VIII* içinde (ss. 151-159). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

[131]. Gökalp, Z. (1976). *Türkçülüğün Esasları.* (Haz. M. Kaplan) 1. Baskı. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

[132]. Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün esasları* (Sadeleştirilmiş Metin). (Haz. B. Atsız Gökdağ). Ankara: Akçağ Yayınları.

[133]. Göktolga, O. (2012). *Postmodernite ve siyasal kimlikler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi. Ankara.

[134]. Gözübüyük, A., Ş. (2007). *Açıklamalı Türk Anayasaları.* 6. Baskı. Ankara: Turhan Kitabevi.

[135]. Gözübüyük, A., Ş & Sezgin, Z. (1957). *1924 Anayasası hakkında meclis görüşmeleri.* Ankara.

[136]. Gülap, H. (2008). Jean Jacques Rousseau'nun ikilemi: Türkiye'de vatandaşlık ve siyasal kültür. *Cogito Dergisi (Tragedya),* 54, 29-35.

[137]. Gülalp, H. (2015). Milliyete karşı vatandaşlık. H. Gülalp (Eds.), *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma- Ulus Devletin Sorgulanması* içinde (ss. 11-35). İstanbul: Metis Yayınları.

[138]. Gülalp, H. (2018). *Laiklik, vatandaşlık ve demokrasi Türkiye'nin siyasal kültürü üzerine çalışmalar.* İstanbul: Metis Yayınları.

[139]. Güldü, Ö. (2016). *Üniversite Öğrencilerinde Siyasal Kimlik*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi. Ankara.

[140]. Güleç, C. (1992). *Türkiye'de kültürel kimlik krizi.* Ankara: V Yayınları.

[141]. Günay, Ü. (2014). *Din sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.

[142]. Gündüz, M. & Gündüz, F. (2007). *Yurttaşlık bilinci.* İstanbul: Anı Yayıncılık.

[143]. Gürses, F. (2011). *Kul, tebaa, yurttaş.* Ankara: Ütopya Yayınevi.

[144]. Gürsoy, Ş. & Çapçıoğlu, İ. (2009). Din-kimlik ilişkisi üzerine. *Toplum Bilimleri Dergisi,* 1(3), 115-120.

[145]. Güvenç, B. (1997). *Türk kimliği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

[146]. Hall, S. (1996). Who needs identity?. S. Hall&P. Du Gay (Eds.), *Questions of Cultural Identity* (pp. 1-18). London: Sage Publications.

[147]. Hall, S. (1998). Kültürel Kimlik ve Diaspora. (Çev. İ. Sağlamer) *Kimlik Topluluk Kültür Farklılık* içinde. J. Rutherford (Eds.), İstanbul: Sarmal Yayınevi (Özgün çalışma 1990).

[148]. Habermas, J. (2017). *Öteki olmak, ötekiyle yaşamak.* (Çev. İ. Aka) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Özgün çalışma 1997).

[149]. Hawley, E. (2019). Sünni ve Şii İslam: Modern Çatışmanın Tarihsel Bağlamı. (Çev. Ramazan Tarik) *Bitlis İslamiyat Dergisi.* 1(1), 73-76.

[150]. Hussain, Y., Bagguley, P. (2003). Citizenship, ethnicity and identity. *Sociology* 39(3), 407-425.

[151]. Heater, D. (1990). *Citizenship: the civic ideal in world history, politics and education.* New York: Manchester University Press.

[152]. Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın kısa tarihi.* (Çev. M. Delikara Üst) İstanbul: İmge Kitabevi (Özgün çalışma 2004).

[153]. Hechter, M. (1976). Response to cohen: Max Weber on ethnicity and ethnic change. *American Journal of Sociology*, 81(5), 1162-1168.

[154]. Heywood, A. (2011). *Siyaset sosyolojisine giriş.* (Çev. H. Murat Köse) İstanbul: Küre Yayınları (Özgün çalışma 2004).

[155]. Heywood, A. (2014). *Siyaset* (Çev. B. Berat Özipek). 14. Baskı. Ankara: Liberte Yayınları (Özgün çalışma 1997).

[156]. Hobsbawm, E., J. (2014). *1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik.* (Çev. O. Akınhay) İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Özgün çalışma 1992).

[157]. Izady, M., R. (2007). *Bir el kitabı: Kürtler* (Çev. C. Atila). 2. Baskı. İstanbul: Doz Yayınları (Özgün çalışma 2004).

[158]. İçduygu, A., Keyman, F. (1998). Globalleşme, anayasallık ve Türkiye'de vatandaşlık tartışması. *Doğu Batı Dergisi*, 2(5), 157-171.

[159]. Işın, E. F.&Wood, P. K. (1999). *Citizenship and identity*. London: Sage Publications.

[160]. Işın, E. F. & Turner, B. S. (2002). Citizenship studies: an introduction. Engin, F. Işın & Bryan S. Turner (Eds.), *Handbooks of citizenship studies* (pp. 1-10). London: Sage Publications.

[161]. İdriz, E. (2009). Üsküp'te Müslümanlar: Dini ve etnik kimlik bağlamında sosyolojik bir inceleme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 18(1), 591-608.

[162]. Joppke, C. (2002). Multicultural citizenship. Engin, F. Işın & Bryan S. Turner (Eds.), *Handbooks of citizenship studies* (pp. 245-259). London: Sage Publications.

[163]. Jose, J. (2010). Strangers in a strange land: political identity in the era of the governance state. *Social Identities,* 16 (1), 119-133.

[164]. Kadıoğlu, A. (2012). Vatandaşlığın ulustan arındırılması: Türkiye örneği. A. Kadıoğlu (Eds.), *Vatandaşlığın Dönüşümü* içinde (ss. 31-55). İstanbul: Metis Yayınları.

[165]. Kaboğlu, İ. (2014). Türkiye Ülkesi, Türkiye Halkı ve Türkiye Devleti. A. Durakbaşa, N. A. Ş. Öner, F. K. Şenel (Ed.), *Yurttaşlığı yeniden düşünmek sosyolojik, hukuki ve siyasal tartışmalar* içinde (ss. 321-329). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[166]. Kalaycıoğlu, E. (2012). Karşılaştırmalı Siyaset: Giriş. E. Kalaycıoğlu & D. Kağnıcıoğlu (Eds.), *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler* içinde (ss. 2-37). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

[167]. Kaleli, L. (2003). *Binbir çiçek mozaiği Alevilik*. İstanbul: Can Yayınları.

[168]. Karakaş, M. (2007). *Türk ulusçuluğunun inşası*. Ankara: Elips Kitap

[169]. Karpat, K. (2006). *Osmanlı'da değişim, modernleşme ve uluslaşma*. (Çev. Dilek Özdemir) Ankara: İmge Kitabevi.

[170]. Karpat, K. (2017). *Osmanlı'dan günümüze kimlik ve ideoloji.* 6. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.

[171]. K, Ayhan 2000. *T.H. Marshall ve T. Bottomore, Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar*. Çev. Ayhan Kaya, Yurttaşlık, Azınlıklar ve Çokkültürlülük içinde ss.135-165. Ankara: Gündoğan Yayınları (Özgün çalışma 1991).

[172]. Kaya, A. (2001). Çevirmenin sunuşu. F. Barth (Eds.), *Etnik Gruplar ve Sınırları* içinde (ss. 7-9) (Çev. A. Kaya & S. Gürkan). İstanbul: Bağlam Yayıncılık (Özgün çalışma 1969).

[173]. Kaya, A. (2006). Avrupa Birliği bütünleşme sürecinde yurttaşlık, çokkültürcülük ve azınlık tartışmaları. A. Kaya & T. Tarhanlı. (Eds.), *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları* içinde (ss: 35-64). İstanbul: Tesev Yayınları.

[174]. Kaya, A. ve Tarhanlı, T. (2006). Türkiye'de azınlıklar ve anayasal yurttaşlık. A. Kaya & T. Tarhanlı. (Eds.), *Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları: AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları* içinde (ss: 9-35). İstanbul: Tesev Yayınları.

[175]. Kaypakoğlu, S. (2000). *Ulusal ekonomilerin bütünleşme sürecinde kimlik sorunları ve iletişim.* İstanbul: Der Yayınları.

[176]. Keyman, F. (2009). Sistem kurucu ve sistem dönüştürücü bir toplumsal gerçeklik olarak kültürel kimlik olgusunu yeniden düşünmek. G. Putlar (Eds.), *Kimlikler Lütfen* içinde (ss. 50-61). Ankara: ODTU Yayıncılık.

[177]. Kılıçbay, M. A. (2003). Kimlikler okyanusu. *Doğu Batı Dergisi,* 6(23), 155-163.

[178]. Kışlalı, A., T. (1993). *Siyasal çatışma ve uzlaşma*. 2. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.

[179]. Kızmaz, E. (2010). *Türkiye'nin Kürt sorununa yaklaşımında değişim (1990-2010).* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi. Sakarya.

[180]. Kili, Ş. , & Gözübüyük, A., Ş. (1985). *Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifaktan Günümüze.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

[181]. Kirişçi, K., & Winrow, M., G. (1997). *Kürt sorunu: Kökeni ve gelişimi.* Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

[182]. Koçak, C. (2010). *Türkiye'de milli şef dönemi (1938-1945).* 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

[183]. K.A.V (2006). Biz Kimiz? Toplumsal Yapı Araştırması 2006, http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/ttya_tr.pdf (Erişim Tarihi: 22.08.2022)

[184]. Koray, M. (2002). *Avrupa toplum modeli.* İstanbul: İmge Kitabevi.

[185]. Korkut, L. (2015). Siyasi kimlik olarak vatandaşlık: Türkiye'de ve dünya devletlerinde anayasal vatandaşlık tanımları. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 1(2), 5-41.

[186]. Köker, L. (1996). Charles Taylor: Kimlik/farklılık sorununa sahici demokratik çözüm arayışı. A. Gutman (Eds.), *Çokkültürcülük, Tanınma Politikası* içinde (ss. 11-15). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Özgün çalışma 1994).

[187]. Köker, L. (1996a). Kimlik krizinden meşruluk krizine: Kemalizm ve sonrası. *Toplum ve Bilim Dergisi*, (26), 150-168.

[188]. Köse, T. (2007). Çözüm sürecinin yükseliş ve düşüşü. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi,* 4 (1), 13-40.

[189]. Kurban, D., Yeğen, M. (2012). *Zorunlu Göç Sonrasında Devlet ve Kürtler 5233 sayılı Tazminat Yasası'nın Bir Değerlendirmesi Van Örneği*. İstanbul: Tesev Yayınları.

[190]. Kymlicka, W. & Norman, W. (2000). Citizenship in culturally diverse societies: Issues, contexts, concepts. W. Kymlicka&W. Norman (Eds.), *Citizenship in Diverse Societies* (pp.1-41). Oxford: Oxford University Press.

[191]. Kymlicka, W. (2015). *Çok kültürlü yurttaşlık*. (Çev. A. Yılmaz) İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Özgün çalışma 1995).

[192]. Kymlicka, W. (2016). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. (Çev. E. Kılıç) 3. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Özgün çalışma 2002).

[193]. Kadıoğlu, A. (2012). Giriş. A. Kadıoğlu (Eds.), *Vatandaşlığın dönüşümü-üyelikten haklara* içinde (ss. 13-19). İstanbul: Metis Yayınları.

[194]. Kadıoğlu, A. (2012). Vatandaşlık: Kavramın farklı anlamları. A. Kadıoğlu (Eds.), *Vatandaşlığın dönüşümü-üyelikten haklara* içinde (ss. 21-31). İstanbul: Metis Yayınları.

[195]. Koray, M. (2005). *Avrupa toplum modeli*. 2. Baskı. İstanbul: İmge Yayınevi.

[196]. Koray, M. (2012). *Sosyal Politika.* 4. Baskı. İstanbul: İmge Yayınevi.

[197]. Laclau, E. (2015). Evrensellik, kimlik ve özgürleşme. (Çev. E. Başer) İstanbul: Birikim Kitapları (Özgün çalışma 1996).

[198]. Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve kültürel kimlik.* (Çev. N. Nur. Domaniç) İstanbul: Sarmal Yayınevi (Özgün çalışma 1984).

[199]. Leca, J. (1993). Yurttaşlık üzerine sorular. (Çev. G. Koca) *Birikim Dergisi,* (55), 57-67.

[200]. Leca, J. (1996). Bireycilik ve yurttaşlık. (Çev. T. Ilgaz). *Dersimiz Yurttaşlık* içinde. T. Ilgaz (Eds.), İstanbul: Kesit Yayıncılık (Özgün çalışma 1995).

[201]. Leca, J. (1998). Neden söz ediyoruz?. J. Leca (Eds.)., *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde (ss. 11-19) (Çev. S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları (Özgün çalışma 1995).

[202]. Lemke, C. (2001). Social Citizenship And Institution Building: EU-Enlargement And The Restructing Of Welfare States In East Central Europe, *Center For European Studies Program For The Study Of Germany And Europe, Working Paper Series* 01.2, April, 1-18.

[203]. Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. M. Kıratlı). 8. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları (Özgün çalışma 1960).

[204]. Lichtenstein, H. (1963). The Dilemma of human identity. *Journal of The American Psycho. Assn,* (11), 173-223.

[205]. Lister, R. (2002). Sexual Citizenship. Engin, F. Işın & Bryan S. Turner (Eds.), *Handbooks of citizenship studies* (pp. 191-209). London: Sage Publications.

[206]. Lister, R., Smith, N., Middleton, S. ve Cox, L. (2003). Young people talk about citizenship: empirical perspectives on theoretical and political debates. *Citizenship Studies,* 7(2): 235-253.

[207]. Locke, J. (1975). *Two treaties of government*. London: Everyman's Library.

[208]. Machiavelli, N. (1994). *Prens.* (Çev. N. Güvenç) İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi (Özgün çalışma 1532).

[209]. Mardin, Ş. (1991). *Türkiye'de din ve siyaset.* İstanbul: İletişim Yayınları.

[210]. Mardin, Ş. (2000). *Türk modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

[211]. Marshal, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü.* (Çev. O. Akınhay & D. Kömürcü) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi (Özgün çalışma 1994).

[212]. Marshall, T.H. & Bottomore T. (2000). *Yurttaşlık ve toplumsal sınıflar*. (Çev. A. Kaya) Ankara: Gündoğan Yayınları.

[213]. Marx, K. (2011). *Kapital I. Cilt.* (Çev. M. Selik & N. Satlıgan) İstanbul: Yordam Yayıncılık (Özgün çalışma 1867).

[214]. Mead, H. (1972). *Mind, Self and Society.* (18. Bs). Chicago: The University of Chicago Press.

[215]. Melikoff, I. (1993): *Uyur idik uyardılar, Alevilik Bektaşilik araştırmaları*. (Çev. T. Alptekin) İstanbul: Cem Yayınevi.

[216]. Mensching, G. (2004). *Dini sosyoloji.* (Çev. M. Aydın) 2. Baskı. Konya: Din Bilimleri Yayınları (Özgün çalışma 1947).

[217]. Miller, T. (2002). Cultural citizenship. Engin, F. Işın & Bryan S. Turner (Eds.), *Handbooks of citizenship studies* (pp. 231-245). London: Sage Publications.

[218]. Mouffe, C. (1993). Demokratik yurttaşlık ve siyasi topluluk. *Birikim Dergisi,* (55), 47-57.

[219]. Mouffe, C. (1996). Radical democracy or liberal democracy?. D. Trend (Eds.), *Radical democracy: identity, citizenship and the state* (pp.19-27). New York: Routledge.

[220]. Mutlusu, A., F. (2001). Yönetsel yapıların oluşumunu ve niteliğini belirleyen etkenler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 3(3), 72-94.

[221]. Neuman, L., (2011). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. (Çev. S. Özgen) İstanbul: Yayın Odası Yayınları (Özgün çalışma 1991).

[222]. Nisbet, R., A. (1965). *Community and power.* New York: Oxford University Press.

[223]. Nomer, E. (2010). *Türk vatandaşlık hukuku*. 18. Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.

[224]. Nordberg, C. (2006). Claiming citizenship: marginalised voices on identity and belonging. *Citizenship Studies,* 10(5), 523-539.

[225]. Oba, A., E. (1995). *Türk milliyetçiliğinin doğuşu*. Ankara: İmge Kitabevi.

[226]. Ocak, A., Y. (1990). XV-XVI yüzyıllarda Osmanlı resmi dini ideolojisi ve buna muhalefet problemi. *İslami Araştırmalar Dergisi,* 4(3), 190-194.

[227]. Ocak, A., Y. (2009). Tarihsel terminoloji (Bektaşilik, Kızılbaşlık, Alevilik). A. Yaşar Ocak (Eds.), *Geçmişten Günümüze Alevi Bektaşi Kültürü* içinde (ss.20-33). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

[228]. Oldfield, A. (2012). Vatandaşlık: doğal olmayan bir pratik mi? A. Kadıoğlu (Eds.), *Vatandaşlığın Dönüşümü* içinde (ss.92-107). İstanbul: Metis Yayınları.

[229]. Oran, B. (2015). *Türkiye'de azınlıklar*. 7. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

[230]. Oran, B. (2018). *Etnik ve dinsel azınlıklar, tarih, teori ve Türkiye*. İstanbul: Literatür Yayınları.

[231]. Ortaylı, İ. (2004). *Osmanlı barışı.* 3. Baskı. İstanbul: Da Yayıncılık.

[231]. Öktem, N. (1997). Anadolu Aleviliği. N. Bilgin (Eds.), *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik* içinde (ss. 181-189). Ankara: Bağlam Yayıncılık.

[232]. Öktem, N. (2017). Akademisyenlerle Alevilik, Bektaşilik söyleşileri. İstanbul: Can Yayınları.

[233]. Önal, R. (2018). Osmanlı Coğrafyasında Sünni Düşüncenin Resmî İdeoloji Olarak Benimsenmesi Üzerine Sosyo-Jeopo-Teolojik Analizler. *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi.* 10 (4), 1258-1275.

[234]. Öner, Ö. (2003). *Küreselleşme Sürecinde Ulusal Kimlik Sorunu ve Türkiye Örneği.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi. Sivas.

[235]. Özbudun, E. (1997). Milli mücadele ve cumhuriyein resmi belgelerinde yurttaşlık ve kimlik sorunu. N. Bilgin (Eds.)., *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik* içinde (ss. 63-71).

[236]. Özbudun, E. (2013). *Türk anayasa hukuku.* Ankara: Yetkin Yayınları.

[237]. Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme sürecinde refah devleti*. İstanbul: İTO Yayınları.

[238]. Özdoğan, G. G., Üstel, F., Karakaşlı, K., Kentel, F. (2009). *Türkiye'de Ermeniler cemaat-birey-yurttaş.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[239]. Özensel, E. (2003). Doğu toplumlarında ve Türkiye'de birlikte yaşama arayışı: çokkültürlülük mü? Yoksa yeni bir model mi? *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(3), 1-17.

[240]. Özkazanç, A. (2009). Toplumsal vatandaşlık ve neoliberalizm sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 64-1.

[241]. Öztekin, A. (2016). *Siyaset Bilimine Giriş*. 10. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.

[242]. Özcan, A. (2002). Küreselleşme ve milli devletin akıbeti üzerine. A. Özcan (Eds.), *Küreselleşme ve Milli Devletin Akibeti* içinde (ss.7-20). İstanbul: Bakış Yayınları.

[243]. Parekh, B. (2002). *Rethinking multiculturalism-cultural diversity and political theory.* Cambridge: Harward University Press.

[244]. Platon (2013). *Devlet.* (Çev. C. Saraçaoğlu & V. Atayman). İstanbul: Bordo Siyah Yayınları

[245]. Pierson, C. (2015). *Modern Devlet*. (Çev. N. Kutluğ & B. Erdoğan) İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi (Özgün çalışma 2011).

[246]. Pocock, J.G.A. (2004). The ideal of citizenship since classical times. R. Bellamy & Madeleine Kenndy-Macfoy (Eds.), *Citizenship Critical Concepts in Political Sciences* (pp. 67-86). Albany: State University of New York Press.

[247]. Polat, E., G. (2011). Osmanlı'dan günümüze vatandaşlık anlayış. *Ankara Barosu Dergisi,* 2011(3), 128-157.

[248]. Poggi, G. (2008). *Devlet; doğası, gelişimi ve geleceği.* (Çev. A. Babacan). 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (Özgün çalışma 1990).

[249]. Preuss, U. K. (2003). The ambiguous meaning of citizenship. Paper presented at the university of Chicago Law School- The center for Comparative Constitutionalism. December I.

[250]. Putnam, R. (1999). *Bowling Alone*. New York: Simon and Shuster.

[251]. Reisenberg, P. (1992). *Citizenship in the western tradition: Plato to Rousseau*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

[252]. Ritzer, G. (1996). *Sociological Theory.* 4th Edition. Singapore: McGrew Hill Companies.

[253]. Roche, M. (1987). Citizenship, social theory and socail change. *Theoryand Society,*16(3), 363-399.

[254]. Roche, M. (1992). *Rethinking citizenship: Welfare, ideologyand change in modern society*. Cambridge: PolityPress.

[255]. Roche, M. (2002). Social citizenship: Grounds of socail change. Engin, F. Işın & Bryan S. Turner (Eds.), *Handbooks of citizenship studies* (pp. 69-87). London: Sage Publications.

[256]. Rousseau, J. J. (2011). *Toplumsal sözleşme ya da politik hakkın ilkeleri.* (Çev. A. Yardımlı) İstanbul: İdea Yayınevi (Özgün çalışma 1762).

[257]. Rosaldo, R. (1994). Cultural citizenship and educational democracy. *Cultural Anthropology*, 9(3), 402-411.

[258]. Saraçoğlu, C. (2011). *Şehir, orta sınıf ve Kür*tler. İstanbul: İletişim Yayınları.

[259]. Sarıbay, A., Y. (1992). *Siyasal sosyoloji*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

[260]. Sarıbay, A., Y. (1998). Küreselleşme postmodern uluslaşma ve İslam. F. Keyman & A. Y. Sarıbay (Eds.), *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam içinde* (ss. 14-31). İstanbul: Vadi Yayınları.

[261]. Schnapper, D. (1995). *Yurttaşlar cemaati.* (Çev. Ö. Okur) İstanbul: Kesit Yayıncılık.

[262]. Schnapper, D. (2005). *Sosyolojik düşüncenin özünde öteki ile ilişki.* (Çev. A. Sönmezay) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[263]. Sen, A. (2010). *Kimlik ve şiddet.* (Çev. A. Kardam) İstanbul: Optimist Yayınları.

[264]. Sezer, B. (1981). *Toplum farklılaşmaları ve din olayı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

[265]. Shuck, H. P.(2002). Liberal citizenship. Engin, F. Işin & Bryan S. Turner (Eds.), *Handbooks of citizenship studies* (pp. 131-145). London: Sage Publications.

[266]. Slattery, M. (2008). *Sosyolojide temel fikirler*. (Çev. Ümit Tatlıcan) İstanbul: Sentez Yayıncılık (Özgün çalışma 1991).

[267]. Smith, A. D. (2002a). *Küreselleşme çağında milliyetçilik.* (Çev. D. Kömürcü) İstanbul: Everest Yayınları (Özgün çalışma 1995).

[268]. Smith, A. D. (2002b). *Ulusların etnik kökeni.* (Çev. S. Bayramoğlu & H. Kendir) Ankara: Dost Kitabevi (Özgün çalışma 1986).

[269]. Smith, A. D. (2017). *Milli kimlik.* (Çev. B. S. Şener). 9. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları (Özgün çalışma 1991).

[270]. Somel, S., A. (1997). Osmanlı'dan cumhuriyete Türk kimliği. N. Bilgin (Eds.), *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kültür* içinde (ss. 71-85). Ankara: Bağlam Yayıncılık.

[271]. Somel, S., A. (2009). Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913). M. Ö. Alkan (Eds.)., *Modern Türkiyede Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikim*i içinde (ss. 88-98). İstanbul: İletişim Yayınları. 8. Baskı.

[272]. Steenbergen, B. V. (1996). *The condition of citizenship*. London: Sage Publications.

[273]. Stevenson, N. (2001). Cultureand citizenship: An introduction. N. Stevenson (Eds.), *Culture and Citizenship* (pp. 1-11). London: Sage Publications.

[274]. Soysal, Y. N. (1994). *Limits of citizenship: Migrants and postnational membership in Europe.* Chicago: The University of Chicago Press.

[275]. Sönmezoğlu, F. (1987). *Ansiklopedik politika sözlüğü.* İstanbul: İletişim Yayınları.

[276]. Subaşı, N. (2010). *Alevi modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

[277]. Subaşı, N. (2010a). *Alevi çalıştayları Nihai Raporu*. Ankara: T.C. Devlet Bakanlığı.

[278]. Subaşı, N. (2014). *Din sosyolojisine giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.

[279]. Sullivan, T., J. (2015). *Introduction to social problems.* Boston: Pearson Education. 10. Baskı.

[280]. Sütçüoğlu, B. (2009). Türkiye'de ulusal kimliğin tanımını değiştirme çabası: devlet katında Nazım Hikmet'in değişen imgesi. G. Putlar. (Eds.), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Kültürel Kimlik Arayışı ve Temsili, Kimlikler Lütfen* içinde (ss.273-295). Ankara: ODTU Yayıncılık.

[281]. Şaylan, G. (1983). Ulusallık ve ulusal kültür ile ilgili bazı notlar. *Bilim ve Sanat Dergisi,* (36), 9-11.

[282]. Şentürk, S., N. (2008). Türkiye'de vatandaşlık: anayasal ve yasal düzenlemeler ışığında bir inceleme. F. Keyman (Eds.)., *Aydınlanma Türkiye ve Vatandaşlık* içinde (ss. 27-38). İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

[283]. Şentürk, S., N. (2009). Türk vatandaşlığının yasal ve anayasal esasları: değişimler ve devamlılıklar. F. Keyman & A. İçduygu (Eds.), *Küreselleşme, Avrupalılaşma ve Türkiye'de Vatandaşlık* içinde (ss. 133-161). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[284]. Şentürk, S., N. (2010). Vatandaşlığın imparatorluk kökleri: Osmanlı'ya bakmak. *Doğu Batı Dergisi,* 13(54), 121-139.

[285]. Şenkal, A. (2006). Sosyal politika ve sosyal vatandaşlık: kölelikten sosyal vatandaşlığa (Avrupa Birliği sosyal vatandaşlık örneği), *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Nevzat Yalçıntaş'a Armağan Özel Sayısı,* (50), 225-258.

[286]. Şit, B. (2008). Modern vatandaşlık kavramına bir bakış. *TBB Dergisi*, 76, (64-82).

[287]. Talas, M. (2008). *Çokkültürlülük kıskacında ulus devlet ve Türkiye.* İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

[288]. Tajfel, H. (1981). *Human groups & social categories.* Cambridge: Cambrigde U.P.

[289]. Tan, A. (2010). *Kürt sorunu*. İstanbul: Timaş Yayınları.

[290]. Tanör, B. (2000). *Osmanlı Türk anayasal gelişmeleri.* 8. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

[291]. Taşdemir, N. (2018). Bayrağa yüklenen anlamlar: sosyal kimlik motivasyonlarının rolü. *Türk Psikoloji Yazıları Dergisi,* 22(44), 94-102.

[292]. Taşkın, A. (2014). Türkiye'de haklar ve ödevler açısından yurttaşlık ölçeği geliştirilmesi. A. Durakbaşa, N. A. Ş. Öner, F. K. Şenel (Ed.), *Yurttaşlığı yeniden düşünmek sosyolojik, hukuki ve siyasal tartışmalar* içinde (ss. 361-383). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[293]. Taylor, C. (1996). Tanınma Politikası. A. Gutmann (Eds.), Çokkültürcülük, Tanınma Politikası içinde (ss. 42-85) (Çev. Y. Salman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Özgün çalışma 1994).

[294]. Tekin, M. (2017). Fizikle metafizik arasında mezhepler-sosyolojik bir bakış. M. Tekin (Eds.), *Gerilim ve Çatışma Arasında Mezhep-Mezhep Sosyolojisi* içinde (ss. 20-42). Ankara: Eski Yeni Yayınları.

[295]. Tekin, M. (2018). Dini düşünce çeşitliliğinin dini-toplumsal tezahürleri olarak mezhepler. *Journal of Islamic Research*, 29(2), 231-240.

[296]. Thompson, G., & Hirst, P. (1998). *Küreselleşme sorgulanıyor.* (Çev. Ç. Erdem & E. Yücel) Ankara: Dost Kitabevi (Özgün çalışma 1996).

[297]. Tilly, C. (2013). Rejimler ve İhtilaf. T. Janoski, R. Alford, A. Hicks, M. Schwartz (Eds.), *Siyaset Sosyolojisi* içinde (ss. 545-571) (Çev. D. Özdemir). Ankara: Phoenix Yayınevi (Özgün çalışma 2005).

[298]. Tok, N. (2003). *Kültür, kimlik ve siyaset.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

[299]. Tol, U. (2005), *Alevi Olmak: Alevilerin Dilinden Ayrımcılık Hikayeleri*, Ankara. Pir Sultan Abdal Kültür Derneği.

[300]. Tol, U. (2016). *Kentsel Alevilik ve Alevi gençlerin kimlik arayışları*. İstanbul. Podem Yayınları.

[301]. Touraine, A. (2011). *Demokrasi nedir?.* (Çev. O. Kunal) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Özgün çalışma 1994).

[302]. Topçuoğlu, A. (1995). Ulus devlet ve etnisite olgusu. *Türkiye Günlüğü*, (33), 101-111.

[303]. Topçuoğlu, A., A. (2012). Modern hukuk ve İslam'da vatandaşlık kavramının hukuki temeli. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 16(3), 185-216.

[304]. Topuzkanamış, Ş., E. (2013). Anayasal vatanseverlik kavramının anlamı, amaçları ve bu kavram ışığında geçmişle yüzleşme politikaları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 14(1), 133-168.

[305]. Touraine, A. (2007). *Modernliğin eleştirisi*. (Çev. H. Tufan) İstanbul: YKY Yayınları (Özgün çalışma 1992).

[306]. Tuğsuz, N. (2014). Alevi Açılımının Neresindeyiz? *SETA Pespektif*, (81), 1-3.

[307]. TUİK (2020). Yoksulluk istatistikleri*. 21.09.2021. tarihinde* https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=66&locale=tr adresinden alınmıştır.

[308]. Tuna, O. (1966). *Sosyal siyaset giriş*. İstanbul: Kendi Yayınları.

[309]. Turner, B. (1993). Preface and Contemporary Problems in theTheory of Citizenship. B.S. Turner (Eds.), *Citizenship and Social Theory* (pp. Vii-18). London: Sage Publications.

[310]. Turner, B., S. (2002). *Oryantalizm, postmodernizm ve globalizm.* (Çev. İ. Kapaklıkaya) İstanbul: Anka Yayınları.

[311]. Turner, B. S. (2012). Bir vatandaşlık kuramının anahatları. A. Kadıoğlu (Eds.), *Vatandaşlığın Dönüşümü* içinde (ss. 107-140). İstanbul: Metis Yayınları.

[312]. Turner, B. S. (2015). *Klasik sosyoloji*. (Çev. İ. Çetin) İstanbul: İletişim Yayınları (Özgün çalışma 1999).

[313]. Türkbağ, A. U. (2003). Kimlik, hukuk ve adalet sorunu. *Doğu Batı Dergisi, 6(23),* 209-219.

[314]. Türkdoğan, O. (2005). *Türk ulus- devlet kimliği*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

[315]. Türkdoğan, O. (2008). *Osmanlı'dan günümüze Türk toplum yapısı.* İstanbul: Timaş Yayınları.

[316]. Türkdoğan, O. (2013). *Alevi Bektaşi kimliği, sosyal antropolojik araştırma.* İstanbul: Çizgi Yayınevi.

[317]. Uçar, F. (2008). *Üç tarzı siyaset, Türkçülüğün manifestosu: Osmanlıcılık-İslamcılık-Türkçülük*. Ankara: Fark Yayınları.

[318]. Uçar, F. (2018). Türk düşüncesinde Osmanlıcılık fikrinin ortaya çıkışı ve Türk siyasal hayatına etkileri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(18), 81-108.

[319]. Uçarol, R. (1995). *Siyasi tarih*. 4. Baskı. İstanbul: Filiz Kitabevi.

[320]. Ünverdi, M. (2011). *Temel İbadetler Konusunda Hanefiler ve Şafiiler Arasındaki Farklar.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi. Adana.

[321]. Ulutaş, E. (2014). Türkiye'de vatandaşlık ve anayasal süreç. *Akademik İncelemeler Dergisi, 9(1),* 73-102.

[322]. Uslu, A. (2012). Demokrasi. G. Atılgan & A. Aytekin (Eds.), *Siyaset Bilimi* içinde (ss. 123-139). İstanbul: Yordam Kitap.

[323]. Ünsal, A. (1998). Yurttaşlık anlayışının gelişimi. A. Ünsal (Eds.), *75. Yılda Tebaadan Yurttaşa Doğru* içinde (ss. 4-37). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

[324]. Üstel, F. (1999). *Yurttaşlık ve demokrasi*. Ankara: Dost Yayınları.

[325]. Üstel, F. (2016). *Makbul vatandaşın peşinde: II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

[326]. Varol, M. (1997). Kuramda ve gerçeklikte yurttaş. N. Bilgin (Eds.), *Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik* içinde (ss.131-141). Ankara: Bağlam Yayıncılık.

[327]. Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 2(35): 29-56.

[328]. Vatandaş, C. (2010). *Ulusal kimlik Türk ulusçuluğunun doğuşu.* 2. Baskı. İstanbul: Açılım Kitap.

[329]. Wallerstein, I. (2003). *Liberalizmden Sonra*. (Çev. E. Öz). İstanbul: Metis Yayınları (Özgün çalışma 1995).

[330]. Wallerstein, I. (2007). Halklılığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik. E. Balibar, I. Wallerstein (Eds.)., *Irk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler* içinde (ss.89-106) (Çev. N. Ökten). İstanbul: Metis Yayınları (Özgün çalışma 1991).

[331]. Weber, M. (1993). *Sosyoloji yazıları.* (Çev. T. Parla). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları (Özgün çalışma 1994).

[332]. Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum.* İstanbul: Yarın Yayınları (Özgün çalışma 1978)

[333]. Weeks, J. (1998). Farklılığın Değeri. J. Rutherford (Eds.), *Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık* içinde (ss. 85-101) (Çev. İ. Sağlamer). İstanbul: Sarmal Yayınevi (Özgün çalışma 1990).

[334]. Wenden, C. (1998). Ulus ve Yurttaşlık: Hem Rakip Hem Ortak. J. Leca (Eds.), *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde (ss. 39-49) (Çev. S. İdemen). İstanbul: Metis Yayınları (Özgün çalışma 1995).

[335]. Wilson, B. (2004). *Dini mezhepler sosyolojik bir araştırma.* (Çev. A. İ. Yitik & A. B. Ünal) İstanbul: İz Yayıncılık.

[336]. Wood, W. & Eagly, A., H. (2009). Gender identity. M. Leary & R. Hoyle (Eds*.), Handbook of Individual Differences in Social Behaviour* (pp. 109-125). New York: Guilford.

[337]. Wolf, A. & Wallace, R. A. (2013). *Çağdaş sosyoloji kuramları*. (Çev. L. Elburuz & M. R. Ayas) Ankara: Doğu Batı Yayınları (Özgün çalışma 1999).

[338]. Yaman, A. (2007). *Alevilik kızılbaşlık tarihi*. İstanbul: Nokta Kitap

[339]. Yaman, A. (2010). Türk siyasi tarihinde Alevilik: Alevi hareketinde etnik ve dinsel farklılaşmalar üzerine genel bir değerlendirme. R. Ö. Dönmez & P. Enneli & N. Altuntaş (Eds.), *Türkiye'de Kesişen- Çatışan Dinsel ve Etnik Kimlikler* içinde (ss.115-140). İstanbul: Say Yayınları.

[340]. Yanık, C. (2013). Etnisite, kimlik ve milliyetçilik kavramlarının sosyolojik analizi. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi,* (20), 225-237.

[341]. Yapıcı, A. (2009). Geleneksel ile modernlik arasında sıkışan din anlayışları ve dindarlık. *Dem Dergisi,* 1(2), 24-30.

[342]. Yeğen, M. (2005). Yurttaşlığın diyalektiği, yurttaşlığın trajedisi. *Turkish Studies,* 38 (1), 69-87.

[343]. Yeğen, M. (2014). *Müstakbel Türk'ten sözde vatandaşa.* İstanbul: İletişim Yayınları.

[344]. Yıldırım, E. (2000). Küreselleşme, refah toplumu ve risk toplumu. V. Bozkurt (Eds.), *Küreselleşmenin İnsani Yüzü* içinde (ss.93-115). İstanbul: Alfa Yayınları.

[345]. Yıldırım, A & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayınevi.

[346]. Yıldız, A. (2007). *Ne mutlu Türküm diyebilene*. İstanbul: İletişim Yayınları.

[347]. Yıldız, A. (2010). *Ulus devletin bunalımı*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

[348]. Yılmaz, S. (2018). Toplumsal cinsiyet rollerinin günlük hayattaki yansımaları: Çorum/Alaca örneği. *İmgelem Dergisi*, 2(2), 1-21.

[349]. Yılmaz, Y., & Kaya, M. (2012). Atatürk; Türk kimliği ve ötekileştirme. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimler ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 1(1), 117-136.

[350]. Yuval-Davis. N. (2006). Belonging and the politics of belonging. *Patterns of Prejudice,* 40(3), 196-214.

[351]. Zabunoğlu, H., G. (2018). Günümüzde ulus devlet. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* XIII, 1. ss. 535-559.

[352]. Zıllıoğlu, M. (2008). Kimliğin kavramsal serüveni. H. U. Tanrıöver (Eds.)., *Sen Benim Kim Olduğumu Biliyor Musun?* içinde (ss. 13-41). İstanbul: Hil Yayınları.

[353]. Zurcher, E., V. (2000). *Modern Türkiye'nin tarihi.* (Çev. Yasemin Soner Gönen) İstanbul: İletişim Yayınları (Özgün çalışma 1993).

[354]. Zurcher, E., V. (2004). Fundamentalizm (İrtica): Kemalist Türk milliyetçiliğinin dışlama aracı (Çev. S. Somuncuoğlu). 3. Baskı*. Orta Asya ve İslam Dünyasında Kimlik Politikaları* içinde (ss.261-279). İstanbul: İletişim Yayınları (Özgün çalışma 2001).

EKLER

EK 1: Soru Formu Örneği

A) SOSYO- EKONOMİK VE DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

1. Sizi biraz tanıyabilir miyiz?
   (Yaşınız? Doğum yeriniz? Medeni durumunuz? Yaşadığınız yer? (Yaşantınızın büyük bir kısmı nerede geçti?), Hanede kaç kişi yaşıyorsunuz? Eğitim durumunuz?
   Mesleğiniz, Aylık geliriniz? Aylık geçiminiz sağlamak için hanede kaç kişi çalışıyor? Kimler? Oturduğunuz ev sizin mi? Arabanız var mı? Yaşam tarzınızı nasıl tanımlarsınız? (Geleneksel, modern, dindar), Ana diliniz? Gündelik hayatta en sık kullandığınız dil(ler)?.....)

B) KİMLİK, YURTTAŞLIK VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ YURTTAŞLIĞI

1. Size; "kimsiniz" diye sorsalar kendinizi nasıl ifade edersiniz?
2. "Yurttaş" denildiğinde ne anladığınızı kısaca anlatabilir misiniz?
3. Yurttaşlığı belirleyen faktörler size göre nelerdir? (Toprak, dil, din, ırk, etnik köken vb.)
4. Size göre, yurttaşlığın gelişimi açısından demokratik bir ortam önemli midir? Bu konuda neler söylersiniz? Yurttaşlığın demokrasi açısından anlamı ve önemi nedir? Bu konuda neler söylersiniz?
5. Size göre, Türkiye'de Kürt, Türk, Alevi ya da Sünni sorunu var mıdır? (Varsa) yurttaşlık ile bu sorun çözülebilir mi? Size göre, yurttaşlık Türkiye'nin kimlik sorunlarını çözebilir mi? Bu konuda neler söylersiniz?
6. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı ifadesinden ne anlıyorsunuz?
7. Kendinizi, "Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olarak hissetme" konusundaki duygu ve düşüncelerinizi öğrenebilir miyiz?
8. Size göre, kendinizi "Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı hissetmenize veya hissetmemenize" neden olan unsurlar var mıdır? Varsa nelerdir? (Etnik köken, din, mezhep, yurttaşlık vb.) Kimlik veya aidiyet duygunuzda hangi faktörler daha belirleyici? Bu konudaki düşüncelerinizi öğrenebilir miyiz? (Irk, etnik köken, din, mezhep, yurttaşlık vb.)
9. "Ben Türkiye Cumhuriyeti yurttaşıyım ve bundan dolayı mutluyum" ifadesine katılır mısınız?

10. Size göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sorunları var mıdır? (Varsa) nelerdir? Size göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sorunları nelerdir?
11. Türkiye'de yaşayan insanları bir arada tutan ortak bağ sizce nedir? (Din mi? Yurttaşlık mı? Aynı coğrafyada yaşamak mı?)
12. Bugüne kadar herhangi bir nedenden dolayı ayrımcılığa maruz kaldığınızı düşünüyor musunuz? Hangi neden (ler)den ötürü? Bir anınızı anlatabilir misiniz?
13. Yaşadığınız ayrımcılık veya kötü muamele sizin yurttaşlık duygunuzu ve anlayış üzerinde etkili oldu mu?

C) YURTTAŞLIĞIN KÜLTÜREL BOYUTU

1. Size göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığının sembolleri/simgeleri nelerdir? Bu simge/sembol(ler) size neyi çağrıştırmaktadır? (İstiklal Marşı, Bayrak, Nüfus cüzdanı, ortak vatan vb.)
2. Milli ve dini bayramlar konularındaki düşünceleriniz nelerdir?
3. Hangi ibadetleri yerine getiriyorsunuz? Ne kadar sıklıkla?
4. Bu ibadetlerinizi yerine getirirken herhangi bir sorunla karşılaştığınızı düşünüyor musunuz? Anlatır mısınız?
5. Ait olduğunuz mezhebe uygun olarak ibadetlerinizi yerine getirebiliyor musunuz?
6. Size göre devlet farklı dini gruplara eşitlikçi bir yaklaşım sergilemekte midir? Bu konuda neler söylersiniz? Türkiye'de dini kimlik ve yurttaşlık kimliği arasında bir gerilim veya çatışma var mı? Bu konuda neler söylersiniz?
7. Size göre Türkiye'de yurttaşlık mezhep kimliğine göre farklılaşıyor mu/değişiyor mu? Bu konuda neler söylersiniz?
8. Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığı kültürel haklarınızı sağlayabiliyor mu? Bu konuda neler söylersiniz?

D) YURTTAŞLIĞIN SOSYAL BOYUTU

1. Aylık gelirinize göre yaşantınızı nasıl tanımlarsınız? (Düşük, Orta, Yüksek) (Düşük ya da orta gelirli ise).
2. Sosyo-ekonomik haklardan faydalanmak yurttaşlığa dair duygu ve aidiyetinizi etkiliyor mu? Etkiliyorsa nasıl? Ekonomik olarak daha iyi bir seviyede olsaydınız, bu durum Türkiye Cumhuriyeti yurttaşlığına dair düşüncenizi/anlayışınızı etkiler miydi? Neler söylersiniz?

3. Sağlık hizmetlerinden faydalandığınızı düşünüyor musunuz? Hangi hizmetler olduğuna dair örnek(ler) verebilir misiniz?
4. Türkiye'deki eğitim sistemi hakkında ne düşünüyorsunuz? Açıklayabilir misiniz?
5. Size göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmak size fayda sağlıyor mu? (Evet, ise; Hangi alanlarda, ne gibi faydalar sağlıyor? Herhangi bir durumda, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olmanın avantajını yaşadınız mı? (Evet, ise; Kısaca anlatabilir misiniz?

E) YURTTAŞLIĞIN SİYASİ BOYUTU

1. Sizce devletin yurttaşlarına karşı görevleri/sorumlulukları nelerdir? Bu konuda neler söylersiniz?
2. Devletin bu saydıklarınızdan hangilerini yerine getirdiğini düşünüyorsunuz?
3. Sizce yurttaşların devlete karşı görevleri/sorumlulukları nelerdir?
4. Oy kullanıyor musunuz? Oy verirken hangi kriterlere göre oy kullanırsınız?
5. Askerlik yaptınız mı? Askerlik konusundaki görüşleriniz nelerdir? Askerlik süresince herhangi bir sorunla karşılaştınız mı? (Erkeklere)
6. Size göre devlet farklı etnik ve mezhep gruplarına yurttaşlık konusunda nasıl yaklaşıyor?

F) YURTTAŞLIĞIN HUKUKİ BOYUTU

1. Sorumluluk ve hak kelimelerinden ne anlıyorsunuz?
2. Yurttaşlık kelimesi size hakları mı yoksa sorumlulukları mı çağrıştırıyor? Bu konuda neler söylersiniz?
3. Sizce bir yurttaş olarak sahip olduğunuz haklar nelerdir? Bu haklardan yeterince faydalanabiliyor musunuz? Deneyimlerinizden bir örnek verebilir misiniz?
4. Sizce bir yurttaş olarak sorumluluklarınızı var mı? (Varsa) Bunlar nelerdir?
5. Vergi ödüyor musunuz? Vergi konusundaki görüşleriniz nelerdir?
6. Yasalar size tüm yurttaşlar için eşit uygulanmakta mıdır? Bu konuda ne düşünüyorsunuz?
7. Size göre, Türkiye'de ki mevcut yurttaşlık anlayışı farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşaması için yeterli midir? (Değilse) size göre Türkiye'de farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşaması için nasıl bir yurttaşlık anlayışı geliştirilmelidir? Anlatabilir misiniz?

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı:

E-mail:

Öğrenim Durumu:

Derece	**Bölüm/Program**	**Üniversite**	**Yıl**
Lisans	Sosyoloji	Dicle Üniversitesi	2000-2004
Yüksek Lisans	Sosyoloji	Nevşehir Üniversitesi	2008-2011
Doktora	Sosyoloji	Mersin Üniversitesi	2014-2022

Görevler:

Görev Unvanı	**Görev Yeri**	**Yıl**
Araştırma Görevlisi	Bingöl Üniversitesi	2014